

1117 845/1.

הַחֹקֵר

מכתבי־עתי

מְקַדֵּשׁ לַחֲכַמַת יִשְׂרָאֵל.

סֵלִסְלָה וְזִרְזֹמֵמֶךְ תִּכְבְּדֶךָ כִּי תַחֲבִקֵנָה
(מַשְׁלֵי ר' ח'י).

יוצא לאור

מאת

ד"ר יצחק שלמה פֿוֹכֶס.

שנה ראשונה

(תרנ"א-נ"ג).

נדפס בקראקא בבית-דפוס ר' יוסף פֿישֶׁר.

REVUE HÉBRAÏQUE

Études littéraires, historiques et critiques
sur le judaïsme.

Publiée sous la direction de

SALOMON FUCHS

Docteur en Philos.

1-ÈRE ANNÉE (1891/93).

Imprimerie de Joseph Fischer à Cracovie.

פתח דבר מאת העורך.

"דע את נפשך" הוא כלל גדול ויסוד מוסד בכל עניני החיים, כי כאשר יוסיף האדם להתכונן בתכונות נפשו וכשרונות רוחו ויביא במשפט את כל פעולותיו ותהלוכותיו, אם מתאימות הן אל המטרה הנכונה אשר עליו לקלוע אליה בכחות גוו ונפשו אשר נטע בתוכו אביר המבע, כן יצליח וישכיל בכל דרכיו ויעלה מעלה מעלה עד הגבול הקיצון אשר יוכל להגיע אליו בתכל ארצה. אולם אם לא יתחקה האדם על שרשי נפשו, לא יכיר את שאר רוחו ועצמו נכחד ממנו, או כי ירום לבבו וערכו יגדל בעיניו שבעתים מאשר הוא באמת, אז ילך האיש הזה חשכים ואין נגה לו, או יחדל להיות בחיר היצורים השליש ומושל על נפשו ומתווה לפניו דרכו בעין פקוחה, כי אם כאניה עזובה בלב ים נתון נתון הוא אל יד המקרה אם לשבט או לחסד. כמשפט האדם הפרטי כן משפט החברה או העם, כי אין בכלל אלא מה שבפרט, ולכן כל עם נאור ואדיר יתאמץ להכיר בכחה ברורה את עצמותי הלאומית ואת תכונותיו המיוחדות לו ישים לו לקו ולמשקלרת כסדרי המדינה, בחנוך בני הנעורים ובכל עניני חיי החברה; וכחיות ספרת כל עם ועם בית-האוצר אשר בו ישמור ואצור רוחו הלאומי ובו סתום ושמן סוד התפתחותו, גדולו וקיומו מיום היותו לעם, יעמיק חכמי כל עם ועם חקר בספרת עם העתיקה ויחתריו בכל עז להסיר את פני הלום הלום על שרידי קדמוניותו ואת המסכה הנסוכה על קירות העתים אשר עברו עליו. ההכרה הזאת, בכל אשר תזדכך ותטהר מסיגי דעות קדומות ואמונות טפלות, תוסיף עז ועצמה לחיי העם הנאיר אשר באמת יעדתו התולדה לגדולות וכמשך הזמן תהיה לאחד מיסודי קיומו.

ואם לכל עם ועם היושב לכטח על ארצו והמדבר בלשון אבותיו דרושה הכרת עצמותו, תכונתו והתפתחותו בתור עם מיוחד, למען הוסיף אמץ לכחו הלאומי ולשמור על רוחו לכל יש אשוריו מן המסלה הנכונה, אף כי לעם ישראל אשר זה כאלפים שנה חדל לו ארח כעמים והנהו מפזר ומפרד בכל קצות תכל מכלי מצוא מנוח לנפשו ואין לו ישוור רק התורה הזאת, לו דרושה החקירה בעצמותו ביתר שאת, למען יחזיק מעמד בתור עם עתיק יומין ולא יפול למשואות נצה בשטף מרוצת הזמן ומסכותיה. וכאשר כי ספרתנו העתיקה היא חותם תכנית רוח לאטנו ותולדת פעולת-עמנו הרוחנית בכל העתים והדורות, יתחזק ויתאמץ רוחנו הלאומי במדה אשר תתגדל ותתרחב ידיעת הספרה בקרב ישראל. — ואם בכל דור ודור הקדישו טובי חכמי עמנו כחותיהם לדרישת תורתנו וחקירת ספרתנו העתיקה, למען הפיץ את ענני הערפל אשר כסו פניה ולהאירה באור הבקרת והבחינה הציפסה, על אחת כמה וכמה חובה עלינו לעבוד

עבודת חכמת ישראל בשקידה ובעיון בדורנו זה, בעת אשר נפלגו בני עמנו למפלגות שונות: אלה מזה מקדישים ומעריצים כל דבר עתיק לימים במדה נפרזה ורתחת לחדור אל תוך עמק הזמן והמקום אשר הבר בו ספר פלוני או נוסד בו מנהג פלוני, למען הבינו לאשורו ולהכיר את ערכו האמתי, ילכו אחרי הספר או אחרי המנהג בעינים עצומות ויחשבוהו לקדש קדשים אשר אין להביאו בכור הכחינה; ואלה מזה פרצו ועברו בחקירותיהם ובמשפטיהם על תורתנו וספרתנו העתיקה כל גבול וישלחו רסן מפייהם לפגוע בכל הקדוש ויקר לעמנו מימי קדם ויבנו להם על משואות המסירה והקבלה, מורשת קהלת יעקב, מגדלים הפורחים באויר אשר בהשערות נמחרות יסודתם. עתה החכה רובצת על כל חכמי לב ואוחזי עמם באמת ותמים לפעול בכל כחם לטובת חכמת ישראל, להערות מקרייה ולהפיץ מעינותיה חוצה.

והנה לא אלמן ישראל בדורנו דור דעה מחכמים אמתים, חכמים החוקרים לכל תכלית בלמודי יהודה, חכמים אשר אהבת עמם קודמת להכמתם, חכמים השוקלים כפלם כל דבריהם ואשר כתרם יגלו הגות רוחם יבחנו ויבדקו בשקידה וחרוצות כספרי קדמונינו ז"ל, הן הנדפסים והנפוצים בישראל והן הכתובים ומנחתים בקרן זוית ככתבי-עקדה-ספרים הגדולים אשר באירופה. חכמים כאלה הדורשים בחכמת ישראל במתינות ובוהרית הדרושה לכל ענין וענין, העובדים עבודת הספרה לא למטרה חיצונית ואינם נוטים בחקירותיהם אחרי משפטים קדומים, הנטועים בלבם מצד ההרגל או מצד החפיץ הפרטי, כ"א למען הרחיב גבולי הדרושה והמדע, למען גלות עמוקות ולהפיץ אור על מחשבי ספרתנו ותולדותינו, חכמים כאלה אינם מביאים רק ברכה ותעלת לחכמתנו להגדילה ולהאדירה, כ"א מהם גם פנה ויתד לתחית לאמנו ושפתנו בדור הנאור הזה, כי ספרתנו העתיקה היא שארית מחמדינו מימי קדם ובכבודה תלוי כבוד עמנו.

אולם למען הרים קרן ספרתנו ולהרחיב את החקירה בחכמת ישראל לא ישפיקו הספרים אשר יחברו החכמים כל אחד במקצוע אשר הוא עוסק בו בקביעות, כ"א נחוץ ודרוש בית יועד לחכמים, אשר בו יתאספו יחד וכל אחד יביא ישמה מדי פעם בפעם מפרי חכמתו כיד ה' הטובה עליו, למען תהי עבודתם תמה ומזקקת שבעתים. כתיודע כאלה היו המכה"ע לישראל מוזן "המאספים" ועד הנה. בעת הראשונה מצאה לה חכמת ישראל קן במכה"ע כוללים ענינים שונים ותארה לחברה עם מליצות, שירים וספורים, חדשות וילדי יום, דברי-מדע שונים וכדומה, אך לאט לאט יצאה מחתוליה, וכאשר צר לה המקום ככתי-הועד המשורתפים ההם בקשה לה משכן מיוחד, ותחת "בכורי העתים", אשר החקירה בחכמת ישראל מצאה לה בהם רק מעון צר, באו "כרטי-החמד", אשר חכמת ישראל נכנסה בהם בראשה ורכה.

אפס כי במדה אשר התרחבה והתפשטה חכמת ישראל ע"י חכמי הדור העבר וזקני הדור הזה, כן התמעט לדאבון לבנו השמוש בשפת קדשנו, ואחרי טות החכמים הגדולים שי"ד ושד"ל זכרונם לברכה, אשר כתבו רכי תורתם וחקירותיהם העמוקות בשפת-קדש, חדלו רוב החכמים והחוקרים בעמנו לחבר דברי חכמתם בשפת עבר — אם מצד חסרון שקידתם בשמוש שפתנו או מחפצם להראות את

יקר ספרתנו לכל העמים — ותחת מקדש כללי לחכמת ישראל בנו להם חכמי כל ארץ וארץ במות מיוחדות בלשונות העמים. חלילה לנו להוריד ערך המכ"ע ללמודי ישראל בלשונות העמים, ונהפוך הוא: מוקירים ומחבבים אנחנו את המאספים היקרים לחכמת ישראל האלה (כמו: Litteraturblatt להחי פירסט, Monatschrift להחכמים פרנקל וגרץ, "המזכיר" Hebräische Bibliographie להחי שטיינשניידר), אשר כבר חדלו לצאת לאור, והמכ"ע היקרים הקימים אתנו, (כמו: Magasin להחי ברלינר, Revue des Etudes Juives הייל ע"י חברת דורשי חכמת ישראל פה פאריו והמכה ע היקר החדש בשפת אנגליה Jewish Quaterly Review), כי הרבה הרבה יש לנו ללמוד מהם, אך בכל הכבוד אשר ירחש להם לבנו, לא נוכל להסתפק בהם, כי מלבד אשר רוב בני עמנו — ובהם גם חכמים גדולים בידיעת הספרה העברית — אינם נזקקים ללשונות העמים ומשתוקקים לקרוא כל הדברים הנוגעים בהיהדות רק בלה"ק, חסר לנו הקשר המאחד והמאגד פעולות חכמינו בארצות שונות, ורק מכתב-עתי בשפת עבר — אשר כל העוסקים בחכמת ישראל מהויכבים להבינה — יוכל למלא את החסרון הזה. מלבד זאת, הלא ישנם כמה עניני חקירה אשר יש להם ערך ביתר שאת ברחבתם בלה"ק, ביחוד כמעט כל הנוגע בספרה התלמודית הרחבה מני ים. והנה כבר היו לנו מכ"ע חדשים בש"ע כ"הכרמל", "השחר", "בית תלמוד", אשר הביאו ברכה לחכמת ישראל, אך המכה"ע האלה כבר ספו תמו ואין לנו תמורתם, כי "ספריהשנה" החדשים, אשר אמנם יש בהם הרבה מאמרי תורה וחכמה נכבדים, לא יוכלו להחשב לבתי ועד לחכמים בעת אשר רק פעם אחת בשנה — וע"פ רוב רק פעם אחת בשתים או שלש שנים — יפתחו שעריהם לפני קהל הסופרים והקוראים.

אי לזאת עלה על לבי אני הצעיר והדל בעמי למנות לפי כחי — ולפי אשר יואילו חכמי עמנו ואוהבי שפת קדשנו לתמוך בימיני — את החסרון הגדול הזה בספרתנו ולהוציא לאור על יד **המגיד** — אשר ע"פ השתלשלות המקרים והסכות הפקד לפני ארבעה חדשים על ידי ועל יד אחי היקר מ' יעקב שמואל גי' — מ"ע חדשי מיוחד לחכמת ישראל בשם **החוקר**, על מקום ההוספה הספרתית ל"המגיד" בשם "מגיד משנה", אשר היתה מעטה מאד בכמותה ובלתי קבועה.

"החוקר" כשמו יכיל חקירות חדשות ונאמנות בכל ענפי ספרתנו העתיקה והחדשה ובתולדות עמנו מיום היותו לעם עד היום הזה. "החוקר" יתבונן אל חקר כה"ק ופי"ץ אור על דברים קשים ודורשים עוד באור נכון האצורים בהם, בעזרת מחקרי לשונות הקדם והמצפונות העתיקות אשר גלו חכמי דורנו; "החוקר" יתהלך בנן ספרת חכמי לה"ק הקדמונים, אשר רוב דכריהם ספונים וטמונים עוד באוצרות הספרים הגדולים במדינות שונות והם כתובים בלשון ערבית הבלתי טובנת עתה כ"א ליחידים וילקט אורות זעיר ישם וזעיר שם, למען הרחיב את ידיעת השתלשלות חכמת הלשון ובאורי כה"ק בישראל; "החוקר" ישוט ברחבי ים התלמוד והספרה הרבנית הנלווה אליו והוא לא ישים פדות בין "הלכה"

ל"אגדה", כ"א יחקור בדרך הבקרת הצרופה והממיתנת בדברי קדמונינו ז"ל האצורים בספרתנו התלמודית והמדרשית, יתבונן בשום לב אל ראשי בונה ומחברה ויפיץ אור על תולדותיהם ומנייהם; "החוקר". יכונן מבטו אל קדמוניות ישראל וקורותיו בעתים שונות בעזרת החקורים הנאמנים הגלויים וידועים ויתאמץ להוציא לאור מקורים חדשים לתולדות עמנו; "החוקר" ישפוט על הספרים החדשים המדברים בעניני חכמת ישראל ויתן דין וחשבון מטאמרי-חכמה המפורים בטכ"ע הכתובים בלשונות העמים; ("בקצר אמרים: "החוקר" ישום לב לכל ענפי "חכמת ישראל", כפי אשר נסבה ורחבה בימינו ע"י חכמינו וחוקרינו הגדולים.

אמנם לא נכחד ממנו כי התכנית (פרוגרם) הרחבה הזאת אשר יעדנו ל"החוקר" נשגבה ונעלה מכחנו בעת הזאת, וביחוד בהיותנו מוכרחים לרגביל את כמותו לכל תעבור גבול יכלת בית-מערכת-ה"המגיד", ולא נשלה את נפשנו לקות כי בקרוב נגיע אל הכטרה הרטה הזאת, אך בהרגישנו בנפשונו נחיצות מביע חדשי בשפת עבר אשר ימלא אחרי כל הפרטים הנזכרים ויכלול יחד את כל ענפי חכמת ישראל, המסתעפים עוד לסעיפים אין קץ, אמרנו להטביע על מצח "החוקר" חותם השלמות הדרושה ולרתאמץ בכל כחנו כי יגיע אליה לאט לאט במשך הזמן ובעזרת חכמי עמנו ונדביבו. אנחנו נאסוף ונאצור עתה מאמרי-חכמה בכל עניני למודי יהודה מבלי בכר אחד על פני רעהו, כי כלם בני אב אחד הם, הוא ישראל סבא, אשר הולידם ויחוללם, ובה נשים מבטחנו כי יצליח את דרכנו ויתן לנו הכח והעז להגדיל ולהרחיב תמיד את פעלתנו, ואם ראשית "החוקר" מצער, נקוה כי אחריתו ישנא לכבוד ולתפארת לספרתנו ולברכה לעמנו!

יצחק שלמה פוכס.

פאריס ר"ח אדר א' ה' תרנ"א.

* ובהיות אדיר חסצנו לא רק להרחיב גבולי הדישה בספרת ישראל, כ"א גם להפיץ ידיעתה בקהל ולהביא תעלת להמון בני עמנו, אשר "אין הורתם אומנתם" והחסרים ההכנות הדרושות לחקירות מדעיות, נתן מקום ב"החוקר" גם למאמרי-חכמה השויים לכל נפש, אשר כל הקוראים העברים ימצאו הפץ בהם, ונתאמץ ביחוד כי גם סגנון שאר המאמרים יהי צח וקל, למען יהיו מסגלים לקריאה ולא רק לעיון בלבד.

לכבוד רבנו סעדיה גאון זצ"ל, שני מאמרים

מאת שניאור זק"ש*.)

אנא ה'! היה עם פי וימינך תסעד ימיני, לחרות על לוח למען כבוד סעדיהו עבדך את הדברים אשר רחש לבני על דבר ספר אגרונו. — הוא סעדיה גע, אשר היה מסעד לבית ה', "שהיו בני דורו בעלי סברות רבות נשחתות (נופרים בישראל מזה וקראים מזה), וכמעט שתאבד תורת ה' לולי הוא ע"ה, לפי שהוא גלה מן התורה מה שהיה נעלם והוק ממה מנה מה שנדלדל והודיעו בלשונו ובכתבו וקולטמו" — [לשון הרמב"ם ז"ל באגרתו לתימן]. הוא סעדיה שחבר כמה ספרים טובים ועשה טובות גדולות לישראל כו' [לשון הקדוש הראב"ד ז"ל בקבלתו]. הוא סעדיה אשר לא נשא פנים לאיש כמשפט ומפני הנשיא דוד בן זכאי, אשר דבר רתת, לא חת, אך מה' לבדו ירא; כמסופר בקבלת הראב"ד, וכמו שהעיד עליו ר' נסי אל נהוראני לפני ראש־הגולה ההוא והזהירו לבל ישימהו לגאון, באמרו: אע"פ שהוא — רב סעדיה — אדם גדול ומפלב כחכמה, אינו מתירא מאדם בעולם ואינו מסביר פנים לישום אדם בעילה מפני רוב חכמתו ורוח (וְרוּחַ) כפיו (נדבת יד...), ויראת חטאו (ספר יוחסין ד' קראקא דף קכ"א). על כן בני אמו נחרו בו וישביעוהו עמל ותלאה וירדפוהו ויריכוהו ממנוחתו, עד כי קצרו ימיו ומת כבן נ"ט שנה**). הוא סעדיה אשר הראביע ז"ל בפתיחתו לסי' "מאזנים" קוראיו: "הגאון רב סעדיה מפיתום ראש המדברים בכל מקום"; ואחרי הראב"ע גם תלמידו ר' שלמה פרחון ז"ל קראוהו גם כן "ראש המדברים" [בהקדמת מחברתו]. ועוד יאמר: "והנה רבינו סעדיה גאון זצ"ל ראש המדברים ותחלת המפרשים שבאר את המקרא כתקנה והעמידה על מתכונתה ומחכמתו למדו כל המפרשים והוא ידע לשון הקדש כתיקונו וגם לשון ישמעאל ולשונות אחרות" [שרש פרח]. הוא סעדיה — אשר לחם חכמתו לבנ אנוש יסעד, ועל הכל היה כל ישעו וכל חפצו בלשונו הקדושה להכין אותה ולסעדה בכל ספריו היקרים; ואף כי בספר הגלוי, ועל הכל בספר האגרון.

(*) את המאמרים האלה כתב מחברם החכם הנכבד היי — כאשר יוכח הקורא לדעת במשך הדברים — לפני י"ע שנים, אחרי זאת פזיחה ספר האגרון לאור בהלכותו, והיו שמורים ונגוזים אלו במשך כל השנים האלה, כמו עוד כמה מאמרים יקרים ונכבדים הערך החבושים עוד בטמון אצל הרב החוקר הנעלה הזה. ויהי כאשר הואיל הדיחה הזה להלאה לי פ"א בדיקתי בתינו — זה לפני שנה ויותר — את שני המאמרים האלה, לא חלתי אח"כ מהעירו להוציאם לאור באחד המכתבים לצי, כי ערך דברי פי חכם כמה לא יאבד גם אחרי עבור עליהם שנים רבות. והגוי שמת עתה לעשר בהש' אצ"ו "החוקרי", וגם אקוה כי כל מוקייה הדיחה הישש הזה ומכירי חין ערכו יתענגו על דבריו בישר שאת אחרי אשר זה שנים רבות כמעט נחסם כל חזן בספרתנו מ' שניאור זק"ש — אחד משרידי בונייה בדור העבר.

(**) כאשר חוכיח א"י"ה ששהבש החכם הקרלי המכונה אב"ן ר"ש"ף גם בהנחה לשון ההקדמה העברית ל"ספר האגרון" צעוק הזה.

אשר על כן, מהראוי הוא לקטן מקטני תלמידי תלמידי הגאון ז"ל בדרישת לשוננו הקדושה ובהבנת ספרי קדשנו כמוני היום, לעשות חסד ואמת עם הקרוי חי ואם הוא מת — זה הצדיק רבנו סעדיה ג"ע, ועם ספרו „האגרון [צחות] לשון הקודש“, לדבר דברי אמת על אדות הספר ההוא הנכבד ונעלה עד מאד אשר נתן ה' בלבבי אחרי הטוב והחסד אשר עשה כבוד ידידנו הרב המו"ל את „הלבנון“ ג"י עם הרס"ג ז"ל בהוציאו לאור את פתיחתו ל„האגרון“. והנני להקריב כזה לפני אוהבי שפתנו הקדושה ומכבדי הרס"ג ז"ל, שני מאמרים; האחד: פתיחה לפתיחת ספר האגרון, והשני: הגהות ונגהות אליה. וזה החלי בעזרת קוני, וחסרו יסעדני! —

מאמר א'

פתיחה לפתיחת ספר האגרון

לרב סעדיה גאון זצ"ל.

שמחה גדולה שמחתי, בראותי את „כבוד הלבנון“ (שנה שמינית) גליון ד"ל ועשירי כי נעשרנו ונאשרנו בו בהקדמה הנעימה והיקרה, הצחה והברה, אשר לרבנו סעדיה זצ"ל לספרו האגרון!

בה ראינו, כמה צדק ר' מנחם בן סרוק ז"ל בדבריו על אדות ספר „פתרוני רב סעדיה“ (הוא ספר האגרון) וזכה בשפטו, כאמרו (מחברת ה"א, שרש הג): „ודקדוקי פתרוניו ומרחבי מליצתו (של רב סעדיה) יורו על תבונתו וכו"ו! — ור' נסי אל גהוראני, שמנה את שבחי ר' סעדיה לפני ראש הגולה, ואמר עליו: „ואריכות לישונו“ (בספור ר' נתן הבבלי אשר ביוחסין ד' קראקא דף קכ"א עמוד א'), כונתו גם כן: רוחב מליצתו, וגם חכם קראי קדמון, ר' יוסף הרוואה ראה כי הרסג היה בעל לשון צה, כאמרו: „ועם צחות דבר הפיומי“ (לקושי קדמוניות עמוד ט"ד), כלומר: גם צחות לישונו לא תועיל לו כזה הענין (המדובר שם).

כאמת, גם הלם ראינו כי הוא ר' סעדיה, החסירהו ה' מעט מכני אלהים, חווי יה, ברוחב מליצה, אחרי ראותנו זאת כבר כתפלותיו השתים אשר הלל שבע הראב"ע ז"ל, (ואנכי זכיתי לראות ד' תפלות מהרס"ג); ואחרי ראותנו זאת מחדש גם בהשריך כמעט מראש „ספר הגלוי“ אשר לו, אשר הביא לנו הרב מהרשיף ג"י בכרמלו (חדש חשוון תרל"ב עמוד מ"ו), כמו שהעיד עליהם בצדק החכם המופלא הזה הי"ו שם.

וכאשר שמחנו בהדברים המעטים והנפלאים האלה, אשר נשארו לנו לפליטה כהיום הזה משני ספרי רס"ג אלה, אשר דבר בהם עמנו יהודית, כן יצר לנו במאד מאד על כל המחנה הנשאר אשר אנד מאתנו מכל אשר כתב בלשון עברית צחה בלי חרוזים. צר לנו מאד, כי גלה ממנו כבוד ספר הגלוי ולא נגלה לנו ספר תולדות אדם גדול בענקים כזה! — ואף כי ספר האגרון הזה, אשר לפי מעט ידענתנו, וכמו שנראה ברור מדברי הראב"ע בפתיחת ספרו „המאזנים“, היה

ספר האגרון הזה הראשון בישראל בטינו; ספר אשר אנר בתוכו מחברו כל הקי לשוננו ומשפטיה ואסף בו את כל יסודותיה, הם: ירשיי שמותיה — כמו שאמר רס"ג בפתחתו אליו: כי עשהו גם "להבין כל מתכונת" (פסוק ט"ז) שהם היסודות "העומדים על מתכונתם" (פסוק כ"ה) — וכן את ענפיה, על פי פעליה ושמושיה, מלותיה ואותיותיה. —

כי דע נא, הקורא החביב! כי רבים וכן שלמים, כל המדברים על אדות ספר האגרון הזה אשר קדמוני לא דברו נכונה! מן הגאון מ"ה שיר ז"ל עד החכמים הנכבדים רש"ף ורש"ל ז"ל ורל"ד נ"י (רא"ג נ"י ורש"ל ז"ל שגנו גם שניהם בהבנת לשון הפרחון מענין זה בערך פרח) ועד הרשי"ף נ"י — על פי הרא"ף נ"י — והרשזח"ה נ"י אחריהם; אשר עם כי העיר איזה הערות נכבדות על קצת מהלשונות והענינים בפתחת האגרון, הנה נמה גם הוא אחרי הרא"ף והרשי"ף, באמרו: "שלא היה ס' האגרון הזה ס' בדקדק הלשון".

והנה אם הרשי"ף בדברו על האגרון, עוד יכבדנו, לרתארהו: "ספר גדול ונכבד"; אך הוא מוסיף ואומר: "בחכמת השיר ומלאכת החרוזים", וכל זה על פי ההקדמה הערבית להס' הזה, ששם נאמר: "שנאנר בתוכו כל השמות והפעלים בסדר הא"ב להיות לעינים לבעלי השיר והפיוטים לסדר חרוזים בסדר א"ב ולהציב יד ושם לשמיותיהם ושמות אבותיהם... וכן קבל ג"כ בסדר א"ב את המלות הדומות כהברותיהן האחרונות להקל מעשה סיגרי החרוזים" כו' ("הכרמל" שם, עמוד ס"ג), בא אחרי הרב שזח"ה נ"י ויפחית עוד את מעלת ס' האגרון, ויורידנו למלאכה ולא לחכמה באמרו [כבוד הלכנון שם, עמוד רע"ז בהערה השנית]: "ואין רחיק כי יחבר רס"ג ס' האגרון כהיותו בן י"ד או ט"ו שנה כי לא כתב שם חדשות" כו'. ולפי דברי שני החכמים האחרונים האלה הי"ו היה מדרגת הס' הזה רק כמדרגת הספרים: "ערמת חמים" (כ"י) "אמרי נואיש" (כ"י) גם כמה פעמים באוצה"ש היקר להבית הרם בית גינצבורג הי"ו), וכספר "יד חרוזים" הנדפס.

ואני תמה מאד על שני חכמים גדולים כרשי"ף ורשזח"ה, כי ימהרו ויחליטו דבר כזה על פי ההקדמה הערבית להס' הזה, אשר היא חשורה כבר בעיני החכמים הגדולים יודעי לשון ערבית: רמ"ש"ש ור' יוסף דרנבורג נרם יאיר, אשר ראוה, אם יצאה מעט הגאון ולחם המשפט כזה!

ואני עד שלא ראיתיה מועתקת עוד ואני גכסף מאד לראותה מועתקת ונדפסת (*!) לבי מהסס בדבר מצד אחר כי לאיזה צורך יכתוב הרס"ג עוד הקדמה ערבית לס' כתוב עברית? אם לא שנאמר, שכתב כל הספר בלו גם בלשון ערבית -- וזה רחוק מאד! והראב"ע איטר בפירוש (בהקדמתו למאזנים): "וכל אלה הספרים (כדקדוק ואגרות השרשים) הם בלשון ההגריאים לכד מהמחברות והשירה והאגרון". נראה מזה שהיה האגרון כתוב רק עברית וכלו עברית. ואם

(* ההקדמה הערבית יצאה לאור בלויס הכנוס אשכנזי ע"י החכם והחוקר הנפולר ר"ח הרפני ל"ו, ב"ייטערטעט סיר אלטעסטאמטליכה ויסטנשאפט" לחכס הנוצרי טטאדס (Stade) שנת 1882 מזל 77 עד זל 85; וכקרב נתיאס לאור ב"החוקר" בהעקס עברית.

היתה מקצתו (כהקדמתו) כתובה גם ערבית לא היה מעלים זאת הראב"ע ממנו והיה אומר גם על מעשה הרס"ג כס' האגרון כמו שאמר (שם) על מעשה ר' אדונים בן תמים הבבלי: שעשה ספר מעורב מלשון „עבר וערב“.

ואיך יאמר הרשי"ף שלא היה ספר האגרון „ס' בדקדוק הלשון“ ויכחיש בזה את הראב"ע? — כי הנה הראב"ע אמר (שם): „ואלה שמות זקני לשון הקדש הגאון רב סעדיה מפינתום ראש המדברים בכל מקום“; כלומר: גם בחכמת הלשון היה ראש המדברים. ויאמר עוד: „אני (ר"ס) ספר האגרון... וחכם ירושלמי לא ידענו שמו גם הוא תקן בדקדוק הלשון כו“ל. ורצינו לומר: גם הוא כר' סעדיה באגרונו, אשר בו קדם הדבור, כתב ספרים בדקדוק הלשון. — ועוד יאמר: „ור' מנחם בן שרוק ספרדי גם הוא חבר ספר מחברת“. ומאחר שהחכם הירושלמי הבלתי נודע בשמו לא חבר ס' מחברת, שהוא אוצר שרשים, רק כתב ספרים על חלק הדקדוק בלבד; וגם על ר' אדונים הבבלי לא אמר הראב"ע שחבר מחברת; וכן ר' יהודה בן קריש לא חבר מחברת כ"א היחש, או: אב ואם, שמביא ממנו הראב"ע שם; וגם ספר השליחות שלו איננו מחברת-שרשים שלמה; אם כן איפוא על כרחך כונת הראב"ע באמרו על ר' מנחם בן שרוק: „גם הוא חבר ספר מחברת“ היא: גם הוא חבר ס' מחברת כמו שחבר רב סעדיה ספר מחברת והוא: האגרון; כי אגרון ומחברת הם שמות נרדפים. —

וכן מסיים שם הראב"ע ואומר: „וכל אלה הספרים (לדקדוק ושרשים), הם בלשון ההגריאים לכד מהמחברות והשירה והאגרון“. וא"כ כמו שהיו המחברות לר"מ בן שרוק ודונש והשירה השקילה להרשב"ג ספרי דקדוק ושרשים, כן היה גם האגרון להרס"ג ספר-דקדוק ושרשים.

ומה קשה הוא לאמר כי יכנים הראב"ע במנין כל הספרים אשר הוא מזכירם בתור ספרי דקדוק ושרשים, ספר אחד היוצא מכללם ועשוי רק לחרוז חרוזים! — והיה לו להראב"ע להביא רק את הספרים הערביים אשר לר' סעדיה למשל על היותו הראשון מן הזקנים הראשונים בדקדוק לשוננו (אם נודה בכלל ונאמר שחבר הרס"ג ספרי דקדוק מיוחדים בלשון ערבית, מה שאני מסופק בו מאד —) ולא את ספרו העברי על החרוזים. —

ועוד יש ידים מוכיחות, שהיה האגרון ספר דקדוק ושרשים — מדברי מנחם בן שרוק במחברתו ומדברי תלמידי מנחם ותלמידי דונש, וגם מסי' הפרחון (כישרש „פרח“ ובהקדמת הס'), ואין רציני להאריך פה בזה.

ואיך ימלא הרשזח"ה אחרי הרשי"ף והרא"ף, לאמר, כי לא היה האגרון ספר דקדוק והרס"ג לא חדש בו דבר, רק אסף כל מלות לה"ק בסדר א"ב לצורך עשית החרוזים, עד שזה גרם לו להר"ר שזח"ה נ"י לפרש פי' רחיק ורחיק מאד כלשון הרס"ג: „מת"ו עד ת"ו“ (פסוק י"ט), איך יאמר כדבר הזה? והלא עינינו הרואות, כי החל הרס"ג כבר בסוף הפתיחה להאגרון כמו שהוא לפנינו היום, לכתוב כללי הדקדוק! — יבדאי המשיך בדבר בהמשך הפתיחה החסר לפנינו.

ולו לא עשה הרס"ג כס' האגרון דבר אחר בלתי אספת המלות השות בהברותיהן וכדומה, מלאכה לצורך עשות חרוזים, היתכן שעל זה לכד יאמר הרס"ג, שכתבו: „להיות לחכמה לכל עם, יד לכל יודעי דת ודין“ (פסוק מ"ו),

"ולחבין כל מתכונת" (פסוק ט"ז), "לשומי מדע לכל בוחרי לשון מלאכי קדש" (פסוק כ"א)? — חלילה מרס"ג! חלילה! כי יהלל על שקר את ספרו, שהוא רק מלאכה לבד, לספר חכמה ומדע! —

ואיך נאמר שלא חדש בו מאומה? והוא אומר: "ואתנה בודאי לבי" (פסוק כ"א), וא"כ נָדָא דברים מלבו, כלומר: המציא חדשות מדעתו! — והן כללים חדשים בשפתנו אשר לא ישערום קודמיו; וזה בהתבוננותו על תולדות כל בני אדם ועל הלשונות השונות אשר יבטאו למו, כמו שיאמר שם.
(המשך יבא).

ע"ד "ספר הירושות" לרס"ג ז"ל

מאת העורך.

בין הספרים היקרים לקדמונינו ז"ל, אשר נתגלו בימינו בכת"עקד-ספרים שונים באירופה, אחרי היותם טמונים בערפל מאות רבות בשנים, ימנה גם "ספר הירושות" (כתאב אלמוארית) לאביר חכמי ישראל בתקופת הגאונים, הוא רבנו ונאון עזנו ר' סעדיה ז"ל. כרוב ספריו כתב רס"ג ז"ל גם את הספר התלמודי דהוה בלשון ערבית, אשר היתה השפה המדוברת בזמנו ובמקומו בפי בני עמנו, ולכן כהרבה ספרים נכבדים אשר חברו חכמי ספרד וארץ הקדם בלשון הזאת — ביחוד הספרים אשר לא נעתקו בזמן קדמון לל"ק — התגלגל תחת שואה ולא נודעו עקבותיו במשך כל הדורות הרבים, ומזלו הורע עוד מיתר ספרי רס"ג הנודעים לנו, כי לא נשאר לו גם שם וזכר בספרי הגאונים והרבנים אשר חיו אחרי רס"ג. אולם בבית-עקד-הספרים הכודל-יאני באונספורד, הגדול ונכבד בערכו לספרת ישראל מכל אוצרות הספרים בעולם, התקים עד היום הזה כתב יד ישן נושן המכיל את כל הספר הזה בצורתו הראשונה. את כה"י הזה הזכיר ראשונה החכם הנוצרי Wolf ב"אוצרו" הגדול לספרי ישראל (Bibliotheca Hebraea ח"א עמוד 936, ע"פ אגרון¹) כ"י האנגליים. אולם כל החכמים אשר עסקו בתולדות רס"ג בדור העבר לא זכרו את הספר הזה, עד שקם הגואל הנאמן לספרתנו העתיקה החוקר הנעלה ר' משה שטיינשניידר נ"י ויבקש וימצא בשנת 1851 את כה"י ההוא בבית העקד הנזכר, בעת עברו את עבודתו הגדולה

¹ הגוי מנסה בזה להשמש בל"ז "אגרון" להוראה Catalog, אשר הספר נעדה מלה בלבד; ואף כי הקדמונים כמו ב"ש "אגרון" אשר מלות וברבים, כמו ספר האגרון לרס"ג ז"ל וספר האגרון להקראי ר' דוד בן אברהם (לקוטי קדמוניות עמוד ק"ח) ועוד, הלא השם הזה כבר חדל בספרתנו נומי הרד"ק והלאה וטוב להכניסו תחת כנפי ספרתנו מחדש להוראה הנזכרת צימיו. — וכדרך אגב חזיר בזה כי נכון יותר לדעתי לקרוא את המלה אגרון במיר"ק תחת האל"ף (ע"מ אלטון, קהלת ה, ד), כמו אגרה, שהיא ג"כ משרש אגה, ולא בפה"ה, כאשר נקדשה הח' סינסקר בל"ק עמוד ס"א והח' הרבני ב"י עשריפט פיר אלפי עסמאונטליכה ויסנסאפט" שנת 1882 עמוד 85.

לחבר רשימה שלמה מכל הספרים העברים הנמצאים שם⁽²⁾. עלי כה"י הזה — הרשום עתה בסמן 543 באגרון כה"י העברים אשר לבית-העקד ההוא, אשר חבר החכם המפורר ר"א נייבואר נ"י — היו אז מפזרים ומפזרים בלי סדר בתוך קובץ כ"י שונים, אולם הח' רמ"ש הביאו במשמר נכון, ואח"כ שמוהו בכרך מיוחד במחלקת Huntington סמן 630. כה"י הזה מכיל כ"ג עלים (מ"ה עמודים) בתכנית שמינית ובכל עמוד כ"ב שורות, אבל בחלק גדול ממנו, ביחוד ב"ח העלים הראשונים בראשי העמודים, האותיות כבר מחוקות⁽³⁾.

ויהי בימי הקיץ העבר (בחדש מנ"א) כאשר באתי לאוכספורד במלאכות החכם הישיש הנודע לשם ולתהלה מו"ה ר' יוסף ד'ך נבורג הי"ו⁽⁴⁾, למען העתיק בעדו ישרידי ספרי רס"ג ז"ל הנמצאים עוד בכ"י שונים בכה"ע הבודליאני, היתה ראשית עבודתי להעתיק את "ספר הירושות" מתוך כה"י הנ"ל, ואם אמנם הכרתי והרגשתי בתחלה את כבוד המלאכה להבין העתק נכון ושלם מהספר הקשה לקריאה הזה, בכ"ז נשענתי על הכלל: "יגעתי ולא מצאתי אל תאמין" ולא נחתי ולא שקמתי עד אשר עלה חפצי בידי להעתיק את הספר בשלמות האפשרית לפי ערך מנרעות כתב-היד⁽⁵⁾. במשך שני שבועות רצופים לא מנעתי את עיני — עיני בשרי ורוחי — מהתבונן בשקידה לאור השמש, בעת שלחה קרניה בעד החלון אשר ישבתי ממולו בבית העקד, בכל הרשמים הדקים אשר נשארו עוד מהאותיות המחקוקות ובדברים אשר מלפניהן ומאחריהן, ופעמים רבות הוספתי בין שני סיגרים מלות אחדות בדרך השערה כדי למלאות את המקום החלק, ואח"כ ישבתי לעיין ולדקדק בהרשמים הנכרים במקום ההוא ובמשך הענין ושניתי ותקנתי, עד אשר לאחרונה הוצאתי בעיה מת"י דבר מתוקן ושלם⁽⁶⁾.

(2) ראה דברי רמ"ש במסה"ע Serapeum שנה 1852 ע' 28 ובאגרונו הגדול ע' 2060.

(3) «schon halb unleserliche Handschrift» (רמ"ש ב"ש, שרפאוס" שס); «the first eighteen leaves partly pale and illegible» (ר"ח נייבואר באגרונו הכ"י, שס).

(4) העוסק במלאכה הקדש להוציא לאור ספרי רס"ג ז"ל לסנת האלף ליום הלהו (ראה מחמרי מנחה זכרון לרס"ג ז"ל בסמניד ש"ע גליון 29).

(5) אפשר כל עמלי לא היעיל לי להעתיק בשלמות גם את ההקדמה, כי ממלוא רבות וזרות שלמות ממנה לא נבאר כל רסס בכה"י.

(6) את ההעקד הזה שלחתי להחכם ר"י דלנבורג ביחד עם שרידים (Fragmente) רבים מבאורי רס"ג ז"ל לכה"ק, אשר אפשרי באוכספורד מכ"י שונים, ואשר עוד אדבר עליהם במ"א, והח' הזה ישלמוהו אל הרה"ח ד"ר יוחל מילר נ"י בשה, אשר יוציא לאור את כל דברי רס"ג ז"ל הנוגעים בהלכה. — ולעובדה יזכר שה שם החכם ר"ח נייבואר, הסקיד בבית-העקד הבודליאני, אשר קרנני מאד והרחה לי אחרות אהבה וידידות בכל ימי שבתי באוכספורד, ואשר החלמתי נ"כ להקל עלי את הקריאה ב"ספר הירושות" במרחו שס ידוע, המבליע את הכתב, על מקומות אחדים הקשים לקריאה, אך גם התחבלה הזאת לא הועילה לקרוא את הדברים המחויים בהחלט.

עתה אדבר נא דברים אחדים על תכן הספר הזה, הנכבד מאד בערכו, כדמותו אחד הספרים היותר קדמונים אשר נתחברו אחר חתימת התלמוד. ⁽⁷⁾

בראש הספר באה הקדמה ארוכה (יותר מששה עמודים בכ"י), אשר אין לה יחס עם גוף הספר, ותכנה רק דברי שבה והודיה לה' ובאור תאריו ומדותיו, כמו: קדמותו, נצחיותו, אחדותו, גבורתו, חסדו, צדקתו, רוממותו, מלכותו, קדושתו וכו', ויש למצא בנקל השרתות בין הדברים האלה ודברי רס"ג ז"ל ביתר ספריו בכלל ובספר „האמונות והדעות“ בפרט. — שם הגאון („סעדיה אלפיומי“) כתוב בראש ההקדמה — וגם בסוף הספר („סעדיה בן יוסף“) — ואין מקום לפון אם רס"ג ז"ל הוא מחברו באמת, ומה גם אחרי אשר הביא המחבר בהקדמתו את תרגומו הערבי לישעיה (מ"ג, ז') ולת הלים (מ"ז, ג; ק"ב, כ"ז—כ"ח), המתאים לתרגום רס"ג לשני הספרים האלה, הנמצא עוד בשלמות.

בגוף הספר מכאר הגאון פרטי דיני הירושה בדרך פשוטה ומוכנת לכל אדם, מבלי להזכיר אף פעם אחת את לשון התלמוד אשר ממנו שאב כל דבריו, גם מבלי להשתמש בכל הספר במלה עברית, כ"א הכל כתוב בשפת-ערב צחה וערוך בסדר נפלא. כל ענין וענין יחלק לחלקיו במספר ובמנין והחלקים יפרדו עוד לסעיפים ולסעיפיים-סעיפים, גם יבוארו הפרטים ע"י משלים, לפעמים ברוב ארוכות. בשומנו לב לתכונת הספר הזה, בנינו וסגנונו, נוכל להחליט עליו כי הוא יחיד במינו בכל ספרתנו התלמודית, כי אם אמנם גם הרמב"ם ז"ל כתב את חבורו הגדול „משנה תורה“ בסדר נעלה עד מאד, בכ"ז הלא צורת ספר-חקים (Codex) לו הדורש עיון ולמוד, לא כן „ספר הירושות“ לרס"ג אשר לפנינו הכתוב כמעט בדרך ספור וכל קורא ירוץ בו.

הספר יפרד תחלה לד' ראשים לפי מיני הירושים: א) הבנים הירושים את אביהם; ב) האבות הירושים את בניהם; ג) האחים הירושים זא"ז; ד) אחי האב הירושים את בני אחיהם. הראש הראשון הוא היותר נכבד וגדול בכמותו ויחלק לג' חלקים: א) ירושת בנים ובנות יחדו; ב) ירושת בנים לבד; ג) ירושת בנות לבד. בהחלקים האלה, הנפרדים עוד לסעיפים, יבואו ביחוד דיני עשור נכסים ומזונות הבנות, משפט-הבכורה ואופני בטולו, והנה כל שלשת החלקים הנ"ל הם ביחד רק חלק אחד מהראש הראשון, ואח"כ יבוא עוד החלק השני, והוא: ירושת בני הבנים, אשר יחלק עוד לד' שערים: א) ירושת בני-בנים עם בנים; ב) ירושת בני-בנים זע"ז (שני השערים האלה יסתעפו עוד לחלקים); ג) ירושת בני-הבכור שמת; ד) ע"ד העתקת הירושה מהבן להבת.

אחרי כלותו לדבר על ד' הראשים הנ"ל, המכילים חצי הספר בערך, ידבר המחבר על פרטים שונים בהלכות ירושה, כמו: עד הירושים המשתפים, ר"ל: ע"ד הקרובים השונים הירושים יחד את המת או שאינם יורשים אותו, אשר

⁽⁷⁾ אין לפנינו ספרים מעת חתימת התלמוד עד רבנו סעדיה רק שאלות לרב אחאי ובהן ולזה השמות הנאיבים וכו' (דברי הג' ש"ר בסערה ג' לחולות רס"ג, ככה"ע תקפ"ע 27).

ימנם הגאון יחד במספר מ"ו: שבעה היורשים בשותפות⁸) ושמונה שאינם יורשים, אח"כ יפרדו הקרובים עוד הפעם לר' מינים: א) נוחלים ומנחילים (מ"ו במספר); ב) נוחלים ואינם מנחילים (ח' במספר); ג) מנחילים ואינם נוחלים (ט'; ד) אינם נוחלים ואינם מנחילים (יג). — אח"כ ידבר המחבר עוד ע"ד העברת הירושה וע"ד אנדרונינוס⁹) ואח"כ יחלק את היורשים עוד הפעם לכ' מינים: א) יורשים הנוחלים את מנחילם ונוחלים גם במקום מנחילם; ב) יורשים הנוחלים מנחילם ואינם נוחלים במקומו (החלק השני יפרד עוד לג' סעיפים). — אח"כ יבוא פרק מיוחד ע"ד הספקות היזוניים הנופלים בירושה¹⁰), ולאחרונה ידבר הגאון ע"ד חלוקת קרקעות, בתים, בגדים, ספרים, וכדומה, ומאריך מאד בחשיבונות חלוקת השדות אם הם בשטח מרבע או עגול או משלש, ובוה יתם הספר.

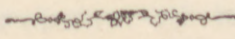
ולמען יקנה לו הקורא מושג נכון מערך הספר וסגנונו אוציא לאור א"ה בחוברת הבאה פרק אחד ממנו בהעתקה עברית.

ברלין. בחדש טבת, התרנ"א.

⁸) לא אדע לכון מספר ז' היורשים ביחד, כי לפינו לא נרסמו כ"א ששה, וז"ל הגאון (בהעקפה עברית): "אבות הירשבות המשפחה ט"ו הם במספר, שבעה מהם יורשים וז' אינם יורשים. אופני השבעה היורשים הם: האיש יורש עם דודו בעצבון דודו ודודתו ואב אביו ואם אביו ודוד אביו ודודה אביו; האשה יורשת עם דודה בעצבון דודה ודודה אביו ואביו אביו ואם אביו ודוד אביו ודודה אביו; בני האב יורשים עם בני האב; בני האם יורשים עם בנות האב; בני האחות יורשים עם בני האחות; בני האמה יורשים עם בני האמה וכו'".

⁹) בלבן ערבית כהוב "אל לכנת" ובקשתי בכל אצרי ברשי לשון ערבית הידועים לי ולא מנאחי את המלה הזאת וגם ר' הנחום הירושלמי לא הזכירה בספרו "אלמרחש" (כ"ו אוכספורד) בערך אנדרונינוס וטוממוס; אולם הכונה יולאח בבירור מתוך הענין, וז"ל הגאון: "לכנת" דין מיוחד. אם היו לו אחים ואחיות והעצבון רב, אז יקום במקום בה ויקבל מזונות ולא יירש, אבל אם היה העצבון מעט ואין בו כדי לפרנס את הבנות, יחשב לכן ולא יקבל (מזונות) ואחרו "בעלי הכסרה וההבדלה" (אלחאב חלהמיז). כי יש להבין ולראות איך הוא משהין, אם הוא משהין מאב אב הזכר אז יהי לו דין זכר ואם יש סוין בדרך הנקבה אז דינו כאשה, אולם אחרו לא נשים לב לזה ואין זאת דעה נכונה ע"ל, והנה מראשית דבריו היה נראה יותר כי הוראח מלת "כנת" היא עומ ע"ס, כי מקור דברי הגאון הוא בלי הסוגה המבנה בב"ב דף ק"מ ע"ב: "הניח בנים ובנות וטומ ע"ס בזמן שהנשים מרובין וכו'" לפי דעת רבא שם, אך ממה שהביא אח"כ בשם "אלחאב חלהמיז" נראה כי סוין לאנדרונינוס ודמה אנדרונינוס לטוממוס שבמנהג.

¹⁰) בדבר הגאון על ספק בן השעה לראשון או בן ז' לאחרון יוסף לאמר: "ובדבר אסור העריות נהמיר עליו ונאסור עליו קרוביו מן האיש הראשון והשני, ונבאר זה כראו במקומו וכו'", וממז בזה לספר העריות אשר חבד.

מדרש הרנינו.

המדרש הזה הוא אחד המדרשים אשר אבדו בארך הזמן, ונקרא "מדרש הרנינו" על שם הכתוב הרנינו לאלהים עזנו (תהלים פ"א ב'), והיו אמרים את המזמור הזה בראש השנה כמו שתראה בפסיקתא רבתי פל"ט בסיום התשובה של ההלכה: ממה שקרינן בענין מזמור הרנינו לאלהים ונוי ועיין ב"ה ל' ע"ב כמסוף מהו אומר הרנינו לאלהים עזנו הריעו לאלהי יעקב, ומסדר הפסיקתא רבתי חבר את המדרש הזה אל הפסיקתא רבתי מן פסקא ל"ח והלאה או סדרו בעצמו, אולם היה גם מדרש בפני עצמי בשם "מדרש הרנינו", ובעל הרוקח הביא את המדרש הזה, אבל היה כבר מחובר לפניו בפסיקתא רבתי לכן הביא בה' ר"ה ס' ר"ג: בפסיקתא רבתי בפרשת הרנינו ילמדנו רבינו שופר שניקב, והוא בפסקא ל"ט, ובעל שבלי הלקט השלם (אשר הוצאתי לאור עילם) ס' קע"ד הביא: במדרש הרנינו פרשת סוכה, וזה לא נמצא בפסיקתא רבתי יען כי חסרה פסקא לסוכות, וראה להלן מה שכתבתי כי מה שהביא נמצא בפסיקתא דר"כ פסקא אחריתא לסוכות, וכן מה שמוכא בפ' רש"י לב"ר פמ"ב בשם מדרש הרנינו נמצא בפסקא היא, עיין להלן, ואין ספק כי הפסקא האחריתא לסוכות נלקחה מפסיקתא רבתי ולפנינו היא חסרה, והיא מן מדרש הרנינו, ואלה הם המאמרים המובאים בספרי המדמונים בשם מדרש הרנינו:

הרוקח (ה' תשובה ס' י"ח) הביא וזיל: במדרש הרנינו שובה ישראל כל מה שכרא הקב"ה לא נשבע אלא על התשובה, חי אני נאם ה' אם אחפוץ במות הישע, אמר הקב"ה לישראל מתביישים אתם לעשות תשובה, הנני שב ראשון, [שנאמר] כה אמר ה' הנני שב, ומה מי שאין לו חטא ולא סרחון ח' אומר הנני שב, בני אדם על אחת כמה וכמה שצדיק לעשות תשובה שלימה, ואף העבירות שעשה מתחלה אינן נזכרין שנאמר לא תזכרנה ראשונות ולא תעלנה על לב, ומכשרות שלום שנאמר שלום לרחוק ולקרוב, רחוק שנתקרבו, שובה עד ה' שהוא במדת הרחמים ובדברים מתקבל, קחו עמכם דברים, ולא עוד אלא הולך ריקם ומחזיר מלא, ואמר כל תישא עון וקח טוב. — וכן עוד שם ס' י"ט: דרש רבינו גדול כחה של תשובה כו', כל המאמר הוא בפסיקתא רבתי פמ"ד פסקא שובה, ושם הוא מתוקן ובהרחבה והרוקח קצר בלשונו.

(שם ה' ר"ה ס' ר"ו): במדרש הרנינו עשרת ימי תשובה כנגד קרבנות יו"כ, פר אחד איל אחד וז' ככשים ושעיר אחד. [תשעה ימים שכיין ר"ה ליו"כ] כנגד ט' מדות רחצו הזכו עד ריבו אלמנה, וכתוב אחריו לכו נא ונוכחה, מהו הויכוח אמר הקב"ה עשו תשובה באלו ט' ימים אפילו יש בכם כמה עונות אני אלבינם כשלבג ביום הכפורים, ד"א כנגד עשרה מאמרות, ד"א כנגד עשרת הדברות, המאמר הזה נמצא בפסיקתא רבתי פ"ט פסקא בחדש הישביעי.

(שם ה' י"ב סוף ס' ר"ד): וצריך אדם לעבור על מדותיו כדאמרינן במדרש הרנינו, הוא בפסיקתא רבתי פל"ח פסקא הרנינו.

(שם ס' רמ"ו): במדרש הרנינו כיון שישראל פירטין עונותיהן והם מתחרטין הקב"ה סילח להם לכל עונותיהם ועובר על פשעיהם, שנאמר כי ביום הזה יכפר, הוא שהנביא מקלם מי אל כמדך נושא עון ועובר על פשע וגו'. גם המאמר הזה נמצא בפסיקתא רבתי סוף פמ"ה פסקא לדוד משכיל אשרי נשוי פשע.

(שם ס' רי"ז): בעל קרי טיבל ביו"כ, במדרש הרנינו ובלבד שירחץ במקום צנוע, נמצא ג"כ בפסיקתא רבתי ראש פמ"ה.

(שם): ואמר במדרש הרנינו בפסיקתא רבתי אמר ר' אבא בשם ר' אחא ובלבד שירחץ במקום צנוע, שלא התירו אלא למהרתך לכפר מעונותך, גם זה הוא בפסיקתא רבתי שם פמ"ה, וצ"ל במדרש הרנינו ובפסיקתא רבתי, ולפנינו בפסיקתא רבתי חסר שם האימר ואין ספק שהיה כן לפני הרוקח במדרש הרנינו.

(שם): במדרש הרנינו דרש רבינו הקדוש שובה ישראל אפילו יש בכס עבירות עד ה' כסא הכבוד. נמצא בפסיקתא רבתי פמיד פסקא שובה.

(שם): במדרש הרנינו אשרי נשוי פשע כסוי חמאה, זש"ה נשאת עון עמך, אתה מיצא ביו"כ בא השמן לקטרג והוא פורש [צ"ל פורט] עונותיהם של ישראל כו' והשמן הולך להביא עונות וליתן בכף עונות להכריעם כו'. גם זה נמצא בפסיקתא רבתי פמ"ה פסקא לדוד משכיל אשרי נשוי פשע.

כ שבלי הלקט השלם (ס' קע"ד) הביא וז"ל: במדרש הרנינו פרשת סוכה אתה מיצא כל ז' ימי החג אנו גומרין את ההלל, אבל בפסח אין אנו גומרין את ההלל אלא יום ראשון ולילו, ולמה, שמואל בן אבא אמר כנפול אייבך אל תשטח לפי שנטבעו בו המצרים, את המאמר הזה הביא גם ר"י קארו כבי' ה' פסח ס' ת"ץ בשם שבלי הלקט שהביא בשם מדרש הרנינו, והוא נמצא בפסיקתא דר"כ בפסקא אחריתא דסוכות (הפסקא הזאת איננה מגוף פסיקתא דר"כ והיא הוספה עיין שם בהערה א') ואין ספק כי הפסקא הזאת לקוחה ממדרש הרנינו ע"ש בהערה ג"ח, וגם שם בהערה כ"ט העירותי שהרוקח ה' סוכה ס' רי"ט הביא מאמר אחד בשם מדרש והוא המאמר דמובא בפסקא אחריתא דסוכות וכונת הרוקח למדרש הרנינו ולהלן תראה שהבאתי מן פי' רש"י לב"ר שהביא מאמר אחד בשם מדרש הרנינו ונמצא ג"כ בפסקא אחריתא דסוכות.

(שם ס' רצ"ג): במדרש הרנינו שופר שניקב וסתמו אם מעכב את התקיעה פסול, מ"ט משום דכתיב וה' אלהים בשופר יתקע, מה שופר של הקב"ה שלם אף שופר של ר"ה יהא שלם, ולמה תוקעין בר"ה, לפי שהן נגאלין מן מלאך המית. המאמר הזה הוא בפסיקתא רבתי ריש פל"ט פסקא למנצח על הגתית, וגם התניא ס' ע"ו הביא את המדרש הרנינו כמו שמוכא בשבלי הלקט.

(עוד שם): במדרש הרנינו שופר של בעל מום כשר לתקוע בו בראש השנה וביובל שנאמר והעברת שופר תרועה וגו', אבל לא על הזבחים. גם זה הוא בפסיקתא רבתי שם, ובשבלי הלקט בטעות שופר שר' בעל מום כשר לתקוע בר"ה וצ"ל בעל מום כשר לתקוע בר"ה, ומוסב על התקיע בעצמו לא על השופר כמו שהוא לנכון בפסיקתא רבתי שם, והעירותי על זה גם כמבוא הפסיקתא בהערה

י' ; וגם בתניא ס' ע"ו מובא כלשון שבלי הלקט אשר שאב ממנו וראיתי בתניא עם באור הגאון מוהר"ר שמעון הלוי הורוויץ נ"י שגם הוא העיר על המעות הזאת מבלי להזכיר את שמי אשר כבר העירותי על זה במבוא הפסיקתא שם.

רש"י כפי' המיוחס לו לכ"ד (פמ"ב) הביא וז"ל: ומפרש במדרש הרנינו שאין לך כל שביל ושביל בסדום שלא היו בו שבעה מיני אילנות זה למעלה מזה שהיה כל השביל מסוכך לקיים מה שנאמר נתיב לא ידעו עיט ע"כ, וזה נמצא בפסיקתא דר"כ פסקא אחריתא דסוכות, ורש"י יבנהו מדרש הרנינו כי הוא היה בודאי במדרש הרנינו כמו שהבאתי למעלה משבלי הלקט.

(שם פנ"ה): ב' פעמים כרתיב לך לך כו' ובהרנינו מפורש מן מה דכתיב בי נשבעתי נאם ה' הוי השניה חביבה. זה היה לפני רש"י במדרש הרנינו ובפסיקתא רבתי פ"מ פסקא בחדש השביעי לא נמצא זאת.

(שם פנ"ו): ומפרש במדרש הרנינו מה היו צועקים נשמו מסלות, היכן הוא מתן שכרן של עוברים ושבים, שהיה אברהם מודיעך בעולם, שבת עובר אורח, בטל מתן שכרן של אורחים שהיו באים מכל מקום ולנין אצל אברהם לאכול ולשרתות ולעשות אותם שיברכו לבורא עולם, אלא הפר ברית שאמרת לאברהם ואת בריתי אקים את יצחק, הרי המאכלת על ציאו עד מתי אתה ממתין, זה נמצא בפסיקתא רבתי פסקא בחדש השביעי מלה במלה.

מכל זה למדים אנחנו שהיה לפני הקדמונים המדרש הרנינו, ומסדר הפסיקתא רבתי לקח כמה פסקות ממנו או נסדר גם מאת מסדר הפסיקתא רק היה גם מדרש בפני עצמו.

שלמה באבער.

ע"ד "הלכות פסוקות מן הגאונים"

«חס ד"ר יואל מיללער.» *

לכבוד ידידי הנכבד בעמו הרב החוקר המהלל החכם הכולל

ה"ר שלמה זלמן היים האלברשטם הי"ו.

ידידי הנכבד!

שי אויביל את הספר "הלכות פסוקות מן הגאונים" אשר אני מוציא עתה לאור לשמך איש צדיק ויקר רוח, אשר מאז הרבית חסדך עמי ועם כל בית

(*) את המכתב הזה כתב הרב המחבר ע"פ בקשתי בחור הקדמה לספר, הלכות פסוקות מן הגאונים, אשר הכין וסדר לדפוס ע"פ כ"ו עם הערות ומראה מקומות, ואשר הואיל לתמו על ידי למען מוציאנו לאור ויהי לתורה לקצת תרומי "המגיד", כפי אשר הודענו (אני ואחי) בדל"ס המגיד גליון 30 שה"ע, אך נראה כי האמור הזה כולל דברים נכבדים וחדשים הרלוים לקבוע להם מדור בפני עצמו מאלו לנכון לתת לו מקום ב"החוקר" — כרשיון הרב המספר. העורך.

ישראל בתתך אלי מכתבי יד היקרים אשר באוצרך למען אבינה דעת אדירי לב הראשונים אשר לפנינו ולמען איציא לאיר כעט ברזל ועופרת את כל תעלומות חכמה אשר ראו עיני, ובבואי לשאול את פיך בדבר אלהים עמדת על ימיני לכתוב ולבאר את הרשום, כי כאשר באו אל ביתך פנינים כן ראתה עיניך כל יקר דברי הנבונים אשר מעולם, אם כאסוף בצים עזובות אספת מגלות אשר זהב זכתם אופיר לא יערכון, כן היו שעשועיך לביא עד תכלית דבר התירה והחכמה. רבים מחכמי ישראל ינקו משד מוכך כאשר לא אצלת מהם את אשר שאלו מספריך אלה, ועלי גבר מעולם הסרך וברית שלום אשר ביני ובייך לא תמוט. לכן אבוא במגלת ספר זה להגיד קבל עם את אשר עשית עמרי, והיום הזה כהוציא לאור את "ההלכות הפסוקות מן הגאונים". יאמרו אחי ובני עמי: "גם זה הספר מידך היה לי" כי כאשר לא נמצא מן הספר הזה אשר נדפס ראשונה בקונסטנטינא בשנת רע"ו כי אם שנים שלשה בארצנו, לא השגתיו עד אשר ארחה בהסרך שלחת לי את החלק השני מן הנדפס והעתקת לי את הרף האחרון אשר חסר באהו. גם כתבת אל החכם ד"ר א. נייבואר פקיד בבית הספרים הגדול באקספרד אשר באי אנגליה ובשום עיניו נעתק לי החלק הראשון מהספר הזה. וכאשר הגיתי בכחי הגדול אשר לך אשר ממנו הוצאתי ספרי "תשובות חכמי צרפת ולותיר" וספר "תשובות גאוני מזרח ומערב", מצאתי בו כמעט כל התשובות והפסקים אשר באו בחלק שני מספר "הלכות פסוקות מן הגאונים" וגם איזה תשובות מן החלק הראשון, ועל פיו הגהתי את הספר הזה. אם כן אפוא על פיך ישק כל עמי בהלכות הגאונים, קח נא מפי תודה, ואל גמולות ישלם לך פעלך, איש רצונו האחיו ודובר שלום לכל עמו!

אחרי אשר השתחית אישים לפניך איזה הערות בדבר "ההלכות הפסוקות מן הגאונים".

(ב) הן כבר דברתי דברי בספרי "מפתח לתשובת הגאונים" אשר כתבתי והראתי לדעת כי עקר הקביצה הזאת (אשר דבר עליה הר"ר יה"ש בהחלוץ ח' צד קמ"א) מקורה באספה אשר נעשתה בימים קדמונים מהלכות ותשובות קטועות ומקיצרות וכי גם בספר העתים כ"י כתובים רוב ההלכות אשר לפנינו בה עירובין ועל ראשון נמצא שם "ובפסקות דר' יהודאי כתיב הכי" ובספרי קבוצות תשובות הגאונים "שערי תשובה" "שערי צדק" נמצאו הרבה מהן וכן בכחי הגדול אשר לך ואשר זכרתיו וינקבתיו בשם כ"ה, ואשר היה לפנים בידי השד"ל. אולם אחד מן האחרונים נתן לאספה הישנה סדרים חדשים וערבן ע"פ סדור הלכות הרמב"ם והוא הוסיף בה תשוב' מא' מחכמי צרפת והיא התשוב' האחרונה (ס' קצ"ו).

(ג) והנה יש כמה ראיות שהספר הזה נעשה מאיזה אחרון כי זה מכתב עיני ההלכות אשר שם בראש ספרו איננו נקי מחטא ומום. ראה גם ראה שבראש החלק הראשון כתוב "הלכות פסוקות מן הגאונים מאיסור ודויתר על ספר זרעים ועל ספר מדע ועל ספר קדושה ועל ספר טהרה ועל ספר נשים ועל ספר השלאה" מה זה, "מאיסור והיתר" הכתוב בראש כל ההלכות האלה? גם מדוע פסח על שני סעפים להחזיק באיזה צד סדר המשנה ולהתחיל "זרעים" וללכת בצד אחר אחר הרמב"ם ולשנות כפריו כאשר המה שנים ב"ד החזקה, ועוד זאת מי אמר לשום

ספר קדושה בין "מדע" והאהבה" וספר מהרה בין "אהבה" ו"נשים"? — ובראש החלק השני עזב העורך את דרכו ושכח את כל סמניו אשר כתב על פ' ערך הרמבים ורשם על ראש החלק הזה, הלכות פסוקות מן הגאונים מאיסור והיתר" על "סדר מועד", דכי שב למשנת רבו ושנה, "סדר מועד" ועודנו לא ישוב וכתב גם שם "מאיסור והיתר".

ג) גם בערך ההלכות בענין אחד מצאנו עין. — בה' בשולי עכו"ם כתוב דין שוקים שקובעין לעז (ס' כ"ג) שם ס' כ"ח גוי ישמעאל מקילין במגעם ביין. — בה' יין נסך ס' י"ג מצינו כתובים דיני תורמים של גוים, מוריים, שידאה, אהיני שליקו, לאפות ביצה כפורני שגוים צולין בשר, לאפות כפורני שניסקת ע"י גוי, שם ס' ט"ו קראנו דין שפחה שהמבילה בע"כ. שם י"ז דין תורמים דשליקין, שם ס' י"ט דין מישחא שליקא. ס' קע"ז סוף ה' יום כפור הוא מהלכות חול המועד.

ד) והנה אחרי הרשום באות א' שברור הדבר שגוף ההלכות והתשובות נאספו בדור קדמין צריך לומר שסיפר ומאסף אחרון עשה הסדרים האלה החדשים ויקרא להלכות את השמות האלה. אולם חלילה לנו לשום העון והחטאת על ראש ה' משה פיסילינו כאישר הוא רשם נסוף דספר את שמו "הסופר המדפיס" ואיננו העורך, אולם לא ידענו מדוע לא עבר הסופר הזה בין הבתרים ולא שמר את הכתוב ואשר רשם ההלכות בשם בראש ספרו. לפני הלכות י"ג ס' י"ג בא חסר ולא נכתב ספר קדושה. — ה' געילי בצים וחגבים וסמני עיפות ובהמת ואבר מן החי נכתבו לפני ההלכות כאחת ולא נחלקו למחלקות כאשר היו בשער הספר. — בס' אהבה חסר בראש ההלכות "ה' תפלין והנחתין". — ברשימה בראש ההלכות כתוב "ה' יולדת ובעל קר"י ובהלכות לא נזכרה הלכה מבעל קרי כלל. הן ראינו גם לפני סמן ציא "הלכות איסור והיתר" והלכה זאת לא נזכרה ברשימה בשער הספר, נהפוך הרבר כי שם נאמר בראש "הלכות פסוקות מן הגאונים מאיסור והיתר". — "הלכות הפרת נדרים וה' התרת שבועות וחרם הכתוב בשער לא נרשם כי אם הלכות נדרים ושבועות (קטז). — בשער הספר חלק שני הלכת סיכה לכדה והלכת לולב וד' מינים לכדה ובתוך הספר לפני הדינים ההלכות האלה רשימות כאחת. — ה' מזוזה הרשומה במרם יכאו ההלכות לדינים האלה (קצ"ד) הסיה בשער הספר, גם אין מקומה בחלק השני אישר בא בו סדר מועד ואם כאה ה' ס"ת משולכה למגלה הדומה לה ככתיבתה לא נדע מדוע נרשמה ה' מזוזה בחלק הכ' והיא שייכת לספר אהבה. אולם יש לחשוב טובה על המדפיס הנ"ל ולומר כי הוא העתיק מהדפוס אישר מצא והמאסף דאחרון אישר קבץ מן האספות אשר היו לפניו ואשר לא נודע שמו, הוא רשם את הדברים האלה.

ה) ונראה שתכלית המאסף הזה היתה לקבץ דינים בכל עניני ההוראה באיסור והיתר ובמועדים למען יהיה קבוץ כזה נכון לפניו כאישר ישאלו ממנו פשר דבר והלא ידענו שע"ד זה כתבו קונטרסי כמה הלכות וכבר ישאלו לפני הר"י מיגש (תשו' ס' קי"ד) על ענין כזה שהורה חכם אחד הוראה ע"פ תשובות הגאונים ומשם נראה שהיו לפני המורה הזה תשובות קצרות כעין התשובות אישר לפנינו בהלכות הפסוקות מן הגאונים. וזכר לדבר מה שלא באו כתשובות האלה הלכות או תשובות בעניני התפלות וקריאת התורה אשר רבו גם רבו בהן תשו' ופסקי

הגאונים, גם לא נמצא באספה הזאת כל דין מחקי המשפט וכתובת אשה, ודעת לנכון יקל שכן לזה המאסף בכתבו בשער הספר "באיסור והיתר". סדר התפלות היה נקבע בסדורים ושם ימצאו גם דיני תפלה וקה"ת. דברי המשפט הם מסמרות נטועים בשדה חכמת הדין לפני שופטים ושוטרים, אכן המאסף הזה רשם אך דינים באיסור והיתר אם לדעת מעשה המצוה או לעות דבר את היעף ובה לשאול בדבר ה' ולולא שגם דיני גטין ויבום וחליצה נרשמים בתוך הספר הזה היינו אימרים ששני החלקים האחדים האלה היו בראשונה עם השאלות הבאות בספר "שערי צדק" אשר לא הגיע עדינו ממנו כי אם חלק ג' וחלק ד' והחלקים האלה ה"א וה"ב בהלכות פסוקות האלה באו לפנינו. אולם מי יודע אולי מאסף שני אשר היו לפניו אך שני החלקים מה' פסוקות אלה לבד בלי ה' גטין וחליצה ויבום מצא במקום אחר את התשו' האלה ואספן אל האספה הזאת.

(1) בדפוס הראשון לא הושם אות מספר לפני תשובה כאשר לא הראה גם מקום מקור הכאמר אשר בש"ס והנה הראנו המקומות גם שמנו אותות המספר (גם מפתח עשינו בסוף הספר), ויען אשר ראינו בדפוס ראשון שכל שם גאון וגאון נדפס באותיות גדולות וכולטות לכן חלקנו התשובות ע"פ ראשי שמות הגאונים, וכבר אמרנו בפ"ב מספרנו "המפתח" לתשוב' הגאונים, שכל תשובה טכילה הרבה דינים ומאיזה מהן נדע בבירור שהן מגאון אחר אשר לא נקרא שמו בראש ובהערותינו העירונו על זה. גם הענין הזה שנזכרו על איזה ראשי תשו' שמות שני גאונים (ס' קל"א, קני"ז) מורה על זה שיש מן הדינים הבאים שמה השייכים לגאון האחד ויש אשר יצא מפי גאון אחר. והנה בה' מזוהה ס' קצ"ה בראש ההלכות לא נרשם שם גאון אולי שגם לפני דמאסף היתה ההלכה כתובה סתם בלי שם האומר גם לפני ס' צ"א וס' ק"ז חסד שם הגאון ופעם אחת נחסר גם ראש התשו' הכתובה בש"צ (קיד).

(2) והנה בראש התשובות מצאנו כמעט שמות כל גאוני ככל. ר' ששנא (יהו, סה, קבא, קמח). ר' יהודאי (לוה, טח, סב, עז, קג, קמ, קס, קסז, קעב, קצא). ר' משה (סו, קמז). ר' יוסף (נו, י, טו, סג, עא, קכו, קמב, קסו, קפה). ר' כהן צדק (א, ז, כה, טו, נג, נה, נח, קכט, קסח, קע). ר' פלמוי (כד, נז, עה, צה, קיד, קלה, קמד, קעה, קצג). ר' שר שלום (טו, כו, לג, מט, נד, סט, עו, פח, קח, קטז, קיה, קלב, קלו, קלט, קמט, קנו, קסג, קעט, קצב). ר' נטרונאי (ג, ה, ח, יז, כג, כח, לא, טה, נא, נב, סד, עב, פו, פט, צג, צד, צה, קב, קט, קכ, קכב, קכה, קל, קלד, קמא, קמג, קנ, קנג, קסא, קסה, קסט, קעא, קעד, קפא, קפג, קפו, קפז, קין). ר' מתתיה (כ, יט, לו). ר' עמרם (כו, ט, מד, נה, ע, עד, פג, פו, צב, צו, צט, קב, קו, קטה, קסב, קסח). ר' צמח (יא, יג, לה, סד, צו, קנב, קסד). ר' נחשון (קיט, קלו, קע). ר' הילאי (ט, כ, כט, לב, טב, מג, מז, סח, קיא, קטו, קכד, קנה, קנט, קסב, קעז). ר' סעדיה (קד). ר' שרירא (כב, מא, עג, פ, קה, קיב, קכג, קכו, קנא, קסד, קעג, קעח). ר' הא"י (יד, לד, לו, לח, נ, נט, עט, פא, פב, ק, קכה, קלא, קלג, קמו, קנו, קנה, קפט). ר' שמואל ז' חפני (ס, סז, פח, קי, קלח). ר' שמעון קיירא (ד, יב, לב, סא, קצה). ר' חנוך (עה, צי, קיב, קיז).

ח) והנה אין ספק שמאסף התשובות מצא שמות הגאונים בראשי ההלכות. הן נראה קצת שחלו בהלכות ותשובות האלה ידים אחרי שרובן נכתבו בלשון אחת עברית תלמודית נקיה וקלה, ואך המעט מהן בלשון ארמית, אולם זה הדבר אשר דברנו לאמר, חכם אחד קבץ וקצר ואסף מן ההלכות האלה אספה על דרך הלכות פסקות קצרות דר' יהודאי ותלמידיו ועין שמכל דברי הגאונים לקח ויהיו דבריהם לאחדים בידו, קרא להלכותיו שם "הלכות פסקות מן הגאונים". והנה בתוך התשובות נפלאה אחת מר' צמח (ס' פ"ד) בלשונה וכבר אמרנו במקום אחר שנראה שיש בה הוספה ובלשון רתשובי זאת לא מצאנו לא לר' צמח ביד חיים ולא לר' צמח בן פלטי (*). ואולי נמצאות לפנינו הוספות גם בשאר תשובות.

ט) והנה זרבה מן ההלכות אשר באספה זאת הובאו בשאר אספות התשובות כאשר אמרנו, ומהן נמצאו בבעל הלכות גדולות, והנה רההלכות האלה אשר באו לפנינו על שם ר' יהודאי הן בשאר אספות תשובות ומעט מזער מהן מצאו מקום בבה"ג. דין שומרת יבם (ס' ק"ג) הובא בבה"ג דפוס וין דף מ' ע"א על שם גאון סתם. — דין מאני דקוניא (קסו) נשתנה בבה"ג דף כ"ה ע"ג ממה שלפנינו ולפעיד צריך תקון בבה"ג ע"פ נסחתו זאת. ועין בה' ר"י"ץ גיא"ח ח"ב דף פ"ח. — דין שופר ישנסרק הוא בבה"ג דף ל"א ע"ג ושם כתיב שופר שניקב. — אולם ההלכות שהובאו על שם ר' שמעון קיירא הן מקובצות מתוך בה"ג ונראה שהמאסף לקח איזה דינים אם שהם מקצועות בהלכות ההן או מפני שהם פסקים מחודשים ויצגם כילקוט אשר לו. ס' ד' הובא בבה"ג הלכות חלה דף ט"ו ע"ג בקיצור, הדין השני איתא שם בקיצור — ס' י"ב איתא בקיצור קצת בבה"ג ה' ע"ז דף פ"ט ע"ב. — סמן ל"ט הפסק דציפרתא איתא בבה"ג דף צ"ו ע"ב. כל עוף הדורס מלוקט משם דף צ"ו ע"ד בשני. הדין דזפק איתא שם בשני דף צ"ו ע"ג. — ס' ס"א בראש הס' כתב הראש והסוף מהלכות כצ"ח בבה"ג דף צ"ו ע"ב. (דין כצ"ח בחלכא בקצת שינוי דבבה"ג אית' בכמכא) ושאר הדינים מלוקטים מהי מרפות ודגים דף צ"ו ע"ד ודף צ"ו ע"א. — ס' קצ"ה מלוקט מבה"ג ה' מזוזה דף ל"ז ע"ב.

דברתי את דברי על סדר ספר הזה ואביא עוד ברכות לראש משביר הנותן מאוצרו אמרי שפר לחלקם ביעקב ולהפיצם בישראל, אמרי נועם אשר הביעו הגדולים מוסדי דור ודור, ואתן רב טוב צפון לישראל איזה תשובות מרבינו גרשום רש"י ור"ת אשר מצאתי בספר ראב"ה כ"י אשר נתת על ידי.

(סוף יצא).

(*) במפתח לתשובות גאוני ככל נד קמ"ח רשמנו כל התשובות אשר נקראו בשם ר' נחמן בן חיים ולא הנחנו סם החשו שהובאה בפרדס לרש"י ס' ש"ט דין ביטול מודעה כל מר ר' נחמן לאש ישיבה של מהח מחסיה, והעירנו החכם הר"ר אברהם עפשטיין על זאת ואמר בסוף החשו "ואין לנטות ימין ושמאל" הוא מלבן ר' נחמן בר חיים ועי' בהש' בערך אלדד אשר הובאה בס' שלשלה הקבלה. אולם כבר העירנו בהש' גאוני מזרח ומערב ס' כ"ח שיש לנו ספק על הקובצה זאת אשר הובאה בפרדס ע"ש ר' נחמן וכתשו' גאוני מזרח ומערב סם נרשמה על סם ר' נחמן.

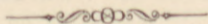
חזות קשה בפי' אור החיים על התורה.

אחת נחזה בפי' הזה. כי הובאו בו מאמרים מהחזרה הכתובה והחזרה המסורה בשמים גדולים ועל השמים ההם נבנו עוד בתים וזיכרונות. יעוין בראשית (א' ב'): כי כאן כתוב קמ"ץ תחת רי"ש של רקיע ובס' כתוב כמ"א תחת הרי"ש של רקיע עכ"ל, וכלל הספרים כתוב גם פה כמ"א תחת הרי"ש של רקיע. וזה (י"ט א'): וידא לוע וירץ וכו' ולזה מסר נפשו עליהם עם בני העיר וירץ לקראתם עכ"ל, וכלל הספרים לא כתוב אלל לוע וירץ כי אם: ויקם. ובשמות (ב' י'): והקרא כמו וגו' והאמר וגו', הגה נמלא שמו בקריאת שם יצחק ויעקב והשבעים כי לכלל יקדים טעם השם ואח"כ השם. ב"ח: כל השומע יצחק וגו' והקרא שמו יצחק, ויעקב: וידו אוחזת בעקב ויקרא שמו יעקב; בשבעים כי ראה ה' והקרא שמו ראובן עכ"ל, וכלל הספרים כתוב אלל ראובן: והקרא שמו ראובן כי אמרה כי ראה ה' בעיני. ובדברים (ל"א א'): וידבר את כל הדברים וגו', אמרו את כל הדברים להעיר שהגם שהגיע יום פטירתו וכו' אעפ"י היה בו כח היכול לדבר כל הדברים הנאמרים מבין ועד סוף הספר עכ"ל, וכלל הספרים לא כתוב: כל. וזה (שם י"ב): חלק הכתוב שני הדרגות במצוה זו נאמר בהחלה חלוקה שהיא שיהי' באגשים והגשים והוא למען ישמעו פי' שישמעו מצוה החזרה שחיבין הם לעשות וכו' ואח"כ אמר חלוקה בפני עצמו כנגד האגשים לבד, והוא למען ילמדו שהוא תלמוד חזרה וכו' קוב ראייתו מאמר חז"ל שאמרו וז"ל הנשים נשמיע והאגשים לתלמוד עכ"ל, והם דברינו עצמם, והתחכמו להקדים הנשים לאגשים כסדר שהקדים הכתוב למען ישמעו ואח"כ למען ילמדו כמו בכתבו עכ"ל. וכלל הגוססות אשר לפנינו בחגיגה (ג' א') ובאבות דר' נתן (פרק י"א) ובמדרש במדבר רבה (פרשה י"ד) קדמו אגשים לנשים.

שנית נחזה בפי' הזה, כי יש בו דבר אשר אין רוח החכמים נוטה הימנו, והוא הכתוב על פסוק והוא גרה לא יגר (ויקרא י"א ז'), וז"ל: והוא גרה לא יגר, פירוש הנאי הוא הדבר כל זמן שהוא לא יגר אבל לעתיד לבא יעלה גרה ויחזור להיות מותר ולא שיאחר בלא גרה ויותר כי החזרה לא חסונה עכ"ל. והוא דבר אשר אין לו שחר, כי למה זה ישונה לעתיד לבא אך טבע החזיר למען יהיה מותר לישראל ולא טבע בע"ח אחרים האסורים לישראל? מדוע לא ישנו לעתיד לבא כל בע"ח האסורים לישראל בעבור אשר אינם מפריסו פרסה להיות מפריסו פרסה למען יותרו גם הם לישראל? והרמב"ם כבר כתב בהלכות מלכים (פרק י"ג הלכה א'): אל יעלה על לב שבימות המשיח יבעל דבר ממנהגו של עולם או יהיה שם חדוש במעשה בראשית, אלל עולם ממנהגו נוהג וזה שנאמר בישעיה (י"א ו') וגר זאב עם כבש ונמר עם גדי ירצן משל וחידה, ענין הדבר שהיו ישראל יושבין לבטח עם רשעי עוב"ם המושלים כזאב ונמר וכו' עכ"ל. ומאמר רז"ל "למה נקרא שמו חזיר? משני שפזז להחזירו לישראל" לא נאמר על חזיר ממש כי אם על אומה אחת המכונה בשם חזיר, יעוין מדרש ויקרא רבה (סדר שמיני סוף פרשה י"ג) ומדרש קהלת רבה (פסוק מה שהיה הוא שיהיה) ויצקע כבשר אור הבאור האמתי ממאמר למה נקרא שמו חזיר והגלה השגגה הגדולה שיאחז מלפני שלימים רבים בענין המאמר הזה, ויעוין יפה הואר על מדרש ויקרא רבה (סדר שמיני פרשה י"ג ד"ה אמר הקב"ה חזרה חדשה מאתי הלא).

שברשין ח"י שבט ה' תרנ"א

יעקב רייפמאן.

על־דבר „הספרות“.

בין המון המלות המלאכותיות החדשות והמבטאים השונים שנבראו ונתחדשו בשפת עבר ע"י סופרינו הנכבדים בימינו אלה כמעט בכל מקצעות החכמה והדעת ואשר מקצתם יצתה אף עשיתי גם אני בספרי „דברי ימי רוסיא“ תתחשב גם המלה ספרות ספרות (או ע"פ תהלים נ"ו ט' ספרה). לפי זכרוני היה הראשון אשר הִדְלִשָה מדעתו והביאה בקהל ישראל הרה"ח הישיש אב"ג נ"י; הוא נתן לה מהלכים במאמרו ב המליץ ומפי כתביו נתקבלה בסבר פנים יפות בכל ארבע כנסות הארץ, ובלי ספק לא תזוז לעולם. וגם אני אינני בא לערער עליה. כ"א להראות להוקרי תולדות לשון קדשנו, כי זה לפני שנים כבירות השתמש בה אחד מסופרי ישראל, כי הגה בנספחות הנמצאות בסוף ספר „עומר השכחה“ ה"ה פירוש נפלא לס' משלי להחכם המופלא אברהם נבישון יהוצאת נכדו, דפוס ליוורנו שנת 1748 ה"א תק"ח) יספר בן המחבר ר' יעקב נבישון על אדות בנו החכם המדקדק והמשורר אברהם שמת בבחרותו, ויאמר עליו (דף קכ"ז ע"ב) בזה"ל: „ובאותם השנים המעטים הצליח בלמודו וזכה למה שלא זכו הזקנים והישישים וכו', והיה יודע כל הכ"ד על פה וכאלו מונחת לו כולה בחפיסה ובדלוסקמה וכו', גם היה כופר מהיר בכתיבת ישראלים גם ישמעאליים, כי כתב ספרים רבים בכתיבת הישמעאליים ברפואה וכו', ושמח על הבקיות בספרות“ וכו' עכ"ל. הס' עומר השכחה הונה בכ"י עוד בשנת תנ"ו עז לאלקים, כעדות המו"ל, ודברי ר"י אביו כתובים סמוכים ותכופים לה; וא"כ הרי לפנינו ראיה ברורה שזה כמאתים שנה השתמש אחד הסופרים המעולים בשם ספרות!

אנב אורחא אעיר כי מן השירים העברים והערבים (בשופס ובתרנוס) הנספחים להספר הגיל והמיבאים זעיר שם זעיר שם נ"כ כנספות בנוף הספר (החרוזים ושקולים כלם כמנהג משוררי ספרד) נראה שהאב והבן, ר"ל ר' יעקב ור' אברהם נבישון, היו שניהם משוררים מהמקמים ומפורסמים וראוי לכותבי תולדות השירה והמשוררים בישראל לשום להם שם ושארית, ולוא היו שיריהם לפני החכם אב"ג בכתבו שירו הנפלא „תולדות השיר והמליצה“ בספריו הנצנים ובח"ג לכל שירי מהללאל, לא היה נמנע מלהזכיר לשבח גם בני נבישון אלה.

ד"ר ש. מאנרעלקערן.

דקדוקי סופרים.

להמאמר „מקור חדש לתולדות רבנו משלם ור' ידעיה הברדשי“.

במגיד מנהג גליון 31 שה"ע במאמר הראשי, מקור חדש לתולדות רבנו משלם ור' ידעיה הברדשי" הניח העורך דברי הח' החוקר בסערת ישראל ר"א נייצואר נ"י כי „כמעט כל חוקרי תולדות סערתנו קבעו את שנת הולדת ר' ידעיה הברדשי בין שנת 80—1275 ועצמם הוא כי באנחה אשר שלח להרב"ש בשנת 1305 הוא חותם שמו בתור „הזעיר“ וזה יתכן רק לאיש זעיר לימים“. לדעתי אין זה ראיה מכרחה כי תאר „זעיר“ יאמר גם על איש אחר ונזהר להאחרו כי חכמתו מעטה אף כי הוא זקן בא בימים, ועד לזה זעיר אגבי ונזהר (הר"ג קי"ט קניא) ועי' פי' הראב"ע, ולדעתי מענין זה הוא גם הכוזב „ומשפחתי זעירי מכל משפחות שבטי בנימין“ (יש"ט ט' כ"א) ובמקום אחר הארכתי; וגם תהאר „קטן“ נמצא על הדף הזה, ראה ירמיה מ"ט ע"ו. ועי' פירש"י בראשית ט, כ"ד. אך להפלא על חוקרי תולדותנו

כי לא ראו את הכתוב במכתבו הלז להרשב"א "אף כי אלא כעול ימים מומחצו וחדברה משפטים...". ומזה ראינו נאמנה כי היה אז נעיר לימים. ובאשר הריעותי דברי מאמרי הזה אל הרה"ח ד"ר נייבוחר נ"י הטיב לי במכתבו מיום 15 דלמבר כדברים האלה :

בר"ש להרב החי וכו' וז"ל שנתה א' ווערטהיינער ז"ל.

ברגע הזה קבלתי וכתבתי וחי' ונקים לדריך על הנגיד שנתה ג' 31 וטוב תעשה אם הכתוב אל העורך כי יזיח לאור דריך, וגם בושתי ובכלייתי על אשר לא ראיני את הדברים "אף כי אלא בעול ימים" באגרת ר' ידעיה, אבל בשנך אקרא כאשר אדבר בזה.

והני: בר"ש וויקיך וונכנדך א. נייבוחר.

עוד שם נד 252: "ולא עמד איש בישיבה במקומו אחריו? אל המתיס" וכתב העורך בהערה 7 כי סמן השאלה הזה נמצא ברדעתי, יען כי אין להדברים האלה מובן נכון 1), ולדעתי חסרה במקום הזה מלת "לדרוש" וז"ל "אחריו לדרוש אל המתיס", כי במליטה כזאת השתמש ר' ידעיה בהדרכי בתחלה דבריו גם על רצונו משלה, באמרו: "והיה עליו שם יד ה' וזכה בשם אלקיו ודורש אל המתיס לקברות יובלו קברות האוהה... ויעירם משנתם להחיות את נפשם", לכן לעמתי זה אמר פה "ולא עמד איש במקומו אחריו לדרוש אל המתיס", ואדמה כי המהבוק בהמשך דבריו גם אחר זה 2) יענה ויאמר כי הדרך אחי.

ירושלים

שלמה אהרן ווערטהיינער.

להמאמר "מכתב בן-מנחם להרב יעב"ץ".

(מגיד משנה שח"ע ג' 37).

הרה"צ ר' שמעון פוכס מזיראקא (באונגריה) נעיר אותנו במכתבו, כי צמח ששערנו בהערותנו למאמר "מכתב בן-מנחם להרב יעב"ץ" כי כונת המשנה במקולות פ"י מיו ולא מיום ימים ברעים" וכו' הוא למים רעים בהחלט, אבל דברי המשנה דביה "ואין שמשיקין" מהפסוקים צמים שאינם רעים כל כך, וכוונת הרב מהר"מ ש"ך בפירושו לבינה שכתב לאמר: ברש"י ד"ה ואין שמשיקין וכו' במקוה מים מלוחים כו' ס"ל דלא מיקרו זה יפה ברעות כדאיתא בסוף

1) ואשר ישער החכם העורך שם כי אולי ז"ל "אחד מן התלמידים" חתם הנלות "אחריו אל הנתיס" אינו נכון, כי אחר שאמר "ולא עמד איש בישיבה במקומו" לא היה נכון לאמר אח"כ "אחד מן התלמידים", כי זה מובן גם ממה שכתב אחר זה: "כי כל התלמידים... וכל אחד שב למקומו", וזו כר' ידעיה אשר מלוחיו קטרום ומוניות ואין בהן נפחל ועקם. — אולם לא אכחד כי תוהתי בקראי את המאמר ההוא המסיחש להדרש, לראות דברים כאלה ילאו ונעט המליץ ההוא; אמנם כי הרבה מליחות ושיחות נאות וראויות לו נמצא בו, אך גם בעושים רבים נגד חקי המליטה ונשפט השנן נפגש בו, אשר אינם רואים גם לאחד ונקטי התלמידים.

2) הלא כה דבריו שם: "כי כל התלמידים נכרים באו שעריו וכל אחד שב למקומו איש לאשר באהלו ויעו התלמידים השכוני *") באהלים בעירו אחר הנבלע ויגע (לפי משפט השנן היה ראוי שיאמר "ויגעו" ורק משני מליחות "מלא ביחו כקף חזב" אשר כתב אח"כ הסב דבריו ליחיד) להעשיר מלא ביחו כקף חזב... לפלגו הלכו ועמה לא ראו אור".

* הרב הכותב העיר פה כי ז"ל "השכונים", אך נעלם מוונת הכתוב שופטים ה' י"א.

מקואות עכיל, אבל זאת כתב כבר להגאון יעב"ץ אחד מחכמי הזמן והוציאו הדברים צעורה לחם אשר נדפס בקצה שאלה יעב"ץ, וע"ז השיב לו הגי יעב"ץ, לאמר: "ולעולם יפסו בימים צבון דוקא הוא דשרי לב"ש ואי איהא דאיכא לפלוגי בצבון גופייהו הו"ל להמודא לפרושי בהדיא, אי דאית ליה יפסו כי הני דמשיק להו וכו' וכו' ע"ס. אולם לדעתנו לא דקדו דבריו אלה, כי מ"ל שאין לפרש יפסו בימים צבון דוקא, כאשר כתבנו בהערנו שם. — עוד העירונו הרב הג"ל כי גם הגאון בעל חת"ס חידן קושיה הרב יעב"ץ בספרו חלק יו"ד ע"ס. גם יודינו החכם התורני מו"ה אפרים לייב צאנז ג"י מפאריז שלח לנו מאמר בענין הזה בשם "רצנו שלמה והורוה אמת" לחזק וליבש דעת רש"י בצ"ה י"ז: ע"פ דבריו מהר"מ שיף הג"ל, ואלה קצות דבריו:

"ודקדו מאד דברי המפרש האחרון (מהר"מ שיף) בצאור דברי המפרש הראשון (רש"י) כי רש"י דקדק לפרש "במקוה מים מלוחים" ולא כתב במקוה מים רעים או עכורים (כאשר כן הוסיף הרע"ב בפירושו למשנה הזאת), כי המשנה דמקואות האומרה דל"ג"ש אין מעבילין מים יפסו ברעים לא נעלמה מהמפרש הגדול, על כן השביל לפרש כי המשנה מדברה במקוה מים מלוחים והמים האלה לא נקראו מעולם "מים רעים" כ"א "מים מוכים" (המזיקים לכותה הרבה מהם כנודע) והם מטהרין בזולתן (מקואות פ"א מ"ח), אבל הם פסולים למי חשאת (פרה פ"ח מ"ט) כפירוש הר"ש שם לפי שיש להם טעם לווי, או כפירוש הרא"ש שם לפי שאינם כרוב מימות ולא מיקרו מים חיים, אך המים הרעים הם מים סרוחים וזכרו ביחד עם מי המשנה (ברכות פ"ג מ"ה) וגם המים ששהו ונהם המזיקין נקראו מים הרעים (חולין ק"ה:) וכן המים הרעים הם כגוי למינות ואפקורסות (אבות פ"א מ"א). והנה הטעם דל"ג"ש אין מעבילין מים יפסו ברעים הוא דחייבי דלמא חיים עלייהו ולא נגע בהדדי * (הר"ש מקואות שם, וכן הוא דעת רש"י במשנה דצ"ה, ולא כהר"מ שם שנתן לטעם מפני שהם מין צשאינו מינו ע"ס וע' בפירוש הרא"ש שם ובהנהגות הרש"ש) ואם יש לחוש לזה במים הרעים הסרוחים והנמאסים אין לחוש לזה במים המלוחים".

משפט ספרים.

מפתח לתשובות הגאונים

אשר הבינותי אני יואל הכהן מיללער (ברלין תרנ"א).

אין לך חלק בספרות בני עמנו העתיקה אשר נראהה בה בערוהים כספרות הגאונים, וכל עוד שעמלו המעתיקים וחכמי הדורות, לעשות בה סדרים ולקבץ פזרוהם מתוך גמזי כ"י וע"פ הספרים אשר נתחברו ע"י רבני ספרד, נרפח ואשכנז הבאים אחריהם, אשר שאבו מבאר חורסם והעתיקו את דבריהם, באשר שהיו להם ע"פ רוב לעינים בהלכה ובפי' הש"ס, לא הלגיה בידם לבוא אל המטרה הנרצה, וקצתם קלקלו במקום ברזו לתקן, וכמעט אין אחת מאסעות

(* גם לפירוש הר"מ יש לחלק בין מים מלוחים למים סרוחים, דמים מלוחים במים יפסו יקראו עוד מין בנינו, ומש"כ מים סרוחים ורעים בהחלט במים יפסו נחשבים מין צשאינו מינו.

השובות הגאונים דרושה לכל חפצי ה"ח. אמנם אין ספק כי ממה שנשאר לנו מהן יכיר המבין גדל ערך המכתבים האלה לא לבד לבעלי תלמוד וזוני הלכות, כ"א גם חוקרי דה"י לישראל ימצאו בחוכם, הן בשאלות שנשלחו מכמה וכמה מדינות קרובות ורחוקות אל ראשי הישיבות שבבבל, הן כמה שהשיבו עליהן, מעינות יונאות מבאר מים חיים להסקות שדי חולדת בני עמנו, לדעת מצב השכלתם ומנהגייהם ודרכם בלמוד וחרדות לבס על דבר חק ומצוה, וכמו כן מה שקרה להם בימים ההם, ולהפוך אור חביר על כמה דברים אשר בערפול חתולתם. ואם אמנם בזמננו הרבו החכמים להגות בענין זה והוויאיו לאור פרטי קבוצים מן תשובות הגאונים וספרי ההלכות אשר נחיסדו על ידם עם הערות יקרות ומראה מקומות על שנוי נוסחאות וכ"י אשר עוד לא יצאו לאור, וגם החכם המושלג ד"ר יואל מילר העביר ספרותו באספות יקרות כאלה אשר עוד לא היו בדפוס, הלא הן תשובות חכמי צרפת ולותיר ותשובות גאוני מזרח ומערב ונספחו עליהן כמה חקירות מעולות, ככל זאת לא באו עוד אל עמק השום והסדור השלם, לפתח חרצות המצובה ולהחיר אנגה הספקות אשר נולדו מהוך כך ולזקק את הספרות הזאת מכל שגיאה ופעוה שנשלו בה ע"י המעתיקים, ומעט זה עלינו להח שבה והודיה להחכם הנ"ל אשר עמל ויגע זמן רב בהתמדה גדולה ונפלאה לחבר את הספר, מפתח לתשובות הגאונים, כי לקח עוב נתן בו להעוסקים בענין זה, וגם רוב בקיאותו ובאר האמצעים עמדו לו להקל מעליהם המלאכה בהשדלותם להוויא מעמוטים מן המכתבים האלה ולגלות עמוקות מני חנך, הוא הבין את לבו לפנות להם את הדרך ולסקל את המסלה, למען יוכלו לבוא אל הקדש שמינה.

וזה מעשה החכם המחבר בשרו, בתחלה הראה לנו כי התשובות האלה היו בשלמותן לפני הראשונים כמו ר"י יצחק גיאת ורב אלפס ולרוב גם לרש"י ולבעל האשכול ובעל העמוד ולחכמי זמניהם וכלי ספק גם לתלמידיהם, וגם הם הגאון אשר כתבן נקרא עליהן, אמנם אחרי שש"ס רוב נשאלו הגאונים מן הקהלות ובפרט מן הרחוקות לא על ענין אחד בלבד, אבל בקשו מהם לחוות את דעתם בכמה דברים אשר נחקשו בהם והם שלחו שמה הכריך מענות, לא היה דעה המעתיקים שזה בדבר השדלותם להחפש מה שהגחילו גדולי הדור בפרק זה לבני עמם. יש אשר שמרו בהעקרתן מראיותן ותכוותן כנראשונה כדרך הקבון שהוויא לאור החכם קאסל מכ"י ברלין או כהקבון הנקרא בשם שערי תשובה ודומיהם. ויש אשר סדרו את דבריהם כפי ענינם וערכו אותם כפי פרקי ההלכות כמו שעשה בעל שערי דק, ובהם ופעמים גם בהתייזקות מתיין ראשון לא היו נזהרין כל כך לדקדק ממי מן הגאונים באה התשובה, ובכמה מקומות נמצא כי הם גאון אחד נקרא בתחלת המכתב ואח"כ באו הרבה מענות בלי שם אומרים, ואפשר לאמר בדעתם היה, ככלן יצאו מיד הגאון הוא, ולפעמים הוסיפו גיב תשובות מרבני ספרד, צרפת ואשכנז, אשר חיו יותר ממאה וחמישים שנה אחרי שפסקה משמרת הגאונות, מפני ששם היה גדול בישראל; ועוד זאת נראה, שגם בימי הגאונים קצרו לפעמים המעתיקים את התשובות והשמיטו את המאט והמתן ובכמה מקומות גם את הראיות שהביאו מן התלמוד או מהתשובות ראשי הישיבות שקדמו להם עד שנראו רק כעין הלכות פסוקות, מאחר שגמנת פניהם לא היה לבמור רק את ההוראות אשר יצאו מפי הגאונים וביח דיוט לרור אחרון ובכרות הימים הרגילו להעריק אותן גם בצורה זאת, ומתבסות האלה באו לידי עעות ושבוש בכמה ענינים וביחוד כאשר הורקו הדברים מכלי אל כלי, עד שכבר בדור הר"י מיגאש העילו ספק בכמה תשובות אשר נמסרו בשם הגאונים, והנה המחבר הקל בזה, אבל הראשון הכביר, הוא הרב בעל דור דור ודוראיו שהוכיח (בפ"ד מספרו) שעוד בימי הגאונים נהפך הדבר ע"י פעולת המעתיקים לרועץ וכמעט נראה שקצתם עבו כהן סחורה וזיישו כמה מכתבים ושמו כפי הגאונים הקדמונים

מה שלא עלה על רוחם, כמו שנמצא לרב גיוראי גאון שלא רצה להאמין במה שמאלו רחוב
 צב"ט ר' עמרם גאון שיצא מהרף עמו, וכן לרב ברירא גאון שאמר על ספר שטרות שהקן רב
 סעדיה טהול מזויף, וכן אמר: ודכתיבון משמא דרב מתהי גאון וכו' אהנהא לא סבירי לנא דמר
 רב מתהי אמר הכי. ולדעתו נתנו הגאונים שלא ברצונם יד להמציאים, הלא רחוב צב"ט גאון;
 אם מכיר הרב שמועה שהוא אמת וירא שלא יקבלוה ממנו מותר לחמרו משום (והעתיק הדברים
 המהבר ב"ד 28). ואף במוניו רמז מזה ב"המוד, אין ספק ש"י"י נחשדה החבילה ושפטו
 המעתיקים את ההיתר כפי אות נפסק.

והנה הח' המהבר רצה לרפא את צבר ספרות הגאונים וההמשם באמצעים מעולים להבליח
 הזאת. צב"ט עשר פרקים הראשונים הניע לפינוי את האספות אשר כבר יצאו בדפוס כפי
 סדר זמנן, ואלה הן: הלכות פסוקות מן הגאונים ד' קונסטאנטינא, ב"ה מהגאונים ד' מונטובה,
 שערי נדק, שערי השיבה, ב"ה גאונים קדמונים, חמדה גנוזה, ב"ה הגאונים ד' ליק, ב"ה
 הגאונים ד' וין, תורתם של הראשונים, ב"ה הגאונים ד' ברלין, ב"ה גאונים מזרח ומערב, ואחרי
 שחרץ משפטו על כל אחת ואחת מהן ע"ד הבקרה ודמיו דבר לדבר והודיע לנו מנהג המעתיק
 וכוננו ופעמים ג"כ המקורות אשר מהם שאב וכמו כן באיזה מדינה חסף את התשובות, הראה
 לנו את המקומות שנמצאו בהם פרטי התשובות, הן בשאר האספות, הן בצפוני חכמי ספרד וכו'
 ובעלי הוספות והעמור ושכלי הלקט והאויז והמרדכי והכל בו וספר התנומה וכהנה רבה
 ספרים והן צב"ט שהיו מונחים לפניו, וגם הודיע לנו התשובות שנתחדשו בכל האספה והספה או
 שנבנו ונבלו בה או שנהקרו כאן וערקו במקום אחר בגלמודן ודברים כאלה. — בפרק י"ג
 מדבר המהבר על התשובות המסודרות בצפ"ט יצאו לאור מחדש כגון בצפ"ט ע"ט זקנים
 (פסד"מ חר"ז) שבו ב' תשובות מכ"י פאריז או בסוף ספר קבוצות חכמים (וין חר"א)
 ובא"י הם ודומיהם. ואח"כ דבר מענין התפשטות התשובות ב"מדינות שונות ובדרכים שהתחמשו
 בהן הרבנים מזמן רב אלפס והלאה בפרקים שונים ותחת דבריו לאמר כי נאשרו לנו כמעט ב'
 אלפים וארבע מאות תשובות מן הגאונים, ובפרקים האחרונים העתיק המהבר את התשובות
 והשירושם ב"המוד, אשר יצאו מיד כל אחד ואחד מהם כפי סדר זמנם, וגם אלה אשר לא
 נאמר עליהן למי הן, והחליט בצמח מהן מי קהנן הן מרחק סגנון הלשון וכו' בהלכה או
 בהחמדה הדברים בשאר השונות ודרכי פירושם בסוגיות החלמוד, והוסיף לפעמים באור לדבריהם
 והכל בצד נכון למען ירון הקורא בדבריו. וכאשר אחז המהבר בענין זה, גם מן ההלכות
 הפסוקות וההלכות הגדולות לא הניח את ידו לחקור אחר מקור פרטי האספות האלה ויחוסן
 זל"ז, ובכלן העיר על הענינים שיש בהם הועלת מה לחוקרי דה"י. מי לא ישחמם על מעשה
 החמדה גדולה כזה! מי לא יבין שבו ימצא החוקר חמד ולבנים די והותר ברצונו לכלול בעים
 רוחו פעולה הגאונים וספרותם והשכלה בני עמנו בע"ה היא במקומות שונים, ולמותר יהיה לנו
 להעיר עוד, מה יקרו ההעתיקות אשר עשה המהבר מן כ"י אשר היו מונחים לפניו, וכמה מעלות
 טובות כפולות עלינו להחכמים כהרב המפורסם שז"ה נ"י אשר המכו אותנו במלאכהו באשר שלחו
 לו את כפי הנמצאים אלה, למען יוכל להשתמש בהם כאלו נפשו.

והנה אין את נפשי לעמוד על פרטי השערות והנאות החקירה אשר בצפ"ט הזו, באשר
 שכמה חספות מן התשובות הגאונים אינן עתה תחת ידי, רק באחי להעיר על איזה ענינים אשר
 נרמזו שם, ומה שיש להוסיף עליהם או לתקן זה יהיה לאות כי ערבים לי דברי המהבר.
 ח) בפרק ראשון ועוד במקומות אחרים העמיק והרחיב על ההבדל שיש בין הלכות
 פסוקות והלכות גדולות מאחר שנתברר בהן בני ענינים, ויש מן הגאונים כגון מר יצוראי גאון

סיסדו שהי' אספות כאלה. אמנם ידוע שהמושג הלכה פסוקה כבר נזכר בצרייתא (צרכות ל"א). ופי' רש"י שם ובדיה אסור בהנאה שהן הלכות שאין להרהר עוד אחריהן. וכן משמע מן הירושלמי שם דאמר ר' ירמיה אין עומדין להתפלל וכו' אלא תחוך דינו של הלכה, שבדלוי' יהיה כונחו הבוראה שיטאה מתוך הלכה או מתוך מו"מ בה. וכן פי' ר"א מפולח' דינו של הלכה הלכה פסוקה. ומעט זה יש לומר כי הלכות פסוקות הן אספות מן ההלכות אשר כבר נפסקו או שכבר הורו למעשה כאשר נשאלו עליהן, ובפרט אחרי שנמצא כמה פעמים שהגאונים כתבו בתשובותיהם שהחליטו את הדין בציה' דינם ולדוגמא הה"ג דפוס ליק ס' נ"ו, אייב אין לזוז מכן כדרך שאמרו בגמ' והו' לא מדי, ונראה שגם בדורות הראשונים היו הלכות כאלה יקרות מאד בעיני החכמים והבדילו אותן מן אשר הלכות כדאיתא בירושלמי (בבא בתרא פ"י ה"ח) למה אמרו כל מקום שגנה רשבי' צמחנהו הלכה כמותו מפני שהלכות קאזות היה אומר מציה' דינו, ואין ספק שפסוקות וקאזות שמות נרדפים הם או שפסוקות הוא תרגום קאזות לכן כנו לפעמים האספה אשר לר' יהודאי גאון צמח הלכות קאזות ודרך הגאונים יהיה לתרגם גם שמות הספרים ללבן ארנוי כמו שנמצא בחש' גאונים קדמונים ס' ק"ג צ ובחיוצא ח' דמר ר' משה גאון. אבל הלכות גדולות הן אספות הלכות אשר יצאו רק מתוך מו"מ בהסוגי' או שהשמיעו את המשא והמתן וזכרו רק המציה' הסוגי' וע"פ רוב צלחן הגמ' או כפי המסקנא אשר לפעמים יש לדון עליהן אם ראשי' להורות כן הלכה למעשה, ומנא"ז ג"כ הלכה ואין מורין, ואף שזה הוא לרוב מעט מראית עין וכדומה, עכ"ז ידענו שגם במקום שנאמר בשיור' צסוף המשא והמתן בהלכה כהאי חכס לא נסגרו שערי תשובה רק במקום שנחלף הדבר ע"פ רבים או שהסריו דעת החולק עליו, ואין צורך להעיר שכנו אותן בשם גדולות כנגוד להלכות קטועות וכבר העיר ע"ז המחבר.

(ב) צ"ל 17 הזכיר חב' ר' נטרונאי ע"ד הסופרים שרצו לחזור שיש לקבלן, והנה הגאון דא' ב"י נגדא בהבדילו מהם האנשים אשר לא היו נזהרים בתשובות וצנעין ובחליה' ויבוא, אם הולידו צנים אשר אין לקבלן, כדי שלא ירבו ממזרים בישראל. אמנם תבונה זאת יקרה היא מעט אחר, דשם נאמר "קך ראינו שאותן מינין מבויגין הן מכל מינין שבעולם, אבל מינין שוקרין בדברי חכמים כגון פריפות וכגון יו"ט שני מדרבנן וכגון טוה' מדברי סופרים אבל בדברי תורה ומקרא מתיחזקין" והנה הגאון הכניס צסוג אחד פריפות וי"ט שני ושנייה מד"ס אשר אין לפרש אם לא שנאמר שהוא רבי כדעת הרמב"ם (בהלכות שחיטה פ"ה) שטרפה בהורה אינה רק דרוסה ובאר ערפות הן רק הלכה למשה מסיני ויש לכוונן רק בשם דברי סופרים, לכן כל ספק ערפות לקולא חוץ מן הדרוסה ועיין בספר המצות להרמב"ם שם צ'. ועוד יש להעיר שר"י הזכיר במכתב הזה תבונה אחת שכבר השיב לבאוליו בענין זה, אמנם התבונה הזאת נסדרה בשערי נדק אחר התבונה אשר דברנו בה, אייב אין מוקדם ומאוחר באספות התשובות. מפני שהמעתיקים לא ערכו אותן כפי סדר הזמן שנכתבו רק כפי מה שבאו לידם, וכן דעת המחבר, והוא הביא עוד ראיות אחרות לזה.

(ג) צ"ל 21 הזכיר פי' ר' האי' (שערי תבונה סי' ר"ד) על כך דמגלה צריכה שרשע כאמתה של תורה מאן אמתה של תורה משה וחלעזר נשיאים ועדה והיינו דברי צנוה נלפחד דכתיב והקרבנה וגו' לפני משה וגו' ואע"פ שהן דברי נשים צריכין שרשע קך מגלה אסתר וכו' וכתב המחבר שהגאון כין בזה לפי שנאמר כן צנוה נלפחד דוברות והוראה "כן" היא כמו אמת, ופי' זה דמוק מאד כאשר יראה הקורא ממה שאכתוב בענין זה. והנה מה שהוסף הגאון כאן מאן אמתה של תורה לא נזכר בצבלי' וגם לא בצפרי הירושלמי שלפנינו, רק ששם הוסיפו

נאמר כאן דברי שלום ואמת. ונאמר להלן אמת קרה וגוי הכי היא בארצנו של תורה. אבל צפי' הרב המאירי למנלה ש"ח איהא באמיתה של תורה כגופה של תורה עממה אע"פ שערקה דברי נביא, וזה איהא בתלמוד המערב משה ואלעזר נשיאים ועדה ופס' צפ"ב אמר באמיתה של תורה ר"ל מזוהה שיש בה מלכות שמים. ואחר שהשיג על הפי' היה הוסיף: ומ"מ רוב המפרשים פירשו כפי"ת עממה וכן נראה ממה שאמרו בתלמוד המערב בענין מגלה נאמר כאן דברי שלום ואמת וכו' כמו שהוא לפנינו בירושלמי (פ"א ה"ח), ולפ"ז יש לאמר באמיתה של תורה (כ"ה גי' רי' הא"י בלי יו"ד) הוא מלשון אמת הבנין הנזכר בשבת (ל"א.). וכפי' המהרש"א בח"ח שהוא יסוד הבנין ואמרו מאן אמרה של תורה משה ואלעזר וכו' מפני שהם הורו לנו לקבל האמת ממני באמרה באשר קבלו דברי הנביא וזה הוא יסוד ת"ת לבמוע דבר אמת וזדק מפי כל. ועוד מנא"ו בלקח טוב (סוף מגלה אסתר) דברי שלום ואמת פ"י ואמת קיום המגלה ואפשר שגם הם ז"ל כונו כן צפי' הכתוב אמת קרה (שנחקרו מאד הראש"ש והרלב"ג ע"ש) דהיינו דבר המתקיים ומה הוא הכמה מוסר ובינה וזה הוא כונת מדרשם נאמר כאן דברי שלום ואמת וכו'.

(ד) בדף 24 פ"י המחבר הוראת הרביעית בהן התלמידים שלח הוסיפו עוד בצה"מ הגדול, ואני תמה למה לא הזכיר אמרם במנחות (פ"ב:): ובהרביעית חזרו ואף שראשי והוספות לא פירשו כן מ"מ נראה שכונתם היחה שבמושב התלמידים אשר לא באמו עוד כל לרצן נאמר, והנה המלה הרביעית נזכר בבבא בתרא (ז' ט"ז:): ואם משמע שהוא חזר א"כ יש לומר שהתלמידים אשר ישבו עוד בהזר צה"מ"ד או באבסדרי שלה ולא נכנסו שמה נקראים הרביעית, וזה כענין השורש התחתונה שהיו בזמן התנאים שגם ישבו התלמידים לעירי הימים.

(ה) גם כהן המחבר, ואפשר שהמורה לפני תלמידים כאלה (הרביעית) נקרא חלוק של התלמידי עם הגאון והאב"ד. והבשרה זו ראה להוכיח מלשון תשובה אחרת אשר בה נאמר: "ורובא אחרינא דקבילו מן גירסיה דמר אדא חלוק וכו' ואלין ליטון רבוותא דהרביעית". אמנם מזה אין ללמוד רק שרבוותא דהרביעית קבלו הגירסא בענין זה ממר אדא חלוק, אדרבה נמצא בחסובה שהזכיר המחבר (ד' 296) "אבל חכס חלוק וגאון מכניסין לבהמ"ד ומניחים המטה במקום שהוא דוכס", ונראה מזה כי משרת החלוק היא למעלה ממשרת החכס, והגאון עולה על כלם. ועוד הנה ב"ד 39 וב"ד 255 הזכיר מחב"ו רב האי גאון "שאל מר יהודה חלוק רב פעלים בר מר יוסף דמן קירוואן", אמנם בחסובה שאסף החכס הרבני נמצא צפ"י ר"ז שכו למר יהודה שהוא בשם ריש סדרא וצפ"י המ"ב בשם ריש כלה, הלא נראה שמשרת החלוק יהיה כעין ריש סדרא או ריש כלה. וכן נמצא בצה"י לריה גאון (והיא ב"ד 240) "שאלתא למר נסים בר יעקב חלוק לקירוואן" דמשמע ג"כ לחלוק היינו ריש סדרא או כנוי לגדולה כעין זה, דהא לא מנא"ו בכל מקום שגם בקירוואן היו הרביעית, * אמנם ידענו שמר נסים הי' ראש ישיבה שם, והחכס הרבני החליט שהחלוק הי' ריש כלה, אבל פסרו "זכרון לראשונים" ליטון חתה ירי.

(סוף יבא).

חיים אפפנהיים אב"ד רקהל שהארן.

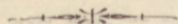
(* וכונה פעמים זכרו חס ר' אלעזר חלוק מאקספניא או מאלקניא אשר הלך אח"כ לבבל, בודאי הי' מאקספניא ריש סדרא וגם מאקספניא לא שמוענו שהיו קוראים לאיהם תלמידים הרביעית

Anuar pentru Israeliti, cu un supliment calendaristik pe anul 5651 (1890—1891), sub directiunea lui M. Schwarzfeld. Anul al XIII-lea. Bucuresti, tipo-litografia E. Wiegand, 1890. 8₂, VIII & 212 pag. — 3 lei.

זה שלש עשרה שנים מתעסק הח' בשה שורצפלד להפיץ אור בדברי תורת היהדות בין אחינו ברומניה ובין האנשים אשר הם יושבים ביניהם על ידי ספרו השנתי היוצא לאור בשפת רומניה. בספר הזה שם החכם המו"ל עטרה נאה לראשו, ולא לי, לידידו, להרבות בשכחו, כי די לי לקרוא בשם המאמרים ומחבריהם אשר יצאו לאור בחלק השלשה עשר בשנה הזאת. — המו"ל ר' משה שורצפלד פותח ספרו במאמר „מגלה לזכרון” נמצאה במולדובה (Moldova) ונכתבה בעיר רומן (Roman) בעשרים ותשעה לחדש אדר שנת של"ד לפ"ק. במגלה הזאת יספר כי בימי המלך יונשקו (Jonascu-Woda) המתיקו כמרי עיר רומן ויסי (Jassy) סוד יחדו להצר לישראל, וכי רק ע"י חסד המלך וסופרו היהודי ישעיהו בן יוסף נצלו והכמר גיורני (Uladiac Gheorghe) נשרף באש. המגלה נשלחה לידי החכמים איזידור Loeb ור' יוסף הלוי בפאריס וגם אל הד"ר נייבאר באוכספורד וכלם העידו כי יפה ושובה הנה ולא בדויה ומוזיפה כאשר ניכל להאמין מסבות שונות. — הסופר הנוצרי J. L. Caragiale אשר כתב המחזות היותר טובים בספות רומניה הכין לפני קוראיו ספור קטן מחיי איש עברי יושב בכפר בשם „גר פסח”. — הח' זאב (Wilhelm) שורצפלד, אחי המו"ל, הציע מאמר „יהודים לימדים וסופרים בעיר יסי מן הימים הראשונים עד היום הזה” — ואחיו הד"ר אליהו שורצפלד, היושב בפאריס, תמונת עני וחסיד בשם „בריל בטלן, כאשר ימצא עוד עתה בקהלות גליציה ומולדובה. — הרב הח' ד"ר משה נסטר (Gaster), יליד רומניה, היושב עתה על כסא הרבנות לאחינו הספרדים באנגליה ולונדון הבירה, יספר דברים. אחדים אדות כתת „שומרי שבת (Sabbatianer) באונגריה”. — ה' קריין (J. A. Critz) יכתוב תולדות שלמה נתן (Solomon Nathan), יליד בוקורשט, אברך רך בשנים אשר נאסף אל עמו אחרי אשר נכתר בתאר „Licencié en sciences mathématiques”, — הד"ר אליהו שורצפלד כתב עוד מאמר אחד בשם „היהודים במולדובה” תחת דתי ממשלת רוסיה הנקראות בשם „Règlement organique” ועוד מאמר שני לתולדות „הרופאים היהודים בארצות רומניה”. — המו"ל כתב לזכרון את כל אשר נעשה בישראל ברומניה בשנת א' תתפ"ט למה"נ — ולאחרונה יבוא מאמר חדשות שונות מחיי היהודים ברומניה ובזה תם הספר השנתי הזה, היחידי לאחבי בארץ היא.

נרלין ד' סנט פטרס"ב.

ד"ר הרסו.

רשימת ספרים.

בהחבורות הבאות יקשמו בפרק הזה כל הספרים החדשים הנוגעים בהיהדות בכלל ובחכמת ישראל בפרט, אשר ישלחו אל בית מערכת „החוקר” מאת מחבריהם או מוציאייהם לאור. מלבד שמות הספרים ומחבריהם נזכיר גם את תבניתם (פורמאט), מספר עליהם או עמודיהם ואת מחירם (אם יודיעוהו לנו המחברים או המו"ל), למען תביאנה הרשימות תועלת להחכמים המהברים ולהורשי ספרי ישראל. גם נוסף לפעמים על הרשימות דברי-בקרת קצרים, כפי אשר ירשנו המקום והזמן, מלבד אשר נדבר בארוכה על כמה ספרים בפרק „משפט ספרים”.

העורך.

ר' יוסף קרא והפירוש לבראשית רבה המיוחס לרש"י

מאת אברהם עפשטיין.

כהמאגאצין היוצא לאור על ידי ברלינר והופמאן לשנת 1887 (צד 17—1) כ"א ממני מאמר אדות הפירוש לב"ר המיוחס לרש"י. אחר שהבאתי הוכחות הר"ר וה"ש (החלוץ חלקי) שהפירוש הוא לא נתחבר מרש"י, הבאתי ראיות מן הפי' הנדפס ומן הפי' בכתב יד הנמצא אצלי, שמחברו היה חכם איטלקי; גם העתקתי שלשה מקומות מספר ערוגת הבשם לר' אברהם בן עזריאל (כ"י מרצאבאכר, ע' אהל אברהם סמ"ן 95), שבהם מובאים פירושים לבראשית רבה על שם ר' קלונימוס, והפירושים ההם נמצאים בפירושו שלנו לב"ר. מכל זה הוצאתי את התולדה כי הפירוש ההוא יצא מבית מדרשו של ר' קלונימוס איש רומני. עוד הוכחתי שם כי בפירוש לב"ר שלפנינו יש הוספות על דברי המחבר, וכי גם על ההוספות האלה נוספו אחר כן הוספות אחרות. מהוספה אחת מאוחרת כזאת יוצא שישם בעל ההוספות הראשונות הוא ר' יוסף (צד 6).

והנה כבר בשנת 1872 שער הר"א ברלינר בספרו הנכבד פליטת סופרים (צד 24 בהחלק האשכנזי), כי מחבר הפירוש לב"ר הוא ר' יוסף קרא, יען כי מצא בו כמה מכתמים המיוחדים לר"י קרא, והכמיח לדבר אדות זה באריכות במקום אחר. דמיתי כי הח' ברלינר בראותו את מאמרי יזכור את השערתו והכשתתו ויבאר וילבן הדבר אשר נגע בו בקצה המטה; אך הוא לא כן עשה, והסתפק גם הפעם במועט. בקצה מאמרי העיר רק בקצור על השערתו ועל מה שכתב בספרו הנזכר צד 19 אדות ההיכרות שהיתה לר"י קרא עם ר' קלונימוס איש רומני. ועל כן אמרתי לבוא בעצמי ולגמיר את אשר החלתי לעשות בהמאגאצין. אך טרם אבוא אל הענין המבקש מוכרח אני להגיד דברים אחרים אדות ר' יוסף קרא.

א. ר"י קרא חי בימי רש"י, ורש"י מביא פירושים בשמו לישעיה י', כ"ד; ס"ד, ג'. הוא בעצמו כתב: כך פירשתי אני המעתיק יוסף בר' שמעון והודה רבנו שלמה לדבריו. (Wiss. Zeitschrift לנייגר ח"ד 139; פליטת סופרים 21). הוא מביא את רש"י בהרבה מקומות בלשון רבינו (לאיכה א', י"ד; איוב י"ה, י"ה, כ"ב), גם בלשון מורי (הושע ח', ו'). גם עם ר' קלונימוס איש רומני דבר ר"י קרא. כמו שמעיד רבנו יתום בס' הישר סמ"ן קמ"ו בזה"ל: ר' יוסף קרא אמר ששמע מפי ר' קלונימוס איש רומני... בפירוש המחזור כ"י פרמא 1) לפני הפירוש להפיוט אשרי העם שלו ככה כתוב כן: ופירוש זה פירש ר' יוסף בר' שמעון (שמעון) איש המודות לפני ר' קלונימוס מן רומני. — בפירוש המחזור כ"י אוקספירד (Neubauer 1206) כתוב: ושמעתי מר"י קרא ששמע מר' מאיר שליח צבור כשהיה מתפלל... ונראה שר"י שמע מאיזה איש זקן שראה את ר"ם ש'צ עושה כן בעת שהתפלל, כי דחוק בעיני שר"י היה מכיר את ר"ם ש'צ שהיה בימי רבותיו של רש"י, ובפרט

(1) על פי ההערה מר"ז כוכב-טוב הגינזא בתיב-עקד-הספרים אשר לקהל ווין (Ge-meindebibliothek). וזוה אביעה הודתי להצילתיחוקר Dr. Hammerschlag על אשר השאל לי כהצו ר"ז המכר לעיין בהסו

אחר שידענו כי קרא דבר עם הרשב"ם, ע' רשב"ם בראשית ל"ז י"ג: זה שמעתי מר"י קרא חכירנו והנאה ל"י. וכפירוש ר"י"ק לאיוב י"א י"ז: ראיתי בפתרוני רשב"ם שלא הודה בדבר. (ע' נמעי נעמנים י"ג א', גם Rosin רשב"ם 13). לדעת גינר המאמר הזה (ע' פירושו לעמוס ג', י"ב, ורוזין רשב"ם 14 הערה 1, וה' Porges מונאטסשריפֿט 1883 צד 169) הוא הוספה מאוחרת בדברי ר"י"ק, כי לפי דעתו לא ראה ר"י"ק פירושי הרשב"ם (נמעי נעמנים חלק אשכנזי 19). אבל על כל פנים דבר ר"י"ק עם הרשב"ם אף שלא ראה פירושו.

ב. אביו היה ר' שמעון קרא. ר"י קרא איננו מביא בפירושו הרבים הנדפסים שום דבר בשם אביו. גם מחברים אחרים אינם מזכירים אותו, רק בסוף הפ"י לאבות המיוחס לרש"י כתוב: וראיתי במדרש של ר' שמעון קרא בספר משלי חמשה קנינים... (מובא מאת ציוניץ G. V. 300 ורשד"ל כ"ח ח"ז 60 מדפוס מנטובה). ובפ"י ר"י קרא להושע י"ב מ' כתוב: ור' שמעון אחי רבינו... (ע' להלן). הר"א ברלינר (מאג' 1886 צד 261) גורס אבי רבנו ומשער שזה הוספה מאחד מתלמידי ר"י"ק, ושהכוונה לר' שמעון אביו. אך כל זה מסיפק מאד, כמו שאבאר במ"א.

לפי דעת הר"ר ש"י"ר חבר ר' שמעון קרא את הילקוט שמעוני. רש"י"ר השתדל להוכיח כי הפירושים והדרשות שרש"י מביא בכמה מקומות בפירושו לתנ"ך על שם ר' שמעון (סתם) הם לקוחים מן הילקוט (כ"ח ח"ז צד 4 והלאה). דעת ראפיפורט נתקבלה מרוב הסופרים שלנו, ומדי הזכרם את ר' שמעון קרא הם גותנים לו את הכנוי "מחבר הילקוט". אבל באמת אין להדעה הזאת כל יסוד. במאמר מיוחד על רש"י"ק והילקוט אביא את דברי ראפפורט בכור הבחינה, ואבאר בארובית ירש"י לא שאב את הדברים שמביא על שם ר' שמעון מן הילקוט שמעוני, ופה אעיר רק על דבר אחד הנוגע לר' יוסף קרא.

לפי דעת ה' איינשטיין (מאג' 1886 צד 255) לקח ר"י"ק פירושו לקהלת ח' ב' (איצר טוב לשנת 1886 צד 34) מן הילקוט. ואין הדבר כן. ז"ל ר"י"ק על הפסוק אני פי מלך שמור על דברת שבעות אלהים: אני, מחויב, [פי] מלך, לשמור פי מלך מצוות מלך, ובלבד שיהא דברת שבעות אלהים עומדת במקומה... אבל אם ציווני לעבור על המצוות, כגון נבוכדנצר שאמר לחנניה מישאל ועזריה להשתחוות לצלם, איני חייב לשמור ציוויו... ואחר שר"י"ק מפרש בדרך הזה גם את הכתובים הבאים אחר זה, הוא אומר: עד כאן חיברתי המקראות אחר מדרש רבותינו, אבל פשר דבר ופשוטן של מקראות... על זה כתב איינשטיין שאין לפירוש ר"י"ק מקור בהמדרשים שלפנינו, אבל קרוב בעיניו שדברי ר"י"ק מיוסדים על הילקוט קהלת רמז תתקע"ח. וזה הוא דבר שאין לו שחר. לו הוציא ר"י"ק דבריו מן הילקוט שחבר אביו (כדעת איינשטיין), אז לא היה אומר "אחר מדרש רבותינו", כי אם "אחר מדרשו של אבא". אבל באמת הדרש על אני פי מלך שמור עם המשל מנבוכדנצר נמצא בירושלמי סנהדרין פ"ג ה"ה ובמדרשים בהרבה מקומות, כמו שמציין בעל בית אהרן ובעל מסורת המדרש. הילקוט בעצמו מביא את הדרש

(1) נמעי נעמנים י"ב כמה מאמרים שאינם לה"י קרא (ע' פליטה מוסרים חלק אשכנזי 19), אך מעטים הם, ועל כן השתמשתי בכמוצא שם בלתי דריסה וחקירה על מוצא הדברים.

הזה מן התנחומא (פ' נח), ואינו מיסוף עליו מאומה. ואין ספק איפוא שר"ק ראה את הדרש על הפסוק הנזכר באחד מן המדרשים, ופירש את הכתובים הנאים אחריו באופן שיהיה להם המשך, "חיבור" עם אני פי מלך שמור, ואין שום רמז קל שהשתמש בהילקוט.

ג. כבר שיערו ר' ש"ר ורא"ג שהכנוי קרא איננו שם המשפחה רק כנוי הכבוד על שם ההתעמקות בפירוש המקראות (רשי"ר), או על שם הקריאה בתורה (רא"ג). הרר"א ילינק (פירושים על אסתר ורות ואיכה צד VI) כתב שקרא הוא כנוי למפרש את הכתובים על פי הפשט, בניגוד לכנוי "הדרשן" שמכנים בו את מי שמפרש אותם על פי הדרש. ואני אוסיף על זה, שכפי הנראה היו בקהלות ישראל שני מיני מדברים לפני הקהל, ותעודת שניהם היתה ללמד להעם תורה ולהטיף דברי מוסר בצבור. המין האחד הם הדרשנים אשר דרשו בצבור גם פרשו את האגדות והדרשות, והמין השני הם תלמידי חכמים אשר פרשו את הכתובים בצבור על פי הפשט, והם היו נקראים קראים. יש זכר מן הדרשנים והקראים האלה כבר בימי קדם. בפסדר כ סוף שובה אמרו: קחו עמכם דברים... ור' נחמיה אמר קחו עמכם דברים בעלי דברים, קראים טובים דרשנים טובים... (ע' רשד"ל בית האוצר י"ב). קראים כאלה שפרשו את הכתיבים לאזני הקהל בבחמ"ד או בבחמ"ג, היו ר' יוסף קרא, ואחי אביו ר' מנחם בר חלבו¹. אדות ר' מנחם בר חלבו יספר ר"ק: על פרשה זו היה מזוהר רמב"ה אחי אבא את כל העומדים לפניו ושומעים את דבריו (ליטב"ל 1847 צד 346, ומזה נראה שרמב"ה היה מפרש הכתובים ברבים. גם ר"ה היה כנראה מפרש הכתובים בצבור, ועל כן נתני גם לו הכנוי קרא. בפירושו הוא אהב לשאול ולהשיב ויאמר: וא"ת... תשיבה בדבר (איכה א' י"א; ג' ל"ח, הוצאת היבש); ושמא תאמר (ירמיה צד 2); ושמא תאמר מועטין הן... אינו כן אלא... (שם 9); וא"ת... הרי... (נ"ג ב'). כדודו כן ידבר גם הוא אל השימעים לדבריו ויאמר: ומסירת זו תפוש בידך כשתמצא... (רות א' כ"א; איוב ה' ו', נ"ג 12); ודרך זו תפוש בידך בכל כ"ד ספרים, בכל מקום שתמצא... (נ"ג כ"ב).

בכלל יש ר"ק לבו על המשך הכתובים יותר מאשר על הפרטים. את המשך הכתובים, הנכבד בעיניו מאד, הוא קורא "חיבור", וז"ל: ועתה אשוב לפרש בינתים דברים שלא פרשתי מחמת שפירשתי לתופרים ולחבר את העינין (sic) להיות אחד (איוב י"ז, Monatschrift 1857 צד 72), כי כהיות עקר מנמתו לבאר המשך הכתובים, הוכרח להעלים עין לפי שעה מן הפרטים, ואחר גמרו לבאר את המשך שב לבאר הפרטים. עיד כתב: וכענין הזה מחבר ר' מנחם ב"ח (שם כ"ד); יצחו פשוטו אחר מליצת העינין וחיבורו (שם כ"ח); ובפירושו לאזון קול מפאריך (פ' המחזור פרטא מוסף ר"ה): אל ישיאך לכך... אלא דע לך כי כמדך ומחובר... ד. ר"ק חבר פירושים לנו"כ וחמש מגלות². על התורה יש ממנו רק הוספות על פירוש רש"י שהוסיף בעת שכתב פירוש רש"י, וז"ל בני"ג א': "ואני המעתיק

¹ רמב"ה נקרא קרא לויטנ"ל 1877 75 345 ובמקום המחזור כ"י טורין 75 12: קד נאמר מבוס ר' מנחם ב"ח אמר וכן אמר (ז' מנחם קרא.

² בקובץ $\frac{208}{51}$ חסר בלייך (Zürich) יש פירוש דוח לר' יוסף קרא, המהולל: ויסי

יוסף בר שטענין... גם חבר פירוש על המחזור, ומובא בהפירושים השונים על המחזור, וביחוד בהפירוש שבפרטא (קובץ 27 קאמאלוג Perreau מכ"י שאינם אצל די רוס). בהפירוש על המחזור הביא פירושים שקבל מר' קלונימוס איש רומי, או שפרשם לעיניו כמו שנראה ממה שהכאתי (סמן א' כהערד) מכ"י פרטא. גם שם הוספות על פירוש ר' קלונימוס איש רומי לבראשית רבה, כמו שנראה להלן.

בפירושי רייך חלו ידי זרים, והוסיפו וגרעו ושנו לשונה, כמו שנראה מהשנויים דרכים אשר בין פירושו לאיכה הנדפס ע"י היבש ופירושו לאיכה הנדפס בדברי חכמים, ומהשנויים שבין פירושו לאיוב הנדפס במונאטשטריטש ופירושו לאיוב שהדפס גיגר בנ"ג בפירושו לירמיה כ"ט ו' (צד 51) כתוב אצלנו: אם לא יסחבום צעירי הצאן, הוא פרס הצעיר שבאחים, דמתיב ובני יפת גומר... ותירם (אבל לא הביא ראיה שתירם זו פרס, ואפי' לחבריו שתירם הוא פרס, היכן מצינו שמשלו פרס כאדום?). הטאמר שהסגרתו הוא הוספה והשנה על דברי רייך. המשיג לא ידע שזה נדרש ביוטא "ע"א. דומה לזה יש השנה על דברי רייך שהוסיף על הפירוש לב"ר בלשון: והא לא קשיא, לית ליה לרבי יוסף דלחכי... (מאג' 1887 צד 6).

עתה אשוב לחבר אדות הפירוש לב"ר. לדעתי אין ספק שרייך לא חבר אותו רק שם עליו הוספית כי מחבר הפירוש ההוא ידע לשון יוגית ורומית ורוב העתקותיו הן בלשון איטלקית, ומכל זה נראה שהיה איטלקי, כי חכמי צרפת ואשכנז לא ידעו לשון יון ורומי, גם לא דברו לשון איטלקית. ואחר ישרי אברהם בן עזריאל מיחס את הפירוש לב"ר לר' קלונימוס, ברור הדבר שהוא מעשה ידי ר' קלונימוס איש רומי; אך עם כל זה אין לחכמינו שיש בהפירוש לב"ר דברים שיצאו מתחת יד רייך קרא. ועל כן ננבול להחליט ולאמר שרייך שם הוספות על פירוש רייך לב"ר, כמו שעשה הוספות על פירוש רש"י על התורה. ההוספות האלה נכרות הן בלשונן והן בענינן. ולמען ינבול הקורא לראות אם כנים דברי אלה, אציג כזה דברים מקבילים מן הפירוש לב"ר ומן הפירושים לרייך אלה לעמט אלה:

הפירוש לב"ר.

ר' יוסף קרא.

(א) אבל מי שאינו יודע ששמו של מקרא ונוטה לו אחר מדרשו של דבר, דומה לזה ששטססתהו שבולת הנהר ומעמקי מים מציפין אוהו בכל אשר בידו להנצל... (מפירושו לשמואל מאג' 1886 צד 242).

(א) שכן דרך הקשר הזה הולך ומפרש המקרא... אבל צריך שיפקח הצופה את עיניו ויתפוס בידו משה שם לאחוז תבת המקרא... (ב"ר פ"ח).

(ב) ע"ד מלת "חבור" אצל רייך ע' למעלה.
(ג) האמונים עלי תולע המכנסין עד עכשיו תולעת שני בכוא עליהם צרה חבקר אשפתות להתחמם בהן, לפי שאשפה חמה היא, וכן מפורש בב"ר אפון מנוסה (פירושו לאיפה בדברי חכמים דף כ"א).

(ב) פתרון חבור המקראות. (סכשה א').
(ג) אמון מכנסה, כמה דתמא האמונים עלי תולע כלומר המכוסים בתולעת שני מרוב תענוג ותפנוק, עתה הולכים ערומים ויחפים, מאין פסות בקרה, וכשמוצואין אשפה מחבקין אותה להתחמם בה. (רפ"א).

ביום שסוט הסופטים ויהי כעב, זה הרעב היה מו' לעבובים... ולמה קורין מגילה זו בחג שבועות אמגלה זו כולה חסד והתורה כולה חסד של [אמת] ותורה חסד על לשונה ויתמה שבועות... ויהי לא יבולתי להעתיק, ואין כל זה שפירשו לרות הנדפס.

הפירוש לב"ר.

(ד) באוני אחת ובטומי אחת, אוני שטר וראיה כמו כותבין עליו שטר אונו ואפי' בשבת, כמו ויאמר אפרים אך עשרתי מצאתי און לי, מדבר בירבעם בן נבט שהוא משבט אפרים ומתפאר בעצמו ואומר אך עשרתי ומצאתי און, שטר שכל ישראל עבדים לי, שאבי אבא קנה אותם, דכתיב וילכו גם אחיו ויפלו לפניו ויאמרו הננו לך לעבדים (פ"ב ס"ב ד' ווילנא).

(ה) מעדנות, כימה מעדן את הפירות, שכימה משמשת בימי הנשמים ומצנן את האילנות שלא ירקבו... מושכות, כסיל מושך בין קשר לקשר כשינצו הפירות באילן כמין קשרים קטנים בכל ימות החמה מושכן ומגדלן ובין קשרי השבולין מגדלם החמה והגשם מעכבן... (פ"א ס"ה).

(ו) וכן מצינו מקרא שבתהלים (צ"ל שבמשלי) רב מהולל כל [ן]שוכר כסיל ושוכר עוברים, והכי פירושו הקב"ה שהוא מהולל כל כשהוא שוכר מזל כסיל המשתמש בקיץ, כמו ויסכרו (צ"ל עושי שכר), שוכר עוברים או מונעים עוברי הים מלעבור בתוכה מפני הסכנה [כמו ויסכרו מעינות תהום בראשית ח', ב' שרוד סערה מנשבת באותה עת, עד שמזל כימה משמש, וכמו שאמרנו למעלה. (שם).

ר' יוסף קרא.
(ד) זה הביא ר"ק בהושע י"ב ט' בשם ד' שמעון אחי רבינו וכתב: מצאתי כתב שכתוב בו שכל ישראל עבדים לי לפי שאמרו השבטים ליוסף הננו עבדיך. גם רש"י הביא זה בשם ר' שמעון, וקרוב בעיני כי הוא ר"ש הזקן אחי אמר של רש"י.

(ה) וראיתי בב"ר התקשר מעדנות כימה או מושכות כסיל תפתח. ר"ח בר פפא ור"ם אמרו כימה מעדנת את הפירות וזהו פירושו: כימה משמשת בימות הנשמים והעולם מצנן וממיתה את הרימה ואת התולעים שמשחיתים את הפירות. וכסיל מושך בין קשר לקשר, זהו פירושו: כסיל משמש בימות החמה ועד שלא באו ימי החמה כל הפירי נקשר ביחד, העוקץ אצל הנץ, ובא מזל כסיל שהוא חם ומגדלו ומגשך את הנוף בין הנץ לעוקץ... (פירושו לאיוב ל"ה, מונאטסשריפט 1858 צד 350).

(ו) וכן שלמה הוא אומר רב מהולל כל ושוכר כסיל ושוכר עוברים (משלי כ"ו י'), לשון סגר (צ"ל שכר) וחתומה, כמו כל עושי שכר דישעיה (י"ט י'). כסיל שוכר עוברים (צ"ל וכמו ויסכרו מעינות תהום), ופת' אדון העולם שהוא יוצר הכל כשהוא סוגר (צ"ל שוכר) מזל כסיל סוגרים עוברים ושבים שהרוחות מתחזקים בימות הנשמים ואין דרך מצויה בים (פירושו לאיוב ט', ט' מונאטסשריפט שם 343. רש"י למשלי מביא זה בשם מדרש אנדה. מרש"י נראה שפירושו שוכר הראשון מלשון עושי שכר, ושוכר השני מלשון ויסכרו כל מעינות תהום).

מששת המאמרים האלה בהפירוש לב"ר ולעתם ששת המאמרים בפירושי ר"ק, יוצא ברור שר"ק כתב הוספות להפירוש לב"ר. ממנו נובעים גם המקומות שהמפרש מתרגם המלות כלשון צרפת¹. אבל ההעתקות האיטלקיות, שהן הרוב בהפירוש לב"ר, הן בליס מר' קלונמוס איש רומי.

הן אמרתי לתת פה רשימה מן המחקרים והספרים אשר ר"י קרא מביא בפירושו, כי ה' איינשמיין לא הזכיר כלם.

ר' אלעזר קליר: "שיסד בזאת ידעתי שיש לך לזכור... איכה ג' ב' (הוצאת היבש); ירמיה צד 15; איוב ל"ח בדברי ר' שבתי דונולו (מונאטסשריפט 1858 צד 349).

¹ העהקות ר"ק בפירושו הן בלשון צרפת, אבל יש גם מעט בלשון איטלקי, ע' טרנגדח 28, ובלשון כנען (פלואיה) ע' ג' 7. 6. 5. 1. (סמן 7 הוא ליטמיה וכפירושו ליטמיה אין ההעקה בלשון כנען). לפעמים מביא ר"ק מאמרים שלמים בלשון צרפת, ע' איכה דלג ג', עס ד', יח, ה', י'. ע' הדות זה איינשמיין מאג' 1886 ג' 258 והלאה. הוא מביא בפירושו להתחזר גם ל' ערבית, ע' זימליך מאג' שם 176, גם בהשירוס לב"ר עס כ"ו, ע' מאמרי עס ג' 10.

ר' אלעזר הגדול ב"ר יצחק, איוב ל' (שם 355). כך שמעתי בשם ר"א הגדול, נמעי נעמנים א'. ע' צונץ Zur Gesch. u. Lit. צד 63. אנשי פתרון. איכה ב' א'. אולי כונתו לרש"י.

רבנו גרשם: "הוא שיסד ר"ג דשו בו שועלים ונחרש למחרשות". איכה ה' י"ח (היבש), וע' דברי חכמים דף כ"ג.

דונש. ביחד עם מנחם ירמיה צד 19. 10. הושע ב', ט' גם ו'. איוב מ"ו, כ"ז. ר' יהודה ב"ר משה הדרשן. "כן פירש אחי אבא רמב"ח משמו של— פירוש המחזור כ"י פרטא לשושן עמק (מוסף יוה"כ).

ר' יעקב. "פירש ל—" בפירושו לישעיה, הובא מדוקס ליטבל' 1847 צד 345.

ר' יצחק ב"ר מאיר מנרבונא. "מסייע לדברי—שייסד בפזמונו אזלו מים"... איוב י"ג י"ב, מובא גם בנ"ג 13. ע' צונץ ליט"ג 254. ר' מאיר של"ח צבור. כפי עדות קירכהיים ליטבל' 1844 צד 251, ע' בראש המאמר.

ר' מנחם בר חלבו אחי אבא, או ר' מנחם הזקן, או ר"מ קרא. איכה ג' ו'. ירמיה צד 10 ועוד הרבה פעמים.

מנחם בן סרוק עם דונש. גם לבדו איוב כ"ד. ר' משה בירבי יהושע במחברת שלו. איוב ל"ח (מונאטסשריט 346). אולי הוא ר"מ הדרשן. בעל שפתי ישנים קורא את רמב"ד ר"מ ב"ר יהושע. ר' משה הדרשן. "משם רמ"ה אמרו" איוב ל"ו (שם 256). נראה שלקח זה מרש"י.

ר' משה טרומי. "כך שמעתי מר"מ טרומי שאמרה משם ר"ס גאון". דברי חכמים כ"א. ע' צונץ שם 346. ר' משולם בר משה. "כך שמע המפרש מפי—" בפירושו לאנסיכה בפירוש המחזור שכפרטא.

טורי. "כך נראה למורי". שיה"ש סוף ב'. איננו רש"י, כי הוא פירש שם באופן אחר. — הושע ח' ו' דבר הוויז המיותרין, והוא ברש"י שם. רבנו סעדיה. איכה ג' ה'. איוב מ"ו כ"ו (מונאטסשריט 474). נ"ג י"ד. ר"מ טרומי בשמו, דברי חכמים כ"א.

רבנו קלונימוס. "מדברי ר"ק זצ"ל שייסד בסליחתו". איוב ל"ג. "רבנו קלונימוס א"ר גורס". בפירושו לאשא דעי למרחוק גם בפירושו לגשם. ר' שבתאי (דונולו). בספר שמפרש בו בר' דשמואל. איוב כ"ו ל"ז, ל"ח. "ספר המזלות שפירש ר' שבתאי שם כ"ו.

רבנו שלמה בר יצחק. מיכה א' י"ד (היבש), ישנו ברש"י בשנוי. איוב ז', כ"א; י"ז, י"ח, כ"ב.

ר' שלמה הבבלי. "יסד שוה לכף". איכה ג' מ"א. ר' שמואל ב"ר מאיר. איוב י"א, י"ה. עמוס ג' י"ב. ע' ראש המאמר.

ר' שמעון בן פטור. נזכר בפירושו לאיוב שהיה ת"י Firkowitz (פרשנדתא 25) ר' שמעון אחי רבנו. הושע י"ב ט'. ע' למעלה.

ר' שרירא. בפירושו ליוצר יוה"כ כי אדיקי אש ימרוך... כמו הני מידי ופוימי רגילי בהו קמי ריש גלותא וכמו רב שרירא בתשובה: וכמה מילין חיבורין אית באילין מילי לראשינים ולאחרונים מנהון פיומין ומנהון טדיי. — המאמר כמו הני מידי ופוימי מוכא בפסקי תוספות למדות סגן די (ד' ווילנא), ולא אדע מאין יבא, ע' ערוך השלם להח' קהוש ערך פייט וערך מידי. התשובה לרש"ג היא כחמדה נגוזה (ישות הגאונים) סמן קס"ב.

אבות דר"נ. איוב ל"א (463).

איכה רבה. מבלי להזכיר השם. איכה ג' ט', (היבש).

בראשית רבה. איוב י', טו', כ"ג, כ"ח, ל"ז (בכ"ד וברכות ירוש'). ל"ח. עוד שם מבלי להזכיר שמו, נ"ג ב'. איכה בדברי חכמים. הושע ב', כ"ג. ה' י"ג. כרייתא דמ"ט מדות. "וסבותי את ליכי (sic) לבקש חכמת העולם וחשבון של חכמה כחשבוניות (צ"ל כחשבוניות) הכתובים בכרייתא של ארבעים ותשע מדות" (קהלת במאג' 1886 צד 33). ע' למטה.

מדרש לכו נרננה. מדרש הרנינו. ראה מאמרי אדות המדרשים האלה, שאינם אלא פסיקות (*).

מכילתא, וקורא אותה מדרש. ירמיה צד 4.

מסורה הגדולה. "אלפא ביתא מן תרין תרין בתרין לישנא". איוב כ"ט,

והוא באכלה ואכלה Nr. 59

משנת ארבעים ותשע מדות. בפירושו למלכים (Dukes בלימבל' 1847 צד 345). נראה שהיו לעיניו שתי משניות דמ"ט מדות: האחת היתה בחשבון והשנית כאגדה. במאמרי אדות הפירוש לכ"ד (מאג' 1887 צד 10) העירותי שהמפרש מביא כרייתא דמ"ט מדות ומיחס אותה לר' יוסי ולא לר' נתן. ונראה שהכרייתא או המשנה בחשבון היא לר' נתן, והכרייתא שבאגדה היא לר' יוסי, ואבאר זה במ"א.

סדר עולם. ירמיה 46, 48. איוב כמה פעמים. נ"ג 1. הושע כ"פ.

ספרי. הושע סוף ד': בכל הסיפרי ובכל פסיקתא.

פיוט. "ובפיוט מצאתי קורותיו ורהיטיו ועציו ואבניו". שיה"ש א', י"ז (היבש).

"זהו שאמר בפיוט סולעמו סוד נמלכים" (נ"ג ט').

פסיקתא. קהלת א', א' (היבש). הושע סוף ד'.

פרקי דר' אליעזר. על מאין כמוך בריקמך (יוה"כ) כתב ר"ק: אתיא

כהחיא דתניא בתקיעתא דר' אליעזר (כ"י פרמא), וצ"ל בפרקי.

הקונטרס. בפירושו לועמך תלואים (מוסף ר"ח). נראה שכונתו לאיזה

פירוש על המחזור, ע' למעלה ד"ה ר' משולם ב"ר משה.

תרגום איוב דרב יוסף. נ"ג 15.

תלמוד ירושלמי. איוב ל"ז. הושע ז', ה'.

(* המאמר הזה יבא בקובץ כהחוקר. העורך.

לכבוד רבנו סעדיה גאון זצ"ל שני מאמרים:

א. פתיחה לפתיחתו לספר האגרון (הכשר).

מאת שניאור זק"ש.

ובאמת לולי ההקדמה הערבית, אשר כבר הורע כחה מכמה פנים, אין להוציא מההקדמה העברית הלזו לספר האגרון אשר לפנינו כל תולדה, שהיה גוף ספר האגרון מחזיק אפילו גם כללי החרוזים ומשפט עשיתם; ומכל שכן שאין להוציא דבר ראיה מאומה שהיה מחזיק רק משפט מלאכת עבודת החרוזים, כמו שרוצה להוציא זאת החכם המופלג מהרשיף כבר מלו (שם, עמוד ס"ג), כי מה ישאמר הרס"ג: "ויבן אותו (את ס' האגרון) לחוד חידות ולמשול משלים... ולחקור (או: ולחזו) כל מחרות אשר יערכו כל הפורטים וכל שרי קדש (שיר) על הודות" (פסוק ט"ז), אין מוכיח כל מאומה ע"י, כי יכול נוכל לאמר, כי בדבור הזה לא פן הרס"ג כונה אחרת ממה שכונו בדבורים הדומים לזה כמה מגדולי המדקדים הקדמונים, בפתיחותיהם לספריהם בדקדוק ובשרשים אשר הגיעו אלינו. —

כי הנה כן יאמרו ר"מ בן סרוק בפתיחת מחברתו: "תרתו בלבי לצחצח לשון יהודית על תוכן יסודתי כו"; ולהלן שם: פעולת קטין גדול ומעשה קטין קטין... כאלה ישיג המשכיל לדעת ישפת יתר ובהם יתבונן אמרי ששר לדבר צחות ויאחו פלס מישרים ומשקל אמונה ובעשותו ככה ירוץ ולא יכשל יצחצח מליו ולא יתלעג במו" כו. ודוגש בתשובותיו על מנחם [ס"ף שרש הגה, עמוד סמ"ך] יאמר אליו: "ינהגתי על משקל הנה אלה הפעלים על שלשה שערים, ולהיותם לך לעזר על הפשרים, ורחב בשפה לערך השירים". ואת השגתו על ובחורים יס"ם ויאמר אליו: "יהתבונן לדבר בצחות, תהי לך החכמה לאחות". וכן התמו דברי דוגש בהשגותיו על מנחם בלשון המקרא: "ולשון עלגים תמהר לדבר צחות". כ"ה יאמר הר"י חיוג בפתיחת ספר אותיות הנח (שהו"ל הר"ר רל"ד נ"י): "עקר הפצי כספר הזה לבאר דרכי אותיות הנות... כי נעלם סודם מרבים... ולא ידעו איך יצטרפו הפעלים... ומדברים בהם באגרותיהם ושיריהם הפך הנכון כו" (לפי העתקת הראב"ע) "חפצי כספר הזה להזהיר על אותיות הסתר... כי נפלא סודם מרבים בני אדם... והרבה מהם אשר ידברו כם במשליהם ושיריהם על לא נכון כו" (שם, לפי העתק רמ"ג).

וכה יאמר הר"י בן גנאה בהקדמת "הרקמה": "אבל אנשי לשוננו בדורנו זה, כבר השליכו החכמה הזאת (דקדוק) אחרי גיהם... עד אשר כל אחד מהם בוטה כחפצו ומדבר כרצונו... ויש להם בלשון נאצות נמאסות ואמרות נתעבות". ועוד יאמר שם: "הצחות בדבור והמהירות בחכמת הלשון לא תהינה כי אם בעמוד על שרשיו ותוכן שמושיו אשר אין חברינו משגיחים עליהם", (וע"י עוד שם להלן). והראב"ע הנהו אומר: "ואחרי קדמונינו קמו פייטנים ועשו פייטנים אין קץ להם ולא ידעו לדבר נכונה כו" כו' וישמע אחד מן התלמידים שהייתי אומר דברים כאלה על אלה המשוררים בקש ממני לחבר לו ספר שיוכל לחבר בו דקדוק הלשון" [שפה כרוה" מן עמוד י"ד עד עמוד ט"ז דפוס פ"ורדא]. ויאמר עוד: "ויש אחרים שחכמתם דקות הלשון לדעת הבנינים כו", עד: ובאמת כי היא חכמה מפוארה כי

ידע בעליה לדבר לשון צחות במכתבו או בחרוזיו" (יסוד מורא שער א'). והרד"ק בהקדמת "המכלול" יאמר: "ולתעסק בדקדוק... לדעת יתרון האותיות וחסרונן ולהזהר בו בדבריו ובבאוריו ובמכתבו ובחרוזיו" (כלשון הראב"ע ביסוד מירא). ובפתח "פתי דברי", נאמר: "הפצירוני (חברי) לכתוב להם כלליה, מועילים להם ומספיקים למשכילים, בהם יוכלו להשמר מן המשוגה בדברי שיריהם, ולהנצל מן האשמה בספריהם".

והכוונה בלה לקדמונינו מדקדקינו אלה ז"ל בכל הלשוניות האלה היא, כאשר ראינו: להגיד, כי הלומד מתוך ספריהם את חכמת לשוננו מאליו ידע לדבר צחות בשיר ומליצה וישמור את לשונו מהלכד בשגגה, כי יכתוב מכתב, וכמוהם כן יאמר גם הרס"ג, כי זה ספרו האגרון האוגר את חכמת לשוננו הוא מלמד להועיל לכל הוגה בו, למחר לדבר צחות, לחוד חידות, למשול משלים, לחרוז חרוזים ולשיר בשירים. —

ואם נאמר, שהלשון "ויבן אותו לחוד חידות כו'", איננה אומרת לבד, שזאת היתה אחת מתכליות ספר האגרון, תכלית מועילה בלבד, לחרוז חרוזים, כי אם שכל גוף ספר האגרון, הטרור וצורתו בפועל היה רק קבוץ התיבות החוזרות וסדורן בסדר א"ב; אם כה נאמר, אזי אשאל: מה נעשה לאגרונונו זה ביום שידבר בו אחד מרושמי רשימות — ולא מדורשי רשימות — לאמר, כי זה ס' האגרון אגר בתוכו שבע חכמות, כמו שנאמר בפתיחתו: "להיות לחכמה לכל עם", או כי יקום מחר אחר ויאמר, שזה ס' האגרון היה קבוץ פסקים, בעבור שנאמר בפתיחתו שיהיה: יד לכל יודעי דת ודין?! —

אחרי כל הדברים האלה אני אומר, שאם גם יתאמת דבר ההקדמה הערבית כי ס' האגרון היה כולל דיני החרוזים וכל הנלוו להם; הנה היה הענין הזה רק כדבר טפל להעקר וכמקרה לעצם. אבל עקר ספר האגרון ועצמותו היה: חכמת לשוננו על צד האמת הגמור; כי היה ספר דקדוק ושרשים ביחד, רצוני לומר: שפתח דברו האיר את דרכי לשוננו בכללי דקדוקיה; ואח"כ בגוף הספר אָצַר אֶסֶן רב שרשיה. —

ואין ספק שהיה ספר האגרון ספר גדול מאד גם בכמותו. כי הנה דרך הרס"ג (היה להאריך¹) ברוחב מליצתו גם בספריו הערביים ולתלות הררים בשערה, כי נשא דעיו למרחוק בדברו בענין אחד ראשי להכניס בו כל יתר הענינים הנוגעים אליו, ואם רק מעט וכצד רחוק; כעדות הראב"ע בהקדמתו לפי התורה, שאמר: הדרך האחת (אשר למפרישי התורה) ארוכה ורחבה... ובה דרכו גדולים, והמה

¹ כבר הבאנו למעלה, כי אל הנוראטי יסאך את הרס"ג: בארכיכות לשון; ור' מנחם יבנהו: במרחב מליצה. וכן נראה אצל ר' משה תקן, המחזק העצום אשר קראה גדולה קרא את רס"ג, ויאמר עליו: ועוד היה יכול (רס"ג) לכתוב בחמשה קונטרסין מה שכתב בחמשה עשר (כתב המיס אשר באוצר נחמד מחברה ג', ד' 69). ועוד יאמר (ס' ד' 75): "עוד רכנה זה האיש (רס"ג) לכתוב ועושה יו"ד". וכמנית יודתו החכם המפורסם הר"ר רפאל קירכהיים עליו השלום הניב בלן סמן השאלה אצל באמצ' חסדה בלן רק מלה אחת וז"ל: יו"ד מאמרים, כי בעברה מאמרות נזודו דברי ספר האמונות של רס"ג; או שז"ל: יו"ד מגלות כי מגלות מגלות נתנו דברי ס' האמונות: הפדות והפורקן לחוד, החסיה והפדות לחוד וכו'. —

חכמי הישיבות כמלכות ישמעאלים... ובמסלה הזאת עלה רב סעדיה גאון הגולה, ופירש (צ"ל: ובפירושו) יהי מאורות, הכנים דעית אחרות, לדעת המדות הנזכרות, על פי חכמי הספירות" (1). ור' עמנואל בהתולו על איש אורך טמש בדורו, יאמר: "אורך פלוני אורך ספרי רבנו סעדיה" (במחברת ה').

מלבד זה, נראה בעיני, שהלכות גדולות בדקדוק שנה הרס"ג כפתחת האגרון והכנים בה כמה שערים, כמו השער הראשון: שער אההע"ר (2) שהיה שער גדול בסגלות הרבות אשר להאותיות האלה, לפי עדות הרס"ג בעצמו בפירושו לספר יצירה, אשר הביא גם בן גנאה ברקמתו. וכן שער החלופים (חלופי האותיות אלה באלה), שער הצירוף (הקנינים, הכנונים) ושער דגש ורפי, ועוד שערים אחרים אשר לא נודעו לנו עד כה.

וביחוד כמעט קרוב לודאי אצלי כי השער בדיעת הדגש והרפה היה כנוס בתוך ספר האגרון, ושעליו כון רש"י ז"ל בפירושו לתהלים (מ"ה, י), על מלת ביקרותיך, במה שאמר שם: ראיתי בנקוד רב סעדיה כו'. ואין הדבר כמו שחשב הגיט שי"ר ז"ל, שהיה זה ספר נקוד דרב סעדיה מדבר בענין מלא וחסר, ושזה הענין לכד היה כל דבר ס' האגרון; ולא כמו שחושב החכם הנעלה דל"ד נ"י בדבר הזה. ויש לי בזה ענין נכבד שיביא במ"א א"ה.

האמנם הרשד"ל ז"ל, במאמרו "עיקי שפה" אשר בבית אוצרו דיאל, אמר: שהשערים הנזכרים: שער החלופים, שער הצירוף, ושער ידיעת דגש ורפה מביא דוגש בהשגותיו על הרס"ג בשם: ספר צחות לשון עברית שלו, "ישש מנה כל המלות שאפשר להוציא משרש אחד" (נהלך רס"ג גם בזה בדרך בעל ס'—) ויאמר עוד הרשד"ל (שם): כי הם צחות לשון עברית נכתב כל ערבי, שעל כן הוא — רשד"ל — מגיה בלשון הראב"ע כפתחת "המאזנים": "אגר (ר"ס) ס' האגרון וס צחות לשון עברית", במקום: "אגר ס' האגרון וס'

(1) וכן הוא הנוסח בפי' הראב"ע לתורה ד' קושט. ובמקצות גדולות בדפוס ווינא ובזיליחה. אבל במרגליות עוכה השמימו המדפוסים לגמרי הלשון הזה הנוגע לרב סעדיה והספיקו ודגו מן המלה "ובמקלה" כו', עד המלה "אחרות", והזרו והעתיקו מן מלת "לדעת" עד מלת "הספירות", כאלו מוסב כל הלשון הזה מן "לדעת" כו' גם הוא על רב יצחק שקדס ממנו הדבור סה, להדבור על רב סעדיה ולדגוש כאלה אינם חשובים עליו. וחלוי עשו קן המדלגים ההם משני כבוד רבנו סעדיה; ולא כן יעשה. וחולס רשומו של הדבור ההוא הנשמע (על אדות הגאון) יפטר מחוק פירוש דעל אהל יוסף סס. —

(2) לא שער אהה"ע, כמו שקובצים זולתי, כי רס"ג גרים בס"י: אהה"ע, וכה"ג ז"ל חלק בזה על רס"ג מבלי להזכיר את שם הרס"ג עליו בפרוט— כמו שארצה איה במאמר שלישי על דבר ספר האגרון. וכבר זה לי שנים רבות מאד, בעוד הייתי על אדמה ברלין, הודעתי לכבוד ידידי היקר והנכבד רב המוסלג החכם המוסלג והמאזין מו"ה אהרן יליניק י"ו, במכתב רחב אשר שלחתי אליו לליספיה, אזג שם היה משק כבודו אז, אז דעתי כי השם הערבי אלחאוי, אשר יקרא בו לספר רב האי ואשר הראב"ע ז"ל מעתיק בשם ס' המאסף, הוא הוא המהורגס מאה הרים בו טרילי כפי" ק"י בשם: ספר הקמיצה, והייתי אז גם את דעתי שם על דבר שם הס' השלוסוסי הקדמון המכונה: אלמקמ"ג. —

לשון עברית וס' צחות", הכתוב ונדפס לפנינו. — אבל הדבר הזה קשה בעיני עד מאד, כי אנחנו הרואים (כפי שהביא החכם הגדול ר"ש מונק ז"ל במחברתו הנחמדה על רס"ג, (ואחריו רל"ד בנחל קדומים), רס"ג בעצמו מזכיר בפירושו הערבי לס' את המאמר או השער ע"ד אהה"ע (אהה"ע"ר) שחבר והכניס בספר הלשון שלו, כמו שיזכיר את השער הזה פעמים גם הר"י בן גנאה ברקמתו עפ"י מה שהזכיר אותו הרס"ג בפירושו לס', וכן יזכיר שם הרס"ג שער הדגש והרפה (כתאב אלדגש ואלרפ"י); ו"ספר הלשון" או ספר "חכמת הלשון", כמו שכתוב ברקמתו, הוא תרגום השם הערבי: "כתאב אללגה", כמו שקוראהו בן רס"ג בעצמו ואחריו בן גנאה המביאו בלשון הזה בנוף רקמתו — ולמה זה יקרא אותו דוגש בשם חדש: ס' "צחות לשון עברית", ולא ספר הלשון, או: ס' "חכמת הלשון", כשם אשר יקרא לו יולדו? — ולו לא הוסיף דוגש רק מלת: עברית, והיה קורא אותו: "ספר לשון עברית" הייתי אומר, כי דוגש קורא אותו בן על שם ענינו, להורות שהוא ס' לשון עברית בפרט, כי ספר "הלשון" סתם, משמע ס' הלשון בכלל; אבל ס' "צחות לשון עברית", הוא שם חדש לגמרי!

לכן נראה בכלל, שהשם: ספר "צחות לשון עברית", איננו העתק משם ערבי, כי אם שם עברי מעקרו — ועל כרחך שהרס"ג בעצמו פנה את ספרו: ס' "הלשון" בשם הזה: ס' "צחות לשון עברית", ולא שדוגש חדשו שלא מדעת בעליו ר"ס ושלא מרצונו, ולפי זה יקשה, שיקרא ר"ס לס' ערבי שחבר בשם עברי, נוסף על השם הערבי אשר קרא לו? — ומה ימנענו עתה מלאמר, שר"ס קרא לס' עברי שחבר בחכמת לשוננו: ספר "צחות לשון עברית", וכאשר יביאנו הצרך להזכירו בספריו הערביים, ינחנו בשם ערבי: כתאב אללגה (ס' הלשון) על שם ענינו בכלל?

ואם תאמר אלי: הלא הראב"ע הגיד בפירושו, כי לא חבר ר"ס בלשה"ק רק ס' האגרון לבד ולא ס' אחר בדקדוק ושרשים? ע"ז אני משיב ואומר לך: אמנם כן הוא, כי ספר צחות לשון עברית הוא ספר האגרון, הוא ולא אחר! — ובאמת, אני נוטה מאד להגיה בכרי הראב"ע בפתיחת המאזנים: "אגר (ר"ס) ספר האגרון צחות לשון עברית", לא ככתוב שם: "אגר ס' האגרון וס' לשון עברית וספר צחות"; ולא כהגהת רש"ל: אגר ספר האגרון וס' צחות לשון עברית. והגהתי זו בכרי הראב"ע היא כמוכרחת נ"כ מצד לשון הראב"ע, כי הנה הראב"ע אמר: "אגר ספר האגרון" בלשון נופל על הלשון, אבל לא יפול הלשון; אגר לא על ס' לשון עברית וספר צחות, ולא על ס' צחות לשון עברית, והיה לו להראב"ע לאמר: אגר ספר האגרון וחבר (או: וכתב) ס' לשון עברית וס' צחות; או: וחבר (או: וכתב) ס' צחות לשון עברית; לא כן אם נאמר ששלתם רק ספר אחד הוא, זה ספר האגרון בעצמו, אזי יתכן מאד שיאמר הראב"ע: אגר ספר האגרון צחות לשון עברית, כי כן היה שם הס': ס' האגרון צחות לשון עברית, כלומר: אגר רס"ג באגרונו דרכי צחות הלשון העברית, כמו שיאמר רס"ג בעצמו בהמשך פתיחת האגרון, והלא תראה, כי לא בשם: "האגרון" לבד קרא רס"ג את אגרונו, כי הוא בעצמו התייח על מצח ספרו: ספר האגרון לשון הקודש, ויש ויש לאמר, כי נשמטה המלה "צחות" וכן צ"ל: ס'

האגרון צחות לשון הקודש; רק שדונש והראב"ע אחריו שנו את לשון הרס"ג, ובמקום: "צחות לשון הקודש" כתבו: "צחות לשון עברית". והנה אנכי הוואה מתוך דברי רשד"ל עצמו, כי הוא נבוכ בדבר השנות דונש על רס"ג; כי מתוך דבריו במאמר "עמקי שפה" הנ"ל נראה כפשיטית, שהשנות דונש הן על ספר צחית לשון עברית להרס"ג. אך במאמרו על מנחם וכו' (בכית אוצרו דף ח"י), יאמר: "וכבר עלה בדעתי לומר כי זה ס' פתרוני רב סעדיה (שהזכיר מנחם) הוא ספר האגרון שהזכיר הראב"ע⁽¹⁾ כו' וכו'; אך עזבתי הישערת בראיתי כי רק בדף אחד ולא בשום מקום אחר מהשנותיו מזכיר דונש ספר האגרון, נראה מזה, כי שאר השנותיו לא על ספר האגרון הן" ר"ל: כי אם על ספר צחות לשון עברית.

ואני אומר, שאין להביא כל ראייה מזה שהיו האגרון והצחות שני ספרים; כי דונש קרא לרוב את האגרון על שם ענינו: צחות לשון עברית; כעבור שהאגרון אישר אסף בתוכו דקדוק לשוננו ופתרון שרשיה הורה דרך צחותה, וכפרט שעקר שם הס' הוא: "צחות לשון עברית", אי: "צחות לשון הקודש", כאמור למעלה; לכן השמיט דונש לרוב את המלה: אגרון, וכדרך שאנו משמיטין היום לאהבת הקצור מלת "ספר" לפני שם הספר, ולא נאמר: ספר בית האוצר לשד"ל, כי אם: בית האוצר לשד"ל, כן היו משמיטין אז מלת: "אגרון" או "מחברת" או "יסוד". הלא תראה, שמנחם בן סרוק מביא (בערך אבה) את ספר השליחות לר' יהודה בן קריש ואינו קורא אותו בשמו: ס' רסאלה, כי אם יאמר: "תקן יהודה בן קריש בספר פתרוניו" על שם ענינו, שהוא ספר פתרונים; ומחמטעם הזה הוא (מנחם) קורא גם את האגרון בשם: ספר "פתרוני רב סעדיה". וכן דונש בעצמו קורא המחברת למנחם פעם בשם: אגרון ופעם בשם: פתרון.

ומלבד זה, יקשה בעיני, שיחבר דונש השנות בלשון עברית על ס' הכתיב ערבית! הקצור קצרה ידו ממשיך בשכח ספר בלשין ערבית? והוא הראנו את גדלו ואת ידו החזקה בלשון ערבית בתשיבותיו על מנחם, כי בכמה ערכים יפרש שם עפ"י לשון ערבית, ואף כי בערך מטועני חרב (מן עמוד סז והלאה), אשר ערך שם ערך מלים הרבה מלשין ערבית ועברית, "להודיע כי שתי הלשונות דומות זו לזו"; וגם יריביו, תלמידיו מנחם, המה עדים נאמנים ע"ז, כי יאמרו אליו: "והיית בעת ההוא (ההיא) צעיר תלמידיו (של רס"ג) בכל שכל ובלשין הערב ומשקליה לא רחבת מבינת גדול מוריך" (תשובות תלמידיו מנחם, עמוד כ"ז). ואחרי הנודע, מה רב היה חיל הרס"ג לדבר צחות בלשון ערבית, הנה שבה הגנות המעטה הזאת על דונש בילדותו: "כי לא רחב אז בכינתו בלשון הערב ומשקלי שיריה מבינת רבו רס"ג" לשבח גדול! — אין זה כי אם גם תשובות דונש על רס"ג, הן בתשובותיו על מנחם על ספר כתוב עברית⁽²⁾.

(סוף מאמר א' יבוא בחוברת הבאה).

(1) אמר ס"ז: זהו אמת גמור! והוא, גדיל ז"ל, היה קרוב בכל דבריו עם חל האמת ואחר כן התרחק עם הככה ממנה.

(2) סה יש קפה לי שניאור הזקן מה להסיב על דברי שניאור הזעיר.

פרק מ"ספר הירושות" לרס"ג ז"ל⁽¹⁾.

(מראשית הספר אחר ההקדמה)

נעתק מלשון ערב ללשון הקדש מאת העורך.

פתח מחבר הספר הזה ואמר: יציאת הקנין מיד איש לרעהו תהיה בשלשה אופנים: ע"י ירושה, ע"י קניה וע"י מתנה, ולכל אחד מהשלשה האלה כללים ראשיים ופרטים המסתעפים מהם; ונחל [דברינו] בכאור תורת הירושה ופרטיה, שהיא תכליתנו בזה.

הירושות תפרדנה לארבעה חלקים, המקבילים לעמט בעלי זכות הירושה, והם: הירושים בתורת בנים, בתורת אבות, בתורת אחים ובתורת אחיי-האב; ונבאר איפוא כל אחד מארבעת החלקים האלה.

החלק הראשון, חלק הירושים בתורת בנים, יחלק לשלשה חלקים: א) ירושת הזכרים עם הנקבות, ב) ירושת הזכרים איש עם רעהו, ג) ירושת הנקבות אישה עם רעותה. שלשת החלקים האלה [ביחד] הם חלק ירושת הבנים. ונחל לתאר פרטי הראשון וכל הנוגע אליו.

והנה אם יהיו הבנים זכרים ונקבות יש בזה שני אופנים, והם: אם נראה כי העזבון אשר הניח המת אחריו רב הוא, אז להזכרים משפט הירושה, אך עליהם לפרנס את אחיותיהם עד אשר תגדלנה או תנשאנה לאנשים; אולם אם אין העזבון רב והכנות קטניות, אז נחויץ כי יקח ממנו למזונות הבנות עד אשר תגדלנה, ואם ישאר אחרי כן דבר יהי להבנים ואם לא לא.

והמדה הקבועה למען ערוך על פיה, אם העזבון הוא רב, היא: אם יהיה בו די כלכלת הבנים והבנות עד אשר יגדלו, באופן הזה יבוא כל העזבון ליד הבנים, והם יוציאו למזונות הבנות עד עת כגרותן והנותר ישאר בידם. ואם היה הרכוש כמות האב במדה המרובה הנזכרת ואח"כ נשתנה ונתמעט, הדין הוא כי יהי להבנים; וכן אם היה במדה פחותה ואח"כ נשתנה ונתרבה, הוא להבנים, כי ידם עליונה ככל האופנים. — והמדה הקבועה הזאת להבדיל בכסף העזבון בין רב למעט היא אחרי נכוי שלום החובות והנהגה ומזונות האלמנה וכל הדומה לזה ממה שהוא חובה על המת. ואם היה העזבון לפני סלוק הדברים האלה במדה המרובה ואחרי הסלוק ירד מהדרגה הזאת, אז הדין כמשפט העזבון המעט.

ואם היה במדה המרובה נחויץ גם לתת לכל בת החלק העשירי מהכסף, ותשיגנו בעת הנשואה לאיש. וכל בת אשר תנשא לאיש ראשונה תקח את העשור לפני יתר אחיותיה ועשורה יהיה גדול מעשור הנאות אחריה. ויש בזה שני משפטים: אם תנשאנה [זאת אחר זאת], כבר קבלה כל אחת מה שקבלה; אולם אם נשאו כלן בזמן אחד, אז יגיע לכלן יחד חלקן לפי החלוקה ההיא, כאשר אבאר בפרטות, ואח"כ תחלקנה ביניהן בשוה.

(1) ראה מאמרו על הספר הזה למעלה ד' 9-12.

ובאור הענין הזה הוא: אם היה [למשל] העובדן מאה דינר, אז תקח הבת הנשאת ראשונה עשרה, וישארו תשעים דינר; השנית תשעה דינרים וישארו שמונים ואחד; השלישית שמונה דינרים ועשירית הדינר וישארו ע"ג חסר עשירית; הרביעית שבעה ותשעה ושלשים⁽¹⁾ חלקיהמאה וישארו ס"ה דינרים וחצי דינר ועשירית העשירית; החמשית...; הששית... וכ"ו וכ"ו.

והנה אם תנשא האחת לפני האחרות דינן כמו שבארנו; אולם אם נשאו כלן בזמן אחד יחברו יחד כל העשורים האלה, והם ס"ו⁽²⁾ דינרים ותחלקנה ביניהן בשוה ותקח כל בת ו' דינרים וחצי וישארו להבנים ל"ג⁽³⁾ דינרים, וכן הדין מחיב.

ולהעשור הזה שלש דחיות (כמילויים), ונחוין שלא תהי אחת מאלה [למען תקבל הבת את העשור]. הא' אם תפול הירושה מהאם, כי קרה מקרה כזה והניחה בנים ובנות, אז הכל להבנים ואין להבנות מאומה, לא עשור ולא מזונות; והדחיה הב', אם האב השיא כבר כחיו את הבנות, באופן הזה אין עשור להבנות; והג', אם כבר גדלו ונשאו אחרי מית האב מכלי דרוש מאחיהן מאומה, הדבר הזה דוחה ג"כ את העשור; אולם אם גדלו ולא נשאו אח"כ, נחוין לראות אם האחים מנעו מאחיותיהם את קצבת המזונות ולא דרשו מהם מאומה, אז התיאשו מזה ואין להן העשור, אבל אם לא מנעו מהן, הדין כי תקחנה את העשור, גם אם חכו איזה זמן אחרי בגרותן, ואם השיאו האחים [את אחותם] אחרי מות אביהם בעודנה קטנה ולא הגיעה לבגרות וקבלה פחות מעשור, אז הדין כי כאשר תגדל ותדרוש מהם ישלימו לה את העשור ואין זה ממה שדוחה את משפטה.

ויד האחים עליונה אם ירצו יתנו כסף מזומן לאחיותיהם ואם ירצו יתנו להן חלקן מהקרקעות אשר הניח אביהם, ואם מת האב בטרם נתן את העשור לאחותו והניח בן, אז לא תגבר את העשור מן הבן כ"א בשבועה, כדן כל בעל-חוב הנשבע בטרם יגבה את חובו [מן הירשים]. וכן אם היו איזה אחים ומת אחד מהם והניח בן, אז תקח את העשור מחלק כל אח בלא שבועה ומחלק המת בשבועה. — וזה הוא גמר באור החלק הראשון, שהוא ירושת הזכרים עם הנקבות.

(1) סה יחאה טנגה מלפני השליש, כי ז'ל "ז' ותשעה ועשרים חלקי המאה, שהוא החלק העשירי מן ע"ג חסר עשירית, ואין ליחס את העשות לסעתיק אחרי אשר על יסוד השנואה הזאת צנוים גם יתר החשבונו; גם בכלל אין החשבונו מדויקים אח"כ, ולכן נמנענו מהעתיקם.

(2) גם המספר הזה אינו נכון, כי ע"פ החשבון המדוקדק יהי סך-כל העשורים 13191299
65 דינר, או סיה ומעט יותר טעמינית דינר. 100000000

(3) ז"כ ליד או ליה.

חקר יחוש שני ספרים להראב"ע.

« ספר העגולה.

רבנו יצחק אבוחב הספרדי כתב בספרו: נהר פישון (ל"ח ב' דפוס זאלקווא שנת תקס"ט): וכמו כן הטות לצדיקים וחכמים הוא ג"כ שלמות הנפש, כי הואיל שסכת חסרון השנת הנפש (החכם הפסקות [צ"ל: הַחֶכְמָה התעסקות] בדברים החומריים והייב [צ"ל: יחוייב] כי בחסרון החומר תשלם הנפש. וזו הוא כונת הר"א ן עזרא בספר העגולה באחת מעשר ראיות שהביא לבאר השארת הנפש, יענין שמה עכ"ל. והנה אין כל ספק אישר ספר העגולה הנזכר בזה הוא ספר: «העגולות הרעיוניות» אישר להחכם הערבי אל בטליוסי אישר מקרוב יצא לאור ע"י החכם הפרופסור דר. דוד קויפמאן, כי בשער השביעי מספר «העגולות הרעיוניות» יש ראיות על השארת הנפש והראיה האחת המוכחא פה בשם ספר «העגולה» מתאמת כליל עם הראיה האחת אשר בספר «העגולות הרעיוניות». יענין שם: מופת ראשון, נטיית האדם אל התאוות הטבעיות והמשכו אחר ההנאות הגשמיות ימנעוהו לצייר האמתות ולקבל הידיעות, כי יקנו לשכלו בלבול, והמעיו מהם יקנה לשכלו חרוד ועוזר לו לקבל הידיעות ולצייר האמתות. והורה זה, כי החומר הטבעי מפסיד הנפש המדברת, ושהיא כל מה שתהיה יותר נפשטת ממנו תהיה יותר מכירה ודעתה יותר ברורה, ויולד מהקדמות אלו שתהיה עם המית יותר מכירה ויותר רואה האמתות להיותה נפשטת מכל החומר, ולא תהיה החכרה והציור אלא לחי, הנה הנפש אם כן חיה אחר מות הגשם עכ"ל. ומה נעשה אפוא ליחש ספר העגולה לר"א ן עזרא? איככה נתאים יחשו לר"א ן עזרא עם יחשו להחכם הערבי אלבטליוסי המבורר ע"פ הרבה כתבי יד? אין עצה לזה כי אם לגזר אמר אשר אלבטליוסי היה מחברו ור"א ן עזרא היה מעתיקו מערבית לעברית ולר' יצחק אבוחב התחלף מעתיק במחבר, ויובל היות כי סכת החלוף היתה העלמת שם המחבר בראש ההעתקה. ודרך אנג אעיר, כי למופת הנזכר נאה שם ככל. הן נבללו בו שני ענינים שונים והיו לענין אחד: ענין השארת הנפש ונצחיותה, וענין השגת הנפש השגה ברורה ובהירה אחרי הפרדה מן הגוף, והמופת הנזכר לא יכון כי אם להוכחת הענין השני אבל לא להוכחת הענין הראשון ונחויך לזה מופת אחר, כמבואר לכל אשר בינה לו להכין ולהשכיל. ובספר הנפש הפלוסופי בן מנחם יש כנכון וכראוי מופת אחד על הענין הראשון ומופת אחר על הענין השני, וכל אחד שונה מאד מרעהו. למד מזה קורא משכיל! מזה נחויך לקרא כל דבר במתינות רבה ובדעה מיושבת עד מאד, וביחוד נחויך זה בקריאת ספרי הפלוסופיה הקדומה אשר ענין וערפל סכיבה ואיחזים את העינים לדמות כי תראינה הר גבוה ותלול, ובאמת אין כל מאומה.

ב פירוש משלי.

שקרות יחוש הפירוש הישן על משלי להראב"ע כבר התכרר כאור השמש בנבורתו. ראשונה יצאתי אנכי במכתב עתי Orient (שנת 1841 נו' 48

(1) אולי על "נפש" ולא יסיה נחון להניס "הסכמה" סכת "החכס". העורך.

לישראל-בלאט) להוכיח ע"פ י"ב ראיות שהפ"י הזה איננו מאת הראב"ע כי אם מאת ר' משה קמחי. ואחרי כן החכם מוה' גבריאל הירש ליפמאן ז"ל ומלא את דברי והוסיף ראיות על ראיותי, הִנֵּן במכתב החדשי ציון (שנת תר"ב חדשי אייר, סיון, תמוז, אב, אלול) יעוין שם ושם. ואחרינו באו עוד חכמים וחזקו את משפטנו על פי כתיבי יד. ולי נודע עתה, כי הכתוב בראש פ"י משלי: והחלק האזורה הודיע בו מעלת החכמה הקדומה וכו' והוכיח להמית הפתיות ותאות הנוצר מאדמה, ולהחיות הנשמה התמימה עכ"ל, הוא סיוס שיר אחד אשר התום בו בראשי החרוזים: אני משה בן יוסף קמחי ספרדי חזק לעד, יעוין השיר הזה אשר יצא לאיר באוצר טוב משנת תרמ"ב—תרמ"ג שאין בו רק מאמרי: מפענה נעלמים ושיר אחד מר' משה קמחי בראש פירושו על משלי, והמעתיקים או המדפיסים השמיטו בראש פ"י משלי את כל השיר ולא הציגו רק סיומו וההשטמה הזאת הרתה עמל וילדה שקר כי הראב"ע חבר את הפירוש הזה, וא"ה עוד הרבה אדברה על אדות הענין הזה. ובשנת תר"מ יצא לאור באוכספורד פ"י אחר על משלי המיוחס להראב"ע ע"י החכם שמואל רולס דרייבר עם הקדמה בריטאנית מהחכם הזה, ועם ציוני מקומות כל הפסוקים המובאים בפ"י הזה, ועם רשימת נוסחאות שונות על כל עמוד. ובשנת תרמ"ד יצא הפ"י הזה בפעם השנית לאור בפ"פ עני"ט ע"י החכם מוה' חיים מאיר הורוויץ בתור פ"י חדש אשר לא נראה עוד על פני האדמה, כי היוצאת החכם דרייבר נעלמה מעיני החכם הורוויץ, ואנכי שפוט אשפוט על הפ"י הזה שאיננו מאת הראב"ע ע"פ ההוכחות האלה:

(א) ככל הפ"י הזה אין גם מקום אחד אשר יבא בו דמיון מלשון ישמעאל בדרך הראב"ע בכל פירושי.

(ב) על ב' פסוקים (ו' בפרשה ה' וכו' בפרשה כ"ו) הובא בו פ"י רש"י בלי כל הוספה ובלי כל הערה אך בצלמו כדמותו. ואין זה דרך הראב"ע כי אם דרך מלקט פירושים מספרים שונים זעיר שם זעיר שם.

(ג) ככל הפ"י הזה אין זכר לשם ר' סעדיה גאון אשר לא מש מעט הראב"ע בכל פירושי, וידוע, כי רס"ג חבר פ"י גדול ורחב ידים על ספר משלי.

(ד) אין דרך הראב"ע לכאר מלות ע"פ לשון לעז ובפירוש הזה יבאו ג' פירושים ע"פ לשון לעז (ו' ג' וי"ג, כ"ג ל"ב).

(ה) בפ"י הזה כתוב: אמר זה המחבר בספרו במקום אחר טובה חכמה מנבונה (כ"א כ"ב), והראב"ע לא קרא מעולם את כותבי ספרי קדשנו בשם מחברים.

(ו) בא' א' כתוב בפירוש הלזה: עש'אם כאלוף בדרך בעלי התלמידים והמדרשים, והראב"ע כתב תמיד עֶשְׂם בלי אלוף בדרך בעלי ספרי קדשנו.

(ז) אין גם מקום אחד בכל הפירוש הזה אשר יתראו בו עקבות הראב"ע ודרכיו ברמזים וסודות, ויש בספר משלי דברים רבים אשר הראב"ע הירא יכול להראות בהם עקבותיו ודרכיו ורמזיו וסודותיו. והנה בפרשה יו"ד פסוק כ"ב כתוב: ברכה שתבא מאת ה' על פי מזלו עכ"ל, ובפרשה י"ג פסוק ז': כי העושר תלוי במזל עכ"ל, ובפרשה כ' פסוק כ': גרו רמז למזלו הטוב עכ"ל, ובפרשה כ"ב ב': כי הכל בשם ובמזל עכ"ל, ובפרשה כ"ג פסוק ד': כי העושר לא הוא ביגיעת האדם כי אם במזל השם עכ"ל, ויוכל איש להוכיח מהמאמרים האלה היות הפירוש ההוא

יליד הראב"ע בעבור אשר ידוע כי הראב"ע האמין אמונה שלמה בפעולת המזלות ;
 אולם באמת לא היה הראב"ע יחיד באמונה הזאת, כי גם לפניו וגם לאחריו רבו
 כמו רבו המחזיקים באמונה ההיא. על אדות לפניו יעוין שכת (קנ"ו א'): מזל
 מחכים מזל מעשיר עכ"ל, ומועד קטן (כ"ח, א'): בני חיי ומזוני לאו בזכותא
 תליא מלתא אלא במזלא תליא מלתא עכ"ל, ועל אדות לאחריו יעוין ספר מקור
 חיים לר' ישעאל צרצה ז"ל כי הובאו בו המון חכמים אשר האמינו בפעולות
 המזלות והקירו עד בלי די את האסטרוולוגיה. וגם החכם דריבר הנ"ל הכיזב יחוש
 הפי' הזה להראב"ע ע"פ ראיות אחרות, יעוין הקדמתו הנ"ל.

שברשין ערב ראש חדש אדר שני ה' תרנ"א.

יעקב רייפמאן.

ע"ד "הלכות פסוקות מן הגאונים".

(סוף מחוברת א').

(א) תשובת ר"ג מאור הגולה: ששאלת על כגדי הכומרים שמומרים כהם
 לע"ז ואומרים שמשמשי ע"ז הם ואסורים ויש לסמוך אדר"י (ה) שגוים בח"ל לאו
 עובדי ע"ז הם מותר הלכך מותר לשאת ולתת עמם כיום אידם וכיון דמשמשי
 ע"ז הם אינם אסורים עד שיעבדו שנא' אבד תאבדון (ג) בכלים שנשתמש בהם
 לע"ז הכתיב מדבר וכו' כיון דלאו עובדי ע"ז הם ואע"פ שעובדין ע"ז אינה נחשבת
 ע"ז ודאי ע"ז עצמה שלהם אסורה דתנן ע"ז של נכרי אסירה מיד בין נעבדת
 בין אינה נעבדת וכיוצא בזה שפרנסתו תלויה בכך הנח להם שיהיו שוגגים ואל
 יהיו מזידים.

(ב) תשובת רש"י: ר' שלמה השיב לר' שמעיה על היין שישכחה הגברת
 כפתחית המרתף עינה"כ וצריכנו להיות כל היום בכיהכ"ג ועעמים הרבה היתה
 הגברת יוצאת מביהכ"ג לביתה וגם בני הכית היוצאים מביהכ"ג לבית וחוזרים
 והשפחה היתה סוגרת פתח הכית כאשר צותה הגברת ובאו נגבים וגזלנים וליל
 המחירת שאלה הגברת המפתח אמרה השפחה מצאתיו היום סמוך לערב והיו שם
 חביות פתוחות וסתומות ומכורות בכרזא ושאינם מכורות מראה בעין שהם מותרות
 שאם נמצאת הגיידה בתוך המרתף היו הפתוחות והסתומות מותרות (ג) אבל
 מכורות היה נראה שלא נחשדו הנוצרים לנסך יין ואינם יודעין כטיב לנסך כלל
 שאין אדוקין כמו ארמאים שהיו משכשכין אצבעותיהם ביין לע"ז אבל עתה לא
 נחשדו על כך למוגז ולשתות דאע"פ דיש רשעים שעושין בן כפני ישראל הם
 עושין אבל שלא כפניו לא חשו חכמים לזה שיהי' גוי מתכוין לעבור ישראל
 על דתו כדאמרינן התם קיסטא (ד) דמודייאא סלימא קיסמא דחמרא כארבע ליומא
 אלמא במידי דלא אהני ליה לא חשיד ועוד אמרינן הלכה לעיל מינך ועוד אחרת

(ה) חולין יג., (ז) ע"ז נ"א., (ג) גיל סג"ל אסורות, (ד) לפנינו יע"ז ל"ד: נוסח' אחרת.

ישראל וגוי (ח) שותפין בשתי קדירות על כירה א' לא חשו חכמים לדבר דלמא בזמן שישראל אפיה ושדיה ליה גוי בקדרה וכו' וזו שהיתה הבית בינה ליון לא לחוש לגסוך ומפני כמה דברים הא' כי היו ישראל נכנסים ויוצאים לתוך הבית ועוד אם איתא דלמא מינכריה ישראלית אלא וודאי דאורכסא ואתיה ואע"ג דאחותה רעדה דלמא אזלא וחזי בכרוי דחביתא לברר מלתא אי נגרה ועוד אפי' (ז) ספק ביאה טהור ומתא (ג) מסיבתיא דמסרה לה איקלידא לגויה אמר ר' יצחק א' ר' אלעזר עובדא הוי כי מדרשא ואמרו לא מסרה לה אלא שמירת המפתח בלבד ולא דמי היכא דקאי אצל חמרא ממש למנות אותו בחנות שהוא עומד ממש אצל היון ולא תימא הך בשלא הפליגה עסקינן הא כיון שלא מסרה לה שמירת המפתח ולא אמרה לה שמור אין לך הודעה גדולה מזו היכא דשכבין לגוי על מקומו ממש בחנות שהוא עומד שם ממש אצל היון תניא (ד) ננעל או שאמר לה שמור אלמא שמירה זאת שמירה שהודיעו שהוא מפליג' אבל סתם במסירת שמירה לא תנן וכ"ש זו שלא מסרתה המפתח ששכחה והגויה כנגב במרתף מותר היתר גמור ואל יהא קל בעיניכם לאבד מטון של ישראל שהתורה הקילה עליו וקיי"ל ספיקה דרבנן לקולא ואין לחוש בשום פנים בעולם כוה"ז ואי משום חומרא דיי"ח הנ"מ אותן אומות המנסכין לע"ז והא איסור דאורייתא דוכחי תמים דכתיב ישתו יין גסיכם אבל הא לא שמענו ולא ראינו ולא ראתה עיננו שיש מהם ששיכשך יין לע"ז.

(יב) בתשובת ר' שלמה ב"ר יצחק כתיב אסור למבא לגלות הסימנין בראש הגדי ולהניח הבשר והעור מכאן ומכאן ואח"כ חותך בית הסימנים נמי אם כולם חתך אינו מוציא את הבהמה מידו גבלה הא חתך אח"כ את הסימנים לא עשה שחיטה מפורעת ומגולה פרע כדתני' (ה) מולק ישרה ומפרקת בלא רוב בשר עד שמגיע לווישט ואמרינן (ו) מולק בסכין מטמא וכו' אמר ר' הונא מפני שהוא מחליד ואע"פ שמולק והשחיטה מגולה למעלה.

(יג) כתב לבניו ספרים ואלמנתו רצתה מהם כתובתה שנכתב בכתובתה מגליטא דעל כתפאי והשיב דאינה גובה מהם דאין מדקדקין מלישון דעל כתפאי רק אם גירשה והרי הם אצל הבעל אבל כאן חכמים זכו במשיכה.

(יד) העושה שליח לקדש לו אישה אינו צריך לכתוב השליחות בקנין אלא כך כותב בפנינו חתומי מטה מינה פכ"פ לקדש לו פלונית וחיתטין העדים בין אם הוא לפניו ובין אם אין לפניו והרשאה זו למה הצריכו חכמים אלא להוציא חבירו מחשש ושליח שמקבל אומר תקא מקודשת לפכ"פ בדת משה וישראל.

(טו) כתיב בתש"ו בשם רש"י שלאחר דגעלת כלים מיד בעודם חמים רותחין עליהם צריך להדיחן במים קרים פן יחורו ויבלעו האסורין שעליהן והם רותחין.

(טז) בשם ר"ת תשובה וז"ל: על הכלאים כנגד מריבוי ילכישו בשת ויעטו כלאייהם בכליו יהיו האמנם בתוספתא שלנו מצאתי (ז) הלוק שגפרם ופרפו בחוט

(א) ע' ע"ז ל"ח. (ב) ע"ז ע"ז. (ג) כ"ז. (ד) כ"ז עמוד א'. (ה) חולין כ"א. (ו) כ"ז. (ז) ע' תוספתא כלאים פ"ב.

אסור ולא מותר ופי' כך הוא חלוק שנפרם כמו בגדיו יהיו פרוטים ופרפה בחוט ששתם חוט של פשתן הוא ולכך לא חשש לומר בחוט של פשתן בו (ה) בכל מקום הוא אמר (ג) בחוט של צמר ועוד אפי' מפרש במקום אחר (ג) כמו אפי' שהרי כבר הזכיר צמר וסתם חוט שאסרה תורה של פשתן ונראה דהא קמיל ברייתא דפריפה חבור הוא לכלאים כי ראיתי מקומות שכתוב שם אסטמא (ד) כלאים ויוצאים בהם בשבת וכמו כן אמר כאן כי פריפה אוסרת בכלאים כי חבור גמור היא שהרי יוצאין בו בשבת כדתנינן (ה) מדיות יוצאות ולדברי האומר דמיירי בחוט של צמר ושל פשתים תקשה ליה אמאי נקט של צמר שנפרם ופרפי בחוט אסור תיפוק ליה משום החוט לבדו שהיא כלאים וחלוק של צמר ופרפו כדי נסבה שהרי אפילו לא היה שם חלוק כלל היה החוט בפריפה אסור החוט שבו דהבי אמרי' בא' (ו) דביצה שמא תכרך לו נימא על בשרו הרי לך אפי' חוט אסור בכלאים אלא גמור בספרים ומצאת להם ואמר לעינים על דרך הקיצור כך נ"ל אם לדבריהם כלאים-בציצית אמאי איצטרך למשרי ידעתי כי זאת נכין ולכן לא חשתי להודיע. ע"כ התשובה.

(י) תשובת ר"ת לר' משולם ב"ר נתן: מעתה ועד עולם ברב שלום יושלם הרב ר' משולם על דבר הגט אשר אחרי אשר נחתם בכשרות חתם שלישי מן השוק וחתם שלא בפניהם ומייתא ראייה מפ"ק דגיטין (ז) אין חיתמין זה בלא זה ואמר ר' אישי גזירה משום כולכם ומפרשים כדי שיהיו כולם נקבצים ולא יחתמו אחד מהן שלא יחתמו כולן כיון שתקנו זה בלא זה ואדוני חלק עליהם ואמר הגיט השנים אבל אם הם ג' או יותר חיתמין זה בלא זה דאמרינן (ח) היו שנים ככולכם דמי בזאת לא צדקות (ט) גזירות כולכם להקבץ יחד אינה מועלת אלא ביותר משנים אבל בשנים אין כאן גזירת חסרון כלל דאי אפשר בלא שנים והא דאמרינן דהא שנים ככולכם דמי דחינו גבי עדות שכמלה מקצתה בטלה כולה וליכא למיחש לדילטא אזלי וכתבו שלא מצי כתבי כמו כולכם שחסר אחד מהם וזהו לר"ג דברי ר' בשנים דיכול לבטל כיון דליכא למיחש לחורבה, ואדוני יודע זאת וחלילה לי להביא ראייה כי דאמי' כן אינו אלא מן המתמיהים אבל מ"ש באחרונה שאפי' לדברי הפוסלים הנ"מ כשהזמין תחלה ג' וד' לעדות אבל הכא לא הזמין כ"א ב' ולאחר זמן הזמין השלישי שלא בפני עדים הראשונים או בפניהם אלא שכבר חתמו ולא צרפם יחד הדין עמו והגט כשר וראיה לדבר דהא גבי גט אמרינן דפסול גזירה משום כולכם ואם השלים עליו עבר (י) מן השוק ולא קאמר בפני הראשון וכו' שמעת' מוכחא דלא בעינן בפני הראשונים ואם כדברך היה לנו לחוש שמא לא חתם בפני הב' דמה ליי בעל מה לי אחר לענין השלטה אינו מפני שלא הזמינם הבעל יחד ולא בעינן בפני הראשונים אבל אם הזמין כולם בעינן בפניהם אבל סופר לא צריך הזמנה (יא) דבציר מהכי לא מיתבשר

(ח) חולי גיל "כ"י. (ב) גיל "אומר". (ג) גיל "כחן א-י". (ד) ע' ככה כ"ז: (ה) משנה גכה פ"ו מ"ו. (ו) דף י"ד. (ז) דף י"ו. (ח) ע' גיטין ל"ב: (ט) חולי גיל "לא דקת". (י) גיטין פ"א: (יא) הסבות "דבציר מהכי לא מיתבשר" חולי נכסמו סה בטעות הסופר וכן באות לקמן בהך הדבור.

ואפי' שמעו כלם שאמר לעדים חתמו ולסופר כתובו לזה שלא בפני זה הוה כאלו צרפם והזמינם יחד דבציר מהכי לא מתכשר וגזירת כלכם להרבה ענינים נאמרה ואין הגזירות שוות, ועוד ראייה לדבר שאמרו כן בגיטין (ה) דכלכם שנים משום עדים וכולן משום תנאי ואפי' קרוב ופסול כשר דקיי"ל כר' יוחנן ולא כר' יהושע ב"ל והיינו תנאי דבעי חתימת כלכם משום לביישה או נמי לזכרון דברים ותקנו זה בפני זה ליבטל תנאי אלא יחתמו כולם ואפי' קרובים דהא כולכם קאמר אבל הכא שלא אמר להם כלכם תנאי דההוא נמי הכי הוה שאינו רוצה שיחתים בפניהם ואינה רוצה לביישה במעמד שלשתן תדע דאלו אמר לשנים חתימו ולשלישי אחר חתום שלא בפניהם ופסלינן ליה אם חתם בפניהם ואל תשיבני שאי אפשר זה, והכי מוכח שמעתתא שעד כותי יצחתם בבציר לא מתכשר והנאי (ו) נהי דלא פסלינן ליה אם חתם בפניהם כאן דאיכא הראשונים קפידו בהדיא מכ"מ מכשרינן ליה בקל וחומר על קו"ח יותר ויותר אם לא חתם בפניהם ואומר לך ידידה שמור ושמתת שלא להוציא לעז על גיטין כשרים כי בעניינותנו (ז) שרבו הרבה עשו כן ונענשו ואין הדבר נראה לשם שמים כי פשוט הדבר ביותר כשר הגט כשחתם שלישי שלא בפניהם ממה שחתם בפניו והמשיב אחר מוציא לעז על גיטין הראשונים ושמתתי שנמצא ע"י רבותינו על זכרון דברים החתימות בני המלכות אחר חתימת הרב כדי לפרסם הדבר ושלום.

(ח) ועל ראובן שצועק על שמעון שהכניסו בערבות נגד גוי אחד כ"י לטרין ונתן ידו והפך ברית ועמד ראובן בבית הגוי ויהי כלכתו אליו נתפס וגם לזה המעות ועלה עליהם ריבית והוא שלח אליו כתב ידו לפצותו וללותם בריבית ולשלם הוצאה וההפסד וכתב ידו ביד ראובן ושמעון מודה לו על הערבות אבל לא על הוצאה וההפסד לא כפר לו ולא הודה ואומר שפרעו זהו וחצי ועל האמינה ספר שלא הכטיח נ"ל שמשלם (ז) ראובן לשמעון ההוצאה והריבית אם ליום בריבית בכתב ידו (ח) או על התפיסה פטור דאונסא דלא שכיח היא כדאיתא בפ' מי שאחזו (ו) ר' פפא ור' הונא בר' דר' יהושע וכו' אבל על הריבית חייב אפי' דלא מצי ישראל להיות לגוי ערב בריבית דגוי בתר ערבא אזיל כדאמרינן באיזהו נשך (ז) הכי שרי דמעיקרא לאו בתורת ריבית נתנו ליה והוי כקונה חפצים בזוקר ובאונסא דשכיח שלא הוסיף על השאר ליום מגנו (ח) דכל כך הוי יכול להוסיף דהוי כאונסא דלא שכיח וישנע כמה הוציא ויטול אם הוציא בכית הגוי יותר ממה שהיה מוציא בביתו ויטול ועל הפסד ביטול עסקיו אין לחייב לשואל ואין שמעון נאמן לומר מפני פחד טועים עמדת שם כדאמרינן (ט) המוציא הוצאות על נכסיו וכו' ולא מהמנה אשה לומר בשכילך הוצאת אלא יטול ודברים הללו איצ קנין דשליחא שהיו (ו) ועוד דאמרינן (י) מתנה ש"ח להיות כשואל ואמרינן כדיבורו בפ' ר"י בההיא הנאה וכו' וה"ג הכי ואותם כתבים שביד ראובן אין עליהם תורת שטר בלא עדים להוי כמוציא עליו כתביה ואומר לאו לראיה כתביהו אלא לשוויה

(ה) גיטין יח: (ו) ז"ל והני. (ג) אולי בעונותיו. (ד) גיל שגיל שמעון לראובן. (ה) ז"ל
 אבל על התפיסה פטור. (ו) גיטין כ"ג. (ז) כימ ע"א. (ח) ז"ל מגוי. (ט) משנה כחזכות פ"ח מ"ה.
 (י) ז"ל שו"ה. (יא) כימ כ"ב:

שליח ואין אדם חוזר ותובע בשערת פרעון כמו שטור דלראיה קאי דאפי' א"ל חייב אני בשטור אמרינן אלימא מילתא דשטריה אבל משום הוציא עליו כתב ידו לא כדמפריש בפי' הנושא א) כ"ש הני שטרי דלאו שטור ראייה קא עבידנא מ"מ דלהוי שליח מהני דלהכי עבידו.

יט) אחרי כתבי זאת ינעתי ומצאתי תש' ר"ת ז"ל על הקרקע שמערער ר' על ש' יהיא שלו וש' השיב ע"י גורל אחים לקחו ג"ל אם כבר חלקו ע"פ הגזירה שגזרו הקהל הוצה להחזיק בה שגם נכדו של ר' ערער ונמנעו הדיינים מחמת הגזירה אם ע"י טובי העיר נגזרה ולא ערער עליה ראובן או כששמע לא ערער ראובן לאלתר אין בדברי ר' טמש דהא אמרינן ז) רשאין בני העיר לחסיע על קיצתן כשנעשה הקיצות מדעתן או בלא מחאת טובי העיר הוי כחבר העיר ובל כמיניהו ואם ע"י עשרה נגזרה הגזרה לאו כל כמיניהו דכל י' לא פקעי ממונא ולא כחבר עיר וקרובים נאמנים באיסורים אם הם מעידים כי ע"י טובי העיר נעשה הגזרה כי כח הגזרה אינו אלא איסור בעלמא כגון גזירת הקדמונים שאין עליהם אלא עד על פי עד או אב מסר לבנו ורב לתלמידו ואינו תופס עליהם עבריינות וקרי למאן דעבר עליה עבריינא.

ידידי הנכבד! הבאתי מעמקי ספדך פנינים יקרים משך חכמת הגדולים אנשי השם אשר לפני, אכן בשתים יקרת בעיני מאד, על אשר הרימות קרן התורה בחקירותיך באוצר הספרים הגדול אשר הכינות ועל תם לבבך וישר מפעליך עם אלהים ואנשים כי ענות צדק תמנך ומופת היית לרבים * לכן אברכך בחיי: יוסף ד' ימים על ימך, תהי משכרתך שלמה מעם ה' גמולות ישלם, תשב בשלום ובמשכנות שאננות! סוד אלוה יהי עלי אהלך ושלום ואשר בנבולך, כדבר מכבדך ואוהבך הנאמן,
ברלין ח"י כסלו תרנ"א.

יואל הכהן מיללער.

א) כתובות ק"א; ב) ב"ב ח' :

* כה הביע מר אזי מורי ורבי הרב ר' משה ליב הכהן זצ"ל: אמר שלמה בחכמהו (משלי י' יז) "ארח לחיים שומר מוסר ועוזב תוכחה מהעיה" דבר החכם כנגד חכמי העם ומאשריהם; אם הגדול העומד בראש הף מכל פשע ונקי מכל מוס "שומר מוסר" וכרוב חכמתו כן ייבנו מעשי החסד והאמת וכאשר ידבר כמו פיו כן יעשה נדקות לרוב, אזי כל דבריו וכל חייהו יהיו לאחרים "אורח לחיים", כל הולך בעקבותיו לא ייגע לריק ולא ייעף לבהלה; אכן האים אשר לא יקום כל ההורה היוצאת מפיו וכאשר יבוא לעשות מעשהו בקרב אחיו ועמו יפה מני הארח האמתי "עוזב תוכחה" (תוכחה אשר יאמר או יפרסמנה ויכתובה), הוא יתעה אף העם אשר לא ידעו בין ימונם לבמחלה אם לנטות אחרי דבריו או אחרי מעשיו.

תפלות ישראל. *

(ברכה המשלשת). על התפלה הנאמרת לפני ברכת כהנים: „אויח ברכנו בברכה המשלשת בהורה הכהונה ע"י משה עבדך האמורה מפי אהרן ובניו כהנים עם קדושך" (הנזכרת בתוס' ברכות ל"ג ע"א בד"ה לא ואמר העתיקה בשלמיהה הרמב"ם בה' ג'א"וה כפי' פט"ו ה"י) הוכחו ושלפלו ח"זה חכמים בהנחה להמניד (שנת י"ז). הח' ח"ד ריינוס (ס"ג ז' 234) רצה להחליף ולגרוס: „הכהונה בהורה" ומציא (ש"ג ז' 271) את גרסה הנזכרת אשר השמיט את המלה „בהורה"; הח' פ"ג (ש"ג ז' 252) מוכך את המלה „הכהונה" אל המלה „בהורה", והח' לאנדא (ש"ג ז' 269) כתב כי מלה „הכהונה" מוסבה או על „הברכה" או על „ההורה". אבל לדעתו אין לשנות ואין להחליף מאמה, כי כל חלקי התפלה הזאת ישרים ונכונים הם ואין להסיר מהם גם אות אחת, ואלה הדברים אשר לעיר עליהם. ח' מלה „בהורה" איננה למוהר, כי ברכות משלשות נמשאות גם בשאר חלקי התמיד וע"י אחריו מהפלים לא עליהן כ"ח על הברכה שבהורה. צנזיאס (שמואל ח' כ"ג, ל') נאמר: „כה לחי אהה שלום" וגו' ובכחוצים (ההלים ק"ח) נאמר יברךך וגו' וראה צנז' ירובליס וגו' וראה ב"מ וגו' (וראה) שלום על ישראל, אבל הברכות האלה אינן ברכת כהנים ולכן נאמר בפרוש שאחריו מהפלים על הברכה הכהונה בהורה. — ג) מלה „הכהונה" איננה מוסבה על ההורה כיא על הברכה, כי לא נמצא חף פעם אחת בתפלותינו את השבח שההורה נכבדה ע"י משה ולעמה זאת נשנה ונכפל בברכה כ"ע למוספי שבת ר"ח ומועדים: כמו שכבדה עלינו בתורתך ע"מ, או: הדבר שהבטחתנו בתורתך ע"מ, או: כמזנה עלינו בתורתך ע"מ וכדומה, אבל לא נאמר חף פעם אחת תורתך הכהונה ע"מ. — ג) כונה התפלה היא: לתבדך בהברכה במלוכה וכסדרה כמו שהיא כהונה בהורה, כי כן נאמר (צמדבר ו' ס"ג) כה הברכו וגו' אמור להם יברךך וגו' כי הנהייתם לא יברכו כרצונם וכחששם כיא כסדר אשר ילא מפי ה' וע"כ המלה מנוקדה בשתי' החת הבי"ת הראשונה ובדגש חזק צ"ח הבי"ת שהוא כמו „בהברכה" הנוקדה מכתובה בהורה. — ד) בהרגום המלות „עם קדושך" שונים המהרגומים, אלה מעתיקים: „איבער דין הייליגעס פאלק" כאלו חסר אל או ל' (כמו טובה ד' רבבות עמדך י', ל"ו שהוא כמו אל רבבות, ובמות י"ח, י"ע טוב מזרים וכדומה). והח' זאכס ג"ע העתיק: „דייגע הייליגע שאחר" והמה הנהייתם, ולי נראה שפה חסר הנסמך והכוונה כהנים כהני עם קדושך כמו הארון הברית (יהושע ג' י"ד, ומפרש הרד"ק שהוא כמו הארון ארון הברית) וכמו והנבואה עדד (ד"ה ב' ע"ו, ח' ע"ג במכילת) ובמו מורשה קהלת יעקב (דברים ל"ג, ד' וראה מ"ש שם הראש"ע), וכמו עינד יוניס (שה"ש ז', ע"ו והוא כמו עינד עיני יוניס) וכדומה לרב. ופה בהפלתו יחורגם „דיא פריעטער דייגעס הייליגען פאלקעס". — והנה ידוע מ"ש האבודרהם בשם ר' יוסף קמחי שאין לאמר כהני עם קדשך שהמה שליחי דרמנות ולא שליחי דין, וגם מה שרבותינו התרפתים הגיוהו לאמר הנהייתם ע"ק (ראה מ"ש הבי"ו סוף סמן קכ"ז בא"ח), אבל לי נראה דיש הבדל בין דברי המשנה (יומא ס"ד, מ"ב) ובני אהרן עם קדשך.

* בשם הזה כתיבי קבולה הערות ובלורים על תפלות רבות ותפלותינו וששים ונפרס; ח"זה דוגמאות וכן הולאתי לאור ב"אור הספרות" השלישי וב"גן פרחים" השני והשני ונתיק ח"זה דוגמאות גם להחוקר, אולי ינאלו חן בעיני הקורא ויעוררו גם אחרים לבחון את סגנון התפלות ונוסחותיהן, כי שונות הנה לנאה, הן במקרים הראשונים בש"ס ובמקרים, הן בנאמרים השונים הנפולים צ"ח כדור, וכונתי לבאר ולהחזיק את נוסחותינו נגד נוסחות אחרות.

כי אין לעשות עם פרטי לשם נסמך וע"כ הכונה שבני אהרן המה עם קדשך, אבל בהפלתו
 נוכל למלאות את הנסמך כהני כמו שהראתי מהדוגמאות במקרא, ומה שאמרו שכתובים אינם
 שלוחי דין יש להביב שלבון הורה לחוד ולבון חו"ל לחוד, הלא נאמר כמה פעמים במקרא
 הכינוי, הכניה ופירושו כהני עם או כהני יוון, עכ"פ קשה לגרום בעם קדשך כגורסת האבודרהם.

(לעמר או בעמר). כוודע הנסמאות שונות בצרכת ספירת העמר, באיזה סדורים
 הנוסחה: יום אחד, שני וכו' בעמר ובסדורים אחרים הנוסחה לעמר, ואם נעיון בשי"ע או"ח
 ס' ה"ג אנו רואים שהמחבר כתב בכל פעם לעמר והרמ"א בכל פעם בעמר, ואת המלה
 הזאת מוסיף הרמ"א גם הפ"ט לדברי המחבר אשר המלה הזאת חסרה בהם. ונפלאתי על מה
 ולמה לא חשו החכמים האלה על דרך הכתב בנטיין בהחזות ובשפירות, באלה נכתב בשלישי
 בש"ב בת שלישי לחדש, והטעם להבדל הזה הוא שבט, שהשבת (אשר ימלא מספר השבעה)
 יבוא בסוף השבוע, ע"כ כתבו בש"ב, אבל החדש כבר נא וע"כ כותבים לחדש. לפ"ז ה"ז ה"ו
 הנוסחה לעומר היוהר נכונה, כי אהנו מתחילים לספור לאחר כניסת הלילה ואז זמן עמר
 כבר בא. והנה בעל מורי זהב (שם הפ"ט סק"ג) מחזיק בהנוסחה השנית ועמנו כיון שהביאו
 את העמר למחר ופירושו בעמר הוא במנין ימי העמר ע"ס, אבל לא זכיתי להבין את טעמו,
 הלא עקר ספירת העמר הוא בזילה והכלל שהלילה נמך ליום הבא אחריו, וכמו שאמרו מקצת
 היום ככלו, י"כ נוכל לחמר מקצת משה לעז ככלו, ויש לבחול האם הקריבו את העמר במשך
 כל היום כלו? הלא יש עוד שעות ביום הזה הרחשון אחרי הקרבת העמר וא"כ גם בזילה
 הראשון יש לאמר לעמר, כי זמן הקרבת העמר התחיל בהחלת הלילה, והוא כמו הדין בכתובת
 שני ימים ר"ח (ראי דברי המחבר והרמ"א שם ראש הכ"ז) שבוים הראשון נכתב בשפירות ביום
 ר"ח (כי כל היום הוא ר"ח), אבל מיום השני והלאה נכתב לחדש, אי"כ יום הששה עשר
 בניסן לא כלו הוא עת הקרבת העמר, כ"א הזמן הקצר צעת הקרבת וכמו שאין לאמר ביום
 עמר קן לא יאמר בעמר, כנל"ד כהב"ז.

(גדולה וגבורה). בהפלת ישעיהו לשחרית נאמרו בנוסחהו ובנוסחת הספרדים ש"ו
 שבחים, אבל בהבדל הזה, אילנו נאמרו שבעה זוגים וכל זוג נהפך ע"י וי"ו החבור שיר
 ובהנה, הלל וזמרה וכו' רק השבחה נ"ח עומד יחידי בלי קן זוג, אבל אצל הספרדים הנוסחה
 שיר וכו' נ"ח וגבורה, גדולה, תהלה והשפלה וכו' אי"כ להשבחה גדולה אין קן זוג, ולי נראה
 שנוסחהו הוא יותר מדויקה, כי נאה להשבחים גדולה וגבורה להחבר לזוג אחד, כי כניהם
 פוחחים בנימ"ל והיא כמו הזוג הבא אחריו תהלה והשפלה הפוחח בתי"ו, אבל מלבד זאת טוב
 הוא לאמר גדולה וגבורה כמו שאומרים בשי"ע: האל הגדול הגבור אבל החבור נ"ח וגבורה לא
 נמלא עוד בהפלותינו, ובדק אין לנו לבחור את החבור הזה כי עש"י הגיון נדך להוציא החבור
 גבורה ונ"ח, כי הנחון בא אחר הגבורה ולא לפניה. — על המספר ש"ו הנמלא אחת פעמים
 בהפלותנו כתבתי באוצר הספרות השלישי ע"ד 87.

(המשך יבא).

Lewysohn.

Stockholm

דקדוקי סופרים.

דברי שלמה.

במגיד משנה (הוספה למגיד גליון 37 ש"ע) נד 308 השיג החכם העורך על דברי הרב המו"ל את מס' שמחה שמביא שם את דברי הירושלמי ברכות רפ"ה סקן מלינו בביבליס הראשונים שהיו חותמין את דבריהם בדברי שנה ובדברי נחמות וכו' והכתיב כי אם מאוס מאסתנו השיבנו תחת מאוס מאסתנו, וינאלר כי הכונה היא שיש לחזור על הפסוק השיבנו; והדברים האלה לא ישרו בעיני החכם העורך, כי למה לא כתוב משורש שר"ך לחזור על הכתוב השיבנו; גם לפ"ז ה' לבעל תלמוד ירושלמי לאמר השיבנו תחת כי אם מאוס מאסתנו, ובעבור זה נכנס בדחוקים לפרש כונה אחרת בירושלמי. אולם באמת נדק לדעתי המו"ל המחבר את מס' שמחה, כי המאמר נשנה גם בפסיקתא דר"ב פסקא דברי ירמיי' ושם כתוב כל הביבליס סתחו בדברי תוכחות וחתמו בדברי נחמות כו' וישע"י לא חתם בדברי תוכחות כו' והא כתוב כי אם מאוס מאסתנו, השיבנו תחת כי אם מאוס מאסתנו. הלא משורש כי אם מאוס מאסתנו וגם בירושלמי אמ"ל והכתיב כי מאוס מאסתנו השיבנו תחת כי אם מאוס מאסתנו מלה את"י. ובכתבתי בפסיקתא שם הערה קפ"ז שהכונה שלא חתם בדברי תוכחה כי אחר הסיום הזה נר"ך להכפיל עוד הפעם הפסוק השיבנו כאשר באמת נמסר במסורה וסימקד יתקין.

שלמה באבער.

הערת העורך: אמנם יפה העיר הרב"ה הנכבד הזה על לשון הפסיקתא הנזכרת את הביבליס והלשון "השיבנו תחת מאוס מאסתנו" אשר הביא הרב המו"ל ו' שמחה שלא בדקדוק בנבואו נד 10 (וסמכנו עליו כי הירושלמי לא היה ת"י), בכ"ז יכלה לנו כבוד החכם רש"ב נ"י בהעירנו על דבריו, כי לא נראה כל דוחק בפירושו בני"י שם, כי כונת הירושלמי היא שאין זה סיום בדברי תוכחה כלל, כי הפסוק "כי אם מאוס מאסתנו וגו'" הוא רק תוספת בבור לפסוק "השיבנו" שלפניו להורות על נחילות התפלה הזאת, וכונת הכתובים היא: השיבנו ה' אליך וגו' תחת אשר מאוס מאסתנו עד עשה. ולפי בבור מו"ל ו' שמחה (שהוא הוא בבור ה' רש"ב בפסיקתא) הלשון "תחת" בהירושלמי (ובפסיקתא) דחוקה ואלא לענין, כי נראה מתוכה שהפסוק השיבנו עומד במקום כ"א מאוס מאסתנו כאלו הפסוק האחרון לא היה נכתב כלל! — והביתר יבאר.

משפט ספרים.

מפתח לתשובות הגאונים.

אשר הכינותי אני וואל הכהן מיללער, ברלין-תרנ"א. (המשך מחוברת א').

(1) נד 44 מביא ההשו' בפי' מאמר רוב לקיט ועולא במגלה (כ"ח:): ודחק בכונת הגאון המשוב. והנה רב אלפס פי' דהני ארבעה שמונה ד' סדרי משנה. דמחני ארבעה שמונה אותן ד' סדרים כדרך התלמוד. ולפי' רוב לקיט לחומרא והך ארבעה אין לו שייכות למה שאמר לפני זה בהספידא דהני הלכתא ספרא וספרי והוספתא. ואין נר"ך להעיר דלפי פי' זה הלשון ארבעה איננה מדוקדקת דהי' לו לומר לשהמש אינש במאן דהנח ולא במאן דמחני, אמנם גם להגאון המשיב נראה שהלשון ארבעה אין לה שייכות למה שלפניה, רק שגירסתו היחה הסוכה מגירסת הרמ"ף והג"י שלפנינו, לכן פי' לשהמש אינש במאן דמחני

ארבעה שנה דרשה של ארבעה ספרים (במות וכו') כדרך הלמודא ולא לשחמם במאן דהני ארבעה פ"י משניות של הנאים שונים כגון הני דבי ר' יאמעאל ודומיהן שלא כדרך ההלמוד מפני שיש בהם דברים שקצתן הן הלכות, ובאמת לפי הגאון הלבן ארבעה ספר דהני ארבעה לאו דוקא היא אלא כעין לבון ופול על לבון רק בראש מאמר עולא הלבן ארבעה דוקא היא, אבל מי שגוה להקרא פ"י משניות דרבי עולה על כלן, ומפני סקן עדיפות הלהכה כמותן, והנה ד"ל סבר שאסור להשתמש במי שגוה משניות דרבי ומשמע דבשאר ה"ח אינו אסור להשתמש וקאמר עולא שקף בשאר ה"ח אין להשתמש אמנם יא יוזר טעם לומר שמומר להשתמש בה"ח שונים מדברות (הגאון כתב דראשי כדרכן של הגאונים בכ"מ) אף שונים אותם בעיון מלהשתמש באותם שונים משניות של הנאים שונים בלי עיון, ולפי זה עולא לחומרא קאמר.

(ז) ב"ד 63 כתב המחבר: ויגדל עוד הספק כזה בעינינו ע"ד התבונות המובאות מגאון זה (מר שגא, אם הן באמת ממנו) בה"ח סי' קי"ה (ג"ל רס"ו) שמיחין הפלין ב"ב וסופה פלין מיחין הפלין בחוה"מ היא חרובה קצת ולבושה "דהא כבר אמרינן" "פאכיו שחי"ב" וכן הלהכה בשתי ישיבות" מוזרה מאד מלבן הקדמונים עכ"ל. הנה על הלבן דהא כבר אמרינן י"ב לתורה, מפני שבאמת כבר נאכל ע"ד הפלין ב"ב במבואר בס' קי"ה ובחשובה זאת לא זכר פלין מיחין הפלין בחוה"מ. באשר שלא נאכל ע"ז בעת ההיא. ובאמת אין ספק שבחובה זאת י"א לא מיד מר שגא מפני שנעתיקה גם בשבלי הלקט (הוצאת ר"ג בוצר) סי' ר"ע משמו כאשר היא כתובה לפנינו בס' קי"ה רק שש"ל נאמר ומאחזי בחשובות הגאונים שאמרו ב"ב מר שגא וכו' וחשובה זו סיימה וכן הלהכה למעשה בשתי ישיבות, והדברים "ובן הלהכה" וכו' אינם מומר שגא רק מן הגאון אשר הוציאו הוא הוסיף את הדברים כדי לחזק הווא"ה. אמנם המחסף ספרי שערי חובה לא העיר ע"ז לכן הוסיף את הדברים בחובה מר שגא, ולדע"י זה כלל גדול אם נמצא בחשובות הגאונים חובה אחת מגאון קדמון, שפעמים הוסיפו איה מלות על לבו והמעתיק העתיקו משמו של הגאון הקדמון.

(ח) ב"ד 68 הביא בשם מר יהודאי גאון מל את העד המל מברך על המילה והקונה מברך למוט את העבדים, אמנם בכל זו (הלכות מילה) נאמר משמו שכוללן שתי הכרעות כאלה ואומר הקב"ו על המילה וינוטו למוט את העבדים ולהטוף מהם דם ברית המל עבד של אחרים מברך על מילת העבדים גר שכל קודם שנתייורקן נוטד מהול אי"ש ברכה וכן אחרונים וכו' וצ"ח בהלכות דרב אלעזר פ' ר"ח דמילה ופ"ג הק"ן ע"ס בדבר שמוי נוסחאות שבגמרא, עפ"י הדבר נריך הלמוד אם לא שנאמר אחרי פלין לקטיל ספק בחפ"ו שהביא המחבר מפני שהוא אחת מאותן חפ"ו שבאשכנז דפוס ליק סי' מ"ה שנתאמרו מכמה מקומות שהגאון חזר ונמה שהורה פעם אחת בעמין זה.

(ט) ב"ד 69 הביא החפ"ו בפי' אמרם מ"ס אמנעים רבות בין תבטל להבטיל ע"י סב"ו זו באריות בספר הו"ב ור"ה סי' שפ"ד.

(י) על החשובות שהזכיר המחבר משמו של מר יהודאי גאון גם להוסיף חובה אחרת ויקרה בעמין הפלין בשבלי הלקט ה"י הפלין, אין חומרין בקדמם ויהקלם לפי שאנו מוצאין אותה לגנאי שם ח"א סי' ה' סופה ישנה נריפה לחדש פה דבר אם לאו פסולה כ"ס בל"ז, ובציטטה מקובלת לצי"מ (י"ט): מלאהי בשם הרמב"ן, פ"י המועתק בנוסחאות מן מר יהודאי נאמן.

(יא) ב"ד 75 על חפ"ו מר משה גאון י"ב להוסיף אסור לישראל לשייטוי לעפ"ה כשהמהו כדי לפטור ולדות מן הכפירות ואפי' סקן שוחטן בעובר, אור זרוע ח"א חפ"ב. ועוד ע"ס פכור שג"ל זו מוס ופדאו מכ"ן אסור בנזיה ועבודה ואסור למכרו לעפ"ה ואין בו א"ל

היחר אבילה. ועוד יש להעיר שבצלי הלקט הלי חפלין נאמר "והכי איהא במנחות פ' הקומץ לר' משה גאון והלכתא כל היום כלו זמן הגחת חפלין דכהיז וכו' ועד בין השמעות יש לו השוה להניחן וכו' ככחוב בתורתן של ראשונים משמו הזכיר המחבר את הענין בד' 76. אמנם מן הלבון איהא במנחות פ' הקומץ לר"מ גאון יש ללמוד שהוא חזר ספר הלכות כדרך הלכות גדולות שלפניו וכדרך שאמרו שם ר' יהודאי חזר הלכות, הלא מצינו כה"ג בשב"ל ס' ל"ד ובהלכות מנחות כהב מר יהודאי גאון היבא דלא מנה בליה וכו', ובדאי היו הדברים כחוביס בהלכות על מס' מנחות משני שש נאמר מענין ספירת העמר ומענין חפלין ומזה ראוי שמה חבוכים ענין הלכות גדולות או הלכות קטועות יאלו מידי הגאונים ונסדרו בסדקן של המסכתות, וכמעט סגנון של אותן חבוכים שוין כאשר יראה הרואה.

(יב) ד' 86 בהשו' ר' שלמי יש להוסיף מסיקין את השלחן החלה והא"כ מצרכין או לא שבה"ל ק"י.

(יג) ד' 104 על השו' ר' נטרונאי יש להוסיף העעס למה אין אומרין ברוך ה' לעולם וכל הפסוקים במ"ש כמו שאומרים בחול שבה"ל ס"ה וכן שאומרים לדוק הדין בר"ח שם ק"י.

(יד) על תבובות ר' נחמן גאון (ד' 121) יש להוסיף: מי שזה בשעת מיתתו צפוי רחוק לו וקרוב מצוי עזתו כשרה דעות הרובים לענין חיוב זכות הוא דפסילי והאי מת לא מהחייב ולא זוכה וכו' וכי אמרו בחיי אבותן לא מהני בלוס, אספת הרבני ס' נ"א. ר' נחמן פסק הבעל מציא מיד לקוחות בלא דמים ומר מתתיה פליג עליה ואמר בדמים שם הקמידי, פירש הגרש של רשות בשם מר יחק גאון בצלי הלקט ס' רכ"ה.

(טו) ד' 141 על השו' מר נחמ' יש להוסיף מנזח מילה בעשרה היכי דאשאר והיכי דלא אשאר מצרכין בשמות מעשרה שבה"ל ה"ל מילה ד', הכי דקביל עלי' חד כבי הרי אש' קנו מיניה מצי הדר ב' דקנין טעות הוא דרחמנא אמר על פי שנים עדים, והצינו עליו בזה, אספת הרבני ס' ס"ט, פ' ארוך על מהני מנחות פרק ט' שנחות היו שם, שם ס' שפ"ה. תבובתו בענין רצועה ופ' איהא אנבע שמה אמה שבה"ל ה"ל חפלין באריות.

(טז) ד' 157 על השו' רב סעדי גאון ופ' יש להוסיף האי קרקע דמן חלק ארץ ישראל באורכאחא הוא דאמר ולא באקיתא גמיראחא נגד דעת הגאונים הקודמים, אספת הרבני ס' ר', רס"ג כהב צפוי ספר עזרא ספירש בריה אסור להענות בין מד"ח בין מדברי קבלה בין יין הכרייהא בין מן התלמוד שבה"ל ס' רפ"ד, מבצעה עשר בהמוז עד ט"ב הן הימים האמורין דניחאל שהענה ג' שבעים ויש נזהרין בהם שלא לאכול בשר ואלא לשהות יין בדכתי' ובשר ויין לא בא אל פי וגו' ועיין צפוי דניחאל המיוחס לר"ם גאון, שמש' משמע שנשפך את ה' בהמוז או בניסן, והאמאר מרס"ג נמאל שבה"ל רס"ג. עניו של נחש פ' קולמוס ר"ש פרחין ערך עט.

(יז) ד' 168 בענין הסירובים לרי סעדיה גאון יש להוסיף סירובו על היזו לך ע"ד גימטריא, שבה"ל ב"ו, וסירובו על כך דפרה אדומה מטער עמאס ומעמא טהורים ע"ד חכונה, מנחת יהודה פ' תקה, ובין המפרשים שהביאו סירובו על התורה יש לחשוב ג"כ את העור על התורה (פ' בראשית וישב ובמקומות אחרים) ויוסף המקנא כי אשר החת ידי ור"ש פרחון ערך ח ר', ומאחי לבעל המלור (סוף מס' יומא) בהזכיר הסידורים שנכתבו על שם רס"ג, ואין ספק שהדברים אשר הביאו ממנו בענין תפלה וק"ח ודומיהן הם מספר זה, והוא הסכים ע"ש רוב עם מר עמרם גאון, ודרכו להזכיר מנהגי שתי ישיבות אף במקום שאשאר שמהניין לא מלאו חן בעיניו, כמו שאמר שמהג שתי ישיבות להריע הרועה אחת גדולה אחר תפלת מוסף בריה

כדי לערעב את השמן, (שנה"ל סי' ט') אשר בודאי לא יהיה דערו טעם לעשות כן באשר בזה איננו מסכים עם דרכי התפארוהו רק שהלך בזה בעקבות הגאונים אשר נאמרו מנגוע במנהגי העם, ועוד יש להזכיר שצ"ח ה"ל נדה נזכרו ה"ל נדה לרס"ג בהנחות אחר סידור ברכות המתחלה אספרנית ע"ג סי' ט"ע*).

יח) לנד 169 הרד"ק בס' שמואל (א' פכ"ח) מביא פירוש מר שמואל בן חפני על ענין בעלת אוב, וסו"ס דבריו הם, אע"פ שמשמעות דברי החכמים ז"ל בנמרה כי אמר ה' שהחיה האלה את שמואל "לא יקובלו הדברים במקום שיש מכחישים להם מן השכל"י, אבל רס"ג ור' האי גאון ראו ליטב הענין כפי אגדות חז"ל, ומזה נראה שזר שמואל בן חפני ה"ו חפני בדעותיו יותר מן שאר הגאונים, מן פעולתיו בהלכה יש להזכיר שהערים אשר חזר גוללים ג"כ ה"ל שחיפה ופריפות או"ז סי' שצ"ח ותי"א.

יט) בנד 172 מביא המחבר שו"ת מר שמואל ב"ח מס' שערי נדק מי שאמר לעבדו באפי סהדי הרי את בן חורין נפיק לחירות וכתב שהגאון הופס סי' בני שהביא רש"י בניטין (מ'): דנכרי ר' יוחנן וכו'ן בשטר. אמנם המחבר השיג על מה שאמר דעמא דר' יוחנן דמאריך ע"כ"ש גט שחרור דהוי ל"י האיה למיעל בקהל, א"כ ממעט דאף לרש"י ע"פ הדין יכול למיעל בקהל בלא שטר שחרור, וגם על הטעם השני שכתב הגאון דאשכח נשום דמקשיק לה לה כדכתיב וחפשה לא נתן לה דהיינו גט שחרור (כדאיתא בניטין מ"א: וכתב ס' קדושים) הקשה דא"כ למה לא מ"רכיך גט בן ועין גט שחרור. אבל אי תמה על החכם הזה הלא גם בן ועין נחלקו הגאונים בקידושין (כ"ד): אם נריך גט שחרור או לא ומחלוקתם יראה מן דרכי הקרא לחפשי יבאנו, ולדעתו עקר כונת הגאון הוא שאם אמר בפני עדים הרי את בן חורין אינו נריך קנין ולא יכול עוד לחזור בו, ויכולין העדים לכתוב לעבד שטר שחרור, בשחרור עבדים א"כ קנין מפני שאינו בכלל על הגולה ועל התמורה כמו שאר דברים שנקנו. אמנם ח"ק שהדבר לא נמנה עד שיכתבו העדים את העבר ממש דגמרינן לה לה מ"מ אין הדבר הלוי עוד ברבו רק בעדים דרכו אינו יכול לחזור בו. וגם על עעמו הראשון אין לפרק דבאמת לפי טעם זה מ"ד הדין אין נריך. עוד גט רק דר"י מנריך גט כדי שיפורסם הדבר ויכול לבוא לקהל ממש דכ"ע חזבו שמי שאין לו גט אין לו זכות לבוא לקהל, או שלא ידעו שרבו אמר כן בפני עדים, וזה הוא כעין המבואר בח' הרשב"א ובהוס' ר"ד קידושין סס ב"ה המכריע דאמר בן ועין א"כ גט אבל נראה אברים נריך ממש דאחא ממדרש חכמים, דבן ועין נאמר

* לפירושי רס"ג ז"ל אשר נאמרו בדרך שאלה ותשובה יש לחוסף עוד הרבה ע"פ ה"לקוטים" מבאורי רס"ג ז"ל, אשר צברתי בימי הקיץ העבר באוקספורד (ואשר יצאו לאור ע"י הרה"ח ר"י דרנבורג ה"ו). ביחוד מובאים פירושים כאלה בשם רס"ג, וגם אחדים מהם הנוגעים בהלכה, בבאורי ר' אברהם בן הרמב"ם לסי' בראשית ושמות (כ"י אוקספורד, Neubauer 276) ובבאורים המלקטים מאת ר' אברהם בר' שלמה (אשר זמנו ומקומו לא נתברר עוד) לנביאים ראשונים ואחרונים (כ"י א, Neub. 2488). יארכו פה הדברים לדבר אדוותם, רק אוכיר בזה כי דברי הרס"ג ז"ל ע"ד בעלת האוב (אשר הזכיר הרב המבקר בסמן הסמוך. ע"פ הרד"ק) נאמרו נ"כ בדרך שו"ת והם נמצאים בשלמות ובמקורם הערבי בלקוטי ראב"ש הנו' לסי' שמואל (שם ח"א, דף 136 ע"ב): ה"ל המאמר בראשיתו: יש שואלים (קד יסאל) הקס שמואל לתחיה באמת או לא? התשובה וכו' וכו' (תכן התשובה הוא, כי באמת מוכרה מהכתובים כי קס שמואל לתחיה; אולם לא בעלת האוב החיה, כ"א ה' בעצמו, והוא מביא ע"ו ראיות נכונות, והנכבדה בהן היא ממה שאמרה בעלת האוב לשאול: "ולמה אתה מתגקש בנפשי להמיתני" (שמואל א' כ"ה ט"ו), וע"ו מעיר הגאון בדרך צחות לאמר: המ"ת"ה מתים לא ירא מהמות!).

בהורה איך הדבר ידוע לכל ולא ימנע מי שמעיל ספק בהעבד הזה שכבר יתא לחרות, אבל
דין ראשי אצרים נלמד רק ממדרג הכמים איך אין הדבר ידוע ומפורסם כל כך לכן לרדך גם
למען לא יערערו עוד עליו.

כ) 181 כהנ התחבר שאין בידינו שום ספר מר' שריח גאון חוץ מן החבור
בפירוש האגדות. אחת שאין בידינו שום ספר ממנו שכבר נאבדו כלוק העזים, אבל ריש פרחון
הזכיר בערך ספל פירושו על מס' שבת וגם בנו ר' החיי חבר פי' על מס' זו כמ"ס הפרחון
בערך מור ועיין לקמן.

כא) 198 על מה שמביא המחבר מרש"ג ים להוסיף פירושו על קרקפתא דלא מנח
הפלין, שבהל הלכת הפלין, פירושו על כך דכתובות (ס"ג:) כושין ליתן לה גט, ח' הרשב"א
סה. וכן יש להעיר שהחכם הרבני בהקדמה לת"ג שהו"ל הוכיח שכמה תשובות שנכתבו על שם
רש"ג ונתנו יד להכריח אחריו שנבואות דבר או שהוא נוטה לדעות פסולות מזויפות הן, וכדבר
קודם רש"ג עיין בתולדות ר' זרחי' הלוי להחכם ר"י רייפמאן נד 66. (סוף יבא).

היים אפנהיים אב"ד בקהל טהורן.

רשימת ספרים

אלדד הדני ספוריו והלכותיו במהדורות שונות על פי כתבי-יד
ודפוסים עתיקים עם מבוא והערות, בצרוף מאמר על הפלשים ומנהגייהם
מאת אברהם עפשטיין, פֶּרסבורג, תרנ"א. 80. 192 עמודים מלבד המבוא
Commissions-Verlag v. Ch. D. Lippe, Wien, Praterstr. 15. (LI עמודים)
על הספר הנכבד הזה יבוא בקרוב מאמר מיוחד בהחוקר.

ספר קבצת שירים מאת פאביוס מיעזעס, הובא לבה"ד ע"י
עזריאל גינציג ושואל קראנענגאלד, קראקא תרנ"א, בהוצאת המו"ל.
למחירו עם המשלוח: באוסטריה 1 פלורין; באשכנז 2 מרק, בצרפת ויתר הארצות 3 פראנקן.

כתובת המו"ל:

GÜNZIG & KRONENGOLD

Krakau Bäckergasse 9.

הרב ר' חיים אפנהיים איננו!

לעת כזאת, אשר חכמי ישראל וחוקרי
עמנו העובדים עבודת הקדש בספרותנו
העברית מעטים הם מוערי, יגדל השנר על
אחת שבע בהלקח ממנו אחד מיחידי סגלה

וחכמה אשר המו"ל לא פנה אליו לתמוך
במאמריו המחכמים, והוא ז"ל, אשר כרוב
חכמתו כן רבה נדברת לבו, לא השיב
פניהם ריקם. את רוחו הנדיבה הראה לנו

ביחוד מהיום אשר
הודענו לו הפצנו
להו"ל את החוקר.
מכתביו אשר כתב
לנו היו מלאים
אהבה ורצון,
ובחפצו האדיר
להיעיל לנו
ובאהבתו העצומה
לחכמת ישראל
חגרו שארית כחו
ויכתוב בהיותו כבר
חולה במחלתו
האנושה את
מאמר הבקרת
הזיקר על ספר
"מפתח לתשובות
הגאונים" (אשר
סופי נדפס בחוב'
הזאת) ועיד מאמר
קצר אשר יראה
איד בקרוב, וגם
בשכבו על ערש
דוי בבית החולים
בכרלין החל לחבר
מאמר חדש בעד
החיקוי-ראה המגיד
גליון ח"י שנה
(1871)

חיים אפנהיים נפטר בליל 17/18 תמוז 1871

האלה, השרידים
הנשבעים לדגל
שפת קדשנו
והמאירים ככוכבים
על שמי ספרתנו;
ודברי חז"ל: חכם
שמת אין לנו
כיוצא בזה הוריות
י"ג) יאמנו ויצדקו
עתה ביתר שאת.
והנה בעודנו
מתאבלים על
חכמים וסופרים
גדולים כרש"י פ"ן
ור"ג בריל ז"ל,
אשר נפקדו מאתנו
כשנה הזאת ואין
לנו תמורתם, נקטף
עוד עץ-חיים
אחד מכרם בית
ישראל, הלא הוא
סיפרנו הנעלה
הרב הח' המפיאר
החוקר התלמודי ר'
חיים אפנהיים
זצ"ל, אב"ד בקהל
טרוורן, במורת
אבדה אבד' גדולה
לחכמת ישראל,

כי המנוח התנוסס בכל הכשרונות הנעלים
הדרושים לחכם עבוי ובכל המדות היקרות
המוס'פיות לזית חן והדר לרב העומד
בראש קהילה בישראל, חז"ל אמרו:
ג' דברים שקולים זה כזה: חכמה, יראה
עבודה (ד"א פ"ז), ואת החוט המשלש
הזה, שהוא חזון יקר בימינו, מצאנו בחמנו
בכל עצם תמו; ולכן היו מאמריו יקרים
וחביבים לאחינו בארצות המערב והמזרח
גם יחד, ולא היה מכו"ע בש"ע לתורה

המנוח, חמר מגזע משפחה נכבדה
בישראל, כתב את תולדות חייו בקציה
בספר הזכרון אשר הו"ל החכם סיקילוב
בוארשא, וראוי ונכון כי החכמים ממכיריו
ומיודעיו יוסיפו ע"ז ויודיעונו פרטי תולדות
האיש היקר הזה.
ואנחנו נסתפק כעת להציג לפני קוראינו
תמונת המנוח, אשר גם במותו נקרא חיים,
כי שמו וזכרו לא יסוף מלבנו עד
עולם!

לכבוד רבנו סעדיה גאון זצ"ל שני מאמרים:

א. פתיחה לפתיחתו לספר האגרון (סוף).

באת שניאור זק"ש.

ובאמת, כל עוד שלא ראיתי את ס' תשובות דונש על רס"ג, לבי אומר לי, כי רס"ג לא חבר מעולם לא ספרים מיוחדים ולא ספר מיוחד על אדות דקדוק לשוננו וקבוץ שרשיה בלשון ערבית, כ"א ספר האגרון הלזה, הכתוב עברית. ואם גם הביאהו הצרך לדבר בענינים האלה כה וכה במקומות המזדמנים גם בספריו האחרים, כמו בפירושו או בהערותיו לתרגומו לכתבי קדשנו ובפירושו לס' יצירה ובתשובותיו באנשי און, לקראים ולמינים מישראל, כנין אותו האיש חיוי¹); וכן בתשובותיו על "בן אשר" הכתובות נ"ב עברית, כמו שהיו כתובים גם דברי בן אשר בשפת עבר. ונמצא, כי גם בס' הגלוי שלו, יחד רס"ג שערים כוללים, להעיר על תלמוד מליצת לשון עבר ודעת הלשון [ע' "הכרמל" שם עמוד ס"ח]. בכל זאת, הס' האחד המיוחד להכמת לשינונו, היינו: כללי דקדוקיה ואספת שרשיה, היה ספר האגרון הזה לבד. ויש לי להביא עוד ראיות ע"ז מדברי הרס"ג עצמו בפ"י ס"י, ומדברי בן גנאח ברקמתו; אבל אינני רוצה להאריך פה בזה.

ויש עוד מקום ספק גם בדבר התשובות על בן אשר, אם היו כתובות על ס' מיוחד, כי אולי היו כלולות גם הן רק בשער מיוחד מס' האגרון; ואולי קני מקומן בשער הדגש והרפה. וכן מסופק אני על ספרו הקטן במנין מספר האותיות שבתורה, אם לא היה נכנס מעיקרו גם הוא באגרונו; אחרי שמצאנוהו שם — לפי סברתנו — מונה כל המלות שיכולות לצאת מכל שרש; כי הוא ז"ל היה עוד משקי בעלי המסרה. —

וקרוב לודאי, שפתרון המלות הבודדות במקרא ע"פ דברי רז"ל במשנה ובגמ' היה כתוב מתחלה ג"כ באגרונו, לא כסדר שהוא כתוב עתה, כי אם כל מלה ומלה על מקומה לפי סדר הא"ב, בין יתר פתרוני המלות לפי סדרן, וביתר באור, כדרך רס"ג — אך אח"כ העתיקו רס"ג מעברית לערבית, בקציר נטרץ וקבצן יחד, ותהיינה בידו כתרים בפני הקראים. —

ומה שיחזק עוד את סברתי, כי כתב רס"ג רק בלשה"ק, ולא בלשון אחרת, ספר שעקר ענינו הוא דקדוק לשון קדשנו וקבוץ שרשיה, ושהוא ספר האגרון הזה, הוא זה: הלא אנחנו הרואים, כי קנאת לשינונו היתה לו ללשון איש אוכלת! — כן ראינו מתוך דברי הקדמתו לס' הגלוי, שאמר: הראשון (השער הראשון הכולל) להעיר את העם לתלמוד מליצת לשון עבר, כי ראיתי ושמעתי כי גברה אהבת לשון ערבית ואלנכסיה בקרבה ומליצתה כו' [הכרמל, שם]. וכן חזינו בפתיחת ס' האגרון, איך וכמה מצטער אותו צדיק, כי עזבנו את לשון קדשנו! עד שיאמר: "יחיל לבנו על זאת וחית רוחינו כי נעדרו נעדר מפינו הגות קדש מעוזינו" כו' (פסוק י"ג); ומבקש ומתחנן, לאמר: "וכל המליצים אליו (אל לשון הקדש) נהרד ועליו תעתיקו כל לשונות הארץ, (פסוק י"ט); וע' בכלל מספוק י"א עד פסוק י"ד).

(1) אשר הכיז עליו בלשון, כי גם חיויא ביטא זו כהב עוד לה בפירוטו בלש"ק. —

מוכן טאליו, כי רס"ג חפץ למען צדקו, ללמד את בני יהודה, להשכיל אל שפת יהודית — בשפת יהודית, ולא בשפת עם לועז! כי כל ישעו וכל חפצו היה, להראות את עשר כבוד שפת קדשנו ואת יקר תפארת גדולתה, כי יכול נוכל לבטא בשפתה, לכל אשר יבטא האדם, וכי ה' נתן לה גם לשון למודים ללמדה.

חי אני, ידידי הקורא! כי אם מפני שם רב סעדיה נחת אני כל ימי, הנח כפלי כפלים אשתחווה ארצה לפניו היום, ונפשי תכבדנו ותאהבנו הפעם, יתר שאת ויתר עז, בראותי עתה חבתו היתרה, חבת הקדש, לשפת קדשנו אשר הודיע לה ולנו כפתיחתו הנמצאה והנמצאה לאגרונו, ונלה את אזננו בספר הגלוי, כי לה נתן יתר שאת ויתר עז מלשון ערבית, ונשאה חן וחסד לפניו מכל הלשונות, ואף כי ידיו רב היו לו בשאר לשונות, ומעשי ידיו הם עדיה, כי הגביר מאד ללשון ערבית, וכאשר העידו עליו גם סופרי זמנו גם הכאים אחריו; ובכל זאת, רק אנוס היה על פי הדבור הערבי, המורגל בזמנו ובמקומו, לכתוב אפילו דינים ותשובות בלשון זה; ואף כי ספרינו בפלוסופיא של דתנו — כפי האמונות ופי"ס — ותרגומיו ופירושיהם והערותיו להמקרא, ותשובותיו לכופרים בתורה שבכתב או בתורה שבע"פ. והיה דומה בזה למי שכפאנו שדים, המינים המונים, המונים אותם, להשיב עליהם בלשון ערבית; להראות את העמים והשרים והסרים מה ומתורתו את יפי אמונתו ואת טוב תורתנו השמים — אבל כי בא ללמד בני יהודה סי' ולשון אבותיהם, אמרה נפשו הטחורה: עברי אנכי! עברית אני מלמד לאחי בני עמי, ועברית אדבר עמהם! —

ומטנו ראו וכן עשו כמחו גם ר' מנחם בן סרוק ור' אדונים הלוי בן לברט ותלמידיהם; כי גם המה דברו עמנו יהודית באגרוניהם. וגם ר"ש בן גבירול ז"ל, אשר כתב כל ספריו — ספרי חכמה — בלשון ערבית, בחר גם הוא בלשון עברית, לכתוב בה ספרו בדקדוק לשון עברית ובשירה שקולה, ע"ד דונש ותלמידיו ותלמידי מנחם בתשובותיהם.

אפס כי אינני מחליט את הדבר הזה האחרון, שלא כתב רס"ג ספר או ספרים גם בלשון ערבית בדקדוק ושרשים, עד אשר אראה את סי' התשובות של דונש על רס"ג, שיצא לאור זה איזה שנים, ואנכי לא זכיתי לראותו עדיין, ועלינו להיות מתוך מתוך בחקירותינו. על כן אמתין ע"ד אשר יביא אלוה כ"די את הס' הנ"ל. כי מלשון הרשד"ל ז"ל כבית אוצרו (ד"א ע"א): „והוא (רס"ג) כתב בלשון ק"ס האגרון ובל' ערבי ס' צחות לשון ערבית... ולא נודע היום הימצא עוד בעולם! אבל נמצאו קצת דברים ממנו מיכאים בהשנות דונש בן לברט אשר השיג על רס"ג" — לא אוכל לדעת, אם נמצא כתיב בפירוש בהשנות דונש על רס"ג, שחבר את הס' צחות לשון עברית בל' ערבית; ואם כן הוא, אזי דברי כפלים בזה; או אולי רק מסברת נפשו אמר כן הרשד"ל ע"ה, שהפך הס' „צחות לשון עברית" בל' ערבית; ואמר כן אולי רק מפאת ההרגל אשר הורגלנו להאמין עפ"י דברי הראב"ע כפתיחת „המאונים", שהם מוטעים עכ"פ — כי אז אחרן משפטי הנזכר, ואחזור ואגזור אמר: שלא חבר רס"ג מעולם ספרים מיוחדים בדקדוק הלשון וקבוץ השרשים, כי אם זה ספר האגרון לכדו, ושהוא הוא גם

הנקרא בשם: "צחות לשון עברית"; שעל צד האמת והדיק יותר ראוי הוא להקרא בשם: "צחות לשון הקדש", ואין זולתו עוד לרס"ג, לא עברית ולא ערבית. — אבל מה שהוא אצלי למעלה מכל ספק שבעולם, הוא — כי הכנים רס"ג באגרונ את פתרוני השמות של לשון הקדש, [שהם היו אצלו עקיה של לה"ק]—, המובאים מתלמידי מנחם ודוניש בתשובותיהם בלשון: "פתרון ואלה שמות", (כמו שאבאר א"ה במ"א). ויתכן מאד, שאחרי אשר כלה הרס"ג לדבר בפתיחת אגרונ את דבריו בדקדוק לשה"ק, החל בנוף אגרונ לבאר את שרשי לה"ק, בלשון: "ואלה שמות לה"ק". —

ואפילו מההקדמה הערבית להאגרונ. אם נתן לה אמוך, נוכל להוציא זה. כי הנה הרשי"ף יאמר בכרמלו (עמוד ס"ג): ומהקדמתו (של רס"ג) הערבית (להאגרונ) לפי אשר הכינה אב"ן רש"ף, "הננו שומעים עד שנס' האגרונ אנר הרס"ג את כל השמות והפעלים בסדר הא"ב להיות לעינים לבעלי השיר והפיוטים". ומכאן הלשון הזה לבד, לא היה יוצא עוד, כי האגרונ הוא בא ללמד רק פרק בשיר וחרוזים; כי כל הספרים של מדרשי מלים כפרט: ספרי דקדוק בכלל מועילים לזה, כמובא למעלה. אבל הוסף הרשי"ף, ואמר שם: "לסדר חרוזים בסדר א"ב ולהציב יד ושם לשמותיהם כו' כו'". יהיה הדבר איך יהיה, עכ"פ, הנה מורה ומורה גם הדבור הזה הראשון של ההקדמה הערבית, כי אנר הרס"ג באגרונ כל השמות וכל הפעלים בסדר א"ב.

ומעתה הנני יוסף להפליא על שלשת החכמים הנכבדים: רא"ף רש"ף ורשז"ח, איך יאמרו שלא היה האגרונ רק ספר "בחקמת השיר ומלאכת החרוזים", והנה הוא, הרס"ג, אנר בתוך אגרונ כל השמות וכל הפעלים בסדר א"ב וקבוץ כל השמות וכל הפעלים של לה"ק בסדר א"ב, הלא הוא ספר שרשים גמור? — היתכן לאמר שאסף רס"ג כל המלות של לה"ק אספה גרידא, בלי שום תוספת באור עליהן מצדו, ומכלי התחקות על שרשיהן כל מאומה? זהו דבר שאי אפשר לאמרו ולשמעו! — כי אי אפשר לסדר מלות בסדר הא"ב, אם לא תקדם להמסדרן שטח שלמה בסדרון — כי לא בסדר כל דבר הוא סדר ספר מלים, בכל דבר הסדר הוא רק דבר היצוני להדבר עצמו, כמדרגת הצורה אל החמר; לא כן היא דבר ספר ערך מלים: סדר הדבר בו הוא — כל הדבר, לא רק היצוניותו וצורתו ומקרהו, כי אם גם פנימיותו וחמרו ועצמותו. כי לפי השמית השונות של בעלי השרשים, כן ישתנה הסדר אצל כל אחד מהם. זה סדר מלה פלונית באות פלונית מאותיות הא"ב, וזה סדרה באות אחרת, וזה הוא, מאשר כי האחד חישב, כי אות זו של המלה היא מיסוד המלה, ר"ל: משרשה; והאחר חישב, כי אותה האות היא מהנוספת על המלה, ר"ל: שבאה רק לשמשה. —

והרי זה הסדר היה באמת עקר המחלוקת שבין בעלי השרשים הראשונים. על הדבר הזה רב דוניש עם רס"ג, כמו שראינו כבר מתוך תשובות הראב"ע (בשפת יתר) על השגותיו של דוניש על הרס"ג בזה, וכן בדבר הזה עצמו יתלונן ר' מנחם בן סרוק ג"כ על רס"ג (בערך הג'); אך הוא, מנחם, בענות צדקו מהפך בזכות הרס"ג ומסיים ואומר (שם): "אבל רב סעדיה אשר החכיר המלים האלה (שזכר שם מנחם) במחברת האי (מספר פתרוניו, שהוא בלי ספק האגרונ), כרמוז

למעלה, לא יכלתי לדעת מה ראה על ככה ומה היתה סברתי, ודקדוקי פתרוני
ומרחבי מליצתו יורו על תבונתו על כן יש מאמתת המוסר ומדרך אמונה לכלתי
שום משגה בסדרי ענייניו. והוא קולע בזה אבן במצח דונש, שהתנהג בזה עם
רס"ג שלא כדרך המוסר הנאות; שעל זה ימליץ הראב"ע (כראש שפת יתר שלו),
בקראו לר' אדונים (דונש); אדונים קשה! לאמר: כי דבר הארון אדונים
קשות את רבו הגאון ר"ם. — וכן יתנצל מנחם בעד עצמו כפעם ופועם ונתן מעם
לדבריו, למה החביר מלה פלונית ופלונית במחברת פלונית ופלונית מאותיות הא"ב.
וכל זה לא הועיל לו למנחם! כי קס דונש גם עליו, כאשר התקומם נגד רס"ג,
ושען גם עליו תמיד כל אותן הטענות ששמען על הרס"ג: למה הביא מלה פלונית
בחלק פלוני מאותיות הא"ב, וגברה המחלוקת ע"ז ביניהם ובין תלמידיהם, וכל אחד
מהם טעמו ונמוקו היה עמו, בסדור המיוחד לכל אחד מהם. —

ואמנם כן! יש בתוכנו סופרים חרזנים, אשר אספו אל תוך ספריהם כל
מלות לה"ק בסדר א"ב אספה בעלטא, רק כדי ללמד להחריז, בלי חקירה ודרישה,
מה שרש דבר נמצא בהן. אפס, כי בעלי אסופות כאלה לא קמי ולא יכלו לקום,
רק אחרי אשר קדמו אותם בדרך בעלי הלשון הגדולים — אשר הניחו לשרשי
לה"ק יסודות קבועים, וכמשטרות נמועים, בסדר אחד כולל, כהלכה פסוקה אשר
אין אחריה מחלוקת עוד כמעט. וזה מימות חיוג ויגנאח ומאספי השרשים
החולכים אחריהם — הפרהון והקמחי ז"ל. ויקל להמחריזים לעשות מלאכתם
אחרי כי מצאו לפנייהם שלחן ערוך ככל; לא כן רס"ג, אשר הוא החל בדבר, ואדם
אין עוד לפניו לעבוד עבודת לה"ק ולחקיר חקר כבוד שרשיה; והיה כי בא לצעור
אך צעד אחד, להחביר במלים חורזים ועמד ועצר במלים, עד חקר מלים. — וזה
יורה גם לשון הר"ט בן סרוק שהבאנו, שאמר על רס"ג: "ודקדוקי פתרוניו... יורו
על תבונתו". אי"כ אפוא, דייק רס"ג הדק הטיב בשרשי לשה"ק, ואזנו הבחינה
מלים אשר אסף, וחלילה לאמר, כי רס"ג החביר והכביר מלים באספתו בלי דעת
יסודם ומכלי הודיע את חקר מוסדם להוגים בספרו! — ועל כרחק, כונת הר"ם
בן סרוק בלשון: "ודקדוקי פתרוניו" על פתרוניו של ר"ם במחברת מלות לה"ק
בסדר א"ב, כי בדבר הזה הוא דן עליו פה; ולא על פתרוניו של ר"ם בתרגומיו
ובאוריו והערותיו לתנ"ך; ואין ספק כי כונתו על ספר האגרון והראיה הברורה
ע"ז עוד היא כי יאמר בן סרוק עוד: "ומרחבי מליצתו", כי נמלצו אמרות ר"ם מאד
בס' האגרון, כאשר אנחנו הרואים הלום בפתיחתו. —

סוף דבר! חנה זאת חקרתיה כן היא על כל פנים, שהיה ספר האגרון ספר
גדול בכמות ובאיכות וכלל בפתיחתו הגדולה — שהיתה בעצמה כספר גדול —
בכמה שערים ממנה חכמת הלשון, היינו: חלקי דקדוקה; ובנוף ספר אנרונו אסף
את שרשי לה"ק ובארם באר היטב. והנה עשה בזה הרס"ג באנרונו ממש מה
שעשה אחריו הר"ם בן סרוק במחברתו, שבפתיחתה יבאר את חקי הלשון ובעצם
המחברת יפרש את שרשיה. ואולם פתיחת האגרון היתה גדולה הרבה מאד מפתיחת
המחברת; ואם שנראה באמת, כי עניני הפתיחה של המחברת נלקו בחסר, —
אפס, שהמדקדקים הבאים אחרי הרס"ג והר"ם בן סרוק, בהתרחב להם דרך הלשון
ושמושיה, חלקו את חכמת הלשון לשני חלקים: חלק הדקדוק וחלק השרשים.

אבל גם הם עוד לא הפרידו ביניהם לגמרי, כי ספר השרשים לר"י בן גנאה, הוא רק החלק השני מן רקמתו, וס' השרשים לרד"ק הוא ג"כ רק החלק השני מן מכלולו.

ולפי דברינו, אי"כ איפוא לא היה הר"מ בן סרוק הראשון שחבר ספר בדקדוק ושרשים, כמו שחשב הרש"ף ז"ל בבית אוצרו; כי כבר קדמו בזה הרס"ג, והוא, הרס"ג, היה לעינים בזה להר"מ בן סרוק ולהבאים אחריו, ולא קדם להרס"ג בזה אדם בישראל. ור"י בן קריש לא חבר לא ספר דקדוק ביחוד ולא ספר שרשים ביחוד, כמו שחשב הרשד"ל ז"ל בל"ק (עמוד ק"ח), כי אם חלקים פרטיים מהם; כמו שאזכיר אי"ה במקום מיוחד, שגם בזה נשתבש הרש"ף ע"ה במח"כ.

(המאמר השני יבוא בחוברת הבאה).

מכתב אל המו"ל.

לכבוד המו"ל... שלום!

בתודה רבה קבלתי את החוברת הראשונה ממך^{הע} החוקר אשר בו תאמר לחדש את נעורי החקירה והדרישה בספרות ישראל ובקורותיה; וסי יתן ותצלח זאת בידך ואמן גדול תקרא, אם כי אפונה מאד אם שבר הרבה תטול. ויהי טה הלא דבר נכבד הוא אשר גם המסית בו כפעם בפעם תהיינה לאותות ומופתים כי לא ככה ולא יכנה לעולם זיק האהבה לשירידי ספרי חכמי ישראל העתיקים בלב שרידי יחודי סגלה המפוזרים בכל הארצות, עלה והצלח! —

והנה ראיתי בעמוד 7 ישם בהערה כי תאמר להעתיק את מאמרי אדות ספר האגרון לרס"ג ממך^{הע} האשכנזי, אשר אמנם כינתך זאת רצויה היא, אולם בכל זאת אבקש ממך לחדול מזה מטעם אשר אבאר לך: בעת כתבי את מאמרי הנ"ל היו בידי רק שתי העתקות שנעשו מנוף כתב-היד, הראשונה מר"ה פ"ג שנדרססה בלבנון עם הערות הר"י דרבנובג והרשזח"ה, המכילה רק את החלק העברי בלבד (ואף כי פ"ג שלח גם את החלק הערבי, לא נדפס אז מהטעם המבואר בלבנון שם), והשנייה היא ההעתקה אשר מצאתי בשנת תרל"ד בעזבון הקראי אב"ן רש"ף בסלע היהודים, המכילה את כל הנשאר לפליטה בכ"י; ואף כי להשניה יתר שאת על הראשונה כאשר הוכחתי בכרמל החדשי (שנה ג') עמוד 667—666) ובמה"ע האשכנזי לשטאדה, בכל זאת נוכחתי אחרי כן למראה עיני כי גם היא לא נקתה משגיאות, כי בשנה העברה מצאתי בין הביולות כ"י שלנו את גוף כה"י מס' האגרון, מס' הגלוי, מס' רב מבישר המכיל תשובות על רס"ג וביניהן נמצאו גם העתקות מס' האגרון, ועוד כמה דברים עתיקים השייכים לתולדות רס"ג ולחכוריו, וע"פ המציאות האלה ערכתי את המחברת החמישית מספרי זכרון לראשונים המכילה בחלק הראשון את השירי

והפליט מספרי רס"ג שנמצאו פה בכ"י עם באור רחב ומבוא ארוך ע"ד הקורות אשר עברו עליהם מזמן חבורם עד ימינו אלה. ובחלק השני הוא זכרון רס"ג תבאנה תולדותיו בארוכה עפ"י המקורים הישנים וגם החדשים שנתגלו עתה. ואחרי אשר הספר הזה נמצא עתה תחת מכשח הדפוס ובקיץ הבא בע"ה יצא לאור מתיקן ומוזקק ע"פ גופי כה"י העתיקים, למה זה תיגע לריק לתת את המאמר הנכתב בעוד שלא ראיתי את גופי כה"י רק ההעתקות הכלתי נקיות משבושים? והנה בטובך תשאל שאתן אנכי כעצמי את המאמר הזה לקוראי החוקר. אולם למה זה אכפיל דברי בשני מקומות? — Non bis in eodem. אולם לכלי השב פניך ריקם מכל וכל, וגם למען עשות נחת רוח ללידידי הזקן שקנה חכמה הרש"ז גר"ו שמהערותיו נראה כי ע"ד לבו מהסס בדבר אדות אמתת ההקדמה הערבית לס' האגרון, וגם יעורר ספקות אדות תכן הספר, מהיתו ואיכותו אתן לך שתי הערות בקצור מטובאי לס' האגרון הנ"ל.

(א) כמה שנוגע בחשיש זיוף ודברי לעזו שהוציא חכם אחד על יתר פליטת האגרון אמרתי שם בין יתר דברי, כי לערת כזאת אחרי אשר נמצא גוף כה"י העתיק והנושן אשר הדרת השיבה חוספת עליו (כאשר יוכלו להעיד פה הכארון רוזן והבארון דוד גינצבורג המאניסטר איזראליון וה' קוקובצב ועוד אחרים אשר הראיתי להם את כה"י) אין באפשרי להטיל שום ספק באמתתו. ומלבד שחזותו טובה עליו הנה יש גם הוכחות אחרות לזה. ובראי שונה אע"ד כי לא היה ביכולת פירקוביץ (ונכדו שמואל) להמציא מדעתו אף שורה אחת בלשון ערבית וכל זיופו היו רק במספר השנים וה"לפרט"ים וברשימות עבריות שעל גבי המצכות ועל כה"י, וזולת פירקוביץ ראה עוד את כה"י הרבני ר"ח פ"רג במצרים ושלח העתקה ממנו לר"י בדיל ז"ל מו"ל הלכנון, ואיך נחיה הפלא הגדול כי כמה וכמה דברים בהקדמות האגרון נתבארו כהוגן ע"י חכמים אחרים אחר שנדפס המאמר מפירקוביץ (כהמליץ לשנת תרכ"ח) ורכם גם לאחר מותו בשנת תרל"ד? כן מצא, למשל, ר"ח פ"רג שהשתמש רס"ג בהקדמתו הערבית לאגרון כפסוק ממשלי על האופן שהשתמש בו בהקדמתו הקצרה לתרגום התורה שהביא רי יעקב ספיר מתימן ואשר נדפסה כארבע שנים אחרי הודיע אב"ן רש"ף ממציאתו; ורשז"ח מצא שהרס"ג הביא באגרון סמני האותיות השרשיות והשמושיות כמו שמובאים אצל דונש ותלמידי מנחם ושדכריו בסדר הזמנים מיוסדים על דברי סדר עולם רבא (גם כן כד' שנים אחרי נודע ממציאת פירקוביץ); ושלוש שנים אחרי מות פירקוביץ מצאתי בפירוש הרס"ג לס' שמות שנתגלה לי (ושלחתי לדרנבורג) כי האגרון נקרא שם בשם כת אב אל ישער (ספר השיר) על שספרו זה נתחבר לתועלת השירה והמשוררים כמו שכתוב בהקדמתו לספר זה. וכן כתוב גם בחבור רב מבשר הנזכר שנתגלה לי ט"ז שנה אחרי מות פירקוביץ; ושש שנים אחרי מותו מצא ר"ד קויפמאן כי סדר הרעיונות וגם איזה מכמאים משירת הענק לר"ש ין גבירול (שנדפסה בהקדמת הערוך לפרחון ונמצאת אצלי בכ"י יותר מתוקן) לקוחים מהקדמת ס' האגרון; ושמונה שנים אחרי מות הקראי הזה מצא רב"ז באכ"ר כי המלה להקנותם אדות איתיות כנוי השמות והפעלים הנמצאת בהקדמה הנ"ל כבר באה עליה עדות הראב"ע שהרס"ג קרא לכנויים עשרת הקונים (לא צינתי פה המקומות איפה נדפסו דברי החכמים

האלה וימצאם הקורא בספרי הנ"ל). ועוד הוכחות כאלה תמצאנה במבואי ובהערותי להקדמות האגרון מאחרים וממני, ולא אביאן פה כי אחשוב שמה שהבאתי די לחוקר מתון אשר האמת מגמתו לכל יהי נמחר בשפטו עד שיגיע אליו ספרי זכרון לראשונים הנזכר.

ב. אדות מהות ס' האגרון ואיכותו כפי הנודע לנו עתה אניד פה בקצרה, כי רס"ג חבר את ספרו זה בשתי מהדורות (ואולי גם במהדורא שלישית, ראה הערתי בהקדמת ס' הגלוי) אשר הראשונה מהן הוציא לאור בהיותו בן עשרים שנה. במהדורא זאת הירח הספר כולל ס' שרשי לשון הקדש גם איזה שרשים מלשון חכמים, בשני חלקים, ובחלק הראשון מהם נסדרו השרשים ע"פ סדר א"ב לפי התחלות המלות, ובחלק שני נסדרו השרשים האלה ע"פ א"ב ג"כ מסופי המלות ואצל כל שרש באו חלקי הפסוקים בתנ"ך שנמצא בהם השרש; זלת זה באה בו הקדמה אשר בה יספר המחבר הצעיר בקצרה את קורות לה"ק ויתאר את יקר ערכה וחשיבותה, גם יתאונן על מצבה השפל מזמן גלות בני ישראל מארצם והחזיקם בלשונות ארצות פזורים, וכסף ההקדמה באו בקצרה כללי הדקדוק לשפת עבר אשר אמנם אפס ראש הכללים האלה נשאר בידינו לפליטה. את מחברתו זאת קרא רב סעדיה בעברית בשם ס' האגרון או האגרון (ככ"י נקוד בסגול, אולם בכ"י מארצות הקדם וכן בכ"י זור נמצא לרוב ערוכ נקודות הדומות בהברת אנשי המזרח, לכן יוכל להיות כי הצדק עם רשד"ל שצריך לכטא המלה בפתח, ועכ"פ לא צדק פירסט שנקד אותה בחירק אגרון) אשר הוראתו הוא ספר המאסף הקטן ע"ד אישון מאיש, וכן יפרש רס"ג שבתון שבת קטן, ובלשון ערבית נקרא בשלמות כתאב אצול אלשער אלעבראני (ס' יסדות השיר העברי) ובקצור כתאב אלשער (ס' השיר). ואחרי עכור איזה שנים (כערך די אלפים תרע"ה-תרפ" — 915-920) ראה רב סעדיה את ההכרח לתת מספרו זה מהדורא שניה שבה נעשו השנויים האלה: א) המחבר הוסיף העתקה ערבית מספרי השרשים ומהקדמתו שנכתבו במהדורא ראשונה רק בעברית; ב) הוסיף לספרו זה עוד שני חלקים חלק ב' וחלק ג'. החלק הב' הכתוב רק בערבית היה כולל את כללי הדקדוק כארוכה בשנים עשר מאמרים אשר כל אחד מהם יכונה ג"כ בשם ספר (כתאב), ולכן שם כל החלק בערבית היה לפעמים בלשון רבים כתאב אללג'ה ולפעמים בלשון יחיד כתאב אללג'ה (ספרי הלשון וספר הלשון העברית). והחלק הג' ג"כ בערבית היה מכיל כללי המליצה והצחות עם דוגמאות מהמשוררים והפייטנים, ושמו בערבית היה כתאב אלפציה ואולי כתאב אלפציה פי אללג'ה (ס' צחות או ס' צחות הלשון העברית). ולכלם ביחד נשאר גם השמות בעברית וערבית ממהדורא א'. הספרים האלה נזכרו מרס"ג בעצמו בפ" ס' יצירה ובפ" ס' שמות וגם בס' הגלוי, מרב מבשר, מטחבר פלוני אלמוני בכ"י אשר כפה בעברית שהשתדל לכאור דברי הספר, ממנחם נ' סרוק ודונש ותלמידיהם, מר' יונה ברקמה, מהראב"ע ומר' משה נשיאה בס' השהם, ובימי האפודי כבר נשכחו מלב בספרד. — ציוני המקומות וההוכחות לזה ימצאו הקוראים בחבורי הנזכר, ודי בזה לעת כזאת, ושלוש רב לך מאת מוקירך ומכבדך,

אברהם אליהו הרמב"י.

מדרש לכו נרננה ומדרש הרנינו

מאת אברהם עפשטיין.

בפירושים שונים כתובי"ד על המחזור מובא מדרש לכו נרננה הבלתי נודע עד כה. אמרתי לאסוף פה המאמרים המובאים ממנו ולבאר מהותו ומהות המדרש הרנינו; כי גם תכונת המדרש הרנינו לא נתבארה עוד היטב, אף שמוכאים ממנו הרבה מאמרים בספרים נדפסים.

וזה הוא מה שהקדמונים מביאים בשם מדרש לכו נרננה:

(א) וכך היא האגדה במדרש ל"ג גשרת (צ"ל קשת) גיבורים חתים (ש"א ב', ד'). אמר רשב"ג אמר ר' יוחנן אילו ששים אלף גפות (צ"ל גייסות) וכל אחד אלף תחתיו שבא עם קלסגס הרשע לעשות מלחמה עם חישמונאי. באותה שעה פתח קלסגס ואמר להם שומים יש לכם שנים עשר עושים מלחמה שימו לו (צ"ל עם מי שאין לו) שיעור, או שמא אלהיכם מוציא כוכבים ממילותם ועושה אתנו מלחמה כדרך שעשה עם סיסרא, או גבריא"ל שולח לנו ישרוף אותנו כשם ששרף את סנחריב? הרי אנו סכין אותנו ואת מרכבותינו כדם [חזיר] ובשכבת זרע של סוס ואין מלחמה (צ"ל ככבים) מלאכי השרת נוגעין בנו. וא"ת מכול מביא עלינו (ואריות), כבר נשבע בשמו הגדול שאנו (צ"ל שאינו) מביאין (צ"ל מביא) מכול לעולם. וא"ת נחשים מביא עלינו דוכים ואריות מנרה בנו כמו שגירה בכותיים, הרי אנו רוכבים על פלים שאין מתלעותיו של חיות נוגעות בהם. כאותם (צ"ל באותה) שעה פשמו ישר' ידיהם כלפי מעלה ואמרו רבשי"ע גלוי וידוע לפניך שלא עמדנו אלא בשמך הגדול שלא יתבזה. והללו אותך שכל מלחמה ומלחמה נתחכמו לך. (פי' המחזור כ"י שהיה מקודם ת"י הרשד"ל ורשזו"ה צד 5. נמצא במדרש לחנוכה ביה"ט ח"א 135 בקצת שנויים ועל שם ר' יצחק, ומיוסד שם על הפסוק חרבם תבא בלכם וקישתותם תשברנה (תהלים ל"ז ט"ו), ואח"כ מביא גם שם את הפסוק קשת גבורים חתים).

(ב) במפרש במדרש ל"ג מלך אין לארבה (משלי ל' כ"ז. ע' מדרש משלי שם וילקוט), אילו יוניים, מה ארבה משחית את הכל כך יונים השחיתו רבים מישר' ובקשו לעוקרן בגזרתן. ולמה זכו בטלכות ויוצא (צ"ל יוצא) חצץ כלו, בזכות אביהם, בשעה שהגיד חם לאחיו בחוץ, זהו שחצץ שיראה (צ"ל שלא יראה) ערות אביו, מה עשו [ויקח] שם ופת את השמלה וגו' (שם 6b).

(ג) כמו שטפרש במדרש לכו נרננה ויבא אלהים את התנינים הגדולים. אילו יוון ואדום שמושיבת מלכותם לאורך ימים (שם 6c).

(ד) וכן הוא אומר במדרש ל"ג הנמלים עם לא עז (משלי ל', כ"ה), אילו בשדים שנא' זה העם לא היה, ויכינו בקיץ לחמם, שהכין נבוכדנצר לכבוד של הק' זכר הוא ואויל מרודך ובלשצר וישתי (שם 7b). — ע' סדר"כ פי' שקלים דף י"ד: ופסע ג' פסיעות... א"ל הקב"ה אתה עמרת מכסאך ופסעת ג' פסיעות בשבילי, חיך שאני עתיד להעמיד ממך ג' מלכים... ואלו הן נבוכדנצר אויל מרודך בלשצר. — פרה יחשוב גם את ושת', נראה כי גרס ופסע ד' פסיעות כמו שהוא לפנינו בסנהדרין צ"ו ע"א.

ה) וכ"ה במדרש לבו נרננה חרבס תבא בלבס וקשתותם תשכרנה א"ר יוחנן
[בשם ר' שמעון בן] יוחי אילו יוונים שעשו מלחמה עם חשמונאי ובניו. אתה
מוצא שעה שנכנסו יוונים להיכל ומימאו כל שמנים שבמקדש, ברת אחת הייתה
לו [ל]כהן גדול וחנה שמה של (צל שלא) היה כיופיה בכל העולם ומקודשת
לבנו של חשמונאי ואלעזר שמו, ואביו סגן היה והוא היה משוח מלחמה, וכא
אחד מן היוונים וחפס אותו (צל אותה) בכלודותיה (צל בכלודותיה) ולקח ספר
ובקש לבא עליה בפני ארום שלה, ובאותה שעה היו ישראל מצפין להרוי מזרח
שמא יבא להם גייסות של פרסיים, שנא' אשא עיני אל ההרים, אמ' לו ליוחני
ר' לא כך כתיב ארור הגבר אשר יבטח באדם (ירמ' י"ז ב') ברוך הגבר אשר יבטח
בי"י (שם ז'), אמר להם יוחנן כהן גדול אני ושלישה בני ואתה ושבעה בניך הרי
שנים עשר כנגד (כא) שנים [עשר] שבטים, מוכחא אני שהקב"ה עושה נס על ידינו,
מיד שלף אלעזר חרבו וחמיר (צל והסיר) את ראש היווני ואמר עזרי מעם י"י
עושה שמים וארץ (7c), במדרש לחנוכה שם בשנים, ואין שם שהיו מצפין על
חיל פרס).

ו) הכל מפורש במדרש לבו נרננה בכריתא (פירוש ליוצר של שבת חנוכה
בפירוש המחזור בטורין צד 11 מקובץ A. I. שבקאמאלוג Peyron).
ז) מה סופן של יונים נתמעטו באותן הנקראים נמלים הם כשדים הקרואים
להם שילכו לאבדון וכה"א במדרש לבו נרננה עם לא עו אלו כשדים הן ארץ
כשדים העם זה וכו' (שם 11b, ע' למעלה סימן ד').

משבעת המאמרים האלה המדברים במלחמת היונים והחשמונאים, נראה ברור
כי המדרש לבו נרננה היה פסיקתא לחנוכה, הפסיקתא היא היתה, כנראה, מיוסדת
על המזמור לבו נרננה לה' (תהלים צ"ה), ועל כן יכנו אותה הקדמונים בשם
מדרש לבו נרננה, כי הקדמונים משתמשים לפעמים במלת "מדרש" במקום "פסיקתא",
כמו שנראה להלן. קרוב בעיני כי אמרו את המזמור לבו נרננה ביום א' של חנוכה,
לפי שכחנוכה גומרים את ההלל שהוא רנה ושבח לה', דומה לזה אמרו בהיום
האחרון של חנוכה את המזמור למנצה על הננינות לדוד שמעה אלהים רנתי,
ועליו נוסדה הפסיקתא התישעית שכפס"ה, כמו שהוכיח הר"ם פרידמאן בהערתו
שם. גם הפתיחה להפסיקתא היא על פסוק שנזכרה בו רנה, היינו על הפסוק
תרננה שפתי כי אזמרה לך ונפשי אשר פדית (תהלים ע"א כ"ג), ובעל הפתיחה
הולך ודורש שם על ענין הקילוס והנצחון, וכן היתה פסיקתא על המזמור לבו
נרננה לה' שאמרו, לפי דעת, בהיום הראשון של חנוכה, והיא חסרה בהפס"ד שלנו.
הפסיקות לחנוכה שלפנינו שם מתחילות בפסיקתא על המזמור שיר חנוכת הבית,
שהוא היה שיר של יום לכל ימי חנוכה (מסכת סופרים פכ"ב), וגומרות בפסיקתא
על המזמור למנצה על הננינות שאמרו בהיום האחרון של חנוכה. אבל לעיני
הקדמונים היתה עוד פסיקתא על המזמור לבו נרננה, שאמרו כנראה בהיום הראשון.
יהיה איך שיהיה, אין ספק כי המדרש לבו נרננה היה פסיקתא לחנוכה.
עוד מצאתי זכר המדרש לבו נרננה בשלשה מקומות, ונראה כי אין שם
חנוכה להפסיקתא היא לחנוכה.

(ח) אלה הדברים בלא תחמד תלולים (סדר ליום שני של שבועות), שמעתי בשם אחי ר' הילל זצ"ל שמצא במדרש לכו נרננה, ואיני יודע לכוין לשון המדרש אבל אכתוב כפי שמעתי. מעשה באיש אחד שהיה לו שכן רשע, והיה מפסיק בנייהם כותל, והיה הרשע חומד את אשתו וקצת מחפציו. יום אחד ערב שבת שמע שהיה האיש אומר לאשתו רוצה אני לצאת היום לסחורה, וכן עשה. מה עשה הרשע, הלך כליל שבת ושיבר את הכותל שביניהם, הרי עבר על זכור ישמור, ואנס את האשה שהיה חומד ושכב עמה, הרי עבר על לא תנאף, ואחר כך כשהתחיל לגזול את המטון צעקה האשה ועמד עליה והרגה, הרי עבר על לא תרצח. משגנב וגזל כל מה שחמד הרי עבר על לא תגנוב ועל לא תחמוד. למחר עמד[ן] אביו ואמו והוכיח[ן]הו, עמד עליהם והכס. הרי עבר על מצית כבוד. אחר כך הובא לפני ב"ד והעיד הוא עם חבריו בליעל שאילו החפצים שלקח משכנו שלו היו, שמשכנם לו בעל האשה וחזר הוא והאמינם לו ולא יכול להוציאם מידו עד עכשיו ישיבירו ליסמין הכותל שביניהם והרגו את האשה, וכישמע את ההרגש נכנס גם הוא ולקח את עכומו, הרי עבר על לא תענה. וכל מקום שהיה בא היה נשבע שלא היה פושע כלל, הרי עבר על לא תשא. סוף סוף נתגלה רעתו ונתפרסמה, ומפני הבושת יצא לתרבות רעה וכפר באלהים חיים, הרי עבר על אנכי. סוף היה אדוק בעז הרבה ועשה אותם ומשתחוה ועובר להם, הרי עבר על לא יהיה לך ולא תעשה לך פסל ולא תשתחיה להם ולא תעבדם. וכל זה גרם לו על שחמד ישעבר על דברות. וזהו שיסד הפייט אלה הדברים בלא תחמוד תלולים, כלומר מקובצין יחד בתלילי תילים (פירוש המחזור כ"י האמבורג קובץ 152 צד 88). עד אכתוב כפי שמעתי הובא מרמש"ש בקאטאלוג שלו מכתבי יד האמבורג, ואת המעשרה העתיק לי בטובו דוקטור ר"י הירש.

הספור הזה אין מקומו בהפסיקתא לחנוכה רק בהמדרש הכולל מעשיות לעשרת הדברות. מן המדרש הזה יש שתי נוסחאות (ע' המזכיר ח"ב 64 והקאטאלוג הגדול של שטיינשניידר צד 588). הנוסחא האחת נדפסה בבית המדרש ח"א צד 62 ואילך, ושם חסר לנטרי הדבור העשירי לא תחמד. בהנוסחא השנית שבספר חבור המעשיות (וירונא ת"ז) הובא להדבור העשירי מעשה בכבוד התורה, ואין גם שם שום ספור השייך לדבור לא תחמד. בודאי הספור שבפירושו המחזור בהאמבורג שייך לסוף מדרש המעשיות לעשרת הדברות. כבר בפס"ר פכ"א אמרו העובר לא תחמוד כאילו עובר על עשרת הדברות... ועל זה מיוסד הספור הנזכר. וכן מצאתי את הספור הזה בקצרה בסוף דריש עשרת הדברות הוא הוא חיבור המעשיות כ"י שלי (הכולל ס' מעלות המדות ושאר הספרים הכלולים בקובץ פאריס 716. בסוף כ"י שלי יש גם השיר המתחיל: אני גבר בסבות הזמנים...). על הדבור לא תחמוד. כל הספור מובא בס' ארחות צדיקים שער הקנאה סתם, ובכד הקמה ערך חמדה הובא בקצור בלישון; וכן דרשו חז"ל מעשה באדם אחר... אפשר כי לעיני ר' הילל היה מדרש המעשיות לעשרת הדברות כתוב אחר הפסיקות לחנוכה, ועל כן כתב שמצא אותו במדרש לכו נרננה.

(ט) ובמדרש לכו נרננה נמצא: חד סתתא הוה אויל לדברא, כי מטא למללא, מרבו מעליה (מארעיה?) סנמטין, א' לאכוונגר דידיה: קרא להו קלניא, אכלין

מללא קלנייא. יפתרונו שלטון אחד הנדה (צ"ל היה) הולך לעיר, הגיע לעיר שמטה (צ"ל ששמטה) מללא. כרכו תחתיו בכל רחובות העיר אותם בסתרי, אמר לשני שלו שקורין שנקל ב', לך וקרא להם חירות ודרור, שלא יתנו עוד מס, הכריזו העיר מללא חורין, מללא שם העיר וישראל היו... (מחזור ויטרי סימן רצ"ו. בב"ר פנ"ט נזכרת עיר ממלא. ע' ערוך. אכלין מכאר המפרש הכריזו (ע' לוי אוצה"ש לתרגומים שורש כול). גם בסימן רצ"ד כתב: המאכילים, מכריזים ידעם משמים תרג' אכלי מן שמיא. לשון כרוז.—קלניא ימורה במדרשים על המקומות שנתנו להם זכויות. המלות בסתרי (פאלסטר) ואכוונגר הן פרסיות ונמצאות בהתלמוד הבבלי.

י ואני יוסף בר שמעון ראיתי במדרש לכו נרננה לה', ושמתח כחגך אתה ובנגך ובתך ועבדך ואמתך והלוי... (דברים ט"ז י"ד). אתה מוצא שלש שמחות כתובים בחג ואילו הן: ושמתח כחגך, והיית אך שמח (שם ט"ז), ושמתחם לפני ה' אלהיכם שבעת ימים (ויקרא כ"ג ט"א) אבל בפסח אין אתה מוצא אפילו שמחה אחת, ולמה כן אלא זמן פרוס הפסח עדיין התבואה בארץ ואין אדם יודע אם יהיה שנה טובה אם לאו, לפיכך אין שמחה כלל. וכן אתה מוצא בעצרת אין כתיב שם אלא שמחה אחת שגא' ושמתח לפני ה' אלהיך (דברים ט"ז י"א), שאעפ"י שכבר התבואה [נכנסת], פירות האילן נידונין, לפיכך אין כתיב בה שמחה שניה. בר"ה אין כתיב שם אפילו שמחה אחת שהנשמות נידונות, ומבקש אדם נפשו יותר ממנו. אבל בחג לפי שנמלו הנפשות דימים ביוה"כ, ועוד שהתבואה ופירות האילן מבפנים, לפיכך כתוב בה שלש שמחות (מפירושי ר' יוסף קרא המובאים בפירוש המחזור שבפרמא, על פי ההעתק של ר"ז שטרן הנמצא באוצר הספרים של ק"ק וינא).

המאמר הזה איננו מדבר בחנוכה כ"א בסכות, ובאמת ישנו בפסדרי"כ (דף קפ"ט) בפסיקתא אחריתא לסכות, ועל כן נראה לי כי נפלה טעות בדברי ר"י קרא ובטקום "במדרש לכו נרננה" צ"ל "במדרש הרנינו".

לפי דעתי קראו הקדמונים את הפסיקות לראש השנה, שבת שובה, יוה"כ וסכות בשם מדרש הרנינו, לפי שהפסיקתא הראשונה לרה"ה מיוסדת על הפסוק למנצח על הגתית לאסף הרנינו לאלהים עזנו (תהלים פ"א), והפסיקות האחרות תבאנה תיכף אחריה. מטעם זה הביא ר"י קרא מאמר מהפסיקתא לסכות ואמר כי מצא זה במדרש הרנינו. וכן מובא המאמר הזה בעצמו בשבלי הלקט השלם ס' קע"ד בשם מדרש הרנינו.

והנה עוד בשנת 1887 הוכחתי בהמאגאצין של ברלינר (צד 11) כי הקדמונים באמרו "מדרש הרנינו", כונתם להפסיקות הנזכרות. אח"ז תמכתי את דעתי הזאת במקומות שונים. כעת רואה אני כי המאמר מדרש הרנינו לה"ר שלמה כובר בהחוקר חוברת ראשונה צד 13 עתיד להביא מבוכה חדשה בענין הזה, ובפרט אחר שאיננו מזכיר את דעתי המתנגדת לו וכותב דבריו כאלו לא יצא עליהם ערעור מעולם. ועל כן מוכרח אני לשנות פה מה שכתבתי שם ולהעמיד הדבר על מכונו.

בהמבוא לפסדרי"כ (צד XVIII) אסף הרש"כ את המאמרים שבעל הרוקח ובעל שבלי הלקט מביאים בשם מדרש הרנינו, גם העיר כי כלם נמצאים בפס"ר בהפסיקות לר"ה ויוה"כ, ובפסדרי"כ בהפסיקתא אחריתא לסכות. מזה הוציא הרש"כ

את התולדה, כי לעיני הקדמונים „היה מדרש הרנינו מדרש בפני עצמו, ובפסיקתא רבתי נעתקו הרבה מאמרים ממדרש הזה“. עוד העיר בהערה כט לפסיקתא אחריתא לסכות כי בהפירוש לב"ר המיוחס לרש"י (פמ"ב) מובא מאמר על שם מדרש הרנינו, והמאמר ההוא נמצא בפסיקתא אחריתא, וכתב: „ואולי כל הפסקא אחריתא היא ממדרש הרנינו הנאכד“. ברוקח ס' רי"ז מצא רש"י: „במדרש הרנינו בפסיקתא רבתי, וכתב על זה לפי דרכו כי ט"ס נפלה שם וצ"ל: במדרש הרנינו ובפסיקתא רבתי.

נגד זה כתבתי במאג' (שם) כי נפלות היא בעיני איך אפשר לחשוב כי מדרש הרנינו „היה מדרש בפני עצמו“, וכי בעל הפסיקתא העתיק ממנו הרבה מאמרים, והלא נראה לעין כי הקדמונים קראו את הפסיקתא לר"ה ויה"כ וסכות שהיו לעיניהם בפס"ר, בשם מדרש הרנינו, אחר כי כל המובא בשמו מהקדמונים נמצא בהפסיקות האלה. בנוגע לפסיקתא אחריתא הנמצאת לפנינו רק בפסדר"כ, ואשר גם אותה מביאים הקדמונים בשם מדרש הרנינו, העירותי שם כי בהפסיקתא רבתי שלפנינו יש דרשות רק עד יוה"כ, ועל סכות לא נמצאת שם שום דרשה, אבל לעיני הקדמונים היו בהפס"ר פסיקות גם לסכות עם שאלות בהלכה בלשון „למדנו רבנו... כדרך הדרשות הלמודיות (ע' מקדמוניות היהודים צד 62). ראה לזה הבאתי מן הפסיקתא לשמיני עצרת נוסחא אחרת שכפסדר"כ (קצ"ד ע"ב). הפסיקתא היא מתחילה: הלכה, אדם מישראל מהו שיהא לו מותר... ומזה נראה כי הפסיקתא היא למודי, רק הסופרים שנו את הלשון יל"ר על הלכה, דימה למה ישנו בכמדר רבה מפרשה בהעלתך ואילך הנעתק מן התנחומא, ובכל מקום שכתוב בתנחומא יל"ר, כתבו בכמ"ר הלכה. בפסדר"כ אין פסיקות למודי, ועל כן מקום הפסיקתא הזאת לשמיני עצרת הוא בפס"ר. וכן היו בפס"ר לעיני הקדמונים עוד פסיקות אחרות לסכות, החסרות בפס"ר שלנו, וגם אותן קראו בשם מדרש הרנינו כמו שקראו את הפסיקות לר"ה ויה"כ, על אחת מן הפסיקות ההן שהיו בפס"ר נוסדה הפסיקתא אחריתא לסכות, ועל כן נמצאים בה הדברים שהקדמונים מביאים בשם מדרש הרנינו.

בנוגע להכנוי „מדרש הרנינו“ במקום „פסיקות הרנינו“, הראיתי שם ובמקומות אחרים, כי הקדמונים יאמרו לפעמים „מדרש“ במקום „פסיקתא“. ד"מ: הרמב"ן לכראשית י"א כ"ח מביא „מדרש קוטי אורי“, וכונתו להפסיקתא הידועה בשם זה, בעל אור זרוע בראש הלכות יוה"כ מביא „מדרש שובה“, וכונתו להפסיקתא דשובה (פס"ד הוצאת רמ"ש הוכפה ג'). בעל הפירוש לב"ר המיוחס לרש"י יאמר ג"כ „בפסיקתא רבתי במדרש עשרת הדברים“, וכונתו להפסיקתא על עשרת הדברים (מאג' שם 4, וע' מקדמוניות 99 ואלדר 79, ומה שכתבתי למעלה אדות מדרש לנו גרננה). ועל כן אין להתפלא אם הקדמונים הנזכרים אמרו „במדרש הרנינו“ במקום „פסיקות הרנינו“. ולפי זה בלתי נחוץ להגיה ברוקח ס' רי"ז במדרש הרנינו ובפסיקתא רבתי, במקום הכתוב שם במדרש הרנינו בפסיקתא רבתי, כי כונת בעל הרוקח היא להפסיקות הרנינו שכפסיקתא רבתי.

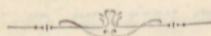
את כל דברי האלה לא זכר הרי"ש כוכר במאמרו הנזכר ולא השיב עליהם. בכלל לא חדש במאמרו דבר, רק שנה דבריו שכתב במבואו לפסדר"כ, והביא עוד שני מקומות מן הפירוש לב"ר אשר העירותי עליהם כבר בהמאנאצין. האחד

מהם (פנ"ו) נמצא בפס"ד בפסיקתא בחדש השביעי לר"ה. המאמר השני הוא בפרשה נ"ה ובזה"ל: ובהרנינו מפורש ממה דכתיב בשנייה בי גשבעתי נאם ד' (בראשית כ"ב טז) הוי שנייה חביבה. זה לא נמצא בפס"ד, אבל מן הענין נראה כי היה לעיני המפרש בהפסיקתא הנזכרת בראש הפסקא המדברת על העקרה.

כשיתבונן הקורא במאמר הרש"ב הגדפס בהחוקר ח"א יראה כי כל המובא מהקדמונים בשם מדרש הרנינו נמצא בפס"ד ובפסיקתא אחריתא לסכות. עוד יראה כי הדרשות שבמדרש הרנינו היו שוות גם בצורתן וסידורן להדרשות הלמודיות שבפס"ד. הדרשות הלמודיות מתחילות בשאלה בהלכה, ואחר זה תבא פתיחה בלשון כך פתח... בפסיקתא אחת שבפס"ד מתחילה הפתיחה בלשון: זש"ה נשאת עון עמך (פמ"ה). כן היו מסודרות גם הדרשות במדרש הרנינו. הן התחילו בהלכות, ובאותן ההלכות שבפס"ד, כמו שנראה ממה שמביא הרוקח ס' רי"ז (בעל קרי טובל) ובעל שבלי הלקט השלם ס' רצ"ג (שופר שניקב אם מעכב את התקיעה פסול, שופר של בעל מום כשר לתקוע בו). גם היו להן פתיחות, והן הפתיחות שבפס"ד, כי הרוקח ס' רי"ז מביא: במדרש הרנינו אשרי נשוי פשע כסוי חטאה, זש"ה נשאת עון עמך, אתה מוצא ביו"כ בא שטן לקטרג... הכל כמו שהוא בפס"ד פמ"ה. גם הלשון "זש"ה" יש ברוקח ויש בפס"ד. מכל זה נראה ברור ונעלה מכל ספק כי אין המדרש הרנינו אלא אותן הפסיקות שבפס"ד. ועם כל זה יאמר עלינו דרש"ב בראש מאמרו כי "הוא אחד המדרשים אשר אבדו בארך הזמן, וכי מסדר הפסיקתא חבר ארת המדרש הזה אל הפסיקתא רבתי". חברו אל הפס"ד ואבד בארך הזמן! — ובסוף מאמרו יגיד לנו: "מכל זה למדים אנחנו שהיה לפני הקדמונים המדרש הרנינו, ומסדר הפסיקתא רבתי לקח כמה פסקות ממנו או נסדר גם מאת מסדר הפסיקתא רק היה גם מדרש בפני עצמו". מי חכם ויבן אלה! —

התולדות היוצאות ממאמרי הזה דין:

- 1) להקדמונים היתה פסיקתא לחנוכה מיוסדת על המזמור לכו נרננה, וקראה בשם מדרש לכו נרננה. על פי ההשערה אמרו את המזמור שהוא כיום א' של חנוכה. מן הפסיקתא היא נשארו כמה מאמרים בתוך פירושים שונים על המחווה.
- 2) בהפסיקתא רבתי שהיתה לעיני הקדמונים היו גם פסיקות לסכות עם שאלות בהלכה. עליהן נוסדה הפסיקתא-אחריתא לסכות ומחן תבא הפסיקתא לשמיני עצרת נוסחא אחריתא שבפס"ד כ.
- 3) הפסיקות לר"ה, שבת שובה, יוח"כ וסכות שהיו לעיני הקדמונים, נקראו בשם מדרש הרנינו. המדרש הרנינו לא היה מדרש בהטובן הרגיל (דרשות על הספרים), כי אם היה כולל פסיקות (דרשות על הימים).
- 4) בהמדרש הכולל מעשיות לעשרת הדברות אשר לנו חסרים הספורים על הדבור לא תחמד, ויש להשלים החסרון על פי הספור המובא בכד הקמח וארחות צדיקים ופירוש המחזור בהאמבורג, ועל פי שאר הספורים שבמדרש עשרת הדברות כ"י פארים וכ"י שלי.

מאמר תבנית ספר

מראה תבנית ספרי חקר מצוה ע"י תכן עניניו וע"י אחד ושנים מפרקיו.

מאתי יעקב רייפמאן.

תכן עניני ספר: חקר מצוה המתהלך בחקר מצות ה' וכל הנלוים עליה, ומבאר נדריהם ומתוהיהם ומוסדותיהם, ומברר ומלבן ומצרף כל דברי רז"ל המתיהשים אליהם.

הסוגים* (א) הראשיים אשר עליהם אדני הספר הטבעו עשרה המה. ואלה שמותם ועניניהם: (א) העצם, והוא כולל עצם המצוה ועצם קיומה. (ב) הפְּמָה. (ג) האִיךְ. (ד) המְתִי. (ה) האנה. (ו) המצב. (ז) הפועל. (ח) התכלית. (ט) העניש. (י) השכר. הסוג הראשון יפרד לארבעה פרקים. הפרק הראשון יבאר: גדר מצוה בכלל ובפרט. הפרק השני: מיני מצוה. הפרק השלישי: יתרון מצוה מן מצוה. הפרק הרביעי: גדר קיום מצוה בכלל ובפרט. הסוג השני יפרד לארבעה פרקים. הפרק הראשון יגיד כמה מצות צוה ה' אלהינו אותנו. הפרק השני: כמה מצות צוה חז"ל אותנו. הפרק השלישי: כמה מדת המשך פעלת המצות בזמן. הפרק הרביעי: כמה מדת הדברים אשר בהם תעשינה המצות. הסוג השלישי יפרד לשישה פרקים. הפרק הראשון יבאר: איך קיום מצוה בכלל ובפרט. הפרק השני: חובת קיום מצוה בלב שלם ובנפש הפצה. הפרק השלישי: חובת קיום מצוה בשמחה. הפרק הרביעי: חובת קיום מצוה קל מחרה. הפרק החמישי: חובת קיום מצוה בכרכה לפניה. הפרק השישי: חובת קיום מצוה בדרך כבוד והדר. הסוג הרביעי יפרד לשלושה פרקים. הפרק הראשון יבאר: ענין יחוד זמן לפעלה בכלל ובפרט. הפרק השני: מצות הנעשות אך ביום. הפרק השלישי: מצות הנעשות אך בלילה. הסוג החמישי יפרד לשלושה פרקים. הפרק הראשון יבאר ענין יחוד מקום למקצת פעלות בכלל ובפרט. הפרק השני: מצות הנעשות אך בארץ ישראל. הפרק השלישי: מצות הנעשות בכל מקום. הסוג השישי יפרד לארבעה פרקים. הפרק הראשון יבאר ענין יחוד מצב הפעל לפעלתו בכלל ובפרט. הפרק השני: מצות הנעשות אך בעמידה. הפרק השלישי: מצות הנעשות אך בישיבה. הפרק הרביעי: מצות הנעשות אך בהסכה. הסוג השביעי יפרד לשבעה פרקים. הפרק הראשון יבאר מדרגות פועלי מצוה בכלל ובפרט. הפרק השני: איש. הפרק השלישי אישה ועבד. הפרק הרביעי: בן-נה. הפרק החמישי: קטן. הפרק השישי: חרש ושוטה. הפרק השביעי: כל-הפטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט. הסוג השמיני יפרד לשלושה פרקים. הפרק הראשון יבאר התכלית הכללית המשותפת לכל-המצות. הפרק השני: התכלית הפרטית המיוחדת למצוה מצוה. הפרק השלישי: רבי שמעון דריש מעטא דקרא. הסוג התשיעי יפרד לשמנה פרקים. הפרק הראשון יבאר עניני לא תעשה בידי אדם. הפרק השני: עניני לא תעשה בידי שמים.

* ענין סוג מבואר במלות הגיון (עבר י') והוא מן: הפילו מאוחו הסוג הפילו מאוחו הגיון (דמחי ס"ה מ"ו) והסוגין הגדולין (כלים פ"ו מ"ג). ויעוין גם וסס פ"ו רמב"ם ור"ם שהוא כלי גדול המכלכל דברים רבים, וכן הסוג ההגיוני הוא גם המכלכל מינים רבים, וזה נעלם מכל מבארי סס סוג.

הפרק השלישי: הדעת הקהל היא דעת האומרים אשר אין ענש בידי שמים רק על בן עשרים שנה ומעלה? הפרק הרביעי: תכלית הענשים. הפרק החמישי: בעשה אין ענש בידי אדם על-כטולה רק לחץ בתכחות חמה עדי-נפש לעשותה. הפרק השישי: כל-מצות עשה שמתן שכרה בצדה אין בית דין שלמטה מוזהרין עליה. הפרק השביעי: ענש כרת על שתי מצות עשה. הפרק השמיני: היש גם על-מצות עשה אחרות ענש מה בידי שמים אם-אין? הסוג העשירי יפרד לארכעה פרקים. הפרק הראשון: שכר מצות בעולם הזה. הפרק השני: שכר מצות עשה בעולם הבא. הפרק השלישי: איכות שכר העולם הבא. הפרק הרביעי: שכר מצות לא תעשה בשני העולמים. וכל הפרקים אשר בכל הסוגים יפרדו עוד לסעיפים רבים, וכל ענין יתבאר מדברי חז"ל בסוג ובפרק ובסעיף המתחש לו.

ה ע צ מ

(כולל עצם המצוה ועצם קיומה)

גדר מצוה

- 1) מצוה בכלל היא הודעת רצון מצוה לעשות או לבלתי עשות דבר מה.
- 2) הודעת רצון מצוה לעשות דבר מה תקרא בשם מצות עשה והודעת רצונו לבלתי עשות דבר מה תקרא בשם מצות לא-תעשה.
- 3) הודעת רצון מצוה למינה הנזכרים הוא פעם כבאור ופעם אך ברמז.
- 4) ההודעה כבאור איננה כי אם בדרך אחד, והיא: אמר ודברים מפורשים היטב; אבל ההודעה ברמז היא בשני דרכים ראשיים, האחד הוא: אמר ודברים בלתי מפורשים היטב, והשני הוא: אחת מתנועות הגוף כמו: קריצת עינים, מלילת רגלים, והוראת אצבעות, ועוד כמותן.
- 5) כמצוה בכלל כן מצות ד' כפרט, גם היא הנק' הודעת רצונו לעשות או לבלתי עשות דבר מה; וגם הודעת רצונו היא פעם כבאור ופעם אך ברמז, וההודעה ברמז היא פעם בדרך הראשון אשר כמצוה בכלל שהוא: אמר ודברים בלתי מפורשים היטב, כמו: הודעת לאו ע"י עשה, היא הנקראת בתלמודנו: לאו הבא מכלל עשה. (פסחים מ"א סע"ב ועוד בששה מקומות) ובתלמוד ירושלמי (בכורים פ"א, ה"ה): לא תעשה הבא מכה עשה, והודעת אסור כלאים ע"י למינהו הכתוב במעשה בראשית (כ"ק נ"ה א', חולין ס' רע"ב, ע' תוס' ב"ק שם ד"ה למינהו וחולין שם ע"א ד"ה הרכיב וסנהדרין ס' ע"א ד"ה חקים) ועוד כהם; ופעם בהליכותיו הליכות בקדש הליכות בחכמה הליכות בחסד משפט וצדקה המודיעות רצונו כי כה תהיינה הליכות הנעשה בצלמו כדמותו. הן כל-אב חכם חפץ מאד אשר צאצאיו ילכו בעקבותיו ובדרך בחר לו לנפשו, ותכונת הליכות אל נשקפה כמו שחר מכל אשר כתבל ארצו, וכל אדם יחזה כה אם יאבה לפקח עיניו, ויוכל היות, כי ענש סדום על אשר יד עני ואביון לא החזיקה (יחזקאל י"ו, י"ט), אם כי לא פקד עליה ד' באמר ודברים להחזיק יד עני ואביון, היה בעבור יכלתה לדעת היות זה רצון צור עולמים על פי הליכותיו אשר לנגדה תמיד יום יום: הנה ראתה אותו עך

שלחן לפני כל חי (לשון רבי צדוק בקדושי'ן ל"ב ב) ונתן לחם לכל בשר כקמח כגדול, פרחים לדבורה, זרענים לצפור כנף, חציר לבהמה, דגן ויין לאדם, וכן לכל אשר נשמה באפו אבל נועד לו; ומדרכו זה היתה היכלת בידה לשפט שפט אשר תפין לו בחסד וברחמים ולמלא אחריו. ועל פי זה טובן היטב המאמר בב"ב (י' ע"ב): כל המעלים עיניו מן הצדקה כאלו עובד אלילים, כי ר"ל המעלים עיניו מן הצדקה ואיננו יוצא בעקבי אל רחום וחנון הפותח את ידיו ומשיב על כל חי רצון הוא כאלו איננו עובד אותו כי אם אלהים אחרים אשר עובדיהם מחפאים עליהם אכזריות חמה ומשטמה עד שפך דם כידוע.

והנה הנשט הסעיפים ההם הלא הם כחובים כבר על ספרי מועדי ערב (מערכה שבי' ס"ו ג). חלום שניתו בהם פה בצרבעת הסעיפים הראשונים מעט מוצר ובסעיף החמישי הרבה מאד, בראייתו אך בלשון יותר בלור, ובאחריתו גם בענין, כי שם כחוב: הן היה לאל ידה לדעת כי זה הוא רצון המוס דעים על פי הליכות צבאות המבצע אשר לנגדה תמיד ע"ד אשר אמר ר' יוחנן: אלמלא לא נהנה הורס היינו למדין נטעות מחזול, (*) וגזל [כ"ל אסור גזל] נממלה, עריות [כ"ל אסור עריות] מיונה, דרך חזק מזהנגול (ערובין ק' ע"ב), וטובל להוסיף ע"ז עוד: גמילות חסדים מחסידה (**), כי בחולין (ס"ג א') כחוב: למה נקרא שמה חסידה? טעמה חסידות עם חבדוניה (כפי הראש"ע על החסידה, ויקרא י"א, י"ט: וי"ח שהיא משורט (י"ל: מגזרת א) חסד בדקדק רחוקה) עד הנה כחוב שם ופה כתבתי: היה בעבור יכלתה לדעת היות זה רצון זור עלומים על פי הליכותיו וכו' וזה טוב מן הראשון: כי לא יתכן להעניש אדם על דבר אשר לא התערב בזהמותו אלא עוף במוס ללמוד מעשיהם ולאף אחרותיהם; הן מלבד אשר כבר מומנו מאד ללכת לנוע על כלם ולהתבונן דרכיהם, הנה גם נפשי יודעת

(*) פי' רש"י: שאינו נטייל רעי כפי אדם ונבסא לוחתי, ולפי זה נובן אשר לא אמר ר' יוחנן: לניעות ונגול, ככחוב בכיר (פרשה ע"ו): לפי שהוא [הנגול] לזוע בשאוישו, כי בכרייתא הנובאל בכרכוס (ס"ג א') כחוב: אין קורין לזוע אלא לזוי שלזוע בבית הכסא, ודע, כי הכלל הזה הנה רק על לזוע כסא, כי בכרכוס (ח"ב ב') כחוב: ולנועין בדבר אחר (תשמיש) וקרוי נואר כי בכרייתא הו"ל כחוב נגד כח הליניקים אשר היו פרושים וזירים, אך לא היו לזועים בבית הכסא כידוע! —

(**) עוד טובל להוסיף: שלמה טובה קחה עובה (דאקבארקייט) מכלב. יעוין הוריות (י"ג א'): הכלב נכיר את קונו; ונכיר את קונו איננו כמו: ידע שור קוניה וחמור חבוס בעליו (ישעי' א', ג') רק: נכיר את עובד קונו ויודע להשיב לו טובה החסיה, כי לולא זאת לא היה נזכר כלב ביחוד בהיות גם שור וחמור יודעים קוניהם וחבוס בעליהם, וכן נלחתי בעקרים (מאמר ג' פ"א), ח"ל: רחוי שילמד כל המדות הפרעיות אשר בכל אחד וכן העביל חיים ויקצן אחס כדי שילמדו כלן בו וכו' ועל הכונה הזאת נתיסר פרק שירה וכו' וכן אמר שם כלבים מה הם אוזורים? בואו נשחחיה ונכרעה נכרעה לפני ד' עושהו. ור"ל, כי מונה שהכלב נכיר את קונו ואת המטיב לו והוא נכנע תמיד לפניו ונחזק לו טובה בכל יכלתו מאשר בידו לעשות יש לקחה מזה עושר השכל להורות לאל על הטובה שהוא מטיב לנו וכן נפרסם אחתו, ולהשתחוה לפניו וכו' ושלא יהיה כפוי עובה עביל, ובקשר חשידים (ס' י"ז) כחוב בקלור: נלפנו ונכהמות ארץ, ילמד אדם את בנו להיות נלפן מכלב שהוא נלפן לארצו עביל, ושנים רבות אחרי כפי זה כל לנגד עיני ספר נהר פישון אשר לרי יתחק אבוב ורואיתו שהובא בו (י"ג, ע"ג) הלמוד הוא בשם רז"ל, וז"ל: ואמר אליהוא נלפנו ונכהמות ארץ (איוב ל"ה י"א) וארז"ל שלמדנו לניעות ונחזול, וגזל ונגולה, ושלא להיות כפוי טובה והכלבים, ולכן אמרו בספר שירה שם אוזורים בואו נשחחיה ונכרעה עביל, ואין כל ספק כי יש פה נשנה זכרון, וכי השתלמו לרי יתחק אבוב דברי עקרים ה"ל בדברי רז"ל, הן אין שונן ונחה בכל ספרי רז"ל, וכן שפוט ישפוט כל משייל על דבר יכל מטיב לראות.

מאד, כי השם אלוה חממה ולא חלק להם צבינה, וכל מפעלותיהם לא מדעה והשכל רק מחפץ עבדי (אינסטינקט) יבעו ואיככה איפוא יהעורר לבחר בעלילותיהם ולעשות כמוהם? ומלבד זה קשה מאד, אם באמת ישר וכונן לעשות מעשי החיה וכל בהמה רמש ואסור כקף למופת (מוסטער) ללמוד מהם, למה זה נלמוד נגיעות מחול, אסור גזל מנמלה, אסור עריות מיונה, דקך ארץ מהרנגול, גמילות חסדים מחסידה, ושלמת עובה החת עובה מכלב, ולא נלמוד הפך כל-אלה מהמון בריות לאין חכלית המהנגדים במעשיהם להבריות המזכרות? למה לא נלך אחרי רבים? ומדוע לא נלמוד הישר לניחה מכל עורפי עקף, הישר עשית רע לאיש ללא צנע מנחש (יעוין ערכין ע"ו ב' // (אם יבך נחש וכו' אחת מה הנאש ים לך)? והישר אכזריות על פרו צענו מיעיני מדבר (יעוין איכה ד' ג') ומעורבי נחל (יעוין ערובין כ"ב א' // אכזרי על בניו ועל צמחיו כעורב"? וגם יש הרבה בעלי חיים אשר למו מדות טובות ומדות רעות גם יחד כמו הכלב אשר יש לו מדה שלמה טובה החת טובה שהוא מדה עובה ומדה עזות שהוא מדה רעה, ומה נעשה בהם? מי יגיד לנו אי זה יבשר לפנינו הזה או זה, ואם שניהם כלאחד טובים? ואגדה ר' יוחנן הג"ל היא אך אגדה הכרוח אשר על אודותיה דברתי הרבה במ"א, ומנמנה שניה הראשית היא לזכר את ההמון להחזיק במדות הפך למען לא יגרע עוד מב"ה בלתי מדברים המחזיקים בכן. אחרי כל הדברים האלה נצדתי עוד נעד אחד הלאה ועין בעין ראינו אשר עגב סדום לא היה צעבור העדר טוב רק צעבור מזוהות רע, כי פעלה און ועשהה תועבה, כהחוב צחורה: ואנשי סדום רעים וחמאים לד' מאד (בראשית י"ג, י"ד): זעקת סדום ועמרה כי-רבה וחמאיהם כי כבדה מאד: ארדה נא ואראה הכנעקתה הבאה אלי עשו (שם י"ח ב', כ"א). וכל זה לא יתכן כי אם על פועלי רעות ועושי תועבות גדולות, וכן יעיד ספור: ואנשי העיר אנשי סדום נסבנו על הבית וגו' עד: וישלחו האנשים את ידם (שם י"ט מן ד' עד י"י); ויעוין עוד סנהדרין (ק"ט א' ובי) ומדרשים וספר הישר על סדרי לך לך וירא; וגם ביוחזקאל עגמו הנה אחריו: ויד עני ואביון לא החזיקה כחוב: והגבהינה ותעשינה תועבה לפני ואסיר אהתן כאשר ראינו, ולא נכון איפוא הכחוב בפ"י הראש"ע על ואנשי סדום רעים וחמאים: רעים לפני אדם, ויוחזקאל פירש זה ויד עני ואביון לא החזיקה עב"ל, וסמיכות ותעשינה תועבה לפני אל: ואסיר אהתן תורה עוד אשר עגב הסרתו אותו מעל פני האדמה היה אך צעבור עשותן תועבה לפניו ולא צעבור מנען טוב מעני ואביון כי החדל לעשות מעשה מה איננו לא בן-דמות ולא בן הכות כידוע, ויעוין מנחה (מ"א, א'): עשיתו תעשה? והלאה (סוג השישי פ"ה ופ"ח) ומי עוד מהבלתי מחזיקים יד עני ואביון, אשר לא יחסרו בכל עם ועם, נעגב כסדום ובנוחיה? ואשר זכר יחזקאל: ויד עני-ואביון לא החזיקה איננו לעגב על עגבה רק לעגב על: והגבהינה ותעשינה תועבה הכחוב אחריו, ור"ל כי צעבור אשר שלות השקט היה לה וגם בעמל החזקה יד עני ואביון לא יהיה גבהה רוחה מאד ולא שותה ה' לנגדה והתמפרה לעשות כל אשר מהעב ה', שיה לךך לזה. והתועבה אשר עשהה יהיה מהדברים שנעשו בני נח לבלתי עשוחם. ואלה — לפי קבלה חז"ל — הודיע ה' באמר ודברים מפורשים היעב יעוין הלאה (סוג שבישי ס"ד) ולכן נעשהה. וגם אם נאמר אשר לא ידעה כי מלוח בני נח משי עליון יאלו בכל זאת מוכן היעב עגבה יען אשר כלנה הן מלוח שכליות, מלוח אשר מלבד הו השכל מזהיר את האדם לשמרן, ובעדים מחרים הוא מחרה בו בכל עת ובכל שעה לבלתי יעבור עליהן ומאיה לנגד עיניו את הרעות החמורות והמוסריות הבאות לרגל הסרתן; והמוזהר והמוחרה משי השכל הוא בן עגב כמוזהר משי ה' ומוזהר משי עדים. וכן כחוב בפ"י הראש"ע על החורה (דברים כ"ה ה'): וכל איש דעת ידע כי האלוח שחתנו למשה שהם מלוח לא תעשה לא

היו אסורות קודם לכן וחילו היה אדם מונע עלמנו מהן קודם משה לא היה הדבר רע בעיני השם (בלי כל ספק ע"ל להסך: ואלו לא היה אדם מונע עלמנו מהן קודם משה היה הדבר רע בעיני השם, כי כן מוכיח למדי המאמר הכתוב אחריו, וכן הכתוב בפי' מקור חיים אשר אביא מיד ²) אף כי שכתוב כי את כל התועבות האל עשו אנשי הארץ אשר לפניהם [ויקרא ו"ח, כ"ז], ולא מנאלו נביא שהזכירם עכ"ל. ועיי' כתב בעל מקור חיים: דעתו ז"ל כי אע"פ שמתו לא העסה לא היו אסורות קודם מתן תורה מכל מקום כיון שמוכל ראשון הוא שהם תועבות והשכל מחייב לעשות מה שראוי לעשות ולהרחיק מלעשות מה שאין ראוי לעשות יש מן הדין שיענש העושה כמו שנגעשו אנשי הארץ בעבור שעשו התועבות האל כמו מה שאמר כי את כל התועבות האל עשו אנשי הארץ, והראה ע"ז שלא מנאלו נביא שהזכירם עליהם ע"ז. וכן במורה נבוכים (ח"ג פרק י"ז): ובארזו בכל מקום שהאשט מחוייב בהכרח בחקן יתעלה, והוא שיגמול העובר על כל שיעשה ממעשה הכבוד (למלא "הכבוד" אין שחר, וכלי ספק ע"ל: העוב) והישר ואף על פי שלא נזוה בו ע"י נביא ושיענים על כל מעשה רע שיעשה האדם ואף על פי שלא הוזכר ממנו על ידי נביא אחר שהוא דבר שהשכל מזכיר ממנו, ר"ל ההזרה מן העול והחמס עכ"ל. וכן בספר חסידים (ס' קי"ג): ומזינו בחורה שכל מי שיכול להבין אע"פ שלא נזוה נענש עליה על שלא שם על לבו עכ"ל. וכן בכלבו (ס' ע"ו): ואף לדברי האומר שחויי יין נענסו לא מזינו שהזכירו על זה ונוכל ללמוד מזה שאפילו בדברים שלא נמלא בהם אזרה. מבורחה והשכל מורה יש עונש גדול אם לא נשמר מהם עכ"ל. ומזה במתנות כהונה (סדר אחרי פרשה כ' ד"ה שחויי יין): אע"ג שעדיין לא הוזכרו ע"ז נענסו עליו לפי שהוא הלוי בסגרה עכ"ל. והשכל והסגרה האלה מבורחים היטב בחוס' יומא (ע"ו ג' ד"ה גמר סדר) וז"ל: משום דשחויי יין נגאי הוא ליינס שכור לפני דאפילו לפני מלך בשר ודם אין עושין כן כל שכן לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה עכ"ל. והוא כעין הק"ו הנזכר בברכות (ס"ב ב') על ריקנה בהר הבית יעוש. ולפי הדברים והאמת האלה אין אגחנו לריכים עוד להכתוב בשו"ת הראש' ומובא במ"כ סס, כי אין מוקדם ומאוחר בחורה, וכי בני אהרן הוזכרו לבלתי יבואו אל בית המקדש שחויי יין עוד קודם העונש, ומעין זה הוא הכתוב בחוס' כתובה (ל"ב ב' ד"ה שלא השם) ובחוס' מכות (ד' א' ד"ה לוקון ומשלמין) דהשלומין לא בעו אזרה, יעוין שם ושם, כי גם על השלומין מורה השכל. ולפי הדברים והאמת האלה ליע מאמר רז"ל: מדאיתני עכו"ם בסוין ואשכחן דענש עכו"ם עליווה (סנהדרין י"ט א'), ויעוין סי' רש"י ע"ז בד"ה לזה ולזה נאמר; וחלוי סברו רז"ל שעכו"ם ועריות אינם דברים שיוכל כל איש לדעתם ע"פ השכל האנושי לבדו. על עדות עכו"ם יעוין היטב ראש הלכות עכו"ם וחקותיהם להרמב"ם ועל אדות עריות יעוין ספר ארעא דרבנן (מהדורא בתרא ונהשמטות ארעא דרבנן אות ז'): דבעינן עריות שאין אסורן הלוי בסכרא חלא חוק וגזרה כמיש הרב המגיד בפ"א מהלכות אישות עכ"ל. ועיין עוד הלחה (סוג ע' ס"א וס"ב) ברחבה ולא אוכל עוד להשתרע בענין הזה כי אין סה מקומו.

(סוף יבוא).

הערות למאמר „תבנית ספר“.

(1) צד 73 בפירוש הראב"ע על החסידה וי"א שהיא „מפזרת (צ"ל מגזרת) חסד בדרך רחוקה“. יפה תקן הרב המחבר, וכן הוא גם בכתב-היד מפירוש הראב"ע על התורה, הנמצאים פה בהיבליותיקה הלאומית (Bibliothèque Nationale).

(2) צד 75—74 „וכן כתוב בפ"י הראב"ע עה"ת (דברים כ"ה ה'): וכל איש דעת... ואלו היה אדם מונע עצמו קודם משה לא היה הדבר רע בעיני השם נבלי כל ספק צ"ל להפך: ואלו לא היה אדם מונע עצמו מהן קודם משה היה הדבר רע בעיני השם" וכו'. בהנהגה הזאת לא קלע הרב המחבר אל מטרת האמת, כי: א) הנוסחה אשר לפנינו בפירוש הראב"ע נמצאת גם בכל כתב-היד (ש בע"ה במספר השונים איש מרעהו) אשר בהיבליותיקה הלאומית פה, וכן הביא את לשון הראב"ע בעל „מקור חיים עצמו אשר עליו נשען הרחמ"ח (ראה מקור חיים דפוס מנטובה, משנת ש"ט); ב) לפי הנהגת הרב המחבר יהיו דברי הראב"ע סותרים זה את זה תוך כדי דבור, כי מתחלה אמר: „וכל איש דעת ידע כי המצות לא היו אסורות קודם לכן“, וא"כ היו מותרות ואיך יאמר אח"כ „ואלו לא היה אדם מונע עצמו מהן קודם משה היה הדבר רע בעיני ה'“? ג) איזה יחס והמשך יהיו לדברי הראב"ע אשר הביא הרחמ"ח עם מה שלפניהם ואחריהם, כי הנה לפני זה כתב הראב"ע לאמר: „כי ישבו אחים יחדו גם הם (ר"ל הקראים), אמרו כי אלה אינם כ"א קרובים והביאו ראיה וכו', וכו', והנה נואלו ונסכלו כי הנה הוא מפורש בבני יהודה ויבם אותה והיא יבמה גם יבמתך בעבור היותן לשני אחים" ואחר הדברים: „וכל איש דעת וכו'“ הוסיף לאמר: „והנה הכתוב שאמר על אונן שלא נתן זרע לאחיו וירע בעיני השם על כן אנחנו נסמוך על הקבלה שהם אחים ממש“; הלא נראה כי תכלית הראב"ע בדבריו „וכל איש דעת וכו'“ היא להביא מהכתוב וירע בעיני ה' אשר עשה (בראשית ל"ח י') אף שנאמר קודם מ"ת ראייה לסתור דעת ה' קראים כי מצות יבום נוהגת רק בקרובים ולא באחים ממש, וא"כ לאיזה צורך יזכיר הראב"ע את מצות לא תעשה ויאמר כי גם לפני מתן תורה היה רע בעיני ה' אם עבר אדם עליה? הלא מצות יבום היא מצות עשה? והיה להראב"ע לאמר להפך: וכל איש דעת ידע כי המצות שנתנו למשה שהם מצות עשה לא היו מחויבות קודם לכן ואלו היה אדם מונע עצמו מהן קודם משה היה הדבר רע בעיני השם! — ד) לא נראה כל ראייה להנחת הרחמ"ח מסוף דברי הראב"ע, כי כל מעיין יראה שהראב"ע מבדיל בין מצות לא תעשה בכלל ובין התועב ברה, כי אם אמנם לא היו רוב מצות ל"ת אסורות לפני מ"ת בכ"ז היו אסורים אשר השכל מחייבם ואשר העובר עליהם נקרא עושה תועבה, אם כי לא באה עליהם הוזהרה בפירושו; וההבדל הזה מוכרח, כי אם נאמר שדעת הראב"ע שכל מצות ל"ת אם עבר אדם עליהן לפני מ"ת היה זה רע בעיני ה', א"כ איך נשא יעקב שתי אחיות? ולמה לא נחשבו בני רחל בעיני ה' למזורים?

ואולם באמת דברי הראב"ע כמו שהם בספרינו ברורים ונכוחים, אם נקדים להם דבר אחד אשר הראב"ע השגב לידוע לכל קורא דבריו בזמנו, והוא כי טעם הקראים המפרשים את המלה „אחים“ בפרשת יבום כמו קרובים ולא אחים ממש הוא, יען כי הם סוברים שהכתוב „עדות אשת אחיך לא תגלה“ אין לו כל תנאי ויוצא מן הכלל והאסור הזה מוחלש בכל האופנים בין אם מת האח והניח בנים ג'ין מת בלא בנים*) (ראה לעיל דברי הקראי וטעם הכהני נגד רס"ג ז"ל בענין הזה, הנובאים בנספחים ללקוטי קדונויות עמוד 66, וע"ש לר 97; ודברי ר' אהרן הראשון בספר הנספח

*) צבית הלמוד שנה א' 180 שנה חכם אחד נכתבו (בכאורו, הנכון ככלל, לדברי הראב"ע לרוב א' י"ב—ג') לאנור: „זה יהיה פירוש הנכונה: רבים נוחרינו חשבו כי זאת התשובה על הנכחשים כנה שפקרו מול קבלת חז"ל ופרשו את הפסוק כי ישבו אחים יחדו לחיים אפילו קרובים בנושנע; ולפי דעהם נהגה(ת) מלוא היבום אף בקרובים וכו' ע"ש, זה איננו נכון כי לדעת הקראים אין דין יבום נהג אף בקרובים כ"א א"ל בקרובים ולא באחים וטעם אסור ערוה כאמור, וכונם הראב"ע שם איפוא פשוטה, כי רבים נוחרינו בקשו לטחור דעת הקראים בהניחם ראייה ונכתבו „הלהן תשכרנה“ וגו' כי היבום נהג באחים ונשג ואין אסור ערוה חל בזה.

על הפסוק ערות אשה אחיך, שכח לאמר: "ואלו האנשים (הרבים) הפרישו זה הפסוק ונשאר פסוקי העריות במלתי היום לנאשם החל ז"ע והאמת שהכל נדחק דרך אחר חיים פלויים על תנאי וכו'" [ע"פ כ"י פאריס, 231]. לפי ההנחה הזאת בריר שכונת הראב"ע בדבריו הנ"ל היא להוכיח ממעשה ער ואונן שדין יבום נוחז באחים ממש ואסיר ערות אשת אח בטל במקום יבום, וע"ז יאמר: "וכל איש דעת ידע כי חמצות שנתנו למשה שהם מצות לא תעשה ולא (בז"ו) החבור, כן כתוב בכל כ"י פאריס, מלבד 180. ז"א) היו אסירות קודם לכן אלו היה אדם מונע עצמו מהן קודם משה לא היה הדבר רע בעיני ה' וכו'", ר"ל שאם נאמר כדעת הקראים שיש אסור ערות אשת אח גם אם מת האב בלא בנים ומצות יבום איננה נוהגת כלל באחים, למה היה רע בעיני ה' שלא הפיץ אונן להקים זרע לאחיו ער המת, הלא כדן עשה ונמנע מאסור ערות אשת אח, ואם אמנם העריות לא היו אסורות קודם משה, כמו כל מצות לא תעשה, בכל זאת אם היה אדם מינע עצמו לפני מתן תורה מדבר שנאסר אחרי כן לא יעלה על הדעת שיהי הדבר הזה רע בעיני ה'! — ומוסיף הראב"ע עוד חזוק לדבריו, לאמר: "ואף כי (בהוראת לשון הכתוב: ואף כי אחרי מותי, דברים ל"א כ"ז) שכתוב כי את כל התועבות האל עשו אנשי הארץ אשר לפניכם ולא מצאנו נביא שהזהירם", ר"ל ומה גם אחרי שיש דברים האסורים מצד השכל שהם בגדר תועבות, כמו: ואל אשת עמיתך וגו' ומזרעך לא תתן וגו' ואת זכר לא תשכב וגו' (אשר ע"ז אמר הכתיב בפי' ר"ש: "תועבה היא"), ובכל בהמה לא תתן שכבתך וגו' (ויקרא י"ח, כ"ג-כ"ד), אשר עליהם יסבו דברי הכתוב: כי את כל התועבות וגו', מכל שכן שלא היה רע בעיני ה' אם נמנע אדם מאסור ערות אשת אח, ואם כי איננו בגדר "תועבה" ואין השכל לבדו מחייבו ומכריחה, הלא על כל פנים איננו חטא ופשע להזהר ממנו! — אקוה כי קוראינו המחבבים דברי קדמונינו ז"ל בכלל וחכמת המסכן (הראב"ע) בפרט יסלחו לי על אשר הארכתי בדברי אלה למען הפיץ אור האמת על דברי בן עזרא הנ"ל אשר גם בעל מקור חיים לא הכינם כפי הנראה כראוי ואשר יוכלו לדעתי להיות גם הם למופת על כח חינונו העמוק וסגנונו החד והנמרץ. —

ואחרי אשר כבר ארכו הדברים, לא למותר אהשוב להביא בזה גם דברי הקראי ר' אהרן ב"ר המבחר על הפסוק: כי ישבו אחים יחדו, אשר הקורא יכיר מיד כי התאמץ בהם לרפא על נקלה את שבר דעת הקראים אשר מצא בדברי הראב"ע הנ"ל, וז"ל: "יהנה פרשה זאת נזכרת באחי משפחה (ר"ל קרובים), כי קודם בוא התורה היה הדבר באחים [על] האמת ואחר ב"א התורה נעתק הדבר אל הקרובים, והאות שכל פסוקי העריות כלם בשוה בין אחים בחיים בין במות בהיות זרע ובאפיסת זרע, ואיך נפרש ערות אשת אחיך בהיות לה זרע וכו'".

(3) צד 76 "וכן במר"ג (ח"ג פ"ז): וזכרו וכו' והוא שיגמול העיבר על כל שיעשה ממעשה חסוד (למלת "הכבוד" אין שחר ובל"ס צ"ל: הש"ב) וכו', במקור הערבי (היצאת מונק) כתוב במקום הזה: "מן אפעאל אלבר ואלא-תקאמה" (ממעשיה צדקה שר); ויפה שער החכם וש"ס בהערתו להעתקתו הצרפתית (ח"ג 186 הערה 4), כי תחת מלת "הכבוד" בהעתקתו 'תבון צ"ל הבר (מלשון כבר יד, תהלים י"ח, כ"א וכו'). והמעתיק השתמש במלה עברית הרומה להע"בית.

דקדוקי סופרים.

הר"ר יצחק בן דוד מרעלי מאלג'ר העיזנו במהכזו מאח"ס, כי המלה הערבית "מנתי" הנזכרת בספר הרוכזה לרס"ג, אשר לא מלאהו בלוגרי כרטי לשון ערבית, אך הוכחנו מהענין כי ספרונה אנדונוטוס (ראה למעלה נד 12 הערה 9), המלא בספרי המלים, רק נחון לקראת: כנתי, כמין וחיו כפיות, וספרונה בלמה אנדונוטוס. גם הוסיף בשם ידוהו הח' ר' שלום בב"ש, כי הערבי אומר בדרך משל: אלמיתה, לא דכר ולא נסה (האנדונוטוס, לא זכ ולא נקסה).

תחת ידנו המצאנה עוד תשובות והערות אשר מקימן בזק "דקדוקי סופרים", ביניהן תשובות והערות על המאמר "באור למאמר נפלא" אשר נדפס במניד משנה נליין 37 ש"ע, אך מחסרון מקום הגנו מוכרחים לדחותן להחבורות הבאות.

העורך.

משפט ספרים.

מפתח לתשובות הגאונים

אשר הכינותי אני יואל הכהן מיללער ברלין תרנ"א. (סוף)

(ב) 204 כהב המחבר שרי האוי גאון מביא שיש רוב דברי הגאונים הקודמים לו שהם בשם תשובות הגאונים ויבדק זה הלכו אחריו חכמי ספרד, וזה מטעם שכבר הי' המנהג בצבל לחרות על ספר העזקה התשובות אשר כתבו הגאונים בלי להזכיר שמו של הגאון שממנו נכתבו. ואני אומר שלא לצד זה התשובות היו רגילים להזכיר שהם אלא ג"כ שאר הבורים שיאלו מתחת ידם או שנאספו מהוך כ"י שנשארו מהם, כמו שמצינו לר"ה בספר הישר ס' ע"ד שמביא סי' על סוגיה הגמרא בתשובות (י"ז): אלמנה הני ר' יוסף וכו' בשם יומקו הגאונים וגם סס בשטה מקובצת (י"ז ע"א) זכרו אלל פירושי ר' שרירא ובנו רהיג ליקושי הגאונים. וכמו כן הזכיר בעל אור זרוע ח"א ס' ע"ה פירושי הגאונים ובס' הכ"ד פסקו הגאונים. ומתוך ענין זה נולדה המצובה בספרות הגאונים ובפרט בדבר הלכות גדולות אשר נקורו עוד הוא לנו כחידה בלי פתרון. אמנם כבר העירותי לעיל אזה ע"ו שהרבה גאונים חבדו ספרים כענין הלכות גדולות שלפנינו ור"ש קיירא הי' הראשון שחבר הלכות גדולות לכן כנה אותו בעל המאור (תשובות ס"ח) בעל הלכות ראשונות. ויש להביא עוד רא"י לדברי ממה שכתוב בחו"ז ח"א סי' תי"ח ע' דרך ההפלה "וכן מצינו בהלכות גדולות של גשאים וגאונים וראשי ישיבות וראשי גליות" ועוד שם "וכן לשון היג שכתב בצבל" ובח"ב ס' פיה אזה כ"ה "ויש הלכות גדולות דמשמע בהו וכו'". הרי לך בטמה ספרים היו להם אשר כנו בשם ה"ג. והיג שלפנינו נחסדו ע"פ החבורים האלה בסוף ימי הגאונים או אחרי שפסקה הגאונים. ומה שקראו לקצת אספיה ה"ג שכתבו בצבל להוציא הי"ג שכתבו באסמיה שהזכירו הראשונים או אפשר שר' יוסף עוב עלם אשר אסף תשובות הגאונים כמבואר בחוס' (פסחים ל'). ובח"ו"ז סי' תקי"ה אסף ג"כ ספר כזה. אמנם לא לצד על ההלכות שמו עיניהם אלא שפעולתם נתפשטה ג"כ על תיקון נוסחאות התלמוד, כמו שמצינו להרשב"א בהרבה מקומות בחידושו ליבמות שכתב "ובספרים מוגהים בישיבת הגאונים". ובכר העירותי ביות הלמוד (ח"א 120) שכתוב בשערי תשובה סי' קמ"ה שזר יהודאי גאון לא שנה מסכת נדרים. וזה בודאי למען לא יקילו כל כך בהפסת נדרים, אמנם דבר זה יחיר לנו נתיב לדעת למה נחרבו הנוסחאות המשובות במסכתא זו יותר מבשאר מסכתות דאפשר שגם בחזרה דורות אחריו לא נשנה מ' נדרים בישיבה, ואחפלא על המחבר שלא הזכיר את התשובה הזאת.

(ג) 212 הזכיר דברי רהיג שזריך להגביה ידיו למעלה אחר רחיצתם וינעלם וינשאב, אמנם בשה"ל ס' קל"ו נאמרה התשובה בענין זה שנשאל למה מצרכין על נעילת ידים ולא על רחיצת ידים.

(ד) 222 מביא בשמו שחוקעין מוצאי יוה"כ זכר ליוצל או כדי לערעב את השען, אמנם בשה"ל ס"ב זכר משמו דק הטעם הראשון, והטעם השני הביא בשם ספר יראים, ואין ספק שהמעיחוק הוסיף עטם שני מדעתו או ממה שמוצא בשה"ל או בספרים כאלה, והנה התשובה הזאת המוצא בס' שערי תשובה, וכמדומה לי הרהיב המאסף בנשבו להביא את החשי לא עהלשון שהיו לפניו. וראיה לדבר ממה שהעתיק בס' ש"ח בשם חו"ג סי' המטנה (סוכה י'). פירש עלי' סדון סכל מי שידקדק בהעתיקה ובחוססות שם ובס' הישר לר"ה סי' ש"ז יראה

שהמאסף הכנים פירוש ר"ת בדברי הגאון המשיב, וכן מה שהזכיר צד 223 בשם הר"ם גי' אחת
 שכח בשם רה"ג על דבר המנהג לעשות סוכה בצב"ל, הנה העתקה הדברים משונה מעט
 בצב"ל סי' שמ"ז דמשם משמע דעקר השאלה היחה, אם אדם יוצא בסוכה שבצב"ל והשיב
 הגאון שזה לא נעשה רק לעוברי דרכים, אבל מי שיש לו בית בעיר לפתחלה אינו יוצא בסוכה
 שבצ"ח הכנסת.

(כה) על השבועה רה"ג ופירושו שהביא יש להוסיף: אסור להחלל כנגד רבו לא אמרינן
 רק ביחוד אבל לא בצבור. שבה"ל סי'ג, ישראל שאמר לנכרי בפסח קנה לך חיטין שנחממו שאל
 אינךך לאחר הפסח לקנות ממך וכו' מוהר, שם ר"יו. פסקין כשמואל דאמר ד' נדרים היררו,
 הרשב"א בחי' לנדרים (כ"א:): מי שפתחו לו פתח הרעה יאמר חרה אפי' בשעה הגדר ועכשו
 נחתו וכו' הרי זה מוהר, שם, פי' הסוגי' חין נזקקן לאלהי ישראל חון וכו' שם (כ"ב:): פי'
 עינן נדרי הבאי שם (כ"ד), פי' אסור לישב בחוך ד' אמות של הפלה שבה"ל סי' כ"ה, יו"ט
 שחל להיות בשבת המפסיר בנביא במנחה וכו', בעל המאור שם פ"ב. — ורש"י הזכיר בשבת
 (כ"ד.) את הדברים בשם חסו' הגאונים ופי' גיב משום למה נחבטל המנהג להפסיר בנביא
 בשבת במנחה. — פי' על מהני' (פאה ש"ו) איזוהו עוללות וכו' תורתן של ראשונים ח"ב סי'
 ה', פי' על מאמרם, אמר במשון לפני הקב"ה זכור לי כ"ב שנה שממתי את ישראל, ושם הוסיף
 לאמר שכבר נשאל מר יהודאי על סדרה זו ולא השיב דאפשר דלא חסן לומר מה שלא שמע
 מרבתי, אמנם הוא שמע את הפירוש, שם סי' י"ה, פי' על הא דאמרי בפסחים (ז:): כל
 הדברות כולן מנזק וכו' חון העבילה, ספר הישר לר"ח סי' של"א, ועיין בחוס' שם, פי' סוגי'
 הגמ' בשבת (כ"ח:): הרשב"א בחי' כס, וסוגיא הגמ' בכחוונת (ס"ג:): הרשב"א שם, פי' סוגי'
 הגמ' בגיטין (ס"ה:). אמר רבא וכו' נרוד וזרקו, בעל המאור שם, רה"ג חזר ג"כ סדור
 וזכר שבה"ל סי' ש"ז, ופירושו על מסי' שבת כבר זכרנו לעיל. ולפי דעת החכם הרבני אפשר
 שיש ליחס אליו פי' אמרם (סנהדרין ל"ח.) גי' מאות ממעלות שועלים היו לו לר"מ המזכר
 באשפתו סי' ס"ג וכמו כן בשערי השבועה סי' י"ג.

(כו) צד 268 בהב המחבר שכמה השבועה נמסרו לנו בשם הר"ג, אמנם חין רק מחבמי
 הדורות אחר זמן הגאונים כגון הר"ף והר"ם גי'אות, ויפה כון בזה, אמנם גם מן הדורות
 הבאים אחריהם ומחבמי אשכנז וגרשז נשאלו לנו מענות אשר בנו בשם הר"ג, לכן מצינו שלפעמים
 יעתיקו את השבועה האלה בשם לוי' כמו שמצינו להמרדכי (פסחים ס"ב:): שם בשם גאוני
 לוהיר וכן באו"ח ח"ב סי' ר"לב. "הב בשבועה הגאונים רבזו וכו' וחסו' זו אינה מחבמי בכל
 מאחר שנזכר בה ר' קלונימוס. וכן מצינו לרש"י בחולין (מ"ז.) ובשבועה הבבלים מלאחי קי",
 ובג"ה ה"י שמחות ה"י מ' "יבצשו' הנרפחים ראיה". אמנם פעמים לא דקדקו להזכיר שם לוי',
 לכן נשאלו לנו הרבה מענות בשם הר"ג שאינם מגאוני בכל לדוגמא שבה"ל ה"י שמחות י"ג
 "ובמנהגות הגאונים מלאחי בחוכה לא הדיקו ולא הספידו ואמרו שכבר ר' ליאוועין הבין
 ג"ע הספיד על חכם, וידוע שהחכם ליאוועין הי' מחבמי לוהיר וחי בזמן רבנו גרשז מה"ג
 ועוד שם סי' פ"ו "מלאחי במנהגות הגאונים הורה רבנו לר' יהודה ג"ע כשמהה אמו שילך יחף
 לכה"ק וכו' וכן עשה כשנפטר רבנו הלוי" וגם החכמים האלה היו מאשכנז.

(כז) על השבועה הגאונים שהזכיר המחבר יש להוסיף: מי שאל מוזנות והמרים ורמונים
 שוחה י"ן גריך לבדך לכל אחד ואחד מין חזימה בש"ע מיני מוזנות על הארץ ועל המזיזה וכו',
 שבה"ל קס"א, לא מצינו חילן שמברכין ברכה אחרת חון מנכה"ע אלא סיכות שלא נגמרו כגון
 בוסר ופנין וכו' שמברכין שהכל אי נמי חילני סרק וכו' שם ק"ס. סח בין הפלה לחפלה

עברה היא בידו וחוזר עלי מערכי מלחמה, או"ז הקפ"ב. למה קורין במנחה ביה"כ בעריות,
 שבה"ל ש"ב. מנהג שמברכין על הלולב בעמידה הוא משום דגמריקן קיחה קיחה מאגודת ארזב,
 שם שסיו, מותר להסחיו את הסכין בזוי"ע אפי' באבן, שם רמ"א. מי שנשבע להתענות בפורים,
 באריות שם ר"י. מי שנשבע או נדר בחלוס מביאין עשרה אנשים דידעו למיקרי ומרחמי לוי
 ויתירו לו את נדרו ובחכמה כמו שגדר בהקין, שמו' רש"י"א סי' תרס"ח. עבד שהורתו ולידתו
 שלא בקדושה ונתגיירו הוא ואמו ומתה אמו אינו חייב באבלות, שבה"ל י"ע. כל יום שאסור
 לקרות בחורה בגון אבל וע"כ אסור לברך ברכת התורה אפי' בק' ברכות, שם שמחות כ"ו, אם
 חל יום ח' שמת בו אביו בשבת עיו"ע מגלה בע"ש, שם מ"ז, ועוד שם סי' י"ד תשובה ארוכה
 על דבר קינות ידים אחר הקבורה. הרי דשתי תשובות לפני גאונים חולקות ז' על ז', כל אחד
 מצעלי דגיט או הדיינין נקט חדא מניהו מאי עבדיקן, אספת הרבני סי' שמ"ז, שכל הפסולין
 לעדות מחמת עבירה כולן מקבלין אותן בתשובה חוץ מעד זומם והנשבע לשקר והמשיב השיג
 ע"ז, שם תקי"ב.

סוף דבר, אף שהמחבר השמיט איזה תשובות לא יגרע עי"ז ערך מלאכתו היקרה.

חיים אפנהיים אב"ד בקהל טהורין.

הערות וצינונים על ספר כנסת הגדולה ספר ב'

גערך ונסדר ע"י יצחק בהרב ר' שמשון סובאלסקי ווארשא תר"ן.

לך אדוני המו"ל את הכנסת הגדולה הנדקה ולי בושח הפנים, כי הייתי קושן ומתנבא
 כי הספר הראשון מהכנסת הגדולה שהולאה לאור הוא ראשון והוא אחרון, אחד ואין שני לו
 להחבירה, ועכשיו חוזרני כי מנבואתי והנני אומר בפומבי דברים שאמרתיו פעות הם בידו, כי
 בימים האלה זכינו לראות כי גם הספר השני יאל לאויר העולם, וכפי אשר שמעתי גם השלישי
 הופיע לאורה וגם הרביעי מפרסם ומפרסר לנאח כי כבר קבע דירתו במדור העליון ומונה מקופל
 בשלמותו כמחול של המו"ל, אשרך מו"ל! כי כהך וזירזוהך עמדו לך שבימים מעטים הולדה
 ולדות בני קיימא הראויים לזכות את אביהם מחוללס ויולדס, ואנשי רואה את עממי כמחויב
 ועומד אחרי שהתחלתי להיות כהן הראוה ומבקר את הבכור, הלא הוא הספר הראשון, להעיר
 ולעורר גם על אחיו הלא הוא הספר השני המונח כעת לפני בצניונו והקפסו.

על חכונתו וטיבו בכלל אין לי מה להוסיף כי כבר הנעתי דעתי במאמרי על הספר
 הראשון אשר נדפס במכה"ע המניד (שה"ע גליון כ') וכמעטי המו"ל בראשון קן מעשהו בשני
 וכאדם המטביע כמה מעטעות בחוהס אחד וכלס דומיס זה לזה; רק על פרטים אחדים הנוגעים
 בשדה התלמוד הנני לציין מה שעלה על רעיוני לא כמכריע ובחולק על דעת מי שגדול ממני
 רק לדין לפניהם בקרקע ומובעחתי כי אעפ"י דאורייתא קא מרחחח להו בכ"ז כל יחזוני וכל
 יאחזוני אחרי כי כבר נוכחו לדעת כי אינני מהתלמודיס הקתרתני שאין מכניסין אותם לבית
 המדרש רק יודע ערכו ולפני מי הוא עתיד ליתן דין וחשבון אפילו על שיחה קלה שתשליש
 קולמוסו, ועתה שמעוני מורי ורבותי:

(א) ד' 28: המג"א סחמ"ו כתב בשם הב"ח בגמרא חטט בתבשיל ב'ז של פסח יבערנו
 בזוי"ע דאם ישהנו עד יום האחרון יחזור להיתרו כו' ולי הדבר המוסא מאד כו' ומה בכך את
 יאב האיסור להיתר כו' נכתב בדרו כונת הב"ח היא לאמר שאם היה לו רשות להשהותה עד

היום האחרון אז יראה בקיומה כדי שהחזיר להיחיה הראשון וכל דבר איכור שאדם רואה בקיומו
אסור אפי' במשהו כמו במבואר בשו"ע או"ח סי' ה"ן, ויעוין הוסי' עבודה זרה ע"ז א' ד"ה ב"ח
ויעוין ב"ח בואל ומשיב הנהגון מוהר"ש רהמון (Natansohn) ז"ל מהדורה ג' ח"ג השו"ב
מ"א שהאריך בזה.

(ב) ד' 32: במה שנהגו לעשות סעודה בריח מילה בלילה כו' וגם כן משמע מרמז
שכתבו הראשונים ז"ל מדכתיב ציום הגמל כו' וזה י"ח לרחוק קצת כו', ר"ב י"ח להעיר על מה
שאמרו מגילה ז' ב' אעודה פורים שאכלה בלילה לא יא' ידי חובתו מאי טעמא ימי משה
ובמשה כתיב, ולפ"ז אחרי סעודה בריח מילה אהנו לומדים מדכתיב וציום י"ח לנו לאמר
שאין לעשות הסעודה בלילה וכו'. ובפרקי דרי אליעזר פרק כ"ט אמרו חייב אדם לעשות יום
משהה ושמהה ברחו יום שזכה למול את בנו.

(ג) ט"ז: מה שנהגו להשכיר ס"ח לבני הכפרים לריך למזוא היחר ע"ז ד"ל דכי היכי
דאסור למכור ס"ח ה"ל אסור להשכיר דשכירות לומא ממכר היא, ר"ב כבר מננו שגם צימי
חז"ל נהגו להשכיר ס"ח כמו שאנרו: ספרים עבוין להשאל ולהשכיר, בבא מ"עא קט"ז א',
בבא בהרא ג"כ ב', וס"ח בכלל ספרים כמו שאמרו בבא מ"עא כ"ט ב' מ"א ספרים קורא בהן
אחת לשלשים יום ומשמע שגם ס"ח בכלל כמו שזכרנו ט"ז ברייתא במס' סופרים הו"ל ס"ח
מהדרו כו', ובגדרים מ"א א' איזה דברים של אחת העיר היזבה והספרים שפירבו ס"ח, ובמגילה
ח' ב' אין בין ספרים לחפולין ומזנות ויעוין גם בפרש"י בספרים הם ס"ח, ועוד גם כ"ו ב'
משפחה ספרים שבלו ופרש"י גם אף של ס"ח, ויעוין גם כ"ו א' רש"י ד"ה לוקחין, (ובני
יחדי הכתוב כמ"ר אליהו שליט"א הוסיף להביא סמוכין בס"ח בכלל ספרים מהא שכתבו הוסי'
שבת קט"ו ב' ד"ה מגילה על זה שאמרו שם דאין בין ספרים למגילה כו' וקשה דכ"פ המגיל'
י"ן משמע דס"ח צמי ספר כו' הרי דעת הוסי' דספרים סזס כולל גם ס"ח, ומחוס' ברכות
י"ח א' ד"ה וירכב שהביאו דברי הרובלמי דסקיף מלאה ספרים והוכיחו מזה דבס"ח הוא
הדין כמו בשאר ספרים). כן פסק בשו"ע חו"מ סי' רכ"ז ע"ז ש"ז אונאה בספרים כחכמים
דשלי"ע על ר' יהודה שאמר בבבא מ"עא ג"ו ב' דאין אונאה לס"ח ובב"ב ס"ח וכתב ספרים
דגם ס"ח במשמע, ומה שהחירו להשכיר ס"ח מ"כ דדוקא בקרקעות שכירות לומא ממכר היא
לכל מילי אבל במטלטלין הוא רק לענין אונאה כדמוכח בבבא מ"עא ג"ו ב' הוד"ה והאי אבל
לשאר דברים שכירות לאו ממכר היא, ומשו"ה פסק הרמב"ם בהלכות שבת פרק כ' ה"ג דאסור
להשכיר בהמה גסה לעבו"ס בשבת שלא יעשה בה מלאכה בשבת ישו"ס, וס"ח הוי מטלטלין כמ"ס
הוסי' בבא בהרא ק"ח א' ד"ה איבעיא מלבד כשאמר מטלטלין שיש לי לשלוי דלא קנה ס"ח
כמ"ס ה"ך הו"מ סי' רמ"ח ס"ק י"א וגם בידון זה שאר ספרים כמו ס"ח כמ"ס ה"ך שם
בשם המבי"ט, ורק לענין שטר חזי זכר הווי ספרים כמו קרקעות וגם ס"ח בכלל ספרים כמו
במבואר חו"מ סי' רפ"א ע"ז ז'.

(ד) ד' 35: ובדאי עובר בסדיון הבן על כל האחר כו', ר"ב מלבד אשר מלאו להרא"ש
בסוף בכורות שכתב: ואחר שיהיה בן שלשים יסדנו מיד לא יאחר מצינו כמו שאמרו חז"ל מביחא
ובמרתה את המצות קרי ביה ובמרתה את המצות א"ס ב"ה מצוה לידך אל תחמינה ע"כ, הרי
שלא הזכיר שיעבור על כל האחר, הנה נראה מלבן הכתוב שאמר מן חדש ומעלה שמקפיד
הכתוב שלא יסדנו לפני שלשים, אבל לעבור על כל האחר כשסודרו אחר שלשים לא אדע מנ"ץ?
כן ממה שאין מברכין ברכת הסדיון עד שמקבל הכהן את הסדיון דבמא לא יחלה לקבל ותהא
ברכתו לבעלה שמבוס זה אין מברכין על מהנהה כהונה ודקה וא"כ איך יעבור על כל האחר

אם עדין הדבר תלוי בדעת אחרים? (ואל תביטו מדקה שעובר על כל האחר כי נדקה שאני דאין יד עניים אהן). ועוד יש להביא ראיה ממה שאמרו קדושים כיט' ה' הוא לפדות ובנו לפדות הוא קודם לבנו, ואם נאמר שיש בפדיון לעבור על כל האחר מהראוי להיות כי יהיה פדיון בנו קודם כי בפדיון עצמו בודאי איננו עובר על כל האחר כי הוא רק השלומין בעד אביו שחל עליו חיוב פדיון בנו ויורש איננו עובר על כל האחר על נדרי אביו, כמו שמבואר בראש השנה ו' ב' ואם יאחר פדיון בנו מפני פדיון עצמו הלא יעבור על כל האחר בכל יום ויום אלא ודאי שאין בפדיון איסור כל האחר רק כמו שכתב הראש"ם משום מזה הנאה לידך אל החמיניה.

(ה) טז 42: ואומר ר"י דלענין ממון מודה רבי דלא הוי חזקה עד דאיתחזק בג' זימני וקשה מה יענה בו, נ"ב קוביא זו כן הירוצו של היחולל שמחלק בין להוציא ממון ובין להחזיק ממון קנו מקומם בספר כסף נבחר כלל ס' סעיף ל"ד.

(ו) טז 43: ז' נביאות נהגבאו לישראל כו' וק"ל הא איכא עוד ג' רבקה דכתיב ויגד לרבקה את דברי עשו ואומר הדרכם שהוגד לה ברוח הקדש כו', נ"ב במדרש לקח טוב בראשית כ"ז מיו איהא: ע"י מלאך ויעוין אם בהערות הרב הגדול מורה"ם בוכר שליט"א, וראיה מלאך איננה נבואה כמו שכתב הרמב"ם ז"ל פרשה לך ה' בהמשיג לראות מלאך אינו נביא והגד המצויה לא היה נביאה עכ"ל, וגם רוח הקדש איננו נבואה כי מנאנו ערובין ס"ד מעשה ברבן גמליאל כו' למדנו שכיון ריג ברוח הקדש, כן אמרו מכוח כ"ע בג' מקומות הופיע רוח הקדש, מזה מעצמו וברוח הקדש, מגלה ל"א, ובתנא דבי אליהו פ"ט מעיד אני עלי שמים וארץ בין איש בין אשה הכל לפי מעשיו רוח הקדש שורה עליו. ובמליצה זו של הופעת רוח הקדש השחמם הראש"ד בהשגותיו על הרמב"ם בפ"א מהלכות לולב ה"ה שכתב כבר הופיעה רוח הקדש בבית מדרשו כו', וכעין זה כתב הראש"ד בהקדמתו לפירושו על עדיות וז"ל: והנמאל בו מן הסוב והישר ידע כי הוא מן הסוד כענין שנא' סוד ה' ליראיו, ובפ"א מעדיות משנה א' כרב בכה אני מפרש מה שיכאזני מן השמים, וכן כתב בעל מגדול עז בפ"ג מהלכות הפלין: וכבר העיר עליו רוח ממרום כו' וזה מעין סכר הגאון בעל ספר ההרומה בסופו: שהורה כפי מה שהורה לו מן השמים, והנה מוהריב"ל בהשגותיו כתב דלף דכתב הראש"ד הופיע רוח הקדש מ"מ חלק עליו הרמב"ם משום דלא במים היא, ויעוין בשם הגדולים ח"א אות א' שכתב בשם כמה מהחכמים שאמרו כי אין כונה הראש"ד על גלוי רוח הקדש ממש. וראוי להעיר על מה שאמרו באגדה בראשית פכ"ג בזמן הזה אין לנו לא נביא ולא רוח הקדש.

(סוף יביא).

יהודה הכהן וויסטינצקי.

Commentaire sur le Séfer Jesira ou Livre de la Création par le Gaon Saadya de Fayyoun publié et traduit par Mayer Lambert. Paris 1891. 8° 105; XV; 128 p..

אפיוש על ספר יצירה לרס"ג, י"ל במקורו ה רבי עם העתקה צרפתית מאת מאיר לאמברט.

אין כמעט ספר בספרותנו העתיקה אשר רבו עליו הפירושים והדקדוקים כספר יצירה, אשר המקובלים נפלו עליו כעל מציאה וחמדה גנוזה משישת ימי בראשית ויטצאו בו תלי תלים סודות ורמזים לתלות בהם סתרי "חכמת האמת",

וגם דמו לעצור כח לעשות מופתים ונפלאות בעזרת ידיעת "ספריהפלאות" הזה; ורק יחידי סגלה מהקדמונים וחקירי זמננו הצליחו להסיר את פני הלוח הלוח על הספר הזה ולפרשו בדרך פשוט ומושכל. אחד הראשונים אשר בארוהו באופן רחוק מסודות המקובלים היה "ראש המדברים" הידוע הגאון רבנו סעדיה. אולם בעוד אשר פירושי המקובלים התפשטו בישראל בעזרת המצאת גוטנברג היה פירוש רס"ג חבוש במטון עד היום הזה, וניסף על זה יחסי עוד לרס"ג זה מאות בשנים פירוש לס"י ע"פ דרך הקבלה, ושם הגאון הזה הנערץ והמכובד היעיל עוד להגדיל את מכותה-הרוח ולהרים ערך חכמת הקבלה בעיני דורשיה ואוהביה, עד אשר הוכיח החכם הנעלה רש"י כי שלא בצדק יחסו לרס"ג את הפירוש הנודע לס"י וכי באמת חבר ר"ס פירוש לס"י "על דרך החכמה" (לשון הבדרשי, ראה תולדות רס"ג בכמה"ע תקפ"ט, הערות 16, 32). אולם בעוד אשר רש"י חשב את הספר הזה בין ספרי רס"ג האבודים והבלתי נמצאים עוד בעולם, נתגלה לחוקרי דורנו בעצם מקורו הערבי ובהעתקה עברית, וכבר הזכירוהו והביאו מאמרים ממנו החכמים מונק, דרנבורג, נייבואר, ועוד, אך מקום הניחי להתגדר בו לידידנו החכם מאיר לאמברט (מורה לשון ערבית בכמה"ד לרבנים פה פאריס), אשר הוציאו עתה לאור כלול בהדרו.

החבור אשר לפנינו יחלק לג' חלקים כסמנים מיוחדים: (6) המקור הערבי מפירוש רס"ג לס"י ע"פ כ"י יחיד בעולם הנמצא באוצר הספרים באוכספורד ובשמוש ההעתקה העברית הנמצאת באוצה"ס אשר במינכן ושכרי ההעתקה הכלולים בפ"י ר"י הרצלוני, אשר הו"ל החכם רשזח"ה ע"י חברת מקיצי נרדמים (p. 105). (3) מכוא בשישה פרקים: (1) ע"ד ספר יצירה בכלל; (2) נוסח ס"י; (3) רס"ג והפילוסופיה (ע"פ פירושו לס"י); (4) רס"ג וידיעותיו במדעים; (5) רס"ג ודקדוק ל"ע (כנ"ל); (6) ע"ד כ"י המקור הערבי וההעתקות העבריות (p. XV). (3) העתקה צרפתית מס"י ופירוש רס"ג עם הערות ומראה מקומות ובסופה מפתח הענינים והמקומות (p. 128).

לא נוכל לשפוט כעת על פרטי החבור הגדול הזה, כי מרם השפקנו לקראו עד תמו בעיון הנחוץ, ולכן נסתפק לע"ע בשתי הערות כלליות: (6) לא טוב עשה המו"ל ה' לאמברט לשנות את הכתב העברי, אשר בו כתוב הספר הזה בכה"י, כמו כל ספרי קדמונינו בלשון ערבית, לכתב ערבי-ישמעאלי. יודעים אנחנו היטב כי החכמים הנוצרים יכבדו יותר ספר ערבי הנדפס באותיות ישמעאליות, אולם די לנו לעשות להם נחת-הרוח הזאת בהוציאנו לאור ספרי ישרשים ודקדוק לשון עבר בלשון ערבית כהיות להם ערך כללי ביתר שאת (כמו שעשו הח' דרנבורג בהוצאת ספרי הדקדוק הקטנים לר"י בן גנאה והח' נייבואר בהוצאת ס' השרשים לחוקר-הלשון ההוא), אך למה נסיר את התמונה העברית, אשר בכחה למשוך את לב כל אוהבי חכמת ישראל, מספר מיוחד לספרי ישראל כפירוש לס' יצירה? ולמה נשנה ממטבע שהטביע בו מחברו, אשר כלי תפונה כתבו רק לעברים? והנה רוב המוציאים לאור ספרים כאלה באותיות ישמעאליות יסמנו על דברי הראב"ע בכאורו לכראשית ב', י"ד, אשר כתב על רס"ג שתרגם את התורה בלשון ישמעאל ובכתיבתם (ראה מכוא הח' לאנדואר להוצאת ס' "האמונות והדעות" צד XIV), אך לדעתנו לא צדקו בהקישם מתרגומי-התורה

לרס"ג על יתר הספרים, כי אם חשב ר"ס לטוב לכתוב את תרגומו באותיות ערביות למען יוכל למציא מסלות גם בקרב המושלמנים המכבדים גם הם תורת משה, לא היתה לו סברה נכונה לכתוב באותיות האלה גם את ספריו בפילוסופיה הדתית, כדיני התלמוד וכאלה, ורחוק איפוא לשער כי כתב רס"ג בכתב ישמעאלי את פירושו לס"י, הנוסד על אותיות הא"ב העברי ולשון כה"ק וכללי דקדוק שפת עבר, ולא בכתב עברי לעברים. זולת זאת אין כל טעם להדפיס ספרי רס"ג בכתב ערבי, בעוד אשר כל כתבי היד היותר עתיקים אשר לפני כתובים באותיות עבריות, ואם נחזיק בנושנות כאלה עלינו לכתוב ולהדפיס עתה גם את ספר התורה בכתב העברי הקדמון או השומרני, אחרי אשר כנודע נכתבה כן התורה בראשונה! —

3) במבואו, הערוך בכלל בטוב טעם, נמצא חסרון נראה, כי לא שם המחבר לב כלל בדבריו על תכונת ס"י, זמנו ומקום חבורו, להמאמר הנכבד אשר כתב החכם אברהם עפשטיין על ס"י בספרו "מקדמוניות היהודים" (49-40), המפיץ אור חדש על הספר העתיק הזה ומוכיח בראיות ישרות כי דעות בעל ס"י הן ילידי הכבליים הקדמונים, ואשר גם החכם הישיש המפואר אדולף פראנק מזכירו לשבח בהקדמתו להוצאה השנית מספרו "הקבלה" (פאריס 1889), והגנו מתפלאים בזה על ה' לאמכרש ביתר שאת, אחרי אשר הס' מקה"י היה לפניו והוא מזכיר פעמים אחדות את המבוא למדרש תדשא הכלול בו.

עתה נשובה ונודה להח' לאמכרש על המנחה היקרה אשר הביא אל אוצר חכמת ישראל ועל שקידתו ועמלו לפאר ולשכלל את הספר הקדמון הזה בהעתקה צחה והערות מועילות; ולטובה יזכרו גם החכמים דרנבורג ונייבואר, אשר נתנו על ידו את כתבי היד הנחוצים להעבודה הזאת, ו"בית המדרש ללמודים הרמים" (Ecole des Hautes Etudes), אשר הדפיס את הספר על הוצאותיו.

רשימת ספרים.

מדרש תהלים המכונה **שוחר טוב** יצא עתה פעם ראשונה לאור עולם על פי כתב יד שבאוצר הספרים בפארמא וע"י השואה עם שבעה כתבי יד אחרים... עם הערות ותקונים ומראה מקומות וכאור... וגם **מבוא גדול** המפיץ אור על המדרש בכלל ובפרט, ממני **שלמה באבער** מלכוב. ווילנא תרנ"א 80
542 עמודים, מלבד המבוא (128 עמודים). — מחירו אצל המדפיסים Rom בוילנא:
1, 25 רוי"כ מלבד הוצאות המשלוח.

ר' שמעון קרא והילקוט השמעוני.

אלה אברהם עפשטיין.

בשנת 1832 היה צונץ (G. V. 299) דעתו כי הילקוט שמעוני נתחבר בראש המאה ה"ג לסה"נ, והביא לזה ראיות שונות. נגד הדעה הזאת ערך ראפפורט מלחמה במאמרו הידוע שנדפס בשנת 1843 בכרך חמד חלק ז' מצד 4 והלאה. בו השתדל הר"ד ש"יר לבטל ראיות צונץ ולהוכיח כי מחבר הילקוט הוא ר' שמעון (חי בראש המאה ה"א) אבי ר' יוסף קרא, וכי רש"י מביא בכמה מקומות מפירושו לתנ"ך דברים מן הילקוט על שם ר' שמעון זה. בדברי ראפפורט הטילו כה וכה ספקות. קירכהיים בבקרתו על כרך חמד החלק הנזכר (ליטבל. 1844 צד 253) כתב כי לדברי ראפפורט יפלא בעינינו מדוע לא יזכיר ר' יוסף קרא את אביו בפירושו הרבים. צונץ הביא בספרו צונא"ל 61 את דעת ראפפורט, אך רמו לעיין בדברי קירכהיים. גם גייגר כתב בשנת 1847 כי לא צדקו דברי ראפפורט כאמרו שרש"י מביא בפירושו את ר' שמעון בעל הילקוט, גם הכחיש שרש"י בעל הילקוט היה אבי ר' יוסף קרא, ועם כל זה הודה אז גייגר כי מחבר הילקוט חי בהמאה ה"א (נמעי נעמנים חלק אשכנזי צד 8) גם במה"ע Z. D. M. G. XVI, p. 300 כתב גייגר נגד ראפפורט והחליט כי רש"י קרא לא חבר את הילקוט. גם הר"ר ווייס העיר בשנת 1882 דברים אחדים נגד דעת ראפפורט⁽¹⁾. כמו כן בריל ביאהרביכר שלו חלק ח' צד 113. המתנגדים לדעת ראפפורט העירו נגדה רק הערות קצרות. ולא הביאו דבריו בכור הבחינה הראויה כדי לראות ולהראות מה טיבן של ראיותיו. ועל כן לא זזה דעת דאפ' ממקומה, ואדרבה נתקבלה מרוב הכותבים כדעה מאושרת ומקוימת. Grätz בקורותיו ח"ו 64 כתב — כדבר נעלה מכל ספק — כי רש"י קרא אסף וקבץ כל האגדות וקרא את ספרו בשם ילקוט, ובהערה הוא מראה על מאמרו של ראפפורט שהוא מכנה «die gediegene Abhandlung». ה' איינשטיין בהראותו על גרץ וקאסל (Lehrbuch S. 357) יאמר כי כל החוקרים קימו וקבלו את דעת ראפפורט (מאג. 1886 צד 214). וקארפיליס בספרו «תולדות הספרות» מכנה את ר' שמעון קרא בשם Herausgeber des Jalkut.

כחמשים שנה עברו מהעת אשר ראשי מבקרינו צונץ וראפפורט חוו דעתם אדות הזמן שנתחבר בו הילקוט, ועוד לא ישם איש אל לבו להביא דבריהם במשפט כפי חקי הבקרת הנאמנה. ובהיות הילקוט ספר רב הערך, כי בו נקבצו ובאו מספרים שונים ובגירסאות שונות כמעט כל הדרשות שנדרשו על כתבי הקדש, והוא ספר מועיל שמשתמשים בו הלומדים והסופרים, על כן אמרתי להעמיק החקירה בהענין הזה, ולברר מי משני החוקרים הנזכרים קלע אל האמת. אחר בקשת המחילה מהרב הגדול ראפפורט אשר האיר עינינו בדברים רבים, הנני מוכרח להגיד כי כל דבריו שכתב בזה הם בטלים ומבוטלים, ושאינן כל יסוד וכסיס להראיות המחדדות ש הביא להוכיח כי ר' שמעון קרא הוא מחבר הילקוט.

(1) תולדות רש"י, בית הלמוד ח"ב 35.

בראש מאמרו "הנזכר משתדל ראפפורט לבטל ראיות צונץ, ואח"כ הוא מביא ראיותיו כי רש"י מזכיר את הילקוט על שם ר' שמעון קרא. גם אני אתחיל בבטול ראיות ראפפורט ואח"כ אחקור על מהות ראיות צונץ.

א. ז"ל ראפפורט בכ"ה ז' צד 4: דע איפא כי ר' שמעון קרא הוא בעל הילקוט השמעוני, הוא ולא אחר... ובצד 8: "ואלה המקומות שמביא ממנו רש"י ז"ל: א) (עמוס ו' ג') זה מדרשו של ר' שמעון ז"ל (כפי הנוסחא הנכונה שראה החכם צונץ (צד ש') ומ"ס לפנינו ר' שמשון¹), וכונתו גלויה למדרש הילקוט של ר' שמעון, כי נמצאו הדברים שם במקומו, ואף אם נרשם המקור בגליון הילקוט וי"ד פ"ה, וכן נמצא שם, מ"ט רש"י לא הביט אז למדרש הנמצא במקום אחר דרך המשך, רק למה שנמצא בילקוט במקומו, ונראה שחסר בילקוט התיבות שני מחסם אח"ך יעקב וגו', ועוד נראה להלאה שכן קורא רש"י לילקוט מדרשו של ר' שמעון".

לפי דעת ראפפורט הדרש שרש"י מביא הוא הוא הדרש שבויקרא רבה המובא מבעל הילקוט, בלא כל הוספה ושנוי. המעם שרש"י איננו מביא אותו מו"ר הוא לפי דעת ראפ" יען שרש"י בכתבו פירושו לעמוס לא עיין בויק"ר² רק בהילקוט לעמוס. ואם כן הדבר, אין ראיה מזה לדעת ראפ", כי אפשר שרש"י הוציא את הדרש הזה ממדרש ר' שמעון (או ר' שמשון) שאיננו הילקוט, ג"כ מסכה שמצאו במקומו. אבל באמת אין הדרש המובא ברש"י דומה להדרש אשר בויק"ר המובא בהילקוט. ואציג פה הדרשות האלה לעיני הקורא, זו לענת זו:

רש"י:	ילקוט בשם ויק"ר: ³	ויק"ר:
המגדים ליום רע, אתם מגדים עצמיכם ליום רע. ותנישון, עצמיכם לשבת בגלות עשו אשר יחמם אתכם שנא' בו מחמם אח"ך יעקב. זה מדרשו של ר' שמשון (או ר' שמעון) זצ"ל. ד"א המגדים ליום רע המבויס על נבואת ימי רע שהנביאים מתנבאים להם... C.	המגדים ליום רע, ליומו של גלות. ותנישון שבת חמס. זה עשה הנשתם עצמיכם לישב אצל חמס. (השוכבים על מטות שן, על ערסין דפיל... C.)	המגדים ליום רע, ליומא של גלות. ותנישון שבת חמס. הנשתם עצמיכם לישב אצל חמס זה עשו, כד"א מחמם אח"ך יעקב. (השוכבים על מטות שן, על ערסין דפיל... C.)

הדרש על מגדים ליום רע בויק"ר והילקוט הוא משונה מהדרש שרש"י מביא בשם רש"י. בויק"ר דרשו כי יושבי ציון ושוטרון מרחיקים את יום הדין מלבם ובלתי יראים מן הפורענות שהנביאים מתנבאים עליה. וכ"ה בכמ"ר פ"י: ולמה אין אתם עושים רצוני ואין אתם מתיראים ממני שאביא עליכם פורענות, על שאין אתם משימין דברי על לבבכם, החד המגדים ליום רע, זה יומו של גלות שמרחיקים אותו מלבם שאין חוששין עליו שאומרים לא תבא עלינו רעה. גם יונתן תרגם המגדים במלת מרחקין (אך יפרש הכתוב באופן אחר). אבל לפי הפירוש הראשון

(1) גם כפי גיגור מסנת 1489 כתוב שמסון, ע' נעמי נעמים 9, אבל נראה שכל שמעון. השמות: שמעון, שמסון, שמעיה מתחלפים תמיד.

(2) ובאמת מביא רש"י כשירותיו לנביאים וכתובים פעמים רבות המדכאים בעל הסורה.

(3) כפי דעם סלומיקי הראשון.

של רש"י (והוא מדרשו של ר"ש) הוראת המנדים היא המפרישים ומזמנים, היינו שעל ידי מעשיהם הם מכינים ומזמנים את עצמם להיות הרע. חוץ לזה הדרש על ותגישון נתקצר בהילקוט ואין שם הראיה מן מהמם אהך, וברש"י תמצא. מכל זה נראה כי רש"י לא לקח זה מן הילקוט. גם מלשון רש"י מוכח כן. אין כונת רש"י באמרו "זה מדרשו של ר"ש", כי הדרש לקוח ממדרש ריש בדעת ראש, כי באופן זה היה לו לרש"י לאמר: זה ראיתי או מצאתי במדרשו של ר"ש. אבל כונת רש"י היא כי ר"ש דרש את הדרש או המדרש הזה; וידוע כי "מדרש" הוא הוא דרש, כמו שמצאנו: זה מדרש דרש יהודע (שקלים פ"ו מ"ד).

ב. בהמשך דבריו כתב ראפפורט: (ב) (משלי כ"ח כ"ב) ורי שמעון מצא בתנחומא כו' ע"כ. גם זה כפי הנוסחא שמצא צונץ (צד רל"ו) בכ"י של אוצר הספרים בברלין, והוא נראה שם כמחליט שהכוונה להפיימן ר"ש ב"ר יצחק, אך יפלא אנה מצא רש"י בפיוטיו שמצא כן בתנחומא? ויש ללמוד משלש מלות אלה כמה דברים: 1) שכח"י ההוא של רש"י הוא מהדורה קטא של פירושו על משלי, שכן היה מדוכי להאריך שם ולהביא המקור באורך, שר' שמעון היה הראשון שמצא כן בתנחומא, ר"ל במקום אחר ולא במקומו, ובמהדורה שלפנינו מרש"י גרשם כבר בקיצור תנחומא —

התולדה הזאת איננה נוגעת בהענין שאנו דנין עליו, אך אעיר כי בעיני קרוב יותר לאמר שהסופרים השמיטי את המלות "ור"ש מצא" מפני שהדברים נמצאים בתנחומא, ואין כל הכדל בזה אם רש"י מצא את התנחומא או ר' שמעון. יתר התולדות שראפפורט מוציא משלש המלות הנזכרות אינן יוצאות מהן בהכרח הגיוני, אבל הן התירוצים שראפפורט ממציא לישב על ידן הסתירות לדבריו, היוצאות מדברי רש"י והילקוט. ראפפורט הלביש את תירוציו בצורת תולדות, והקורא את דבריו בלי עיון יכול לחשוב כי בודאי הנחת ראפפורט היא נעלה. מכל ספק אחר שהוא מוציא ממנה תולדות. התולדות היוצאות באמת מדברי רש"י והילקוט הן סותרות את הנחת ראפפורט עד היסוד בה. למען הקל על הקורא אבאד מקודם את נוף הענין, ואח"כ אסדר דברי ראפ"י ותשובות עליהם, מבלי שאשמור המוקדם והמאוחר בדבריו.

ז"ל רש"י שלפנינו: בתנחומא על אלה הדברים מוכיח אדם אחר, זה משה... מטחליק לשון זה בלעם... בכתב יד ברלין יש קודם מלת בתנחומא, ורי שמעון מצא". לפי דעת ראפ"י כונת רש"י באמרו ור"ש מצא, כי בעל הילקוט מצא את הדרש המוכח בתנחומא במקום רחוק, היינו "שהתנחומא הוא ריש דברים ושם מצאו ונשארו הנה" רצונו לילקוט משלי. אבל בילקוט משלי לא נמצא הדרש הזה. אחר המלות מוכיח אדם אחר וכו' כתוב בדפוס שאלוניקי "כתוב לעיל", היינו שהדרש על הפסוק הזה כתוב למעלה במקום אחר¹). ואם כן יש מכאן סתירה לדעת ראפ"י האומר שבעל הילקוט מצא את הדרש במקום רחוק "ונשארו הנה". כדי לישב את הסתירה הזאת מוכרח ראפפורט לאמר כי לעיני רש"י היה כתוב כל הדרש בילקוט משלי, רק הכותבים

¹ כהדפוסים המחוקקים שהיו לעיני ראפפורט נשמטו בהילקוט המלות, כתוב לעיל".
אף ראפפורט נעונו החוזרת עמד על זה מדעתו ונעזר שהמלות האלה נשמטו.

קצרו ולא כתבו אותו מפני שכבר הובא במקום אחר. להתירוץ הזה נותן ראפפורט שם תולדה, והיא בעיניו התולדה השלישית היוצאת מדברי רש"י, וז"ל: (3) שמקומות הנשמטים לפנינו בילקוט מפני הכפלתם, היו כאמת כתובים בנוף הספר לפני רש"י... אלא ודאי שהיה כתוב כאן כל המדרש שהביא רש"י בשמו מה שנמצא בתנחומא במקום אחר, רק בעבור שנמצא עוד כבר בילקוט כריש אלה הדברים (סימן תשצ"ג ותשצ"ה) השמיטוהו הסופרים כאן...".

נניח שכן הדבר: הילקוט שהיה לעיני רש"י לא נתקצר, ובמשלי היו כתובים אותם הדברים הנמצאים בדברים; בכל זאת יש מכאן סתירה לדעת ראפ" כי סגנון הדברים הכתובים בילקוט דברים איננו כלל סגנון הדברים שרש"י מביא מן התנחומא שמצא ר' שמעון. ואציג גם פה הדרשות אחת לעמת רעותה:

ילקוט :

אלה הדברים רבה. (כתיב מרפא לשון עין חיים...). כתיב מוכיח אדם אחריו חן ימצא ממחליק לשון, מוכיח זה משה, אדם אלו ישראל ואתנה צאני ונוי. אחרי, אמר הקב"ה בשביל להביאן אחרי, חן ימצא, דכתיב וגם מצאת חן בעיני. ממחליק לשון, זה בלעם שהחליקן בנבואתו וגכה לכן ונפלו בשמים. (דבר אחר מהו אחרי כביכול מי שהוכיח...). (ילקוט דברים רמז תשצ"ה מדר"ס א). ילמדנו. (למה הדבר דומה לזון שהוא מסוכך למות, קראו ללבלר... מניין ממה שקרינו בענין אלה הדברים אשר דבר משה, זה שאמר הכתוב אומר לרשע...). דבר אחר איהבו של אדם אומר לו השמר בעצמך, אבל שונאו אומר לו אל תתיירא כדי להפילו. משה אמר השמרו לכם פן יפתה לבבכם וחרה אף ד' בכם, דיון הוא אינו נושא פנים ולא יקה שיהי, משה היה מוכיחן, אבל בלעם הרשע אמר להם אל תיראו, עשו כל מה שאתם מבקשים, תרועת מלך בו ההוא אמר ולא יעשה. וכששמעו מיד נפלו שנאו וישב ישראל בשיטים. ושלמה צווח נאמנים פצעי אוהב, זה משה, ונערתות נשיקות שונא זה בלעם הרשע. ד"א... (ילקוט שם סימן תשצ"ג).

רש"י :

[ור' שמעון מצא] בתנחומא על אלה הדברים: מוכיח אדם אחר זה משה שהוכיח את ישראל אחר הקב"ה, שנקראו אדם שנאו אדם אתם, ונאמר בוכי מצאת חן בעיני. ממחליק לשון, זה בלעם האומר לישראל דברים מתקנים מה טובו אחליך יעקב, משה מכריז: השמרו לכם פן יפתה, ובלעם מכריז ומחניף עשו תאויכם ואינו מקפיד, לא איש אל יוכזב באומות, אבל בכס אומרו לא יעשה. ושלמה צווח על שניהם נאמנים פצעי אוהב ונערתות נשיקות שונא.

והנה ברמז תשצ"ה מביא הילקוט בשם דברים רבה רק את ראש הדרש של רש"י, וברמז תשצ"ג מביא בשם הילמדנו רק את סוף הדרש שהוא וכסננון אחר, ואיננו מזכיר כלל את הכתוב מוכיח אדם אחר. ובעל כרחך שהמקצר במשלי בעמדו אצל פסוק מוכיח אדם רמז להדרש שכרמז תשצ"ה על הפסוק ההוא. ואחר שהדרש הזה כפי שמוכא בילקוט רמז תשצ"ה איננו רק חצי הדרש המובא מאת רש"י, על כן אי אפשר לאמר שרש"י התכוון אל הילקוט, גם אם נניח שהדרש ההוא היה כתוב בילקוט משלי. אבל האמת היא כי רש"י רצה לומר בפשיטות שר' שמעון מצא בתנחומא שלו דבר אחד שלא היה נמצא בתנחומא של רש"י, כי ידוע שמן התנחומא היו ויש מהדרות שונות (צונץ G. V. 230). ור' שמעון ראה מהדרה אחת שלא ראה רש"י, ועל כן מביא זה רש"י בשם ר"ש, ובאמת לא נמצא הדרש המובא מאת רש"י בהתנחומא שלפנינו ובהרבה כתבי יד טמנו, אבל נמצא בכ"י ה' שבאוקספורד ובכ"י ספרדי ונרמס בהתנחומא שהוציא הר"ש בוכר בהוספה לפ' דברים אות ב' (ע"ש הערה ד'). לעיני ר' שמעון היתה המהדרה של כ"י אוקספורד וב"י ספרדי שרש"י לא ראה, ועל כן כתב רש"י כי ר' שמעון מצא את הדרש בתנחומא. דומה

לזה כתב רש"י ליהוקאל כ"ו י"ז: מפי ר' שמעון מצאתי שמצא במקרא תרגום ירושלמי, היינו שמצא בתרגום ירושלמי ירש"י לא ראה. ומה אנו למדין כי לר' שמעון היו ספרים ירש"י לא ראה, ע"י להלן סמן ה'. והנה בילקוט רמז תשצ"ג הובא הדרש בשם הילמדנו, וברמז תשצ"ה הובא בשם אלה הדברים רבה. ואם הדרשות האלה הובאו בשלמותן גם במשלי (כדעת ראפפורט), בודאי היה כתוב עליהן גם שם "ילמדנו", גם "אלה הדברים רבה". ומה זה ירש"י יאמר שר' שמעון מצא זאת בתנחומא? לישב את הסתירה הזאת יאמר ראפ"י כי רש"י קורא להילמדנו "תנחומא", ובכן יצאה לו התולדה השנית וז"ל: "2) שילמדנו הקדמון הנאבד מאתנו גקרא ג"כ תנחומא אצל רש"י, שכן המאמר המובא לא נמצא בתנחומא שלנו כלל, רק בריש דברים [רבה] חציו הראשון וחציו השני מן משה מכריו ואילך ישנו במאמר גדול בריש ילקוט דברים, ושם נרשם ילמדנו".

מה רחוקים הדברים האלה! רש"י ראה כי הילקוט מביא חצי דרש בשם ד"ר וחציו השני בשם הילמדנו, והוא משנה וכותב כי בעל הילקוט מצא הכל בתנחומא? ודע כי ראפפורט מודה שלעיני רש"י היו ציוני המקורות כתובים בפנים הילקוט. וז"ל בהוציאו התולדה הרביעית: "4) שבעל הילקוט רשם בעצמו בפנים את מקורו בתנחומא (כילמדנו?), ורש"י קורא זאת מציאה שמצא כמו דבר נסתר המונח במקום רחוק שהתנחומא (הילמדנו?) הוא ריש דברים ושם מצאו ונשאחו הנד".

כבר ידוע כי הילקוט מציין המקורות בפנים הספר קודם התחלת המאמרים, ובלתי נחוץ ללמוד זה מרש"י הבלתי מדבר כלל על הילקוט. האמנם מיה שיש ללמוד מכאן, הוא כי רש"י לא לקח מן הילקוט את הדרש שמביא בשום אופן. רש"י כתב: ורש"י מצא בתנחומא על אלה הדברים... היינו על הספר או על הפסוק אלה הדברים, ובכל הילקוט לא ימצא ציון כזה. הילקוט מציין תמיד רק "תנחומא" או "ילמדנו", מכילי להגיד את הספר ואת הפסוק, ובעל כרחך שאין כונת רש"י להילקוט. ואין להשיב כי רש"י ראה בהילקוט "ילמדנו" סתם, והוא הוסיף שהתנחומא הוא על אלה הדברים, כי אם רש"י ידע מעצמו איה מקום הדרש הזה, למה כתב כי ר' שמעון מצא אותו?

מכל זה יוצא הדבר ברור ונעלה מכל ספק, כי הדרש ירש"י מביא במשלי איננו לקוח מן הילקוט.

ג. כעת נבוא להראיה השלישית של ראפפורט. וז"ל: "ג) (ישעיה ג"ח י"ד) נחלת יעקב אביך, נחלה בלי מצרים כמה שנאמר ופרצת ימה וקרמה לא כאברהם כו' לא כיצחק כו' אלא כיעקב כו', ויעקב שמר את השבת שנא' ויחן ארת פני העיר שקבע תחומים עם דמדומי חמה, כך פירש ר' שמעון ע"כ [לשון רש"י]. בן הוא הנוסחא הישרה אצלי לאין ספק, ונשתבש לפנינו ג"כ שכתוב ר' שמשון (1) כמו שנשתבש בעמוס, ופה נראה חריצות רש"י ז"ל שידע למצוא גם בילקוט הגדול זה גרנר חדש וטועיל, וקורא לו פירוש. לא מדרשו, כי הוא באמת רק פירוש מבעל הילקוט על דרוש הנמרא, כי מן לא כאברהם עד ויעקב שמר כו', נמצא

(1) גם ככהכי יד שהיו לעיני כרייטסויפט כחוב שמעון (נינר ג"כ סס).

לפנינו כאן בילקוט והוא מגמרא (שבת ק"ח ב'), אמנם ההוספה המושכלת שיעקב שמר את השבת כלומר למה בחר [ישעיה] רק בשכר יעקב ולא בשכר אברהם ויצחק, וזה רק בשביל שעל יעקב נאמר ביחוד ששמר את השבת, ולכן ראוי לשכרו כל יומר שבת כמה, לא נמצא שם בגמרא, רק בעל הילקוט הוסיף זה מעצמו על פי מדרש שמצא, והוא בב"ר פרשה וישלח על פסוק ויחן את פני העיר, ושם לא נמצא דרוש של הגמרא. צירף אפוא הגמרא דשבת ומדרש וישלח לעשות דרוש שלם, ופירש עי"ז היטב גמרא דשבת, ולכן כתב רש"י זה פירש ר' שמעון, והנה הוספה זו לא נמצא ג"כ כאן [בישעיה] בילקוט רק פ' לך לך (סוף רמז י"ג), ויתכן שגם פה בילקוט ישעיה קצרו המעתיקים מפני ההכפלה, כאשר ראינו למעלה... אם לא נאמר שרש"י השתמש כאן בדברי הילקוט פ' לך לך, מה שאינו כפי דרכו כאשר הראינו."

אין כל יסוד לדברי ראספורט האלה; הפירוש עם "ההוספה המושכלת" שרש"י מביא איננו בהילקוט בשום מקום. גם בפ' לך לך לא נמצא זה, ומה שמביא שם הילקוט הוא לקוח מלה במלה מן בראשית רבה פ"א בלי כל הוספה ופירוש ואציג פה לשון רש"י והילקוט:

ילקוט לך לך רמז ע"א:

ב"ר. אברהם שאין כתיב בו שמירת שבת ירש את העולם במדה שנא' קום התהלך וגו', יעקב שכתב בו שמירת שבת ויחן את פני העיר נכנס עם דמדומי חמה וקבע תחומין מבעוד יום ירש את העולם שלא במידה שנא' ופרצת ימה וקדמה צפונה ונגבה (וכן הוא בבראשית רבה פרק י"א בלי שום שנוי).

רש"י:

נחלת יעקב אביך נחלה בלא מצרים שנא' ופרצת ימה וקדמה וגו' לא כאברהם שנא' הארץ אשר אתה רואה ויעקב שמר את השבת שנא' ויחן את פני העיר שקבע תחומין עם דמדומי חמה כך פ"ר ר' שמעון.

הלא נראה כי אין הילקוט נותן הטעם שישע"א אמר נחלת יעקב מפני שהוא שמר את השבת, רק העתיק כל מדרש שמצא בב"ר. בהילקוט שחיה לעיני ראספורט נרשם על המאמר ההוא "ב"ר פ"יג" (ד' פראנקפורט), או "ב"ר פ"ט (ד' קראקא), והוא חפשי שם ולא מצא, ונעלם ממנו כי הדרש ההוא נמצא בב"ר פ"יא, ועל כן חשב כי הדרש נתחדש מאת בעל הילקוט. אך עם כל זה היה לו להתבונן כי אין בילקוט לך לך "ההוספה המושכלת" שרש"י מביא בשם ר' שמשון או ר' שמעון. — נגד הראיה הזאת של ראספורט העיר בעדק קירכהיים (ליטבל' 1844 צד 253) כי ר"י קרא מביא בפירושו לישעיה את הדרש הזה סתם, ולו היה אביו הממצא אותה כי אז בודאי לא היה נמנע מלהזכיר עליו את שם אביו. —

ד. וזאת היא הראיה האחרונה של ראספורט:

"ד' סוף אבות: וראיתי במדרש של רבי שמעון (1) קרא בספר משלי חמישה קנינים שמוציא קנינו של אברהם מדכתיב אלה תולדות השמים והארץ בהבראם; אל תקרי בהבראם זשי"ה ברוך אברהם וגו', וכן פתרון המקרא ברוך אברהם לאל עליון הקונה אותו כדרך שקנה שמים וארץ ע"כ [הפירוש המיוחד לרש"י על אבות] כפי הנוסחא שראו החכמים צונץ [G. V. 300] ולוצאטו [כ"ח ד' 60], ועל זה כתב

(1) כפי מה שזכר צונץ ע' דוקס ליטבל' 1849 ז' 488 ומייביר קאטלונג קובץ 378-

החכם צונץ א"א לומר שכונן לילקוט, כי לא נמצא כן במשלי (ה') כמקום הראוי ולא במקומות אחרים המדברים מדרוש זה. אולם אצלי מבורר כי עיקר דרוש זה חסר לפנינו בילקוט, והיה נמצא עוד לפני רש"י במקומו. והנה כמה פעמים נמצא ענין זה בילקוט ובשינויים רבים ממקום למקום. הפעם הראשונה היא פ' לך לך (רמז ע"ד) שלשה קנינין הן, תורה קנין אחד, דכתיב ד' קניני וגי', שמים וארץ קנין א' דכתיב קונה שמים וארץ, ישראל קנין א' דכתיב עם זו קניתי. ואית דאמרי ה' קנינין, תורה, ושמים וארץ, וישראל, ואברהם, ובהמ"ק, דכתיב הר זה קנתה ימינו, ע"כ [לשון הילקוט] ובעליל נראה שבהוספת ב' הקנינין באית דאמרי, ימצא מעט רק על בהמ"ק ולא על אברהם, והוא חסר לפנינו... אולם כל הלשון השני הזה באית דאמרי חסר במקומות האחרים בילקוט. והנה החבדל בין שתי הלשונות נראה שהוציא מהבדל המאמרים בפסחים (פ"ז א'), שלשה קנינין (כפי נוסחת רש"י בפירושו לאבות שם והוא המהדורה קמא (?)) ממנו, אעפ"י שבפירושו לפסחים, והוא המהדורה בתרא (?), סותר נוסחא זו וגורם ד' קנינין) וכסף מס' אבות, חמשה קנינים. ובעל הילקוט בעצמו היה שונה ומשתנה בנוסחא זו, שכן בפ' בשלח (רמז רנ"ב) ובתהלים ע"ח (תתכ"ב) ובמשלי ח', ד' נקראו קנין כמהדורא בתרא של רש"י [בפסחים]. אכן בפ' האזינו פ' הלא הוא אביך, זה אחד משלשה שנקראו קנין למקום, וזה כמו בלשון ראשון שבפירוש לך לך. אולם הטעמים שנקראו קנין משתנים ג"כ. ובפ' בשלח הושב ד' שנקראו קנין ישראל, וא"י, ואברהם, והתורה, ונותן מעט לאברהם שנא' ברוך אברהם לאל עליון קונה שמים וארץ, והטעורת מבוררת, שכן בתהלים ע"ח ובמשלי ח' הושב במקום אברהם בהמ"ק, וכן מכייה דסיום בפ' בשלח: יבוא ישראל שנקראו קנין לארץ שנקראה קנין ויבנו ביהמ"ק שנקרא קנין בזכות התורה שנקראת קנין. וגם הטעם אינו מובן, אברהם לא נקרא שם קנין, רק שמים וארץ אשר הקב"ה קונה אותם, אלא וודאי שהיה כתוב ג"כ אית דאמרי ה' קנינים, ומסיף אברהם, ואצלו הטעם מורכב מן אלה תולדות שמים וארץ בהבראם ומן קונה שמים וארץ כפי נוסחת רש"י, והסופרים עירבו, וכן בכל המקומות וילקוט משלי בתוכם. ומה שמסתפק החכם צונץ שם על פירוש אבות המיוחס לרש"י, אם הוא ממנו, הנה הראתי ברור כי ממנו הוא רק מהדורא קמא, ולא זה המקום לבאר זה. עכ"פ נחשוב כי בררנו למדי שרבי שמעון בעל הילקוט מובא בכמה מקומות מרש"י, ובפירוש על אבות, שהוא לדעתנו ג"כ מרש"י, קוראהו ר' שמעון קרא, וקורא לילקוט שלו מדרש, כמו שקוראהו בפירושו לעמוס ו' ג".

טרם אבא לדבר אדות גוף הענין, אבאר שהפירוש על חמשה קנינים איננו לרש"י רק לאחד מתלמידיו. הרבה פירושים לאבות השונים אלה טאלה גתיחשו לרש"י. הסופרים והמדפיסים ערכבו הנוסחאות בכרם מפירושים שונים הדברים שמצאו חן בעיניהם ובהשמיטם מה שלא הודח נראה להם, לפעמים הביאו שנים ושלשה כאורים על דבר אחד, וכתבו „נוסח אחר" או „פירוש אחר". ועל כן אין לחרוץ על הפירושים החם משפט כללי, אבל נחוץ לחקור בפרטות על כל חלק וחלק מן החלקים שהורכבו מהם. את המאמר וראיתי במדרש של ר"ש... אפשר לברר על כוריו. צונץ ולוצאמו לקחו אותו מן הפירוש שנדפס כמנמובה שנת ש"ך. אח"כ נדפס הפירוש הזה בס' דרך

חיים למהר"ל מפראג (קראקא שט"ט) ¹, בהדפוסים ההם יש אחר המאמר הנזכר עוד פ"י שני, וכתוב עליו "פי' אחר". האמנם בהפירוש הנדפס על שם רש"י בס' לב אבות (שאלונקי שכ"ה) ² ובס' מדרש שמואל ובש"ס נשמט כל הפירוש הראשון ונשאר רק הפירוש השני, ממילא מובן שנשמטו גם המלות "פירוש אחר". וזה תופס שני הנאורים כפי נוסח ספר דרך חיים אשר לפני: "חמשה קנינים במחזורים" וכן מצאתי בתנא דבי אליהו [זוטא פ"ט ופי"ז] אברהם הוא מה' קנינים שקנה הקב"ה. וראיתי במדרש של ר' שמעון קרא... (הכל כמובא למעלה). אבל בספרי אצל הלא הוא אבך קנך אין כתיב אלא ג' קנינים, ומכל מקום במכילתא אצל עם זו קנית מונה אותם ד'. לכך היה רבינו כל ימיו אימר ד' מפני שקשה לו לומר קנינו של אברהם מברוך אברם לאל וגו', לפי שאין המקרא נשמע כן, וקנין שמים [וארץ] הוא מוציא מברוך אברם לאל עליון קונה שמים וארץ. ואני אומר כשם שהספרי והמכילתא הלוקים, שזה אומר ג' וזה אימר ד', כך אפשר שהגדה שלישית חולקת לומר חמשה, ומצאתי כן אחר כך בתנא דבי אליהו. והא לשון הספרי והמכילתא בספרי שנינו... ובמכילתא כך שנינו ארבעה נקראו קנין ישראל שנא' עם זו קנית, ארץ ישראל שנא' ברוך אברם לאל עליון קונה שמים וארץ ¹, בית המקדש שנא' הר זה קנתה ימינו, התורה שנא' ה' קנני ראשית דרכי, ובאו ישראל...

ולדברי האומר חמשה מוציא קנין שמים וארץ מדכתיב השמים כסאי וכתיב אחריו ואת כל אלה ידי עשתה, והעשיה והקנין אחד הוא... פי' אחר חמשה קנינים קנה הקב"ה בעולמו... והרבה נמנמנין יש בדבר כי לפי מה ששנינו במסכת קדושין (צ"ל פסחים) בפרק האשרו הברייתא אינה כתובה כתקונה שלא שנינו אלא תורה, שמים וארץ, וישראל. ומביא ראיה לשמים וארץ מהפסוק שנא' באברהם קונה שמים וארץ.

והנה לפנינו פה שני מפרשים שונים. המפרש הראשון רוצה לקיים הנוסח: ה' קנינים ומביא ראיה מתנא דבי אליהו, והמפרש השני מערער עליה ומביא ראיה מפסחים ששם הנוסח: לפי דבריו "שלושה קנינים" ³. אין גם אחד משני המפרשים האלה רש"י. המפרש הראשון הוא ר' יעקב ב"ר שמעון תלמידו של רש"י ורבו של רבנו תם. הוא חבר פירוש לאבות הנמצא בכ"י באוכספורד (ניבוי 376), והמובא מר' משה תקו בספרו כתב תמים (אוצר נחמד ח"ג 59) ⁴. המאמר "וראיתי במדרש של ר' שמעון

¹ בעל זיקוקין דנורא לדח"ז פ"ט מביא בשם "בעל פי' הסדור" המאמר ההוא בשנויה.
² לעיני המחבר היו שלש מהדורות מן הפירוש המיוחס לרש"י, והוא כרך "כל העולה על רוחו". כן יספר בסוף הספר דף קכ"ה ע"ח.
³ לעיני ראשפורט היה — כנראה — רק הפירוש שבש"ס או בס' מדרש שמואל, שם הובאו רק דברי המפרש הבני. ומן הפירוש הראשון היה לפניו רק הראש, היינו מה שהביאו זונק ורש"ל, ולא סופו, ועל כן חשב ראש' שמי שהביא המאמר ממדרש ר' שמעון הוא גם הגורם בפסחים ג' קנינים, וכזה מה שכתב. — אהשלם על זונק חיך יכול להשאיר הדבר בספק אם הפירוש הוא לרש"י או לא, והלא מן הלשון: לך היה רבנו... מוכח שהמסר היה תלמידו של רש"י.

⁴ אדות פירוש ר"י ביר שמעון ע' סיכמך מביא לאבות דרי נתן פ"ב. המובא ממנו

קרא... ישנו בהפירוש ההוא של ריב"ש¹, ומשם נעתק להפירוש המיוחס לרש"י, כמו שנעתקו ממנו הרבה מאמרים להפירושים המיוחסים לרש"י. מדברי המפרש הראשון בעצמו מוכח שהיה תלמיד רש"י, כי הוא יספר: "לכך היה רבינו כל ימיו אומר ד"י. ואין ספק כי רבינו" זה הוא רש"י, כי רש"י גרס בפסחים ד' קנינים, ובודאי גרס כן גם באבות. וכן מצאתי הגירסא הזאת (ד' קנינים) בפירוש אבות שבפירוש המחזור כ"י שלי (היה מקורם ת"י רשד"ל ורשזח"ה). וז"ל בדף 81: ארבעה קנינין, יש אומרים כמו כן אברהם משום שנא' בהבראם בנימטרי' אברהם, אבל שבשתא היא. ובספרי אצל (אביך אינו) הלא הוא אביך קנך אינו מונה רק ארבעה (שלושה?) ואין אברהם מן המנין. — זהו בשמט רש"י, גם קרוב בעיני כי הפירוש ההוא שבפירוש המחזור הוא לרש"י עצמו². על כל פנים כונת המפרש הראשון היא לרש"י רבו, וממנו נדע כי רש"י היה אומר כל ימיו ד' קנינים. ומזה נובל לשפוט כי גם המפרש השני איננו רש"י, אחר שהוא גורס בפסחים ג' קנינים. — (סוף בינה).

לכבוד רס"ג זצ"ל שני מאמרים.

ב. הנהרות ונגהות אל הפתיחה לספר האגרון¹

באת שניאור זק"ש.

פסק ב"י: "ויאצל עדיו חכמתו גם תולדותיו".

אולי אין צורך להגיד: עליו במקום: עדיו, כי הרס"ג כהקליר אשר לפניו וככל הפייטנים הקדמונים נהג את הלשון בכבודות; כי זה היה נחשב להם לצחות כידוע. על כן אחז במלות הזרות הבלתי רגילות, אשר אין להן חברים

בכתב היים וגמלא ככ"י אוקספורד, גמלא גם בפירוש רש"י הגדסס במדרש שמואל ובש"ס, ואיננו כסו דרך חיים וסדור ר' נפתלי מרוז. כמו קן עלו עוד הרבה דברים מפירוש ריב"ש בפירוש רש"י הגדסס. — ריב"ש חבר ס' האלקושי (בהכונה) בשנה 1123 (ייבזיר 692). ר"י קרא לישיבה י"ד ל' הכב: סורס לי ר' יעקב. לפי דעת דוקס (ליטבל' 1847 זד 345) הוא רכנו חס. אפשר שהוא ר"י ב"ר שמשון.

¹ דוקס ליטבל' 1849 זד 488, ייבזיר קובץ 376. שם הגירסא שמשון.

² הפירוש ההוא לאבות מבוזר מן הפירושים הגדססים ומכחי יד שהיו לעיני רשד"ל, (ליטבל' 1851 זד 211). לשונו קרה ודומה ללשון רש"י. על המשנה באשמו חמרו כחוב שס: באשמו, נדה ל"ג (לא גרסינן) דלפי' דמהורה חמרו. זאה הוא בודאי הגירסא הקדמונית והנמונה בדברי רש"י, כמו שהוכיח והעלה ה' שיכטר (מבוא לאדרי"ס ד), מבלי שראה את הפירוש הזה. כשנלכף לזה כי הפירוש ההוא גורס בשמט רש"י ד' קנינים, נובל לשער בלדק שיא מה"י רש"י. — אדוח הפירושים השונים לאבות המיוחסים לרש"י ע' הערת ר' זלמן שערן בית הבחירה דף מ"ג.

¹ כבר העירונו בראש המאמר הראשון על ס' האגרון (למעלה צד 5), כי הרב המחבר ג"י כתב את המאמרים האלה לפני י"ט שנה, אחרי צאת פתיחת ס' האגרון בהלבנון, ולכן כל

רבים במקרא, ונמצא במקרא: תנע עדיך. וכבר השיב הראב"ע על תשובות דונש על רס"ג, כי תפש דונש את הרס"ג לאמר, כי דבר הרס"ג קשות כפזמיו ויען הראב"ע ויאמר ע"ז: "ואני אשיבנו (את דונש) ידענו כי פזמי כל אנשי מזרח כלם על זה הדרך, גם רוב פזמי אנשי מערב, ומשפטם לבקש מלות זרות וקשות" (שפת יתר ס' ע"ד). לעמת זה עלינו להגיד: גם על תולדותיו, במקום גם תולדותיו.

פסוק ד': ותחשבנה שרירותם. הנה במקרא נמצא שרירות רק סמוך ללב, ורס"ג חשב כפי הנראה שרירות לשם נקבה מיכרת, וקשה לי לכוון פירושו לשרירות לב שבמקרא, אשר בודאי פירושו גם באגרונו ככתרגומיו ובפירושו למקרא; ופירושים רבים ושונים נאמרו על שרירות לב [ע"י מנחם ישראל השביעי ופרחון ורד"ק שרש שרר ורמב"ן ורננו בחיי נפ" החומש]. ועל כל הפירושים לא יתישב הלשון: ותחשבנה שרירותם, וצ"ע*.

שם, ויביא מגורותם ויפוצו בחמס [או: בחמס?] ויתמהרו העתידות. נראה שצ"ל: ויפוצו בחמתו, ר"ל בחמת ה' עליהם; או יצ"ל: בחמסם, ר"ל: נפוצו בעבור החמס אשר בכפיהם⁽²⁾; והפסוק הזה בכללו הוא מיוסד על דברי המדרש בכ"ר פל"ח: אמרו אחד לאלף ותרנ"ו שנה הרקיע תתמוטט אלא בואו ונעשה סמוכות כו'; ולזה אמר הרס"ג: "ויביא מגורותם... ויתמהרו העתידות", כי ברוע דרכם החישו העתידות למו. כי בעוד אשר היה הרקיע מעתיד להתמוטט שנית רק אלף ותרנ"ו שנים לאחר המבול, שאז התמוטט הרקיע לראשונה לאחר אלף ותרנ"ו שנים שמתאדם עד המבול, התמהר מעתה העתיד לבא לזגן מאוחר ובא כבר מקודם ש"מ שנה לאחר המבול*. ובתפוש הרס"ג הלשון: ויביא

ההנהות וההערות אשר במאמר הזה מוסבות על היצאה ההיא; אולם בהוצאת הרב החכם ד"ר הר כבי נ"י (במכה"ע לחת' שטאדה 1882) — אשר לא ראה עד הנה הרב בעל המאמר הזה — נתקנו כבר הרבה שגיאות ההוצאה הקודמת וגם נתבארו בהעתקתו האשכנזית ובהערותיו הגלוות אליה כמה דברים קשים בהפתיחה הלזו, קצתם באופן המתאים להערות הרב במאמר הזה.

העורך.

* (יום ו' עשי' ז' שבט הרנ"א). זמן רב אחרי כתיב זה, עלה בידו ישיב נכון על זה עפ"י תרגום הסורי לכן כירא אשר היה ביד הרס"ג וצ"ל כתוב עברית, כמו שהודיע לנו יריד געורינו הרב החכם הכולל הצדיק רש"י פי' ז"ל (אשר עליו לבנו מאד דיו ונבכה למותו מאין הסוגות) בהכרמל (עמוד ס"ז, וצר לי מאד, כי לא בא לירי מעולם ההמשך ממאמרו הנכבד מאד הזה על דבר רס"ג). ועל דבר פעולת בן סירא על רוח הרס"ג וכן פעולת ספר ה' ו' ב' ל' י' עליה אשר היה ג"כ בכתובים עברית אצלו, איחד אי"ה מאמר מיוחד ומשם יתראה ג"כ, כי כסר אלעזר בן עיראי, לא היה ולא נברא ולא עתיד להיותי — כלשון ריש לקיש בירושלמי על ס' איוב — ואף לא למשל היה חס' בן עיראי הזה, כי הלא הוא והוא בעצמו ס' בן סירא, הוא ולא אחי וצ"ל: עיראי במקום עיראי. —

הכותב.

(2) החכם הר כבי (בהוצאת הפתיחה לס' האגרון, צייטשריפט' לשטאדה 1882) מחזיק בהנחם: ב' חמס על סמך הכתוב יומיה נ"א, ל"ט, נגד ראיג אשר שער גם הוא כי צ"ל "בחמס".

העורך.

* (ובהערה הראשונה להרשומה"י נ"י נדפס בטעות לשון הסע"ר: מן המבול עד הסלנה שג"ו שנה, במקום ש"ם שנה).

הכותב.

מגורותם יסד את דבריו אלה גם על דברי התנחומא בזה [המוכא גם מרש"י ז"ל בפ"י החומש]: ופי' ה' אותם משם אמר להם אתם אומרים פן נפיץ תהיו נפוצים על פני כל הארץ הה"ד מגורת רשע היא תכואנו; והן הן דברי רשב"ח שדרש על דור ההפלגה שאמרו ונפויץ על פני כל הארץ, את המקרא: פי כסיל מחתה לו [בב"ר שם להלן]. —

פסוק ה': ירעה הארץ. ירעה מלשון הכתוב: התרעעה ארץ [ישעיה כ"ד, י"ט]; או שצ"ל: יראה הארץ, מלשון הכתוב ארץ יראה ושקמה [תהלים ע"ו, ט"ו].⁸

שם, ותחץ לשונות כמספר לאומיה. ע"ד הכתוב: בהפרידו בני אדם יצב גבלת עמים למספר בני ישראל, עפ"י דרש רז"ל ע"ז. ע' רש"י שם וע' פדר"א פכ"ד. —

פסוק ט'. ולספר בלשונות עמי נכר הארץ; וכן פסוק י"ב: מספרת [כצ"ל: במקום "מספר"] יונת. השתמש הרס"ג בפעל ספר על דבור בכלל ובלשון מיוחד מן לשונות הארץ, כמו שעשו חז"ל; כמו שמצינו: אר"י בנתן ותרש שני מרסיים היו והיו מספרין בלשון מורסי [מגלה י"ג, ב']; ואר"י אדה"ר בלשון ארמי סיפר [סנהדרין ל"ח, ב']; ומספרין בלה"ק כמלאכי השרת [חגיגה ט"ו, א'].

פסוק י"א: ותלט עלגתם על שפר אמרינו. מזה אנו רואים כי פי' גם הרס"ג הנותן אמרי שפר: נותן אמרים נאים, כפ' רז"ל והמתרגמים [ותרגום הסורי הוא הפשיטא עמהם]; ואחרי הרס"ג השתמשו בלשון אמרי שפר להוראת שפה יפה, גם מנחם שקרא בראש מחברתו את לשה"ק בשם: ראש כל אמרי שפר, והנשיא הסדאי (על פי מנחם) שאמר באגרתו למלך הכוזרים: ומה יכלת שרעף למצא אמרי שפר אצל הולכי גולה; וכן דונש שאמר על ספר מנחם במכתבו אליו שכראש תשובותיו: ספר מפר אמרי שפר. —

שם: ולא נכון כן, נראה שצ"ל: ולא נכון לעשות כן כלשון הכתוב. פסוק י"ב: וגם גלות בני קנז ובני ספרד ישיחו נועז. מזה נראה ברור, כי כבר הוא ז"ל פי' עם נועז (ישעי' ל"ג, י"ט): כמו מעם לעז (תהלים קי"ד, א'). בחלוף נו"ן ולמד, כמו ישעשה אחריו רש"י ז"ל, (ע' פירושו לתהלים ולישעיה), כי ממה שנא' בלשון כפול: הגו חנסית, ישיחו נועז; יש ללמוד: ממצרים.. מעם. לעז, דבר אחד שמענו נועז ולעז. ולא כפ"י הרד"ק ז"ל, שיכניס "נעז" בשרש "יעז" מלשון "עז" ו"עוז", כי גם בדבר התחלף האותיות היה הרס"ג ראש המדברים; והוא כתב שער מיוחד בחלוף האותיות⁴. ור' יונה בן גנאח לא הירא אבי כל בני חלוף — כי כבר קדמו בזה הרס"ג ורבי יהודה בן קריש; והראב"ע ז"ל לא דבר נכונה הפעם, באמרו כפ"י עם נועז: והאומר כי

⁸ אין צורך להגיה יראה, כי גם להמלה ירעה הוראת פחד וחרדה לדעת רס"ג, כי הוא מעתיק את הכתוב: נפשו ירעה לו (ישעיה ט"ו, ד'): נפוסהם קד תראעת: נפשם חרדה ורעדה והוא משוח שרש ירע' בעברית לשרש "ראע" בערבית (ראה הערת הח' הרכבי, שם, והוצאת תרגום רס"ג לישעיה מאת הח' דרנבורג, עמוד 81 הערה 4)

⁴ הח' הרכבי, שם, מעיר על תשובות דונש צד ל"ט ס' קט"ו, המזכיר בשם הרס"ג כי החליף לפעמים ל' ונ'. העורך.

הגו"ן תחת הלמ"ד לא דבר נכונה"; והוא במקום הזה צדיק הרבה מהרס"ג ורש"י ז"ל. ולפלא, כי גם רבי יונה ז"ל, אשר הרבה להחליף את האותיות, לא הזכיר את החלוקה הזו ברקמתו, אות נ"ן, וכמו שבמקרא דישע"י (שם) חבר אל נועז הוא עמק שפה ונלעג לשון, כן פה אצל הרס"ג עלגתם שבפסוק הקודם ונלעג לשון שבפסוק הבא המה חברים למי שישחיו נועז בפסוק הזה. —

סוף פסוק י"ג: כי נלעג לשון בארצות שביינו. הרס"ג בנה: נלעג, מן: נלעג, וההוספה שמביא הר"ד שזח"ה נ"י מהכרמל: כי חרפה היא לבני ישראל לגרש מביניהם (צ"ל: מפניהם) השפה העכריה ולהשתמש בשפה נכריה, נ"ל: שהיא באמת הוספה על דברי הרס"ג, כי מלבד שסמני נערות נפריס בהן, יארך עוד הפסוק הזה על ידה הרבה יותר מדי. ואנכי לא מצאתי את ההוספה הזאת ב"הכרמל"; ואולי כתב מוה"ש שזח"ה נ"י ארת הדבר הזה מפני הזכרון וזכרונו המעו? והחליף אולי את "המליץ" (אשר איננו לפני) בהכרמל.

פסוק י"ד: לדרוש ולכין, צ"ל: ולכין; כי אמנם נמצא: הכין הלב לדרוש, אבל לא: לדרוש ולהכין הלב — ולדרוש ולכין ולחקור (ולחקריהו"ש) המה לשונות נדרפים; "ולכין" הוא ע"ד: לגחותם, וכדומה. שם: אשר המדח חיינו הייתינו, נראה שצ"ל: חיי הייתינו כלומר: חיי נשמתנו, והיתה גם הגשמה לנפש חיה; כמו למעלה (פסוק י"ג): וחית רוחינו.

פסוק ט"ו: ויכתוב האוגר את הספר הזה להיות לחכמה לכל עם יד לכל יודעי דת ודין, הח' רבי יוסף ד"ב נ"י מניה: לכל עם ולכל יודעי דת ודין (ע"י הערתו). ואין הכרח לאמר שיכון הרס"ג פה בלשון: "לכל עם" על העמים זולתנו, כדבריו, כי נוכל לאמר ג"כ שכונתו בכל עם על העמים השונים באותו עם עצמו, כלומר: שכמו וכתבי אבותיו וכדומה, כי גם אלה נכנסו במקרא תחת גרר "עם", כנודע; וכן גם שם: "גוי" כולל כל אותן ההוראות האמורות. ואולי כתב הרס"ג: לכל העם, במקום: לכל עם. והחכם שזח"ה מניה: לכל עם ד' [ה'] ככתוב ב"הכרמל" במקום: יד⁶. ואני אומר: שאף אם נגיה: עם ה' כמו שכתוב באמת בפסוק י"ד: ולכל עם אלהינו, בכל זאת לא נוכל לשבר את היד; כי בין אם נגיה: לכל עם ולכל, ובין אם נגיה: לכל עם ה' ונעקר את היד ממקומה, נשחת את דברי הרס"ג הנעימים, אשר כתב בלשון צח כלשון המקרא, כהכפיל הענין במלות שונות ובתיבה מושכת עצמה ואחרת עמה; כי שיעור הכתיב הזה, הוא: להיות (הספר) לחכמה לכל עם (ה') ולהיות ליד לכל יודעי דת ודין. וענין יד פרה למלאכה, לתשמיש דת ודין, כלומר: יד תופשת את כלי הדת והדין, כמו: ידות הכלים, בדרז"ל, והכונה:

⁶ בהוצאת הח' הרכבי שם כתוב: לכל עם ויין וכן היה דרך כמה קדמונים לכתוב את שם ההוי"ה (כאשר ראינו בכ"י שונים) וגם בפתיחה עצמה כתוב כן פעמים אחדות, ולפי"י יראה כי המלה "יד" היא רק טעות המעתיק, אשר חשב את האותיות: ויין לאות ד', אך נכונה דעת הרב הכותב כי חסרה מלת "יד", ואפשר כי השמיט המעתיק בכונה את המלה "ויין" או "יד" בקראו את שתיוזן "ה" או "יד" וחשב את האחת ליתרה.

אמצעי מועיל להם; וכמו שאמר בפסיק הקודם: כי בו (בהכנת לה"ק) נבין חקי תורת צורינו; וכמו שאמר ג"כ אח"ז (כפסוק י"ח): כי תורת בו ידעוה. וכבר ידענו ממוקם אחר, איך הזהיר הרס"ג על הבנת לשוננו על בוריה, לאמר, כי בהכנתה תלויה הבנת הדינים, כמוכא בשמו מרבנו בחיי פ' ויקרא (א', ז) בזה"ל: ונתנו בני אהרן הכהן אש על המזבח, וכתב הגאון רבנו סעדיה בזה טעו נדב ואביהו שחשבו כי מלת ונתנו פ' ש' שיטמו אש מן החוץ על המזבח ואינו כן אבל מלת ונתנו הוא כלשון ובערו שכן מצינו לשון נתינה שפ' הבערה והביא ר"איה משה שאמר חזקיה ונתון את אלהים באש ואמר כי מכאן יש להוכיח כמה צריך האדם להזהר בדקדוק המלות בלשון תורתנו שאפ' נדב ואביהו שאין בכל ישראל למעלה מהם אחר משה טעו במשמעות לשון ונתנו ומעותם היתה סבה להם שהביאו אש זרה מן החוץ ונענישו בחיוב מיתה כי אמרו שכשאמר משה מפי הגבורה ונתנו בני אהרן הכהנים אש פירושו שישימו על המזבח אש מן החוץ ולא חשו בזה שישאלו למשה והגיע להם העונש הזה כו', ולרוב גודל הזהירות שחייב אדם להזהר בדברי התורה במלות ל"ש"ק קרא הכתוב מי שהוא משנה כונת המלות בלשוננו הקדוש מהפך דברי אלהים חיים כ"י כו' עד: מכאן ר"איה מפורשת כמה חייב אדם להזהר בפ' ספרי הקדש בפסוקים ובמלות, ע"כ.

ונראה שרבנו בחיי לקח את הדברים הנפלאים האלה מפירוש הרס"ג על התורה, כי הוא מביא אח"כ גם את תרגום הגאון בלשון ערבי על התיבה: ונתנו, להוראת ההבערה*, וכל זה מסכם עם מה שדברנו בזה. — והנה, כמו שלאריסטו והנמשכים אחריו ההגיון הוא יד וכלי לחכמת האלהות [ע' אדות זה בספרנו "היונה" עמוד ס"ו בהערה], כן הלשון אצל הרס"ג הוא יד וכלי לחכמה ולדת ודין. (סוף ינוס).

"מפני מה זכה יהודה למלכות"

מאת חיים אפנהיים (ז"ל) אב"ד בקהל טהורון.

בהרבה מקומות בתלמוד ובמדרשים יוספר לנו שהתנבחו ת"ח באגדה או באחד מעניני קורות בני עמנו ואין לאל ידנו לברר מאין באו לזה, ומאיוה טעם התעוררה השאלה באספתם, ובפרט אם נאמר ונשנה הענין בעתים שונים, ופעמים נראה לנו לפי ההשקפה הראשונה שהם דברים קלי-הערך ולא נדע למה חררו גדולי הדור את כל החרדה הזאת עליהם, או שהם סתומים לגמרי כחידה בלי פתרון; אבל אם נתבונן ונחקור מי הם המדברים, מי פתח תחלה או הרבה לדרוש בענין

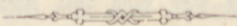
* וכבר העיר גם החי הרא"ג על הדברים היקרים האלה להרס"ג, במכתבו-העתי הישן, כרך ה' בעמודים רס"ח ורס"ט, אחרי שכבר העיר הגאון מ"ה שייך ז"ל בתולדות רס"ג הערה ל"ה, ואמר בכלל: "וכן בבחיי על התורה מוכא באריות (מבאורי הרס"ג) הרבה פעמים ותמיד דברים מתקבלים וישרים". —

זה ובאיזה זמן ומקום היתה השיחה וכמו כן נשים לב להקורות אשר מצאו את בני דורם בעת ההיא, נצליח לרדת אל תוך עמק כונתם ולעמוד על מקור מחלקותם, ודבר זה יאיר לנו ג"כ נתיב להצייץ בין החרכים לדעת מורשי לב המתוכחים ועשתונותיהם ופעולת הקורות על רוח כל אחד ואחד מהם, והא לך דוגמא.

תניא בתוספתא (ברכות פ"ד) מעשה בארבעה זקנים וכו' היו עסוקין במה ששנה להם ר' טרפון מפני מה זכה יהודה למלכות וכו' הוסיפו מעצמן אשר חכמים יגידו וגו' אמר להם (ר' עקיבא) וכו' גותנין שכר על העבירה וכו' עד סוף הענין. הנה רוב הדברים נזכרו ג"כ במכילתא (פ' בשלח) בשנים אחדים, ולפי העתקת המכילתא ה' הוכיח עם ר' טרפון כשהיו הזקנים יושבים אצלו בצלו של שויבך ביבנה, אמנם לפי נוסחת התוספתא הוכיח ר"ע עם הזקנים במה ששנה להם ר"ט רבם למה זכה יהודה למלכות והוכיח ה' כשישבו בבית שערו של ר' יהושע, והנוסחה הזאת אמיתית היא, כי בפרק ההוא נזכרו כבר הדברים ששנה ר"ט לתלמידיו כשהיו אצלו בצלו של שויבך, והאחרון שבהם היה ענין מלכות יהודה, ואח"כ נאמר שם מעשה בארבעה זקנים וכו' כשישבו בבית שערו של ר' יהושע דמשמע שיוכחם ה' על מה ששנה להם ר"ט רבם במקום אחר; ובנוסחת כ"י ערפורט נאמר היו עסוקין במה ששנה להם ר' עקיבא, וזה בודאי טעות סופר ובפרט שבכל הספרים כתוב במה ששנה להם ר"ט.

אמנם מקום המעשה שנאספו הזקנים בביתו של ר' יהושע יפיץ אור על ענין הוכיח, כי כאשר פרצה המחלוקה בישיבה שביבנה מפני שרבן גמליאל כסף לו לר' יהושע קמי רבנן והורידוהו מטעם זה מגדולתו ומנו את ר"א בן עזריה תחתיו (ברכות כ"ח, ובירושלמי שם), ירא ר"ג שמא תתפרד החבילה, לכן הלך אצל ר' יהושע לפייסו, ואין ספק כי בכ"ז לא היתה דעת הזקנים ותה"ח שזה בענין זה, יש אשר רצו להושיבו על כנו כבראשונה, ויש שחשבו כיון שירד שוב לא יעלה, מפני שהיו יראים שינהג עוד נשיאותו ברמים, וממה שיסיפר לנו בשני התלמודים יש ללמוד שבתחלה גם ר' עקיבא היה חיכך בזה ולא היתה רוחו נוחה מנשיאות ר"ג, וגם ה' מצטער על אשר מנו את ראב"ע באמרו לא מפני שהוא בן תורה יותר ממני אלא מפני שהוא בן גדולים יותר ממני, רק כאשר נעשתה הפשרה ומנו את שניהם וגמרו שר"ג ידרוש תלתא שבתי וראב"ע ידרוש חדא שכתא לא רצה עוד להתנגד נגד חבריו והזקנים. וכרו הדבר, שבבית שערו של ר' יהושע התיעצו החכמים מה לעשות אחרי שר"ג התפייס לר' יהושע, וזאת היתה סבת הוכיח מפני מה זכה יהודה למלכות ותלו בו את הענין מי הוא ראוי לנשיאות, הנה הזקנים אשר נקבו בשמם כברייתא זאת, נראה שלכם ה' עם ר"ג, לכן אמרו בשם ר"ט רבם שיהודה זכה למלכות מפני שהודרה בתמר, כונתם דעאמין יזכר ר"ג שנית לגדולה אחרי שהודה שלא טוב עשה והשתדל לפייס את אנשי ריבו, ור"ע השיב להם וכו' גותנין שכר על העבירה, כונתו אף שר"ג הודה ונמחל לו עונו מ"ט אין לו עיז יתר שאת להתמנות שנית, וכאשר אמרו לפניו טעמים אחרים, כמו שזכות יהודה היתה שהציל את אחיו, א"כ גם ר"ג וראב"ע ראויים הם לגדולה, מפני שהיו קרובים למלכות, והרכה פעמים מצאנו שר"ג השתדל מאד לטובת בני עמו וחפצם הצליח בידו וגם על ראב"ע אמרו (שם) דאי אית לי לפלוחי לבי קיסר אף הוא אזיל

ופלח, או שאמרו שזכות הענוה גרמה ליהודה את הכבוד, וכאמת ידענו שמגמת ראב"ע היתה שתלמידיו ינהגו בענוה באמרו (חגיגה ג'): עשה אזניך כאפרכסת וקנה לך לב מביין לשמוע את דברי מטמאים ואת דברי מטהרים ומו' השתדל לרדת לעמק דעת כל אחד ואחד מן החכמים ואף שרבים חלקו עליו וסתרו את דעתו וגם ר"ג אמר שכל מה שעשה קודם שהורידוהו מגדולתו לא עשה מתוך גסות רוח אלא כדי שלא ירבו מחלוקות בישראל, וממה שיסיפור ממנו בכתובות (ח'): יש ללמוד ג"כ שרות ענוה נוססה בקרבנו אי"כ יש למנות שניהם, עכ"ז השיב ר"ע על המעטים האלה ודחה אותם בכונה, עקב היתה אחרת עמו, כמו שאמר לבסוף שיהודה זכה למלכות מפני שקדש שם שמים בים, פי' ששבט יהודה נכנס תחלה לים ולא ה"י ירא מפני הסכנה, כונתו ששניהם אינם ראויים לגדולה, לא מפני שיש בהם תהלה או שרצה למעט בכבודם, אלא מפני שלפי דעתו, רק מי שחרף נפשו למות ללחום מלחמת ה' בגוים יזכה לגדולה. וזה מסכים כאמת עם כל מה שידענו מדרכי ר"ע ודעותיו הלאמיות ותהלוכותיו כי הוא לא רצה שיכנעו בני עמו תחת ממשלת רומי, הוא ה"י ג"כ מאסירי תקוה שבהמ"ק יבנה במהרה ותחזור העטרה ליושנה, וע"כ חוב הוא על כל אחד ואחד לשבור עול מלכות רומי מעל צוארם, אף שיבוא עי"ז לידי סכנה, ובפרט על האנשים הוקמו על, וממעם זה כל מה שאמרו לכבוד ר"ג וראב"ע שהם קרובים למלכות וידעו לפלוחי בי קיסר לא ה"י נחשב בעיניו מאומה, וכן עשה לעת זקנתו שבא בברית עם בר כוכבא אשר מרד ברומיים, והלך ממדינה למדינה אל המקומות אשר ישבו שם היהודים, לעורר גם את הרחוקים להיות בקשר עם המורדים ולעורם ולתמכם במלחמת מצוה, אשר עשו לפי דעתו וגם אחרי שנכבשה הארץ לפני אדריינוס וגזרו שמה, וצוו שכל מי שיעסוק בתורה אחת דתו להמית, עמד ר"ע והקהיל קהלות כדי ללאוד תורה ברבים ולא חת מפני אויבי עמו, וכאשר תפסו אותו וענו אותו ביסורים קשים, ה"י שמה, כי כל ימיו היתה תאות נפשו למות על קדוש השם, וכודאי עלו דעית ומחשבות כאלה בלבו כבר בעת שכא לכלל ת"ח, וזה ה"י סוף כונת וכוחו, והדברים עתיקים.

מאמר תבנית ספר

מראה תבנית ספרי חקר מצוה, א. גדר מצוה (המשך)

מאת יעקב רייפמאן.

(6) בהודעת רצון המצוה לבלתי עשות דבר מה יש הבדל לענין עניש מלקות בין הודעה בכאור להודעה ברמז, כי בהודעה בכאור יש עניש מלקות על המבטל רצון המצוה, לא כן בהודעה ברמז, ומקור ההבדל הזה הוא במשפט חז"ל, כי לאו הבא מכלל עשה עשה, ור"ל כי לאו הנלמד אך מכלל עשה נחשב לענין עניש מלקות כעשה אשר אין בה עניש מלקות. וענין לאו הבא מכלל עשה, הוא הודעת רצון ה' ברמז לבלתי עשות דבר מה (ראש הסעיף הקודם), ואם על

לאו הבא מכלל עשה אין ענש מלקות בעבור שהודעתו היא אך ברמז, אף כי על אסור כלאים הבא רק מכלל למיניהו הכתוב במעשה בראשית שהוא רמז הלזם ודל כח יתר מאד מרמז העשה כמבואר לכל איש דעת, וברור אפוא כי בחולין (ס' ע"א, ורע"ב) זריך למחות מלת: הרכיב המורה על דיעבד ולגרוס: לא מיהסר תחת: לא מייחייב, כי הספק איננו על חיוב מלקות רק על אסור לבד, וכל עוסר עינים רואה בפי' רש"י ע"ז: מהו להרכיב זה בזה, כי לפני רש"י היה כתוב בגרסתו אשר לפיה אין הספק רק על להתחלה לענין אסור לבד ולא על דיעבד לענין חיוב מלקות, וכן בחוס' ב"ק (מ"ד א' ד"ה למיניהו) ובחוס' סנהדרין (ס' ע"א ד"ה חקים) לא נזכר כי אם אסור ולא חיוב, והנה מאז נכסף נכספתי להבין כל דבר לאסורו שלל שאלתי על שלילת מלקות בהודעה ברמז מה זה? ועל מה זה? הלא סבת ענש מלקות הוא בטול רצון ה' בפעל והסבה ההיא יש גם בהודעה ברמז, ומדוע אפוא לא ימשך אחרים מסובבה בהודעה ברמז כבהודעה בבואר? אחרי אשר נדע ברור את רצון המצוה מה לנו עוד להביט אל איכות הודעתו אם בבואר אם ברמז? מה יוסיף לנו הבואר ומה יגרע ממנו הרמז? ובמשוף עין השיבתי על השאלות הן ע"ש הכתוב במכות (י"ג ב'): דכתיב אם לא תשמר לעשות את כל דברי התורה הזאת, וכתיב והפלא ד' את מכותך, הפלאה זו אינו יודע מה היא, כשהוא אומר והפילו השופט והכה, הוי אומר הפלאה זו מלקות הוא, וכתיב אם לא תשמר לעשות את כל וגו' אז הכי חייבי עשה נמי? אם לא תשמור כתיב וכדני אבין א"ר חילעין דאיר אבין, אמר ר' חילעין כל מקום שנתייחס המצוה פן ואל אינו אלא לא תעשה, אי הכי לאו שאין בו מעשה נמי? לעשות כתיב, לאו שיתק לעשה נמי? דומיא ללאו דחסימה הסתא דאחיה להכי כולאו נמי דומיא ללאו דחסימה עכ"ל, וגם בדף פ"ו א' ס: והא לא דמי לאחיה ללאו דחסימה, וכן לאו הבא מכלל עשה לא דמי ללאו דחסימה, כי לאו דחסימה בבואר ולא הבא מכלל עשה הוא אך הודעה ברמז, אולם ענין דמיוא ללאו דחסימה הוא אך ראיה או זכר לדבר, אבל לא טעם לדבר וזריך עוד טעם למה זה אין מלקות על עבירה שאינה דומה לעבירה חסימה, ובאמת יש פעמים שכלים על שלילת מלקות מעבירה עשה ומעבירה לאו שאין בו מעשה ולאו היתק לעשה ויבאר בעזרת ה' בסוג החפשי, ולכן יעתי למנח טעם שכלי גם על שלילת מלקות מעבירה לאו הבא מכלל עשה ולא מנחתי כי אם אשר רז"ל חבבו הוציאו לא העשה בלבן עשה לראיה חזקה על היות רצון המצוה להיות לו דין עשה לענין ענש, והוא ע"ד הכתוב בביע יורה דעה (ס' ס"ז סעיף א'): והוציא חכמה בלבן ביטול לומר שאינו אסור מן התורה אלא דרך ביטול עכ"ל, ומעין הכתוב בפסחים (כ"ה א'): להכי לא כהב אכילה בגופו לומר שלוקין עליו אפילו שלא כדרך הנאחו, וכזה עוד הרבה בהלמודנו.

7. הודעת רצון המצוה בכלל היא אם פעם אחת לבד ואם הרבה פעמים, וכפל ההודעה הוא אם להזהיר עד מאד על עשות רצונו ולהודיע אשר עשות רצונו נחוץ מאד ואין דרך להמלט ממנו או להכפיל ענש המסיר רצונו ומניח מחשבתו.

8. כהודעת רצון מצוה בכלל כן הודעת רצון ה' בפרט, גם היא הנה אם פעם אחת לבד ואם שתי פעמים או שלש או עוד יותר, וכפל ההודעה היא אם להזהיר עד מאד את האדם על עשות רצונו ולהודיע לו אשר עשות רצונו נחוץ מאד ואיננו למצוה לבד, כי אם גם לעכוב או להכפיל ענש המטרה או לחייב גם בני נח או לחזק את המצוה לכלתי תדחה מפני מצוה אחרת, הרמטהמה נא מעט בזה קורא משכיל! ואברר ואלבן ואצרף לך ארבע סבות הכפל במצות האלה.

9) הסבה הראשונה מבוארת בתלמודנו לא אחת ולא שתי. בפסחים (ס"א א') כחוצ:
 יכול שחטו שלא למנויו יהא כעובר על המזוה וכשר ת"ל חכוסו שיה עליו לעכב וביזמא (ל"ט
 ב'): ונאן דאמר מעכבא שאני הבא דהניח ביה קרא אשר עלה הרי זמני, ואם (כ"א ב') :
 יכול לא יביא ואם הביא כשר ת"ל טוב אשר לו שנה הכחוב עליו לעכב, ואם (כ"ג א') : חד
 למזוה וחד לעכב, ואם (ס"ב ב') : עיכובא מנא לך? סלקא דעתך אמינא שני שני כתיב,
 ופי' רש"י: תלחא כתיבי ושנה עליהן לעכב; וביבמות (מ' ע"א): ולהכי הנה ביה קרא לעכב;
 ובזבחים (כ"ג ב'): לעמוד לשרת מזוה כשהוא עומד, העומדים שנה עליו הכחוב לעכב; ובמנחות
 (י"ט, ב'): כל היכא דהנה ביה קרא ודאי מעכבא, ואם (כ"ז, א'): הקומן מיעוטו מעכב אז
 רובו וכו' מ"ט? אמר קרא מלא קומנו הרי זמני, ואל הדברים האלה ירמזו חוס' פסחים (י"ח,
 א' ד"ה קוגרין) באמרם: ואין לתמוה מי איכא מידי דנדאוריייהא לכחלה חסור ודעיעד שרי
 דאיכא מילי עובא דבעין שינה הכחוב עליו לעכב כגון קדשים עכ"ל. ודע לך, כי זורך הכפל
 להורות על עכוב הוא לדעת הרבה חכמים אך במזות קדשים, אבל בכל המזות האחרות גם
 מפעם אחת נדע עכובן; כי ברוס' פסחים ה"ל כחוצ: כגון קדשים, ובחוס' זבחים (ד' ב' ד"ה
 אימא דשחיט): הא בכל דוכחא בעין בקדשים שינה לעכב עכ"ל, ובחוס' מנחות (ל"ח א' ד"ה
 ואם הקדים חלה ללבן יחא): דהא לא בעין שנה הכחוב לעכב אלא בקדשים עכ"ל. ובספר
 זבב שיבה לר"ם אלגאזי (על מנחות כ"ו): קי"ל דבקדשים בעין הרי קראי חד למזוה וחד לעכב
 דהכי קאמר בזוליה גמרא עכ"ל, ובספר שער המלך (הלכות קרבן פסח ס"א ה"א): דקי"ל בעלמא
 דבקדשים בעין שנה עליו הכחוב לעכב וכו' דוקא בכל החורה. אבל בקדשים כיון דקי"ל דבעין
 שנה עליו הכחוב לעכב וכו' עכ"ל, וכן כל הכפלים אשר הבאחי למעלה הם אך במזות קדשים.
 והכלל הוא לאו בפירוש אחר בתלמודנו אלא מכללא איחמר והוא מאשר לא שאל התלמודנו:
 אשכחן למזוה לעכב מנין? כי אם בקדשים (יעוין זבחים ח' א', חולין י"ג א') ולא במזות
 אחרות, וכן כהב הר"ם מקונון שהיה המעיר הראשון על הכלל הזה בספרו כרייתות (חלק ה'
 שער א' סעיף כ"ב): בכל החורה כולה לא בעין (הרי קראי חד למזוה וחד לעיכובא) אלא
 בחד קרא שני לעכב רק בקדשים דבעין בכמה מקומות אשכחן למזוה לעכב מנין עכ"ל. ולכך
 אל ימהר לדחות זה הכלל הלזה ע"פ הכחוב בכחובות (מ"ד א' במשנה): יש לה אב ואין לה
 פחה ביה האב יש לה פחה ביה האב ואין לה אב הרי זו בסקילה, לא נאמר פחה ביה אביה
 אלא למזוה, ובסופה (מ"ה ב' במשנה): אש"פ שאינו איהן כשר, ופי' רש"י: דלא כתיב ביה
 עיכובא ולא נאמר אלא למזוה עכ"ל, כי בכחובות כבר כהבו בעלי החוס': דשאני הכא דגלי
 קרא ומהו לרבות הורחה שלא בקדושה והיינו גמי אין לה אב עכ"ל; ובסופה הוא בעבור אשר
 עגלה ערופה דין קדשים לה כחוב במגלה (כ"ח א') ובקדושין (כ"ז א') ובש"ס (כ"ט ב') ובזבחים
 (ע"ב ב') ובחולין (י"ח א'): כשרה כתיב בה כקדשים, ובירושמי (סופה פ"ט הלכה ה') כתיב
 עוד: מכיון דאמר כשרה כתיב בה כקדשים כמי שיש מהן למזבח. אבל במזות אחרות כגון
 מ"ה ואחרונן וסדיון הבן לא המלא כחוב כבוס מקוס: אש"פ שאינה לחס עוני יולא בה ידי
 חובתו, אש"פ שאינו הדר כשר, אש"פ שאינו דבר המטלטל וגופו ממון בנו סדוי וכזה בכל
 המזות האחרות, וכן לא המלא שאל התלמוד עליהן: אשכחן למזוה לעכב מנין?

עוד דע לך, כי גם במזות קדשים אין זורך לכפל להורות על עכוב רק בדברים הנעשלים
 לעקרי המזות, אבל בעקרי המזות גם מפעם אחת נדע עכובם. הן כל טפל לא יספח אל העקר
 כי אם להגדיל ולהאדיר את העקר או ליפוחו ולבזה עליו הוד והדר, ולכן אין מציאות הטפל
 הברתי במציאות העקר, ולא יתכן אפוא בלתי עליו לבדו לספוט שלא נאמר לעכב ולא על העקר;

תפלות ישראל. (המשך)

(ואברו אמן). על ההבדל בין "ואמר" ובין "ואמרו" אמן בזהמ"ז כבר כתב המג"א בסי' קע"ט סק"ח ע"ה, אבל רבים שקסקו על הלשון "ואמרו אמן" בהפלה בלחש אחרי הפלת ס"ע או הפלת שבע, כי מי ומי המה אשר יאמרו אמן, אחרי שאינם שומעים אז המזוה מפי המהפלה? והבולטים השיבו איש איש לפי דרכו, זה בדרך נסתר וזה בדרך גולה ולא אבנה דברייהם, רק אחוה גם אז דעתי ואבאר את הדבור הנזכר על שני אופניו. — לכאורה יש להקשות למה העמידו הסוללים את שאלתם רק על ההפלה עושה שלום במרומיו וכו' הלא דבר זה הזר בעיניהם נמצא גם בקצת הפלות אחרות הנאמרות בלחש ואין איש אשר ערר עליו, כמו הסקוקים לפני ס"ע (אשר נוכל לאמר לפי דעה כל הסוקים לפני ברכת שבע במוסף וגם בהפלת י"ח בגמחה) וחד מהסקוקים האלה הוא: כי שם ה' אקרא הבו גדל לאלהינו, מי המה אשר יתנו גדל ואשר נמטו קול המהפלה בלחש פסוק זה? או בהפלת נפילת אפים אומר המהפלה בלחש: סורו ממני כל פעלי און, כאלו הפועלים האלה עומדים לפניו ושומעים את קולו; או הסוקים. יראו את ד' קדושו, הודו לה' כי טוב לאחר בהמ"ז, גם את הסוקים האלה נוהגים לאמר בלחש והמהפלה חושב כאלו השומעים עומדים נגדו; אבל לדעתי בכל הפלות האלה עולה ומתרחב רעיון המהפלה בזונה עיונה; וברגשות נפשו ובהתלהבות לבו אינו מבחין בין דברים וענינים, האם נמצאים ועשים הם נגד עיניו או הם נמצאים רק בדעיונו (פאנאמאזיע) כל מחשבותיו ערוכות רק על עיון התפלה וענינה, ואחת היא לו אם אחרים שומעים או אינם שומעים העלמות לבו אשר הוא מעלה על שפתו כי אם אינם במציאות נגד עיניו, המה נמצאים בדעיונו, ואחת היא לו אם מהפלה בקול או בלחש, אין מעצור לרוחו ההולך למרחוק, כמו דוד בקראו סורו ממני כל פעלי און, לא ראה אותם בעיניו, אלא המה עמדו נגדו בדעיונו, וגם בהפלתו עושה שלום וגו' מזה המהפלה בדעיונו כל ב"ח לאמר אמן.

והאופן השני לבאר את דברי תפלתו הוא דהמהפלה מסיים כמה שפתח, לפני הפלת י"ח אומר ה' שפתי תפתח ופי יגיד התהלה, כי שם ד' אקרא הבו גדל לאלהינו, כונת המהפלה היא להשפיע והפה המה יהנו גדל לאלהים, כמ"ש כל עצמותי תאמרנה וגו' תהלת ה' ידבר פי וגו' שפתי יפתחך ודוגמאות כאלה לרוב, בהפלת אלהי נגד אחרי הפלת י"ח מזכרים השפתיים, הנפש, הפה והלב ולהם מזה המהפלה ואמרו אמן, כאלו אמר: אחם החלו וע"כ גם כלו את שבת ה'.

(ישראל וישראל). בהפלת השחר אהנו מהפליים: אבל אהנו וכו' ומשמחך שמתחם בו קראת את שמו ישראל וישראל, והנה בתורה נאמר מפורש שהמלאך אשר אבק עם יעקב (בראשית ל"ב, כ"ט) ואח"כ השם בכבודו ובעצמו (שם ל"ה, יו"ד) קרא את יעקב בשם ישראל אבל איפה נאמר שהקב"ה קרא את יעקב ישראל. השם הזה הוא שם נדרף בשם ישראל ונזכר פעמים רבות במקרא, אבל לא נאמר בסירות דיעקב מכונה בשם הזה, כמו שנאמר ע"ד השם ישראל, ומה כונת ההפלה בהדבור קראת את שמו. אבל בל"ם נזכר מחבר ההפלה לדברי ישע"י (מ"ד, א', ב'). הנהיף מהחיל: ועשה שמע יעקב עבדי — וישראל בחרתי בו ומסיים: אל הירא עבדי יעקב וישראל בחרתי בו, וא"כ מזכרים שני השמות האלה בעיון אחד כאלו החליף גם סה הקב"ה את השם יעקב בשני שמות ישראל וישראל, והוא כמו שנאמר בהפלה שבע לשבת: חמדה ימים אחוה קראתה, אבל לא חמדת ימים כ"ח ענג נקראה השבת (ישע"י כ"ח, י"ג) ודברי ההפלה מבוארים על דרך השתוות (אנאלאגיה), כן פה השמות ישראל

וישראל במדרגה זאת ע"י קהוות השם במקרא (ועיין מ"ט ע"ד חמדה ימים בהזושה להמגיד שנה רביעית ז' 67), אבל לדעתי צעם השמות נמצא שווי ציניהם, כי שניהם ישראל וישרון מורים על מקור אחר ועלינו לזכר את הוראת השם ישרון בפרט. לדעת רוב המפרשים העברים שרש השם הוא ישר וסוף השם ון הוא לחבב או להקטין (כארישטיוף-דימיטוויץ) או, וזה הוא היותר נכון, לאחר (כארשטיטיוקוס) כמו סוף השמות זבלון, ידחון, שלון, חנון, וכדומה והמבצרים מתרגמים ישרון: דאם פראממע פאלק, אבל לי דעת אחרת וזה כנודע מהרגש פילון האלכסנדרי (במאמרו De Somniis I, 249) את השם ישראל ע"י עטש עטש (גאטע שויענד) כאלו נחבב השם בשי"ן ימניה, אבל לנו אין ללכת אלא בדרך המסורה (עיין מ"ט ע"ז בהליטראטורבל. ד. אריינטס 1849 ז' 302) והשם ישראל היא מן שרר (בעזיענען) כמ"ט בחורה (בראשית ל"א, כ"ט, ובהושע י"ב, ה') וחולם במקרה הוא שהמלאך קרא ליעקב ישראל, אמר יעקב ראיתי אלהים פנים אל פנים והגלל נפשי, והזכיר פה שני דברים הנעשים עמו שהוא ראה מלאך אלהים ושהוא גבר עליו. וע"כ לדעתי שרש השם ישרון מן שור (שויען) ויהרגם: דער שויענדע" ושיי השמות ישראל וישרון מזכירים את המעשה שיעקב גבר על המלאך וגם ראה את המלאך וכמו בשם ישראל הפעל "שרר" בעתיד, כן בישרון הפעל "שור" בעתיד וככונה שיעקב מעודה ומיוחד לגבור ולראות, וע"כ נחשברו בתפלתו שני השמות האלה יחדו. — ואגב אעיר עוד על איזה דברים: אונקלס והרנוס יונתן מדרגומים בכל פעם בחורה את המלה ישרון ע"י: ישראל, אבל הירושלמי מחליף בכל פעם את התרגום בדברים (ל"ב, ע"ו) ע"י: בית ישרון, (סס ל"ג, ה') ע"י: בית יעקב, (וסס ל"ג, כ"ו) ע"י: ישראל — ודבריו הראש"ע (סס ביבע"י מ"ג) לא זכיתי להבין ח"ל: ישרון מגזרת ישר והוא הוחר השם ואשם על משקלו, הלא ראינו שהשמות ידחון וישרון על משקל אחד. — פירסט (בקונקורדאנץ בהאנומאטיקוס ז' 1280) מהרגש ישרון ע"י: גאטעקעמפעלליין וטעה בשמים: שרש השם אינו שרר, וסמן הקטנה אין ון כ"א ון כמו נוהרן, איסון וכדומה; בהקונקורדאנץ ענמה ובאוזר השרשים שלו מבאר פירסט את השם מגזרת ישר.

Lewysohn

Stokholm.

(המשך יוצא).

הערות וצינונים על ספר **בנסת הגדולה** ספר ב' / (המשך)
 נערך ונסדר ע"י **יצחק** בהרב ר' **שמשון סובאלסקי** וואראשא תר"ן.

(ז) ז' 47: נראה מכאן עין בעין שרבי יהודה היה מחובבי ציון ובכתובות ק"י בו' מכריז רב יהודה ואומר כל העולם מבבל לארץ ישראל עובר צעשה חביבותיה להיכן אזל? אחמההא! אין זה כי אם איזה דבר היסטורי יזוק בזה כו', מ"ב רב יהודה קלט במאמרו נגד שני תלמידיו ר' אבא שעלה מבבל לא"י בלי עטלה רשות מרבו ר' יהודה, יעוין ברכות כ"ד, ור' זירא שעלה ג"כ לא"י כי תלמודא דבני מערבא היה חביבה עליו כמו שאמרו כתובות ק"א ויעוין בבא מביעא פ"ב א' ובינה למ"א א', ואל זה רמז ר' אביתר דשלח לר' יהודה בני אדם העולין משם לכאן כו' יע"ש, אבל בר מן דין היה מוזין רב יהודה באהבתו וטבתו לארץ הקדושה.

(ח) ז' 48 ציון ג': ור' יוחנן אמר ולואי שיתפלל אדם כל היום כילו ע"י בתום שכתבו שדוקא בספק התפלל כו' והנה ממדרש הנחומא פ' מקץ על השאלה כמה חסלות יתפלל אדם

ביום אומר ר' יוחנן ולואי שיחפלו בר ישראל כל היום משמע כפשוטו אף בודאי החפלו, וע"ז העיר הרב המו"ל: שם קאי על זמן חפלה שהוא כל היום אם לא החפלו בצבקר, ג"כ מלבד שחירונו של הרב המו"ל הוא בצחינה ויש ליפז בדוחק מהפלה אני מדוע לא הביאו הא דליהא במס' סופרים פ"ד הלכה ז': וכבר תקנו חכמים לחזנים לומר אחר גאולה יהי שם ה' מבורך כו' ללא חוקן שלא שמשו דאמר ר' יוחנן ולואי שיחפלו אדם כל היום, הרי לעינינו כי לפי המסכת סופרים גם בודאי החפלו מדבר ר' יוחנן? וגם רב אחאי גאון בשאלותיו שאלתה ג"כ בהב: דכיון דלוחא רחמי גינהו הילכך אי לנו והדר מנלי שפיר דמי, ועל המס' סופרים ושאלות לא יקבל הירוש' של המו"ל כלל, אולם כשנראה דעת השאלות שאלתה ה' דלשיטתו הפלות אבות תקנום לא כדעת ר' יהושע בן לוי דהפלות כנגד תמידים תקנום איב שפיר אין חפלה מפסדה (יעוין ירושלמי ברכות פ"א ה"א שבת פ"א ה"ב). אבל החוס' וסיעתם סברי דהפלות כנגד תמידים תקנום כרי יהושע בן לוי אי"כ כשם שאין להקריב שני תמידין כן אין לחזור ולהפלה אם ודאי החפלו רק אם הוא מסופק אם החפלו אזי יכול לחזור ולהתפלה, ויוכל היות כי המדרש הנקומא והמס' סופרים ג"כ דעתם נוטה כי הפלות אבות תקנום ומשום זה סבירא להו דגם בודאי החפלו אמר ר' יוחנן ולואי שיחפלו כל היום כולו, והו לא מידי.

(ב) שם י"ון ד'; החוס' בכחכותה ע"כ ע"א ד"ה וספרה לה הקשו אמאי זבה חניה מברכת על ספירתה כמו שמברכין על ספירת העומר כו'. ג"כ כאמי לעמינו הייתי אומר דספירת זבה היא רק הבשר מזה לכן אין מברכין עליה. נוסף לזה כי הטבילה שהיא עקר המזוה היא רבה ולא חובה ועל הכשר מזה אפילו אם המזוה חובה אין מברכין כמו נטילה לולב שאין מברכין לעשות לולב משום שאין המזוה נגמרה בעשיית הלולב רק בלקוחו, כן הספירה שה חייגה גמר המזוה ולכן אין מברכין עליה, משא"כ בספירת העומר שהספירה בעצמה מזוה היא לכן מברכין עליה.

(ג) ד' 50: ממל הוא שם המשפחה כמנינו בערבובין ג"א ע"כ אמר ר' יהודה מעשה באנשי בית ממל בארומא. ג"כ שם חייגנו כנוי לשם משפחה כי אם לשם מלאכה משום שהיו עוסקים בסירות כהושים כמו גרוגרות ומקוס, וממל הוא הכלי הכותש את הסירות כמו שמנינו בבא בתרא ס"ז ב' לענין בית הבד, אבל מנינו כי ממל הוא שם מקום כמו שאמרו במדרש רבה בראשית פ"ט ר' מאיר איל לממלא ובמדרש שמואל פ"ה ר' מאיר על אחד אחד דמתקרי ממלא¹). ואולי ר' אבה בר ממל נקרא על שם המקום הזה.

(ד) ד' 50 בא"ע חושן משפט ס' ג"א כהב הרמ"א בהגהותיו דנשים אין נשבעים יחד וכהבו הסמיע והסיך הטעם משום שלא היה השבעה נראית כל כך שבעת שאל. באמה כמה מן הדוחק יש בדבר זה דסוף סוף ישבעו שניהם ומה זה טעם? ואומר אני כי הרמ"א ז"ל כהב כן מהגמו דטובה דליהא שם אין משקן שהי טובה כאלה כו' וטעם זה שייך גם כ"ן שלא היה נראית השבעה כמשא על ב"ד. ג"כ לפי טעמו גם יורשים או שוחטים לא ישבעו בבת אחת? כן ידענו כי הורה גדרים הוי מזוה כמו שאמרו גדרים ג"ע וחפיה פסק ב"ד ס' רביח סעיף מ"ו דחכס רשאי להחיר לכמה אנשים בבת אחת, ובתוספתא דגדרים פ"ו איהא בעל שהיו לו חמש נשים ונדרו כלן ואמר מוסר לכל מוסרין, והא דאמרינן געין פ"ז שאין שתי נשים מהנדרות כגם אחד אם כהב פלוני מנגרם פלונית ופלונית נסיו היינו משום דכתיב לה ולא לה ולהכריחה, וכעין זה אמרינן בחולין ל' שלא יהא אחד שוחט שני זכאים משום דכתיב חזבחורין;

מכל זה אהחנו למדים כי אין לנו רשות לרמות מילתא למילתא מדעת עצמנו וגם מה דקיי"ל דאין עושין מצוה הצילוה הצילות אין אנו רשאים לומר ולחדש על דבר שלא אמרו חז"ל עליו. אבל באמת נדקו הס"ך והסמי"ע בעצמם שנהגו לדברי הרמ"א ומה שהקשה החכם הכותב דסוף סוף יבצעו מיהם אין לי אלא להרחות לו דוגמא בזה שאמרו חז"ל שני שבילין אחד עמא ואחד טהור והלך באחד מהם ועשה עהרות ובה חברו והלך בשני ועשה עהרות ר' יהודה אומר אם נשאלו זה בשני עצמו וזה בשני עצמו מהורין מיהם בבת אחת עמאין, פסחים יו"ד א' בתובות כ"ו א', הרי שחלקו חכמים בין בבת אחת לבזה אחר זה והכא נמי לא כגא. ולהמתיק יותר טעם הסמי"ע והס"ך נראה לי להוסיף כי כשנבצעין זה אחר זה הוה כעין חתיכה אחת שסק של חלב שסק של שומן דלא איתחזק איסורא כי על כל אחד כשהוא נשבע אנו אומרים כי קושטא קמתבעי, אבל כשנבצעין בבת אחת הוה כשתי חתיכות אחת של חלב ואחת של שומן דאיתחזק איסורא ודאי כי בשעה זו אחד מהם נשבע לשקר וזהו שכיונו הסמי"ע והס"ך שכתבו: שלא תהא השבעה נראית כל כך שבעה שוא כלומר כי על כל אחד בשני עצמו וכולל לומר כי שבעהו אמה. ויעוין מרדכי בבא מיעא ס' המ"ב כי שם הוה מקור דברי הרמ"א.

(יב) נד 51 כוסין לטכור לבנו מלמד כו' וק"ל דהא בשבת ל"ב ט"ב איכא מ"ד דבעוין ציבול תורה צוים מתים מאוס דתיב למען ירבו ימיכם כו' וקאי אלפני פניו על ולמדתא את ציכס ולפ"ז הוה מ"ע שמחן שברה ב"דה באין כוסין עליה לקיימה כו'. ו"ב המשה למך סיג מהלכות עבדים ה"ד כהב היכי שמחן השכר כתוב ממש אלא אזכרת העשה כמו גבי כבוד אז אז אין כוסין, ולפ"ז יוחא דהא למען ירבו ימיכם איתו כחוב אלא ולמדתא את ציכס רק דאמריין דקאי על לפני פניו כו"ל מאוס הכי כוסין, ורו לא מויד.

(יג) שם והוא פלא! בתשובה נב"י מהד"ק ט"ו לאו"ח כוהב דמגוה ציעור חמץ מוטלה רק על הבעלים ואין כל אדם לפי זה חייב לבער חמץ של אחרים כו' ומהא אקרא מ"ש"ס ערוך בב"ק ז"ח ט"ב אמר רבה גזל חמץ לפני הפסח ובה אחר ושרפו במועד פטור שהכל מצויים עליו לבערו. נ"ב פליאה זו איני יודע מה היא כי מעולם לא נחבוק רבה להזדיק את השורף שטרף את החמץ מפני שמועל עליו לבערו רק כונחו כי פטור מלשלם מאוס שאם הוא השורף לא היה שורפו אז היה הגזלן שורפו כדי שלא יעבור על כל יראה וזהו שאמר רבה שהכל מצויים קאי על הגזלן ודי בזה.

(יד) נד 59 רב מנייה ריש גלותא אנגראמוס והוה מחי על מכילתא ולא על שיעורא וחבשיה ריש גלותא כו' נשיק ואמר להון בר נש דתנא כבשא דהאינו חבשין ליה כו' אולם כונת המאמר האחרון הזה של קרנא נשלא מאד כו'. ו"ב לבני להנשים את עצמנו בהשערות רחוקות נראה לי לומר כי נחבין למה שאמר רב לאיבו בריה דר'חלא אכרעך זביך זבין המרא בחלוץ לבו סודנא דהיט, פסחים ק"ג א', ועשה את הסוחרים ישמעו לפנאיו של רב ממילא אין אנו זריכים להעמיד ממונים שלא יתייקר השער כי כל מוכר ימהר ויחיש למכור סחורותיו ויזיל השער, וזהו שאמר קרנא האם בר נש דתנא כבשא דהאינו שרומו להמאמר הנ"ל שזכר שם חמרים חבשין ליה? כלומר רב נדק לדעתו כי אין אנו זריכים להשגיח על השער, ובה נשערים אהנו ונלומר כי נחבין לזעירא שלא חכר שם.

(טו) נד 60 בירושלמי שביעית פ"ט ה"א נפור מבלעדי שמיא לא יבדא כ"ס בר נש מכאן מוכח דגם בצע"ח יש השגחה פריעה כו' וסך ועונם כבני אדם אלא במדרגה שפלה ממנו כו'. ו"ב ע"ד שבר ועונם לבעיה יש להוסיף מה שאמרו במכילתא משפטים פסוק כלב כלב חליוון אוחו ללמדך באין הקב"ה מקסה שבר כל בריה שנאמר ולכל בני ישראל לא יחרץ כלב

לשוננו אמר הקב"ה הן לו שכרו והלא הדברים ק"ו ומה אם היה כך אדם לא כל שכן שאין הקב"ה מקפח שכרו, ויעוין השו"ב הגאונים שדפסו ע"י הצדה מקו"י נרדמים הצרליתים ס' שע"ה שדעה הגאון ג"כ שיש שכר לבע"ה, והר"ם גאון בספרו האמונות והדעות מאמר ג' כתב: ואם יש בשחיטה פער יוחר על פער המוח ראוי להח להם שיעור המורה הפער ההוא כו', ואולי לדברי רמ"ג נחמין הרמב"ם במה שכתב במורה סי' לשליש: אמנם ענין זה הגמול לבעלי חיים שאינם מדברים לא נשמע כלל באמונתנו לפנינו וגם חכמי התלמוד לא זכרוהו כלל אבל קצת האחרונים מן הגאונים אשר שמעוהו מכת המשתחזלה יישר בעיניהם והאמונתו עב"ל. ומלאנו לחז"ל שאמרו סנהדרין ק"ו א' (ויש לזיין כי המאמר הזה נמצא גם במסכת דרך ארץ פ"ד) זכחה קנה ליעול ממנה קולמוס לכתוב זו ס"ה הרי ששהמשו בלשון זכות גם על הזומה, כן מביא הגאון מוהר"ם נתנזון ז"ל בהנהגותיו ליו"ד סי' רע"א בשם המדרש: זכו כלבים שיעבדו בנאותם עבודה לס"ה, ויש להעיר כי הקראי ר"י המערבי בהלכות שחיטה כתב: היה מאמין כי יש לחיה המור עוב החה כאלו (*), וזהו מעין דברי ר"ם גאון הגמ"ל.

יהודה כהן וויסמינצקי.

(סוף יבוא)

משפט ספרים.

אוצר הספרות האוצר בקרבו תורה וחכמה, דברי הימים ובקרת, מליצה ושירה, גם תולדות אנשי ישם ותמונותיהם... על ידי שאלתיאל אייזיק גראבער ביארוסלוי, שנה שלישית קראקא תרמ"ט. — 158; 174; 152; 112; 68; 32; 88; 74; 60; v עמודים.

כרך "האול" הזה איננו נושא בערכו הספרותי והמדעי משני הכרכים הקודמים (ראה מאמרנו על השנה השנית בהשפיעה 1889 ג' 73-71) והוא מלא מאמרים נכבדים בכל המקצועות: שאלות הזמן, דברי הימים, דברי הורה וחכמה, תולדות אנשי שם, בקרה ספרים, שירים ומליצות, ספורים והלצות. ראשי המאמרים הנוגעים בקורות ישראל וספרותנו העתיקה הם: "בית יהודה" דברים אחדים על בעל "ספר חסידים" וחכמי דורו מאת הרב"ה ד"ר גדימאן (נעתק לעברית ע"י ה' מאהלה, מסודר ומהוקן עם הערות מאת ה' גרשם באלר הכהן); "מרגיעי בריה" מאת הרב"ה ד"ר חיים אפנהיים ז"ל משהוכן, המפיץ אור בהיר על הסבה אשר עוררו בעתים שונות את פריי בני עמנו לעזוב אמונתם ולסנות ערף לעמם; "מקורות לקורות בני ישראל" מאת פרופסור דוד קופמאן בצודאשסט, הכולל תעודות נכבדות לתולדות היהודים בשכמת במאות האחרונות, נעתקות משנקסי קהלות מין דיסלדורף ופרוסטין; "ספר הזכרון" השקפה על דברי ימי היהודים ברומניה משנים קדמוניות עד שנת 1850

(* החכם מונק בהעתקתו לומר: ח"ג 128 הערה 4 מעיר כי הדעה הזאת הייתה נפוצה בין חכמי הקראים, אשר הלכו בעקבות המעשהז"ים. כן יאמר ר' יוסף הוראה בחבורו "ספר נעיונות" בראש הפרק המיוחד אשר הקדים לענין הגמול: "דע כי בארנו כי הקדמון יס' לא יבחר הרע וכי הוא לא ימנע מחוב ומה יבא"י החיות והבהמות והעופים והם חיים מחויבים כאשר נבאר, בלא ספק מלחה להם חומר (ר"ל אין ספק שיטתן להם גמול) שיוציא עמו הכאב מלידתו האדם"; גם ד' אהרן בן אליהו הקראי בשפרו "עץ חיים" כותב בענין הזה, לאחר: ואולי דברים לא יוערו בשכל וגדולי חכמי ישראל נעו בזה. — חולט דברי הס' האמונות והדעות, אשר העיר עליהם הרב הכותב בנרף, נעלמו מה' מונק ולכן כתב שם: "בספרי רס"ג לא נמצא כל זכר לזה".

למספ"ג, מאת ה"ח' מ. שווארצפלד, נעקק מרומניה לעברית ע"י מבש"ן, להספד היקר הזה, הערוך בטוב טעם ודעה ע"ש מקורים נאמנים וכחוב בסגנון עברי נח ונעים מאד, כלו ע"ד "הולדות יעקב פנחסר" הראשון לכותבי זכרונות דברי הימים אשר להיהודים היושבים ברומניה מאת שרופ' אלעזר שייניאנו ו"הולדות ד"ר יהודה (וילניוס) באל"ש" מאת שווארצפלד; "לקורות הגזרות על ישראל", ספר "ג'וק העתים" (האמת) מאת ר' מאיר ב"ר שמואל משברשין, "ל פעם שנית בחקוים והגהות והערות שונות ובהוספת "מזמור שיר ליום השבת" מאת הרב המחבר הנ"ל עם העתקה אשכנזית מאת ר' גימפל סג"ל ע"י החכם ח"י גורלאנד ז"ל. בהקדמתו להספר הזה הגביר לקורות ת"ח ות"ט מוכיח ה"ח גורלאנד כי ר' מאיר משברשין הוא המחבר האמתי וכ' יהושע מלבוז אשר הו"ח לאור זה הספר הזה על שמו בויניטיה בשנת ה"ט"ז התקטט בנאות זר; "על גדי הדף", הערות והארות למ' קדושין בדרך המחקר והעיון בספרי חכמי העמים מאת הרש"ה אברהם ישמידל; "חקון סופרים", הקידה בכתובים מ"א ו' יט וד"ב ט' י"ח, מאת ד"ר ישלמה מאנדלרקין; "שומרי המבוא", הערות ומראה מקומות למבוא התלמוד לר' יוסף בן עקיב, מאת ר' יעקב רייפטאן; "תפלות ישראל" מאת ד"ר לויזון נעשקהלס; "ספר הפרדס במליה השיר והמוסר וההנהגה הטובה והישרה הנכונה (ג"ל הישרה והנכונה) לר' ידעיה הדרש"י עם הערות מאת ד"ר יוסף לואטו; "הקדמה ספר פרדס החכמה וסיום הספר" מאת הרש"ה ז"ח. — טוב מנפשו כי אין בר בלא חן בהאור הגדול הזה ומאמרים אחדים ימנאו בו אשר טוב היה שלא נבאחו כמו המאמר "באר יצחק" (דברי תורה ומחמה"ה ז' 134), המבאר דברי המהרש"ל בשבת לו ע"ב בדרך רמז וגימטריא (מבלי שום לב לבאורנו הפשוט על המהרש"ל וגוף המאמר בתלמוד שם, אשר כתבנו לפני שנתים בהמיד).

הערות אחרות:

חלק, שאלות הזמן" ז' 60. המניה מעיר ב"דק כי אין שחר להכתוב שם כי ר"י החסיד נפטר בשנת ד"ח תש"ו (אך יותר טוב היה לוא חקן בפנים "ד"ח תקע"ז" ככתוב ביוחסין וס"ד ולא הניח את הטעות הבולטת ההיא), וכן כתב ה"ח גידמאן בספרו Gesch. d. Erziehungsw. in Frankreich u. Deutschland, אשר ממנו נעקק המאמר, ז' 153, כי רי"ה נפטר בשנת 1216 לפסה"י, אך ביהר דקדוק ז"ל 1217, כי כמובא ביוחסין נפטר בחדש אדר תקע"ז וזו החלה כבר שנת 1217. המקור היותר נאמן לשנת פטירת רי"ה נמצא בספר "סוד התפלות" לר"ח מגרמיוז בעל הרוקה (כ"י פאריס 772 דף 73 ע"א), כי כן כתוב שם: "קך קבלנו מרבי' יהודה חסיד ז"ל אז החכמה באותה שנה שנפטר בו(ה) [ה] שנת תקע"ז לפרט". גם נעיר בזה כי הספר "סוד התפלות" הנו' מכול חמר רב לדעה רי"ה והסקפותיו, כי המחבר ר"ח מגרמיוז אומר בפירושו (שם דף 60 ע"א) כי קבל רוב סודותיו מרי"ה ואמ"ל. ואגב נעיר עוד על דבר פליאה הנמצא בקובץ כ"י פאריס 335 (דף 266 ע"ב) לאמר: "סוד היחוד (או "היהודי", לא "היחוד" כאלטר נדעם ברישומה כה"י ז' 46) ששאל ר' יודא חסיד את ר' אליעזר טוורטש הי"ח י"ח ליחד לנו וכו': הלא רי"ה מסר את סודות התפלה לר"ח מגרמיוז וא"ך הנסרך לשאל סוד היחוד מפי תלמידו זה? אמנם נמצא גם בתלמוד כי הרב שאל לפעמים דבר תורה מפי תלמידו אך זה נכון רק בדבר התלוי בסקול הדעה, לא כן בסודות וסחרי תורה הדרושים להיות מסורים ומקובלים איש מפי איש, ואם רבי לא שנה ר"ח מנין ליה? — חלוי ז"ל בהקד: "ששאל ר"ח טוורטש את רי"ה".

חלק "דברי הימים" 21 (בהעזק ו' מפוקס קהלה פרוסטיץ) "להזכירו לחיוב
ברחמיו ובחמלת ה' עליו לבי (?) להעמיסו בעול הכבד." ז"ל כי ז"ל לבלי להעמיסו וכו'.

חלק "דברי תורה וחכמה" 10—8. דעת הח' המחבר כי רוב דיני העבדים בתלמוד
שאלים הם מאת הרומיים הקדמונים איננה חדשה וכבר דנרו בזה הרבה חכמים בזמנו וביחוד
הרב הגדול ר' זדוק סקן נ"י בספרו היקר L'Esclavage selon la Bible et le Tal-
mud, פאריס 1867 (אשר העתקנו לש"ע לפני שתי שנים עם הערות ונוספות).

על המחבר "עמרה ליושנה" כולל דרישה וחקירה על אדות הפירוש על משלי המיוחס
להראש"ע הגדס במקראות גדולות מאת הח' דוד כהנא (עס 41—31). יש השוכה כלולה
(אינדירעקט) בדברי הח' רייפמאן במאמרו "חקר יחוס שני ספרים להראש"ע" (למעלה 74
45—48), אשר בו הוכיח כי גם הפירוש על משלי אשר יז"ל ע"י ה' דרייזר. ורח"כ ע"י
הרב הורוין, ואשר עליו נשען ביחוד הח' כהנא, מיוחס בטעות להראש"ע, אך בדברים האלה
אשר כתבם הח' רייפמאן נערכו ראה את דברי ה' כהנא, אין די השוכה לגל השגות ה' כ.
וראויחו להקים את שם הראש"ע על הפירוש ההוא, וראוי כי ישים ה' רייפמאן לב אליקן וישיב
עליהן השוכה מספקת, אחרי סקן ונגעות בנפש מציאותו אשר מאז זה לפני יובל שנים!

המאמר "הגיון בכנור" מאת ד"ר י"ש ליפקין ז"ל (עס 71—67) נדפס כבר אית

באות בח"י המחבר בהוצאה להמגיד ש"ח 75—106

במאמר "דברי בקרת" עס 75 בהערה: "ר' משה הכהן, אשר דבריו מובאים
מהראש"ע נפירבו על ספר תהלים לרוב מאלד לא היה חכם רבני כי אם חכם קראי וחי במאה
הי"ב" וכו' וז' 85 בהערה: "על ההערה הג"ל בדבר ר' משה הכהן המובא פה ע"י ח"י
מספר נפירותו הראש"ע ז"ל אוסיף עתה להעיר, כי עלה ספק בלבי, אם הוא באמת
החכם הקראי אשר חי במאה הי"ב למה"נ או הוא אולי החכם הרבני ר' משה
בן שמואל הכהן ניקטיליא מקארדו במדינת ספרד אשר חבר ספרים בחכמת הדקדוק"
וכו'. לפי ידיעתו לא כל עוד הנה הרעיון בלב ח"י כי ר' משה הכהן הנזכר בספרו הראש"ע
איננו ר' משה ניקטיליא, אשר הראש"ע מזכירו להלה בראש ספרו "המאזנים" בין חכמי
לש"ק, ומה המרין את החכם חיילר בעל המאמר להחליטו הזרה המל, עד אשר יהיה דרוש
לו לפון בה אח"כ? —

על המחבר "שיטת עין על העין" מאת הח' ישראל פילר. (עס 120—118),
המבקר בטוב טעם מאמרו, העין כחור חס הקריאה", אשר כתבנו בהמגיד לפני שנים אחדות
כשב בקורה כי לא יהיה אז מנחתנו לשים את המושג באות ע' כחור התנועה ש למפות,
כ"א להסין חור על מקור המושג הזה ולהראות כי איננו חס מקרוב כל, ואם פלע עמנו
מלים אחדות הנראות למדיקות את השמוש הזה כתבנו זאת ביחוד לדון לכף זכות את המחזיקים
בזמן הזה בדך Audi alteram partem, ובפירוט אמרנו כי רק "בשעת הדחק יש
לסמוך על המנהג הנמך בלי הספק זה ככע אלוה שניה"; וככתבו כי יש יסוד למושג הזה
בהדרי שפה קדמו לא עלה על לבנו לחשוב מחשבה זרה כי בבח"ק ממאז רשמים מהשמוש
הזה, כאשר הבין החכם המשיגי, הוכחח לחמו לחמר: "הוא אומר כי יסוד השמוש הזה הוא
בהדרי שפה קדמו, חזרו על כל המקרא ולא נאלמו חף חכן אחת להיסוד הזה!" כ"א בנינו
אל העז הקדומה ואל הטון העם אשר שפה עבר לא נשכחה עוד כלול ונפיהם. — והנה
את בעת כתבנו את המחבר הג"ל לא נעטנו עוד מהדרך הכבושה בשמוש הע', עתה זה כשה
אשר נחמקן לבטל את "העין" הכעס בהמגיד ובהחוקר, וראוי ונכון איפוא כי החכם פילר יתקף

מחשבתו למעשה ויחוס מעשה זה כמו תמיד בלי כ' עיינין ובי למדיין, כי לא בדברים
ויוכחים יבטל מנהג קרמון כ"א בהנהגת מנהג אחר על מקומו.

אגרות שד"ל, אשר חוציא לאור שאלת-יאל אייזיק גראָבער, חלק ששי,
קראקא תרנ"א מן עמוד 753 עד ע' 916. [מחירו 50, 2 פראַנק].

המ"ל ה' Gräber כבר הגה לו גם בספרהו ע"י הוצאתו לאור אגרות ש"ר ושד"ל,
ובנים האחרונות ספר, פנינו שד"ל ו"בית האזני" (שד"ל), אשר רב טוב נסון בהם לחקירות
בזה הכמת ישראל; ועוד יתר שאלה לאגרות שד"ל המציינות בלשון נחה ועשימה, אשר הובל
להיה למופה לכל מוסף בשבע סופרים, גם הקצוה השניה אשר לפינוי כוללת מכתבים יקרים
ועשויים לראשי חכמי הדור אשר רבם כבר הלכו לעולמם, כמו ש"ר, מיכאל זק"ל, ליערים,
פינסקר, קירכהיים, דוקס, ולהמכתבים ללוו כמה העתקות מכתבי-יד יקרי המציאות אשר היו
ביד שד"ל. — בהרבה מאגרותיו האלה יתמרח שד"ל דבריו על הרחיצה והרמזים בזה אשר
הוא מביע רגשי אהבה וכבוד לרבו ז"ל, ובעם אחת (במכתבו לה' דוקס, ז' 823) הוא
מייגל על הרחיצה בחופן אשר הקורא יבחומו למראה עיניו, כי הוא אומר על הרחיצה,
"שלא עשה טוב טובה לישראל מעולם, רק היה סבה לאבדן ספרי הקדמונים אשר היו גדולים
וטובים ממנו, כי היצר בעיניו מדבריהם גנב ושם בכליו וזהו שמוחה לא הזכיר רק להחוק
עניהם וללעוג עליהם, וכפאמרו דבר גדול אמר כי הם' ראו להסתר, והוא א"כ זרע בספריו
דברי מינות טאה שערים." למעט המספט הקשה הזה נקרא מומחה לבנו: אהה בן-עזרא,
לא די יך, המסקן, אשר סבלה עני והלאות עמומה כל ימי חייו, כי גם בקבדק לא מלאה מוח
ואחרי שמה מלות כנה קם חכם מצני עמנו לנאך במך ולהך לקלס! — לדעתו לא טוב
עשה המ"ל להדפיס דברים כאלה בלי כל הערה; בכלל נחון היה כי ספרי הרשד"ל ואגרותיו
ימסרו ליד חכם מומחה ויקי בספרהו העתיקה והחדשה, למען יו"אם לאור הוצאה בקרית, וישר
עליהם הערות נחוצות וגם ישמש זה הדברים אשר אין בהם עוד כל הועלת ביחוד,
ההעקות מכו"י אשר כבר נדפסו במך הזמן, כמו ה"לקוטים מרס"ג ז"ל ומ"י דוד הכה"ל
(ז' 865—857) הלקוחים משרוב ספר יעיר לר' יהודה בן ברזילי ברזילוי, אשר יאך כבר
לאור בלמות לפני שנים אחדות ע"י חן מק"י נדלמים, וכן פו"טם בונים אשר ראו כבר איה,
ודי היה להניח רק את הערות הרשד"ל. גם ראו היה להעיר בקצרה על כמה דברים אשר
לא נודעו להרשד"ל ונחגלו ונחברו אח"כ, למשל: בעמוד 855 אומר שד"ל: "אין ארו טוב
ראיה ברורה לדעת מי קדם, החיוג או בן בלעם" וכו', והנה כעת אין אף במך ספק כי בן
בלעם מאוחר לחיוג.

בהקדמתו מודיע המ"ל לנו לגמור הדפסת אגרות שד"ל בלי כל אחר ד' ברכים שנים
לזה בכמותם והמ"ל אח"כ רשימה שמה כל האנשים אשר הרוך להם שד"ל אגרותיו והכן ענינו
כל הספר, והכן וראוי כי יתמו הקוראים בימין המ"ל למען יגלים בקרוב את עבודתו הזאת.

בן פרחים, בו יבאו פרחים וישושנים, נמעי נעמנים, מגדולי הרבנים, משבילים
ופאמינים, חכמים וגבונים, אריתי ולקחתי אני יהישע בן חיים ז"ל הלוי מזה, וארישא
תרנ"א, 160 ע"י, [מחירו I רוי"ב]

הספר הזה הוא השלישי לגני הפרחים" אשר הוציא ה' מזה לאור (זה כי הראשונים
לא ראו), והוא מכיל מאמרים רבים ממונים בונים וזכרים וספורים מסופרים נודעים לבה,
אך אין המאמרים סדורים לפי עניניהם: שאלות החיים, דברי תורה והכמה, סידים ומלכות וכו'
כ"א כל הענינים מעורבים יחד, כאלו טרף המ"ל בקלפי ומסר לדפוס את המאמרים לפי הסדר
אשר העלם מבלי התבונן מאומה אל הכנס! — המאמרים הלמודיים הם: "ספר קורא הדורות"
דברי הימים לעמנו מימי מלכות בית החשמונאים עד היום הזה, מאת הח' המלך שלום הכהן
ז"ל, ח"ב (הח' הא' נדפס בוצרשא בשנת תקפ"ח). ז' הפרקים הראשונים הנושאים על הקיסר
הרמן הבית עד הריסות ביהר; "חקירות ודריכות בתולדות היהודים בשולין", מאת הח' סוקולוב,
המאמר הזה מכיל דברים נכבדים ע"ד הרדיפות אשר סבלו אחינו בשולין בשנת ת"ס—תס"ו,
ש"ס פנקסי קהלת אשפת ושי"ס הספר "ש"ס יעקב" מאת הרב ר' יעקב סני"ל מלובזין (נדפס

בספר ה' הע"ו); "מה הוא הנרעה" זאת הרופא ד"ר קאלישר בקוב; "לחולדות ז"י בעיר קוב", מאת הח' אברהם קופרניק; "יושבי קרנות דבדרי חז"ל" מאת ד"ר לויזון משטקלה; "דבר החזן היהודים בלחן פולין ראשונה" מאת ה' Frenk; "הערות במסנה תורה להרמב"ם" מאת ר"י רייפמאן; "מהמלוואים לספרי" Zoologie d. Talmuds, מד"ר לויזון.

הערה ו' במאמר "גנז" (2) ישראל ברומי רצ"ה (74 147), מאת ה' יאפ"ה, (ע"ד ספר לקוטים הכולל סגולות ודפוסות לחשים וקמיעות, מאת חכם אחד בלתי נודע וסמוי ר' שמריה ב"ר אברהם יחיאל) העתיק הכותב צעקות מחוקר כהן-היד אשר היה לפניו ברומי: "שמריה ... בסי" אברהם יחיאל בע"פ החיים" ולכן העיר (שם) לאמר: "לא אוכל לכוון את הר"ח כע"כ", אולם בלי הפונה כתוב בכה"י "נצ"ב" חתם "כע"כ" וראשי התיבות הם: "שמחו לזרה בלחך" כאשר יזיר הקורא ממנה "החיים" הסמוכה, אך ה' יאפ"ה החליף בחפזו ל' ב' ו' צ"ע הדומה, ומופת נחמן ע"ז נתן לנו המעתיק הזה בעלמו, כי צמוד הוא בלא הדברים הללו, אשר העתיק ממקום אחר בכה"י הוא, כתקום: "נצ"ב החיים"! — למעתיק כ"י קדמונים כזה העושה מלאכתו בלי דעת והפונה כיה מעשה קוף בעלמא, נקרא: שקילא טיבוקר ועדיא אחיזי!

בנסת חקקי ישרון, ספר כולל כל מאמרי התנאים והאמוראים בתלמוד בבלי וירושלמי, תוספתא, מבילתא, ספרא וספרי, מדרש רבה, תנחומא, ילקיט פדר"א, תדב"א וזוהר, ע"פ סדר א"ב של שמות חז"ל, עם הערות מאת ישעיהו זאב מרגלין, ברך ראשון, אות א' (מאמרי ר' אבא — ר' אבהו). וילנא תרנ"א. 40 96 ע"פ [מחיר החוברת 50 קופ"ק].

בהקדמתו יאמר המחבר כי מטרתו בחבור הספר הזה היא "למען הקל על רבנינו וחסדינו ועל כל ההוגים בספרות התלמוד בשום שכל, לבוא עד חנוכה שפתיהם של מחוקקינו בדני חסוד ויחיה, בדני ממונה, בעיני חנוכה ופילוסופיה, מוסר וד"א וכו' תולדותיהם ודרכי חייהם וכו'", אך אם נשפוט ע"פ החוברת אשר לפנינו נראה כי לא קלט היטב אל המטרה הזאת, והנה להחליט כי יהי הספר מחזיק במעט את המנוחה האריך למנוח ולספור את מאמרי כל האמוראים אשר נזכרו רק פעם אחת או שתיים בתלמודים ובמדרשים, ואשר אין להם ערך ויחשבת לחוקרי תולדות התנאים והאמוראים (*). ומה גם אחרי אשר כל התנאים והאמוראים רשומים כבר בספר ה"ד; גם הביא ללא-הועלת את כל מאמרי החכמים בארובה ודי היה לו להעיר על כל אחד ואחד בקצרה, כאשר עשה בעל הספר "זיון לדב"ה, כי הלא אין העודה הספר כי יקראו וילמדו בו כמו בספר "עין יעקב" כ"ח כי יעינו בו החכמים והחוקרים התלמודיים, והם ימלאו את אשר יקבו גם אם יהיו המאמרים בחלית הקצה, והארכיות תוכל רק לבלגלם ולהוועט מהם. גם טוב היה לסדר את המאמרים אשר מספרם רב לא לפי סדר הכספות ויהי הספרים כ"ח לפי עניניהם: הלכה לבד, אגדה לבד, ספורים לבד וכו' ולחלק גם את הפרקים האלה, אם מספר המאמרים אשר יכולו יהי רב, לפי הכוחם, כמו דיני א"ה לבד דיני ממונה לבד וכו', או דרשות לבד, משלים לבד וכו' ולא הקל העבודה באמת להעוסקים בחקירת תולדות התנאים והאמוראים. — נקוה בי הרב המחבר, המבקש בהקדמתו מכל המעוררים נחיות שפרו ותועלתו לשפוט עליו כאשר עט לבדו ולתעורר "מה טוב ומה נכון לעשות לספרו כדי שיהיה מתוקן כל לרכו ומוכשר להעודה", ויסים לב לדברינו אלה וימלא אחר עזתנו בחוברת הבאה.

ר' משה הדרשן מנרבונה, כולל הדברים המובאים על שמו בספרים נדפסים ובכתב-יד עם טבוא והערות מאת אברהם עפשטיין, וזיון תרנ"א. 120. 52 ע"פ. [מקדש לכבוד הח' דרנבורג ליום מלאת לו שמונים שנה (21 איוניסט 1891), וכן כי הספרים להחכמים ייבואר ורייקר הנזכרים "בדשימה ספרים"].

עוד בערך השפיקו לתת מקום בחוקר למאמר השקפה ובקרה על הספר היקר "חלוד מאת החכם עפשטיין (הנזכר בחו" ב) (**), והנה הביא החכם היקר הזה המעתיק מסרי

(*) לפלא הוא כי טעם החבר בין החשיבים אשר נקראו בשם "אבא" גם את אבא סקרא (78) אשר לא היה לא טעם ולא חנוכה כ"ח ריש כריזי...
(**) אחרי אשר נספרו כבר רוב מאמרי החוברת הזאת לרפוס קבלנו מאמר נכבד על הספר הזה מאת חוקרי התלמוד בדורנו הרב החכם ר' אייזיק הירש ווייס כ"י ונאמרוהו לרפוס בעד החוברת הבאה.

הכמתו ל"החוקר" ביד נדיבה, מנחה חדשה לאוצר חמתי ישראל, בספרו אשר לפנינו הכולל מאמרי ר' משה הדרשן המפורזים בספרים שונים ובש"י יקרו המליחות, בששה פרקים: א, סיכום להגות, ב, פירושים להלמוד, ג, פירושים לפיוטים, ד, דווי לרמ"ה, ה, סימנים ליוקר וחול, ו, מדגש על עשרת הדברות. על ההעתיקות האלה הוסיף החכם המחבר הערות מחכמות והבהרות ומראה מקומות כיד בקיאותו בספרי קדמונינו ז"ל וידיעתו הרחבה בלשונות הקדש הטובה עליו, ובמבוא הספר הפיץ אור על חיי ר' משה הדרשן ופעולתו הספרותית והעיר על דרשנים אחרים אשר שמת היה ר' משה ונחלפו מאת כמה סופרים בר"מ הדרשן מנרבוטה.

הערות: 20. על דברי רש"י (במדבר י"א כ') "והיה לכם לזרה, ובדברי רמ"ה ראינו שיש לבין (בש"י מינכן מקום) שקורין לחרב זר"ה העיר הח' עפ"שטיין: "בלתי מוזן מה ענין חרב לפה, וכי אכילה השלו היה לבני ישראל לחרב? אולי ז"ל "שים מקום שקורין לחבורה זר"ה וכוונתו למלת זר בנים דגושה בערבית" וכו', לדעתו אין צורך להגיה בדברי רש"י מאומה אחרי שיש למלת זר בנים דגושה בערבית הוראת הדרהחרב (ראש ספרי המלים), וכוונת הכתוב לדעת רמ"ה הוא כי השלו יזיק לכם כחרב חדה, ודומה לזה מליצה הכתוב "ואחריתה מרה כלענה חדה בחרב פיות (משלי ה' ד') הנאמר אחרי "כי נפת תעטפה שפתי זרה" וגו'.

21—40. מוספיקים אהנו אם הסימנים ליוקר וזו המוצאים בש"י על שם ר' משה הדרשן הם לרמ"ה מנרבוטה, כי כפי שהראה הח' המחבר לדעת במבואו היה רמ"ה חכם בלשונות והגה גש בחכמת הטבע הפילוסופית (ד' 8), ואך יחן סימנים כאלה אשר באמונת הכל יסוד? ויש לשער כי הם לאיזה ר' משה דרשן מאוחר אשר זכר המחבר שם ד' 14.

רשימת ספרים.

ספר "דור וחבטיו", לחקר הולדות ספרות ישראל וגדולי סופריה דבור הזה, יוכלל הולדות ימי חיי ראשי חמתי ישראל המצוינים דבור הזה וכו' עם המונות שיהם וחתימות ידיהם הכתובות, מאת משה ריינעס (ז"ל), חלק ראשון בשנים עשר פרקים. קראקא הר"ן. 188 עמודים. החלק הזה כולל הולדות החכמים: אסקולי, בוצר, באכר, שז"ח"ה, קובוט, קימפף, לויזון, מורעלרה, אדולף פראנק, וזילר-סיעסי. — ראה מאמר-הבקרת להח' שמואל סוואנסקי בהוספה למגיד גילון 37 ש"ע.

ספר חת"ם סופר על סוגיות הש"ס מאת רבינו משה ספרא רבא, גאון ישראל וקדושו (!) רכבו ופרטו, בזינא קדישא וכו' וכו' מוהר"ר משה סופר זוקלי בעהמ"ה ספר החיים סופר סו"ה ששה חלקים. חלק ראשון, נסדר והוצא לדפוס—פעם (ה)ראשונה—עם הוספות איזה דברים ועיניים בשם אבן סופר יכונים (! sic), מאת הק' שלמה אהרן ווערטהיימער ירושלים, הרי"א. Fol. כ"ט דפיס. [מחירו 2 ז"ל, 4 ז"ר].

ס' דרבה של תורה מורה דרך ותיב ההלמוד בכללים ויסודות בהלכה ואגדה חלק ראשון, יכול שבעה דרכים, והם: דרך המדות, דרך הלשון, דרך המשנה, דרך הגמרא, דרך המקשה, דרך המחזק, דרך האגדה, אשר תכתיב ... אנוי ... הק' שלמה אהרן ווערטהיימער ירושלים הרי"א. 40 (קמנה), כ"ד דפיס. [מחירו 2 ז"ר].

Petite Grammaire hébraïque provenant de Jémen. Texte arabe publié d'après les manuscrits Connus par Ad. Neubauer Leipzig 1891. Pet. 8°. 38 p. (ספר קדוק קרה, הבא מארץ הימן, בלשון ערבית, ע"פ כתבי-יד ידועים).

Un Episode de la Vie des Juifs Polonais au dix-huitième siècle par Salomon Reinach. Paris 1891. Pet. 8°. 7 p. (ספור מחיי היהודים בשולין במאה הי"ח).

ספר אותיות הענינים

לר' יהודה בן בלעם ז"ל.

י"ל בפעם הראשונה ע"פ כ"י פאריס, עם מראה מקומות והערות ונוספות

מאת העורך.

מבוא.

הספר הזה היוצא עתה לאור על ידי הוא אהר משרידי ספרי הכמיהה-לשון
הספרדים הקדמונים, אשר בהכמתם הרבה ובשקידתם העצומה בנו לתלפיות
את היבל שפת קדשנו ופתחו שעריה לכל השוקרים על דלתותיה. המחבר ר'
יהודה (בערבית: אבו זכריא יחיו) בן בלעם⁽¹⁾, אשר חי באמצע המאה
התשיעית לאלף החמישי (בסוף המאה ה"א לסה"ג)⁽²⁾, לא היה אמנם אהר

(1) השם הזה חלמו גם חזי המחבר, כי בלי תפוסה לא נקרא איש יהודי בשם בלעם
הרשע, נגד דברי הזלמוד (יומא ל"ח): „ושם רשעים ירקב, רקובות העלה בשמותן דלא
מסקינן בשמיהו“ (וראה גם חוספוט ד"ה דלא), כי אם השם „אחן-בלעם“ הוא כמו וסמ'
משפחה ערבי, כי כן נהגו היהודים היושבים בארצות הישמעאלים לסגל להם שמות ערביים.
ראה הדות זה דברי הח' פירסט בהמכה"ע Literaturblatt des Orients סנה ז' עמוד
451, ודברי החוקר Fleischer גם בהערה ע"ד הסהות השם בלעם עם השם לקמאן חלל
הערבים. גם מלסון הראש"ע בראש המאזינס: „ור' יהודה הנקרא בן בלעם“ מוכח, כי „בן-
בלעם“ הוא כמו ואין סתרונו בן איש אשר שמו בלעם. — פירסט מעיר גם בלדק, כי נהוג
לשטח בלעם כמו בערבית, וכן מרבים כל החכמים אשר הזכירו את ריב"ב בלבוות העמים:
Ibn Bal'ram — מלבד הח' ר' יוסף דרנבורג הכותב: Ben Bil'am בהולאת בחורי
ריב"ב לסי יבשים בהמכה"ע הזרחתו Revue des Etudes Juives (אשר הוא עוסק בה
זה בנים אחדות), אחרי כהנו את השם הזה כראוי בספרו Opuscles etc. — המשפחה
אחן בלעם היתה אחת היותר מיוחסות וכבודות בספרד, לפי עדות ר' משה בן עזרא בספרו
חלמחלמה וחלמדחמה (ראה המכה"ע הזרחתו הג"ל חלק י"ז עמוד 176).

(2) החכם דוקס בער בלדק בספרו Literarhistorische Mittheilungen עמוד
186 הערה 2, כי ריב"ב סרה בין שנות 1100—1080, וכן דעת רוב החכמים אשר
דברו על ריב"ב. והנה פירסט (כס ג' 450) הביע על זה כי לא יתכן לאחד ככה זמן בן
בלעם, יען כי במחבר „שם“ בספרו „אורות הענינים“ (אשר הדפיס הח' דרנבורג בהמכה"ע
Wissenschaftl. Zeitschrift לגיינר היה עמוד 408 בהערה) מדבר בן בלעם קבוח
אח בן דורו ר' יחאק גיאה (לפי הוכחת דרנבורג סס) „אשר מת בכנת 1094 לדעת כל
הסופרים“ ויולא לנו מזה כי ב"ב היה צעיר כהנו את ספרו זה „אדם גדול ומסורס“, כי
לולא זאת לא הריב בנספשו עז ללעוג על חכם גדול וכבוד כריי גיאה. מלבד זה מביא פירסט
סמך לדבריו, כי ב"ב נלחם גם עם ר' משה הכהן בן גיקטילה (ראש"ש היליס פ"ד ד', שפח
יאר ט' 38), אשר שנת מותו לא האחר משנת 1070; ולכן הוא מעער כי שלשה החכמים

מ ט י ס ד י הכמת הרקרוק והמחקר המדעי בכתבי הקדש, כי כבר פעלו בזה לפניו חכמים אחרים גדולות ונצורות, ביחוד המדקדים הגדולים ר' יהודה בן חיוג ור' יונה בן גנאה, אשר האירו נתיב ויפלטו מסלה חדשה בשרה הכמת

הנקובים: בן בלעם, בן גיאה וכן גיקטילה פרחו בערך שנת 1050. אולם דברי פירסט לא יוכלו לעמוד בפני הבקרת. מדברי בלעם נגד ר' יצחק גיאה [אשר לא מת בשנת 1094 *] כיא בשנת 1089 = התמיט, כאשר הזכירו ר"מ בן עזרא הלמידו בספרו המזכר, ראה רשימת ספרי הבדליאנא לרמב"ם נד 1111, והראש"ד בספר הקבלה ור' סעדיה אבן דנאן במאמרו על סדר הדורות, חמדה גנוזה לר"ש חן עוב דף ל' [אין הוכחה כי היה המחבר צעח התיא גדול בשנים, והסוף הוא, אם נדקק בלבונו בדברו על ר"י גיאה נראה כי היה צעיר לימים הרבה מר"י גיאה, כי ז"ל: „וכבר עשה החכם שפירש ספר קבלה והוא מאנשי דורנו שאמר שגמלא „שס“ לענין זמן וכאשר בקשו אנשי דורו שיביא ראיה על דבריו החל לחבר דברים בטלים“ וכו'. הגה בתחלה אמר: „והוא מאנשי דורנו ואח"כ אמר: „אנשי דורנו, כאלו לא היה ר"י גיאה בן דור המחבר! ויש להבין זאת רק באופן הזה: בן בלעם היה איש צעיר לימים צעח חבירו את ספרו „אותיות העיניים“ ור"י גיאה, אשר חבר גם הוא את פירושו על ס' קבלת בהיותו צעיר לימים, היה צעח התיא איש צל בשנים, ולכן אם כי צדק חשבו בן בלעם לבן דורו צעח כתבו דבריו נגדו, בכל זאת באוהו לפניו את העת אשר התוכחו החכמים עם בן גיאה בדבר מלת „שס“, היא העת אשר ראה פירושו לס' קבלת אור, מאל לנכון לאמר „אנשי דורנו, דור בן גיאה ולא דורו הוא, כי הוא אולי פרש היה בעולם צעח התיא או היה רק בן שנים אחדות; ואם גם נכון הדבר כי לא חי בן גיאה כי אם גיאה שנה, כדברי ר' שמואל אלגאזי בספרו „הולדות אדם“—מה שהוא רחוק מעט לדעתנו, אחרי אשר לפי דברי ר' סעדיה אבן דנאן (חמדה גנוזה, כ"ט ע"ב) נסמך ר"י גיאה בדבונה בימי ר' שמואל הנגיד, אשר מת בשנת ד' תתע"ו (1055) וא"כ לא היה רי"ג צעח התמנותו לרב כ"א בן י"ז. שנה לכל היותר!—בכל זאת ישק לנו הבדל בערך עשרים שנה בין שניה בן גיאה לבנות בן בלעם למען הנדיק את הדברים המזכרים, אם נניח כי ב"ב היה צעח חבירו את חבורו „אותיות העיניים“ רק בן עשרים שנה. גם אין להתפלל על ב"ב הצעיר, איך מלאו לבו לערוך קרב נגד חכם מזוין ובעל בעמיו כרי"ג ולפגוע בכבודו, אחרי אשר כבר הודיע לנו רמב"ע בספרו הגז', כי ב"ב היה מטעבו מבקר חרוץ העשוי לבלי חת ולא נשא פני איש (ראה רשימת הבדלי. R. d. E. J.; 1294 ח' י"ז עמוד 176), וקרוב הדבר כי התכוונה הזאת שלמה וגברה אלנו ביחר שאת בימי העשורים, עת אשר הדס רותח והלב מתגעש ביוחר. — כן נראה כי גם ר"מ בן גיקטילה, אם כי נדע עתה כי ב"ב החובח עמו פה אל פה (ראה במכת"ע הנרשית) סס עמוד 179 המאמר אשר הביא דרנבורג מבאורי ב"ב לס' יהושע), היה גדול בשנים מב"ב (***) וספריו נודעו בקהל לפני ספרי ב"ב, כי ב"ב מזכירו בספריו כמה פעמים (כמו בבאורו על

(*) פירסט נסמך בדבריו אלה כמו ברוב דבריו סס אחרי דרנבורג, אשר כתב בן בסמכה"ע לבייגרי ח"ה עמוד 397, בהחליפו את ר"י גיאה בר"י בן יעקב בן ברוך אבן אלבחליה, אשר מת בחמת בשנת 1094. כאשר העיר ע"ז רמב"ם ברשימת ספרי הבדליאנא נד 1110.
(***) צונזוהו לכאורי ב"ב לסי' ישעיה (סס ע' 178 הערה 2) כותב הח' ד. לאמר: Il (Ibn Gikatilla) n'était certainement pas beaucoup plus jeune que Ben Bilâm ונראה כי פשוט אללו כי ב"ב היה גדול בשנים — למען מעט — מכן גיקטילה, ולא אדע מאיך הוליה החלעמו זאת.

הלשון העברית ובאורי ספרי הקדש, בכל זאת מקום הניחו לו החכמים האלה יותר בני דורם להגדיל עוד תורת שפת עבר וללכת הלאה בדרך אשר סללו לפניו, לערוך ולסדר במשטר נכון ענינים אשר החולכים לפניו לא פנו להם

הזוכה, ראש החלוק ש"ב עמוד 61 ורשימת הבדליאנא ראש נד 1821 ועמודי העבודה להח' לאנדסהוט ע' 116, ובבאורו לישיעה א' ו' ויח' ה', ראש המכוע הערפתי המ' ח"י ע' 183 הערה 1 ומ' כ"ג ע' 60—59), והראש"ש מביא תמיד את דעה ר"מ הכהן לפני דעה ש"ב, וכן מזכר ר"מ הכהן לפני ש"ב בספרי הקדמונים, כמו הראש"ש בראש המאזנים, רמב"ש בספרו הגליל, ר' יוסף קמחי בהקדמתו לסי הגלוי (*), הרמב"ם במאמרו על תחית המתים, דקן ר' יוסף אבן עקנין בהקדמתו לפירושו על סה"ש הפך את הסדר (ראש האנליקלופדיה לארצות וגרונז מחלקה ב' כרך 31 דף 54), וע"ד שנה מות ר"מ הכהן כבר העיר הרמב"ש (רשימת גדולי 1819) כי נהוג לאחר מות 1070. — היונא לנו מזה כי לא נכונה דעה פירסט להעמיד את ש"ב ב"ג ובג"ק בשורה אחת, כי אם השנים האחרונות היו גדולים בשנים מבין בלעם.

הארכתי בצטול החלטה פירסט להקדים זמן ש"ב — אם כי כבר עבר על דבריו כלל והתבטא אשר בלו אחריו לא שמו אליהם לב — מפני אשר לפני שנים אחדות מנאח לה הדעה הזאת גואל חדש, הוא הח' דרנבורג במבואו לבאורי ש"ב לישיעה (R. d. E. J. ח' י"ז ע' 176). אמנם לא זכר הח' הזה את פירסט ולא המק' ידותיו בהוכחותיו, אך מנאח הוכחה חדשה, אשר זאת הכנה: הנה באתר המאמרים אשר מנאח הח' גייבואר, צבית עקד הספרים בסטרבורג והעתיקם בעבור הח' ד. אשר הדפיסם בספרו Opuscules (הספרים הקטנים לר' יונה בן גנאח) עמוד XX—XXI בעהרה, ואשר לדעת הח' ג. הוא מספר ה"ארוסים לר' יצחק בן יצחק, מזכר כי ש"ב נטה לנד בן גנאח בדבר המלות "שעטה וערה וחגרה" (ישיעה ל"ב, י"ח), אשר הן לדעתו שמות הסעולה, נגד דעה ר"ש הגניד אשר חשנן לזוים, ואחרי אשר ר"י בן יצחק הגקרא אלל הערבים אסתחאק בן קסטאר הרופא הספרדי מה לפי עדות אבן אבי אצ"ב בספרו על הרופאים בשנת המ"ח לספירה הישמעאלים המחלמה בשנת 1056 (או, כאשר רכז בספרו הגז', לשנת 1057), איך מן ההכרח הוא כי ריב"ב היה בלמע המאה ה"ח אהם יודע לשם וולד לכל היותר מאוחר בשנת 1020 nous ne nous tromperons «certes pas en prenant l'année 1020 comme dernier terme ou l'on puisse placer sa naissance» — אולם גם להוכחה המחודדה הזאת אין לדעתי יסוד יותר נכון מאשר להוכחה פירסט. הנה לפי החלטה דרנבורג הראה ש"ב כבר דבור בן גנאח ור"ש הגניד את פעלו והדרו בשדה חכמת לבון עבר וזאת לא נוכל להאמין על נקלה אחרי כי בכל ספריו הידועים לנו עתה מזכיר ש"ב את בן גנאח — אשר ספרו האחרון "כתאב אלתנקיח" המולל "כתאב אללמע" (ס' הרקעה) ו"כתאב אללזול" (ס' השרשים) היה לו לעינים ברוב דבריו — בצרכה המתים, ובבאורו על הזוכה הוא מזכיר בצרכה המתים גם את ר' יהוסף

(*) בדרך אגב אעיר על דבר הורש תקון לדעתי בדברי ר"י קס, כי אחרי הזכרם בן גנאח, חיוג ור"ש הגניד כתוב לפיכך: "וגם הר"ר משה בן עזרא דבר לחום בס' ערוגת הבוסס" ואחר זה כתוב: בן עזרא שחבר ס' לחום" וכו' ואין זה נשאים לקרר הדורות כי רמב"ש הוא מאוחר לבן גיקטילה וכן בלעם והר"ר אביע שחבר ס' לחום" וכו'. ולפי ידק היעב הלשון, וגם רמב"ש דבר לחום".

כנורל רוב ספרי חבמי ישראל הספרים הקדמונים אשר התגלגלו תחת
 שואה מאות רבות בשנים עד אשר נודעו עקבותם בדורנו בהשתדלות החכמים
 חוקרי ספרתנו העתיקה, בן היה גורל ספרי בן בלעם ורק שני ספרים, ס' "מעמי
 המקרא" ו"מעמי אב"ת", אשר כפי הנראה אינם לר' יהודה בן בלעם
 וסיוה שים אליו שלא בצדק⁽¹⁾, יצאו כבר לאור ע"י החכם Mercerus
 בשנות 1565, 1566. אולם טראשית המאה הזאת (לבה"ע) נודעה לנו על ידי
 החכמים דרנבורג, דוקס, שטיינשניידר והרכבי⁽²⁾ מציאות ספרי בן בלעם הגנוזים

קלים נכדי הערך ומתחנכים הוזהר עלום אשר ימלאו ביד האנשים בחר את הדברים המזוקקים
 ויניה את הדברים הנרועים אשר בהם, לקח המלכות וימן לבד, עד כי דברים רבי המספר היו
 אלו למעמי הכמות" (ראה רשימה הבדוליאנא 1294; R. d. E. J. ח' י"ז 176, וס'
 נתיקו דברי המקור [מאת רמ"ב ללחטיות ומאת ר"ד לגרסיות] בשני מהעקמו ואשמ:).

⁽¹⁾ ראה A treatise on the Accentuation etc. טעמי אמ"ת, להח' Wickes
 עמוד 104; מונאטשטרייט 1885 עמוד 46. נפלא הוא כי הח' דרנבורג מונה עוד באין
 השנה את הס' טעמי המקרא וטעמי אמ"ת בין ספרי בן בלעם (R. d. E. J. ס' 173),
 אש כי הוא מזכיר (ס' הערה 1) אז "הולאדהח' Wickes הנעלה" מספר "טעמי אמ"ת"!

⁽²⁾ הח' דרנבורג הודיע ראשונה בהמכת"ע המדעי (Wissenschaftl. Zeit-
 schrift) לגיגור, היה 408—412 בהערה, מציחה ס' "אוחיות הענוים" וס' "הפעלים
 הנגזרים מן הסמות" ככ' פורים והדפוס מן הראשון מאמר "ס" רובו מ' "כי", חולס את ס'
 "הענוים" הנמול בכתב-יד הוא לפני הס' "אוחיות הענוים" לא הזכיר, כפי הנראה יען
 כי בראשיתו חסרים עלים אחדים ולא זכר עליו כמו וס' מהכרו (*). בעקבות הח' ד. כתב

פירסט בליטלשטורבלט ח"ז (465—474; 449—457) דברים אחדים על כ"ב וספריו
 וידשים שמת את שני המאמרים הנ"ל. אחריו כתב עוד הח' דוקס כי מאמרים על ספרי
 כ"ב ויוזיא לאור מאמרים למבחן מאלפת הספרים הנקובים (ס' 659—665 וה"ע 453—458
 512—508; 488—492), אך בבעקבותיו והערותיו נמלחה כמה שגיאות והסרנות (**).

שנים אחדות אחרי כן גלה החכם רמ"ב בבינת עקד הספרים הבדוליאני באוקספורד את באורי
 בן בלעם לבמדבר ודברים (ראה דבריו בהלון חיב 62—60 ובכמות ספרי הבדוליאנא

^(*) נפלא הוא, כי בנכחו לאחורי כ"ב לסי' ישיעה (R. d. E. J. ח"ז ע' 173) כותב הח'
 דרנבורג לאחר: Il y a longtemps que j'ai assigné trois petits traités de ce même auteur
 וישיעה שם על הוכח⁽¹⁾ לגיגור במקום הנזכר.

^(**) חלה הן השגיאות וההסרנות הראשיים הנמלחים בנאמרים אשר הוליא דוקס לאור וסי' "אוחיות
 הענוים": ליעבל ח"ז ע' 662 שורה 1: חס, ככפול" ל"ל ככפול"; ס' ס' 9: ח' "ולענות" ל"ל, ולענותה";
 ס' ונחור "כה" שורה 4: ח' "ישנע" ל"ל "ישנע"; ס' ס' 14: ח' "הור" ל"ל "הור"; ס' שורה 17:
 אחר הוליס, ככה יעשה" חקר: ויעשה להרין ולכינו ככה"; ס' ע' 663 ונחור "נודע" ס' 5: לפני
 הוליס "י" יונה י"ע" חקר: "ונס הודה לוי, ודבריו שם בהערה 7 Auch Jona b. Ganach hat
 diese Erklärung" חקר לנוחור הס'; ס' וי "על" ס' 2: אחר הוליס, וגיגיס קמוליס" חקר: על
 חקר תלמי, על היס ובקעהו"; ס' ס' 8: לפני, ונולא ונקוס עד" חקר: ונולא על לענין עם ויכחו
 האשים על הכס"; ח"ע ע' 490: כקף ונחור "ח" חקר הוליס: "ויס חונדים כי או כ"ב שבע בני
 עיניו אך נשיח", ודבריו שם בהערה 16 ח"נס חונדים; ס' ס' מ' "אל" ס' 1: ח' "מי [הוא] אל אחרים

בבתי-עקר-הספרים הגדולים באירופה. הספרים הירועים לנו עתה מבן בלעם הם :
(א) ס' אותיות הענינים, הוא הס' אשר לפנינו; (ב) ס' הפעלים הנגזרים מן
השמות; (ג) ס' התגנים, הכולל בסדר א"ב את השמות המשותפים, הם
השמות אשר להם פתרונים שונים בבה"ק¹; (ד) באורים לתורה נביאים
וכתובים. — והנה מלבד מאמרים אחרים למבחן אשר הוציא לאור הח' דוקס

1292 והלאה). לאחרונה הודיע הח' הר כזי בהמכה"ע Zeitschr. f. alttest. Wissen-
schaft להח' Stade (שנת 1881 עמוד 153) כי מלא בבית עקד הספרים אשר להממשלה
בפטרבורג מבאורי בן בלעם (לתיך: ח) גרידים מספרו "כתאב חלתג'יח" (* [ס' המבחר]
הוא שם פירושו על החורה; ב) באוריו לנביאים ראשונים ואחרונים ממעט בשלמות; ג) גרידים
מבאוריו להגלים ולקבלת.

(¹) סדרתי את שלשת הספרים הקטנים האלה לא לפי סדרם בכ"י פאריס, אשר בו בא
ס' "התגנים" בראש — ואשר בסדר הזה הזכירם הח' דוקס והבאים אחריו — כי אם
לפי סדר זמן חבורם, כי הגה הטפסים "אחיות הענינים" וה"פעלים הנגזרים מן השמות", אשר
חברו יחד (ראה למטה), נזכרו בבאורי ב"ב לדברים כ"ד, כו, כ"ו ארכספורד, וז"ל "לא השאר
אחרך מבחך מן חסם האשכרה... וקד דכרת מן הדה אלשפעאל אלמשפיקה מן
אלחשמה גמלה לאלהה סי חכר כתאב חרוף אלמעחני" (הפעל "השפאר" נגזר מן השם
"שפארה"... וכבר זכרתי מספר רב מן הפעלים האלה הנגזרים מן השמות בסוף ס' "אחיות
הענינים"), ראה החלוץ שם ודשימת הודל' שם, וראה גם באורו לישעיה ג', ע"ו (R. d. E. J.
ח' י"ז 192), ונראה מזה כי חבר זה באורו על החורה אחרי שני הספרים הנ"ל; והגה
בס' "ההגנים" מאמר "גיר" הזכיר זה באורו לבמדבר כ"א, ל' וז"ל: "וכבר בארתי בספרי טעוה
המפרש במלת "גירס" שהוא מן ירה ויור בראיה גמורה" וא"כ חבר זה ספרו "התגנים" אחרי
באורו על החורה ואף כי אחרי שני ספריו הנ"ל הקודמים עוד לבאורו על החורה. — מהמאמר
הנזכר מבאורו לדברים נראה כי ס' "הפעלים הנגזרים" נספת, מטעם היותו קלה, מאת המחבר
אל ס' "אחיות הענינים", עד כי נחשבו שני הספרים האלה בעיניו כספר אחד, אם כי אין יחס
ביניהם בענינם. זה יוצא לנו עוד ביחד ברור מלשון ב"ב בבאורו לישעיה ז', ד' (שם ח' י"ח 71)
בכתבו אחרי אמרו כי "השמר" הוא פעל נגזר מן השם "שמריס", לאמר: וקד דכרתה סי
כתאב אלחרוף (וכבר זכרתי בספר האותיות), וכונחו לס' "הפעלים הנגזרים" הנספה אל
ס' "האחיות", ולא נדק הח' ד"ב בכתבו (שם הערה 2) זה הדבר הזה לטעות.

החפץ ל"ל כי "אל" אחיות החפץ; שם ע"י 491 ס' 4 הקביר בשני חלוי עגולה את הנולים; ובלשון חרנים
אל נאשפה" (ל"ל נאחיה) והעיר שם בהערה 18 כי הנולים האלה באו שלא במקומן ומקומן בנאמר חל (?).
וכפי הנראה נעלם ונאנו הכתוב בעזרה ה' ע"ו; שם ע"י 11: אחרי הנולים, בעת נאוחו חקר: "והוא חבל
ועינו כי החבל לא יסכהו עד יום נאוחו"; שם ע"י 11: "לח" ע"י 7: ח' "על זה" ל"ל "עליה"; שם ע"י 492
ח' "ער" ע"י 4: ח' "זה" ל"ל "הס"; שם ע"י 11: ח' "חליהם" ל"ל "חליכס"; שם ע"י 9 מלוועה: ח'
"כננו" ל"ל "באנוכתי"; שם ע"י 3: ח' "לחזור" ל"ל "לחזוק" — כל הדברים האלה כתובים כראוי ככה"י.
(* זה נעלם ונח' רומש"ש העניח בנאמרו Ein unbekanntes Werk von Jehuda
ibn Balaam (מונטקסטרפט 1885 ע"י 287) דברים נכ"י די רופי הנדפסים בס' "בית עקר האגרות"
להח' הורוין בפסד"ו) אשר בהם נזכר כתאב אל תר"י ח לריכ"ב, והוא נ"ש ע"ר שם מודעתו כי הוא שם
באוריו על החורה. ראה עוד דברי הח' ד"ב בנאמרו הנ"ל (שם ע"י 177).

לא יצא לאור מכל הספרים האלה בשלמות כ"א ס' "הפעלים הנגזרים מן השמות" (1) ובאורי ב"ב ל"ס ישעיה היוצאים לאור זה שנים אחרות בהמשכים בהמכ"ע הצרפתי להכמת ישראל. לכן האמצעי תקוה כי אוהבי ספרתנו העתיקה והוקרי קורות הכמת הלשון בישראל יאשרו פעלי ומעשי זה להוציא הפעם מאפלה לאורה את הס' "אותיות הענינים" (2).

הספר הזה הוא יחיד במינו בספרתנו כי אם שמו כבר המדקדים העברים אשר היו לפני ר"י בן בלעם לב למלות הטעם והענין (Partikel) — אשר בהיותן מחברות ומקשרות את חלקי המאמרים ואת המאמרים זה בזה ומתארות ומגבילות את הפעלים ערכן רב מאד בכל לשון ולשון, והרושיות בשפת עבר הקירה ועיון ביתר שאת, בהיות ע"פ רוב לכל מלה פתרונים רבים ושונים ככה"ק, אשר תכונה ותפדלנה על נכון רק ע"י משך הענינים אשר תבאנה בהם (3) — ויקבעו להם מקום בספרי הרקדוק והשרשים אשר חברו (4), בכל זאת אין בירינו מקדמונינו זולת הספר הנכחי כל חבור מיוחד למלות הטעם. והנה אם גם הגדילו חכמי העת החדשה לעשות בחקירותיהם בהלק הלשון הנכבד הזה ויגבילו ויתארו פתרוניו כל מלה ומלה, טעמיה ועניניה ע"פ השקפה חודרת בספרי הקדש וע"פ ההשתוות עם יתר הלשוניות השמיות האחרות לשפת קדשנו וגם עברו גבול תקירת המדקדים הקדמונים בהתחקותם על שרשי המלות, גורתן ודרכין התפתחותן טענין אחד לרעהו (5), ולכן לא נוכל לקוות למצא בספר הזה הרשות ונצורות לא שערון החוקרים האחרונים, — ומה גם אחרי אשר כפי הנראה מהקדמתו הקצרה חברו בן בלעם ע"פ בקשת אחד התלמידים ולא היתה מגמתו להביא בו תקירות עמוקות, — אך בכל זאת נכבד הוא לתולדות הרקדוק ובאורי כה"ק בהיות המתבר אחד מוקני הלשו

(1) נדפס, בהכרמל" שנה ג' ובקבץ "חיי עולם" לגולדנברג ודלמן חובבה שניה.

(2) אם הפיק פעולתי זאת לזון מלה החכמים ואוהבי ספרתנו העתיקה, אזי לא אורז ע"פ מיד אחרי כלום הספר הזה בדפוס א"ס "הפעלים הנגזרים" וס' "התגנים" עם הערות והוספות כדרכי בספר הזה.

(3) „Wie anderwärts, so bilden dieselben (die Partikel) auch im Hebräischen gleichsam die feinsten und geistigsten Bestandteile der Sprache und sind daher nicht nur für die scharfe Auffassung des Sinnes, sondern auch für ein tieferes Eindringen in den Geist der Sprache von höchster Wichtigkeit“ (גימיוס Hebr. Gram. הוצאה כ"ג ע' 322).

(4) ביחוד קבע בן ג"א מקום מיוחד לאותיות השמות בספרו הרקמה ולמלות הטעם בס' השרשים. ראה ליטבל. ח"ב, 489 ובאזכר Leben und Werke des Abulwalid ע' 44.

(5) ע"ד שרשי המלות ראה דברי החכם ר' יוסף הלוי ב"המניד" שנה ז' עמוד 86: "ידוע לכל חוקרי הלשון כי המלות הנה יוצאות חל"ו שמהן ופעלים אשר נחלבו בלשון לאט לאט ובעבור קצת והמשכה המונחם נסיו למלות בלתי נצבות לבדנה כמו המלה "או" הנגזרת מן הסעל "אוק" wollen וכן ברומית vel מן velle, וראה גימיוס ס"ג ע' 241—229.

המצוינים, אשר המדקקים הספרדים המאוחרים מהראב"ע והלאה שאבו ממקור ספריהם; ואם בדברים אשר חדש בן בלעם מדעתו נלמד לדעת הין ערכו ועמק תבונתו, יוכלו גם הדברים הרבים אשר שאב ממקור ספרי החכמים הקודמים לו להיות לתועלת לדורשי ספרתנו העתיקה, כי לפעמים יפיצו אור על דברי הקרמונים האלה.

לא פה המקום לדבר בארוכה על ר"י בן בלעם וספריו, פעולתו בדקדוק ל"ע ובאותו כה"ק ויחושנו להחכמים אשר לפניו, (לענין הזה יערתני חבור מיוחד בלשון אשכנז, אשר אנמרנו בע"ה בקרוב). ואדבר כעת רק דברים אחדים על פרטי הס' 'אותיות הענינים': תבונתו, דרכו, סגנונו, מקורו, רשמיו וזכרו בספרי החכמים המאוחרים, ולאחרונה אדות כה"י אשר על פיו הוצאתיו לאור.

§

כבר הנה דעתו הח' דרנבורג, אשר הודיע ראשונה מציאות הספר¹, כי המחבר כתבו בלשון ערבית ולפנינו רק העתקה עברית. על משפטו הזה הביא הח' הנו' רק הוכחה אחת, והיא משם הספר: "אותיות הענינים", אשר לדעתו הוא זר מאד לרוח שפת עבר, כי המחברים העברים יכתבו תחת זה "מלות הענין" או "מלות" לבר, ולכן החליט כי השם הזה הוא "העתקה כוזבת" (falsche Übersetzung) בן "חרוף אלמעאני" בלשון ערבית, אשר בה המצא המלה "חרף"=אות גם בפשר "מלה" (Partikel). אולם ההוכחה הזאת, אשר נשנתה מלה במלה מאת פירסט², היא חלשה מאד, כי מה יעצור בעדנו מאמר כי המחבר בן בלעם בעצמו נמשך בדבר הזה אחרי לשון ערבית השגורה בפיו ויעש כמתכנתה לבנות "מלה" בשם "אות"? הלא מצאנו מחבר אחר המאוחר לו, ר' יצחק בן אלעזר הלוי (אשר עוד נזכרנו במשך דברינו), המשתמש גם הוא ע"פ רוב בשם "אות ענין" או "אות" לבר בספרו "הרקשה" (כ"י פאריס). הכתוב בכלל בלשון צחה וקלה? ³ גם לא אראה זרות יותר גדולה בשפת עבר

¹ ראה למעלה עמוד 117 הערה 2. ² ליעבל. ח"ו 450.

³ גם ר' יהודה אבן הכן בהעתיקה ס' הרקמה לבן גנאח, הכותב בכלל "מלות הטעם" כהב בשער ד' (הוצאה ב"ג עמוד 8): "ואותיות הטעם הם מה שזורה על ענין בזולתו", אחרי כהבו בראש השער הוא "מלות הטעם", והנה פריפוט דוראן מביא בספרו "מעשה אשד" (הוצאה סרידלנד וכהן ע' 32), כי החכם ר' משה גיקטילה קרא למלות הטעם אות הטעם והראב"ע קרא להן אות ענין. ולפ"ז נראה כי עוד לפני ב"ב נקראה "המלה" בשם "אות" כי בלי הסוגה מנא האסודי אלל ר"מ גיקטילה את הלשון, אות הטעם בשפה עבר ולא בלשון ערבית, "חרף אלמעני", כי אם היתה מונה ללשון ערבית הלא היה יכול להזכיר את כל המדקקים הקדמונים מרס"ג והלאה! ובדבר הראב"ע חסתי בספריו הנמנאים בעת הח' ידו (נאזים, נחות, ססה ברורה, ססה יחל) ולא מנאחי בהם כי יקרא למלות הענין "אות ענין" כ"א טעם אחת במאזים (הוצאה היידנהיים דף כ"ד ע"א): "ימא ה"א החמה עם אות ענין, ה"ק אך במשה" וכו', ואפשר כי גם שם מיל "מלה ענין" כאשר העיר הכוה"ה, כי הראב"ע מבדיל בסירוב בין "אות" ובין "מלה", ראה מאזים (ג' ע"ב): "והענינים כמו מן וגם ואלל ה"א

מאשר בלשון ערבית לכנות מלות הטעם בשם "אותיות הענין", כי לדעתי כללה המלה "חרף" בלשון ערבית בפתרונה המישאל והמאוחר בראשינה רק את אותיות הטעם (Verhältnissbuchstaben), והן אותיות השמוש בוכלמ"ש, אך אחר כן נפרץ והתרחב הפתרון הזה ויכלול גם את המלים המשרתות את השמות והפעלים, ולמה לא נוכל לעשות כזאת במלת "אות" בשפת עבר ולכלול בלשון "אותיות הענין" מלבד אותיות השמוש גם מלות הענין? ⁽¹⁾ — הוכחה יותר הזקה על היות הספר הזה העתקה מלשון ערבית היינו יכולים למצא בסגנון גוף הספר, ביוחד בשמוש מלת "לכן" בפתרון אולם, רק, אבל, כפתרון מלת לפץ בערבית, בעוד אשר בשפת עבר מורה "לכן" תמיד על תוצאת ענין מענין נזכר לפני זה ולא על הפך ונגוד ⁽²⁾, אך גם מזה אין ראיה נצחת אחרי אשר מצאנו כי גם הראב"ע משתמש פעמים רבות במלות "לכן" בפתרון "אולם" ⁽³⁾; וכאשר ספרי הראב"ע אינם העתקות מלשון ערב ובכ"ז ימצאו בהם דבורים רבים אשר לא יובנו כ"א בעזרת לשון ערב, כן יכלנו לחשוב כי גם ריב"ב כתב ספרו בשפת עבר, אך נמשך בדבורים רבים אחריו לשון ערבית אשר בה נכתבו ספרי הדקדוק והשרשים הגדולים לר"י חיוג ור"י בן גנאה אשר היו לו לעינים.

אולם באמת אין לנו עתה צרך בהוכחות הגיוניות כאלה על היות הספר הזה העתקה מלשון ערבית, אחרי אשר נתגלו בימינו באורי בן בלעם לספרי הקדש בלשון ערבית ובהם יזכר שם הספר: חרוף אלמעאני ⁽⁴⁾. ומלבד זאת הנה נשארו לנו לפלטה שרידים אחרים מהספר הזה, וכן טס"ה הפעלים הננזרים מן השמות וס' ההתגנים, במקורם הערבי אשר לא שם אליהם איש לב עד הנה כראוי ולא השוו עם העתקתם העברית. השרידים האלה נמצאים בהערות-הגליון ⁽⁵⁾ אשר הוסף בהם אחד לכתאב אלמצור"ה (ס' השרשים) לר"י בן גנאה, כ"י אוכספורד, אשר יצא לאור ע"פ כה"י

אות ענין... שהם בוכלמ"ש, וכן בנחה (הוצאת ליסמאן ד' ל"ב ע"ב): "והחלק השלישי הטעם טעם הוא אות חו המלה", וביחד בלור סס ל"ג ע"ב. ראה עוד מאזנים דף כ"ב, א' ודף מ' א'.

⁽¹⁾ דומה לזה כתב האסודי להנדיק את ר"מ גיקטילה וא"ע (ראה הסערה הקודמת), וז"ל: "ואמנם קראו להם אות כי רובם אות אחת בלה"ק והם אותיות משה וכלב ושפטים ירכיבם עם אות אחרת כמו מן" וכו'. השוה דברי בן גנאה ברקמה (ע' 9): "והמעש בשרשי מלות הטעמים אות אחת" וכו'. ⁽²⁾ ראה הערתי לסוף מאמר "חבל".

⁽³⁾ כמו: "ודברם אחת לכן אין טעם הססוק כן" (פירושו להלים ב"ח), "לכן לא יתכן שחבר אהם" וכו' (מאזנים ב' א'), "לכן לא ישרהו בכל מלות ענין" וכו' (סס י"ב א'), "לכן לא ימנא" וכו' (סס כ"ו א'), "לכן לא יכלתי להדש" וכו' (סס כ"ז א'); "לכן סס החולר" וכו' (העתקה "אותיות הנח" לר"י חיוג הוצאת דוקס 35, והנה זה בהעתקה גיקטילה הוצאת טע 18: "אך נפעל שהוא נפעל ועומד"), "לכן בעלי הטעמים" וכו' (סס, והנה זה בהעתקה גיקט' סס: "חבל הסופרים" וכו').

⁽⁴⁾ ראה למעלה עמוד 118 הערה 1.
⁽⁵⁾ טעמים אחדות בלו הערות בגוף הספר באמת סושר מאוחר, ראה אות ב.

הזה וכ"י רואן מאת הח' נייבואר (אוקספורד 1875). אמנם בעל ההערות לא הזכיר אף פעם אחת את שמות הספרים אשר מהם שאב את הדברים אשר הביא בשם בן בלעם, אך אם נשוה את הדברים האלה עם הדברים המקבילים להם בספר אשר לפנינו ובשני הספרים האחרים הנ"ל, נוכח על נקלה לדעת, כי לקחו מספרי ב"ב אלה, אשר היו עוד לפני בעל ההערות במקורם הערבי.

ב.

את שרידי-המקור הערבי האלה משלשת ספרי ב"ב—אשר נלקו בהוצאת האצול פעמים אחדות בשניאות והסרונות מפני מנרעות כח"י — קבצתי יחד להוציאם לאור בתקונים והערות, בשום לב אל העתקתם העברית, וכעת די לנו להביא אחרים מהם למופת ולהציג למולם את ההעתקה העברית, למען נכיר על ידם על נכון הכונת ההעתקה.

הערות האצול.

אותיות הענינים.

ויתכן היות כשדימה (יחזקאל ט"ז, כ"ט) חסר ו"ו וענינו י: ונתה בארץ כנען ובכשדים וזה יותר נכון. — ויהיה במקום למ"ד שענינו כעבור כמו: ואמר פרעה לבני ישראל (ישמות י"ד, ג) אמר לה' מחסי (תהלים צ"א, ב').

(מאמר א"ל')

1. ק א ל ב נ בל עם: ויגזו אן יכון כשדימה מעטופא¹ בניר ואו סיכון אָל חקה במעני אנהא עמַת בפגורהא אלשאם ואלגיראן גמעא² וחרא אבלג. — וק א ל אי צ א: ותטון במעני אללאם אלתי עכארתהא³ ען נחו ואמר פרעה לבני ישראל, אמר לה' מחסי.

(אצול עמוד 48 הערה 96)

(א.ס. מלרת על מנת והתשובה כו"ו אם היה בפועל עברי: ואם עמדו בסודי וישמיעו (את דברי) [דברי את עמי] (ירמיה כ"ג, כ"ב) היא התשובה.

ופעם יחסר אסמהכתוב והענין יורה עליו: וצמית והלכת אל הכלים (רות כ"ו, ט) ויש ה' (אתנו) [עמנו] (שופטים ט"ז, י"ג).

2. ל ב נ בל עם: ואם עמדו בסודי וישמעו דברי את עמי פליסמעו כלאמי⁴.

קר חרף מן אלכלאם ואן כאן אלמעני יקתציה⁵ סקו[להם] וצמית והלכת אל הכלים [ויש ה']. וישבה אן יכון מענאהטא ואם צמית, ואם יש ה'⁶.

(1) "מחבר" [למה שלסניו].

(2) "ויהיה אָל כחמעו בענין שכללה כחזקתיה חה חרן כנען וזה כשדים ימדי.

(3) באצול נדפס: "עבֶרהא".

(4) "חזו יכמיעו חה דברי".

(5) "חם כי הענין יכריחהו".

(6) "ודומה כאלו היה עינים: ואם נמית, ואם יש ה'".

הערות האצול

וקד יסקט אלגואב ויקתנע בכונה פי אלגיה¹ מאל אם ברך תברכני והרבית את גבולי והיתה.

(שם עמוד 51 הערה 36) 2)

3. קאל בן בלעם: ותכון פי מעני מעמא פי קולה גם ישבו שרים ומתלה ואף גם זאת בהיותם אי ומעמא יבנוי[ן], ויקרב מנה גם לא ידעת גם לא שמת³.

(שם עמוד 137 הערה 68).

אותיות הענינים

ופעם לא תמצא התשובה כתובה וישענו על המחשבה: אם ברך תברכני והרבית את גבולי והיתה ידך עמי (דה"א ד', י'). (מאמר "אם").

ונמצא לענין אף על פי: גם ישבו שרים כי נדברו (תהלים קי"ט, כ"ג), וענינו אע"פ שישבו שרים וכי נדברו. עבדך ישיח בחקך⁴ וקרוב ממנו גם לא ידעת גם לא שמת⁸ (ישעיה מ"ח, ח'), ואף גם זאת בהיותם (ויקרא כ"ו, מ"ד), אף שהיו בארץ אויביהם לא אמאסם⁵. (מאמר "גם").

פעמים אחדות לא נקרא שם בן בלעם על ההערות הנוגעות אל מלות השעם, אך בכל זאת נעלה הוא מעל כל הן לקוחות מסי "חרוף אלמעאני" כמו:

אותיות הענינים

ובסמיכות האחד המדבר בא קל ברוב: הנני אני (יחזקאל ל"ד, י"א) הנני אל כסתותיכנה (ישע י"ג, כ') ובמזכרת הנני, ונמצא דגוש כמי הנני בני (בראשית כ"ב, ז'¹⁰).

(מאמר "הן").

הערות האצול

4. אמא ענד דכול צמיר⁶ אלואחד עליה פנא מכפסא פי אהצאל אלכלאם⁷ קיל הנני אני [הנני אל] כסתותיכנה⁸ ואדא וקף אלכלאם כאן הנני ורבמא שדרו מנה אלנון אלתאניה⁹ כמא קיל הנני מי אתה בני (בראשית כ"ה, י"ח).

(שם עמוד 178 הערה 34).

¹ ככ"י חוכססורד, אשר ממנו העתיק הח' נייבולר חס הדברים האלה נדבקו — כפי הנראה — יחד האותיות נ"י אשר במלה האזה ונראה כאזה ע ולכן העתיק הח' מ' "אלעה" בסמן השאלה ובער כי ע"ל "אלעקד" — אשר אין לו מובן נכון בענינו כי פתרון המלה האזה הוא חבור וקבור, אולם המלה "ח ל נ"ה" מהאמה היטב למלה "המחשבה" בהעקפה העברית.

² גם באו ג' הדברים האלה זה אחר זה, אך באמה הם לקוחים מג' מקומות במאמר "חכ" והחלק השני מקומו אחרי השלישי. ראה מאמר "חכ".

³ בספרינו כתוב: גם לא שמתה גם לא ידעתח.

⁴ המלים "וענינו" וכי חסרות בערבית וכפי הנראה הבטימן בעל ההערות.

⁵ בערבית בא הכתוב, ואף גם זאת" וכי לפני "וקרוב ממנו" וכי בחור ראיה כי למלה "גם" פשר אע"פ, זה יותר נכון.

⁶ חסרה מלה "אלמהכל" = המדבר.

⁷ "בהחבר הדבור" ר"ל כאשר יבוא עליו טעם מזכה.

⁸ בהערה לתול חסרות המלות "הנני חל" ו"חחה" כסרה"וכנה" נדפס, "חס חוס כיה" כס' השאלה.

⁹ "ולפעמים הדגישו בו חס הנון הבניה".

¹⁰ פה טה המעתיק העברי חס הכתוב, וכן נמצא גם כס' הדקמה לרי יחסן בן אלעזר, ראה הערה למקום הזה בגוף הספר.

ולא רק בהערות הנספחית אל האציל כי אם גם בגוף הספר באו לדעתו ככ"י איכספורד כמה דברים מס' "חרוף אלמעאני" לריב"ב אשר היסוף כפי הנראה החכם המאוחר בעל ההערות על גליון הספר ובאו אחרי כן בפנים באשמת המעתיק (קופיסט). האות והמופת על הדברים אשר אינם להמחבר ר"י בן גנאה כ"א לר"י בן בלעם ונספחו אל האציל בזמן מאוחר הוא, כי לא ימצאו בכ"י רואן ובהעתקה העברית מהאצול, לפי הערות המו"ל ד"ר נייבאר במקיטס; כי הגה החשויה עם הם' "אותיות הענינים" לא תשפך לבדה להוכיח, כי נוספו הדברים בהאציל ע"פ הספר הזה, יען כי יש לבעל דין לחלוק ולאמר כי נהפוך הוא: בן בלעם לקח מהאצול, אשר השתמש בו הרבה לצורך ספרו. — למופת אציג בזה את המאמר הבא הנמצא בין שני חציי ענולה באצול עמוד 56 (שרש אמן) לעמת העתקתו העברית הנמצאת כ"אותיות הענינים" מאמר "אמנס".

אותיות הענינים

אצול

<p>5. (אמנס) מן א לחרוף¹ ואלמים אלאברה² מזודה וקאל באלמים³ כי אמנס לא שקר מדי וקיל בלהא וגם אמנה אחותי ורבמא כאן אסמא ללחקקה פלים כ"י (ב) ויתכן שהוא שם מן אמנה ולא יהיה אות ענין.</p>	<p>5. (אמנס) מן א לחרוף¹ ואלמים אלאברה² מזודה וקאל באלמים³ כי אמנס לא שקר מדי וקיל בלהא וגם אמנה אחותי ורבמא כאן אסמא ללחקקה פלים כ"י (ב) ויתכן שהוא שם מן אמנה ולא יהיה אות ענין.</p>
---	---

משרידיהם מקור האלה נובל ללמוד: א) כי ההעתקה העברית תוכל להחשב בכלל להעתקה נאמנה; ב) כי הטעתיק קצר לפעמים בלשונו דברי המקור (ראה סמן 1 הערה 2, ס 2 ה' 6, ס 4 ה' 7 והי

¹ "מן מלות הענין".

² "והמ"ם האחרונה". מלת "האחרונה" נמצאת גם בס' הרקמה לריב"ב.

³ "ויאמר במים". המלות האלה מיותרות אחרי אמרו: "והמ"ם האחרונה נוספת", וכן

לא תמנענה בהעתקה העברית.

⁴ במאמר הזה לא יוכל להיות כל ספק שהוא הוספה מאוחרת באצול ע"פ ס' "חרוף אלמעאני" כי מלבד אשר לא נמצא בכ"י רואן ובהעתקה העברית (ראה גם הערה 84), משך הענין עוד יעיד עליו כי חינו מנוף הספר, יען כי הוא משסיק בין הדברים, כי הגה לפניו כחוב: "האף אמנס אלד אחקף יכון הדא ומתלה" (האם באמת היתה זאת ודומה לו) ואחריו כחוב: "כי האמנס ישב אלהים" וכו', וברור הוא, כי הדברים האלה דברים וכו': ודומה לו מלה "אמנס" כחוב: "כי האמנס ישב אלהים" שענינו האם באמת ישב אלהים. גם נזכר גם מיד אחר זה הכחוב: וגם אמנס אחותי כה אבי" עם כחוב, והנה הכחוב הזה נזכר כבר לפני זה בהמאמר המובא, ולמה הביאו כן נגחה בניה, אם הוא כחב את הדברים הראשונים בעצמו? מכל זה נראה בעליל, כי המאמר הזה הוא הוספה מאוחרת והוא יחזק בידנו את ההחלטה כי כל הדברים אשר לא נמצאו בכ"י רואן ובהעתקה העברית מהאצול ונמצאים בחד מספרי בן בלעם לקוחים מאלה וראוי לקרוא עליהם שם ב"ב, כי הם נחלקו ושרי עטו.

9, ס' 5 ה' 2) ¹; (וג' כ"י שנה לפעמים מעט דברי המקור אם בענין
(ס' 3 ה' 5), אם בהכתובים המובאים למשל (ס' 4 ה' 10) ואם בלשון
(ס' 2 ה' 4 וה' 5).

ג.

הספר הזה כולל כל מיני המלים הנאות בגדר החלק השלישי מחלקי הלשון
הנקרא אצל המדקדקים בשם "מלה", והן כל המלים אשר אין להן נטיה (Declina-
tion, Conjugation) בשמות ופעלים, או המחוברות לאחד מאלה בענין ²). את
המלים האלה נוכל לחלק לחלקים האלה ³: א) מלות היחס, כמו: אַל, את,
מִן, נגד, על. ב) מלות החבור והפרוד, כמו: אם, אשר, גם, יען, כי, למען;
א, אולם, אך, רק. ג) מלות השלילה, כמו: אַל, אין, בל, לא. ד) מלות
הקריאה, כמו: אחה, האח. ה) מלות המורות על רצון המדבר או אי-רצונו
בדבר מה, כמו: אולי, לו, נא; חלילה, פן. ו) תארי הפעל, המורים על זמן או
על מקום או על איכות, כמו: אז, מרם, כבר, מתי; הלאה, פה, שם; כה, כן,
מאד. ז) מלות הנוף (תחת השם) ⁴, כמו: אנכי, אלה, זה, לו, מי, מה,
ח) מלות אשר עקרן שמות, אך בהיותן משרתות בטאמר בתור תאר הפעל וקרובות
ע"ז בענין להמלות אשר בסמן ו' צרפן המחבר אל הספר, כמו: אמש ⁵, נצח.

1) חולם לפעמים נמצא חריכות יותר בהעמקה מאשר במקור, ראה סמן 3 ה' 4.
2) המחבר לא נתן לנו גדר (Definition) מלות הטעם, וכן גדרי מלות הטעם אצל רוב
המדקדקים הקדמונים אינם מקיפים כל מניניהן, כ"א הם מסתמכים רק על מלות היחס והחבור,
כמו לנן נגחה ברומה (בער ג') הגודר מלות הטעם בחור "כלים וקשרים לדבור אשר לא
יתחבר כ"א בהם", וזה יתכן רק למלות היחס והחבור ולא ליתר מיני המלות. בכלל לא ההבדל
המדקדקים הקדמונים בפרטי המלה, כי נחשבה אולם לפעל להסם והפעל וגם לא הבדילו היטב
בין השם והמלה. הראשון אשר הביא את חלקי הלשון הזה בסדר הנכונה הנרופה הוא פריפוט
דוראן בספרו "מעשה אפד" פרק רביעי ופרק שלשים, ואם אמנם הוא מכון בימוד הני בקרתו
אל הדק"ק הם קולעים אל המערה מהדק"ק והלאה ומשיגים גם את מהבדלו בן בלעם! האשדודי
הבדיל ראשונה בטוב טעם את המלים אשר הולכים לפטו חשבון למלות הטעם וכן באמת שמות
וגם חלק את המלות לחלקיהן בדרך ההגיון לפי ענייניהן ^{*}). בעקבות האשדודי הלך גם ר' אברהם
דב"ל בספרו, מקנה אברהם" בער וי. — ובנוספות אשר אביא לספר הזה הדבר אי"ה ברחבה
על פעולת המדקדקים בחלק, המלה" מזמן רס"ג עד דורנו זה.

3) יש מלות אחדות אשר הוכלנה להתחשב אל שתי מחלקות כאחד, כמו "עד" אשר הוא
מלת היחס וגם מלה המורה על זמן (ראה מ' זה).

4) המחבר קורא כנו"ה הגוף בשם "הקף" בבאורו לשיעור מ"ז, מ"ו (ראה R. d. E. J.
ה' כ"ג 53).

5) סה התגלל המחבר לאמר: "כאשר הואלתי להזכיר הזמנים אזכיר אמש" וכו' ור"ל
כי הוא מזכירו אף שהוא שם תפני שהוא מורה על זמן והוא מחובר בעינו אל הסעל.

* חלוקת המלות לפי ענין נמצאה ג"כ בשירי ופליע וס' דקדוק (הנמלה כ"י אצל הח' ר"א עשטיין
בוינה) מאת מדקדק קרמון בלתי נודע בשמו, ראה דברי הח' בלחר ברע"י ח' כ' ע' 43-142, ולפני.

עולם, תמול. כן הביא מלת "כל", אם כי קראה בעצמו "שם", יען כי היא נסמכת לרוב אל שם אחר¹, ומתמעט הזה הביא גם מלת "יש", אם כי בארה בתור "דבר שימצא לפרקים ידועים", וכן הביא מלת "על", אם כי כתב עליה: "שם חסר מן עלה" מפני היותה מחוברת אל פעל².

אולם בהיות כן בלעם הראשון אשר אסף מלות המעם בסדר א"ב לא יפלא בעינינו למצא כי השמיט מלות רבות בלי מעם וסברה נכונה, כי מצודת השכחה פרושה על כל כן-תמותה וגם בעל זכרון חזק ונאמן כבן בלעם³ לא נמלט ממנה, ואכה המלות הראשיות אשר יפקד מקומן בספר הזה: אבוי, אדות, אוי, אחלי, אחר, אי, אלל, אצל, אתה, אתם, בי, הוי, הידה, הלום, היץ (קהלת ב' כ"ה)⁴, חנם, יחד, מאומה, מחר, סביב, עתה, בקרב, ריקם, תוך, תחת. מלות אחרות טאלה כמו אחלי⁵, חנם, ריקם⁶ אולי עזב בכונה מפני שחשב אותן לשמיות, אך רוב המלות האלה נשטמו בלי תפונה בשגגה, והמחבר היה יכול לאמר גם על "אותיות הענינים" את אשר אמר בסוף ספרו "הפעלים הנגזרים מן השמות": "יתכן שגשארו מהפעלים שהם מגזרת השמות ולא זכרתיים בספרי בעבור היותן מחשבותי נחלקת ולבי טרוד ביגיעת העולם ולא נעלם ממך יגיעת קבוץ כל מה שקבצתי" או ארת אשר אמר בסוף ספרו התננים: "אלה הם שעלו במחשבותי ויתכן שישכחתי מה שהיה ראוי להזכיר".

ד.

מטרת המחבר בספרו זה לבאר פתרוני כל מלה ומלה לפי ענינה והמשך הכתובים אשר תמצא בהם, ולכן הוא מרכיב בראיות מן הכתובים. בראשונה הוא מזכיר ארת הפתרון הפשוט והיותר נפרץ ואחר כן את הפתרונים האחרים והוא מוסיף עליהם הערות בדקדוק הלשוני, כמו: אם תסמך המלה לכנוים, אם יביא לפניה ו"ו החבור או ה' השאלה או אות שמושי אחר, אם תקבל איזה שנוי באותיותיה או בנקודותיה וכו', ולמותר אחשוב להביא מופתים על זה, כי כאלה

¹ הבה רד"ק במכלול סער דקדוק המלים מ' "כל" (הנחה יבא"ר דף ק"ב ח'): "ואש"ם שהוא סס כהבנו אחרו בכלל המלים לפי שברוב לא יבא אלה ע"י צירוף כמו המל"ם".

² במקומות אחרים העיר המחבר על ההבדל אשר בין השם והמלה כענין: "אבל אלהים ואשם כמוני איננו אלה ענין ופירושו העדרה" (מ' אשם); "ויהיך שהוא סס מן אמונה ולא יהיה אלה ענין" (מ' אמונה); "ושחרון כן בונה לפחד... הוא שם ענינו אמה" (מ' כן).

³ לפי דברי רמב"ע בספרו הערבי הלל, ראה R. d. E. J. ח' י"ז 176.

⁴ בספר "התננים" מאמר "חון" הביא את המלה הזאת וז"ל סס: "והשלישי כאלה ענין ומי יחוס חון ממני, ענינו לבד ממני וימנע בלי רכותיו ז"ל.

⁵ כן הוא לפי ההקדוש ודברי מנחם במחברת וכן נגאח בשול, (ואחריהם הסרחון והרד"ק בשרשו) ולדעת הקראים דוד כן אברהם ועלי כן סליון (ראה חזון הוצאת נייבולד ע' 775). אולם רוב המדקדקים המאוחרים חשבו "אחלי" למלה העצמ, כמו בעל "סחח דבריו"

ר"ס אבן דנאן (אגול סס), האשודי ור"א דבלמס, וראה גיזומס ספר השרשים.

⁶ כאשר חשב "אמנכ" לשם, ראה למעלה הערה 2.

וכאלה ימצא הקורא ברוב מאמרי הספר. — באור ענין המלות יבוא ע"פ רוב לפני הכתובים, המובאים לאמתו ולאשרו, אך בראשי המאמרים יבואו לפעמים תחלה הכתובים ואח"כ יבואר ענין המלה (ראה למשל המאמרים: אבל, אף, למען, מתי, לעמרת). לפעמים בא בתוך המאמר פתרון בלתי מפורש בלשון, ונמצא לענין אחר¹) (ראה המאמרים: או, אם, אשר, כי), ובמלות אחדות אין כל פתרון ובאור ענינן כי אם כתובים ועניני דקדוק הנוגעים אליהן (ראה המאמרים: אמנם, זה, זולת, פני). — לפעמים משוה המחבר את המלות העבריות עם מלות לשון ערבית («לשון ישמעאליים», ראה המאמרים: אולי, או, אף), ובמלות אחדות הוא מכבד מלבד ענין המלות גם גזרתן ושרשן. המלות האלה הן: מדוע מן «מה-דוע», על מן «עלה», פתאם מן «פתי», שלשום מן «שלשה». — פעמים רבות איננו משתפק בכאור עניני המלה כ"א היא מוסף באור על הכתובים אשר הוא מביא, יותר מדי הכנת המלה (ראה המאמרים: או, אל, אל, אם, את, הא, מרם, כה, כן, כל, לא, מה, עד, על, שם, תמול) ומזכיר דעות חכמים אשר קדמוהו או חכמי דורו בשטם או שלא בשטם²). והוא מתוכה פעמים אחדות עם חכמים ומדבר אתם קשות (ראה המאמרים: אם, בן, כה, כי, על, ישם). גם הוא נוטה לפעמים מהענין אשר לפניו ומאריך בענין צדדי, כמו במאמר «אם»: «ואמרו רבותינו ז"ל שיהיו חופרים בארץ וכו' וזכרתי זה שהוא בדבר מצוה וכו' ובמאמר «כי»: «ועתה אבאר לך על כמה פנים הוא לשון רבים שבאחריתם היא הנקבה וכו'». — את הכתובים איננו מביא לפי סדר כפרי הקדש, כ"א כאשר יקרו לפניו. כדרך מנחם בן סרוק במחברתו ור"י בן גנאה³ כספריה. כפי הנראה הביא את הכתובים מקצתם ע"פ זכרונו ולא מתוך הספר, כדרך כמה מחברים, ולכן יצאו לפעמים מעטו שגיאות בלשון הכתובים, כמו «ויש ה' אתנו» (מאמר «אם») «גם לא ידעת גם לא שמעת» (מ' «גם»), אשר הובאו למעלה (אות ב' סמן 2, 3), אולם יוכל היות כי כמה שגיאות יצאו מעט המעתיק או הסופר, כמו: «ואם עמדו בסודי וישמיעו את דברי» (מ' «אם») אשר בהמקור הערבי נמצא כתקינו (ישם סמן 2).

ה.

המקור הראשי לספר הזה הוא «כתאב אלאצול» לרי יונה בן גנאה, אשר מלות הטעם באו בו ביחד עם הפעלים והשמות⁴, ולכן כמה מאמרים דומים בכלל לדברי בן גנאה, כמו המאמרים: איך, אל, וכן השתמש בסי «אללמע» לבן גנאה⁴, אך בכל זאת נמצא חדשות רבות בספר הזה והוא נושא עליו עוד חותם ספר מקורי ואין להשוותו אל ספרי הפרחון והרד"ק אשר כל ישעם וחפצם היה להפיץ

¹ הלשון «ענין אחר» נפרץ מאד בספרי הדקדוק לר"י מ"ג.

² ראה למטה אות ה.

³ ראה למעלה עמוד 119 הערה 4.

⁴ בהערותיו אצוה בכל מאמר את דברי המחבר עם מקוריו הראשיים האלה, ולכן

לקצר סה. ראה עוד למטה אות ו.

מעינות חכמת בן גנאח החוצה, כי בן כלעם עמד עוד על תחום החקירה המקורית בחכמת לשון עבר ודבריו מפכים בדרך ישרה טמעין ספרי הקדש אשר לא יזכו מיטיהם לכל ההוגים בהם. קרוב הדבר כעיני כי בעת כתבו את הספר הזה לא היה האצול תמיד לפניו, כ"א הביט בו רק לפרקים, ויכול היות כי רוב דברי האצול היו חרותים בזכרונו החזק, לכן נמצא בספר הזה ישנוים רבים בסדר הדברים והכתובים בלי כל צורך, גם דברים רבים החסרים בו ונמצאים באצול ודברים הנזכרים בשם "יש אומרים" ובשם "מפרשים" או "אחד מן המפרשים" והם באצול (ראה למטה הערה 4). — הוא מזכיר פעמים רבות את ר' זונה ותמיד בדרך כבוד, במקצת המקומות הוא מקבל דעתו או מביא מדבריו סמך וסעד (ראה המאמרים: אל, את, אלו, גה, טרם, כל, מדוע, נגד, בעבור, עם), ובמקצתם הוא חולק עליו או מעיר על חסרון בדבריו (ראה: המ' אל, את, גם, בן [כ' פעמים], לא [כ"פ], מה, נא, עד).

מלבד המקור הנאמן הזה הוא משתמש במקורים הקדומים, אשר מהם ישאב גם בן גנאח, ואלה הספרים והמחברים אשר הוא מזכיר בשטם:
 התרגום (ראה המאמרים: אל, אשר, אלו, ככן, הא, כי, מאד, נא, נגד).
 רבותינו ז"ל (מ': אס, אן, אף, הן, כה, כי, מתי, מאד, על, פן).
 המסורה («בעל המסורת», מ': את, הא, עד).
 רב סעדיה גאון (מ': הא, טרב, מה, נצח).
 רב האיי גאון (מ': אלו, נגד [בספר הדקדוק שלו]).
 ר' יהודה בן היוג («ר' יהודה ב"ר דוד נ"ע בעל הדקדוק», מ': לו, פה).
 מחכמי דורו איננו קורא אף אחד בשמו, כי אם יזכרם בדרך רמז: החכם שפ"י ספר קהלת והוא מאנשי דורנו (מ' "שם") וכן בו אל ר' יצחק בן גיאת⁽¹⁾; אחד מחכמי דורנו⁽²⁾ (מ' "כה"); אחד מגדולי הש"רים שבדורנו⁽³⁾ (מ' "בין"). — מלבד זה הוא מביא דברי חכמים בלשון סתם: כל המפרשים (מ' "בבל"); "מפרשים" (מ' "כל"); אחד מן המפרשים⁽⁴⁾ (מ' "על"); יש מהראשונים מי שפירש (מ' "כי"); יש אומרים או יש אומר (מ': או, אם, תמול); יש מבעלי השיר⁽⁵⁾ (מ' "בעבור"). (המשך יבוא).

(1) זה הדבר הזה הוכיח כבר הח' דלנבורג במה"ש המדעי לניגוד (ראה למעלה ע' 113 הערה 2) ועשה ההאמה הדבר בהקלות הרגום כ"י בן גיאת ושייכו לו קהלה בלבן ערביה ככ"י אוקספורד, אשר על סיו הוציא הד"ר Jacob Loewy (לידן 1884) את ההרגום, ושם נמצא בחמה מה שכתוב בן בלעש (ראה דברי הח' Loewy שם עמוד 12).
 (2) יש לשער כי כון בזה אל ר' משה גוקטילוב אשר הכות גיאת עמו (ראה למעלה בהערה הג') וכן הזכירו בדרך רמז בחור בן דוכו גם כנאורו לשיטה ח', ו: וקר דהב פיה מן יעהרנא" (R. d. E. J. ח' י"ז, ע' 183 הערה 1).
 (3) יש לשער כי כון בזה אל ר"ם בן גבירול, ראה הערה במקום הזה.
 (4) בכל הלשונות האלה כון כפי הנראה אל בן גנאח, כי נמצא הן הדברים באצול או בדקמה וכן בלשונות "יש אומרים" או "יש אומרי" כון אליו (ראה הערה זו לכל המקומות האלה).
 (5) הוא דוגם בן לברט, וכבר זכר זה בהקמה לכן גנאח (ראה דברי המחבר והערה שם).

ר' שמעון קרא והילקוט השמעוני (סוף)

נחל אברהם עפשטיין.

נפן נא כעת לראות אם המאמר המובא על שם ר' שמעון נמצא בהילקוט או לא. מהלך הוכחות ראפפורט היא כן: בעל הילקוט "שונה ומשתנה בנוסחא זו", פעם הוא מונה ג' קנינים, ופעם אחרת הוא מונה ד' גם ה'. מזה יוצא — לפי דעת ראפפורט — "כי הסופרים עירבו וקצרו", וכי בכל המקומות שהילקוט מדבר מהקנינים (וילקוט משלי בתוכם) צ"ל: אית דאמרי ה' קנינים (כמו שהוא בילקוט לך לך) עם "המעט המורכב מן אלה תולדות ישמים וארץ בהבראם ומן קונה שמים וארץ, כפי נוסחת רש"י". אמת שגם בילקוט לך לך לא נמצא המעט המורכב הזה, אך נראה בעליל — כן יאמר ראפפורט — ששם נשמט המעט על קנין אברהם ובודאי היה כתוב שם כמו שהוא בפירוש רש"י לאבות. ראיה לזה מביא ראפפורט מילקוט בשלח, כי שם מביא ממכילתא ד' קנינים ומונה גם את אברהם, ובודאי צ"ל אית דאמרי...

כל הדברים האלה תלוים על בלימה. בעל הילקוט לא היה "שונה ומשתנה בגירסא זו", כי הוא איננו מחבר הכותב דברים מדעתו, רק כשמו כן היה מלקט הדרשות שמצא בספרים ישנים. גם בענין הקנינים לא חדש בעל הילקוט מאומה, רק הביא הדעות החלוקות אשר להקדמונים. בהאזינו רמז תתקמ"ב הביא ג' קנינים וציין על זה "ספרי" (והוא בספרי דברים ל"ב ו'). כבשלח רנ"ב ותהלים תתכ"ב ומשלי תתקמ"ב הביא ד' קנינים וציין על זה "מכילתא" (והוא שם שמות מ"ו מ"ז במעט שניים). בלך לך רמז ע"ד הביא ג' קנינים וציין על זה "פסחים" (והוא שם פ"ז ע"ב כפי גירסת כל הקדמונים חוץ מרש"י שגורס שם ד'), ואח"כ הביא שם בלשון "אית דאמרי" ה' קנינים וציין על זה "אבות" (והוא שם פ"ו. משם הובא הכל במס' כלה רבתי פ"ה. בתדא"ז פ"ט מונה ג"ב ה' קנינים בלא הראיות, ובפ"ז עם הראיות). הלא נראה שאין בזה כל פלא, כי כן דרך כל מאסף ומלקט להביא דעות שונות, ובפרט אחר שבעל הילקוט רשם המקורות שמשם לקח את דבריו, ורק בחנם רוצה ראפפורט לשבש את הילקוט ולהכניס לתוכו פירושי רש"י.

נישאר לי עוד לכאר שני המקומות בהילקוט אשר ראפפורט מביא מהם ראיה לדבריו. ז"ל הילקוט בלך לך: פסחים פ' האשה ברוך אברהם... שלשה קנינים הן, תורה קנין אחד דכתיב ד' קניני ראשית דרכו, ישמים וארץ [קנין] אחד דכתיב קונה שמים וארץ, ישראל קנין אחד עד יעבור עם זו קנית. — אבות. ואית דאמרי ה' קנינים: תורה, וישמים וארץ, וישראל, אברהם, ובית המקדש, דכתיב ויביאם אל גבול קדשו הר זה קנתה ימינו. — ב"ר. קונה שמים וארץ, ממי קנאן... [א"ר יצחק] אברהם היה מקבל את העוברים והשבים ומשהו איכלין ושותין הוה אמר להון בריכו, ואמרין ליה מה נאמר, אמר להון ברוך אל עולם שאכלנו משלו. א"ל הקב"ה אני לא היה שמי נכר כבריותי והכרת אותי לבריותי, מעלה אני עליך כאילו אתה שותף עמי כבריותי של עולם הה"ד ברוך אברהם לאל עליון וכו'. על זה יאמר ראפפורט שבהוספת ב' הקנינים נמצא לפנינו רק המעט על בית המקדש, ולא על אברהם, ואם כן בודאי נשמט וצ"ל כמו שמביא רש"י

בפירושו לאבות. על זה אשיב שאם באמת חסר הטעם על אברהם, אזי נחויץ להשלימו כמו שהוא בפרקי אבות ובט"ו בלה רבתי ותדא"ה, ולא כמו שהוא בהפירוש המיוחס לרש"י, אבל אפשר כי לא יחסר פה כל דבר, בעל הילקוט נותן רק טעם על בית המקדש ולא על תורה, שמים וארץ, וישראל, לפי שכבר הובא טעם קודם לזה. גם על אברהם איננו מביא הטעם מפני שהוא יוצא מן הדרש שהוא מביא תיכף אחר זה מבראשית דבה (פמ"ג), כי לפי הדרש ההוא מוסב קינה שמים וארץ על אברהם, וכן אמרו בתנחומא אחרי מות ס"ד (הוצאת בוכר): אברהם אבינו הקנה לו הקב"ה שמים וארץ שנא ברוך אברהם לאל עליון קינה שמים וארץ (הובא בילקוט יהושע רמז כ"ב ועי' במ"ר ס"ד פ"ב). ואחר שקינה שמים וארץ מוסב על אברהם, אפשר לאמר גם עליו שהוא קנין, ואין נחויץ לתת טעם מיוחד על זה.

עוד מביא ראספורט ראייה מן הילקוט לבשלה. שם מביא הילקוט מן המכילתא ד' קנינים, וחושב: ישראל, וא"י, ואברהם, והתורה, במקום ביה"ט שבמכילתא כתוב בהילקוט אברהם, וטזה מוציא ראספורט התולדה שביראי היה כתוב שם: אית דאמרו ה' קנינים כהוספת קנין אברהם, ועם הטעם שמביא הפירוש לאבות המיוחס לרש"י, רק הסיפורים השמיטו זה ונשארו אברהם שלא במקומו הראוי לו, גם על זה אשיב, שאף אם נניח שהיה כתוב בילקוט בשלה אית דאמרו... עור אין הוכחה מזה שהיה שם הטעם של רש"י, רק ביראי היה שם הטעם שבאבות ומט' בלה רבתי, אך באמת לא יחסר שם בילקוט כל דבר, רק בעל הילקוט הביא בפ' בשלה נוסחא משבושת מן המכילתא שהודמנה לו בעת שכתב לקיטו להפרישה ההיא, וכן דרך הילקוט להביא דרש אחד במקומות שונים בניסוחים שונות (עי' ייליניק ביה"ט ח"ו XXIV ורמא"ש הקדמה לספרי פרק ו'). וראייה שגן הוא, כי במכילתא כ"י אשר במדרש חכמים שלי הובא המאמר הזה בזה"ל: ארבעה נקראו קנין, ישראל נקראו קנין שנא' עם זו קנית, אברהם נקרא קנין שנא' ויברכהו ויאמר ברוך אברהם לאל עליון קינה שמים וארץ, בית המקדש נקרא קנין שנא' הר זה קנתה ימינו, התורה נקראת קנין שנא' ה' קניני ראשית דרכי, יבאו ישראל שנקראו קנין לארץ ישראל (?), שנקראת קנין ויבנו בית המקדש שנקרא קנין בזכות התורה שנקראת קנין, לכך נאמר עם זו קנית. -- הנה פה נמנה אברהם עם הטעם שלו בטעות במקום ארץ ישראל הנחוצה בזה והנזכרת בחסיוס; ואפשר שדומה לזה הובא בטעות אברהם במקום ביה"ט במכילתא שהיתה לעיני בעל הילקוט לבשלה. גם בהפירוש לאבות שהכאתי למעלה מובאת המכילתא בנוסח משבוש, כי שם נאמר: ארץ ישראל שנא' ברוך אברהם לאל עליון קינה שמים וארץ. בכלל יש בענין הקנינים שגויי נוסחאות ובלבול גדול. על שלשת הקנינים אשר בספרי (תורה, ישראל, ביה"ט) הוסיפה המכילתא ארץ ישראל, וסינה ד' קנינים, פרקי אבות אינם חושבים א"י, אבל הם הוסיפו על שלשת הקנינים אשר בספרי שמים וארץ, ואברהם, ועלו לחם ה' קנינים, כשנחשבו לזה עוד א"י היו כבר ישיה קנינים, על ידי שגוי מספר הקנינים וטעמיהם נתהוו בלבול גדול בנוסחאות הספרים, ואין להתפלא אם גם בעל הילקוט הביא פעם אחת נוסחא משבושת.

ובזה תמו תשובותי על ראיות ראספורט. לפי דעת ה' איינשטיין הובא הילקוט בפירוש ר' יוסף קרא, אך כבר הראיתי במאמרי "ר' יוסף קרא והפירוש לבי"ר

המיוחס לרש"י" את ב' (למעלה צד 30), כי הדרש שר"ק הביא נמצא בירושלמי ומדרשים, וכי ר"ק לקחו משם ולא מן הילקוט. ולא נשאר איפא אף רמז קל כי רש"י או תלמידו בעל הפירוש לאבות, מביאים את הילקוט ומיחסים אותו לר' שמעון קרא.

ה. חוץ מן המקומות הנזכרים, מביא רש"י עוד בכמה מקומות דרשות ופירושים על ישם ר' שמעון אשר לא נדע בכרוך מי הוא, אך ברור כי גם שם אין כונתו להילקוט. ואלה הם:

1) יחזקאל כ"ה, י"ז: מפי ר' שמעון¹ מצאתי שמצא במקרא תרגום ירושלמי בחיטי מנית ופנג, דחישלא וקלמא, שערי דחישלא שבנגמרא (ע' זומא ע"ט ע"א) אנו שונים, שעורים קלופים. פה הביא רש"י מה שמצא ר' שמעון בתרגום ירושלמי שרש"י לא ידע ממנו, דומה למה שהביא בשמו מה שמצא בהתנחומא שהיה רק לנגד עיניו ולא לפני רש"י, ע' למעלה ס" ב'.

2) הושע י"ב, ט': ומדרש אגדה היה דורש רבי שמעון וצ"ל² מצאתי און לי מצאתי לי ישמר חוב שיש לי מלכות על ישראל: וילכו גם אחיו ויפלו וגו' הגנו לך לעבדים (בראשית נ' י"ח), און לי דיני שטר, כמו כותבין עליו אונג, וכמו באוני אחד וכמיטי אחת בכ"ר וזה פירושו... את הדרש הזה בעצמו מביא ר"י קרא בפירושו להושע בלשון: ור' שמעון אחי רבינו פתר... (ראה מאמרי הנ"ל שם צד 33), גייגר (Z. D. M. G. XVI, 300) שער כי כינת ר"ק היא לר' אחי רש"י ומלת "רבנו" מוסבת על רש"י, כי כן יכנה אותו ר"ק בכמה מקומות (ע' מאמרי הנזכר). נגד השערת גייגר העיר בצדק ברלינר (מאג' 1886 צד 261) כי לא נזכר בשום מקום שהיה לרש"י אה יששמי ר' שמעון. ברלינר גורס "אבי רבנו", ומשער שזה הוספה מאוחרת בדברי ר"ק והכונה לר' שמעון אבי ר' יוסף קרא. לדעתי אין כל זה נחוץ. כבר העיר ברלינר בעצמו כי אצל רש"י ושאר קדמונים אין הוראת "אח" אה דוקא (ברודער), כי אם גם כן קרוב או רע (המזכיר חלק י"א צד 78). רש"י כתב בתשובתו הנדפסת במלאא הפנים לר"א גייגר צד 36: ועתה עסקתי בה עם אחינו שמעיה והגהתיה. ובמקום אחר כתב: והנני קורא מפי לאחד מאחי והוא כיתב (תשובות חכמי צרפת ולותיר סימן טו). ועל כן אפשר כי ר"י קרא באמרו "אחי רבינו" כונתו קרובו של רבנו, היינו של רש"י, ור' שמעון הנזכר פה הוא אחי אם רש"י, בפרט ישכבר אמרו ברות רבה פ"ו: אין אדם נמנע לקרא לדודו אחיו, ורש"י רות ג' ב' הביא לזה ראיה. רש"י מביא אותו בעירובין מ"ב ע"ב ומכנהו "דודי", ובפסחים פ"ה ע"ב מזכיר אותו רש"י וכותב: ביסודו של רבי שמעון הזקן אחי אמי מפי רבנו גרישם... ואפשר שגם בהושע (ובשאר מקומות) כונת רש"י לר' ש זה שהוא דודו, אף שלא יאמר "דודי" או "אחי אמי", גם ר"י קרא בהביאו דברים בשם דודו (אחי אביו) ר' מנחם בר חלבו פעם יאמר עליו "אחי אבא", ופעם יאמר סתם "ור' מנחם בר חלבו", או "ור' מנחם הזקן" פירש. גם אפשר שבפירוש ר"ק צ"ל "אחי אם רבינו". — בשבת פ' ע"ב כתב רש"י: כן לשון מורי הזקן מפי אביו ישמע מר

¹ כפי ברלינר הנוסח: מפי ר' שמעיה (ברלינר מאג' 1886 נד 261).

² בקובץ Nr. 5 במענין וכ"י גייגר כחוב שמכון (גייגר במהי"ע (Z. D. M. G.)).

שמעון. אפשר כי גם פה כון רש"י לר"ש דורו, ואיננו רחוק כלל שר"ש היה זקן מרש"י כששים שנה ודבר עם אבי ר' יעקב בר יקר שהוא רבו הזקן של רש"י (נגד זויים תולדות רש"י, בית תלמוד ח"ב 35). לו היתה כונת רש"י בכתבו ר' שמעון סתם בהושע ושאר מקומות לר' שמעון קרא או לאיזה ר' שמעון בלתי נודע לנו, כי אז היה רש"י מוסף הכנוי קרא, או היה כותב את שם אביו של ר' שמעון למען ידע הקורא באיזה ר"ש הוא מדבר. אלא ודאי שכונתו לר"ש הזקן אחי אמו שהיה ידוע היטב לרש"י ולבני דורו, ועל כן כתב ר"ש סתם. על כל פנים ברור כי אין כונת רש"י ור"ק בהושע להילקוט, כי שם לא נמצא הדרש שהם מביאים על שם ר' שמעון. —

3) נחום א', ג'. ורי שמעון אומר גי נקמות הללו כנגד גי גלויות שהגלה סנחרב את ישראל כמו שמצינו בסדר עולם. כן היא הגירסא ברש"י דפוס ויניציאה שע"ז. בכ"י ברלין הנוסח ר' שמשון, ובהדפוסים המאוחרים נתקצר וכתוב בראשי תיבות "ר"ש" (ברלינר שם). גם זה איננו בהילקוט. בכמה כתבי יד מפורוש רש"י על התורה נזכר בשני מקומות "ר' שמעון" בהוספת דבנוי "מורי":

בראשית כ"ז כ"ח: מהו האלהים כדן... כדי שלא יקרא תגר. — בכמה כ"י כתוב אחר זה: מפי ר' שמעון מורי (ע' זכור לאברהם לר"א ברלינר). כנגד זה לא נמצא כל המאמר מן מהו עד תגר בקצת כ"י ודפוס וינ'. ומזה נראה שכל המאמר ההוא הוא הוספה על דברי רש"י מאיזה סיפור שישם רבו היה ר' שמעון. שם ל"ב, ל': למה זה תשאל, אין לנו שם קבוע... שאנו משתלחים. קצת כ"י מוסיפים על זה: ומפי ר' שמעון מורי שמעתי שאין רוצה לגלות שמו שלא יטול עטרה לוטר נס זה עשה [מלאך] פלוני, אלא כעבד עושה שליחות (זכור לאברהם). בכ"י שלי: ומפי ר' שמעון מורי מ"ב שמעתי... גם זה היא הוספה ואיננו מרש"י, אחר שאיננו בדפוס וכרוכ כתבי היד.

אדות "ר' שמעון מורי" זה כתב הרמ"ה זויים: "ולא ידעתי מי הוא, ואולי הוא אחי אמו [של רש"י] וקראו כאן מורי ר"ש סתם. ואולם לא מצאנו בפירושו או בשאר כתביו רבו הנקרא ר' שמעון, ע"כ נראה שלא היה ר"ש זה שקראו מורי רבו כגמרא כי אם רבו במקרא". אך עוד נשאל מדוע אין רש"י מזכיר את ר"ש רבו זה בכל פירושו לתנ"ך, חוץ משתי פעמים בכתבי יד? חוץ מזה, רש"י מזכיר את דבותיו יאמר תמיד רבי או מורי קודם שם רבו, ד"ס: כך שמעתי מפי מורי הזקן, וביסודו של מורי ר' יצחק בן יהודה ראיתי... (ר"ה כ"ח ע"א), מתלמידי מורי ר' רבי יצחק הלוי שמעתי משמו (גיטין נ"ט ע"ב). ומה זה שפה יאמר רש"י ר' שמעון מורי, מלת מורי אחר ר"ש? אלא ודאי ששני המאמרים הנזכרים אינם מרש"י. —

עברנו איפא על כל המקומות שנזכר בהם ר' שמעון¹⁾ וראינו כי אין גם

¹⁾ בהסודו למהל המיוחס לר"י קרא (כ"י סיניאזר ברסלויא) נמצא כמה פעמים "שמעון ס"י" או "שמעון חכמו" ולא נדע מי הוא, ע' מונאסטריוס 1883 נד 171, וס' ברל יאהכבזר ח"ה 113.

אחד שנוכל לאמר עליו כבורר כי בו נזכר ר' שמעון קרא, חוץ מן הפירוש לאבות
 יששם נזכר מדרש ישל ר' שמעון קרא. אך על פי עד אחד לא נוכל להחליט כי
 ר' שמעון קרא חבר איזה מדרש. אדרבה אחר ישכנו ר' יוסף קרא איננו מביא
 בשום מקום מפירושו הרבים איזה דבר על שם אביו, נוכל לששום בצדק כי ד"ש
 זה לא היה מחבר ספרים ומחדש דברי תורה, כמו שהעיר על זה קירכהיים (ליטבל'
 שם ואחריו בריל יאהרכיכר חלק ח' 113). גם מסופק מאד אם היה נקרא "קרא"
 (גייגר ניג 10). ובדבר המדרש ישל ר"ש קרא הנזכר בפירוש אבות, קרוב בעיני
 שנפלה שם טעות ספרים. אולי חסרות שם ג' תבית וצ"ל: וראיתי במדרש ישל
 [ר' יוסף בן] ר' שמעון קרא... כינת המפרש תהיה לפי זה לפירוש משלי לר'
 יוסף קרא. אלינו לא הגיע הפירוש הזה, אך אין ספק שר"ק חבר פירוש למשלי
 כי הוא בעצמו מזכיר אותו בפירושו לקהלת (מאני 1886 צד 231), ושם היה נמצא
 הדרש על קנין אברהם. ואין להתפלא שהמפרש לאבות קורא את פירוש ר"ק בשם
 מדרש, כי גם פירוש רש"י יכונה לפעמים בשם מדרש. בכ"י רש"י ישלי כתוב
 בראש פירושו לשיר השירים: מדרש שיר השירים של רבנו שלמה וצ"ל. ובסופו
 כתוב: נשלם פירוש שיר השירים, בעזרת אדון כל השירים א'.

כעת נבא לתשובות ראפפורט על הראיות שצונץ הביא על איחור הזמן
 שנתחבר בו הילקוט.

1. צונץ הביא ראיותיו ממה שהילקוט מזכיר מדרשים מאוחרים שלא נודעו
 עד המאה הי"ב, ובתוכם מדרש רבה לשמורת במדבר ודברים. ראפפורט הוכיח בצדק
 כי הילקוט איננו מביא את מדרש רבה לשמות⁽²⁾ ובמדבר, וכי את הציונים "שמיר"
 "במ"ר" כתבו המדפיסים המאוחרים, ואינם נובעים מבעל הילקוט. אך לא צדקו
 דבריו בנוגע לדברים רבה בכתבו בצד 4: "עכ"פ מבורר כי בעל הילקוט כמו הערוך
 ורש"י ז"ל לא ראו המדרשים המאוחרים של ספרי ב' ג' וה' מחומשי תורה", כי
 הילקוט מביא את המדרש דברים רבה בהרבה מקומות (ע' למעלה אית ב'), ור"י
 לו ממנו שתי ניסחאות, את האחת הוא קורא דברים רבה, ואת השנית הוא קורא
 דברים זוטא. עוד מביא הילקוט את מדרש אכסיר, שהוא מדרש מאוחר. הראשון
 שהביא אותו הוא בעל הרוקח (כראש המאה הי"ב, ע' צונץ G. V. 283). גם מביא
 הילקוט את השטה החדשה לויחי ומדרש תדשא ומדרש סתם שהוא מאוחר מאד⁽³⁾.
 כל המדרשים המאוחרים האלה מוכחים כי בעל הילקוט חי לא קודם המאה הי"ג,
 וקרוב לזמן בעל הרוקח, לא הרבה קודם לו כמו שנראה מהמדרשים המאוחרים

(1) בסדום (יב"ב 2) לזכור כיא סדסס הדל על פי מחזק ויערי וכ"י אחר (כוכבי
 יתק מ"בכת בית, כ"ט, ל') מלחיו על המנה ואל הרוח מן הסדססות אה הדכסס סלסה:
 אלה התי מילח... כך נחבר במנה רי אסרס (ס"א) כך נקיד במדכב ר' אסרס), כלומר
 אה לרית... (סס מחכנה כ"ה זד 20).

(2) ע' מקדמוניות יהודים 68. סס טורס ח' חכתי בטעות אה הילקוט בן המחכסס
 המחכסס אה כמות רבה.

(3) ע' זנץ סס 301 הערה b.

שהוא מביא, ולא הרבה אחריו כי בעל הילקוט לא ידע עוד את המדרש שמ"ד ובמ"ד המוכאים כבר מהרמב"ן¹.

ז. כהיות הילקוט חבור גדול מאד, לא נעתק הרבה מאת הסיפרים ולא נתפשט הרבה. המדפיסים הראשונים בשאלוניקי מעידים על זה בסוף הקינטום האחרון באמרם: למיעוט המצא הספר הזר בינינו נכנסנו כגדר המלאכה הקשה הזאת... ועל כן יש מן הילקוט רק מעט מעט כתבי יד. הרי עזריה די רוכי ראה כ"י שנכתב בשנת ע' לאלף השישי — 1310 (מאור עינים, אמרי בינה פי"ט), כ"י מילקוט על התורה לא נמצא בכל אוצרות הספרים הידועים לנו. כפרמא נמצא כ"י מן הילקוט לנביאים ראשונים ואחרונים (de Rossi 1172). המקורות כתובים שם על הגליון. כה"י ההוא היה שייך לר' שמואל בן ר' יצחק אברבנאל הנודע. קרוב שהאברבנאל השתמש בכ"י זה בפירושו לישיעה והישע (ע' צונץ שם 301). עוד נמצא באוקספורד כ"י מן הילקוט על משלי איוב דניאל עזרא דברי הימים, שנכתב בשנת רע"ג (Neubauer 164). עוד נמצאים שם לקוטים מן הילקוט (קובץ 796^f). גם הסופר של קובץ 2191^e העתיק קצת דברים מן הילקוט וכתב: בספר ילקוט סימן תצ"ט קומ' אורי בשם פסיקתא רבתא... מזה נראה כי בהילקוט שחיה לפני הסופר ההוא היו הרמזים כסדר שהם כדפוס שאלוניקי הראשון (ע' להלן). וכי היו רשומים בו המקורות. — ר"י אברבנאל הוא הראשון והאחד המזכיר את הילקוט קודם שנדפס².

לקוטים מן הילקוט לעזרא נחמיה ודברי הימים נדפסו במקראות גדולות ויניציאה שנת רע"ז מפוזרים בתוך פירושי רש"י, וכתוב עליהם, פירוש השמעני"י. במקראות גדולות (קהלות משה) די אישטודרס אשר לעיני כעת, נאספו הלקיטים ההם למקום אחד ונדפסו (בבלבול גדול) בסוף נחמיה וסוף דברי הימים. לפעמים השמיט המלקט קצת דרשות מן הילקוט, ולפעמים הביא לעזרא נחמיה ודברי הימים דרשות אשר בעל הילקוט סדרן במקומות אחרים. דיט על מרדכי בלשן (נחמיה ז' ז') אין בילקוט נחמיה כל דרש, ובכלל אין בהילקוט כל דרש על קאפיטל ו' ז' שבנחמיה. המלקט הביא שם הדרש שבילקוט ראש עזרא, ועל ויערשיה ואליה

¹ רהסיפורט (שם נד 13) תהסך הקערה על פיה וכותב: והרוחנו בכל זה עוד להקדים זמן כל הספרים המובאים בילקוט והם פקרו דר"ח, מדרש חכביר ויסעו... יותר נכון לאחר זמן בעל הילקוט מלהקדים זמן המדרשים המאוחרים עד ראש המאה ה"ח.

² טעוה הוא מה שכתב זונק (G. V. 301) כי בעל היוחסין מביא את הילקוט עם הרמזים שלו מדרך ה' והלחה (ד' קרחקא). זונק לא התבונן כי שם נרמזו גם הדסים של הילקוט (על פי דפוס ויניציאה כס"ו), ועל כן חי אשכנזי לאמר כי הדברים ההם מובעים מבעל היוחסין שכתב שסרו הזה בשנת רס"ג. והאמת כי כל הדברים שביוחסין מלאה הספר מדרך ה' עד סוף דף ז', היינו מן הדם הראשון עד כסימנו של הראב"ע ז"ל, כל זה נוסף בדפוס קרחקא (ב"מ—ש"ח), כמו שהעירו המדפיסים על השער וכתבו: «עוד נוסף על מה שנדפס כבר שלגלה הקבלה מן זמן היצירה עד משה רבינו ע"ה (ז"ל עד חברה אבינו)... יולמאן עשות סיכר להדברים הנוספים השלירו בדפוס קרחקא כל עמוד ב' של דף ז' חלק, וכדף ח' ע"ח מתחיל ס' יוחסין העקרי: מסיצרה ועד המכול... וכן מתחיל ס' יוחסין הנדפס בלודון

(דה"א ח' כ"ז) הביא המלך הדרש מ"ר המובא בילקוט מלכים רמז ר"ח¹. מן ויבן עזיהו מגדלים (דה"ב כ"ו ט') עד סוף הספר הביא המלך הרבה דברים מ"מ בחינת עולם, וכתב: ועל אלו המלכים אמר החכם בספר בחינת עולם... (ע' דוקס ליטבלי 1844 עד 253).

כל הילקוט נדפס בראשונה בשאלוניקי. החלק השני לנביאים וכתובים נדפס שם בשנת הרפ"א, והחלק הראשון על התורה נדפס שם בשנת הרפ"ו—הרפ"ז (ע' המזכיר היא 21). החלק השני נדפס לפני החלק הראשון בודאי מפני שכתבי יד לנו"כ היו מצויים יותר מכתבי יד על התורה, כמו שעד היום מצויים כתבי יד מן הילקוט לנו"כ, ואין כל כ"י ממנו על התורה, וקרוב שהגיע להמדפיסים משאלוניקי כ"י על נ"ך קודם שהגיע אליהם כ"י על התורה.—אחר זה נדפס הילקוט בויניציאה בשנת השכ"ו בשנויים מדפוס שאלוניקי. על פי דפוס ויני' נדפס הפעם השלישית בקרקא בשנת שנה—שניו בלי כל שניו ודף על דף כמו שהוא בדפוס ויני'. אח"ז נדפס בלובלין בשנת ת"ג (לא ראיתיו) ובפראנקפורט דמיין בשנת תמ"ז ובפראנקפורט דאדר בשנת תס"ט. גם בדפוס פראנקפורט דמיין ודאדר הולך מספר הדפים אחר דפוס ויניציאה, ויש בהם כל השנויים שנעשו בד". משונה מדפוס ויני' הוא דפוס ליורנו משנות ת"—ת"ז עם פירוש מ"ר אברהם גדליה. המפרש הוא עשה בהילקוט תקינים והגהות, ובהחלק השני על נ"כ הוסיף מספרי חז"ל דרשות שלא הובאו מבעל הילקוט. המאמרים הנוספים האלה לא הובאו בדפוס פראנקפורט דמיין ופראנקפורט דאדר² ולא בהדפיסים המאוחרים שנדפסו אחריהם. יש שנויים רבים בין דפוס שאלוניקי הראשון לדפוס ויני' והדפוסים שחלבו אחר דפוס ויני'. אני אעיר פה רק על השנויים העקריים.

בדפים שאלוניקי כתוב על יסוד החלק הראשון: «ספר ילקוט הנקרא שמעוני», ולא נזכר שם המחבר. רק בסוף החלק הוא קודם התחלת הקונטרס האחרון כתבו המדפיסים: ונתחיל הקונטרס האחרון אשר סדר ה"ר שמעון הדרשן לאחר שכתב זה הספר, ועוד לא הוגד לנו מאין היה ר' שמעון הדרשן הזה. ובדפוס ויני' כתוב על היסוד: «שחבר הרב רבנו שמעון ראש הדרשנים זצ"ל מק"ק ורנקבורט». אם כן, ר' מאיר פרינץ המדפיס בויני' הוא הראשון אשר הגיד לנו כי ר' שמעון בעל הילקוט היה מורנקבורט (פראנקפורט). על יסוד זה כתב בעל קורא הדורות ואחריו בעל שם הגדולים «ר' שמעון אישכנזי מפראנקפורט». המניה של דפוס פראנקפורט דאדר כתב בהקדמתו: המאור הגדול המאיר לארץ ולדרים הדרשן המופלג הנאון כמוהר"ר שמעון זצ"ל ה"ה מק"ק פראנקפורט דמיין הוא ככבודו והדרו, הוציא את החיבור לאורו, זו תורה וזו שכרה, אשר עליו אמרו בדורו, שילאה האדם לחבר כמוהו חבורו, זולתי שהשכינה עליו שורה...—ה' הורויטץ Frankfurter Rabbiner I, VI

¹ ואין מזה כל ראייה כי הדגש הזה היה כהוב לפני המלך בילקוט דכני סימס, כמו שכתב להוכיח הר"ר ש"ר כנ"ח ז' דף 7. —
² לא נדקו איפוא דכני הרמ"ג הנגזר אחר Wolf וכתב כי דפוס ספדימו נעשה בדיוק על פי דפוס ליורנו (קאשאלוג הגדול דף 2603). המניה לדפוס ס"פ דאדר כתב בהקדמתו כי הלך אחר דפוס לובלין. —

מביא שראה כתוב בשם הר"ג אדלר כי בעל הילקוט היה נקרא «Rabbi Simon an der Pfort» הוא שם רחוב בפראנקפורט דמיין, וכי עד היום מורגל שם כפי היהודים לאמר: Rabbi Simon an der Pfort kann die ganze Thora auf ein Wort. (עי' בריל יאהרביכר ח"ה 222). — בד"ו וכל הדפוסים האחרים לא נדפס הקונטרס האחרון הכולל לקוטים מן הירושלמי והילמדני. הר"א יליניק הדפיס ממנו הלקוטים מילמדנו בבית המדרש חי' 79.

יש חלוקי נוסחאות בין ד"ש לד"ו והבאים אחריו. על דבר אחר העיר בעל מאור עינים (אמרי בינה פ"ט): בילקוט דניאל רמז אלף ס"ו מובא בד"ש מסדר עולם: מלכות הורדוס מאה ושלושה שנה מכאן ואילך צא וחשוב ת"ש ס"ב. בד"ו הנורא: מכאן ואילך צא וחשוב בלא מלת תשס"ב, וכן הוא בדפוס קראקא ופראנקפורט. בדפוס ליוורנו הוסיף מלת תשס"ב כמו שהוא בד"ש.

בד"ש הולכים הרמזים כפי סדר הנביאים: מלכים ירמיה יחזקאל ישעיה. בסוף מלכים כתוב רמז רניב וירמיה מתחיל בס"מ רנ"ג וגומר בס"מ של"ה. יחזקאל הולך מן של"ו ע"י שפ"ה, ישעיה מן שפ"ו עד תקי"ד, ותרי עשר מתחילים בס"מ תקט"ו¹. בכל זאת נדפס ישעיה קודם ירמיה, וע"כ יבא אחר רמז רנ"ב שבסוף מלכים הרמז שפ"ו שכראש ישעיה. למען יבין הקורא הסכה ויכול למצוא הרמזים, העירו המדפיסים בראש ס' ישעיה כה"ל: «מכבא בתרא פ' השותפין (י"ד ע"ב): ת"ר סדרן של נביאים זה ישע ושושנים שמיאל מלכים ירמיה יחזקאל ישעיה תרי עשר ולפי זה האופן הולך סדר דמפתח. בדפוס וינ' שנו את סדר הרמזים, ישעיה מתחיל ישם ברמז רנ"ג וגומר בס"מ שפ"ד, ולא ישמרו את הסדר הזה עד סוף הנביאים, רק רשמו בירמיה רמז רנ"ד עד של"ה, ביחזקאל של"ו — שפ"ה, ותרי עשר מתחילים גם ישם ברמז תקט"ו! מעצמי טובן שהשיטתו הערת המדפיסים שבדפוסים שאלוניקי בראש ישעיה, וכן הוא סדר הרמזים בכל הדפוסים האחרים ובתוכם גם דפוס ליוורנו. — בד"ש כתוב מספר הרמזים כאמצע המאמרים וכאמצע הישירות, בד"ו נדפסו הרמזים בראש המאמרים ובהתחלת הישירות. בכל הדפוסים יש דבר זה, והוא כי לפעמים מתחיל הרמז בספר אחד וגומר בספר אחר, די"ט רמז קס"ב מתחיל בסוף ס' בראשית וגומר בס' שמות, רמז תכ"ו מתחיל בסוף ס' ישות וגומר בס' ויקרא, רמז תשפ"ה מתחיל בסוף ס' במדבר וגומר בס' דברים. — בד"ש נדפסו ציוני המקורות בראש המאמרים. בד"ו נדפסו על הגליון, גם הוסיפו ציונים שלא היו בד"ש, שמות רמז קס"ב קידם המאמר על וישימו עליו שרי מסים כתיב בדיש «ב"ר». בד"ו כתבו ישם על הגליון «שמר פ"א», וכן הוא בהדפוסים האחרים, חוץ מדפוס ליוורנו שהשיטתו את הציון הזה, כי המאמר ההוא לקוח מסוטה, ודציון שקודם לזה מוסב גם על המאמר הזה כמו שהעיר ראספורט (שם). שמות רמז קע"ב כתוב גם בד"ש כמעט «ואלה ישמות רבה», כמקום ואלה הדברים רבה. בד"ל רשם כראוי «ואלה ד"ר», אבל בכל הדפוסים האחרים (גם ס"פ דמיין) נשאר הציון

¹ על פי זה יש לתקן דברי ליני (G. V. 297) וכלאסוקט (כ"ה ז' 6). עיניהם אל רמז זה דפוס אלוניקי כהלכין.

ואלה שמיר. גם באיוב רמז תתקכ"א כתוב גם בד"ש "ואלה שמות רבה". הציון שמיר בודאי איננו מהמחבר שלא ראה את שמות רבה. בד"ל השאיר את הציון הזה, לפי שהדרש הזה נמצא גם בשמיר. בד"ש וינ' וקראקא לא נזכר כמדבר רבה, ונזכר בד"ל ופראנקפורט¹.

בד"ש יש פירושים על מלות קשות רק עד סוף רמז כ"ה של החלק הראשון. הפירושים האלה נדפסו בפנים באותיות קטנות. בילקוט שמואל רמז קל"ב מובא דבר אחד בשם ר' קלונימוס איש רוסי בפנים הספר וכאותיות דומות לאותיות כל הספר. בד"ו הוסיפו פירושים לכל הילקוט כמו שהעירו ע"ז על השער, והדפיסו אותם על הגליון. גם המובא מר' קלונימוס נדפס שם על הגליון. כמו כן תקנו הפירושים שברפוס שאלוניקי. בראשית רמז ד' כתבו בד"ש על מלת תמלוסין באותיות קטנות "פירוש אבן שתיה"; בד"ו כתבו ע"ז: "פירוש היסודות". שם סוף רמז כ"ה כתוב בד"ש: נחש לחמושית (באותיות קטנות): אישקרבאנו כלע"ז, ובד"ו: אישקרבאנו.

בד"ש נחלק הילקוט לבראשית לצ"ט פרשיות (חוץ מן הרמזים). עד סוף פ"ח יזוה מספר הפרשיות עם הפרשיות של בראשית רבה. אח"ז יש שם בילקוט רק פרשה צ"ט, וכב"ר יש ק' פרשיות. בד"ו השמיטו את מספר הפרשיות, וכנגד זה ציינו את מספר הפרשה שבכ"ר בכל מקום שמוכא המדרש הזה.

לכבוד רס"ג זצ"ל שני מאמרים.

ב. הגהות ונגהות אל הפתיחה לספר האגרון (סוף)

מאת שניאור זק"ש.

פסק ט"ז: ויבן אותו [האוגר את ספר האגרון], ובהערה יש מובא נוסח "הכרמל": ויבן אותו". אין ספק שנוסח: ויבן אותו הוא הנוסח הצודק כי מלבד שנמצא במקרא כמה פעמים הלשון "ויבן את", ולא נמצא "ויבן את", והרס"ג גם הוא אחז בלשון המקרא, מצאנו כי גם תלמידי מנחם כתשוכתם על דונש קוראים את האגרון לרס"ג בשם "בנין" כי כן אמרו בשירים (בית נ"ד, סוף עמוד י"ג): "סעדיה בן מנה, בספר ישבנה, לשון עוני ענה, בחלק נאגרים", ר"ל: גם הרס"ג כמנחם מנה ואנר בחלק אחד בספר האגרון ישבנה עוני עם ענה. ואם תאמר שהחרוז והמשקל הכריחו את תלמידי מנחם לכתוב "ישבנה"? בא ואראך, שגם במליצה פשיטה אמרו בן, והא אמרם (עמוד ט"ס): "והיה רב סעדיה גאון זצ"ל, חכם ממנו (מדונש), אשר לא החביר הטי' והדי' במשרתים בספר האגרון אשר בנה"; וטעם למדו תלמידי מנחם לקרא את האגרון לרס"ג, בשם: בנין? אם לא מפי הרס"ג בעצמו כפסק זה שלפנינו; ואולי עוד כפסקים אחרים אשר אבדו מאתנו?

¹ ר"כ"ב הדרך בזה כתבם במכיל להחמול נד 74 ונד מ', ולא כלה אז הדפוסים הקדמונים ומה שכתב להספורט ב"ח כס.

ואל נא יאמר הקורא כי זה דקדוק עניות ממני, לפלפל אם כתב רס"ג:
"ויבן": או "ויבן", אחרי שהענין אחד; כי הנה ממאמרי על אדות ס' האגרון
יראה הקורא הנכבד, כי לא לחנם דקדקתי להוציא הניסח הנכון: "ויבן" כי על
הלשון "ויבן", אצל רס"ג, ועל הלשונות: שבנה, בנה, אצל תלמידי מנחם,
יסדתי גם אני את בניני החזק, שפתרון השמות אשר לרס"ג הטובא אצל תלמידי
מנחם (ע' לק"ק לרש"פ ע"ה עמוד ק"א והערה י"א עמוד קע"ה) בשם: ואלה
שמות, היה כלול באמת בתוך ספר האגרון, והוא בעצמו הכניסו שמה, ולא נלקט
מתלמידי מנחם, כמו שיחשוב הרש"ף ז"ל (שם) ובכלל, היה רגיל או על לשון
החכמים לקרא ספרי אגרונות בכלל, ר"ל: כל ספר שרשים, בשם: בנין,
כי כן יבנה גם דונש את מחברת מנחם, ישנם היא מחברת אגרונית, בשם
בנין; כי כן יאמר בשירו הגדול ישחקרים לספר תשובותיו על מנחם: ולשמותם
מנחם... ובתבונה בנם (מנחם) בספרו קשורים (בית מ"ז). אחרי אשר לפני זה שם
(בית מ"ד), קורא את מחברת מנחם בשם: ספר האגרון וחבור פתרון; וכן
בכתבו למנחם שהציב דונש לפני השגותיו עליו, אמר: ולא יתכן בנין ספר
בפתרון הלשון... כי אם לאיש אשר יאגור אלה היסודות והגבולות, יסוד בנין
ספרו, יראת אלהים אוצרו, (נכתב או נדפס בטעות: "ויצרו").

שם, אשר יערכו בו הפותרים כו', בודאי נוסח הכרטל בזה: הפותרים
כו', כמובא בהערת הר"ר שזחה, הוא הנכון! ואין להגיה: הפייטנים, ואין צורך
להאריך בזה. —

פסיק ח"י: אשר דבר ביד ישעיהו בן עמוס. בודאי צ"ל: אמוץ
ועמוס הוא טעות גמור וזה עמוס בלשוננו; והוא רומז אל הכתיב בישעיה (נ"ט, כ"א):
לא ימושו מפיך וגו'.

פסיק י"ט, ומכיני מדע, טעות סופר או טעות הדפיס; וצ"ל: ומכיני מדע.
שם, וכל המליצים אליו נהרו, "נהרו" היא צווי פה וראוי להנקד:
נהרו.

שם, ועליו תעתיקו כל לשונות הארץ הבאה והיוצאת מתיו עד
תיו, שני הפירושים לשני החכמים הר"ר שזחה והר"ר יוסף ד"ב יחיה, על "מתיו
עד תיו", הם דחוקים מאד, ולדעתי הדבר פשוט: כי הרס"ג, להיותו בוחר לתפארת
המליצה כמלות זרות ובודדות, כמובא למעלה (פסיק ב'), פתב: ת"ו (תו) תמורת:
פתב; וכונת מתו עד תו, הוא: מפתב עד פתב, כלומר: מכל הכתבים שכעולם.
"ותו" פה, הוא מן ויקו על דלתות השער, והתורת תו, אשר עליו התו, וקדוש
ישראל התו, הן תו שדי, ואמר: כי על המליצים להעתיק את כל לשונות הנזים
מכל כתבי העמים אל לשון הקדש; כלומר: כי ריגילו א"ע לכתוב את כל העולה
על רוחם בלח"ק, עד כי לא יצטרכו עוד לעם אחר, לרבר בלשון אחרת, ולא
יאמר בזה, כי יעתיקו מלים מלשון לועז אל לשח"ק, כי אם את הלשונות בעצמן
יעתיקו אל הלשון האחת האהובה — לשון קדשנו; כלומר: יבטלו את כל
הלשונות זולתה, כי לא יבצר מיודעי דעת, וממליצים המשכילים אל לשוננו שכל
טוב, למצא בה כל חפצם ולקדבר בה דבריהם, ככל צרכם, ובאמרו: הבאה והיוצאת,
תפש לשון הכתיב כדה"א (כ"ז, א) והמלות האלה הן שבות אל הארץ.

והכונה: כל הלשונות של הארץ הבאה, העתידה לבא, היינו: דור יבוא, כלומר: כל הלשונות העתידות להתחדש עוד בדורות הבאים; והארץ היוצאת, היינו: הדור ההולך, ועמו כל הלשונות המתהלכות בארץ. ויתכן ג"כ, שהרס"ג באמרו: הארץ הבאה והיוצאת רומז בזה לדעתו הידועה מהתחדשות שמים וארץ רוחניים לעתיד לבא, והפסד השמים והארץ הנשמיים (ראה מה שזכרנו ע"ז בספרנו "התחיה" חיבת א', בן עמוד י"ז והלאה). ועכ"פ, כונת הלשון: "מתיו עד תיו" אחת כאשר אמרנו.

פסוק כ"י. פודה נפשינו גואלינו מקדם בעשותינו כן או יחנינו לחורדת ישועתה. ר"ל: למהר הישועה, כמו: הנה חרדת אלינו, ויחרדו זקני העיר, ויחרדו בנים מים, ויחרדו כצפור. והכונה: שתמהר הגאולה לבא אלינו, עוד כטרם בא זמנה, ע"ד אמרם ז"ל: זכו אחישנה. ויאמר עוד: אשר נכספנו לה, להישועה הזאת, הפוך שפתינו הברורה על כל הארץ וכו', כלומר: או אז, תקום נכונות צפניה (ג', ט'): כי אז אהפך אל עמים שפה ברורה וגו'. והנה אנחנו הרואים מלשון הרס"ג פה: שפתינו הברורה, כי הראב"ע לא היה הראשון שפ" בצפניה (שם): "כשפה ברורה היא לשון הקדש", כי אם מהרס"ג לקח פירושו זה. ומה יקר דבר הרס"ג באמרו, כי בדינו למהר את גאולתנו ופדות נפשינו בלמדנו והבנתנו את לשון קדשנו! — כי אמת נכון הדבר כי קיום כל אומה תלוי ועומד בקיום לשונה, ולכן גם גאולתנו העתידה תלויה בלמיד לה"ק ובהבנתה. וכאשר נגאלו בני גאולה ראשונה בעבור שלא ישנו את לשונם, כן תהיה הגאולה האחרונה רק לאלה שישמרו את לשוננו. כי הלא עינינו הרואות היום, כי האנשים החטאים בנפשותם, אשר לא ישמרו את לה"ק, ישליכו אחרי גום בשאט בנפש גם את שתי התורות הכתובות בה ולבם אימר להם להתאש מן הגאולה וקיום האומה והאמונה, ונכרתו הנפשות החוטאות האלה מקרב עמם, כי הם כעצמם ידונו את עצמם בכרת...! — אך על כל איש מישראל! הדבר מוטל, להחיש את גאולתנו ולמהר את פדותנו ולקיים את אומתנו ואת אמונתנו גם מצדו, ולא להשליך בזה על ה' לבד את יהו — וזה יהיה, בדרשנו מעל ספרי קדשנו, משפט לשוננו, ובהביננו מדברי חז"ל את חקי האלהים ואת תורותיו הכתובות בה.

פסוק כ"א: ויהי בעלות על לב (צ"ל: לבי)... ואתנה בודאי לבי... ולכל מבטא (מבטא) וכו'. "בודאי לבי", היינו המצאית לבי, המחשבות אשר בדתי מלבי, כלומר: אשר המצאתי ויצרתי לי, מן: אשר כדא מלבו, ומן: מלכך אתה בודאם. ואחרי שישתמש פה הרס"ג בפעל כדא לשבח, א"כ לא הכנים בו הוראת הכוב בפרט רק המצאת הלב בכלל, אם המצאת שקר או המצאת אמת.

פסוק כ"ב: ואמצא את מלת כל גבר על אחת משתי פנים אם יסוד או תוספת תמצאינה והנוספת יסודה בה. הנה על סף פסוק כ"ה כתב הרב הח' ד"ב נ"י: "ומה שאמר וארבע על הנהפכת לברה וכו', לא אדע פתרוני", והיה לו לאמר כאמת על כל הפסוקים: "מכאן (פסוק כ"ב) ואילך לא אדע פתרוני", כי הכנת הפסיק האחרון הוא תלויה בהבנת כל הפסוקים האלה הקודמים לו. על כן אפשר שמהו בשם "יסוד" יקרא הרס"ג את השם שהוא

השרש והעקר; בשם "תוספת" איננו קורא עוד פה את האותיות השמושיות כפרט, כי הלא יאמר: מלת כל גבר, מה היסוד הוא מלה — מלת השם — אף התוספת היא מלה, והיא מלת הפעל שהוא הטפל להשם; והפעל הוא נשיא מהשם, והשם הוא נושא אותו. וכן הוא כולל בתוספת גם את מלת הטעם; ואם כן התוספת הזכרת פה כינתה התוספת בדרך כלל.

פסוק כ"ג: והנוספות על אחת מהשלוש תהיינה אם להרבותם אם להקנותם אם להגיד זמניהם אחר וקדם ועתה. "אם להרבותם", כלומר: להפוך את היחיד והיחידה לרבים ולרבות, אם להקנותם, המה הכנויים. וכל זה בראשונה ע"י מלות המספר ומלות הגוף בכלל, ועם זה גם באותיות השמוש הכאיות במקומן.

והנה הראב"ע בספר "צחות" (שער לה"ק דף ל"ב ע"ב, ר' פינודא), כתב: "ודע כי עיקר סימני כל הדברים שידבר אדם עליהם הם עשרה ורב סעדיה הנאון ז"ל יקראם עשרת הקונים והטעם כי הם קונים כל הדברים ואלו הם אני כו'. וזה מטעם עם לשון הרס"ג פה: להקנותם ובידאי כל עשרת הקונים אשר מנה שם הראב"ע אחד. לאחד בשם הרס"ג מצא בספר האגרון הלוח, בהמשך החבור אשר אבד ואיננו — לדאבון נפשנו — אשר שם פירש הרס"ג את כל פרטי הקונים, הנזכרים פה רק בכלל תם. "אם להגיד זמניהם אחר" — העתיד; כמו: הגידו האותיות לאחור. "וקדם" — עבר; "ועתה" — הוה בינוני. ושלשת הזמנים האלה הנה מקיפם את כל הפעלים העיברים תחת הזמן. והנה הקדים הרס"ג את העתיד להעבר, וזה על דרך המדקדקים הערביים, כמו שיאמר ר"י בן גנאה ביקמתו (עמוד ג'): מאמר אנשי הדקדוק הערבי אשר ישימו העתיד קודם לחולף ויאמרו שלא יהיה חולף עד שיהיה עתיד כו'.

פסוק כ"ד: "היסודות המה העומדים על מתכונתם והניסופות נהפכו הפך". ז"ל הראב"ע בצחות שם: "החלק האחד (של הלשון) הוא השם, והוא בעיקר עצם הדבר, והנה הוא כמו הגוף הנושא את המקרים וישתת המקרה ויעדר כבא הפכו (ר"ל: כבא מקרה אחר), והעצם עומד, וחלק השני הוא הפועל (הפעל) והנה הוא כמו מקרה" (שדרכי להתהפך). וכן אמר גם הרס"ג פה: כי היסודות, היינו: השמות, המה העומדים על מתכונה אחת, כעצמים העקריים; והנוספות שהן הפעלים והנלוים אליהם, המה מתהפכים כהמקריים, וכן מצאנו לכן ננאת, כי תחלת דברו על השם והפעל היא: וכבר נודע, כי העצם הוא העומד בעצמו, הנושא את המקרים; ושהמקרה הוא הנושא בעצם בלתי עומד בעצמו (רקמה ע"א). וא"כ השם הוא העומד בעצמו והפעל בלתי עומד בעצמו ויתהפך. —

פסוק כ"ה: האותיות המוספות בתחלת המלה ובתוכה ובסופה (כמנהגו ר"י; או רק: ובסופה) המה האובים כשתלן (כמנהגו ר"י; או ר"ל) — ולא סיס נחון לו להביא ראיה מנחקק על הקון טעות סופר דמוכה מנחמו; כי אך וכן הרס"ג טעו סימנים למה למה ויכיל את הויד לכאוב; כשתלן, ויגדל את כמות הויד היתה מהל"ב).

ומעתה התחיל הרס"ג לדבר על המין השני של התוספת, על היסודות לא תוספת מלה, כי אם תוספת אות, ונתן בתחלה סמן כולל על האותיות השמושיות, שהוא: האובים כשתלן, ואח"כ יחלקן עוד לשני חלקים, ונתן לכל חלק מהם

סמן מיוחד לפי חלוקת משפטים, ואמר על החלק האחד מהם: שבע מהנה על היסודות וההפוכה, כלומר: שבע מהנה הן משרתות גם את המלכים גם את המשרתים, על היסודות, נופלות כן על היסודות, שהם השמות; וההפוכה, וכן הן נופלות גם על מחלוקת ההפוכה, שהם הפעלים. ושבע אלה האותיות המשרתות, הן המסומנות בסמן: בשלום כה (ינרפס בטעות: כה). ועתה הוא נותן סמן על החלק השני מהאותיות השמושיות, ואומר: וארבע על הנהפכת לכדה המרה איתן. ארבע מהן אינן נופלות רק על הנהפכת, כי לא תשרתנה את היסודות כלל, אינן משמשות את השמות. בעבור כי כל שם עצם פרטי לא יסמך ולא יתכנה ולא יתרבה ולא יעודת. והוא הרבר אשר היה בו מחלוקת בין רסיג ובין דוגש. כי זה לשון הראב"ע בשפת יתר (ס' פ"ה): ויאמר הגאון: "כי שמות החיים לא יסמכו; ורא' (ור' אדונים, דוגש) אמר כי יסמכו ויודעו, ואמר שנכון לומר יעקבום ויעקבנו, וזה מעות גדולה! (מדוגש) כו' — וארבע אלה הן איתיות העתיד: איתן, אשר לא תפולנה רק על הנהפכת לכדה, ר"ל: על הפעלים לבדה, בין הפעלים מצד עצמם, בין הפעלים הנגזרים מהשמות; וכן השמות היוצאים מהפעלים, שדין הפעלים להם, כלם הם נכנסים בגדר ההפך — גדר המקרה.

והנה בראות הח' ר' זלמן כ"ט, שתלמידי מנחם בתשובותיהם על השנות תלמידי דוגש (עמוד מ"ט) מביאים בשם הרס"ג בספר האגרון את הסמן "האוכים כשתלן" להאותיות הנוספות המשרתות, וכי דוגש בתשובותיו "על הרס"ג מביא בשמו הס': "איתן בשלום כה", לענין זה, (שם ראש עמוד מ"ב) חשב כי את הסמן האחרון הזה, שהביא דוגש בשם הרס"ג, מצא דוגש בס' "צחות לשון עברית" להרס"ג ולא בספר האגרון — ואין זה נכון! כי כאשר אנחנו רואים בזה, נתן הרס"ג שני סמנים בספר האגרון בעצמו לאותיות השמושיות, לשני ענינים חלוקים, כמו שהראינו; ותלמידי מנחם תפשו הסמן הראשון ודוגש תפש הסמן האחרון¹.

ובדבר ספר "צחות לש"ע" להרס"ג, או ס' לשון עברית וס' לשון צחית שלה, בכלל, עדיין הדבר שקול, אם חבר הרס"ג בכלל ספר אחר בחכמת לשוננו זולת ספר האגרון; — אפס כי אינני מטהר להחליט דבר בזה, עד שאזכה לראות את גוף ספר תשובות דוגש על הרס"ג.

טאמר תבנית ספר

טראה תבנית ספרי חקר מצוה. א. גדר מצוה (סיף)

טאתי יעקב רייפמאן.

כתר נא לי עוד זעיר ואחך גם המבוכות אשר יב עמדי בעיני הסבה הראשונה, ומי יתן מוילאנו מהם לרועה.

א) בסנהדרין (מ"ה ב') כתוב: אמר שמואל נקטעה יד העדים פטור, מאי עמאל דבעינא יד העדים הוה בו בראשונה (דברים י"ז) וליכא (1) וכו'. ומי בעינן קרא בדכתיב וכו' ומי לא בעינן קרא בדכתיב וכו' הכא הוה דתנן לין לו בכו יד בכו הנל חין ימינת חין לו סהרה עולמית רבי אליעזר אומר נותן על מקומו ויונא רבי שמעון אומר נותן על במאל ויונא; ופי' רשי: רבי אליעזר לא בעי קרא בדכתיב וכו' ר"ש ע"ל, והנה חין כל פסקי רבי עיני: בעינן קרא בדכתיב הוא אחד עם הענין הנ"ל: בכל התורה כולה בחד קרא כנו לעצב ולא בעינן רבי קראי אלא בקדשים, ואיכ ר"א ור"ש הסוברים דלא בעינן קרא בדכתיב סינירים גם בכל התורה כולה בעינן כנה עליו הכתוב לעצב בקדשים וחקה אחת לכל המצוה, וכן בפי' רשי שם (ד"ה רבי זה יהרבי) כתוב: אלמא לא בעי קרא בדכתיב דלאו דוקא איכתיב אלא למצוה בעלמא ע"ל. ולפי סברהם הלזו לא נאמר להם עוני במצוה והדר באחרון כי חס למצוה בעלמא ולא לעצב ויונאם בדיעבד במצוה עשירה ובאחרון יב. ולמה אשוא לא הובאה דעתם הלזו בדיני מצוה אשר בפסחים ובדיני אחרון אשר בסוכה?

ב) במכות (י' ע"ב) כתוב: איהמר עיר שאין בה זקנים רבי חמי ורבי חסי חד אמר קולטת וחד אמר אינה קולטת, למ"ד אינה קולטת בעינן זקני העיר וליכא למ"ד קולטת מצוה בעלמא. ועיר שאין בה זקנים ר' חמי ור' חסי חד אמר נעשה בן סורר ומורה וחד אמר חין נעשה בה בן סורר ומורה, למ"ד חין נעשה בה בן סורר ומורה בעינן זקני עירו וליכא, למ"ד נעשה בן סורר ומורה מצוה בעלמא. ועיר שאין בה זקנים ר' חמי ור' חסי, חד אמר מביאה עגלה ערופה, וחד אמר אינה מביאה עגלה ערופה, למ"ד אינה מביאה עגלה ערופה בעינן זקני העיר הוה וליכא, למ"ד מביאה עגלה ערופה מצוה בעלמא. והנה מהתוקח ר' חמי ור' חסי הוא אחת עם מחלוקת התנאים הנ"ל אם בעינן קרא בדכתיב ואם לא, וקשה אשוא מאד איכתיב יתכן שיחלקו אמוראים בדבר שכבר נחלקו בו הנאים? ומה האחרונים שיבאו אחרי הקדמונים אם אשר כבר עשוהו? וקושיא כזאת מקשה הגמרא המיד בלבן לימא כהנאי?

(1) ק"ל לא אמר שמואל: נקטעה יד הניסא פטור דבעינא יד הוה בו בראשונה להניחו (דברים י"ג) וליכא, מדוע לא העמיד שמואל את חרשו על הפסוק הזה הקודם לפסוק יד העדים הוה בו בראשונה? וי"ל לאמר כזה דבר חדש, והוא: כי הפטור בנקטעה יד העדים הוא אך בעבור דכתיב והגילו העדה ומהדרין למלא עילה לפטור ומיחיה, בעין הכתוב בנכות (ה' ע"ב ו' רע"א ונשה): נמלא אחד מהן קרוב או פסול עדותן בעלה וכו' אמר ר' יוסי כנה דברים אמורים בדיני נפשות, ופי' רשי: בדיני נפשות דכתיב והגילו העדה ומהדרין אזכוחא ע"ל; וזה לא יתכן בנפשות, כי בו כתוב: ולא תחוס עיניך עליו ולא תחווול ולא תססה עליו (דברים ס"ט) וכתוב: סנהדרין (ח' ב' ד"ה בעדה) ונסיית חין מהפסין בזכותו חין עובדין לתפייה ע"ל, ולא נכון אשוא לבקש ענות ולקנות החכמות לזכות את הנפשות, ולבטחי בער רע גדול כמיהו ומקריבו ולפי' חין דין שמואל תלוי במחלוקת התנאים בעלמא, כי קרוב נאמר אשר גם ר"א ור"ש מורים בדין שמואל נעטע והגילו העדה הנ"ל, וכבר כתוב במוי"ע (נעשים פי"ד מ"ע ד"ה חין לו טירה עולמית) שהקושיא דרפק נגמר דין האונס: תנאי הוא נחית עפני תרמי סוגיות אחרות, אך לא מעמתי כי חס נעטע אחר ישי"ט.

וגם קשה מאד, למה זה לא הביאה הגמ' בסנהדרין (שם) דעות ר' חני' ור' חסי אשר אחד מהם סובר כשמואל דבעינן קרא כדכתיב ונקטעה יד העדים פעור ואחד מהם חולק על שמואל וסובר ללא בעינן קרא כדכתיב ונקטעה יד העדים חייב? וכן המה מאד אשר לא הביאה הגמרא במכות (שם) דעת שמואל.

ג) על דעת מ"ד בעיר שאין בה זקנים אינה מביאה עגלה ערופה ולא ס"ל שזקני העיר הוא אך למנוה בעלמא קשה מאד, הלא כבר ראינו למעלה שעגלה ערופה דין קדשים לה ובקדשים אין חולק דבעינן שנה עליו הכתוב לעכב? ועוד יותר קשה הלא כבר הבאנו למעלה מסופה ס"א משנה: אע"פ שאינו איתן כבר, שהוא בעבור שעגלה ערופה דין קדשים לה כ"ל ואיכסה יכול אמורא לחלוק על סהם משנה בני כל ראייה? וגם קשה מדוע לא זכרה הגמרא בסופה ש"ד זה חולק על דין: אע"פ שאינו איתן כבר?

ד) ברובלמי סופה (פ"ט הלכה ה'): אע"פ שאין איתן כבר, ודכוותה אע"פ שאין נחל כבר, הני רבי שמעון בן יוחי הורידו והורידו אע"פ שאין נחל. וע"ז בפי' פני משנה (ד"ה הורידו): הורידו הוי מני למיכתב וכתיב והורידו וגו' אל נחל איתן דהוי'ו לרבות הוא אע"פ שאין נהר כלל כבר עב"ל, וקשה הלא ר"ש סובר ללא בעינן קרא כדכתיב כ"ל ולמה לו אשוא ללמוד מיתור הוי"ו? ואולי ים חלוק בין דין ר"ש: נותן על שמאל ויזא לדין: אע"פ שאין נחל כבר, כי גם מתקיים הקרא למנער במקת בשמאל ופה לא מתקיים הקרא כלל, ולכן לא נזקך ללמוד מיתור הוי"ו כי אם דין: אע"פ שאין נחל, ולא דין: אע"פ שאין איתן, כי כשיש נחל אך אינו איתן מתקיים הקרא במקת, לא כן כשאין גם נחל, ולפי"ז במנער שאין לו גם שמאל מודה ר"ש שאין לו טהרה עולמית.

ה) ים מלות יחידות המורות על עכוב, ואלה הן: כשה (סופה ל"ב א' במשנה); ההיה (מנחות ה' א'); ברית (שם כ' ע"א); ההיה (שם נ"ג א') וקשה אשוא על כל אשר שנה עליו הכתוב לעכב הלא החה משנה פסוק היה יותר וכן לכתוב אחת המלות הנזכרות למען דבר בלשון קצרה המהוללה בפי רז"ל (ספחים ג' ב')?

ו) בשער המיך הלכות קרבן פסח (פ"א ה"א) כתוב: ועיין בחדושי הריב"ז א' יומא (דף נ"ב ע"א) ד"ה חד למנוה וחד לעכב שכתב רז"ל והא דספרינו לעיל וכו' כיון דאיכא אזכרה דכי בעינן ממילא משמע שהוא נטובה וכו' יעו"ש, הנה מתבאר מדבריו דס"ל דעד כאן לא אמרינן שנה עליו הכתוב לעכב אלא במידי דאיכא לאו, אבל איכא דאיכא לאו ממילא משמע עכובא ולא בעינן טיבנה עליו הכתוב לעכב, והוא הפך דעת ריב"ז שכתבנו. ומלבד זאת ים להמנה מההוא דמנחות דפריך ואימא לא האפה חמך למיקם עליה בלאו ואפסולי לא מפסלא הכי דאע"ג דאיכא אזכרה לא משמע עכובא. ואני מלבד המיהה שער המיך על הריב"ז ממנחות הני נבדק עד מאד בדעתו, כי לא אביניהו ולא אדע מה בין עשה ללאו, ומדוע לא נאמר בלאו שהוא אך למנוה ולזכירה לבתחלה ולא לעכב כאשר נאמר בעשה, ואולי לא אמר הריב"ז זה על כל לאו כי אם על לאו דכי בעינן לבדו, בעבור שאלה כי הכתובה פה היא לדעת רז"ל ברוראח אלא, ולא מורה על עכוב כמו כ"ה אשר הבאתי למעלה כמבואר לכל יודעי לשון. בזה אשים קניי למי על אדות הסנה הראשונה לכפל ההודעה ואחל לדבר על אדות סנה הבנית שהיא להכפיל ענה המורה אח פיהו.

10) גם הסנה השנית נזכרה בהלמודנו פעמים רבות בלשון: לעבור עליו בשני לאוין, וביבמות (ל"ג, סע"א): לעבור עליו בשלשה לאוין, והכונה בה היא: לבית עליו ענשי שני לאוין ולהלקותו שתי פעמים מלקות ארבעים כאלו עשה שני מעשים אשר לא יעשו, ובלאו אשר אין

עליו עונש מלקות לא יקן ולא יוסף לנו כסלו. וכן כתוב בחוסי ב"מ (ס"א ח' ד"ה לעבור
עליו בזני לאוין). ולפי דעת בעל שער המלך במונח הריע"א בחזויו על יומא הגיל הוא עוד
הפך הסבה הראשונה כי לפיה לא התקן הסבה הראשונה רק במצות עשה אבל במצות לא תעשה
חד קרא סני לעכב.

אין אנו מחייבים את כפל ההודעה להסבה הזאת כי אם במקומה אשר אין דרך להמלט
ממנה ואין יכולת בנו ליחס את הכפל לסבה אחרת, ככתוב בפסחים (כ"ד, ב'): כל היכא דליכא
למודע דרטיק ולא מוקמינן בלאי יחורא, והוא למטן לא נרבה צעושים ובמהלומה המסבבת
לפעמים מיתה; יעוין הוסי' סנהדרין (י' ע"א ד"ה מלקות ההת מיתה עומדה): זמני מחיב שני
מלקות כדתן באלו קן הגולין מה התח ידו פטור עכ"ל.

(11) הסבה השלישית כתובה בסנהדרין (י"ט ח'): כל מצוה שנאמרה לבני נח ונאמרה
בסיני לזה ולזה נאמרה, לבני נח ולא נאמרה בסיני לישראל נאמרה ולא לבני נח. וזה יבואר
היטב בעזרת החוקן לחדש דעת בפרק בן נח אשר בסוגו הביעני.

(12) הסבה הרביעית נרמזה במאמר ר' אחי: שבת שבתון עשה והוא ליה י"ט עשה ולית
ואין עשה דוחה את ל"ה ועשה (שבת כ"ד סע"ב וכו"ה רע"ה); ובזוסי' קדושין (ל"ד ח' ד"ה
מערק) נוסף עוד: דעשה שיש עמו לאו אף הלאו חלים ולא דחי ליה עשה עכ"ל. ור"ל שלא
דחי ליה עשה גם בני שאין העשה ששם הלאו נובעת בו כגון אשה שאינה חייבת במייע שהזמן
גרמא, וכאשר יחלם ויחזק הלאו ע"י השנות עינו עוד פעם בלאון עשה כן יחלם ויחזק שני
השנות עינו עוד פעם בלאון לא העשה אם בלאון ל"ה הראשון ואם בלאון אחרת ולא דחי ליה
עשה. ועל פי זה מובן היטב הכתוב בפסחים (פ"ה, א'): ועשה לא תצטרו בו אחד עשה שיש
בו מוח ואחד עשה שאין בו מוח, ומה חיי מקיים ואלו את הכספר בלילה הזה? בבשר שעל
גבי העלם; או אינו וכו', כשהוא אומר ועשה לא יצטרו בו בפסח שני שאין הלמוד לומר שהרי
כבר נאמר ככל חק הפסח יעשו אותו הוי אומר אחד עשה שיש בו מוח ואחד עשה שאין בו
מוח עכ"ל. ור"ל בעבור ששם הכפל הלאו דועשה לא תצטרו בו פעם בפסח ח' ועשה בפסח
ב' הוא חלים וחזק ואין עשה דוחה אותו. והנה בחוסי מנחות (מ' ע"א ד"ה סדן בניניה) כתוב:
וב"ש סבירא לכו כההוא הנא וסבירא לכו כ"י יהודה דלא דריס סמוכין וכו' ואע"ג דעשה דוחה
לא העשה לא כרי בניניה בלחיס הא אפשר לקיים מיהס וכו' עכ"ל, ולפי הגיל יוכל להיות
דעשה ב"ש הוא בעבור אלמות הלאו ע"י השנוהו פעמיים פעם אחת בויקרא (י"ט, י"ט), ופעם
שנית בדברים (כ"ג, י"ח) ולא סבירא לכו הכתוב ביבמות (ד' ב'): הוי מנך דריס וכו'.

(13) למעלה (סעיף ב') הראית גדרי מצות עשה ומצות לא תעשה ועל
פיהם ראה תראה פה, כי יש מצות אשר לפי לשונן הן מצות עשה, ולפי ענין
הן מצות לא תעשה, ואלה הן: א) ויום השביעי שבת (שמות כ' י') ב) והשביעית
תשמטנה ונמישתה (שם כ"ג י"א). ג) איש אמו ואביו תיראו (ויקרא י"ט, ג').
ועיז בקדושין (ל"א ס' ע"ב). מורא לא עומד במקומו ולא יושב במקומו ולא
סותר את דבריו ולא מכריעו (ד) ומקדשי תיראו (ויקרא ישם ל'), ועיז ביבמות (י'
ע"ב): "ואי זו הוא מורא מקדש? לא יכנס אדם בהר הבית במקלו ובמנעלו בסגרתו
ובאבק שעל רגליו ולא יעשנו קפנדריא" ה) לעני ולגר תעוב אותם (ויקרא כ"ב,
כ"ב), ו) בחודש השביעי באחד לחדש יהיה לכם שבתון (שם ושם כ"ד ז) שבת
שבתון הוא לכם (שם ושם ל"ב ח) ביום הראשון שבתון (שם ושם ל"ט ט) וביום
השמיני שבתון (שם ושם י) שמוט כל בעל משה (דברים ט"ו ב'), וכן להפך יש

מצות אשר לפי לשונן הן מצות לא תעשה ולפי ענינן הן מצות עשה, ואלה הן :
 א) ולא תותירו ממנו עד בקר (שמות י"ב ו'), ואזר קראוהו כו"ל נשכ; לא תעשה
 (סנהדרין ס"ג א') הוא אך לפי הלשון ולא לפי הענין. ב) שארה כסותה וענתה לא יגדע
 (שם כ"א י.) ג) מלאתך ודמעתך לא תאחר (שם כ"ב כ"ח. ד) ולא ילין חלב חגי
 עד בקר (שם כ"ג, י"ח. ה) ולא תשבית מלח ברית אלהיך מעל מנחתך (ויקרא
 ב', י"ג. ו) לא יניח ממנו עד בקר (שם ז' ט"ו. ז) ולא תלין פעלת שכיר אתך
 עד בקר (שם י"ט, י"ג. ח) ולא ישאירו ממנו עד בקר (כמדבר ט' י"ב. ט) ולא
 תגרעו ממנו (דברים ד' ב.). י) ולא תקפץ את ירך מאחריך האביון (דברים ט"ו ז').
 יא) לא תשלחנו ריקם (שם ושם י"ג. יב) ולא יראה את פני ריקם (שם י"ו י"ו).
 יג) לא תראה את שור אחיך או את שיו גרחים והתעלמת מהם וגו' לא תוכל
 להתעלם (שם כ"ב א' ג.). יד) לא תראה את חמור אחיך או שורו נפלים בדרך
 והתעלמת מהם (שם ושם ד'). טו) לא תאחר לשלמו (שם כ"ג, כ"ב). טז) לא
 תשכח (שם כ"ה, י"ט). ולכן כאשר ישאך לכך לדרוש ולתור על מצוה מה בין
 תבין את ענינה ואל תביט אל לשינה; זיל בטר טעמא ולא בטר שמה, כי הלשונות
 לבדנה משכשות את הדעות והשמות מבלעדי תוך הדברים מתעים ארת האדם
 בתו לא דרך, וכעין זה כתוב בפ' הראבי"ע על התורה (שמות כ', א'): משפט
 כל החכמים בכל לשון שישמרו המעשים ואינם חוששים משנוי המלות עכ"ל. ובכאך
 למשל אל דין: כל מצות עשה שהזמן גרמא נשים פטורות וכל מצות לא תעשה
 שהזמן גרמא נשים חייבות (קדושין כ"ט א' במשנה) תדע ותשיביל כי גם מצות
 עשה גם מצות לא תעשה הנזכרות בו הן מצות עשה ומצות לא תעשה לפי
 ענינן ולא לפי לשונן לבדה, וכי אין הנשים פטורות ממצות עשה שהזמן גרמא
 בלתי בהיות תוכן רציף פקדת קום ועשה, ולא בהיות תוכן רציף פקדת שב ואל
 תעשה, רק יקרא שם "עשה" עליהן, וכן אין הנשים חייבות במצות לא תעשה
 שהזמן גרמא בלתי בהיות תוכן רציף פקדת שב ואל תעשה ולא בהיות תוכן
 רציף פקדת "קום ועשה", רק נקראו בשם "לא תעשה", יען כי פטור הנשים ממצות
 עשה שהזמן גרמא הוא אך בעבור אשר לא רצה ד' להעמיס על הנשים טרח
 ומשא פעלות זמניות, אם מהמעם הישן אשר במלמד התלמידים (פרשת לך לך)
 ובאבודרהם (ט' א' דפוס פראג) ואם מהמעם החדש אשר בספרי מועדי ערב
 (מערכת רביעית ס' ב'), יעין בכל אלה.

והא לך ראי' ברורה על אמתה משפטי זה—אם לריכס ראי'—מחננה (ד' א'). כי כהוג
 סס: אמר מר זכור להוציא את הנשים (מראות קרבן ומראות פנים, ולפי הירושלמי אך מראות
 קרבן, ועין חוסי רחם המסכה) הא למה לי קרא? מכדי מצות עשה שהזמן גרמא היא וכל
 מצות עשה שהזמן גרמא נשים פטורות? ולמה לא הוציא הנמרא, כי אינך קרא לפסוק גם
 ממצות ולא יראה אז פני ה' ריקם אשר הוא לא העשה לפי לבונה וכל מצות לא תעשה שהזמן גרמא
 נשים חייבות? אין זה כי אם בעבור אשר אין הנשים חייבות בצננות לא תעשה שהזמן גרמא
 בלתי בהיות תוכן רציף פקדת קום ועשה, ואל תעשה וקודם מצות "ולא יראה את פני ד' ריקם" לטף
 פקדת קום ועשה קום והבא קרבן. סוף דבר! לא השם עקר אלא המעשה. ולפי הדברים
 והאמת האלה חייבות הנשים במצות שכתוב הכתובה בשבת ויום טוב גם כי הוא מצות עשה
 שהזמן גרמא לפי לבונה, יען כי הוכס לטף פקדת שב ולא תעשה מלאכה, וזוה מיושבת היטב

קושיה ב' יוסף מארץ יבֶרְחָל המובֶּטֶה בְּהוֹסִי (קדוּשִׁין ל"ד ח' ד"ה מעקה) וז"ל גבֵי אֵין מְדַלִּיקִין
בְּשֵׁמֶן שֶׁרַפֶּה בִּי"ט מִבּוֹס דִּי"ט עֵשֶׂה וְלֹא תַעֲשֶׂה וְשֶׁרַפֶּה קִדְשִׁים אֵינֶה אֵלֶּה עֵשֶׂה, אֵשֶׁה שְׂאֵינֶה
חַיִּיבָה בַעֲשֵׂה דִי"ט דְּהוּי זְמַן גִּרְמָא וְכוּ' הוּכַל לְהַדְלִיק בְּשֵׁמֶן שֶׁרַפֶּה בִּי"ט? עֵבִיל. הֵן בְּחֵמַת אֵשֶׁה
חַיִּיבָה בַעֲשֵׂה דִי"ט גַּם כִּי הוּי זְמַן גִּרְמָא. וְהֵנָּה חֲזִיקָה וְאֵבִי וְכַבֵּל לֹא חֲשָׁבוּ י"ט לַעֲשֶׂה וְלֹא
תַעֲשֶׂה כִּי אֵשׁ לֵלֵל תַעֲשֶׂה לְבַד, יַעֲוִין בְּבֵד (כ"ד ב') וְהוֹסִי (שֶׁס ד"ה וְלֹא מִילֵה) וְהוֹסִי יַעֲוִי
(שֶׁס ד"ה ה"ל י"ט עֵשֶׂה). וְזִיל בְּרוּר, כִּי הוּא בְּעִבּוּר אֵשֶׁה הוּךְ תַעֲשֶׂה לְרוּךְ סְקִידָה שֶׁ וְלֹא
תַעֲשֶׂה מִלֵּאכֶה וְהוּא אִפּוּחַ אֵךְ לֹא תַעֲשֶׂה בְּשֵׁמֶן עֵשֶׂה, וְכַפֵּל הַאֲזָרָה עֵשֶׂה בְּשֵׁמֶן עֵשֶׂה וְעֵשֶׂה
בְּשֵׁמֶן לֹא תַעֲשֶׂה אֵינֶנּוּ מוֹרָה לְדַעֲתָה עַל עוֹזָה וְגִזְרוּתָה לְבַלְתִּי הִדְחָה מִפְּנֵי עֵשֶׂה רַק הוּא עֵיֶד:
וְחִי לְרֹאזְבֵן וְלֹא יִמּוּה (דְּבָרִים ל"ג ו') וְעוֹד רַבִּים כְּמִהוּ. וְזִיל עוֹד כִּי גַם רַב אֵזִי אֵשֶׁה חֲבֵב
י"ט גַּם לַעֲשֶׂה (בְּבַח שֶׁס) לֹא חֲשָׁבוּ לַעֲשֶׂה מִמֶּנּוּ רַק לְנִשְׁנֵה עוֹד שֶׁסֶס בְּשֵׁמֶן עֵשֶׂה, וְהַשְׁמִיחֵהוּ
שְׁמַיִם עֵשֶׂה בְּשֵׁמֶן לֹא תַעֲשֶׂה וְעֵשֶׂה בְּשֵׁמֶן עֵשֶׂה מוֹרָה לְדַעֲתוֹ עַל עוֹזוֹ וְהַקְפּוֹ לְבַלְתִּי יִדְחָה
מִפְּנֵי עֵשֶׂה כְּמִלָּה. וְלִפְנֵי זֵיל כִּי הִתְקַבֵּל בְּב"מ (ל"ב ח'): «וְאִמְחִי אֵזִי (אֵזִי אִמּוֹ וְאֵבִי הִירְאֵהוּ)
עֵשֶׂה וְהֵזִי (הַשְׁבַּח אֲבָדָה) לֹא תַעֲשֶׂה וְעֵשֶׂה (הַשְׁבַּח הַיְבִישׁ לֹא הוּכַל לְהַעֲלֵם) וְלֹא אֵזִי עֵשֶׂה
וְדָחִי לֹא תַעֲשֶׂה וְעֵשֶׂה? הוּא אֵךְ לְדַעֲתִי ר' אֵזִי הֵזִי, כִּי לְדַעֲתִי חֲזִיקָה וְאֵבִי וְכַבֵּל כְּאֵשֶׁר לֹא
תַחֲשֶׁבֶה מִזֹּת שֶׁבְּחֵן לַעֲשֶׂה בְּעִבּוּר אֵשֶׁר חוֹבֶה לְרוּךְ סְקִידָה שֶׁ וְלֹא תַעֲשֶׂה מִלֵּאכֶה, כֵּן לֹא תַחֲשֶׁבֶה
מִזֹּת לֹא הוּכַל לְהַעֲלֵם לֵלֵל תַעֲשֶׂה בְּעִבּוּר אֵשֶׁר חוֹבֶה לְרוּךְ סְקִידָה קוּס וְעֵשֶׂה, קוּס וְהַשְׁבַּח
אֲבָדָה. וְכֵן בְּכֵךְ אֵל הַכֵּל הַגְּדוֹל בְּדוּן: הַעוֹסֵךְ בְּמִזְוֶה פְּעוֹר מִמְּזוּהָ, אֵשֶׁר אֵךְ מִמְּזוּהָ עֵשֶׂה
פְּעוֹר הַעוֹסֵךְ בְּמִזְוֶה וְלֹא מִמְּזוּהָ לֹא תַעֲשֶׂה תְּשַׁבֵּל וְחֲדַע, כִּי לֹא יִחַן רַק בְּמִזְוֶה לֹא תַעֲשֶׂה אֵשֶׁר
הוּכֵן לְרוּךְ סְקִידָה שֶׁ וְלֹא תַעֲשֶׂה וְלֹא בְּמִזְוֶה לֹא תַעֲשֶׂה אֵשֶׁר הוּכֵן לְרוּךְ סְקִידָה קוּס וְעֵשֶׂה. הֵן
עֵינֵן הַעוֹסֵךְ בְּמִזְוֶה פְּעוֹר מִמְּזוּהָ הוּא: הַעוֹסֵךְ בְּמַעֲשֶׂה זֶה פְּעוֹר מוֹנַעֲשֶׂה אֵשֶׁר מִבְּלַתִּי יוֹבֵלִי
לְעֵשׂוֹת שֵׁי מַעֲשִׂים כְּאַחֵר, יַעֲוִין הוֹסִי (בִּי"ק מ"ו ב' ד"ה בְּהוֹסִי), וְח"כ פְּעוֹר מִכֵּל מִזְוֶה אֵשֶׁר
י"ט בֶּה קוּס וְעֵשֶׂה, תְּקַרֵּב עֵשֶׂה אִו לֹא תַעֲשֶׂה. וְכֵזֶה מוֹבֵן הַיֵּטֵב אֵשֶׁר אֲנִינּוּ כו"ל, כִּי הַעוֹסֵךְ בְּמִזְוֶה
פְּעוֹר מִמְּזוּהָ גְּדָקָה (נְדָרִים ל"ג ב') וְגַם י"ט בְּמִזְוֶה גְּדָקָה גַּם לֹא תַעֲשֶׂה הוּא: וְלֹא תְּקַסֵּן
אֵשֶׁר יֵדֵךְ מֵאֲחִיךְ הַאֲבִינִי, יַעֲוִין הוֹסִי (ב"ב ח' ב' ד"ה אֲכַפִּיִּה), יַעֲוִין אֵשֶׁר הוּךְ מִזְוֶה: וְלֹא תְּקַסֵּן
אֵשֶׁר יֵדֵךְ מֵאֲחִיךְ הַאֲבִינִי לְרוּךְ סְקִידָה קוּס וְעֵשֶׂה, קוּס וְעֵשֶׂה מִכֵּךְ בְּעַד אֲחִיךְ הַאֲבִינִי. זֶה בְּכוֹר
כְּאוֹר הַשֶּׁמֶשׁ בְּגִזְרוּתוֹ וְכַל זֶה שֶׁנּוּ בּוֹ הִרְבֵּה מִן הַגְּדוֹלִים. וְהִנֵּה לְפִי הַדְּבָרִים וְהַזֵּמָה הַאֵלֶּה
הִנֵּה רֵאזִי שֶׁלֹּא יִהְיֶה עוֹזֵם מִלְּקוֹת עַל בְּעוֹל מִזְוֶה: וְלֹא תַחֲשִׁיבֵה מִלֵּה בְּרִית אֲלֵיךְ מַעַל מִנְחֵךְ
כִּי גַם חוֹבֶה לְרוּךְ סְקִידָה קוּס וְעֵשֶׂה. קוּס וְשִׁים מִלֵּה עַל מִנְחֵךְ, וְעַל בְּעוֹל סְקִידָה קוּס וְעֵשֶׂה
אֵין עוֹזֵם מִלְּקוֹת כִּידוּעַ; אִלֵּם בּוֹשֶׁנֶה חוֹרֶה לְהִרְמִיִּים (הַלְלוּת אֲבוּרֵי מוֹצֵה שִׁד ה"א) כְּחֹבֵב:
הַקְּרִיב בְּלֹא מִלֵּה כֵּל לִוְקָה שֶׁנֶּאֱמַר וְלֹא תַחֲשִׁיבֵה מִלֵּה בְּרִית אֲלֵיךְ וְזִיל לְדַעֲתוֹ, כִּי כֵּלֵי מִלֵּה
הַקְּרִיבֵה הַקְּרִבֵּן הִיא בַעֲבָרָה, וְעַבְרָה הַקְּרִיבֵה הַקְּרִבֵּן הִיא ע"י מַעֲשֶׂה, וְלֵכֵן יֵשׁ עֲלֵיהֶם עוֹזֵם
מִלְּקוֹת, וְכֵן חוֹבִיב לְכוּנוֹ: «הַקְּרִיב בְּלֹא מִלֵּה» וְכֵן מֵאֲחִי בְּאֵר הַיֵּטֵב בְּסִפְרֵי הַתּוֹךְ (מִזְוֶה
ק"י א) שֶׁלֹּא לְהַשְׁבִּיחַ מִלֵּה מַעַל הַקְּרִבֵּן אִו הַמְנַחֵם כְּלוֹמֵר שֶׁלֹּא יִקְרִיבוּ הַבְּהֵימִים שׁוֹם קְרִבֵּן אִו
שׁוֹם מִנְחָה אֵלֶּה אֵשׁ כֵּן יִשְׁמּוּ בֵּחַן מִלֵּה וְכוּ' וְכֵן הַעוֹבֵר עֲלֵיהֶם וְהַקְּרִיבֵה קְרִבֵּן אִו מִנְחָה כֵּלֵי
מִלֵּה כֵּלֵל בְּעַל עֵשֶׂה וְגַם עוֹבֵר עַל לֹאזֵה וְלִוְקָה, שֶׁכִּי מַעֲשֶׂה יֵשׁ בְּאֵן כְּשֶׁהוּא מִקְּרִיבֵה הַשְׁבַּח
הַחֶסֶל שֶׁהוֹזֵר עֲלָיו שֶׁלֹּא לְהַקְּרִיבוּ בְּלֹא מִלֵּה עֵבִיל, אֵךְ לֹא אֲדַע מֵאֵין הוֹיֵחַ הַרְמַ"שׁ אֵשֶׁר זֶה

ע"ד נוסח הירושלמי בפסוק כי אם מאם מאסתנו (סוף איכה).

מאת אברהם עפשטיין.

בירושלמי ברכות רפ"ה הובא מן התוספתא: לא יעמוד אדם ויתפלל לא מתוך שיחה... אלא מתוך דבר של תורה, וכן אל יפטר אדם מתוך חבירו לא מתוך שיחה... אלא מתוך דבר של תורה, שכן מצינו בנביאים הראשונים שהיו חותמין את דבריהן בדברי שבה ודבריה נחמות. והקשו ע"ז: והכתיב (סוף ישעיה) והיו דראון לכל בשר? ותוצו: בעכו"ם היא עסקינן, עוד הקשו: והכתיב (סוף איכה) כי מאום מאסתנו? ותוצו: השיבנו תחת כי מאום מאסתנו. בפרוש התרוץ הזה כתב בעל פני משה: השיבנו הוא אחר פסוק זה, שחזר וכפלו לסיים בדברי נחמות. כן כתב גם בעל יפה מראה, אך המעיין יראה כי שניהם לא קלעו אל האמת. הפסוק השיבנו נכפל ע"י הסופרים ולא ע"י הנביאים כאשר תראה ממנין פסוקי מגלת איכה. כי הפסוק שנכפל לא עלה בחשבון, ואחרי שהתוספתא הביאה לראיה את הנביאים (ולא את הסופרים), עוד לא סרה הקושיא: איך סיים ירמיה בדברי תוכחה? עוד קשה להפירוש הזה, אם כונת הירושלמי לכפילת הפסוק, למה לא השיב כזאת גם על הקושיא מישיעיה, הלא גם שם הוכפל בסוף הספר הפסוק והיה מדי חדש בחדשו? ⁽¹⁾ אלא ודאי שהירושלמי לא ידע עוד מכפילת הפסוקים בסוף ספרי יתקין (הוא סמן המסורה: ישעיה, תרי עשר, קניות, קהלת), או שידע ולא תרץ במנהג הסופרים את הקושיא על הנביאים. ועל כן אין ספק כי תרוץ הירושלמי בנוגע לאיכה דומה לתרוצו בנוגע לישיעיה, וכונתו היא כי אין בהפסוק כי מאם מאסתנו כל דבר תוכחה, יען כי הוא נמשך אל הפסוק השיבנו, ובאלו אמר רנכיא: השיבנו אליך תחת אשר מאסתנו וקצפת עלינו עד כדי גם על דעת המפרשים הקדמונים לא עלתה לכאור את הירושלמי בדרך האחרונים המרפאים על נקלה כל דבר קשה. ז"ל רבינו יונה לאלפס ברכות רפ"ה: וספ"ך בירושלמי... וכן מאי דכתיב כי אם מאום מאסתנו אינה תוכחה, שכך ר"ל: וכי מאום מאסתנו קצפת עלינו, כלומר לא היתה השנאה כ"כ שלא תשוב אלינו ותמאום אותנו כמו הדבר המאום שאין אדם רוצה בו כלל, אלא קצפת עלינו, ומי שקוצף חוזר ומתרצה. מפי מורי הרב נר"ו. הפרוש הזה מיוסד על מה שאמרו בסוף איכה רבתי: כי אם מאום מאסתנו... ארשב"ל אם מאוסה היא לית סבר (תקוה), ואם קצופה היא אית סבר, דכל מאן דכעים ספיה לאיתרציא. אך לפירוש רבינו יונה לא תתפרש היטב מלת "תחת" אשר בהירושלמי. טוב ממנו הוא פירוש ר' אליעזר אוקרי בעל ס' חרדים בפירושו על הירושלמי (דפוס זיסטור)

(1) זה היה כבר קשה לבעל מראה הפנים, וכחז על הקושיא מישיעיה: הוי מני לשנויי ויהי מדי חדש בחדשו החז מקרא הזה כדמשני לסיוס מניגול קינות, אלא דעדיפא מינה משני...
 אך הדיוק המופלג הזה בלתי נחוץ למנין כונת הירושלמי לאמרה.

אשר כתב בזה"ל: „השיבנו וחדש ימינו תחת כי מאוס מאסתנו, ובשכר היסורים הרבים והגדולים שסכלנו כמה זמן ולא המרנו דת אעפ"י שאין מעשים, נמצא שדחתמה כהשיבנו וחדש היא, אלא שנותן מעם לדבר". כן כתב גם אחד מחכמי דורנו, הוא הר"ז פראנקל בפירושו על הירושלמי, וז"ל: „השיבנו תחת כי מאוס מאסתנו, כלו" כי מאוס מאסתנו שייך לפסוק שלפניו, השיבנו ה' אליך וכו' תחת כי מאוס מאסתנו".

אחר הפירוש המעוקל של בעל פני משה נמשך הרר"ש בובר (פסדר"כ דברי ירמיה הערה קכ"ז), ולא שם לב להפרושים של רבנו יונה ובעל ס' חרדים, גם הרר"ט קלוטין (בהקדמתו למס' אבל רבתי צד 10) כתב כי כינת הירושלמי היא לכפילת הפסוק השיבנו. נגד האחרון הזה כתב החכם העורך (בהוספה להמגיד גליון 37 משנת 1890) השגה נכוחה, וביחוד צודקת הערתו כי לפי הפירוש של קלוטין היה להירושלמי לאמר: השיבנו תחת כי אם מאוס מאסתנו, כמו שכתוב באיכה, ואחר שישנה ואמר: השיבנו תחת מאוס מאסתנו⁽²⁾, מוכח כי כונתו היא כי ירמיה התפלל לה' שישב את עמו אליו תחת אשר מאוס אותם וקצף עליהם עד מאד. על דברי העורך האלה השיג הרש"ב בהחוקר (חוברת ב' צד 52) ברצותו להצדיק את הפירוש של בעל פני משה, יען כי גם הוא נמשך אחריו, ובסוף מאמרו כתב: „אולם באמת צדק לדעתי המו"ל המחבר (1) (* את מס' שמחות כי המאמר נשנה גם בפסיקתא דר"כ פסקא דברי ירמיה ושם כתוב כל הנביאים פתחו בדברי תוכחות וחתמו בדברי נחמות כו' וישעיה לא חתם בדברי תוכחות כו' והא כתיב כי אם מאוס מאסתנו, השיבנו תחת כי אם מאוס מאסתנו. הלא מפורש כי אם מאוס מאסתנו, וגם בירושלמי נמצא והכתיב כי מאוס מאסתנו השיבנו תחת כי מאוס מאסתנו ונשמטה מלת אס". — צדק הרש"ב בדבר מלת „כיי", כי באמת ישננה בהירושלמי, אבל בדבר מלת „אס" אין להחליט בחפזו כי „נשמטה" מתוך הירושלמי, על היסוד שישנה בהפסיקתא, בהפסיקתא יכול איזה סופר להוסיף מלת אס על פי נוסח הספרים שלנו⁽³⁾, ואין ראייה מזה על הירושלמי. האמנם בהירושלמי לא נמצאת מלת אס גם בהדפוס הראשון, וכן לא היתה כתובה בהירושלמי ישחיה לעיני בעל ס' חרדים, כאשר נראה מדבריו שהבאתי למעלה⁽⁴⁾ ובודאי אין זה מקרה כ"א יש דברים כגו. והנה אפשר לאמר בזה אחת משתים: שהירושלמי השיטט מלת אס בכונה למען יהיה הפסוק כי מאוס מאסתנו נמשך להפסיק השיבנו או שבאמת לא היתה מלת אס כתובה בספר איכה שחיה לעיני הירושלמי ובשני האופנים האלה יש כחצרון מלת אס סתירה להפירוש של בעל

(2) כן הובא הירושלמי מלת ה' קלוטין, וע"כ חשב הכשיף (אשר בעת כתיבו זה דבריו חלה לא היה הירושלמי תחת ידו) כי גם מלת כי איננה בהירושלמי.

(* 5"ל: „המחבר המו"ל" העורך.

(3) כן הוסיף אותה בעל יפה מראה, אבל בדפוס זיטומיר וקרוטשין והירושלמי טע פירוש הכ"ז פראנקל אין זכר ממלת אס.

(4) מדברי רבינו יונה שהבאתי אין להוכיח אס הייתה לפניו בהירושלמי מלת אס או לא.

פני משה, וראיה להפירושים האחרים שהבאתי, אבל אחרי כי גם בהקושיא אין מלת אם ברור בעיני כי לפני הירושלמי היה כתוב באיכה: כי מאם מאסתנו, ולא כי אם מאם מאסתנו. מלת אם היא פה מיותרת לגמרי, ואין המקרא חסר כלום אם נקרא: השיבנו... כי מאם מאסתנו, ובאמת כתוב כן בכמה קובצים מקבוצי קניקוט. גם מהעתקת השבעים והוולגאטא נראה כי קראו: כי מאם מאסתנו בלא מלת אם. גם הפשיטא תרגמה: מ מ ל דמסליו אסליתן, ורצונה: השיבנו... יען כי מאם מאסתנו, ממש כפירוש הירושלמי, ואין גם אצלה זכר ממלת אם. ואחר שיש לנו עדיות רבות על חסרון מלת אם, קרוב מאד כי גם לפני הירושלמי היה כתוב באיכה כי מאם מאסתנו בלא מלת אם.

ואם תשאלני: אם באמת היה כתוב בראשונה באיכה כי מאם מאסתנו, מה הניע את הסופרים להוסיף מלת „אם“ שאין לה פה כל מובן? על זה אישיבך ואומר, כי כפי הנראה היה כתוב ברוב הספרים: כי מאם מאסתנו בלא מלת אם, אבל בקצת ספרים היה כתוב: אם מאסתנו בלא מלת כי⁶, ובאו הסופרים המאוחרים והרכיבו את שתי הנוסחאות ונולדה הנוסחה שלפנינו: כי אם מאם מאסתנו, ואין זה דבר חדש כי כבר כצאנו כי הסופרים הוסיפו בארבעה מקומות בתנ"ך מלת אם אחר מלת כי, אם מהסבה שהזכרנו או מסבה אחרת בלתי מספקת, וע"כ בעלי המסורה הקדמונים אשר התבוננו ע"ז מסרו לנו כי מלת אם הנוספת היא מן הח' מלין דכתבן ולא קריין. במסכת סופרים פ"ו מ"י ובספר אכלה ואכלה סטן 98 נמנה בין שמונת המלין הנזכרות מלת אם אשר בהכתובים הבאים:

א) ועתה אל ישם... כי אם אמנון לבדו מת (ש"ב י"ג ל"ג). אחת משתי המלות (כי, אם) היא למותר, כי היה די לו לאמר כי אמנון לבדו מת, או אם אמנון לבדו מת, היינו אם אמנון לבדו מת אל יחשוב אדוני כי כל בני המלך מתו. ובאמת אין מלת אם בעשרה קובצים מקבוצי קניקוט ובחמשה מקבוצי די רומי, ובשני דפוסים עתיקים, ולא היתה לעיני השבעים והפשיטא והוולגאטא והערבי (de Rossi Variarum Lectionum II 177) לפי ההשערה היו בזה נוסחאות חלוקות, ברוב הספרים היה כתוב כי אמנון... ובקצת ספרים היה כתוב אם אמנון... הסופרים כדי לצאת ידי שתי הנוסחאות כתבו: כי אם אמנון... וע"כ ברוב הספרים היה כתוב כי אמנון בלא מלת אם, ע"כ חשבו בעלי המסורה את מלת אם (ולא מלת כי) למיותרת, ומסרו כי אין לקרות אותה, וע"כ לא נקרה.

⁶ כן נראה קצת מהעזקה שומכוס, כי זה הוא הרגומו בהסיכספלה הסורית המובאת מפילד (Fild, Haxapla): אן דין מכתר אנה כד מסלא אנה לן. לפי דעה שומכוס מורה פה המקור (מאוס) טאל העבר (מאסרנו) על ההמדה הסעולה וכאלו היה כתוב: אם (אן) חסה מחר"ך (מכתר) למאוס אוחנו. מלת דין היא ליוסי הלשון כמלה אֵל בלשון יוניא. וכן משמע קצת מלשון ריב"ל באיכ"ר שהבאתי למעלה: אם מאוסה היא. ובסמ"ר ס"א והנחומא משפטים ס"א: אם לגרשנו אנה רונה הכה איתנו עד שנמות, כי אם מאוס מאסרנו קפסה עלינו עד מהו, ואם לאו...

ב) ויען אתי את המלך ויאמר חי ה' וחי אדוני המלך כי אם במקום אשר יהיה שם אדני המלך אם — למות אם — לחיים כי שם יהיה עבדך (ש"ב מ"ו כ"א). גם פה מלת אם מיותרת, ואיננה בכמה כתב-ידים וכדפוסים שונצינו משנת 1486 (די רוסין). קרוב כי היתה גם נוסחה: חי ד'... אם במקום... כי כבר מצאנו מלת אם אחר שנועה בלשון חי, חי פרעה אם תציו מזה כי אם כנזא אחיכם הקמן הנה (בראשית מ"ב מ"ו), והסיפורים הרבינו את ישרי הנוסחאות גם יחד.

ג) קחנו ועינדך שים עליו ואל תעש לו מאומה דע, כי אם כאשר ידבר אליך כן עשירה עמו (ירמיה ל"ט י"ב). גם פה אין בהרבה כ"י מלת אם, ומלת כי איננה כקובץ אחד מכתב-יד קניקוט. מי שגרום אם קרא כדאי: אם ידבר אליך כן עשה עמו. הפשיטא תרגמה: וכל מדם דאמר לך ענד לה, כאלו היה כתוב לפניו: וכל אשר יאמר לך עשה לו.

ד) ועתה כי אמנם כי אם נאל אנכי וגם יש גאל קרוב ממני (רות ג' י"ב) בהרבה כ"י של קניקוט ודי רוסין כתוב: כי גאל אנכי, בלא מלת אם. לפי ההשערה היתה הנוסחה בקצת ספרים: אם גאל אנכי וגם יש גאל קרוב ממני, והנוסחה שלפנינו היא הרבכת שתי הנוסחאות הקדמוניות.

והנה בדבר הטעם למה נתוספה מלת אם בארבעת הפסוקים הנזכרים, אפשר לבעל דין לחלוק על דברי ולהסביר טעם אחר⁶, אך את גוף ההיסופה אין להכחיש, כפרט אחר כי בעלי המסורה מעידים עז וחושבים מלת אם בין המלות שאינן נקראות. כן נתוספה לפי דעתי מלת אם בהפסוק כי אם מאם מאסתנה כמו שמעידים ע"ז הרבה כ"י ותרגומים שהזכרתי. אבל נראה כי ההוספה הזאת נעשתה בזמן מאוחר לבעלי המסורה שבמסכת סופרים, וע"כ לא מנו שם מלת אם שבסוף איכה. הלא תראה כי בנדרים ל"ח ע"א חשבו בין הכתבן ולא קרין רק מלת אם שכרות, ולא זכרו מלת אם שבשלישת הפסוקים האחרים הנמנים במ"ס. אין זה כ"א מטעם אשר בימי בעלי המסורה שבנדרים לא נתוספה עוד מלת אם בשלישת הפסוקים ההם. כמו כן נתוספה מלת אם שבאיכה בזמן מאוחר לבעלי המסורה שבמ"ס, וע"כ לא נזכרה שם. בעלי המסורה המאחרים להם לא התבוננו ע"ז או התבוננו ולא רצו להוסיף על הכתבן ולא קרין אשר מנו הקדמונים במ"ס, ע"כ נשארה מלת אם באיכה עומדת על תלה בספרינו ואין איש שם על לב.

הרוחנו בזה לברר נוסח הירושלמי בסוף איכה ולהבין כונתו באמרו: השיבנו תחת כי מאם מאסתנו, ועתה נסיים גם אנחנו בדברי נחמה ונאמר עם הירושלמי ובעל ס חרדים: אף על פי שאין מעשים, השיבנו די אליך ונישובה; כי מאם מאסתנו קצפת עלינו עד מיד, וככל זאת לא סרנו מאחריך.

⁶ בלמה יש בזה להוסיף (אורשלוסט 255) דעה אחרת.

הרב הבבלי.

הרה"ג ר' מאיר יונה נ"י אב"ד כסויסלאץ כתב בכאורו ובהקדמתו הראשונה לספר העיטור ח"ב כמשער וכמסתפק: כי הרב הבבלי הנזכר בספר העיטור הרמב"ם! [ויעוין בכאורו לספר העיטור הלכות מצה וטרור סי' ק"ב], וישרח לחבר ולקרב דברי הרב הבבלי לדברי הרמב"ם. אולם בהקדמתו השניה לח"א מספר העיטור כתב הרה"ג הנ"ל כמחליט וכפוסק: "מש"כ בהקדמתי הראשונה כי בכ"מ שמוכר רבינו את הבבלי כוונתו על הרמב"ם, בעזיה יציבא מילתא וקושטא פתגמא!" אחריו בא החכם ר"י רייפמאן נ"י ב"הצפירה" (שנה 16 גליון 60) וקבע י"א מספרות בדבר זה יעו"ש. ובכן נוסף להרמב"ם ז"ל שם חדש "הרב הבבלי" ובעלי אסיפות יקראו לו מעתה בשמו החדש וע"ז יבאו ערוביבא חדשה בספרתנו, לזאת מצאתי לנחוץ לצאת במחאה גלויה נגד הדעה הנזכרת, ואקוה כי ע"ז יתבררו ויתלכנו הדברים.

והנה כל כך מצאה ההשערה הזאת חן בעיני הרה"ג רמ"י הנ"ל עד כי הרחיב בעצמו לשבש ולהגיה את דברי בעל העיטור למען יתאימו דבריו עם דברי הרמב"ם אף במקום שדבריהם רחוקים כאמת זמ"ז, כאשר נראה בספר "עשרת הדברות" להעיטור (הלכות סוכה דין ג'), כפתח הדביר אות ל"ב, שלא נזכר מזה ברמב"ם (כפ"ד בהלכות סוכה, ה"ט"ז) יעוין שם ושם, וכן עשה גם בדברי העיטור (שם דין ד', כפתח הדביר אות קנ"ו), יעו"ש. ואחריו נמשך גם החכם רו"ר ב"הצפירה" (שם א"ת 3 וא"ת 4). ולא אדע, אם מפני המספר אחד עשר, הלא נמצא כאמת כנוי זה עוד ב"פ בספר העיטור: אבל הרב הבבלי אמר (ח"א הלכות גט צד 94) ובבבלי אמר (ח"ב, סוף הלכות סוכה) ואיך העלים החכם רו"ר את עיניו מהם וכתב בדיוק: "א דינים מוכאים בהעיטור בשם בבלי? ולמה היה לו להגיה ולשבש דבריו בב' מקומות הנ"ל ללא צורך ותועלת?"

מלבד זאת נראה, אם תעמוד השערתם לפני משפט הבקרת, והנני להעיר בזה בקצרה על איזה תמיהות חזקות:

(א) הלא בעל העיטור מזכיר מפורש את הרמב"ם בשמו: ור' משה בן מיימון (כח"א מאמר ראשון, זמן אות קכ"ד), וכן כתב בהלכות כתובות (ד' ו'), אות פ'): והרמב"ם אמר, וכן יזכירו כ"פ בשם: והרב ר' משה (ח"א מאמר ראשון אות צ"ד) ועוד שם (הלכות מודעה, דף מ"ט, אות תס"ד), ואיך יכנהו בשם: הבבלי? וכבר הרגישו בזה בעלי ההשערה הנ"ל והניחו הדבר בתהוה ופלא.

(ב) הנה הרב בעל "מגיד משנה" כותב בפשיטות (כפ"ה מהלכות חמץ ומצה ה"ח וכפ"א מהלכות טוען ונטען ה"ח) וז"ל: "ודעת הרב הבבלי כיבינו" ואיך עשו אותו לטועה בדבר כזה, והלא עכ"פ היה הרב בעל מ"ט קדום בזמן, ואיך לא ידע מכ"ז? ומה גם יפלא לדברי בעלי ההשערה הנזכרת: לאיזה חכם אחר נתכון בעל מ"ט בשם "הבבלי" הכתוב בספר העיטור והמסייע לדעת הרמב"ם?

(ג) עוד יותר יפלא, מדוע רק בעל העיטור לכרו מכנה את הרמב"ם בשם "בבלי" ולא שום מחבר אחר לא לפניו ולא לאחריו?

(ד) החכם רייפמאן העיר שם במאמרו עמש"כ הרא"ש בכרכות (פי"ג, סי' ל"ו) "והר' שמעון ז"ל כתב בשם רש"י שמצא בתשובת הכבלי", והניח כצ"ע לדעת מי הוא? כן העיר שם עוד, כי לא נודע מי הוא ר' שלמה הכבלי הנזכר בשו"ת מהרש"ל (סי' כ"ט)? והגד' מי לא יודה כי גם פתרון השאלה הזאת ניגע בהשערה הנזכרת, וכל עוד שלא נפתרה השאלה הזאת, אין מקום להשערות והחלטות גם על הכבלי שבספר העיטור.

(ה) במאמרו שם כתב החכם רייפמאן, כי היה עוד חכם אחד בשם "כבלי" בעל פיוט אור ישע, ורש"י על התורה מביאו בשמות (כ"ה ט"ו) בשם "הכבלי" וזה הוא לדעתו בלי ספק הפייטן הנזכר ברא"ש מס' יומא (פי"ח, סי' י"ט) בשם "רבינו הכבלי" אבל לא הגיד ה' ר"ד: מי הוא הפייטן הלזה ומה שמו כי נדע?

עתה נתכוונן נא בהטעמים אשר נתנו החכמים הנ"ל להשערות הנזכרות, היטעמו לחכנו? הרה"ג הרמ"י הנ"ל נתן טעם לדבריו בהקדמתו לח"ב טהע"טור: לפי שהיה הרמב"ם דר במצרים, ואולי לא היתה דעת רבנו בעל העיטור נוחה מזה, וכנודע מש"כ בזה חכמי הדורות, לכן כנהו בשם "כבלי" לגנאי!! והנה מלבד מה שכתב החכם ר"ד נגד הטעם הלזה ב"הצפירה", הנני להוסיף עוד, כי לפי הטעם הזה הנה דכה חרשה נתוספה על הרמב"ם אשר לא השיגוהו בה גם משיגיו ומתנגדיו היותר נמרצים בדורו ואחריו ולא שמענו עד כה מי שיגנהו בזה, אחרי שכפי הנודע הלא היה הרמב"ם ז"ל אנוס בדבר הזה, כאשר לא נישאר אז פליטה לשארית ישראל ומקום בטוח לשמירת הדת בכל מלא רוחב ארצות אזה ואפריקה, כי אם בארץ מצרים, ובכל המקומות זולתה היה בסכנת נפש טמש מפני הרב המחמיר. ואם כן הלא בצדק ובהתר קבע הרמב"ם את מקום מגורו במצרים, וכמ"ש הראב"ע (דברים י"ג ט"ו): דאין היתר להתיישב במצרים רק משיח סכנת נפשות מותר ומה"ט ברח אוריה הנביא לשם, גם ירמיה בע"כ הלך לשם (הרכה הארכתי בכ"ז במקא, ויעוין עוד מה שכתבתי בזה ב"הוספה להצפירה" שנה 8 גליון 39) ואך יתכן כי רק בעל העיטור לבדו יאשימו על ככה נגד מה שאמרו חז"ל (אבות פ"ב ט"ד): אל תדין את חבירך עד שתגיע למקומו? — אילם החכם ר"ד המציא טעם חדש להישע החדש, ע"פ הכתוב בספר "אילם" להרב יש"ר: אלקהרא של מצרים הנקרא ככל הגדולה ונודע כי הרמב"ם היה טחיב עפ"י מצות המלך לבוא יום יום לעיר קאירא, לזאת חשב בעל העיטור את עיר קאירא לעיר מגורו ולכן כנה את הרמב"ם בשם: "כבלי". ולפי דרכו כתב שם עוד הח' רייפמאן ב"הצפירה" "כי גם ר' שמעון קירא בעל הי"ג נקרא ג"כ: ר"ש הכבלי מפני כי עיר מולדתו היתה קאירא, כאשר יובח כנויו: קירא" והנה מלבד כי אין כל יסוד נאמן לדבריו ועוד גהפוך הוא, כי כבר הוכיח החכם המנה ב"ג ב"הצפירה להמגיד" (שנה 15 גליון 33) בקינטים "גאון יעקב", כי ר"ש בעל הי"ג לא היה יליד קאירא כלל, וגם הרמב"ם לא גר שם, ור"ש בעל הי"ג היה מעיר בצרה בכבל, וגם ידעת הרה"ג ש"ר ז"ל שר"ש קירא בעל הי"ג היה מקאירא של מצרים, הלא גם הוא מדה [בכה"ע תקצ"ע צד 101 בנוספות להערה 33], כי בקירא היה מנהג מערכא וא"י, ולכן באו כה"ג שלו רק מנהגי מערכא וא"י, ורק כה"ג של ר' יהודאי נאון שהיה בבלי שם נמצא מנהג בבלי, וא"כ איך יתכן לכנות את ר"ש קירא בשם "כבלי" מצד

שהיה תושב קיירא, והלא באמת גם מצד זה יש לקראו: ירושלמי! — מלבד כ"ז
 ופלא למאד לפי דברי החכם ר"ד: שגם ר"ש קיירא בעל ה"ג היה מכונה בשם
 "בבלי" מפני שהיה יליד קאירא, למה לא יכנהו בעל העיטור אף פעם אחת בשם
 הבבלי, כאשר יכנה את הרמב"ם — לדבריו — אך בעבור שהיה דרכו לבוא
 בכל יום לקאירא? ועוד למה לא יכנה בעל העיטור את הרמב"ם בשם: הרב
 הספרדי, כאשר חתם הרמב"ם את שמו כן כחכורו ובכמה תשובותיו גם בעת
 היותו במצרים?

אבל האמת היא לדעתי כי לא נתכון בעל העיטור בשם "בבלי" על הרמב"ם
 ז"ל, כי אם על הפייטן ר' שלמה, הוא המכונה בכ"ט: "רבינו הבבלי" סתם,
 והוא בעל הפיוט "אור ישעי" ליום א' של פסח, וכן יכנהו רש"י ז"ל בפ" התירה
 ובג"ל, ועליו נתכוננו הרא"ש בברכות וביומא [ברא"ש מס' יומא שם צ"ל: ובסדר
 רבינו שלמה הבבלי, כמש"כ הבי"ה וק"ג שם, וכ"ה בטור או"ח (ס' תרכ"א),
 וזאת ג"כ כונת העיטור (הלכות יוח"כ) במש"כ: "וראיתי בסדר העבודה הבבלי",
 היינו בסדר העבודה של ר"ש הבבלי הנ"ל] והמהרש"ל (בשו"ת סכ"ט כנ"ל). נמצא
 שחרב הבבלי הנזכר בספר העיטור וברש"י עה"ת וברא"ש ובמהרש"ל אחד הוא,
 והוא הפייטן הנ"ל, המוכא גם בתוס' ברכות (ו', א') ד"ה מי. והנה החכם המנוח
 ר' שמשון בלוך בהערה ליג' לספרו "תולדות רש"י" (דף י"ז ב', אות ט"א)
 כתב זה"ל: "ובספר העיטור כמעט בכל דף (?) והבבלי פ"י, ואולי הוא זה הפייטן"
 ולדעתי אין כל ספק בזה. —

והנה עמי"כ הרא"ש במס' ברכות (פ"ג סל"ז): "והר' שמעי' ז"ל כתב בשם
 רש"י שמצא בתשובת הבבלי לבו רואה את הערוה מותר" — כתוב בהגהות
 מיימוני (פ"ב מהלכות ק"ש, הי"ז): "ולא כמחריר שמעי' שפירש שמצא בתשובת
 הגאונים הבבליים דלבו רואה את הערוה מותר". מזה הוצאתי משפט: כי
 הרב ר' שלמה הנ"ל סדר וחבר ספר מתשובות הגאונים הבבליים,
 והרמב"ם ז"ל לקח ממנו דברים רבים וקבעם בספרו "ד החזקה", וכמש"כ בעצמו
 בהקדמתו לחכורו הגדול ובתשובה (ס' ק"ט) כי אסף לתוך ספרו "יד החזקה"
 מכל תשובות הגאונים. כן גם בעל העיטור השתמש בספר "תשובות הגאונים
 הבבליים" אשר סדר הרב ר"ש הבבלי [ואולי נקרא בשם "הבבלי" בעבור
 שאסף וקבץ כל תשובות גאוני בכל וסדרן בספר מיוחד], ולכן בכל המקומות
 שכתב בעל העיטור: "כתב הרב הבבלי" כונתו על הרב ר' שלמה הבבלי ועל
 ספרו "תשובות הגאונים הבבליים", ואם אמנם נמצאו עקרי הדברים ההם גם בספר
 "יד החזקה" להרמב"ם, אבל אחרי כי מקורם הוא בתשובת גאוני בכל, לזאת בחר
 בעל העיטור להעתיק מהמקור הראשון כדרכו ואיננו מזכיר ע"ז שם הרמב"ם כלל,
 לא כן במקום אשר בעל העיטור מעתיק מדברי הרמב"ם עצמו, אשר לא נתכארו
 בשום מקום בתשובות הגאונים והרמב"ם הוא הראשון אשר בחר והוציא דבר זה,
 יקראו העיטור בצדק בשמו, כאשר נראה במאמר ראשון להעיטור (ח"א זמן,
 אות קב"ד) שכתב ז"ל: ורי' משה בן מיימון דחק עצמו ופירש וכי' ורמו למשיכ
 הרמב"ם דעת עצמו בפ"י המושגה (כמס' שביעית פ"י, מ"ה), כן כתב בהלכות
 כתובות (ד"ן ו', אות פ'): והרמב"ם אמר והוא כחכורו (פ"ח מהלכות אישורת,

הכ"ז), וכן נראה בדברי העיטור (ח"א, מאמר ראשון, ובהלכות מודעה, כנ"ל), שהעתיק מדברי הרמב"ם (בהלכות עדות פ"ח, ה"ד ומפ"ב מהלכות אישות, הלכה למ"ד), אשר בכל המקומות האלה נתכארו מהרמב"ם ז"ל דברים ברורים שהוציאים בעצמו לראשונה ממשמעות התלמודים, יעו"ש בנו"כ, לכן מזכירו בעל "העיטור" בשמו מפורש.

ומעתה אין מקום עוד לכל התמיהות הנזכרות למעלה, והסופרים לא יקראו להרמב"ם ז"ל עוד בשם חדש: "הרב הבבלי", כי אם בשמו אשר נודע ונתפרסם גם בחותמו המעיד עליו: הרמב"ם הספרדי!—ובאחרונה אעיר עוד עמי"כ הח' ר"ד שם ב"הצפירה": שהיו עוד חמשה חכמים המכונים בשם: בבלי, ושכח לחשוב עוד את ד' דניאל הבבלי, בעל מחלוקתו של הרמב"ם, ואשר בנו הרב ר"א ז"ל השיב על הישגותיו בספרו "ברכת אברהם", גם את ר' אברהם הבבלי, ויעוין מש"כ עליו החכם ב"ג ב"הצופה להמניד" (שנה 15, גליון 45), ויעוין עוד מש"כ החכם שזח"ה ע"ד "ספר הדקדוק לר' אברהם הבבלי" ב"הצופה להמניד" (שנה 8, גליון 7), ואכמ"ל.

סקידל.

מרדכי ראבינאווימין.

זכרון לרב.

הרב ר' שאול איש הורוויץ¹ מסר לידי העתקה סכתב יד ישן² המכיל דברים הנוגעים בתולדות גאון נכבד מארץ רוסיה, דברים אשר נעלמו עד היום מהחכמים הזותבים תולדות חכמי ישראל זכרון כספר, ואמרתי ראויים הדברים להדפיסם אולי יהיו לעינים לקוראי הרורות ומקור לשאוב ממנו דברים נכבדים לתולדות רבני ישראל. וזה תכנו:

הרב הגאון ר' הירש גינצבורג³ אשר היה רב ומ"צ בק"ק סלוצק ושם מנוחתו והפליגי בזקנה עד יותר משמונים שנה ומכודס ה"י אבי"ד בק"ק סינסק ובסיבת איזה קטטה השתדל להשיג

¹ (ערו דברי כי זכור לחבריו: הרב ר' שאול איש הורוויץ היה יליד ווהליבוב כהרן רוסיה זה שנים אחדות הוא נסגורר כערי האלב והאנטערס, הוא חושי ונגז גלויים נכבדי ארץ, ונשפחה בעל "חכם לב" בעל "שני יוסע" והגאון ר' שאול ז"ל חב"ד לפנים באנטערס. ולמד בקיאות הגדולה בש"ס ובמרחשים ובפוסקים ראשונים ואחרונים יש לו ידיעה גדולה גם בחדשים ולשונות שונות, לבו ונספו נחויים לפשרות ישראל העתיקה ותולדות כל חכמי ישראל כספר נגלו לפניו, וככל ידיעתו החכמה היה ששל וענו והחכם אל הכלים.

² כה"י היה עונת כנים עקד הספרים אשר ככה"ד "עץ חיים" לאחינו האשכנזים תחת חות "ח"י שער אין לו וכרשינות הספרים נקרא בשם "חידושי תורה". עם נזכרו הוא הרב ר' זעקלי יעקב ר"ט ו ר"ט ו ר"ט י"ז, אשר נקיס עגורו היה בנין הגאון ר' גבריאל חב"ד בנין והגאון ר' יעקב רישר בי"ל חן יעקב ושבות יעקב, כפי הוראה נכתב הספר בשם: ס"א. הספר הזה כולל הרבה חידושי תורה גם ספורים ונש"א"ת ושהר ר' וו אל ק, רב ככה"ד ר"ט י"ז, גם כולל בקיבו תולדות הוחבר ר' זעקלי.

³ ר' נפתלי הירן גינצבורג היה קרוב להוחבר ר' נפתלי שבע ר"ט; בן הגאון ר"ט היה ר' שאול חב"ד כפינסק והיה קורא לה"י נפתלי שבע ר"ט — ש"כ.

הרבנות בק"ק סלוצק, ועיר סלוצק עלתה אז על עיר פינסק בעשירות ובכבוד, וכאשר השיג כתב הרבנות מסלוצק אמר לראשי עיר פינסק אנשי ריבו ליתן לו עשרת אלפים זהובים פולניש ואז יעשה רצונם לעקור את דירתו מפינסק, כי הם לא ידעו שכבר נתקבל בעיר סלוצק ונתנו לו את המעות שבקש מהם, ואח"כ הודיעם מהרבנות של סלוצק והיו בושים על אשר התל בהם ויפצרו בו שישאר בפינסק והמעות ישארו אצלו במתנה, אך הוא לא אבה שמוע להם ויסע לסלוצק והנהיג שמה את הרבנות ביד רמה ובכבוד גדול עד זקנה ושיבה.

ויהי כאשר הזקין ובה בימים הפצירו בו ראשי עירו כי ירשה להם ליקח עוד רב ומ"ץ בעיר, יען בשביל הזקנה אשר קפצה עליו לא יכול להנהיג הרבנות כראוי, ומכל הכנסתו וכבודו לא יגדע מאומה והשני יהי' לדיין ומ"ץ וכתלמיד היושב לפני רבו, והשיב להם: אינני מרשה לכם לעשות כזאת, ואם אע"פ כן תמנו לכם מ"ץ תעשו נגד רצוני, ובעבור שהעיר סלוצק היתה תחת הדוכס מבראנדבורג והנאון בעל נחלת בנימין הי' רב בלאנדסבורג במינות בראנדבורג לזאת מנו את הרב בעל נ"ב בעיר סלוצק, וכאשר בא בעל נחלת בנימין לסלוצק הלך לבית הנאון ר' נפתלי הירש הנ"ל והפציר בו כי ירשה לו לישוב בסלוצק. בלשון הזה אמר בעל נ"ב: אם אהפוך לישוב פה אוכל להנהיג הרבנות בכל כבוד וביד רמה אף נגד רצונך כי ידי תקיפה ואהוב אנכי להדוכס מבראנדבורג עכ"ז לא אעשה נגד רצונך ואחלק לך כל הכבוד והכנסה של הרבנות תהי' לך לבד (כי בעל נ"ב הי' עשיר) ואהי' רק ראש ישיבה רק שלא יהי' נגד רצונך והרהיג אמר לו: אינני נתן לך רשות רק אם תרצה תוכל לעשות זאת אך זה נגד רצוני ובעל נ"ב כאשר ראה שהפציר בו והרבה עליו רעים ואע"פ"כ לא נתן לו רשות קבל את הרבנות בלא רשות רה"ג ולא עבר חדש ימים עד שחלה בעל נ"ב והלך לעולמו והרהיג חי אחריו.

בעל נחלת בנימין נפטר בעש"ק אחר חצות היום וקודם חצית היום אמר להעומדים אצלו להכין לו תכריכין כי ימות היום וסידר צואתו לאשתו ובניו וכתב לאהיו ר' יהודא בעיר ברלין (1) שיקיים הצואה כי בתו של ר' יהודא ברלין תנשא לר' אהרן (2) בנו של נ"ב, והוא חתם את עצמו על הכתב וצוה לסדר כל כתביו שכתב על מקרא משנה וגמרא ולאחר חצות היום סמוך למיתתו צוה לקברו עוד בו ביום ואמרו לו העומדים כי היום קצר (ימות החרף הי') ועתה הוא סמוך לשקיעת החמה והשיב להם כי התכריכין מוכנים, והזהיר את החברה וגדולי העיר לעשות כאשר צוה ויתמיהו מאד, כי היום קצר, וקודם מותו אמר הפסוק "בידך אפקיד רוחי" בקול רם ומיד יצאה נשמתו בטוהרה מיתת נשיקה וימהרו הח"ק לקברו באותו יום וראו כולם בעין זכוחש כי עמדה השמש ממש כעמידת שמש בנבעון.

עד הנה בדברי בה"י.

אמשטרדם.

ישבר בער סאקאלסקי.

(1) ר' יהודא ברלין אחי בעל נחלת בנימין עזר לו בהדפסת ספרו כוונתו בהקדמתו והי' ח"ק חלל הדוכס ובראנדבורג ככתוב בספר תולדות עיר ברלין. — בן ר' יהודה היה ר' אברהם אב"ד בעיר האלנשטאט ואח"כ אב"ד באמשטרדם.
 (2) הוא הרב ר' אהרן אשר הי' אב"ד ברלין ובספת ריב ואלה ילד ונברלין וקבל את הרבנות כפינקפורט דאדר.

דקדוקי סופרים.

הערות על החוקר.

ה) ב"החוקר" (עמוד 35) מזכיר הח' עפשטיין את המאמר: הני טידי ופויטי. על זאת חציר כי זקן ג"ע (בספרו Gottesd. Vortr. ע"י 380) מביא ג"כ את המאמר אבל אינו מזכיר את שרש המלה טידי. גם הח' Levy מ"ע באו"ה"ט שלו מזכירה אך אינו מזכירה; רק הח' קוהוט (בהערות השלם) משער שהוא המלה היונית αἰσθησις והוא ש"ה בראשית המלה או היא משוּבֶּשֶׁת או באה להקי' על המצב, אבל מכל החכמים האלה נעלם מ"ש הח' גד"ל ז"ל (בה"ליטרטורבלאט דעם ארבענטס" 1847 ע"ד 326) שהוא המלה היונית Θεωρία (שיר המלה לאל) וח"כ השם טידי נרדף להשם פיוט ובאור גד"ל הוא באור מספיק.

ב) גם עמוד 111 מעיר העורך על הח' יאפיז שלא הרגיש בטעות הכתיבה כע"ב שג"ל נצ"ב החיים; אבל מי אינו יודע את הרגל האנשים להרבות בראשי היותה, כל אחד לפי מזגו וטבעו. לפי חפזו ודרכו, ואולי פהרון רית כע"ב החיים הוא: כעת בארץ החיים ועלינו לדון כל אדם לכף זכות (*).

ג) גם עמוד 112 מזכיר השערה הח' עפשטיין שבדברי רש"י (במדבר י"א, כ') שג"ל שיש מקום שקורין להצורה זאת. והנה קצת קיוע לזה הוא כי גם בלשון שוודית נקראה הצורה Sär (יש לבטוח sor) והפעל Söra (sora) פערטוואנדטן; אבל כאשר נתן מקום לגרום ולסנות, אענה גם אני את חלקי ואשער כי שג"ל: „יש מקום שקורין ל'חָרָב' זאת", הרב הוא יבשות דבר. ובלשון יונית נקראה יבשות גוף האדם: ἡ ψυχή והוא ז"ן שהיא לפעמים לאות ξ כמו החת יו יָמַר ξί (גייז, יענע) כרוז הוא ξημέρα (הערלנד) ועוד.

ד) גם ע"ד הס' דור וחכמיו מאת הח' משה ריינס ג"ע ומזכיר עשרה שמות אנשים אשר הולדות חייהם הספחנה בס' הני"ל, אבל באמת שחם עשרה תולדות כלולות בהספר, מלבד עשר התולדות אשר זכרו ב"החוקר" באו בו גם תולדות החכמים דרי ברלינר ודרי הרבני.

Lewysohn.

Stockholm.

ה) ב"החוקר" חוכרת ראשונה עמוד 20 ראה הרב"ח יעקב רייפמאן „חזון קשה" בס' „אור החיים" ע"ה' ואת מחזיונותיו הוא: כי בבראשית י"ט ח' ישים בעל או"ה" ללוט, הוא הגבר קם לקראת מלאכי-אל, רגלים ממהרות לרוץ ונהחלפה לו המלה: „ויקם" ב"ויקץ"! — והנה לא פה המקום להשקיע ברחבה ולהוכיח כי בעל או"ה" אינו יחיד בזה „להביא מאמרים מהתורה הכתובה בשנים גדולים" כי גם שלמים וכן רבים מגדולי חכמי אומתנו הקדמונים עשו כמה, ויקר הגליון מהכול את כל ההעתיקה אשר אינן נכונות הנמלאות בדבריהם פה ובס' (והרובה לרות למאורו ימלא דממות לזה בס' „יד מלאכי" אות ח' זיון רש"ח כנפשו בטעו), וכבר ערב לב כמה חכמים, הלא המה: הריעב"ץ בס', בירת מגדל ע"ז עליה הכתיבה, הרב"ח בס' „מבוא התלמוד" פ"ז והח' זה"ל במאמרו: „ההדוקו את הנדיק" ב"הנשר" שנה שניה גליון ז' לחשוב (בהשעם על אמרי הגמ' ב"ק ג"ה ע"א): שאלני אם נאמר בהם כי טוב כיו ש"איו יודע, ע"ז ד' ע"א: אדם גדול הוא בהנאי אבל לא בקראי ודברי החוס' ב"ב קייג ע"ב ד"ה

(* השערה הרב"ה כותב הרברים האלה היא לרעמו — בנחכ"ס — בנחיות „ויש ליטב ברוחך" וחס' חמס ונמחו ללמד זכות על נעתיק הדברים נסוך כ"י רוני ראויה להחלה, אך מה נעשה וזאת החכ"ה הזו להוליח נחתם ידו דבר נסוקן הורעה כבר אלנינו. — העורך.

הדומים: שפעמים לא היו בקיאים בפסוקים) כי גם מאורי עינינו חכמי התלמוד לא היו בקיאים בכה"ק ויחזקו משפטים כמה שאלו להם העתקות אין ספורות מפסוקי התורה בניסוח רבים. אולם הטיב אשר הי' עם לבב הרה"ח רייפמאן בענינו לסדר מחז"ל עקשות פה ולזה שפטים ולסחור דעת החכמים הנזכרים בההרמ"ל החדשי שנה רביעית ח"ד עמוד 630—629 ובאזה"ס השני חלק "דברי הורה וחכמה" עמוד 193 במכתבו אל הח' ויעקובי אשר אסף לאספה שבע ועשרים ומאה מאמרים אשר שהחמבו במליצות הכתובים ועלינו חיפוש רק לאמר כי דרך קדמונית לשמור אך זה הענין לא היה המלות, והי' גם בעל "אור החיים" כאחד מהם. ואמנם ככל החזיון הזה ראיתי בסי' "הזהר" פ' וירא' ואלה הדברים הכתובים שמה: "אמתי רבנו לוב אבהריהו דכתיב וירא' לוב וירן לקרחה? ... שכתיבא אחיא עליהו כתיב קבל וירא' לוב וירן לקרחה וכתיב הזה וירן לקרחה מפנה האהל" ... מעתה אין כל ספק כי דברי "אור החיים" מן "הזהר" הם מפכים להיווה אחד ממעריני חכמת הקבלה וספריה והסוגים שה' והנה על דברי הזהר האלה כבר התפלל בעל "חזו יאיר" בתשובה רל"ה והרב יד מלאכי במקום המזוין למעלה ובער כי כונתו אך על המלות: "וירא' או "לקרחה" ומביא אך "וירן" למשמעות הכתוב לא ללשונו.

ב) בחוברת ד' עמוד 105 חשב "בן דעתו יפהי הרה"ח ויסעינלקי באות ט' על הכשר מורה אין ייברכים ובה נחה דעתו יקוביה החוס' בתחבות ע"ב ע"א ד"ה וספרה (וכן הוא גם בחוס' מנחות ס"ה ע"ב ד"ה וספרה). דאמתי זכה חין מזכרת על ספירהה". ומי יתן וחדע מה יענה למות כסוי הדם דהכשר מורה תקרא בחולין פ"ח סע"ב (ועי' ביד החוקה להרמב"ם פ"א מהל' ברכות הע"ז ובסי' "בניד אליעזר" לר' ליפמאן נייזאטן חקורה ו' דרישה ח'), ובכ"ז מברכים עליה כמבואר בהוספתא חולין פ"ז וגשסק להלכה ברמב"ם פ"ד מהל' שחיטה ה"א ובטוש"ע יו"ד ס' כ"ח סעיף ב'.

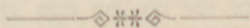
ג) שם אות י'. לפלל הח' הנזכר בדבר המלה: "ממלי" ודעתו כי היא שם מקום ובער פי' "אולי ר' אבה בר אמל נקרא ע"ש המקום הזה". כבר קדם לדבר בזה בארוכה הרה"ח ש"ר במכתבו: "דברי שלום ואמת", ומלתא דמסקתא לי' לחי' ויסעינלקי משפט שפיטא לי' להגאון הזהר.

ד) בחוברת ה' היא עמוד 112 במבטנו על הס': "רמ"ה מנרבוניה להח' עפשטיין (אשר גם אני דברתי עליו במאמרי: "שלשה נגדריס" בהמגיד" ש"ע ניוון 85) הטיב אשר העיר הח' העורך בהתרה ספק הח' הזכיר (בספרו עמוד 20) על דברי רש"י במדבר י"א כ' כי "כי כונת הכתוב לדעת רמיה היא כי האלו זיוק לכס בחרב חדה". ואנכי ראה זה מלאז, כי ה"ד"ק גם הוא העמים הכונה הזאת עומה בפסוק, חרב האכלו בישי' ח' כ'. ואמנם נעלה הוא מעל כל ספק כי המקור אשר ממנו שאבו הרד"ק והרמ"ה גם שניהם הוא המאמר בקדושת ס"ב ע"א: "מתי חרב האכלו" [ברש"י: "משמע אכילהכס היא חרב...]. אמר רבא: מילחא גלגליהא נהחא דשערי אקובי ובגלי; דאמר מר: פה סורנא חריבא במלה ובגליס — קשיס לגוף כחברות" (*). ויעוין מש"ס המהרש"ל בהתמה שלמה" ד"ה חרב.

צבי דוב גרינברגר.

אינואר (באונוניה).

(* גם ידעו החכם ר"ש אלכסנדרוב נכארויסק העירו על מאמר חז"ל הזה. העירר.

משפט ספרים

אלרד הדני ספוריו והלכותיו במהדורות ישונות ע"פ כ"י ודפוסים
 עתיקים עם טבוא והערות בצרוף מאמר על הפלשים ומנהגיהם
 מאת **אברהם עפשטיין** (פרסבורג תרנ"א).

מה יקרו לכל עם ועם קדמוניותו! אף כי לנו עם ישראל אשר קדמוניותו הן חלהתו
 ותשארנהו נגדה נא לכל העמים. זכרון קדויותו וידיעה המעשים על דרכי ההסכלה מאז היינו
 לעם נושא האמתיות הנחיות אשר ההפעלו מהם עמים רבים, הם לנו עזה שלומים חחה
 מחמדיו אשר היו לנו מימי קדם. כל התללות אשר עברו והעוברות עוד על ראשנו, כל החרפות
 אשר חרפנו והיותנו ללעג וקלס בגוים יכלו להמיה בקרבנו של גאוונו וכמעט בעשון מהאמין
 בחיטו, אבל לא יכלו להכרית מקרב ולב עמוק זכרון קדמוניותו וידיעה פעולותיו החוריות
 והמוסריות אשר היו בעוזרי הרחבה ההסכלה בעולם. על כן כל מראה חדש בספרותו בחקירה
 קדמוניות ישראל יעשם לכל אהוב עמו ומחוימר בכבודו ויקבלנו בסבר פנים יפות. אמנם הכונה
 החקירה בקדמוניות אלל דורשי עמנו קבלה בדורות האחרונים פנים משנים גונים. החוקר באמת
 ותמים כל מטרתו לידע ולהודיע ולהודע על פי פשוטי המקורות מעללי קדם ונהגיו הראשונים
 בזמניהם ובאנחותיהם מי מהם שנה פנים או שנה פעם ברוך הימים ומי עמד טעמו זו וגם
 פניו לא המיר, החוקר הזה אף אם יוציא הולדותיו ומשפטיו מרשעים קטנים ורמזים נעלמים,
 לא יתרחק מן הפשוט המכריח, אך יעמיד משפטיו בלי לחץ ודוחק, ואף זה דרך האמת יקרא
 לו, וההלכו והולכים בדרך הזה לא מעט המה בדורותינו ובראשם נזק. אמנם יש אשר בפלפולים
 חריפים הם מוציאים חולדות ובוים עליהם משפטים בהשערה מחודדה, אשר בהחבון בה אמנם
 הם להענוגות אהוב דברים חריפים, אבל חפצי אמתות הדברים לא ינאלו בהם מבוקשם. לולא
 עמדו חוקרים המימים אשר דרכו פשרני קדמוניותו בעסקיה ובבקשה קשת דברי אמת, לא
 היה מלאכה ק"ץ הנפלאה, באחד עשר ספריו, בחק האפשרי; האבנים המנסות האלה אף הם
 אבני גנין לכל כותב דברי ימינו וספרותנו; לקוט אבנים כאלה הוא מלאכת שמים, ולמי שעוסק
 בו מאד נהוץ להיות נשמר מלכת אחרי משפטים לא טובים לכל יבשלו בהם סופרים אשר ימכרו
 אחרים להומהם ובאמונהם.

אחד מהחוקרים הנאמנים מהמין הראשון שהזכרנו נפגוש במחבר הספר אשר לפנינו הוא
 החכם הר"ר אברהם עפשטיין. הוא שם למטרתו מאז ללקט אבני חסן בקדמוניות
 היהודים, ובכל אשר פעל ועשה להעשיר ידיעתו בה אף באמונה היה עושה. כבר דברנו על
 ספרו הראשון "מקדמוניות היהודים" (בית הלמוד שנה ה' ג' 230) אמרנו: כי המחבר עמנו
 לא יעלים מעמנו מה שהוא מוסכם וברור לו ומה שהוא הנהגותו. ונראה מדבריו כי רע עליו
 המעשה לבנות בנינים על השערה אשר אין לו ראיה מאמתה היטב את ענינו, ויהי כאשר
 הגיע ספרו זה החדש אלינו ובמנו בו עינינו, הנה עוד יוחר נוכחנו כי גם השעם לא הסיך
 ממנו את המדה הנכבדה הזאת, גם בו נגד ענינו תמיד לברר הדברים לפי פשוטי המקורים
 ולפי המובן מהם בהכרח. כי בניגוע רבה ואחרי בדיקת המקורים אשר נמצאו לו באמונה
 ובהעמוק בהכמתו ובשכלו הישר בתקן ענינו הכין מלאכתו. ואף כי לפי ראות עינינו ידמה כאלו
 כל רז לא אינם לו מכל מה שנוגע בענין הזה, בכל זאת לא התברך בלבבו כי בא עד הכניחה
 כי אם גם חשב כי מחקריו, ויפיעו אור על מקצוע אחד בקדמוניות היהודים שהיה טמיר

ועלם עד כה", לא עלה על דעתו כי עש ספרו כבר נשלמה החקירה בענין הזה ולא
הניח עוד מקום להגדרה, כי אם אמר בפירוש (סוף ההקדמה): "מי יתן והיה את לבב חוקרנו
להעמיק בהענינים האלה ולברר הדברים שעודם מכוסים ומופלאים", שרצונו בזה שאחרי כל
הקורותיו בהענינים האלה עודם הם מכוסים ומופלאים.

בהקדמת הספר חלל להיות לו אורח מחברים לדבר מן הגדולות אשר עשה בספרו ומן
היגיעות אשר יגע בו, כי אם בהם לבו יודיענו את היותר נחוץ לדעת. עקרי דברי ההקדמה
הם לאמר כי הידיעות מהיהודים הרחוקים אך מעטות הנה על כן נתן לבו לעיין ולחקור
בדברי אלדד וללך החקירה הזאת השתדל להשיג נוסחאות טובות מדפוסים וכפי שעי' זה ברר
נוסח נאמן, ומודיע בספח אל המאמר על אלדד גם מאמר על הפלגים שגם הוא חקירה מענין
חקירתו על אלדד, ומכל הדברים האלה אין נכון שימסר אחד בהקדמה ויודעו על זה. איננו
כבר בהקדמתו הקצרה הזאת מנא מקום להעיר על רעיון מאד יקר לנו. גם אמר כי היהודים
הרחוקים מארץ ישראל ומבבל מגודל המרחק ביניהם לא ידעו מכל התקונים והחדשות שנעשו
בימי הבינה הבני והח"כ, לא היו מתנגדים בכונה להחזרה שבע"ש רק מחשרון דעה התנגשו
להומים ע"פ הדעות החוריות המקובלות בידם מעת לאתם מקרב אחיהם למרחקים, ויכולים אהנו
לשפוט על מנב הדת בערם נפרדו מהם. והנה מן הדין היה לו להוסיף עוד הוכחה אחרת,
אחרי בדעתו בלי ספק מוכנה על המנהגים החוריים אשר להרחוקים ההם שדבר מהם אלדד,
ומהם נבא לדון על מנב הדת ערם שרדחה, הלא בצדק נוכל לשפוט גם כן כי הרבה דברים
חוריים מן החזרה שבע"ש היו נהוגים בהם לפני הפרדה מבין אחיהם בא"י, כי אהנו רואים
שקנה דברים שהביא אלדד מארץ הרחוקים האלה מתאימים עם החזרה שבע"ש, לא ולמד מזה
סדירה גלויה לנדוקים ולקראים; ובפירושו אמר גם אף שאין נחוץ להאמין באלדד הביא ההלכות
שלו מארץ ד' השבעים, בכל זאת נראה מהוקן שאין בדויות מלבנו ושהיו נהוגות בארץ מקום
אל הרחוקים שלא ידעו הרבה מן התלמוד (ס). שבתו ודאייתו אולי בכונה הסיר המחבר את
עינו מן ההוכחה הזאת, כי לא על הגם כהב והוסיף מלת "הרבה", בהוספת המלה הזאת יראנו
המחבר כי איננו מוכרחים שפרים אשר איננו רואים במלאכתה סימן ברכה לעולם מבלי היותם
מדקדקים בלשונם ומארכים במקום שאמרו לקר, אבל הוא לא בחפזון ילך דרך חקירה,
ידקדק בלשוננו ולא יוסיף דבר מה שאין למעיין נכך בו, אף אנו רציבים לדקדק בדבריו ונאמר
כי פעמים וגם שלב יאמר שאלדד ובני ארצו לא ידעו מן התלמוד (במציאות) ובכל אלה מוסיף
מלת "הרבה" ובמקום אחד (מנבא ד' XII) כהב: שבארץ מולדתו לא היה ידוע הרבה מן
התלמוד ושלא נהקבלו גם כל דבריו להלכה, ובזה באה סיפא לגלויי ארטיא מאי לא היה ידוע
הרבה שלא נהקבלו גם כל דבריו, מקנהו קבלו ומקנהו לא קבלו, והוסיף עוד לאמר, שהתלמוד
לא היה בעיניו ספר קדוש שאין לנפוח ממנו ימין או שמאל. ובל זה מורה ששעה המחבר
הוא שבארץ מולדת המחבר היו להם מנהגים אשר אין להם מקור ושרם בתלמוד והם מנהגי
קדם בערם נפרדו מאחיהם והיו להם מנהגים המתאימים עם החזרה שבעל פה ואורחם קבלו
אחר זמן רב מן התלמוד אחר שנודע להם התלמוד, אז קבלו ממנו מה שיצר בעיניהם ועל כן
אין מזה ראייה נגד הקראים כלל, ועזה גוססה לש"ז על הרבנים והקראים בה חדשה, הרבנים
מתחילים את התלמוד קדם ודבריו דברי קבלה, והקראים מבחיטים הקבלה וסומכים רק על
המקרא לפי מדרשם ועל סבל הירושלמי הרמז עכ"פ בקבלה, והתלמוד כקון בעיניהם, ואלה
מארץ מולדת אלדד אינם מבחיטים ואינם מודים בו, ובכך אז הושר בעיניהם יקבלו יהיה מן
החזרה או מן התלמוד או ממנהגיהם הקדמונים ככוכר אבל מזוך אבל, את היסוד בעיניהם מן
הספולת בעיניהם.

מבוא יפה חף נעים ומדעי צערכו מובילנו על יד להכניסנו לפני הספר. המבוא הזה הוקן בדרך ארוכה וקצרה: ארוכה לפי מספר העמודים אשר ימלא אחס, כי מספר העמודים עולה לחמשים ואחד, וקצרה לערך רבוי עיניו ומחקריו הנכבדים. המבוא הזה מלא חקירות עמוקות ורמות, משגב ועולה משגב ויורד, נוקב ויורד עד תהום עיניו ומעלנו למעלה עד השגנו המערה המבוקשה. הוא יפרד לבצעה סימנים, הסימן הראשון כולל קורות אלדד וארץ מולדתו ולסוגו. המחבר מעיל ספק כמה שספר אלדד מקורותיו, אמנם יש בספוריו דברים גדולים ודמיונים ואך מעט מן האמת. בבחינת ארץ מולדתו נופה מדעות כל היחברים אשר היו לפניו ומחליט בסוף סי' א' שארץ מולדתו היא ימן היא תימן או אפריקה הדרומית-מזרחית שעל שפת לבן-ים עדן, ומזכיר בהערהו גדלויות שלליות כנמסות אל הלב. ובבחינת הלבן נראה שהמחבר מאמין לספורו של אלדד שבארצו מדברים רק לבן הקדש נקיה, ועיני גם הוא משהלך לכתוב בלבן כהני קדש. ואמנם סבה הזוהר בלבן כהניו ודבוריו הוא משני שהוכרח לפעמים לדבר מענינים שלא נזכרו בבחינת קדש, לזה בא לידי דוחק בלאנו (מבוא נד VIII IX); אך מי זאת יודע, אם אין האמת להסך שבחר את הזוהר בלבן להבהיל את הבוטים שיאמינו לבדווינו. בחקירתו על זה הולט המחבר הערה יפה הנאותה לה לקח עוז לדברים ומוסר להועיל לכותבים בלבן עברית, בהודיע דעתו במן הזוהר במליצה אלדד נוכחנו לדעת שידועו בבחינת קדש ולאום לא עמדה לו ביהיה לאל ידו לכלול דבריו במשפט בכל ענין הנראה לו והוכרח לבקש מנוס לו נאות, כי למען הליב קדש מושגים בלבן הקדש נוחן לדעת גם הלבן העברית המאוחרת במשנה ובברייתא ובתלמוד, והנסיין הורנו כי דברים הם החכמים שידעו את לבן כהני קדש על צורה לכל משפחה ודקדוקיה ולא ידעו לכתוב בה כראוי חף שנים או שלשה עורים (שם נד IX). והדין דין אמת, ועושים כל האומרים כי העברית לבן מה, אמנם חיה היא והחיה עוד לנצח, כי לחון הקדש היא מחברה ומקשה חכמי ישראל בכל ארצות הבל ועל כן חף היא נאותה לתת לחכמה ישראל התפשטות בכל ארצות הבל (כיה תלמוד שנה ה' נד 349). ואמנם מה נחן לנו הנה ודיכולת למצוא לכל חפץ וחפץ ולכל מושג חדש דברים דים להליבש בהם יען כי נעזרנו צמלות ודבורים שהם בעקרב לבן הקדש והם נמאליס רק במשנה ובברייתא ותלמוד. ועזה מה נאחנו דברי המחבר אשר אמר כי להשיג התכלית הזאת אין לבן כהני קדש מספקת כי אם נוחן לנו לדעת היטב הלבן העברית המאוחרת. ביגיעה ובסקודה רבה קצן המחבר כל הזוהר במליצה אלדד ובחכמה בינה דבר אליין משפטו (נד IX—XIV XI), אכן בקצתן נאחנו מקום להעיר עליין לפי דעתנו. בבחינת אוחן נראה בעיני כי הרוב מהן נהיו משני שרצה אלדד להשתמש בלבן המקראי ובאמת מקצה מהן חף זרות לנראה עיניו לפי הרגלנו להשתמש במליצה אחרת על המושגים ההם על פי שנוס הלבן העברית המאוחרת, אבל לא נוכל לאמר שמליצה שמש בה אלדד היא מכובשת ומוטעת לפי דרכי לבן המקרא, עד"מ נמנה בין הזרות מה שהוא אומר נח קב"ה דעתו על מושג יסוב הדעה אשר איתנו היינו אומרים נתייבשה דעתו. אמנם אפשר לאמר כן כי מה בין זה ובין שנים קבנו שארה, ולבו יקבן און. המחבר יחשוב זה אמרו גם כי בא לנגד עיניו במקום כאשר בא, וההורה אמרה ויהי כי החל האדם במקום כאשר, ויהי כי זון יחקה, וכי הקים ה' להם בופטיים ודברים ככה וכלם כינו כאשר. יבין במקום באר או פירטי. ולמה הוא זר הלא גם במקרא נאמר יבין להוראת באור כמו ויבנו במקרא מבינים, ובע"מ מ"ה ע"א במשנה אמר ר"ע אני אובין לפיך ופרס"י אשרש ואדון. בין הזוהר נחשב מאונרו היו מחקרין את הבהמה ערס ישחטוה במוכן בדוקה, וזה יהיה המייה שהרי בעיקרמות אחרים משחטוה

למושג הזה במלת בודקין כמו איתנו בודקין את הכהונה (III) וכל מקום כותב בודק או בודקין ולמה בנה כן? אבל ג"ל שיש כאן עעות שופר ונ"ל מצקרין תחת מחקרין, שהרי שם מדבר משחיטה המוצה וידוע שהיו מצקרין את הקרבן שלשכת העלמים. ממה נשנה המחבר ב"ר בין האותיות שבמלות העיד אוחס (X) נראה שחשב זה בין הזרות על שהשמש במלת העיד להוראת עשות אוחס עדים. אמנם זה השמוש נמצא במקרא ובמשנה ובגמרא כמו העידותי בכס היום את השמים ואת הארץ, אמר לשיט בואו והעידונו, מעיד אני עלי שמים וארץ. כללו של דבר אחרי שלמד השתלל לכחוב בלשון מקרא ע"כ אין לשבז מן הזרות אם נמצא בו שמושים אשר יש דוגמה במקרא, ובכן לא ידעתי לכוון מה שכתב המחבר בין הביניים שבנה ללמד באופן מאד זר (XI) מה שהשאיר ה"א שבשורש הלך בעתיד וכתיב „ויהלך דמו בצבאו“, מה ראה על ככה הלא כן הוא בהרבה מקומות במקרא וסימך התקפה לנ"ה ויהלך. וכן מונה בין הזרים מאד מה שהשאיר ללמד בעתיד ה"א ההפועל, וגם זה מהכונה בלשון המקרא — האמנם כיוצא מן הכלל — כמו, משירי אהודנו דלותי ולי יבושע, ולדעה רש"י גם, לא תבשו ההכרו לי. אמנם כל זה לא יזיק לכללו כי מלבד אלה עוד יש המון זרות וע"כ עקר הדבר מה שרצה המחבר להוכיח במאמר הזה בבחינת לשון ללמד הוא חזק כראוי מוצק ולא ימוט משני הערותינו, ומה גם אחרי שבסוף דבריו בענין לבנו מראה המחבר בראיות שללד הבין גם בלשון ערביה והדבר הזה לבדו מספיק להוכיח כזבו של ללמד אשר אמר שאינו מבין בלשון אחרת כי אם לשון הקדש.

הסימן השני ידבר על מערה נסיעותיו ומה שהתפעלו ממנו היהודים האחרים והספרות (XII והלאה). הסימן השלישי על הספור אודות השבטים (XXVI והלאה). הסימן הרביעי על הספור אודות בני משה. הסימן החמישי על ההלכות של ללמד. בכל חקירותיו על הענינים האלה יגלה העלמות דברים אשר עד עתה לא נמצאו גואל להוציאם ממשכסה. הן אמנם כי רבים וכן שלמים דברו כבר בשרטי הפנות האלה אבל זכות המחבר היא כי יאל ללמד על הכלל כולו ולא היות מקור מאשר השיג ידו אשר לא דרב עליו בחכמתו ולא דבר מאשר חקרו אחרים על ענינו, ויעשה לאבני בנינו, אמנם לא הכל שם בילקוטו בלי בחינה ובקרה כי אם פעם כנס אבנים ופעם השליך אבנים ומדחו הזאת עמדה לו כי הפזו בידו ילל ויהי בנינו השארה לעושה והפארת לו מן האדם. והנה מוכן הדבר מאליו כי אין פה המקום להאריך בחקירות על חקירותיו, אבל בכל זאת לא נוכל לעזור בעדנו להסב את עין הקורא עכ"פ על מחקר אחד בסימן החמישי (XIX והלאה) משען השתלשלות מזה שיטה אשר יש בו הרבה מן האמתיות, וביורה ירחב לב המעיין בו על ידי הקצור ההגוני אשר בקרבנו. אמנם הסימן השני ידבר על המהדורות השונות ובהבי יד אשר לפניו והטיב אשר עשה לבלק את הענין הזה בקוצר מלין ולא עפל בדברים של מה בכך. אך רע עלי התגלותו (LI) על שלא שהמשם בספור ללמד הדני לכרמולי כי הוא זיוף, כי לפני מי מהגלל אם לפני מי שקרא בו הלא הדבר ידוע ומפורסם ולפני מי שאינו יודע מנתיבותו ודאי שאין צורך התגלות.

אחרי הם המבוא יציג לפנינו את הספר עצמו, וישם ראשונה הספורים השונים אודות ללמד והם בשם נוסחאות (65—1) ונוסף עליהם לקוטי ספורים (80—66) ומשמש בהערותיו היקרות כל דבר הקשה והמסופק. בהן ידבר בחכמה על המון ענינים בקדמוניות העמים והארצות והדעות והאמונות ומנהגי ע"ז בזמנים הקדמונים, אך יראנו בהן קצת מנהגים אשר למדו גם היהודים הרחוקים ההם מן העמים אשר שכנו בקרבתם ואשר נשאו ונתנו עמהם ולא מעשות הן האגדות המתפרשות לפי דעתו על פי הגדות העמים ומנהגיהם. ורבים הם

המחקרים בהערותיו על דבר שמוט ארצות הקדש ומקום מציאותם בעולם, ועוד חקירות רבות שהנה ובהנה. לו רצינו לעשות כמנהג מבקרי ספרים להוציא את העדויות להחם נגד עיני הקוראים היה נחוץ לנו להעתיק רוב הספר ולזה אין זמננו וכחנו מספיק ועל כן לא נבחר לנו כי אם להנה ידנו מזה ולפנות אל החלק השני מן הספר והוא המאמר על ההלכות של אלדד הדני. בנתינת ההלכות האלה, השוללות רק דיני בחיטה וערפות, יסד המחבר: שבכלל מקום אלדד בהלכות ערפות ובדיקה עם חכמי הקבלה, ובגורו מבוארה שבעקר איסור ערפות הוא מורה ולא שהקראים המכחישים (מבוא XXXVIII), והמה אני כי לא מלא שם המקום להעיר שבעקר הראשון מהלכות ערפות איננו מסכים עם הלמודו הסובר שאין בודקין כל י"ח ערפות אלא הריאה בלבד ואלדד אומר בפירוט (נד 111) כמה בודקין את הערפות נחיל שמוט. הרי שלפי הלמודו בודקין כל י"ח ערפות וזה כמנהג בני ארץ ישראל כמבואר בחלוקים שבין בני ח"י ובין בני"ב (י"ט"ג סוף ב"ק) וע"י בספרי דור דור ודורשיו ח"ג נד 322, שם הראיתי בורש דבר מן הידועלמי ברכות ס"ט ה"ד, ועוד ירחיב דבור על כלל אחר המבואר מחוץ הלכות בחיטה של אלדד בסבת הרבה דברים הפוסלים היא על שהם מוגעים הולאת כל הדם. וז"ל המחבר הסבה באלדד מחמיר בדיני בחיטה הרבה יותר מבעלי הלמוד היא מפני שלפי דעהו מערת הבחיטה היא הולאת כל הדם מן הבכמה בל"ג הבחיטה וע"כ מזהיר על הרחקת כל דבר המעבב יציאת הדם. והנה המחבר ידע מאד כי זה מדה הקראים אבל אמר שכבר ידענו בהלכות ערפות שלו משידות עליו שלא הלך בדרכ הקראים שאין להם דיני ערפות, אבל לדיני אלדד בהרחקת הדם יש טעם אחר המיוסד בקורות ענין השחיטה. ובמאמר ארוך ויפה מאד מברר לנו מה שאולי היה טעמו ונמוקו של אלדד שהחזיק בדעה הזאת. והנה זאת הדבר כי אלדד לא היה קראי לאמרו, כמו שלא היה רבני לאמרו, אבל היה ברוב בשני עממה הסכים קנה עם אלה וקנה עם אלה רק אם היה חומרא, שבה היה יכול להיות בטוח שלא יעיר חמה הרבנים עליו. אמנם אם עקר טעם השחיטה לפי דעהו הרחקה כל הדם ופלא מחד כי לא רמו עליו ביתר ברור. הנה בהנוסחא ח"י היא שהביאה חכמי קירואן לפני רב נחם גאון אין רמו מזה מאומה. ומה שהחזיק בהלכה זו אלל עיקור ואם הבין ערש יאל הדם כלו או ערש יאלה הנכמה אין ענין לזה שאין בלבון זה איסור או חיוב אלא מדיוקא. ואין ספק שהגרסא הזאת היא העקרוית, ועוד אם זה עקר טעמו למה שבה את הורדין שערך הולאת הדם מן הורדין. והנה המחבר שבקידתו הגדולה בך בכל החורין והסדקין ומלא בסדרם שרבו הגדול רבי שלמה (רש"י) קבל מאלדד טעם איסור שהייה מבוס הכלעה דם באברים. וז"ל המחבר במבוא (XLVI) בשם רש"י: ובהייה במעוט הגרננה וז"ל בובט ערפה דהכי אשכחן בהלכות דר' אלדד שהייה אמרי אסורה לכיון דאשכחי במעוט סימן כל דהו ושהה כשיעור ודאי מחנה ביעהותא מסתלק דמה ומבלע באברים ולא נסיק אפילו על ידו מלאח. ומוסיף עוד בשם רש"י: וכן מה שהזכירו חכמים שאין שוברין משרקה בהמה עד שהלא נפשה משום טעמא דמיבלע דם באברים הוא. וכונהו להביא ראיה מאזהרת חכמים בחולין ק"ג ע"א דהכלעה דם באברים מלאח הוא כמו שאמר אלדד אלל שהייה, ולא להסך שרש"י מביא ראיה לשיבו מאלדד כי חלוק השירוסים שם תלוי בחלוק הגרסאות בגמרא, ויש לעיין בחדושי הרשב"א. ולפי דעהו נראה דמה שכתב רש"י ושהייה במיעוט קנה וז"ל בובט ערפה דהכי אשכחן בהלכות אלדד וכו' אין כונהו דעקר הטעם משום הכלעה דם שהרי הוא מדבר מהייה במיעוט קמא כמו במבואר מלבונו וזה שהורה לשענה בפירוש הגמרא ל"ב ע"א ד"ה שהה במיעוט סימנים ע"ג ועוד אם אין האיסור אלא משום דם למה היא פסולה ונבלה.

והנה הארכנו עד די ואולי יותר מדי ועל כן לא נוסף לדבר עוד בדבר הזה. רק על זאת נשיר דרך כלל כי בעמדנו על רוב הערותיו להלכות אלה מאלנו כי בהעריכו הלקוחו לעמת הלכות התלמוד קלט המיד אל המערה ולא החמיא, זבינת הלז ובהשכיל על הדבר הראה בכל מקום מה מהלקוחו מנגד לתלמוד ומה מסכים עמו; גם זאת הראה כי לא לבד בהסכים עם התלמוד כי אם גם ברר נחזקו ענינים כמעט כהבסם וכלאונס רק בזמנו מעט לפי דרכו והכלותיו. ועוד הראנו כי זה אלה האים ידע היטב את בעל הלכות גדולות ורבים מהלקוחיו שאב מהמקור הזה. אחרי כל אלה מי חכם ולא יבין את זאת שאלה צא בהחבולות וברמיה, שהביא המון דיוטס אשר כל רואיהם יכירום שהם מן הגמרא או מה"ג וברבה מהם מחשב דרבנן וכל אלה הם לפי הלכותיו קבלה מיהושע מפי משה מפי הגבורה. ונפלאהו מאד על הסתירה שבהלכות אלה לפי שפי' המעשר, כי בה"ג הערה מ"א מוכיח המעשר שדעת אלה שאלו הבל גדי בחלב אמו דוקא אבל בחלב בהמה אחרת מותר ואף יפרנס דבריו בה"א סי' 32 שכתב וכל שאסר לנו הקב"ה התיר לנו כמותו תחת הדם כבד החת בשר בחלב כהל והוא ממערה דחולין ק"ט ע"ב ואלו בשר בחלב בהמה אחרת מותר הלא יותר קרוב לאמר שהתיר בשר בחלב בהמה אחרת מלאמר כהל? ותמה אני שלא הרגיש המעשר בזה.

על המאמר על הפלגים המצורף אל ספרו לא נדבר וברצות השם עוד נדבר עליו לעת מציא. עתה נשים קנזי למלין ונסיים בזכרה והודה על אשר הקדים זמנו ושקידתו לחקירת ענין אלה אשר עד היום שכח למעשה ואין אחד מן המחקרים שם על לב לפרוש אור עליו לכל לדדיו ולכל פנותיו, ואני בטוח כי כל הקוראים המבינים דבר לאשורו ירצו פועל ידיו והזכרה נפשם בגללו.

פה וינא יום א' ר"ח סיון שנת התרנ"א.

אייזיק הירש ווייס.

הערות וצינונים על ספר כנסת הגדולה ספר ב' (סוף)

נערך ונסדר ע"י יצחק בחרב ר' שמשון סובאלסקי וואראשא תר"ן.

טז) 61 בירושלמי שם (סנה) פ"ב ה"ג ח"ג דר' הושעיא ודבר פזי שאלין בשלמא דנשיא בכל יום ע"ג, מכאן הוא ראיה ברורה לפעמיד למ"ג המניח ס"ו הקב"ד סק"ב דבקבלת פזי רבו כל יומא זמני איכא זנזוה ורבו מובהק ים לו דין נשיא לענין קומה והידור כו' ג"כ אם קבלה היא נקבל ואם לדין ים השוכה כי הלא הנשיא הזה הוא ריש גולה וידענו כי כל הכבוד שחלקו לו היה בזכינת יראה ולא מאהבה כמו שאמרו סנהדרין ה' א' לא יסור שבט מיהודה אלו ראשי גליות שרודין את העם בשבט. עוד אמרו שם ל"ה ח"ן בן דוד בא עד שיכלו שני בתי אבות מישראל ואלו הן ראשי הגולה שבבבל והנשיא בל"י ולפ"ז אף נובל לתלמוד מריש גולה לרבו מובהק? יתר על זה מצינו בבבלי כי הקבלת פזי רב היה ברגל כמו שאמרו חולין מ"ח עלו בני עסיא ג' רגלים ליבנה, שהיים תלחא ריבלי חולין ע"ו, יבמות קפ"א, המהן עד שיעלה אלגו לרגל קדושין ג"ט א'. מדי דברי הנני להעיר על בירושלמי שבה ה"ל כי שם משמע כי דבר פזי התחמו עם הנשיא ואלו בירושלמי סוף סופה אמרו: דבר פזי הוא בעי מחתתיה לנשותיה ולא הוה מקבלי ו"ע בזה.

(ז) שם: צירושלמי שקלים רפ"ה פתחיה זה מרדכי ולמה נקרא שמו פתחיה כו' ויודע שבשנים לשון, ששים דילן מנחות ס"ה פריך עלה כולו סנהדרין נמי ידעי שבשים לשון כו', מכאן קשה לי על הרמב"ם ס"ב מסנהדרין ה"ו דאפילו לבתלה לא צעין אלא רוב הלכותא אס כן אין מקום לקבוצה הש"ס שם כולוהו נמי ידעי שבשים לשון דדילמא היינו רבוחא דמרדכי יודע כל הלכותא מה שבאמה לא צעין רק רוב כו', נ"ב לרעמי כמו שהרמב"ם מפרש לשון שבשים שאמרו חז"ל גבי סנהדרין שנתבגו לדיעת רוב הלכותא כן יפרש את הלשון שבשים שאמרו חז"ל על מרדכי ג"כ לא למספר שבשים ממש אלא רוב הלכותא כי מאי חולמא האי מהאי? לכן פסיר פריך הש"ס דילן במנחות כולוהו סנהדרין נמי ידעי שבשים לשון? או שבשים דוקא במנחות וצדוק או רוב הלכותא כפי הרמב"ם ז"ל.

(ח) שם: צירושלמי ריה פ"ה ה"א זתא חומרת בן עזאי תלמיד חבר הוה ליה לרי עקיבא אין הימר רביה היה בר גס אמר לרביה הואיל ואלו אמר כן ואלו אמר כן פי' ומכריע את דברו כו', מכאן הו"ל הרמב"ם פ"ה מה"ה גבי רבו ולא מכריע דבריו כו', נ"ב יש להעיר על הא דליתא בבבלי שבת ל"ט ב' באעפ"י כר"א מהמיר ור"י מקול ור"ש מכריע אין הלכה כדברי המכריע הלא דר"ע תלמיד הוא, הרי לפנינו כי תלמוד מכריע רק אין הלכה כמותו ויעוין שם בחומ' וב"ק קט"ו א' חז"ה הכרעה וחז"ל לא כל ההכרעות ב"ן.

(ט) ג' 100 בשלחנות דר"א גלון פרכה בהר היבש פלוגתא צעין הרבבא ה"ק סבר בהלכות כדרא כ"י סבר לתלמא כדרא ור"י ור"ש סברי בב' בצהות כדרא יעוי"ש כו', נ"ב ההכס המעיר מאריך בדחוקים כנראה לכל מציין אבל האמת כי מלה כדרא היא ראשי היבשה 'כדברי ר' אליעזר והסורים הקיום המורים על קצווי היבשה וכונה ר' אחאי גלון למה שאמרו בראש השנה יו"ד ב' דר' אליעזר צעי שלום יום לבנה וכל אחד מוסיף שיעור הקליטה למר כדלית ליה ולמר כדלית ליה.

(כ) שם צירושבין י"ג ב' הגא לא ר' מאיר שמו אלא ר' יהוראי שמו ולמה נקרא שמו ר' מאיר שהיה מאיר עיני הכמסם בהלכה, ויש להבין למה הוצרכו לשנות מאוס זה את שמו לר' מאיר הלא גם שם יהוראי יורה על נהירא ואור שהאיר בחכמתו? כו', נ"ב מלבד שיש לומר כי כונו יהוראי לא על שם אור רק על שם כח זכרוננו הגדול של ר' מאיר כמו שמינינו מעשה ברבי מאיר שהלך לעבר שנה בעסיח ולא היה שם מגילה ובהבו מלבו וקראו מגלה י"ח ב' ויעו"ש, ונהוראי כמו נהיר וחכים, שבת קט"ו א', שפירוש זבן וחכס, נהירנא דהכי הוו אמרין בי מדרבא, חולין ל"א א', יש לומר בפשיטות כי בארץ ישראל קראוהו ר' מאיר ובבבל קראוהו בלשון ארמי ר' יהוראי ובארמי קראוהו קסלגוס ויעוין מדרש רבה קלתא פסוק כל הנחלים והוא ג"כ על המאור שבו בין כך ובין כך אינו מוצרכים לגימטריאיות ונוטריקון שחדש החכס המעיר.

(כא) ג' 102 בסני יהובע למס' ריה כו' ימים רבים חשתי ולא מנאחי מבואר צירושלים היה באמצע א"י כו', נ"ב יש להעיר על מה שאמרו יומא ג"ד ב' ושהיה היה נקראה כו' הן כמאן דאמר מציין נכרא העולם דהניח ר"א אומר עולם מאמצעיהו נכרא ויעוין שם ברש"י ד"ה מציין, וכאנדה בראשית פסוק איר למעלות אשא עיני בשעה שיבא הקב"ה לגאול את ישראל אינו גואלן אלא מציין למה שאתחלה ממש כשהכלל העולם שנאמר מציין מכלל יוסי, כן אמרו קדושן ס"ט א', א"י גבוה מכל הארצות ובהמ"ק גבוה מכל א"י.

(כב) שם צירושלמי סוטה סוף פ"א אמרין בעת עשירתו של יעקב אבינו כו' ר"א אמר איזוריהם הנירו, והנה דכני צירושלמי הללו הם כספר החזון כו'. נ"ב ידענו ונכמה מאמרי חז"ל שהגות האור היא מליצה לזרעיות וההגברות כמו שאמרו: מיד החזיל חוגר בתפלה מדרש

דכה שמה פמיג, שפירושו מזרז והתאמן בתפלתו, כי אשר המייניה אומר ברוך אומר ישראל בגבורה, ברכות סי' ב', ומכאן הכון לקראת אלהיך אין להתפלל בלא חגורה ישוין שבת יו"ד א', לכן המליצו ואמרו כי בעת פטירתו של יעקב אבינו החירו אזוניהם כלומר כי אבד אמן רוחם והתחלבו ונהרסו ומיושב הלשון: כיון בראו ארוננו של יעקב אבינו יעו"ש. וראייתו להעיר כי המאמר הזה מובא בתחומות סי' ויחי סי' י"ח והעיר הרמב"ם מזה"ש בוצר שליט"א כי דרך הערביים להגביר בגדיהם בחזור בשעת מלאכה ולכן אלו שלטנו בגדיהם לכבודו וכעין שאמרו שם להלן קברי אצבעותיהם החירו עכ"ל. והגוי להביא אסמוכין לדבריו מזה שאמרו בשבת קי"ג א' ואם אין לו להחליף בגדיו (בשבת) ישללם, הרי אזה סימן כבוד באמלל אה בגדיו ומארכם.

בב טז 104 אחת מתשע התקנות אשר התקין רבן יוחנן בן זכאי היא כי אין הכהנים ראויים לעלות בסנדליהן לדוכן כו' ולדעתי מתחמת התקנה הזאת עם יתר התקנות שהתקין רוב"ז אחרי החורבן ביחס ביהמ"ק לגדולים והנה לביהמ"ק לא נכנס אדם במגעו כו'. י"ב ככר הקדומו בזה הרב בעל דור דור ודורשו ח"ב טז 40 באמרו: בלי ספק ג"כ זכר לכהנים במקדש, וישוין מכה"ע הכרמל החדשי שנה ד' טז 415.

בד) טז 105 אל יא אדם בסנדל המסומר והגמי הושיא מזה משפט לאמר כי המעשה יא לפעולה אדם ביום השבת כו' ואף שאין זכר בהספור לדברי הבבלי אשר המעשה היה ביום השבת כו'. י"ב הגוי להעיר כי במגילת אנטיוכוס פרשה ה' פסוק ה' ו' כחוב מפורש כי המקרה מסנדל המסומר היה ביום השבת, וכדאי היא לסמוך עליה בזה.

בה) שם אמרו עליו על ר' יוחנן שפעם אחת דרש לפני ר' חזקיה ושנחו ר' חזקיה ובדבר הזה ישנן שהי נוסחאות יש אומרים אשר קרא ע. ו לאמר: ליה דין בר נש ואחרים אומרים: כגון דין בר נש, ואמנם נראה להכריע בדברי האחרונים כו' וכן מסופר וכו'. י"ב למה לנו להביא ענין מרחוק מוטב לנו לחפש ולבדוק בדברי חז"ל ונראה כי הפוסק לשון ראשון כי הנה מלאנו שאמרו נדה י"ג א' אין זה ילוד אשה אשר זהו ממש מליצת ליה דין בר נש, הרי כי נחו הראב"ע אה האחרונים.

ועהה מורי ורבותי! ראשי כנסת הגדולה! יודע אני בעצמי כי לא השלמתי אה מלאכתי והנחתי מקום לגדולים ועובים ממני שיפלטו בדבריהם אבל מה אעשה? רעיוני טובעים בים השתנה"ה כי ארבי מרובים ודעתי קצרה ומחירא אני שמא אכשל בלשוני ואנקש בשנוני לכן שתיקתי ושה מדברי והסכר שהגוי מקבל על דרישתו אקבל גם על פרישתו, דברי עבד נראה לחכמי ישראל ומתכבד בכבודם.

ראש החדש העשירי התרגיא לב"ע שנה ראשונה לגלותי פה ווארשא.

יהודה כהן ויסטינצקי.

רשימת ספרים.

זכרון לראשונים מחברת חמישית: זכרון הגאון רב סעדיה אלפיומי וספריו. ע"פ כ"י בא"צר הספרים הקיסרי בפטרסבורג ושאר"י כ"י עם הערות ותולדות ימי חי הגאון הזה, מאת אברהם אליהו הרכבי. חיברת ראשונה: השריד והפליט מספר האגרון וספר הגלוי. ס"ט פטרבורג התרנ"ב. 80.

ר"ח עמודים.

כבר הודיע לנו החכם המחבר מעט מתוכו ספרו הזה במכתבו הנדפס בחוברת ה' (ע' 62—64). ועתה שמחנו לראות את החלק הא' מהספר הנכבד הזה כלול בהדרו וערוך בסדר יפה ובסגנון נעלה. הכן הענינים הרבם הכלולים בו יוכל להראות לבדו לכל קורא כי עשה הח' המחבר מלאכתו באמונה ובחריצות נפלאה ולא הניח דבר הנוגע בעניני הספר, הי ככה"י היקרים אשר תחת ידו והן בספרים נדפסים, אשר לא שם אליו עינו הבוחנת. — החוברת הא' אשר לפנינו תפרד לבי ראשונים: א) השריד והפליט מס' האגרון, בו יתן לנו המחבר הוצאה מדויקת מהקדמות ס' האגרון בערבית (עם העתקה עברית) ובעברית, ונלוו אליהן, מלבד הערות רבות בשולי הגליון, לפנייהן מבוא ארוך על קורות ס' האגרון בספרתנו ועל מהותו ואיכותו, ואחריהן עוד דברים רבים הנוגעים בו הנמצאים בתשובות רב מ"ב ש"ר על רס"ג ובכ"י ישן בדקדוק ושרשים — אשר לא נודעו בעולם עד הנה — ובכמה ספרים נדפסים. על החלק הזה נוספו עוד ג' הוספות מיוחדות: א, המשוררים הנזכרים בס' האגרון; ב) השמוש במלת אגר אצל המחברים הקדמונים; וג) סמני אותיות השרש והשמוש אצל המדקדקים. ב) השריד והפליט מס' הגלוי, החלק הזה עולה עוד בערכו על הראשון, בהיותו מלא וגדוש משוידי כ"י יקרים ובלתי נודעים עד הנה המפיצים אור חדש על חי רס"ג ופעולותיו. בראש החלק הזה יבוא מבוא המתאר קורות הס' בספרתנו ומהותו ואיכותו, אח"כ יבואו כל השרידים הרבים ממנו במקורם הערבי עם העתקה עברית; והערות מאת המחבר ועוד דברים שינים מכ"י ומספרים נדפסים הנוגעים בס' הגלוי. בסופו באו עוד ג' הוספות נכבדות: א) ע"ד המחברים והספרים הנזכרים בס' הגלוי; ב) בן מאיר וס' המועדים לרס"ג. ההוספה הזאת כוללת מכתב נכבד מאד לקורות רס"ג וזמנו מאת בן מאיר בא"י — אשר התאמץ לבטל השבון העבור ולתקן קביעות המיעדים בא"י כאשר היה בזמן הכית—אל הנשיא דוד בן זכאי ורב כהן צדק בכבל, אשר אשר קראו את הים: לעזר ללחים מלחמת מצוה נגדו בדבר קביעות המועדים ועבור החדשים, ועוד שרידים קטנים ממכתב דוד בן זכאי אל בן מאיר וסיעתו ומס' המועדים לרס"ג.* ג) ממחברת כל"ף ז' סיגאדו וכתב חרם דוד בן זכאי. — במקום אחר נדבר אי"ה בארוכה על סוטי הספר היקר הזה, והגנו משתוקקים לראות בקרוב את יתר החלקים אשר בהם יבואו השריד והפליט מבאורי כה"ק ומשאר ספרים לרס"ג ככ"י ותולדות חי רס"ג וזכרון ספריו.

(* אה רוב נוכח בן נאיר וסוף נוכח בן זכאי רחמי ככ"י חלל הח' ר"ח נייבוחר אשר נולדו בין שרידי כ"י עתיקים ובלים וז"ז אשר היבאלו לאוכספורד ונקתהירח כוללים כסוף יוני הקץ שנת תר"ן, בעת אשר עברתי שם עבודתי לאסוף ולקבוע את שרידי ספרי רס"ג (ראה החוקר חוברת ח' ע' 10) ויהי כהודיע הח' נייבוחר לח' הרכבי והנהג"ה יוקרה הזאת נסגלו לח' הרכבי ככ"י פטרסבורג שני דשים וסוף הנוכח ההוא, אשר חסרו ככ"י אוכספורד, וע"ש שני הנקודים האלה, אשר הוא אחד בעקרו ונספר רק ע"י הוקרה, הולא הנוכח לזכר את כל הנוכח. — [ונדי זכרי את עבודתי בלוקספורד לחשוב לנכון—אחרי אשר נוספות שונות לא השקפתי עד הנה לדבר על זאת בנואמר מיוחד וגם הח' דרנבורג בפאריס, אשר שלחתי

סדר מהרות עם פירוש הרמב"ם זצ"ל בלשון ערבי ע"פ כ"י פאריס ואקספורד ונעתק מערבי לעברי ע"י נפתלי יוסף בן לא"א הירש דירינגבורג זצ"ל. חוברת ששית כוללת כסכת גדה פ"ה היו עד מ' טבור יס פ"ד ה"ו, ברלין. תרנ"א. 8^ו. מעמוד 145 עד 240.

ספר חסידים ע"פ נוסח כ"י אשר כפארמא. עם הגהות תקונים באורים ומראה מקומות מאת יהודה הכהן ווייסטיינעצקי. חוברת א'. ברלין, תרנ"א. 8^ו. 128 עמודים.

ספר שערי תשובות מהר"מ ב"ר ברוך ז"ל, אשר אספן וקבצן מכתבי י"ד שונים וסדרן והגיהן ועירא דמן חבריא משה אריה בלאַך (מורה במדה"ר דמדנית הגר). חוברת א'. ברלין תרנ"א. 8^ו. 244 עמ'.

[ארבעת הספרים האלה יצאו לאור ע"י החברה "מקצי נרדמים" בילין לשנת 1891].

ספר אורח חיים כולל תוכחת מוסר הישכל להורות את בני ישורון דרך אמונה ויראת ה'. הכינותי וקבצתי הק' חיים בהיר מנחם שווארץ זצ"ל חונה בק"ק הירבען (במדינת באיערן) הוצאה שניה. ספר"מ (נדפס בקראקא) 1892. 8^ו. 32 עמ' [מחירו M. 2, 50 ונמצא למכירה אצל המ"ס קויפמאן בפפר"מ].

אוצר הספרות, האוצר בקרבו תורה וחכמה דברי הימים ונקרת, מליצה ושיר, גם תולדות אנשי ישם ותמונותיהם, יוצא לאור מדי שנה בשנה ע"י שאלתיאל אייזיק גראָ בער ביארוסלוי, שנה רביעית, קראקא, תרנ"ב 8^ו, 812 ע'. העכרות ע"פ התורה והתלמוד, כולל משפט העכדים העברים והכנענים ע"פ חקי התורה הכתובה ודיני התלמוד והפוסקים, ערוכים בדרך ההגיון ומארים באור החקירה בתולדות ישראל והשויות משפטי העכדים אצל העמים הקדמונים מאת הרב הגדול והחכם הכולל מוהר"ר צדוק כהן היו בפאריס, נעתק ברשיון המחבר מלשון צרפת ללח"ק עם הערות והוספות מאת יצחק שלמה פּוּכס. י"ל ע"י ש. א. גראָבער. קראקא, תרנ"ב. 8^ו. IV; 82 עמ'.

מכתבי בקרת בעניני הועדים דארבע ארצות דמדינת פילין וליטא ונס קצת חקירות והערות בתולדות גדולי ישראל, אשר הופיעו באור תורתם במדינות הנ"ל, מאת הרב הגאון הגדול המפורסם כש"ת מ' חיים נתן דעמביצער גר"ו ראב"ד דפה קראקא. קראקא, תרנ"ב 62 עמ'. [הוצאה מיוחדת מ"אוצר הספרות" ש"ד].

לו את העסקתו "שירי ספרי רס"ג וכחתי לו "אלכסנדר יוסף" "עשרים ושתים ע"ד פרטי עבודתו, לא הודיע זזה עד מה "אלוה" — להזכיר גזה כי בין העלים הספרים, הקרועים והנלים הם אשר הובאו "קאסירא, ואשר התי כייבאר הוהיל עובבו לתפרם על ידי בושך ימים אחדים לנען לחפש בהם ספרים "בכאורי רס"ג על כה"ק אשר אבדו ואינם, "נלחתי עשרה ספרים (Fragmente), אשר בלרענה ונהם כחבר לי כי הם לרס"ג ועל השאר ש ע ר ת י כי הם לו, הלרענה היינזורים הם תרגום וכאור לבי יסעיה: (א) לקחתי י"ז וי"ח; (ב) לקי כ"ח; (ג) לקי כ"ה וי"ו; (ד) לקי י"ע. והשנה הנוספות הם: (א) "וי"ד ע"ד אורים ותווים; (ב) לוקירא קח"י; (ג) לטופעים י"ז—י"ע; (ד) לשי"ג—י"ט; (ה) לשי"ט—י"ז; (ו) לז' ה' ל' ב—י"ז" [כי חבר רס"ג תרגום וכאור לבי קהלת — נגד דעת הג' ש"ר בחילוח רס"ג הערה 41 — כחבר לי ע"פ ונאור וננו אשר "נלחתי מוכח בסי", "עשה עוז" (סי) דרשות בלשון ערבים, כ"י אלכסנדר), (א) הם הספרים הללה העסקתי כפי יכלתי בעונל רב ושלחתי אל החי' ד. ביהר את יתר העסקות]. F.

מכתב להכהן לאוא שר מאת החכם והחוקר האלהי ר' משה בן מנחם ז"ל. נעתק מליא לש"ע ונלוה אליו פירוש מאת החכם והמליץ המצוין ר' נפתלי הירץ וויזל ז"ל. י"ל פעם ראשונה ע"פ כ"י רשזח"ה עם מבוא והערות מאת יצחק שלמה פוכס. ברלין. תרנ"ב. 8° קטן 22 עמ'.

אגדת פך השמן, מאמר בשבעה פרקים עם הערות, מאת שמואל אלכסנדראווי (מקמר מגיש לכבוד הר"ח וכו' חז"ם הי"ו ווארשא. 8°. 16 עמ'. שפת רננות אספת שירים ושירי זמרה שומים כפי תלמידי בית הספר מושרים במקהלות עם נספח לישירים תהלה מאת צבי אלעזר מעללער (מורה ש"ע כנה"ם בכוריסלכ) דראהבישש תרנ"ב. 8° קטן XV ; 72 ; 16 עמ'.

Jahresbericht des jüdisch-theologischen Seminars Fraenkel'scher Stiftung. Vorangehen: I. Das Sikarikon-Gesetz von Professor Dr. H. Graetz sel. And. II. Tabelle zur Berechnung des Eintritts der Nacht u. s. w. von Dr. B. Zuckermann sel. And. Breslau 1892. 8° 25; XIV S.

Die jüdische Litteratur, seit Abschluss des Kanons. Eine prosaische und poetische Anthologie mit biographischen und litterargeschichtlichen Einleitungen. Unter Mitwirkung hervorragender Gelehrter herausgegeben von Rabbiner Dr. **I. Winter** und Prof. Dr. **Aug. Wünsche**, Band I. 1. Lieferung: Das hellenistisch-targumische Schriftthum. S. 1—96. 2. Lief.: Der Talmud: Mischna u. Tosephta. S. 97—192. 4. Lief.: Der Talmud: Gemara. S. 193—272. — Band II. 3. Lieferung: Die Litteratur der geonäischen Zeit u. der Karäer. S. 1—80. — 8°. Trier (Sigmund Mayer). 1892.

[העזרים הקלעים הם: פרוס' באכר בכודפסט, דר. באק בליסא, דר. בלוך בפוזן, דר. גרינבוים במינקן, דר. פירסט במאנהיים, דר. האמבורגר בסטריליין, דר. קאמינקא בברלין, דר. לוין בפריבורג, דר. ריפנר בנלוגני, דר. זולצבאך בפסד"מ.]

Midrasch Tehillim, oder aggadische Erklärung der Psalmen. Nach der Textausgabe von **Salomon Buber** zum ersten Male in's Deutsche übersetzt von Prof. Dr. **Aug. Wünsche**. 1. Lieferung, S. 1—96; 2. Lief., S. 97—192; 3. Lief. S. 193—272, 8°. Trier (Sigmund Mayer) 1891/92.

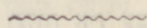
Sammlung von **Reden** und **Vorträgen** in Prosa und in Poesie, gehalten bei verschiedenen Gelegenheiten von Med. Dr. **K. Lippe**, Jassy. 1892. kl. 8°. 210 S.

חלק מפירוש התורה לקראי קדמון

מאת אברהם אליהו הרכבי.

אזכרה לנשמת ידידי החוקר המופלא רבי שניאור זק"ש תנצב"ה.

בכיו אוצר הספרים פה עיר המלוכה פטרסבורג מצאתי ר' דפים נייר מפירוש חכם קראי לפרשות בהר בחקתי ישנים מאד ובחלק גדול כבר בלו זקן, והם כתובים בכתב מרובע ומנוקדים בנקוד הכבלי. מצורת אותיות הכתב נראה כי הפי' הוא קדמוני, אולם עוד רב יתר יוכיחו על זה תכן הפירוש וסגנון הלשון כאשר יראו המבינים. ומאיוזה סימנים ורמזים אשר לא אפרטם פה אשער כי הפי' הזה הוא להקדמון בנימין נהאונרדי, שמלבד באורו על פסוק לא תצא כצאת העבדים שהביא פינסקר (לקי"ק 72) מצאתי עוד מאמר מפירושו לבראשית המובא בשני כ"י (*). ואם תתאמת השערתי הנה יכילו הדפים האלה חלק מבאור התורה בעברית היותר קדמון בזמן שאחרי הכני התלמוד, ובעבור זה יקר ערכו בעיני חוקרי קדמוניות שגם זולת זאת ימצאו בו דברי הפי'. ובכמה מקומות נסיתי למלאות החסר ע"פ החשעה בשני חצאי רבוע, ובמקום שלא עלתה השערה על דעתי הצנתי נקודות בערך המקום החסר בכ"י והשתדלתי בכלל לתת פה דברים בכתבן ולא העירותי רק מה שנוגע לנוסח המלות.

[דף א] בחדש השביעי: ומדעתו ראש מספר השנה (1) יום הכפ[ורים] ועל כן כת' ביום הכפורים תעבירו שופר בכל ארצכם: ועל כן שם יי' בו יום כפור עונות לכפר על כל עונות ישראל לכל ימי השנה: ועל כן כת' אחת בשנה: ועל כן כת' בראש השנה בעש[ור לה] דש: יש שיאמרו כי הג (2) הוא בחדש ניסן ולא כן [הוא כי אם נ]יסן ראש השנה למה אמר לתשרי ב[עשור לחדש] שנה: ולמה שמטה ויובל מן תשרי ובחמשה עשר יום] בצאת השנה הוא ח[ג] האסיף ו[בעשור לחדש] הוא יום הכפורים].....ק אל רות נבואה סיי לחגור לו ולהם את כל [מה שראה במראה] הנבואה צורת בית יי': זה הוא מדעתי ואם שנית יסלה יי' לי כרב רחמי: תעבירו שופר בתחלה תקעו במקום אשר יבחר יי': ומעיר אל [עיר] היו שמעים ותקעים עד אשר תק[עו] בכל ער ישר[אל]: כ"י בכל ארצכם: ואני חושב כי ג[ם] בכל עיר היו עשים כן כי בכל עיר היו כהנים [ליום שמרים] שפטים ומרים על כן בכל עיר אשר ראו [כי

* והם כתבי-היד המביאים את סי' הנלווי לרס"ג (ראה זכרון לראשונים מחברת ה' עמוד קצ"ד) וז"ל המאמר של בנימין: קד קאל סי תססיר בראשית שלשה בוקרים בו ביום ברא שדי בקר ראשון הוא עלות השחר שני וידעו אותה ויתעללו בה כל הלילה עד הבקר וישלחוה כעלות השחר ותבא האשה לפנות בקר וג' ויקם אדניה בבקר אמר כל הלילה עד הבקר ואמר כעלות השחר מלמד שבקר ראשון הוא עלות השחר והוא לפנות השני יאמר עד האור ואמר ויקם אדניה בבקר ללמד שבקר שני הוא בקר אורי, ואף כי סגנון הלשון במאמר זה קרוב יותר ללשון המשנה מסגנון השריד והפליט אשר לפנינו נוכל לאמר כי הוא מסאת תכן ענינו שהוא בדבר הלכה.

(1) לו השנים כי האום האמרונו אינה נכונה בכ"י. (2) העלה חנ היא נספק וזוילי

[ה]ם תקעים ומעיר אל עיר היו שומעים ותקעים יחד עם כל ערי ישראל: ולא
בביעור אש היו מודיעים⁽⁸⁾: פן יחלל שבת בביעור אש: וכליל הגשם [לא
יכ]לו לבער אש: רק השופר נקל⁽⁴⁾ מאד לתקוע ולהודיע: וקראתם... דרור
הוא... כלאץ⁽⁶⁾: דרור [לעב]דים...ת. פן יגוש הנושה (עמוד ב') בשנת
היובל: וגם חופש לארץ לשוב איש לנחלתו אשר מכר לרעהו: לא תקצרו את
ספיהיה: הם הנצמחים בלא זריעה: ולא תבצרו את נזיריה: הם פרות של
שנה הששית: הנעזבות על העץ עד השנה השמטה (sic): או משנת השמטה
תספר⁽⁶⁾ (ארבעים⁽⁷⁾) עד יובל כאשר...ה בזאת תדע כי באה שמטה ויובל:
...העצים מן השנה העובר[ת]...: לא תונו מענהו אל תחמוסו...: ויש
שיאמרו כי היא נב... רק לא פתרונו הוא: כי פת[רון הונה] מענהו עשק
לקחת ולגזול דבר מאיש או לחמוס אותו בכל מיני סחורה כבי' ולא יקח הנשיא
מנחלת העם להונתם וגו': ודעו כי השרה בחרשך⁽⁸⁾ הו[א והחצרי]ם והבתים
אשר אין להם חומה נקראו אר[ץ אחוה: כבי'] ובכל ארץ אחותכם גאלה
רתנו לאר[ץ: על הבתים] נאמר אחוה: ועל הרומים לשרה נא[מר בהם...].
גאלה תמיד רק כל מקום אשר ל[א נאמר בו] גאלה אחרי שנה אחת כבי'
ואם לא יגאל עד טל' שי' תי': ואשר ללוים אחות עולם ול[הם] גאלה תמיד
כבי' כי בתי ערי הלוים הוא וגו': וכי ימוך אחיך: אל תקח מאתו נשך ותרי':
זה פתרתי במצות⁽⁹⁾ אם כסף תלוה את עמי: ודע כי אם ילוה איש מרע[הו
אשר] לו בית או [שדה] לקחת סמנו את תב[ואתם...]. (רף ב) זה הוא נשך:
לצמיתות דומה לו יצמיתם: כי מענה יצמיתם יעקדם מן עיקר שרש: כן לצמיתות
היא מכירת עיקר שורש אצלויה⁽¹⁰⁾: לא תעבד בו עבדת עבד: כשכיר כתושב
יהיה עמך: כאשר יעבד שכיר ותושב בנחת ולא בפרך והוא כתוב על עבדו
הנרצע: ועל כן אמר [עד שנת היובל] ליעבד עמך והנמכר לגוים כת' בו כש...
בשנה וגו': ואם הארץ הנמכרת תש[וב לבעליה] אם ישיב כסף הנוחר לפי
שנים הלא עב[דים מבני] אדם יוכלו לצאת אחרי אשר⁽¹¹⁾ [ישיבו את] כסף
הנוחר⁽¹²⁾ השנים הנותרות רק אם הוסיף להם איש אחד⁽¹³⁾ כסף: ועל כן
יצאו אסור להם לצאת: ואבן מסכית (sic) פתרתי בסדר לא יהיה לך:

אם בחקתי הלכו: דע כי ברא יי את העולם הזה להיות בית המעשה
לשמר מצותיו והעולם הבא להיות בית⁽¹⁴⁾ [ההגמול לע]מת העולם הזה וטובו
אשר ישוג⁽¹⁵⁾ [האדם] וגם צרה⁽¹⁶⁾ ותחלואים ועניות הם מקרה אשר יקרה

היא רים = ראש הסנה. ⁽⁸⁾ זה ערך כפי הנראה נגד דגרי המסנה שהיו נשיאין נשואות.
⁽⁴⁾ או נקל כי האות הראשונה אינה נדונה כבי'. ⁽⁵⁾ הוא התרגום הערבי מן הגולה
דרור. ⁽⁶⁾ הגולה תספר היא נקוספת כבי'. ⁽⁷⁾ כפי הנראה לדרך להוסיף הגולה וסתיים
או ותשע. ⁽⁸⁾ האומיות נחר ונקוסקות כבי', ונקוס הגולה וס לריס אולי ראוי להסלים
וערס. ⁽⁹⁾ סוף הגולה פתרתי וראש הגולה כנגזות הס נספק. ⁽¹⁰⁾ גלה ערכית
שהוראתה שרסית או עקדית. ⁽¹¹⁾ הגולה אשר היא נקוספת כבי'. ⁽¹²⁾ נראה לדרך
להסלים פה הגולה צעד או עזרה. ⁽¹³⁾ הגולה אחד היא נספק, ואולי ל"ל אחד. ⁽¹⁴⁾ הגולה
בית היא נקוספת. ⁽¹⁵⁾ אות הג' היא נספק. ⁽¹⁶⁾ הגולה לרה אינה נדונה כבי', ואולי ל"ל

גם לצדיק גם לרשע כב' כי לא לקלים המרוץ וג' והיא עת פגיעת מקרה עולם זה ולא מקרה מות כאשר ביאר להם ועשר וחן וכת' אשר יש צדיקים אשר מגיע וג': וכת' ארץ נתנה ביד רשע: וכת' מדוע רשעים... כי העולם הזה כמקרה אשר יקרה: וכאשר [יהיה המקרה] לצדיק [ולר]שע: ויש צדיק ימיו מעטים [..... ויש ר]שע מאריך כמנשה: (עמוד ב') וכאשר יהיה צדיק מעט ימים ורשע על אורך ימים כן יהיה צדיק בעולם הזה בתחלואים ועניות: ורשע בנעימות ומליכה: וגם יהיה צדיק בעשר ורשע בצרה ועניות: כי העולם הזה מקרה אשר יקרה: וגם יהיה רשע בנעימות העולם הזה לתת חלקו בעולם ה[זה ולחיים] אתו מן היי העולם הבא: למען כי אין מ[עשי הרשע] שווים ¹⁷) למצוא גמול תואב ¹⁸) העולם הבא כי מעט הם [מעשיו] ועונותיו רבות על כן ימצא גמול [בעולם הזה כ]ב' ומשלם לשונאיו וג': וכת' חלקם בחיים וצ' ת' בט': ויש צדיק אשר הוא בעולם הזה בצרה ותחלואים ועבדות: וצרתו עליו נסיון ובחינה אמתהיין ¹⁹) למען ישא על נפשו הצרה ההוא ויתאפק ויעבוד ליי גם בצרה: להיטיבו לעולם הבא: ואולי ימצא טוב [באחרית ימיו] בעולם הזה: כאברהם שתגיע בארץ נכ[ריה כנר]: וגם לקיחת שרה ממנו: וגם עוצב [לבו עבור] יצחק בנו: וגם ימים רבים הולך עיריו: וכל אלה נסיונות יי עליו להעציבו למען להיטיבו באחריתו ולעולם הבא: וגם יעקב ברח מפני עשו והוא בעבדות לבן הרשע בצרה ובקור ובחום ויגיעת יומם ולילה כב' הייתי ביום אכלני ת' וג' יוסף נמכר לעבדות בארץ נכריה ונכרל מאביו ומאחיו: ונאמר עליו שם רע על אשת אדניו [והוא] נקי ונאמר בבית האס[ורים ב]לי עון [והיה שם] משרת לפני הרש[עים]. . . . [וגם משה] [דף ג'] הצדיק ברח מפני פרעה על צדקו אשר עשה משפט באיש הרשע: וגם בברחו הוא בעבדות ליתרו חתנו: וגם דוד הולך יגע ויחף ובוכה ובורח בעוצב לב בעונו אחד ולא הרבה: וגם יאשיהו הצדיק העושה כל החסדים: וזכריהו הצדיק אשר נהרג ביד רשעים: וגם איוב הצדיק אשר הגיעו עליו כל הצרות ההם וכל אלה למען חטא הקל ²⁰) למען לצרוף ולברר אותם למצוא גמול טוב לחיי עולם: ומהם לבחון אותם, להפיל אתם בצרות למען יתאפקו בצרותיהם בעבדת יי בכל צרתם ²¹) למען להיטיבם כב' למען ענתך לנסתך להיטיבך: ועל זאת אמר דוד בהנני יי ונסני כי יבחן יי לצדיק בצרות כבחון את הזהב בכור האש וצרפתים כצרף את הכסף ו' כ' א' ה': וכת' יי צדיק יבחן: וכל אשר ישא עליו ויסבול את הצרות ויתאפק ויעבוד את יי ימצא חלקו גמול טוב לחיי העולם: ואולי גם ייטיבו יי באחריתו בעולם הזה: וזה אשר כת' אם בחקותי תלכו: ואם לא תשמעו לי: לא על מנהג העולם הוא כתי' כי לא כל העולם מתנהג על הברית הזאת: כי יש הרבה ארץ רשעים ברוב גשמים בעתם וכל טובות: ויש ארץ אשר ישביה טובים מהם ויש בצורת ורעב [ות]סרון חמים: רק זה הכתי' אם בחקותי ואם לא תשמעו [לי נאמר] לישראל [בימים ההם] בארץ

לרות. ¹⁷) המלה שווים היא נספק. ¹⁸) המרגום הערבי מן המלה גמול. ¹⁹) המרגום הערבי ממלות כסיון ונחינה. ²⁰) האופיות הק אינן בדורות כב', ואולי לל נכל. ²¹) האופיות

ישראל ונביאי יי' : [וכל זה היה אז כו'] פת בארץ אשר עשה (עמוד ב) [ונעש]ה
 כן מופת יי' בארץ ⁽²²⁾: אם בחקתי תלכו: ונתתי גשמיכם בעתם: ואם לא תשמעו
 ונתתי את שמיכם כברזל: למען להפליאם מכל עם כב' ונפלינו אני ועמך וג':
 וכזאת יהיה בהיות יי' שוכן בקרב ישראל בראשונה כב' הלא בלבכתך עמנו וג':
 וכת' והתהלכתי בהוככם וגו': ועתה כי הסתיר יי' פניו מישראל ויעזוב את
 החסידים בתוך הרשעים [וישראל הוא] עזב ונעזב ⁽²⁸⁾ כדני הים אשר אין שופט
 ביניהם ⁽²⁴⁾ כב' עד אנה יי'... ולא תש' וג' למה תראני און ועמל וג' על כן
 תפוג תורה: תפוג תורה בלב רשעים ולא בלב צדיקים: ולמה תפוג בלב רשעים
 למען כי [לא יצא] משפט יי' בארץ בראשונה כב' ולא יצא לנצה טי' ואחריו
 כת'..... כי אין היום דורש ושופט בגלוי כראשונה: כדני הים יבלעו זה לזה
 ואין מושל בהם: עד יום אשר יגדה יי' בצדקו לשפט בצדקו ויביא משוחו כב' לפני יי' כי
 בא לשפט א' ה': כלל דבר כל טובות הכתובות בסדר אם בחקותי תלכו והיה
 אם שמע תשמע: וכן כל טוב העולם הזה למען להיות אות וגם לדעת כי יש
 בורא הכל הנותן גטול לטובים לעולם הבא: וכן ואם לא תשמעו לי: והיה אם
 לא תשמע: וכל רעות העולם הזה ואש בוערה ונחשים צפעונים והחלואים ומות
 כולם אות וגם לבני אדם לדעת כי יש בורא הכל נוקם נקמת רשעים ביום נקם:
 וכל צדיק אשר בעולם הזה בצרות: וכל רשע אשר הוא במלוכה ונעיסות בעולם
 הזה: גם זאת אות היא לדעת כי בית הנכזב הוא עולם אחר ולא זה: כי לולי
 עולם אחר בית גטול לשלם ש[כר] לצדיק כצדקו ולרשע כרעתו [לא היה]
 אמנם לא הצ[דיק בצרות] ורשע ⁽²⁵⁾ בטוב ונעיסות : [וזאת אמנם היא אות
 כי אין הוא] [רף ד] בית הנכזב כי הוא בית המעשה: וגם מן קלות טוב
 העולם בעיני יי' ובעיני החכמים ומן קלות צרות העולם הזה בעיני יי' ובעיני
 ישרי לב: על כן ברא יי' העולם הזה עת מקרה טוב גם לצדיק גם לרשע:
 ועת מקרה רע לצדיק ולרשע: ואולי מקרה טוב לצדיק ולא לרשע ואולי לרשע
 ולא לצדיק: למען להקל בעיני הישרים ובעיני החכמים כל טוב ורע של עולם
 זה לדעת כי כל מקרה העולם הזה אם טוב ואם רע אם רעב ואם שבע אם
 עושר ואם עניות: אם מלוכה ואם עבדות: אם גבורה ואם חלשות: אם הלי
 ואם הם גוף: כלם כצל עובר וכחלום יעוף: ועל כן עשה יי' כן למען לא ישענו
 הישרים בטוב העולם הזה ולא [ויפחדו] מן צרות העולם הזה: למען ייראו ⁽²⁷⁾
 ויפחדו מן צרת העולם הבא: ולא בטוב ⁽²⁸⁾ עולם זה כי הוא כצל עובר: ועל
 כן יטצאו רשעים טוב העולם הזה כי הוא נקל ונבזה: ועל כן כת' מטתים
 ידך יי' מטתים מחלד ח' ב': כי חלקם הנה ⁽²⁹⁾ ולא שם: וכת' וסורי בארץ
 יכתבו: טובם בארץ ולא בעולם הבא ולמה כן למען כי בחרו בעולם הזה אשר

לחס ונסופקות. ⁽²²⁾ המלה כן אינה נזכרת, וגם הסלמתי ונעשה היא נספק גדול.
⁽²⁸⁾ נכ"י כחוב נטעות ונעזם, וכפי הנראה המלה שלפניה לריך לקרוא עזב = עזוב.
⁽²⁴⁾ האומיות כיה הן נספק. ⁽²⁵⁾ מוסק על המלה לא = ולא הרשע. ⁽²⁶⁾ תחת המלה
 הוא אולי לריך להסלים העולם, ועכ"פ כוונתו לעולם הזה. ⁽²⁷⁾ נכ"י כחוב יראו.
⁽²⁸⁾ לריך להסלים: ולא ישענו נטוב כמו למעלה או ולא ישענו נטוב. ⁽²⁹⁾ לריך לנקד

ישבת ויכלה וימאסו העולם הבא אשר כמקור מים חיים אשר לא יכרת ככ' כי עזבו מקור מים חיים את יי' וצדיקים אשר ימאסו עולם זה ויבחרו עולם הבא על כן ימצאו חלקם במקום אשר בחרו לנפשם ככ' אני בצדק אחזה פניך א' ב' תי' : בהקיצ' (30) להי' העולם : וכת' ועמך לא הפצתי בא' : וראש פסוק אמר מי לי בשמים : ועל כן אמר ומשלם לשונאיו אל פ' להאי' : אל פניו הוא בתיו הגה (29) למען להאבירו שם : ויש פתאים אשר יאמרו כי לא (31) יעמוד זה במשפט יי' לשלם לאחר (32) את טובו בחייו בעולם [זה ו] טוב יצור אחר (33) לשלם לו בעולם אחר : ולא ידעו [הפתאים כי יי' ירצה] לשלם לכל איש את גמולו (עמוד ב) [במקום] אשר יבחר לנפשו : על כן ישלם יי' לרשע לשבוע את חלקו בעולם הזה כי כן בחר לנפשו : לשם (34) טוב בעולם הזה : על כן כת' ומשלם לשונאיו אל פניו להאי' : ולצדיק ישלם בעולם הבא את טובו כאשר בחר לנפשו ככ' האל הנאמן שמר וג' דיש. רומה לו כהדרש מתבן : קומי ודושי דוסי (35) : קומטיות בקוטה רמה : הקד[חת קד]חה באפי בקרה אש : והו חומי אלמחרקה (36) השחפת הוא בירר (37) ומדיבת נפש הוא אלגטום ואלכרב (38) : כי השחפת והקדחת הם מכלות ממפאת באה...ו יגאן (39) : מלריבאת ומוגטמאת : כי תחלת מכה הם תהלוואים : והשנית מלכו בהם (40) אויבים כפלשתים ומואב ומדין ועגלון ויבין וכיסדא ככ' ורדו בכס שנאיכס : ונסתם וא' ר' א' : כי מפתח לב תנוסו מפני רודף : והשגישית היא עצירת שמים טהטטיר וכאשר ביטי אחאב ככ' אם יהיה השנים האלה טל ומטר והוא הכתי ונתתי את שמיכם כברזל וג' : ואם תלכו עמי קרי : יסבול יתמל (41) כפתרון טקרה כי תעשו מצותי כאשר יקרה בשרירות לבבכם : וגם יסבול פתרון קרי בירר (42) : אם תלכו עמי בקרירות לב ולא בחום הלב לשמור בכל רב וככל נפש : תלכו ב[קרי] : להוסיף עון על עון (43) : כחקיר ביר טימיה : כן אלך עמכם בקרי לחקיר לכם מכה על מכה : והשלחתי בכם את חית השדה : נקטה השלישית ככ' על כן הכס אר[יה] מיער : והבאתי עליכם ח[רב] וג' : כאשר [היה ביטי אחאב] והם במצור טלך ארם ככ'

הנה = פה, וכן לעט. (80) האותיות הקיץ הן עוספקות. (81) הנלות כי לא חין צדקות ככ'. (82) ככ'י כתוב לאחר. (83) ככ'י כתוב אחד, ואולי חין כהכח לחקנו. (84) כפי הנראה הוראת הנלה לפס פה היא כמו לחלק, ע"ד יד ושם מוצג שנאלו כן. (85) המרגום הערבי ענינת דושי. (86) הוראת הנלות הערביה: הקדחת הסורפת. (87) קור וקרירות בערביה, וראה להלן בסעוד. ורס"ג יתרגם השמפת והקדחת חנוי (וננוקח אחד חמא) אלכסל ולא לאחר. (88) ענינת נפש ותמחין לנ בערביה. (89) לא אדע איך להסלים העמנר הערבי. (40) שלם הנלות והסכיה עולכו נהס הן עוספקות ככ'. (41) בערביה יוכל להיות, והוא תרגום הנלה יסבול. (42) קרירות בערביה, וראה לעעלה. (43) כפי הנראה הוא פירוש שלישי מן הנלה קרי, להוסיף כמעין הנוגע.

אגרות בקורת*

מאת אברהם עפשטיין.

א.

נכדו של ר"י הנשיא שירד בחייו לגן עדן. ר' גמליאל שהתירו לביתו
ללמוד יונית. ס' הפקורים ליהושע לורקי.

להפרופ' ג'ויטץ. שאלני כבודו מדוע בדברי מנכדו של ריה"נ
(מקדמוניות 111) לא הזכרתי דעת כבודו במונאטסשריפט 1881 צד 441
כי הכונה בזה להלל אחי ר' יהודה הנשיא השני. על זאת אשיב לו כי לא
באתי שם לחקור מי היה הנכד ההוא. מלבד זה אין לדברי כבודו בענין
הזה יסוד נאמן. כבודו בעצמו העיר שם כי מהלל אחי ר"י הנשיא מובא
בתלמודים רק מעט מוער. מה שמובא בפרקי אבות פ"ב על שם הלל עוד
מוטל בספק גדול אם הוא להלל אחי ריה"נ, כי כבודו בעצמו העיר שהמאמר
אף הוא ראה וכו' מובא באדר"נ וסוכה נ"ג על שם הלל הזקן. ואין בכל
הספרות הרבנית דבר שיצדיק השערתו שעל הלל אחי ריה"נ אמרו שירד
בחייו לג"ע. ואם הרשות בידנו לשער, אז יותר קרובה ההשערה שהכונה
לר"י הנשיא השני, כי מגדולתו יסופר הרבה כמו שמביא כבודו בקורות
היהודים ח"ד 266 גם 278. ויש להוסיף עוד מה שאמרו עליו: ר"י נשיא
אדם גדול היה (ירוש' סנהדרין פ"א ה"א), כד דמך ר' יודא נשייא בר בריה
דרבי יודה נשיאה דחף רבי חייא בר אבא לרבי זעירא... (ירוש' ברכות
פ"ג ה"א). ובירושלמי תרומות ספ"ח יסופר שנעשה לו נס. ונזכר במשנה
בכמה מקומות בשם רבותינו כמו שמביא כבודו במונאטסשריפט שם 489
בהערה. גם יסופר עליו בירושלמי שהיה ענו גדול; ועל כן מסתבר שעליו
אמרו שנכנס בחייו לג"ע, ואם כי בחייו היו לו מתנגדים, אחר מותו קדוש
אמרו לו. עוד אפשר לשער שהכונה על הלל השני בנו של ר"י השלישי,
בן בן בנו של ריה"נ השני. עליו אמרו הנוצרים שהמיר דתו לפני מותו,
וכדי להוציא אותו מן החשד הזה אמרו עליו שהיה צדיק גדול ונכנס בחייו
לג"ע. אך אין כל זה אלא השערות בעלמא.

נפלאות היא בעיני דעת כבודו שמה שאמרו: של בית ר' גמליאל
התירו ללמוד יונית... בונתם דוקא לר' גמליאל השלישי. ראיתו היא, כי
הגזירה שלא ללמוד יונית נגזרה — כן יאמר כבודו — בפולמוס של קיטוס,
ובהזמן שהוא כבר היה ר' גמליאל השני מת. הראיה הזאת אין לה כל
יסוד. וכי אחר מות ר"ג לא יכלו להתיר לביתו ללמוד יונית? הלא לא
אמרו שהתירו לר"ג, כ"א לבית ר"ג. מלבד זה נראה ברור מהברייתא
שבסוף סוטה שגם לפני הפולמוס של קיטוס, היינו כבר בימי המלחמות
של הורקנוס ואריסטובלוס גזרו על למוד חכמה יונית. רק בחנם יערער
כבודו על הברייתא ההיא. המאמר: וארור אדם שילמד לבנו חכמת יונית.

(* בשנויים והוספות ממה שהיו בעצם וראשונה. קצתן נעתקו מל"א ללח"ק.)

הוא העקר שם, ורק בשבילו מביא התלמוד את הברייתא הזאת, ועל כן אין לאמר כדעת כבודו שהמאמר הוא נתוסף אחר כן. כבודו שואל: אם כן למה גזרו עוד הפעם בפולמוס של קיטוס? (מונאטסשריפט 1852 צד 395). התשובה על זה היא שבדאי נשתכחה הגזירה הראשונה, או לא השגיתו עליה כראוי, והוכרחו לחדש אותה. ואדרבה מהסוגיא דסוף סוטה נראה ברור שדעת התלמוד היא שהתירו ללמוד יונית לבית ר"ג הראשון או השני, ולא לבית ר"ג השלישי. כי שם הקשו: והכמת יונית מי אסירא והאמר ר"י א"ש משום ר' שמעון בן גמליאל מאי דכתיב... וחמש מאות למדו יונית... ומתריך: שאני של בית ר"ג דקרובין למלכות היו דתניא... של בית ר"ג התירו להם חכמת יונית... ואחר שהספור מלמוד יונית הוא מר"ש בן גמליאל, בעל כרחך שההיתר היה לר"ג הראשון או השני, ולא לר"ג השלישי, כי הוא חי בהדור השלישי לרשב"ג.

הנני שולח לכבודו בזה את כתבי-היד אשר בקש, היינו ס' הפקורים ליהושע לורקי וס' קדש הקדשים. ס' הפקורים איננו העתקה מן Tractatus contra perfidiam Judaeorum כאשר יחשוב ה' שוח"ה (ישורון ח"ו צד 45), אבל נתחבר מלורקי בלה"ק. לשונו היא לה"ק צחה כהלשון במכתב לורקי לשלמה סאנקטא מאריא (דברי חכמים צד 41). הספר הזה שמטרתו היא להוכיח מן התלמוד והמדרש שמשיה כבר בא, נתחבר מלורקי בלשון רומית ובלה"ק. הספר הכתוב בלשון רומית מסר לורקי להאפיפיור, ואת הספר הכתוב עברית מסר להיהודים, שיהיה כפרוגראם להויכוח בטורטווא. ועל כן נאמר בהספור מהויכוח הנזכר: והיה שמו מקדם יהושע לורקי ובאנו לפניו היום ההוא לענות על קונדרים שחבר החכם הרמוז על ביאת המשיח. וצוה לכל חכמי ישראל אשר במלכות ארגון להתוכח לפניו על הטענות הנזכרות... ויען האפיפיור ויאמר... אבל כונתו להראות להיהודים ולהוכיח עליהם כי בתלמוד מבואר שכבר בא המשיח, (ישורון ח"ו 48, כ"ו צד 182). "הקונדרים" הנזכר פה אינו אלא ס' הפקורים. ומוזה נראה שבעצם וראשונה היה ברצון לורקי להתוכח רק אודות הענין של ס' הפקורים, ולא גם אודות הענין שבספרו נגד התלמוד, כמו שיחשוב כבודו בקה"י ח"ה צד 424. נגד הקונדרים הנזכר חבר דון וידאל ספרו קדש הקדשים, למען ידעו הרבנים מה להשיב בשעת הויכוח. ועל כן נאמר בסוף ס' קדש הקדשים: נשלמו פיקורי ר' (!) יהושע לורקי בשנותו את טעמו לפני האפיפיור... הקדיש קרואיו להתוכח עליהם כל חכמי המחוז... וגם נשלמו התשובות על כל קוץ וקוץ מהנחותיו.

שם ספרו של לורקי היה לדעתי "משחת קדש", ועל כן קרא דון וידאל את ספרו בשם קדש הקדשים. היהודים שנו את השם משחת קדש על ס' הפקורים. על כל פנים הספר קדש הקדשים הוא תשובה על ס' הפקורים ולא על ספרו של לורקי נגד התלמוד כמו שיחשוב כבודו שם צד 422.

ב.

אין שוני הלכה מפרשים את הכתובים בעזר לשון יזנית.

להר"ר יה"ש. בהחלוצ חלק ט', ב' 35 וחלק י"ב 31 הבאת ראיות כי הז"ל השתמשו בל"י לפרש את הכתובים גם בנוגע להלכה ופרשת עפ"י זה כמה מאמרים. בהמכתב העתי היוצא לאור ע"י ווייסמאן (ח"א צד 57 והלאה) במלתי את ראיותך העקריות והראיתי כי בהלכה מפרשים התנאים לפעמים את הכתובים בעזר מלות לקוחות מיתר לשונות בני-שם, להיות הלשונות האלה אחיות הלשון העברית; אבל בלשון היונית אשר איננה קרובה ללה"ק משתמשים הז"ל לבאר על ידה את הכתובים רק בדברי אגדה, ולא בדברי הלכה. במכתבך אלי אתה מתאמץ לבטל את דברי, ולחזק את דבריך. עיינתי בדבריך הראשונים והאחרונים וראיתי כי כלם בטלים ומבוטלים. ולהיות הענין הזה נכבד מאד, אמרתי לסדר בזה את ראיותיך ותשובתי עליהן דבר דבור על אפניו למען יתבררו ויתלבנו הדברים.

ראיתך הראשונה היא מסוכה ל"ה ע"א: ר' אבהו אומר א"ת הדר אלא הדר, דבר שדר באילנו משנה לשנה. בן עזאי אומר א"ת הדר אלא אידור שכן בלשון יוני קורין למים אידור. מכאן הבאת ראיה (החלוצ ח"ט) כי בן עזאי פירש להלכה הדר מל"י. נגד זה העירותי כי הנוסחא שלפנינו בסוכה היא משובשת, וצ"ל: בן עזאי אומר הדר דבר שדר באילנו משנה לשנה. כן קראו בעלי התוספות (סוכה ל"א ע"ב ד"ה דבר הדר) ושאר קדמונים (ע' דקדוקי סופרים שם), וכן הוא מפורש בספרא לויקרא כ"ג, מ' על שם בן עזאי. אחר זה צ"ל בסוכה: ר' אבהו אומר אל תקרי הדר אלא אידור. כן היה הנוסח לעיני בעל הערוך ערך הדר ושאר קדמונים. בפסדר"ב דף קפ"ז ע"ב ויק"ר פ"ל הובא זה בלשון: בן עזאי אומר הדר זה הדר באילנו משנה לשנה, תרגום עקילס הדר הידור, שהוא דר על פני המים, והנה מאמר בן עזאי הובא כנכון, והמאמר תרגום עקילס הוא עפ"י הירושלמי סוכה פ"ג ה"ה: א"ר תנחומא תרגם עקילס הדר הידור אילן שהוא גדל ע"פ המים, ואין לזה שום שייכות עם מאמר בן עזאי כמו שהעיר ע"ז הרש"ב בהערה צ"ו, כללו של דבר כי בן עזאי לא פירש הדר מל"י, רק ר' אבהו פירש כן בדרך אגדה, ור' תנחומא הביא את העתקת עקילס, ובאמת העתיק כן עקילס כמובא בההיכספלה, אבל עוד הדבר בספק אם כונת עקילס היא כי מלת הדר שכתורה היא מל"י, עיין הערת פילד שם.

והנה נראה כי מן הראיה הזאת משכת את ידך, אחרי כי במכתביך לא הזכרת אותה.

הראיה השנית שהבאת היא מסנהדרין ע"ז ע"ב: ר' ישמעאל אומר אותו ואתה, ואחת מהן שכן בל"י קורין לאחת הינא. והנה כבר כתב הר"פ (דרכי המשנה 113) כי המאמר שכן בל"י וכו' הוא "מידי אחרון המפרש דברי ר' ישמעאל, אבל ר"י בעצמו פירש כפשוטו אותו ואתהן אותו ואת אחת מהן שא"א לומר לשרוף שתיהן כי אשתו מה חטאה". נגד זה כתבת

(החלוץ י"ב 30): אמת הדבר כי הק: שכן בל' יוני וכו' נתוסף ולא נמצא בספרא (קדושים פ"ט) ובריוש' (יבמות פ"י ה"ז), אבל כל משכיל על דבר אמת יורה כי פתרון: אתהן, את אחת מהן איננו כפשוטו אף שגם הראב"ע נדחק לפרש כך עפ"י דרשתם, ופתרונו הוא: את שתיהן, ואם ר' ישמעאל בשעתו שהיתה שפת יונית שגורה בפיהם, לא מצא את עצמו מוכרח לפרש כונתו, כאשר גם דורשים חבריו לא מצאו את עצמם [מוכרחים] לפרש כונתם כענין דרשה כזו, כבבל שהשפה הזאת לא היתה שכיחה, בצדק הוסיפו לפרש כונתו של ר' ישמעאל: שכן בל' יוני קוראין לאחת „הינא" 1) כי על מלה זו ודאי תמך דרשתו, לא מפני שהוראה זו לעצמה היתה ידועה להם בכתוב כדעת ה' ווייס (מלהמ"ש צד 17), ובריותא זו איידי דאתא לידו אשימה עליה עין בקרת: בשלישה מקומות מובאה הבריתא בספרי חז"ל (ספרא וירוש' ובבלי המצוינים למעלה) וזאת צורת הבריתא בספרא: (ת"ד) אותו ואתהן, אותו ואת אחת מהן דברי ר' ישמעאל, ר' עקיבא אומר עד שיהי' שתיהן, שאם היה נשוי אשה ובא על בתה חייב, בתה ובא על אמה חייב (המאמר מן: אם וכו' עד גמורא לפרש דברי ר"ע בא) ע"כ... ובריושלמי איתא: אותו ואתהן מה אנו קימין אם לענין שרפה אין נשרפת אלא אחת, אלא אם אינו ענין לשרפה תניהו ענין לאסורא עד כדון כר"ע, כל' ישמעאל תני ר"י אותו ואתהן הוא ואת שניא... מרחתי להעתיק... כי בכתוב נאמר: ואיש אשר יקח את אשה ואת אמה ומה היא באש ישרפו אותו ואתהן (ויקרא כ' י"ד) ומשמעות דורשין איכא בנייהו דר"י ור"ע, ר"י דרש מלת אתהן עפ"י יונית: את אחת מהן ור"ע פתרה כפשוטה: ואת שתיהן, ומחלקותן בכתוב זה עולה כאחת עם המחלוקת בפירושו שנמצאה בכתר תורה לר' אהרן האחרון, וזו היא: ואתהן, הטעם ואת אחת מהן (כדרש ר"י) והיא אשר לקח בעברה (כי האשה שלקה ראשונה בהיתר מה הטאה?). וז"א שאם ישכב את השנית ולא פירש מן הראשונה, אלא רצתה בזווגו (כמשמעות הקרא) הנה יתחייבו שתיהן עכ"ל. ועל זה ממש באה פלוגתת ר"י ור"ע בבריתא, והאמוראים נסתכבו בזה ונדחקו להכניס בה מנה זרה...

נגד דבריך האלה העירותי בקצרה בהמכתב העתי הנוכח, כי אין כל הוכחה גם רחוק לאמר כי ר' ישמעאל פירש אתהן מל"י, וכי גם בלא זה יתפרשו דבריו היטב. ברור הדבר כי לדעת ר"י הכתוב מדבר בשני אופנים: במי שבא על אם אשתו, ובמי שבא על בת אשתו. יש איפוא בזה שתי נשים שהן חייבות שרפה, אחת בהאופן הראשון, ואחת בהאופן השני, ועל שתי אלה מוסב הרבוי במלת ואתהן. הוספתי שם כי הפירוש הזה של ר"י נכון גם לפי פשט הכתוב. נגד זה כתבת לי כמחליט בחזקת היד: „גם בבאור אותו ואתהן הנכון כבאור הקראי בעל עץ חיים". ואחר שהנך מתעקש בזה, מוכרח אני לדבר אתך עוד הפעם משפטים בנוגע לכונת ר"י ור"ע.

אמת כי דברי ר"ע „עד שיהיו שתיהן" או „ואת שתיהן" (כגירסת הראב"ד ור"ש משאנץ וכגירסת הספרא כ"י שלי) הם סתומים, וע"כ נחלקו בפירושם האמוראים. לא אחליט למי מהם היתרון, אבל מה שכתבת אתה בפירוש דברי ר"ע — במחילת כבודך — בודאי אין לו כל שחר. כי אם כונת ר"ע היא שהכתוב מדבר במי שבא על הערוה ואח"כ בא על אשתו ברצונה, ושע"כ שתיהן חייבות שרפה (כפירוש השני של בעל כתר תורה), אם כן היא דעת ר"ע, אז היה לו לאמר: „כשיבוא על שתיהן, ולא „עד שיהי' שתיהן" או „ואת שתיהן". אך נפן נא לפירוש ר' ישמעאל שהוא העקר בהויכוח שבינינו.

1) כנגד זה יש להעיר כי גם בדברי אביו (יבמות צ"ד ע"ב) לא נמצא המאמר שכן בל"י... אף על פי שאביו היה בבלי.

כבר מצאנו מפרשים פשטנים שפרשו לתומם את הכתוב ואיש אשר יקח... כפירוש ר' ישמעאל. הראב"ע כתב שם: "ואתה, זאת או זאת, אם היתה האם אשתו תשרף הבת, וכן הפך הדבר". ברצותך להראות כי ר' פרש מלת אתהן עפ"י ל"י הוצאת דבה על הראב"ע ועל פירושו וכתבת כי הראב"ע נדחק לפרש כן על פי דרשתם. אך מי זה יאמין לך כי הראב"ע יהיה נדחק על פי איזו דרשה לפרש את הכתובים נגד רצונו. כבר ידענו את האיש ההוא כי לא ישא פנים לדרשות חז"ל. אלא ודאי כי הפירוש ההוא ישר בעיניו. מלבד זה הלא אתה בעצמך העירות כי בעל כתר תורה בפירושו הראשון באר את הכתוב ממש כר"י, וכי יעלה על הדעת כי הקראי ההוא נדחק לפרש כן על פי דרשתם? — ולא ר' אהרן האחרון לבדו כתב כן, כי גם ר' אהרן הראשון כתב כזאת (ועוד יותר) בהמבחר שלו. וז"ל: "ואתה, ואחת מהן האחרונה בנישואין כמו על ירכתי הספינה (יונה א'), ועל עיר בן אתונות (זכריה ט')". הלא תראה כי גם הוא מפרש ואתהן ואת אחת מהן ומוצא בהכתובים דוגמאות להרבויו שבמלת ואתהן (ע"י רד"ק יונה שם). והנה הקראים האלה לא נדחקו בשום אופן לפרש את הכתוב על פי דרשת חז"ל, רק בודאי פרשו כן מדעתם ולא עפ"י הלשון היונית. ועתה אשאלך הגידה לי מה קרוב יותר אל השכל: לאמר כי ר' ישמעאל פרש ואתהן אחת משתי הנשים שבמובן הכתוב כפירוש הראב"ע ור' אהרן הראשון והאחרון; או לאמר כי דעת ר"י היא שמלת ואתהן היא מורכבת משתי תיבות, מן "ואת" העברית ומן "הן" היונית? — אין אני מן החרדים לדברי הקדמונים ומן המבקשים תחבולות להצדיק כל הגה שיצא מפייהם; אך עם זה לא אוכל שאת את השקר אף כשהוא יליד החקירה החפשית. ועל כן לא אהדול מאמור לך כי בעקיפין תבא על ר' ישמעאל ותכנים בדבריו הנכונים והברורים כשמש כונה זרה להם עד שהם נראים כדברי הוללות וסכלות.

אין בדברי חז"ל אף רמז קל כי פרשו את הכתובים להלכה בעור הלשון היונית. אדרבה יש להוכיח ההפך. לזו היה כדברך, כי אז לא נמנעו לאמר לפעמים גם בעניני הלכה: שכן בלשון יוני קורין... כמו שאמרו הרבה פעמים בפרשם את הכתובים על פי ל"י באגדה. אין זה אלא כי רק בעלי האגדה לבדם השתמשו בל"י ולא בעלי ההלכה. וכבר מעידים ע"ז חז"ל בעצמם. בירושלמי מעשרות פ"א ה"ב אמר ריב"ל כי המשנה באמרה "הרמונים משימסו" כונתה משיכנסו מחצה, כי פרש משימסו מל"י *מסוגל*. ועל זה אמרו שם: ר' יונה בעי דלמא מן רבנן דאגדתא הוא שמע לה, אחינו המסו את לבבנו, פלגון לבנו¹). הלא תראה מזה כי פירושים על פי ל"י היו נקראים על שם "רבנן דאגדתא", יען כי רק הם הלכו בהדרג הזאת. ועל כן מי שמפרש דברי הלכה באופן שהדין יוצא מן הכתובים בעזר ל"י

(1) ע' במ"ר פ"ו, ובתנחומא ב' הוספה לפרשה שלח אות כ': ד"א המסו, ר' יהודה ב' סימון חלקו את לבבנו, לשון אליונוסטי אימיסו. ד"א המסו, אמרו רבותינו מיכן עישרו הרמונים ששנו רבותינו הרמונים משימסו.

אינו אלא טועה. המעיין בהמאמרים שפרשת על סמך דמיון איזו מלה שבכתבים לאיזה שורש יוני, ימצא בנקל כי לא קלעת אל האמת. אני במלתי שם רק ביאורך על מאמר אחד, יען כי בו נכשלתם מאד אתה והר"א גייגר. הלא הוא מאמר הספרי ראה פיסקא קמ"ג: כל זכורך להביא את הקטנים, מכאן אמרו איזהו קטן כל שאינו יכול לרכוב על כתפו של אביו ולעלות מירושלים להר הבית שנאמר זכורך דברי ב"ש, וב"ה אמרו איזה קטן כל שאינו יכול לאחוז בידו של אביו ולעלות שנאמר רגלים. וכן אמרו בהמשנה הראשונה במס' חגיגה: איזהו קטן כל שאינו יכול לרכוב על כתפו של אביו ולעלות מירושלים להר הבית, דברי ב"ש. ובית הלל אומרים כל שאינו יכול לאחוז בידו של אביו ולעלות מירושלים להר הבית שנא' שלש רגלים. הכל כמו שהוא בספרי, רק בדברי ב"ש נשמטה הראיה. שנאמר זכורך. בהענין הזה פלפל הרבה הרא"ג (כ"ח חלק ט' 19) והעלה „כי זכור לא יאמר על כל הזכרים והקטנים והטף בכללם, כ"א בפרט על הזכרים באדם אשר הגיעו לעונת הזכרות מלבד הטף... כי הוא בינוני פעול וענינו נהיה ונעשה זכר... וע"כ אמרו חכמי המשנה מכת הלשון כי קטן פטור מראייה... גייגר בראותו כי ב"ש וב"ה כלם כאחד מכתישים את דעתו הזאת, כי כלם מחייבים בראיה גם את הקטנים שלא הגיעו עוד לעונת הזכרות, הפש ומצא תחבולה לקיים מה שעלה על לבו וגזר אומר כי ב"ש וב"ה לא ידעו כבר פירוש מלת זכור שהיה ידוע לבעלי המשנה הקדמונים וכתב: „וראו לדעת, כי רק הראשונים מבעלי הקבלה בימי בית שני אשר היו עוד קרובים אל חיי הלשון ידעו את פירוש המלה על מכונו ויסדו ההלכה כי קטן פטור מראיה, אך כל עוד אשר רחקו מעת הזאת ורבו הדיוקים וגברו המחלוקות והדרשות שכחו כמעט ההוראות המבדילות. בא וראה כי באותה משנה דחגיגה נחלקו כבר ב"ש וב"ה אלה אומרים איזהו קטן... ואלה אומרים כל שאינו... וכודאי גם שניהם השיגו את הגבול אשר גבלו הראשונים בעלי הלשון כי גם לקטן אשר יכול לאחוז בידו של אביו ולעלות וכו' קטן יקרא ואיננו בכלל בכל זכורך ופטור הוא מראייה". מה רחוק הדבר לאמר כי כבר ב"ש וב"ה לא ידעו כי בעלי הקבלה ממעטים מן זכורך את הקטן! במדה זו נוהג גייגר עם כל המתנגד לדעתו. כבר ראינו כי בספרי אמרו כל זכורך להביא את הקטנים, וזה ממש ההפך מדעת גייגר, וע"כ התחכם וכתב: „ועוד הרחיקו מהוראת הלשון בספרי דראה... אמרו שם: זכורך להוציא את הנשים כל זכורך את הקטנים. מיכן אמרו איזהו קטן... זאת היא שמת גייגר; הוא מוצא בדברי חז"ל מה שאין בהם ומכחיש הנמצא בהם באמרו כי טעו ולא ידעו מה שאמרו הקדמונים. אבל המעיין יראה כי הטועה הוא גייגר, אשר לא הבין דברי ב"ש וב"ה כמו שנראה להלן, גם לא הבין הוראת מלת זכור. מן השם זכר (מאנן) לא נמצא פעל, וגם אם היה נמצא (1) פעל עומד זכר, הנה אי אפשר לאמר ממנו בבינוני פעול זכור, בטובן שנעשה זכר כדעת גייגר, כמו שאי אפשר לאמר מן גדל זקן, גדול זקן. אבל האמת

(1) המלה „זכור" בשמות ל"ד ו"ט היא מסופקת ע' דברים ט"ו ו"ט. על כל פנים איננה מורה על מי שיבא לעונת זכרות (Mannbarkeit).

היא כי זכור הוא שם הקבוץ על בנין רכוש, יכול, יקום, ומורה על כל הזכרים, כמו שפרשו בעלי הלשון, וכמו שפרשו חז"ל באמרם כל זכורך להביא את הקטנים.

ועתה אבא לשטתך בזה. כתבת (בהחלוץ י"ב 83): כל זכורך... וזה טופס מאמר הירושלמי... ואנכי לא לפלפל בזה באתי כי אם להעיר בקצור כי כפי הגראה למעיון היטב במקומות שציינתי ב' נוסחאות יש בענין זה הא': "להביא את הקטנים" וחב': "להוציא את הקטנים" הא': "איזהו קטן כל שיכול לרכוב וכו'" וחב': "כל שאינו יכול וכו'" ולדעתי ברור אם נקיים גו': "להביא את הקטנים" מההכרח לנסח: איזהו קטן כל שיכול וכו' להודיע גדר הקטן שבא לכלל ראיה, אבל אם נקיים הגי': "להוציא את הקטנים" או מההכרח לנסח: איזהו קטן כל שאינו יכול וכו' מטעם האמור לגדור עד כמה אינו בא לכלל ראיה. ולפי"ז בנז' הספרי: "להביא את הקטנים" מהראוי לנסח: כל שיכול לרכוב וכו'. לדבריך האלה אין כל יסוד, כי לא נמצא בשום מקום "להוציא את הקטנים". ההבדל בין לשון הספרי (כל שאינו יכול) ולשון הירוש' (את שהוא יכול ע' להלן), הוא מפני כי הספרי באמרו "מכאן אמרו" מתכוון אל המשנה דריש חגיגה, ושם אחרי שנאמר: הכל הייבין בראיה חוץ מחרש שוטה וקטן... מוכרח לאמר: איזה קטן (הפטור מראיה) כל שאינו יכול.. אבל הירושלמי מדבר בהקטן שהוא מחויב בראיה וע"כ יאמר: את שהוא יכול לרכוב. וכל הגהותיך בלתי נחוצות גם בלתי אפשריות. — אח"ז כתבת עוד: "אמנם בעקר הדרש ממלת זכורך שנתקשו בו המפרשים ברור אצלו כי גו' הספרי שלפננו (1) נכון כי באמת גם ב"ש גם ב"ה מלת זכורך דרשו בפנים שינוים עפ"י ההוראה ביוגית. ב"ש חלקו מלת זכורך לשלש: זכורך ודרשו: ז=ζω (קראפט האבען) נו=ὄξω (רייטען) רך=ραχίς (ריקען) כלומר שיכול לרכוב על הכתף. ובה"ה גם הם חלקו המלה לשלש: זכורך ודרשו: ז=ζω (קראפט האבען) כור=χρῆς (האנד) ד=ἔχω (האלטען) כלומר יכול לאחוז ביד, ושצריך לילך ברגלים דרשו ממלת רגלים, וא"כ ברור שגו' שלפננו: שנא' זכורך מתוקן ויפה, כי עקר הדרש הוא מתובת זכורך, ולא בא... וגם ר' ינאי אישתבש. והרוחנו בזה להשיכיל לדעת כי כבר גדולי התנאים ב"ש וב"ה תמכו יתדות דרשותיהם בעניני הלכה בחלקם מלה אחת לשלש ובהכניסם בכל אחת ואחת הוראה יוגית.

פה הוספת הטא על פשע. הפשע הוא באמרך כי ב"ש וב"ה פרשו זכורך מל"י, והחטא שהוספת הוא באמרך כי פירושם הוא על פי נוטריקון. פירושים כאלה נשמעים במושב לצים אך לא בבית הועד של שמאי. א התבוננת, וכן לא התבונן גיגרה, כי ב"ש וב"ה יסדו את דבריהם על ההבדל שבין הכתובים המדברים על עלית הרגל. בשמות כ"ג י"ז ודברים ט"ז ט"ז נאמר: שלש פעמים בשנה יראה כל זכורך; ממלת זכורך משמע כי כל הזכרים חייבים בראיה, באין שום חילוק אם הם קטנים או לא. אבל בשמות כ"ג י"ד נאמר: שלש רגלים תחוג לי בשנה. ואחרי כי חז"ל פרשו כי החגים נקראו רגלים יען כי עולים ברגל לירושלים (2) ע"כ השבו כי הכתוב הזה מוציא את הקטנים מחיוב הראיה, מסבה שאינם יכולים להלוך ברגליהם. ב"ש וב"ה בקשו לישוב את הסתירה הזאת ולמצוא אופן שיתקיימו כל הכתובים. בית שמאי המחמירים שמו לעקר את הכתוב כל זכורך המחייב גם את הקטנים, ואמרו שגם הקטנים היכולים לרכוב על כתפי אבותיהם מחויבים

(1) כן כותב הר"ר יה"ש לפננו חסר יו"ד, ובאמת כל לפני הוא בלשון רבים.

(2) א"ר תנחום חיגר כרגלו אחת פטור מן הראיה שנא' רגלים (חגיגה ג' ע"א).

בראיה, בחשבם כי הרכיבה על הכתף היא במקום ההליכה ברגלים, ואין זה מבטל המיעוט של הכתוב שלש רגלים, כי הרכיבה היא אדיקת רגלי הקטנים בכתפי אבותיהם. ועל כן אמרו ב"ש רוכב על כתיפו, ולא אמרו שוכב על כתיפו. אבל ב"ה המקילים שמו לעקר את הכתוב שלש רגלים, ואמרו כי הקטנים הרוכבים על כתפי אבותיהם פטורים מן הראיה, כי אין הרכיבה הליכה ברגלים. ולפי דעתם בלתי מתחיל חיוב הראיה רק מעת שהקטן יכול לאחוז בידו של אביו ולעלות ברגליו מירושלים להר הבית, ובוה מתקיים גם הרבוי שבפסוק כל זכורך, כי סוף כל סוף אין הקטן עולה בעצמו רק בעזר אביו. וע"כ הביאו ב"ש ראיה לדבריהם ממלת זכורך, וב"ה ממלת רגלים.

הפירוש הזה בדברי ב"ש וב"ה איננו חדש, כי הוא ערוך ומסודר בהירושלמי ריש חגיגה. וז"ל: ר' יוחנן בש"ר ינאי, ב"ש וב"ה מקרא אחד דורשין. ב"ש אומרים: כתוב אחד אומר זכורך וכתוב אחד אומר רגלים, טול בינתים את שהוא יכול לרכוב על כתיפו של אביו (ואפי' קטן יכול הוא לרכוב יצא אלא את שהוא רואה כתיפו של אביו ומפסיע)¹, ב"ה דורשין: כתוב אחד אומר זכורך וכתוב אחד אומר רגלים טול בינתים את שהוא יכול לאחוז בידו של אביו. הרי כי ר' ינאי מפרש כי מהלוקת ב"ש וב"ה היא בהשוואת הכתובים המכחישים זה את זה. וההכרעה היא מה שר' ינאי קורא "בינתים", היינו מה שהוא בתוך, בין הכתוב המרבה (זכורך) והכתוב הממעיט (רגלים). הפירוש הזה של ר' ינאי הוא אמת ויציב ונכון. אתה לא עיינת כראוי בדברי ב"ש וב"ה ופרשת אותם עפ"י נוטריקון יוני משובש, מבלי להתבונן על הפירוש הצודק של ר' ינאי, ואחר כל אלה נשאך לבך לכתוב: "וגם ר' ינאי אישתבש". אמת כי בעל החקירה החפשית איננו מחויב לשאת פנים לשום איש; אבל אין כל ספק כי הוא מחויב להיות דורש אמת בכל לבבו ולרדת לעומק הדברים טרם יחרוץ משפטו עליהם. לא כן עשיתם, אתה והר"א גיגור. גיגור כ' כי ב"ש וב"ה והמכילתא והספרי כלם כאחד טעו בהבנת מלת זכורך ובהבנת דברי התנאים שקדמו להם. ואתה כתבת כי ר' ינאי אישתבש. ובאמת אינם הם הטועים, כמו שראינו.

לא דברתי על יתר פירושך במאמרי הלכה, כי בטולם נראה מעצמו. כעת מוכרח אני להביא בכור הבחינה פירושיך על עוד שני מאמרים, יען כי הם בענין כנעלים מכל ספק, ומהם אתה מביא במכתביך אלי ראיה כי חז"ל פרשו את הכתובים גם בהלכה עפ"י יונית. כתבת אלי: "יען אשר לבך מהסס בדרשת המלה עפ"י יונית בענין הלכה, אשאלך איך אתה מפרש מאמרם מות יומת אפי' כהרף עין? וכו', מיחוי קרבים מנין שנא' כל פעל

¹ מה שהסגרתו הוא דיוק תלמוד בדברי ב"ש. בעל קרבן העדה מוחק מלת יצא. לפי דעתי במקום "יצא" צ"ל "ביצוע" היינו מטה קטנה או טלית שנושאים בה את הקטנים. הירושלמי שואל: והלא גם הקטן שבקטנים יכול לרכוב על כתיפו של אביו במטה, הכי גם הוא חייב בראיה, והלא הוא אינו עושה מאומה ברגליו, ואין כאן רגלים? ומשיב: אלא את שהוא רואה כתיפו של אביו ומפסיע, היינו "מפסע רגליו ורוכב על כתפו" (לשון בעל קרבן העדה), ויש עשייה ברגלים. — אודות הוספות מאוחרות בדברי הקדמונים ע' מה שכתבתי בבית תלמוד ח"ה 164.

ד' למענהו? הלא המאמרים האלה הם בהלכה? לפי דעתך לא ימצא שום איש ידיו ורגליו בפירוש המאמרים האלה אם לא יפרשם עפ"י יונית, כמו שפרשת אותם אתה. ע"ז אשיב לך כי אדרבה המעיין בשני המאמרים שהבאת ימצא כי פירושיך הם רחוקים מאד מכונת חז"ל, וכי דבריהם מתפרשים היטב בלא עזר היונית. במכילתא לשמות ל"א י"ד אמרו: מחלליה מות יומת למה נאמר... אין לי אלא עונש ואזהרה על מלאכת היום, עונש ואזהרה על מלאכת הלילה מנין, ת"ל מחלליה מות יומת... דברי ר"א ברבי יאשיה, ר' יהודה בן בתירא אומר הרי הגוים שהקיפו¹) את ארץ ישראל וחללו ישראל את השבת, שלא יהיו אומרים הואיל וחללנו מקצתה נחלל את כלה, ת"ל מחלליה מות יומת, אפי' כהרף עין. בהחלוץ ט', ב' 39 הבאת את מאמר ר"י בן בתירא וכתבת: „איך יוצא מן מחלליה מות יומת אפי' כהרף עין? ברור אצלי כי חלק הדורש מלת מות לשתיים: מות ודרש מו=μω (בלגינצעלן); ת (דפה)=σσε (עינים) כלומר מחלליה מות (כהרף עין) יומת". אני מתפלא ומשתומם על הפירוש הזר הזה, ועוד יותר אתפלא על רצונך לפתות אותי על ידו שאאמין כי חז"ל פרשו את הכתובים עפ"י יונית גם בהלכה. פירוש המכילתא הוא כן. ר"א בר"י וריב"ב באו לישב היתור שבכתובים, כי אחר שנא' (שמות ל"א ט"ו) כל העשה מלאכה ביום השבת מות יומת, למה נאמר עוד מחלליה מות יומת? זוהי כונת המאמר: „למה נאמר?“, שבו משתמשים תמיד במקום שיש כתוב מיותר. בתשובת השאלה הזאת נחלקו התנאים הנוכחים. ר"א בר"י דורש את הכתוב המיותר לענין עונש ואזהרה על מלאכת הלילה, וריב"ב דורשו לענין שבת שנחללה ונשאר ממנה רק כהרף עין. כל זה פשוט ונעלה מכל ספק. ואם תשאלני: מדוע הוציאו את הרבוי מן הכתוב מחלליה מות יומת שהוא הקודם בפרשה (פסוק י"ד), ולא מן הכתוב כל העשה מלאכה ביום השבת שהוא המיותר יען כי בא אחר הכתוב הנזכר (פסוק ט"ו)? על זה אשיב לך, כי בהכתוב כל העשה מלאכה ביום השבת אפשר לטעות (לדעת ר"א בר"י) ולומר כי הצווי הוא רק על היום ולא על הלילה אחר שכתוב ביום השבת; גם אפשר לטעות ולומר (לדעת ריב"ב) כי הצווי הוא רק בשבת שלמה שלא נתחללה כל עקר, ג"כ מטעם שנא' ביום השבת ומשמע כל היום ולא מקצתו. וע"כ בא לפי דעתם הכתוב מחלליה מות יומת להוציא מן הטעות הזאת, כי שם לא נאמר „ביום השבת“ רק „שבת“ (ע' מלבים שם), ובמלת שבת נכלל (לדעת ר"א בר"י) הלילה, גם הרף עין של שבת (לדעת ריב"ב). על כל פנים ברור הדבר כי ריב"ב הוציא דרשתו לענין שבת שנתחללה מקצתה מיתור הכתוב, כמו שר"א בר"י הוציא ממנו דרשתו לענין ליל שבת. ובשום אופן לא עלתה על דעת ריב"ב להוציא הלכה עפ"י נוסריקון יוני.

נפן נא לפירושיך על המאמר השני שממנו אתה מביא ראיה לדעתך. כתבת בהחלוץ י"ב 32: „מיחיו קרבים א"ד יוחנן כל פעל ד' למענהו שלא יהא נראה

(1) מצאתי כי ריב"ב השתמש בדבור זה גם במקום אחר: הרי הגוים שהקיפו את העירתיי (ספרי קרת י"ח; הובא בזבחים כ"ג ע"א, ע' רמב"ן קרח שם).

כנוטל אימורין מתוך מזבח מנוול (ירושלמי פסחים דף"ו), מה למיחוי קרבים עם הכתוב כל פעל ה' למענהו? אין שום ספק כי דרש כל = *χολία* (*χολός*) (קרבים) פעל = *ἀπολούω* (מיחוי) למענהו = *λύμαινω* (רייניגען, דען שמוטץ אבלעזען), והמאמר מבוואר יפה מאד, ראה בבלי (שבת קמ"ו) שמוכא מאמרו של ר"י בענין אחר ובשבוש". מריה דאברהם! האם בחבלי שוא כאלה תחשוב למשוך אותי אליך? התעייף עיניך בם ואינם. אין כונת ר' יוחנן ללמוד מן הכתוב המוכא מיחוי קרבים בפרט אבל כונתו היא ללמוד ממנו בכלל כי כל הנעשה לצורך גבוה מחויב להעשות בכבוד ובהידור היותר אפשרי. וממילא יוצא מזה גם דין מיחוי קרבים כי בלא המיחוי יהיה נראה כנוטל אימורין מתוך מזבח מנוול ופוגם בכבוד ה', כי האימורין לגבוה נקרבים. כן פרשו המפרשים, והוא האמת, כי כבר מצאנו שהוציאו כזאת מן הפסוק הזה. ירושלמי יומא פ"ג ה"ט (ובבלי שם ל"ח ע"א) יסופר: בית גרמו היו בקיאיין במעשה לחם הפנים וברדייתו ולא רצו ללמוד (צ"ל ללמד). שלחו והביאו אומנים מאלכסנדריה והיו בקיאיין במעשה לחם הפנים, וברדייתו לא היו בקיאיין... בית גרמו היו מסיקין מבפנים ורודין מבחוץ ולא היתה מעפשת, ואילו ה' מסיקין מבפנים ורודין מבפנים והיתה מעפשת. וכיון שידעו חכמים בדבר אמרו כל מה שברא הקב"ה לכבודו ברא: כל פעל ד' למענהו. שלחו אחריהם ולא רצו לבוא עד שכפלו להן שרין... הרי שכבר קודם ר"י פרשו כי כונת הכתוב כל פעל... היא שהכל נברא לכבוד ד' ושנחוץ לעשות המצות בהידור היותר אפשרי. ואין כל ספק כי לזה נתכוון ר' יוחנן גם הוא בהביאו את הפסוק ההוא לענין מיחוי קרבים, ורצונו הוא כי בלא מיחוי נמצא כבוד ה' פגום, והפסוק כל פעל ד' למענהו מלמד כי נחוץ לקיים המצות בהידור. כן מפרש את הכתוב ההוא גם בעל מ"ס, כי ז"ל פ"ג ה"י: וזה אחד ממחלוקת בני מזרח ובני מערב, שבני מזרח עונין אותו בישיבה ובני מערב בעמידה ובכל מקום שנחלקו שני תנאים ושני אמוראים ולא בדיק לן הלכתא כחד מיניהו אזלינן בתר מחמיה. כל שכן בשבת ותהלה של חי העולמים שהדבר תלוי (כ"ה גם בכ"י שלי) בלב. לשנות הלכה למעשה שנא' כל פעל ד' למענהו. במובן זה הובא מאמר ר' יוחנן גם בבבלי שבת. לא צדקת איפא לא בפירושך ולא במה שכתבת כי הבבלי הביא את מאמר ר"י בשבוש. אדרבה אתה לא ירדת לכונת ר' יוחנן, ותלית בו בוקי סריקי יונים. הדבר הזה נפלא הוא בעיני מכמה פנים. האחת איך חכם כמוך יוציא מפיו פירושים זרים כאלה מבלי שום לב אל הכונה האמתית והגלויה של בעלי הטאמרים. והשנית, איך מבקר חרוץ כמוך, אשר לו עין תודרת הרואה כל מומי זולתו, לא יוכל להכיר מומי עצמו גם אחר שהעירו עליהם אחרים.

היוצא מכל האמור הוא, כי אין שום הוכחה כי חז"ל פרשו את הכתובים בהלכה עפ"י הלשון היונית. מן המאמרים שדברתי פה עליהם וממאמרים רבים אחרים נראה ברור כי בנוגע להלכה פירושי חז"ל מיוסדים על כללים ידועים להם בחכמת הלשון וההגיון. עלינו מוטל החוב לחקור ולהעמיק בדבריהם ולבוא עד חקר הכללים האלה. הראשון שהראה בוד

גדולות ונצורות הוא הרב מלבים, ואף שהוא ירה לפעמים מן המטרה והלאה, עוד יש ללמוד ממנו רב. אבל אם נעבור על דברי קדמונינו בלי ישוב הדעת ונכניס בהם פירושים זרים המיוסדים על דמיונות כוזבים, אז לא נעשה חיל והאמת תהיה נעדרת.

ג.

בספר תנא דבי אליהו נעשו שינויים על ידי בעל הפירוש זיקוקין דנורא.

להר"א אטלאס. מן הענין שבס' תנא דבי אליהו כתוב תמיד "בן דוד" ולא משיח הוצאת המשפט כי הספר ההוא נתחבר בעת שהדת הנוצרית החלה להתפשט בהמקום שחי בו מחברו (הכרס צד 98). בסוף מאמרך העירות בעצמך שבדפוס וויניציא משנת ישמ"ה כתוב "משיח", ואם כן נפל כל בניגך. אך עם כל זה לא הנחת את ירך מהשערתך וכתבת "שאין לנו כל סבה מוכרחת לתלות בה את התקון בספרינו... ואולי תקן שמה (בדפוס וויניציא) המגיה מדעתו כאשר ירמו מעט בהקדמתו. מזה אני רואה שלא ידעת כי דפוס וויניציא משנת שני"ה הוא הדפוס הראשון והעקרי בנוגע להנוסחאות. אמת שיש מי שכתב שהס' תדב"א נדפס בראשונה בשנת ש"י, אבל זה בא להם ע"י שמעו וחשבו במלת ישמ"ח רק שתי האותיות הראשונות. ואין כל ספק שקודם שנת שני"ה לא נדפס הס' ההוא (ע' רמ"ש"ש בקאטולוג הגדול שלו), ורק בהשנה ההיא נדפס על פי כתב-יד ממושמש משנת ד' אלפים תתקמ"ז, כמו שכתב המגיה בסוף הספר. המגיה השתדל לבוא עד חקר המלות הממושמשות, אבל לא שנה את הנוסחא שמצא, כמו שיאמר שם: "ותהי האמת נעדרת מכמה תיבות ומלות ממושמשות עד שבהתנהגי בכבודות בחקירות ודרישות עמי נועצתי ואבינהו אפס קצהו הבנתי וקצהו אפשר שלא אבין לו. זאת ועוד כי קטן שכלי מהכיל את העולה על רוח הבנת מאמרים רבים אשר אם יבא אליהם השכל בפתע פתאום יחשוב כי אולי משגה הוא ואפשר שאין בהם נפתל ועקש. על כן אמרתי מוטב שאהיה נחשב לשוטה והיו הדברים האלה כהויתן יהיו עד שיבא אליה"ו מלשלוה יד בפקדון אשר גבלו ראשונים... מזה נראה שהמגיה לא שנה ולא החליף מאומה בדברי המחבר, ועל כן דפוס וויניציא הוא העיקר בבואנו לחקור על הנוסחא האמתית. היוצא מזה שהנוסח "משיח" הוא העקר, והנוסח "בן דוד" הוא שנתנסח בהדפוסים המאוחרים. ממילא מובן שמנוסח מאוחר אין ללמוד על הזמן והמקום של המחבר, כי העיקר בחקירה כזאת הוא הדפוס הראשון כאשר העירותי בספרי מקדמוניות היהודים צד 92.

ואם תשאלני מאין בא השנוי הזה בספר תדב"א שלנו, אגלה אונך שהראשון שהגיה וכתב בן דוד במקום משיח הוא ר' שמואל בר"מ היידא מפראג בעל הפירוש זיקוקין דנורא שנדפס בפראג בשנת תל"ז. המפרש הזה הגיה ושנה נוסחאות הספר ככל העולה על רוח דמיונו, והמדפיסים אשר באו אחריו קבלו תקונו כאלו היו הלכה למשה מסיני. ואל תחשוב שר'

שמואל היידא הגיה את הספר על יסוד איזה כתב־יד שהיה לנגד עיניו, אבל הוא עשה הגהותיו על יסוד תחבולות זרות המעוררות צחוק. הבקורת שלו היתה "בקורת מן השמים". הוא בעצמו יספר בהקדמתו שבכל עת שלא יכול להבין איזה דבר בס' תד"א "הלך על קברי אבותיו ורבותיו הגאונים והתפלל אל המתים שהמה יבקשו רחמים עליו לפני הקב"ה שיגלה עיניו לחביט נפלאות מתורתו", ושנתן את נפשו בתפלה ותחנונים ובקשה וצום ובכי ומספד, ושלא הבין אפילו מלה חדא להגיה או לפרש עד שהתפלל בדמעות שליש לפני הקב"ה שיגלה עיניו". בכת התחבולות האלה הגיה את הדפוס הראשון (ווינ' שנית) ושנה נוסחאותיו. האמנם אנהנו נדע כי הבקורת האמתית לא בשמים היא ולא בקברות הצדיקים, ואל בינת ר"ש היידא לא נשען, גם על ישרת רוחו אין לבטות, כי שנאה כבושה היתה לו נגד מלת משיח, והשנאה ההיא קלקלה אצלו השורה לזיוף בכונה את הנוסחאות הקדומות. ר' שמואל הנזכר הציג בספרו את הנוסח הישן מול הנוסח החדש שלו, למען יראה הקורא איך היה מראה הספר קודם שהוגה על ידו. וראה זה דבר פלא שגם בהנוסח הישן שנה ר"ש תמיד וכתב בן דוד במקום משיח. ובודאי לא עשה זאת על פי־רוח הקדש, כי אם מסבה אחרת. בסוף תדא"ר הוא מביא פירוש רש"י לסנהדרין צ"ו, ובמקום "הוה דינו שיבא משיח" הכתוב ברש"י, הביא ר"ש "הוה דינו שיבא בן דוד". שם פל"א מביא המפרש את הב"ר פ"ח ובמקום זו רוחו של מלך המשיח כתב הוא זהו רוחו של מלך בן דוד. שם פכ"ה מוסיף המפרש החסר בהדפוס הראשון על פי הילקוט דברים רמז תת"ל וכתב בן דוד במקום משיח שבילקוט. בתדא"ר פ"א מוסיף המפרש המאמר מן הילקוט בראשית רמז פ"ב וכתב ולימות בן דוד במקום ולימות המשיח הכתוב בילקוט. מכל זה תראה שמלת משיח היתה כקוץ מכאיב בעיני ר"ש המפרש, ועל כן הסיר אותה וכתב במקומה בן דוד. גם תראה מזה שלעיניו בעל הילקוט היה כתוב בתד"א משיח. וכן מובא בילקוט שמות רמז שצ"א מתדא"ר פ"ד משיח ולא בן דוד. לא אדע הטעם מדוע נוהר המפרש ר"ש מלהוציא מפיו מלת משיח. אולי הוא מסבה שכתב פירושו בעת המהומה של המשיח השקר שבתי צבי, ועל כן לא רצה להזכיר שם משיח. אך על כל פנים ברור הדבר שר"ש הגיה מדעתו את התד"א וכתב בן דוד בכל מקום שהיה כתוב שם ובספרים אחרים משיח, ואין להשערותך שום יסוד¹.

ד.

האילולים שהיו ממונים על ראש השנה. שלשת היודיין אשר במלות
תהוויין ותצבייין שבניטין.

לרח"י בארנשטיין. כתבתי בספרי מקדמוניות היהודים צד 10
שקודם מתן תורה חגו היהודים בראש שנתם חג לשבתאי הממונה על העת

¹ ע' תוספתא עתיקתא לרח"מ הורוויץ ח"א 26.

אשר היה קדוש להם בעת ההיא. הזכרתי שגם עמים אחרים הקדישו את ראש שנתם להאלילים שהיו ממונים בעיניהם על העת, וקראו על שמם את החדש הראשון בשנתם: אצל המצריים נקרא החדש הראשון טהאטה, אצל יושבי קריטא הרמיוס, אצל יושבי קאפפאדוציה אשמן, ואצל הבבליים ארח שמנא, אצל הצורים בל שהוא סאטורן, ואצל הרומיים יאנואריוס על שם יאנוס. מן המנהג הקדמון של היהודים נשאר זכר בתורת משה, והוא ענין שעיר המשתלה לעזאזל. נותן התורה הסב שלא יעבדו את שבתאי רק את ה' לבדו, והגורל לעזאזל הוא כעין ולא יזבחו עוד את זבחיהם לשעירים (ויקרא י"ז, ז'). נגד זה כתבת בהכרם צד 312: הנה בכל היד ובכל הפלפול הגדול אשר הראה המחבר לעיני כל קוראיו, לא אירא מהטיל ספק בכל השערתי. האלהים אשר לשמם הקדישו העמים את החדש הראשון תות, הרמס, אשמן, יאנוס, סטורן ובל, כלם כאחד נחשבו בעיניהם לאלהי החסד והרחמים. תות המצרי... סוף דבר כל אלהי העמים האלה היו מקור כל טוב בעיני עובדיהם, לא כן חלק עזאזל אשר שכן חררים במדבר בארץ גזרה שם הרגיעה לילית ושעיר אל רעהו יקרא, האם אליו יקדישו ב"י ראש שנתם? — ובהערה 24 גם 25 הוספת לאמר כי שבתאי-קרנוס היה אליל טוב, וכי קרנוס איננו ממונה על העת, כי יש מי שמבאר ששם קרנוס מורה על כפור ובשול התבואה. על זה אשיב לך שההגדות של העמים הקדמונים הן ענין עמוק עמוק, וקשה מאד להגיע עד חקר ההשתלשלות ההגיונית שלהן. מי שרוצה לכתוב אנודותן לא יצא ידי חובתו אם יקרא בהספרים הרבים שנתחברו בזה על רגל אחת, אבל נחוץ לו להעמיק חקירתו בענין הזה ולהמתין עד שיתעכלו בקרבו הדברים שקרא. דע כי יש אלילים רעים בהחלט, כגון אהרימן וטיפון אשר כל מזמתם להרע, ומפעולותיהם לא תצא שום טובה; ויש אלילים רעים שפעולותיהם הרעות הן נחוצות לקיום העולם, יען כי אין הויה בלא הפסד. אלילים כאלה הם שבתאי—מולך—מאדים, ואותם העריצו העמים הקדמונים והקדישו בהם תכונות שונות. שבתאי-קרנוס לא היה ממונה על הטוב כאשר תשפוט ממה שיבארו שם קרנוס וסאטורן מלשון כפור ובשול הפירות. גם מי שמבאר כן מוכרח להודות שקרנוס היה אליל העת המבשל והמבלה את כל, ועם זה היה אליל רע. אצל הארפהיקים היה קרנוס אליל העת (ע' Preller בערכו), ואצל הומיר והיוזיאוד הוא כבר אליל רע. גם בליאיתן היה ממונה על העת ונקרא חלד ובעל חלדים (ע' ספרי 25 ומזווריס במקום המצוין שם), ועם זה היה גם אליל רע מאד, ורעתו גדלה מרעת מאדים, כי את מאדים קראו "הרע הקטן" ואת בל-שבתאי קראו "הרע הגדול". זאת היתה גם תכונת כיון-סאטורן, ע' גיונינוס סוף פירושו לישעיה צד 345. ובכל זאת עבדו את האלילים האלה והקדישו להם ראש שנתם. גם הרומיים בימי קדם הקדישו ראש שנתם למארס וקראו על שמו את החדש הראשון שבשנתם או, והיונים קראו חדש אחד בשם אריאס על שם אריס-מארס, וחדש אחר בשם קרוניון על שם קרנוס, ושני האלילים האלה רעים הם. ועל כן אין יסוד לשאלתך איך הקדישו היהודים

קודם מתן תורה ראש שנתם לאליל רע? כי אין שום סבה שחלק שבתאי יגרע אצל היהודים מחלקו אצל העמים האחרים, גם אין שחר לדברויך שכתבת: לא כן חלק עזאול אשר שכן חררים במדבר בארץ גזרה... האם אליו יקדישו בני ישראל ראש שנתם? — בתאריך תכונות עזאול השתמשת בהדבורים שנאמרו עליו אחר שירד מגדולתו, ומהם אין לשפוט על תכונתו בעת שעבדו אותו, אחר מתן תורה ירד שבתאי למדרגת שעיר שוכן בארץ גזרה, אבל קודם מ"ת היה אלוה מושל על כל, כן היא המדה (1) אצל כל העמים: כאשר יקום מחוקק ויתן לעמו אלהים חדשים, אזי ירדו אלהיהם הראשונים למדרגת שדים ומזיקים. הלא תראה שנותן התורה מכנה בויקרא י"ז ו' את האלילים הקדמונים של היהודים בשם שעירים; בעת שהיו קדושים להם בודאי לא כן היו נקראים, כי אם "אלהים". —

לא אאריך בכטול שאר השגותיך עלי בהכרם ובמכתבך אלי, אך על דבר אחד אעריך שמטנו תראה כי כתבת השגותיך בחפזה, בספרי צד 11 שערתי שקודם מתן תורה היתה ליהודים שנה לבנית בעלת שנ"ד ימים, ושברבות הימים למדו לדעת שנת החמה והוסיפו בכל שנה עשרת ימים וחגו שני ראשי השנה, א' ללבנה וא' לחמה. נגד זה כתבת בהכרם 310: אמת הדבר, כי כבר השב כן כזאת יהודה הפרסי, אולם הטיב הראב"ע להשיב עליו ואמר: "וזה המספר (תוספת עשרה ימים) סותר דבריו כי הנה הוא מודה (צ"ל מורה) כי החדש הוא ללבנה" (אגרת השבת צד 193), כי "נוסף עליהם י"א ימים ששנת החמה יתירה על שנת הלבנה" (הראב"ד בעדיות פ"ב מ"י). ויש לתמוה על החכם עפשטיין, שלמעלה (צד 4) התנגד לדעת רח"ט האומר ששנת המבול היתה בת שס"ה יום ודחה ראייתו שהביא... ועתה מבלי משים שב גם הוא להחזיק בה? אתמהא!

דברייך אלה כתבת בודאי "מבלי משים", ואיך אלא מן המתמיהים. לא כתבתי שהיהודים מנו לחמה, אבל בפירושי אמרתי שמנו ללבנה והוסיפו י' ימים כדי לקרב שנתם הלבנית לשנת החמה. השנה הזאת אינה דומה כלל לשנת החמה של יהודה הפרסי ושל סלונימסקי. לפי דעתם מנו היהודים גם את החדשים לחמה והיו להם י"ב חדשים של שלשים שלשים יום וה' ימי תשלומין. כנגד הדעה הזאת בצדק העיר הראב"ע שעשרת הימים שבספור המבול עומדים לשמן לה "כי בזה הוא כבר מודה כי החדש הוא ללבנה". כונת הראב"ע בזה היא, שהוספת י' ימים אפשרית רק אחר י"ב חדשי לבנה, ואם כן מי שמביא ראיה מספור המבול כבר הוא מודה (2) שחשבו ללבנה. התפיסה הזאת של הראב"ע אינה נוגעת בהשערתי אף כחוט השערה, ואני לא שבתתי כלל וכלל להחזיק בהדעה שבטלתי. — ועתה אבא להשיב לך על ענין אחר שהעירות עליו במכתבך.

בגישתי פ"ה ע"ב אמר אב"י האי מאן דכתב גיטא לא לכתוב... ולא לכתוב איגרת... דיתהוויין דיציבויין תלתא יודין דמשמע תהוויין ותצבויין...

(1) ע' Wellhausen, Reste arabischen Heidenthums, עמוד 178.

(2) אינו נחזין להגיה בדברי הראב"ע מודה במקום מודה.

ופירש רש"י: די תיהוויין רשאה לישדי ביה תלתא יודין רצופין דניקרי די תיהוויין, דאי לא שדיא ביה אלא תרין יודין מיתקרי די תהוויין נשין דעלמא. וכן די תיצביין, דכו כתב תלתא יודין משמע שתהא רשאה להנשא לכל מי שתרצה. על זה כתבתי בהכרם 87 שאך בחנם שחקו רבים לשלשת היודין הרצופות האלה, כי באמת אין כאן שום דבר מתמיה. בלשון ארמית וסורית סימן הנוכחת בעתיד הוא יוד נון: תקטלין; כשהאות השלישית בשורש היא ה"א או א"ף אזי תתחלף בנטייה על יוד: מן הוה יאמרו היות, והיוד הזאת היא מורגשת במבטא. היוד המורגשת במבטא תכתב בשתי יודין כדי להראות שאין היוד הזאת סימן התנועה, כמו מייכול, הויין. ועל כן מי שחפץ לכתוב בדיוק נקבה נוכחת בעתיד משורש שלמד הפעל שלו הוא ה"א או א"ף, הוא מוכרח לכתוב ג' יודין רצופות: אחת לסימן נקבה נוכחת, אחת במקום למד הפעל, ויוד אחת להורות שהיוד שהוא במקום למד הפעל היא מורגשת במבטא. ועל כן אמר אב"י לכתוב תהוויין תצביין בשלש יודין, כי למד הפעל של המלות האלה הוא א"ף או יוד. אמת שגם אלמלי כתבו תהוויין תצביין בשתי יודין היינו יודעים שהיוד היא נעה, אחר שיש פה ב' יודין, אך בכגון זה אפשר לקרות תהוויין לנוכחות רבות ולא לנוכחת יחידה. וזהו שכתב רש"י: דאי לא שדיא ביה אלא תרין יודין מתקרי די תיהוויין נשין בעלמא (רצונו נשים אחרות ולא האשה שהוא מגרש). וכן די תיצביין דכו כתב תלתא יודין משמע שתהא רשאה להנשא לכל מי שתרצה (רצונו לכל מי שתרצה היא ואין זה תלוי ברצון, הנשין בעלמא).

כנגד דברי אלה העירות במכתבך אלי כי בארמית וסורית תבוא גם בנוכחת עתיד משרשי ל"ה רק יוד אחת, כמו שהוא בלשון עברית, וכתבת, אדמה, כי החקירה הנכונה לא תסכים עמך במחילתך. אמרתי להוסיף ביאור בזה, אולי ישמעו בעלי החקירה הנכונה וישלימו אתי.

אמת שבעברית היוד הבאה במקום ה"א שהיא למד הפעל היא תמיד נעלמה, ועל כן קרא ר"י חיוג לשרשים אשר לה"פ שלהם היא עלומי הלמד. וגם בנוכחת עתיד יאמר העברי תגלי במקום תגל"י. אך מן הלשון העברית אין ללמוד על הלשונות הארמיות. העברי אוהב לקצר בהברות ולבלוע אותיות אהוי, אבל הלשונות הארמיות מוסיפות ויין ויודין גם במקום שאין להן שום יסוד, ומכל שכן שלא תפילנה היוד השרשית שהיא לה"פ. קח נא לוח פעלי ל"ה או ל"א ותראה כל הקפדנות של הלשונות הארמיות שלא תחסר יוד כזאת. העברי יאמר מן שוה שְׁנִיתִי ואינו מרגיש את היוד אחר החירוק, אבל הארמי יאמר שְׁנִייתִי או שְׁנִיתִי (משלי ז' ט"ז), או גם שְׁנִיתִי, ועל ידי החילוף הרגיל מן יי על יי, יאמר גם שְׁנִיתִי, חֲנִיתִי, קְרִיתִי, הִייתִי. בכל המלות האלה מורגשת היוד השרשית בארמית וסורית ונעלמה בעברית. מן התכונה הזאת של הלשונות הארמיות נוכל לשפוט שגם

בנוכחת עתיד לא תלך בהן היו"ד השרשית לאבוד. אמת שהתרגומים בלתי מקפידים על פי רוב על היו"ד השרשית בעתיד, אך על הנקוד של התרגומים אין לסמוך הרבה, כי הנקוד של התרגומים אינו מיוסד על הלשון הארמית רק לקוח מהלשון העברית כמו שהעירותי בהכרם צד 88. אבל גם בהתרגומים יש זכר שהיו כותבים הנוכחת עתיד משרשי א' לה"פ בשתי יודי"ן. מצאנו: תְּשׁוּאָה, תְּגִלְיָא (רות ג' ג'), שתי יודי"ן בהוספת אל"ף בין שתיהן כדי להקל על הקריאה (כי רחוק לומר שהאל"ף היא שרשית). וכן מצאנו בתרגום שני לאסתר במכתב שלמה למלכת שבא: כען אין תצבין, ג"כ בשתי יודי"ן. עוד יותר נראה הקפדנות הזאת להשאיר ולקיים היו"ד השרשית בנוכחת עתיד בהלשון הסורית. הסורי לא יאמר תְּחִיין בחיריק כמו שיאמר בשלמים תְּקַטְלִין, אבל יאמר תְּחִיין בצירי, ואין שום טעם להשנוי הזה, רק החפץ שהיו"ד השרשית תהיה מורגשת במבטא. אפשר שכראשונה אמרו תְּחִיין, וברבות הימים נחלף הַי על הִי, (והיו"ד לסימן נקבה נפלה אחר שאינה מורגשת) כמו שראינו במלת תְּחִי, תְּחִי. או אפשר שבעצם וראשונה הניחו פה צירי, כי אחר הצירי מורגשת היו"ד יותר מאחר חיריק. על כל פנים הננו רואים מהחילוק שהסורי עושה בין השלמים לנחי ל"ה, שרצונו להראות על ידו שיש באן יו"ד שרשית. אחר כל זה לא ישאר שום ספק שכתבו בימי קדם תְּחִיין ותצבין. לנוכחת נקבה בשתי יודי"ן אף שהפילו היו"ד לסימן נקבה. ויען שגם לנוכחות רבות כתבו תְּחִיין בשתי יודי"ן, על כן צוה אבוי לכתוב בגיטון בשלש יודי"ן, כדי שלא יוכל בעל הגט לומר שכונתו היתה לנשים אחרות, ואין בדברי אבוי שום זרות. וכדי להראות לך כמה גדולים דברי חכמים, אעירך שבכל הדפוסים שראיתי מלת תצבין שבמכתב שלמה בתרגום שני שהכאתי מנוקדת בטעות בקמץ תחת היו"ד היינו תצבין, אף שהמכתב ערוך למלכת שבא וצריך להיות תצבין. ואם המנקדים יכלו לטעות בזה, וטעותם נשארה ברוב הדפוסים, הלא יוכל גם בעל הגט לומר שחשב שהכונה במלות תְּחִיין ותצבין בשתי יודי"ן היא לנשים נוכחות רבות, תְּחִיין, ולא לאשתו (תְּחִיין).

עוד שאלת אותי: למה לא כתבו תְּחִיין ותצבין ביו"ד אחת, הלא גם בזה אין לטעות? על זה אשוב לך שהלשונות שומעות לחקים ידועים ולא תשמענה לעצתנו. מעשה שהיה כך היה שכתבו תְּחִיין ותצבין לנוכחת בשתי יודי"ן, ויען שגם לנוכחות כתבו כן, ע"כ צוה אבוי לעשות חילוק ולהוסיף יו"ד לנוכחת, ואין לשאול מדוע לא צוה אבוי לפחות יו"ד אחת ולכתוב תְּחִיין ביו"ד אחת, ובוה אין לטעות — כי באמת היו"ד השרשית היא נחוצה בהלשונות הארמיות ויש לה *raison d'être*, ועל כן אין לגרוע משתי יודי"ן.

מלואים למאמרי הקודמים בהחוקר.

מלה אברהם עפשטיין.

א. למאמרי ר"י קרא והפירוש לב"ר המיוחס לרש"י.

צד 30 כתבתי כי ר"י קרא איננו מזכיר בשום מקום את הילקוט. אח"ז הגיעה לידי מחברת ה' Littmann על ר"י קרא וראיתי כי בצד 13 הוא מונה בין הספרים המובאים מר"י קרא גם את הילקוט, ובהערה 19 כתב ע"ז: *Nur in Jes. also fraglich*, כונתי כי הילקוט מובא רק בהפירוש לישעיה (כ"י בהסמינאר אשר בברסלווא), ושהדבר בספק אם הפירוש לישעיה הוא לר"י קרא או לאחד מתלמידיו. ידעתי מראש כי אין זה אלא טעות מצד ליטמאן, אחרי כי הילקוט בלתי מובא משום קדמון, והראשון שמביא אותו הוא האברבנאל כמו שהוכחתי בהחוקר צד 134 הערה 2. בכל זאת כתבתי אל הרב הר"פ רויזנטהאל בברסלווא ובקשתי ממנו לעיין בזה בהפירוש לישעיה הנזכר, והוא בטובו הגדול הודיעני כי עבר על פני כל הפירוש ולא מצא בו שום זכר מן הילקוט. המפרש מביא דרשות הו"ל בלשון „ורבותינו אמרו" או כדומה לה, ליטמאן מצא בהילקוט איזה דרש המובא שם בזה הלשון, וחשב כי כונת המפרש היא אל הילקוט, וע"כ כתב מה שכתב, ובאמת כונתו אל התלמוד או המדרשים.

צד 33 סימן ה', אפשר כי הפירוש על כימה מעדנת את הפירות שבב"ר הוא לר' שבתי דונולו, שדבריו מובאים מר"י קרא בפירושו לאיוב תיכף לפני זה, וקצת ראייה לזה, כי גם בס' ריזאל דף י"ט ע"א (ד' אמשטרדם) מובאים דברי ר' שבתי וגם שם יש הפירוש הנזכר, וע' כ"ה ח"ז 67. צד 35, המלות „מנהון פוטין ומנהון טדי" חסרות בתשובת ר' שרירא גאון הנדפסת בחמדה גנוזה שציינתי שם, והמצאנה בהתשובה היא הנדפסת ג"כ בקבוצת חכמים לר"א ווארנהיים צד 107, וע' מה שכתבתי אודות „עולם הטדני" בהפירוש לס' יצירה המיוחס לר"ס ג' במונאטס-שריפט 1892 צד 78, ואעיר עוד כי העולם הזה נזכר גם בשערי הסוד והיהוד והאמונה לר' אלעזר מגרמיוא, כוכבי יצחק כ"י צד 14, בזה"ל: ואותו מלכותו שהוא קדושתו נקרא בס' יצירה עולם המודי (צ"ל הטדני) 1, והוא מוד' עולמות שהם עשר ספירות עולם המודי (הטדני)... וס' מודי (צ"ל טדני) הוא לשון שבח ומהלל... הכל כמו שהוא בהפירוש המיוחס לר"ס ג' במ"א אדבר על העולמות הנזכרים שם ושם, ועל ס' יצירה המשונה מס' שלנו שהיה לעיני הקדמונים, גם אוכית כי בעל הפירוש המיוחס לר"ס ג' הוא מתלמידי ר' יהודה החסיד או מתלמידי תלמידיו.

יש להשוב עוד להחכמים המובאים מר"י קרא אלה הנזכרים במחברת ליטמאן:

ר' יום טוב, פליטת סופרים צד 24 (מן החלק העברי) נכדו של רש"י (ברלינר שם ח"א 48).
 ר' יחיאל מפרים הקדמון, מהר"מ מרוטנברג בתשובותיו ד' פראג דף ק"ג ע"א.
 ע' פליטת סופרים 48. — כבר העירו כו"ר יחיאל הזה איננו ר"י מפרים בעל הייכות בשנת 1240.
 ר' יצחק ב"ר אלעזר הלוי, ליטב"ל 1844 צד 251, ליטמאן מביא אותו (צד 12).
 וכותב: ע' צונץ צוגא"ל 63, ובכל זאת הוא מוסיף ואומר: *Wir wissen nichts Näheres über ihn*, ובאמת ר' יצחק הזה נודע לנו היטב, כי הוא רבו של רש"י הידוע בשם ר"ר הלוי כמו שהעיר צונץ שם.

ר' יצחק בן אשר הלוי, בפירוש תלמידו של ר"י קרא ליחזקאל (כ"י) כתוב כי ר"י קרא שמע פירוש אחר כו"ר יצחק הזה (ליטמאן 6).

ב. למאמרי מדרש לבו נרננה ומדרש הרנינו.

בצד 65 הוכחתי כי לעיני הקדמונים היתה פסיקתא להנוכה מיוסדת על הפסוק לבו נרננה לר', ואותה קראו מדרש לבו נרננה, מצאתי בהקאטאלוג של ספרי כרמולי וכ"י צד 58 מובא מפירוש אחר (כ"י) על התורה לפרשה ויחי: „מדרש שהרג יהודה לעשו הרשע כשבקש להרוג כמו שהעיר צונץ שם.

(1) כ"ה הניקסא ככ"י ליפליג XXX נד 124, וככ"י חוקספורד 1038 נד b 125 עולם הטי"ל ומחלפה ד' על ר"ש.

את אחיו (צ"ל אביו), ויהודה בא והרגו, ולפי שקלסתר פניו דומה קצת ליעקב לא רצה יהודה להרגו דרך פניו משום כבוד אביו יעקב, והכי איתא במדרש דחננכה שגורו גזירות על יהודה לבד לפי שקבלה בידם שיהודה הרג את עשו, ודלא כמאן דאמר חושים בן דן הרגו כדמפורש בחלק (צ"ל בהמקנא) בשעה שערער על המערה, כל המאמר הזה נובע מן התוספות על התורה שבספר הדר זקנים (ליוונו שנת ת"ר) פ' ויחי דף כ"ג ע"א, בהמדרש לחננכה שלפנינו (בית המדרש להר"א יילינק ח"א) לא נמצא זה, אולי חכונה להפסיקתא הנוכרת, ובמקום מדרש לכו נרננה נקראה מדרש דחננכה. בנוגע לגוף הענין, יש בזה חלוקי דעות, בספרי דברים רמז שמ"ח אמרו: ידיו רב לו, בשעה שהרג את עשו, בירושלמי גיטין פ"ה ה"ז: בראשונה גזרו שמד על יהודה שכן מסורת בידם מאבותם יהודה הרג את עשו דכתיב ידך בעורף אויביך, וכ"ה בירושלמי כתובות פ"א ה"ה, עוד יותר מכוזר הדבר במדרש תהלים י"ח: ואויבי נתת לי עורף, הפסוק הזה מדבר ביהודה, א"ר יהושע בן לוי בשם ר' יהודה בר אלעאי (1) מסורת אגדה היא יהודה הרג לעשו, אימתי בשעה שמת יצחק הלכו יעקב ועשו וכל השבטים לקבור אותו... והיו הולכין במערה ועומדין ובוכין והשבטים עומדין וחולקין כבוד ליעקב, ויצאו חוץ למערה כדי שלא יהיה יעקב נמאס ומתבוזה לפניהם, השחיל עצמו עשו ונכנס למערה, ונכנס יהודה אחריו, אמר: שמא הוא הורג לאבא בפנים, השחיל עצמו ונכנס ומצא את עשו שהיה מבקש להרוג את אביו, מיד עמד יהודה והרגו מאחריו, ולמה לא הרגו מנגד פניו, שהיה קלסתר פניו דומות ליעקב, לכך חלק לו כבוד והרגו מאחריו, והוא שאביו מברכו ידך בעורף אויביך, לפי המדרשות האלה יהודה הוא שהרג את עשו ובחיי יעקב אביו, המדרש סתם המובא בתוספות ובכ"ז כרמולי הוא בודאי מדרש תהלים, ומה שמוכרז ממדרש דחננכה כי גזרו גזירות על יהודה לבד וכו' הוא בודאי מיוסד על הירושלמי שהבאתי, להבבלי יש בזה דעה אחרת, והיא כי חושים בן דן הרג את עשו אחר מות יעקב, בעת שערער על מערת המכפלה (מוטה י"ג ע"א), אחר הדעה הזאת הלכו התרגום המיוחס ליונתן לבראשית נ' י"ג ופדר"א ספ"ט, וס' הישר פ' ויחי (דף ע"ה ע"ב רפוס פראג), הדעה הראשונה, כי יהודה הרג את עשו, היא בודאי הקדמוניה אחר שמוכאת כבר מהספרי כדבר ידוע לכל, ומוכאת במדרש תהלים על שם ר"י בר אלעאי, גם בס' הויבולים פל"ח יסופר כי עשו נהרג בחיי יעקב, אבל שם נאמר כי יעקב בעצמו הרגו על פי עצת יהודה, וכן יסופר במדרש ויסעו (ילקוט וישלח רמז קל"ג, ביה"ט ח"ג 4), בעל מדרש ויסעו מוסיף עוד: „וי"א לא מת (עשו) שם“, וזה בודאי כדי שלא יתנגד ספורו למאמרם בסוטה כי חושים הרגו (2), גם בעל ס' חסידים רצה לפשר בין הדעות המתולקות וכתב בעמוד 18 (הוצאת חברת מקיצי נרדמים): חושים שנתחבר אל יהודה להרוג את עשו...

מה שהבאתי באת ה' ואת ט' הביא ה' נייבאר מכ"י אחרים במכה"ע R. d. E. J. ח' י"ד עמוד 110.

ג. למאמרו ר' שמעון קרא והילקוט השמעוני.

אודות ר' יעקב בר' שמעון תלמידו של רש"י ורבו של דבנו תם יש להוסיף כי הוא חבר ג"כ פירוש על ספר יצירה והברייתא דשמואל, וז"ל פירוש הסידור קובץ אוקספורד 1102: מצאתי כתוב בספ' הר"ר יעקב בר שמעון המפר' ספר יצירה וברייתא דשמואל ורתינאה הלא בעשרים ושתיים אותיות ברא... וצ"ל בר' שמעון, וכן קרא צונץ המזכיר ח"ה צד 25, גם סדר את המחזור וכתב דיני התפלה, במחזור ויטרי צד 78: מצאתי אין אומרים והוא רחום... במחזור הרב ר' יעקב בר' שמעון, ומובאים במחזור ויטרי בכמה מקומות דינים בשמו עי"ש צד 152, 153 גם 278, וכן הובא בלקוטי פרדס דף י"ב ע"ב (ד' אמשטרדם): ומשם הר' יעקב בר שמעון (צ"ל שמעון) נמצא...

(1) בילקוט שמואל רמז קס"ג ומדרש תהלים הוללח הר"ש כנר חסרות הנולח, כ"ס ר"י בר חלנאי ומתולדה נמדרש תהלים כ"י ט"ז.
 (2) עי' סוסי גיטין נ"ה ע"ב ורס"ג נמדרש תהלים סס הערה רנ"ח והערה ר"ש רובין לקשר היובלים סל"ז סקוק י"ח.

וכן הובא דין ממנו בס' „זכרון ברית לראשונים" להר"ר גלאזברג עמוד 126, ובקובץ אוקספורד 2275: טעם סכנת תקופה אשר הועתק בספר האלקושי והוא היה בקי בחכמת המזלות¹, אודות הפירוש לאבות המיוחס לרש"י ע' תוספתא עתיקתא לרח"ט הורוויץ חלק ד' (פתחי נדה) עמוד 33, וע' מחזור ויטרי עמוד 563.

צד 134, לכתב-יד מן הילקוט יש לחשוב עוד קובץ האמבורג נו' 219 שיש שם הילקוט לסוף יואל וראש עמוס, — הר"ש ווינר מפיטריבורג הודיעני כי נמצא בטבריה כ"י מן הילקוט על התורה הכתוב בשנת ה"י"ם, — אצל ה' שליונגר מו"ס פה וזין ראיתי חומש וקרא במדבר דברים כ"י אשר הובא מתומן, עם תרגום אונקלוס מנוקד בניקוד האשורי ותרגום ר"ס גאון, ובסופו יש ההפטרות עם רש"י והילקוט, בהילקוט יש שנויים מן הנדפס.

צד 135 אודות ד' שאלוניקי הראשון ע' מה שכתב הרר"נ ראבינאוויטץ במאמרו על הדפסת התלמוד (דקדוקי סופרים אחר מסכת חגיגה צד 26 בהערה), העירני ע"ז הר"ר טהיאודור, גם העירני כי בהילקוט ד"ש נמצאים פירושים על מלות קשות גם אחר רמז כ"ה של החלק הראשון, ויען כי מן הרמז שהוא והלאה נדפסים הפירושים באותיות דומות לפני הילקוט לא התבוננתי עליהם וכתבתי בצד 137 בטעות: בד"ש יש פירושים על מלות קשות רק עד סוף רמז כ"ה...

במה"ע R. d. E. J. XXV, 44 נדפס מאמר מה' גאסטר על מקורות החלק השני מן הילקוט השמעיני, בו החליט הכותב כי החלק הוא (לנו"כ) לא נתחבר מהמחבר שהכיר את החלק הראשון (על התורה), משפטו הזה ושאר משפטיו המעוקלים לא יוכלו להתקיים לפני הבקרת המתונה, וכבר בטלתי אותם במאמר מיוחד אשר יודפס בהמכה"ע הנו' בהחבורת הבאה, פה אעיר רק בקצרה על ההשערה הנזכרת, למען יהיה ביד קוראי החוקר כל הנוגע להילקוט השמעיני. לפי דעת ה' גאסטר שונה מאד החלק הראשון של הילקוט השמעיני מחלקו השני, לפי דבריו יש בהחלק הראשון כחמישים ציונים „מדרש" סתם מבלי לכנות את המדרש בשם, אבל בהחלק השני יש יותר משלש מאות וחמישים ציונים כאלה, עוד הבדל אחר מוצא ה' גאסטר, והוא כי בהחלק הראשון מצויין המחבר על פי רוב בהביאו את הבראשית רבה את הפרשה של המדרש ההוא, אבל בהחלק השני חסרו ציוני הפרשה יותר ממאה וחמישים פעמים אשר הב"ר נזכר בו, מן השנויים האלה מוציא ה' גאסטר את התולדה ששני חלקי הילקוט יצאו מיד שני מחברים שונים, ההוכחה הזאת בנויה על יסוד רעוע, לעיני גאסטר היה ילקוט דפוס מאוחר שנשתנה הרבה מן הדפוס הראשון, הוא דפוס שאלוניקי, ומובן מעצמו כי יסוד כל החקירות הנוגעות לתכונת איוה ספר הוא הדפוס הראשון, אחר כי שנויי הדפוסים המאוחרים אינם מעלים ואינם מורידים, והנה ציוני החלק השני הנזכרים נמצאים רק בהדפוסים המאוחרים, אבל בהדפוס הראשון (גם בדפוס ווינ' וקראקא) לא נרשם „מדרש" סתם יותר ממה שנרשם בהחלק הראשון, וכל השבונותיו של ה' גאסטר בטלים ומבוטלים, גם החשבון מציוני הפרשיות של ב"ר הוא חשבון שוא. בהדפוס הראשון אין אף ציון אחד אשר ירמזו על הפרשה של ב"ר, לא בחלק ראשון ולא בחלק שני, הציונים אשר ה' גאסטר ספר ומנה הם מעשי ידי המדפיסים המאוחרים ואין להם עסק פה.

¹ לנעלה נר 93 הזכרתי כי רי"ג"ש חקר ס' האלקושי במכונה, ומילת וזמן פריצת חיטו ר' יעקב נר ילחק חלקו ס' (לא חלקוסי) טעמתיק לוחם חלמוני ללה"ק בשנת ה' כי (1260) כדעת רמ"ס (Jüd. Literatur 488. 440) כי חץ הזמן וסס חזני ומסינייס לזה.

ספר אותיות הענינים

לר' יהודה בן בלעם ז"ל.

י"ל בפעם ראשונה ע"פ כ"י פאריס, עם מראה מקומות והערות ונוספות

מאת העורך.

מבוא (סוף).

1.

מעטים הם המחברים המאוחרים לר' יהודה בן בלעם המביאים מאמרים מס' „אותיות הענינים“, המכיל רק חלק קטן מפלי לשון עברי. הראב"ע הכולל בלי תפונה את הספר הזה בדבריו בראש המאזנים: „אסף ספרים קטנים“ לא הזכירו אף פעם אחת, וכן הקמחים לא העלוהו על שפת לשונם בספריהם. אולם כפי הנראה השתמש בו ר' משה בן עזרא, המקדיש בספרו הערבי אלמחאצרה ואלמדאכרה מאמר ארוך למלות הטעם (כ"י אוכספורד, קאטאלוג נייבואר 1974, דף 112—111) ¹, ויש להתפלא עליו כי לא הזכיר את הספר הזה בשמו בעת אשר הוא מזכיר בתהלה וכבוד ספרים אחרים לבן בלעם. — מהספר הזה במקורו הערבי הוציא אלמוני מאמרים קצרים במספר רב וישימם נוספות לס' האצול לר"י בן גנאת, כאשר הראינו לדעת למעלה אות ב'. — כן שאב ממנו — ע"פ ההעתקה העברית — בעל ההערות בכ"י לייפציג (Cod. Sen. Lips. B. H. 41) ² מאמרים אחדים, אשר לא למותר אהשוב לשום אותם לעיני הקורא ³: אבן בלעם: ופירש בו ר' יונה נ"ע לו היה רעה (יחזקאל י"ד, ט"ו) כענין או כמו שהם הכירו או חרב אביא (שם פ' י"ז). (השוה „אותיות הענינים“ מאמר „לר“).

אבן בלעם: ונכתב לו בוו וענינו כמו בל, על ⁴ כל עובר לו יהי (יחזק' ט"ו, ט"ו) כן פירש בו ר' יונה נ"ע ויותר נכון שיהי לו חוזר לעובר וענינו שהיללה עצמה לכל עובר ויהיה לו [הפצו ממנה] ⁵. (שם מ' „לא“). ותרבי את תזנותך אל ארץ כנען כשדימה (שם ט"ז, כ"ט) ענינו מארץ כנען ויתכן היות כשדימה חסר ואו וענינו שזנתה בארץ כנען ובכשדים וזהו יותר נכון. (שם מ' „או“).

אבן בלעם: ויש אומ' כי או נשיש שבמ בני (שם כ"א, ט"ו) ענינו איך נשיש, (שם מ' „או“).

¹ זה המאמר הזה חזיתו ח"י"ה לאור ברוססוה לספר הזה.

² ראה דברי הח' Delitzsch בליטבל. ד' אוריינטס בנה ה' עמוד 412—411.

³ החזמכים החלה הובאו מאת הח' דיליגט בליטבל. גם ביהד עם מאמרים אחרים

הלקוחים לדעתי מס' „הפעלים הנגזרים מן השמיה“ ומס' „החננים“.

⁴ בליטבל. גם נדפס בטעוה „כליעל“ החח „כל, כל“.

⁵ שתי המלים האחרונות הסרוה בליטבל. גם והבלמחין ע"ס ס' „אוחיות הענינים“.

בספר הזה השתמש גם החכם ר' בנימין בן יהודה מרוטי — אשר לפי ההשערה הנכונה הוא בעל ההערות בכתבי יד שונים מבאורי הקדמונים תחת השם זא"ב — כי הוא הוסיף הערות אל הספר הזה (ראה למטה אות מ'). גם הוא מביא בהערותיו לבאורי כה"ק בשם בן בלעם מאמרים הלכותיים מ"אותיות הענינים", כמו המאמרים האלה, הנדפסים ע"י החכם Mathews בספרו "בנימין זאב יטרף" (Notes from verious Authors etc. (אוכספורד 1878):

כי הטאתי (תהלים מ"א, ה') א"ב (= אבן בלעם) פי' שענינו אע"פ שחטאתי לך (Mathews, p. 13). (השוה "אותיות הענינים" מאמר "כ").
הן בעון חוללתי (שם נ"א, ז') א"ב פי' כאלו בעון חוללתי וכמוהו והנה מן היאור (בראשית מ"א, ב') (p. 17). (שם מ' "הן").
שם (תהלים ס"ו, ו') א"ב לעולם לא ימצא שם עם הזמן כי עם המקום (p. 20). (שם מ' "שם").

יראתך כסלתך (איוב ד', ו') א"ב אם לא תחשוב שיראתך כסלתך ומבטתך שתשען עליה זכר נא מי הוא נקי (p. 32). (שם מ' "לא").
מאמר אחד מהספר הזה נמצא בס' "אהל מועד" לר' שלמה מאור בינו, (הוצאת ווילהיימר, ווין תרמ"א, עמוד 188): "וכפר בעדו ובעד ביתו (ויקרא ט"ז, ו') פירש בו ר' יהודה בן בלעם כמו בעבור" ¹, וזה נמצא בס' "אותיות הענינים" סוף מאמר "עד".

אולם יותר מכל המחברים הנקובים השתמש בס' "אותיות הענינים" ר' יצחק ב"ר אלעזר, מחבר ספר "הרקמה" כ"י פאריס 1225, אשר חי קרוב לאמצע המאה ה"ג למספר הנהוג ²; כי בספרו זה הכולל כל עניני הדקדוק הקדיש שער גדול בשם "שער עניני אותיות הטעם" (מן

¹ ע"ז העיר כבר פירסע בליטבל. ד. אור. שנה ז' עמוד 455 הערה 15; אולם את המלות "B. z." נחזק למחוק סס, כי יותר לא נמצא בס' "אהל מועד" על סס בן בלעם דבר הנוגע ב"אותיות הענינים".

² ראה דברי דוקס בליטבל. ט' ז' עמוד 711—705. סס עמוד 706 ברכיית החכמים הנזכרים בס' הרקמה לריב"א נאמץ שם הר"ב ב"ע המזכר בשער עניני אותיות הטעם "מחמר "סלה" (ראה הערתו למטה מאמר "סלה"), ואחרי אשר הרב"ע מזכר בכרכת המהים (כ"ע) אין כל ספק כי לא חי ריב"א בראש המאה ה"ג כאשר כתב דוקס סס. מלבד זה הלא מזכר סס פעמים אחדות ר' יהודה אלחריצ"י נ"ב בכרכת המהים (ראה דוקס סס ע' 709) והוא חי בראשית המאה ה"ג, וכבר העיר על הדבר האחרון ה"י Böttcher בספרו: Ausführliches Lehrbuch der hebräischen Sprache ע' 57 הערה 2; אך גם דעת החכם הזה המחליט כי ר' יצחק בעל הרקמה חי בערך 1160 והוא המדקדק ר' יצחק הלוי המזכר אלל ר' יוסף קמחי ור"י אבן חנון, והמכריח עמו לחשוב דבר זה ודחוק מטעמים בונים כי החת "חריז" נ"ל "חרי"ש" בס' הרקמה, והוא ר' יהודה אבן קריש, בסלה ע"י הזכרת סס הרב"ע כנ"ל. לא סה המקום להאריך אדות ר' יצחק בעל הרקמה וא"י"ה בקרוב חקדים לו מאמר מיוחד ואולי לאור דוגמאות כגוה מספרו המזכר. — ראה עוד המזכיר 1880 עמוד 10.

דף 57a עד 76b) המכיל מלות הטעם בסדר א"ב לפי פתרוניהן השונים בכתבי הקדש כמתכנת ס' „אותיות הענינים" לכן בלעם. שם ר' יהודה בן בלעם לא נזכר כי אם פעם אחת בשער ההוא, והוא במאמר „לולא", לאמר: „ויאמר ר' יהודה בן בלעם נ"ע כי לולי האמנתי לראות בטוב ה' בארץ חיים (תהלים כ"ז, י"ג) חסר התשובה ואני אומר כי לא יחסר מאומה וכו' (ראה „אותיות הענינים" מאמר „לולי"); אולם בהשקפה עיונית יש להכיר ולהוכח לדעת כי המחבר ר' יצחק שאב הרבה מחבור בן בלעם. אני אומר השקפה עיונית, יען כי ההשויה השטחית בין ב' הספרים האלה אשר השפיקה להח' דוקס להוציא את משפטו: „בשער הזה השתמש המחבר הרבה מאד בספר „אותיות הענינים" לכן בלעם"¹), לא תשפיק לנו למען הוציא משפט אמת לאמתו; כי ע"פ ההשויה השטחית יתראה לעינינו השער ההוא בספר הרקמה כמעט כגנבה (Plagiat) מס' „אותיות הענינים". אולם באמת אין לנו הצדקה להוציא על המחבר ר' יצחק בר' אלעזר משפט קשה כזה, יען כי הוא השתמש במקור קדמון, אשר השתמש בו גם בן בלעם, הוא ס' השרשים לר' יונה בן גנאה (ראה למעלה ראש אות ה'). לכן למען הראות לדעת כי בעל הרקמה שאב מס' „אותיות הענינים", עלינו לבקש דברים אשר לא ימצאו בס' השרשים לכן גנאה וימצאו בס' „אותיות הענינים" ובשער הנ"ל בספר הרקמה. המאמרים הבאים הם מהמין הזה:

ס' „אותיות הענינים".

1. את. מלה נמצאה בענין אבל אמר השם ליהוקאל הכה [בכפך ורקע] ברגלך ואמר את (יהוקאל ו' י"א), ותאמר לענין שמחה בתוספת ה"א כפולה: האח האח ראתה עינינו (תהלים ל"ה, כ"א), ותאמר לבדה: אל יאמרו בלבם האח נפשנו (שם כ"ה)².
2. אמנם, כי האמנם (מ"א ח' כ"ז) ובקמין: כי אמנם לא שקר מלי (איוב ל"ו, ד') והמ"ם נוסף. ויאמר בהא וגם אמנה אחות בת אבי (בראשית כ' י"ב) ויתכן שהוא שם מן אמונה ולא יהיה אות ענין³.
3. בלעדי. בלעדי רק אשר אכלו הנערים (בראשית י"ד, כ"ד) ובצרו בלעדי אחזה (איוב ל"ד ל"ב) ושניהם בענין בלתי והפילו היוד ממנו בהכנס יוד הסמיכה.

ישער עניני אותיות הטעם בס' „הרקמה".

את. מלת אח תאמר בעת האבל והיגון כמו הכה בכפך ורקע ברגלך ואמר את. ותאמר בעת השמחה בתוספת הא, ותהיה שניה שתי פעמים: האח האח ראתה עינינו, האומרים האח, ופעם יחידה: אליאמרו בלבם האח נפשנו.

אמנם, מלת אמנם תבוא בשרך האלף או בקמין חטף: כי האמנם, אמנם לא שקר מלי והמ"ם האחרונה נוספת כמו חנם וריקס דומם ופעם יחילופי המ"ם בה"א כמו וגם אמנה אחותי בת אבי והיא מלה לאמת הדבר ולהיותו נכון. ברערי. מלת בלעדי בטעם בלתי וזולתי בלעדי רק אשר אכלו הנערים ופעם בצרו בלעדי אחזה ובהכנס עליה היוד שהוא כנוי המדבר תפול זאת היוד כמו בלעדי אלהים יענה את שלום פרעה (בראשית מ"א, ט"ז) היש אלוה מבלעדי (ישעיה מ"ד, ח')

¹ ליפבל. סס עמוד 708.

² המאמר הזה בא בחזק לכן גנאה בקטור נמוך (ראה חזק עמוד 32 סוכה 19—18) וסס הערה 15).

³ הדברים האלה ימצאו רק בכ"י אחד מהחזק (כ"י לונדון) ולא בכ"י השני

4. בלתי. בלתי אם לכד (עמוס ג, ד')
 ובתוספת מ"ם מבלתי שבעתך (יחזקאל ט"ז, כ"ח)
 ובלמד לבלתי רום לבכו (דברים י"ז, כ') ויש
 מזהן שענינו חוץ מכך וכך ויש שענינו שלא לבלתי
 רום לבכו מאחיו ולבלתי סור 1).

5. ונמצא במקום כן ויאמר לבן הן (בראש'
 ל', ל"ד) ואין לו חבר במקרא ובדברי רבותינו ז"ל
 ימצא, (במאמר "הן").

6. וכאשר הפשתי דברי המתרגם מצאתי
 כל "כי" הרוב מהן יתרגם אותו אריוש כי יתרגם
 אותו אילוהין והוא בשישה מקומות כי ברחוב
 נלון (בראשית י"ט, ב'), כי אם אל ארצו ואל
 מולדתי (שם כ"ד, ד') כי ערות הארץ (שם מ"ב,
 י"ב) כי האלהים (שם מ"ה, ח') כי על ה' (שמות
 ט"ז, ח'), כי אתנו אנהנו אלה (דברים ה', ג')
 ויש כי תרגום שלישי כד והוא בשמונה מקומות
 וכו'... לכן מצאתי יתרגם כי עם אם אילהין חוץ
 ממקומות מעטים כי אם כה תעשו להם (דברים
 ז, ה') ארי אם כדון תעבדון להון, (במאמר "כי").

בלתי. בלתי אם לכד טעמה כמעט זולתי
 ותפול זאת היוד בהכנס עליה יוד כנוי היחיד
 המדבר בעד עצמו ומושיע אין בלתי (הישע י"ג, ד')
 ופעם יוסיפו בתחלתה מ"ם מבלתי יכלת ה'
 (במדבר י"ד, ע"ז) מבלתי שבעתך, ובלמד לבלתי
 רום לבכו ולבלתי סור מן המצוה.

תבוא במקום הין בלשון רבותינו ז"ל הן
 לו יהי כדברך ואין כמוה במקרא, (במאמר "הן").

ודע כי תרגום "כי" ארי והוא הפשוט
 ויבוא לפעמים אילהין וחס ששה כי ברחוב נלון,
 כי אל ארצו, כי ערות הארץ באתם לראות,
 ועתה לא אתם שלחתם אותי הנה כי האלהים,
 כי אתנו אנהנו אלה פה, לא עלינו תלונותיכם
 כי על ה' ויתרגם לפעמים כד והם שמונה
 ואלה הם וכו' וכל כי אם הקשורים יחד תרגומם
 אילהין חוץ ממתו מספר כמו כי אם כה תעשו
 להם שתרגומו ארי אם כדון תעבדון להון.
 (במאמר "כי").

מהמשלים האלה יוכח הקורא לדעת כי הם 'אותיות הענינים' היה
 לעינים להמחבר ר' יצחק ברי' אלעזר, אך בכל זאת לא עשה מעשהו כמחקה
 עבודת רעהו כ"א עוד הרבה יותר מאשר השתמש בחבור בן-בלעם השתמש
 בס' השרשים לבן גנאה וגם הוסיף דברים רבים מדעתו ולכן נמצא בשער
 הנ"ל בספר "הרקמה" הוספות רבות לעמת ס' 'אותיות הענינים'. ובהיות
 סגנון ספר הרקמה קל וברור באופן אשר כל קורא ירוץ בו, חשבתי לטוב
 לתת מדי פעם בפעם בהערותי, 'לאותיות הענינים' לשון ספר הרקמה (אשר
 למען הקצור אכנהו: ר.) במקומות אשר לשון הספר אשר לפנינו איננה
 צחה וברורה כהוגן ובמקומות אשר דברי המחבר אינם מפורשים היטב
 ובס' הרקמה הם יותר מפורשים, או במקומות אשר יש בין ב' המחברים
 איזה שנוי הראוי להעיר עליו. גם אתן בהערותי את הנוספות הנמצאות בס'
 הרקמה אחרי אשר גם הספר הזה הוא ס' עתיק אשר לא ראה עדן אור.

ז.

בדבר סגנון הספר נראה כי המעתיק נהג מעט את עטו בכברות,
 ביחוד במלים המלאכותיות, כי הדרך לא היתה סלולה בזה לפניו, וגם בחפצו

(כ"י רואן) ובהערה העברית. ומזה הוכחנו למעלה סוף אות ב כי הם הוספה מאוחרת ע"ס
 ס' 'אותיות הענינים' וממנו שאב בעל הרקמה.

1) המחבר הזה אשר ימלאו בו דק מניס אחדים בין בן בלעם וכן אלעזר כה נרוב
 אריכות בספר השרשים לבן גנאה, ולכן נראה כי בן אלעזר לא קצר את הדברים מדעתו
 כי אם שהחמם בדבריו בן בלעם אשר קצר דבריו בן גנאה לפניו.

לתת העתקה נאמנה מהמקור הערבי נמשך פעמים רבות גם בלשונו אחריו המקור, מבלי התבונן היטב, אם יתכן להקות בשפת עבר את הסגנון הערבי ואם יובנו הדברים על נכון. כבר הזכרתי למעלה (אות א') שמוש המעתיק במלת „לכן“ שלא כדת לשון הקדש כ"א בפתרונו הערבי ועתה אוסיף עוד משלים אחדים: אמונתו (מאמר „או“), אמתו (מ' „מן“), האמת (מ' „בין“) בפתרון „חיקיתה“, „חקה“ או „אלחק“, תחת משפטו בעברית; להתבונן (מ' „אף“, „הן“ ועוד) = ללאסתפאהם בערבית, תחת לשאלה בעברית; הפעל צרף בפתרונו הערבי: השתמש ב¹); ואם (מ' „אשר“) בפתרון „אם כי“ כמו „ואן“ בעברית; קרוב עם מ"ם השמוש במלה הסמוכה כמו בערבית²). — בכלל מתאמץ המעתיק לכתוב בלה"ק טהורה, אך בכ"ז לא נמנע מהשתמש גם במלים ארמיות ותלמודיות, כמו: בשביל (מ' „אין“ „אן“ ועוד), בעת אשר הוא כותב ע"פ רוב: בעבור; המקום (מ' „או“ „עד“) בתור כנוי לה; היוץ מכך וכך (מ' „אם“, „בלתי“), כאשר היה כך וכך (מ' „אשר“), בכאן (מ' „אלה“), וארע לו מה שארע (מ' „זולתי“). — לאחרונה לא למותר אחשוב לרשום בזה רוב המלים המלאכותיות המיוחדות למעתיק הספר, ואשר אינן נפרצות בספרי המדקדקים המאוחרים: כ"ף הדמות (כה, על): הבנין הכבד תחת בנין הפעיל (הא)³); המדבר⁴ [= אלמתכלם] (אן, הן), או מדבר בעד נפשו⁵ (אנכי, מן);

¹) גם הראב"ע משהמם הרבה בפעל „גרף“ בפתרונו הערבי לענין נטיח המלים (Wortbiegung) ראה למשל מאזנים ד' חופיבאך דף ג' ע"ב: „והפעלים כל מלה שחצ"כרף" וסע הערה רו"ה, וכן בהערה ספרי ר"י חיוג כוחו הראב"ע את הפעל „גרף“ כמו במקורו הערבי, בעת אשר ר' משה גיקאשילא העתיק את המלה הזאת בחופים שונים לפי הענין, ראה באחד, Die Terminologie des Jehuda Hajjüg בספרי האקדמיים הוויית מחלקה הפילוסופית — ההיסטורית, שנת 1882, עמוד 1127. הנה גם ספר הגלוי לר' יוסף קמחי (הנאח מאחיאוס) ראה ע' 37: „שעמים מנערסס בשמוס“.

²) אל המעלים האלה נוכל לגרף גם את המבטאים: מלה ענינה עם הזמן (מ' „חש“), שאלה בעבור מקום (מאמר „א“), מלה בעד נמאזים (מ' „אלה“), שנה על שנים ועל שנים (מ' „כי“). [וכן נמאז בדקמה לכ"ג סוף עמוד 125].

³) וכן כס' „הפעלים הנגזרים מן השמות“ מ' „חכר“: „הבנין הכבד... האביר על משקל הפעיל“. הלשון הזאת נמאזת גם בספרי ר"י חיוג, ראה חותיות הטוח הערה הראב"ע הנאח דוקס עמוד 14: „והכבד שהוא מצונה מבנין פעלתי, כמו הפעלתי, אולם ע"פ רוב נקרא בנין הפעיל אלל הקדמונים בשם בנין הכבד הנוסף, וראה שם עמוד 28 הערה ר' משה גיקאשילא.

⁴) הלשון הזאת רגילה אלל הראב"ע, ראה באחד שם עמוד 1135.
⁵) קן נמאז אלל הראב"ע ראה מאזנים דף י"ז ע"ב, ובלשון הזאת משתמש גיקאשילא בהערה, ראה באחד שם; הנה הלשון מדבר לנפשו אלל ר"י קמחי, (ס' הגלוי ע' 67 מאמר „חשה“).

מוכרת (הן) בענין טעם מפסיק¹; ; סמיכות או סמיכה גם הפעל סמך
 (במקומות רבים) בענין כנוי²; ; לשון פיוס³ (אולי, מה, נא); על דרך
 שקול הדעת (כי)⁴; ; לענין תגרה⁵ (אולי, אך, לו, רק), אשר ענינו אי-
 רצון. גם נזכיר כי המלה „אות“ תבוא בספר הזה בלשון זכר (השוה למשל
 מ' „לא“), וכן שמות אותיות הא"ב (כמו: שהבית נוסף, מ' „כך“)⁶. — בנוגע
 אל לשון המתבר בעצמו אזכיר רק כי הוא מכנה פסוק מעזרא: לשון
 תרגום⁷ (ראה מאמר „אל“), וכי הוא קורא את כתב ס' שמואל בשם
 מחבר⁸ (מ' „כה“).

ח.

המשלים אשר הבאתי מסגנון העתקת הספר הזה יספיקו לדעתי
 להראות לכל מבין כי ההעתקה הזאת היא עתיקה וקודמת לזמן
 הקמחים, ובצדק ובמשפט נוכל לשער כי מוצאה מראשית המאה הי"ב. —
 אולם מה שם המעתיק כי נדע? קרוב הדבר כי שמו היה כתוב בראש ס'
 התגנים הבא בקובץ הפאריסי בראש ג' ספרי ריב"ב (ראה למטה אות ט');
 אולם למורת רוחנו העלים הראשונים מס' התגנים חסרים בכ"י האחד אשר

¹ כן משתמש במלה „מוכרת“ גם הרשב"ע, ראה למשל מאזנים דף כ"ז וכו' ע"א
 וזוהו (הוצא ליפתח) דף י"ב ע"א. הלבן „מוכרת“ בענין הזכר נמצאת לרוב אלל בעל האגרון
 הקדמי ר' דוד ב"ר אברהם (ראה לקוטי קדמוניות לר"ש פינסקר מעמוד ק"ס עד קס"ב).
² זה רגיל מאד אלל הרשב"ע, ראה למשל אזהרות הטח העתקה ח"ע, עמוד 12:
 „ויו הסמיכה“, שם ע"י 63: „סמיכות הפעול“ ושם ע"י 81: „סמיכות הפועל“, וכל זה בפחרון
 כנוי, ראה בחכר שם ע"י 1134, וכן נמצאה הלבן הזאת בענין כנוי אלל דונש (ראה
 השונוהו על רס"ג הוצאה Schröter ספן 104).

³ גם זה נמצא אלל „הרשב"ע“, השוה למשל מאזנים כ"ז עמוד ח': „והס לבן פיוס“.

⁴ הלבן שקול הדעה נמצא פעמים רבות אלל הרשב"ע, ראה בחכר, Abraham
 Ibn Esra's Einleitung zu seinem Pentateuchcommentar, נדפס בספרי
 האקדמיים הוינייה, מחלקה הפילוסופיה-ההיסטורית, שנת 1876, עמוד 425 הערה 1.

⁵ גם זה נמצא אלל הרשב"ע, השוה מאזנים ד' י"ט ע"ב: „אזנה מלשון סן שהוה
 הגר הי“.

⁶ כן הוא השמוש הרגיל אלל הרשב"ע, ראה בחכר, Abraham Ibn Esra
 als Grammatiker עמוד 46 הערה 1.

⁷ כן כותב ר"י בן נחא (אלול עמוד 749): קול אלהגוס (לשון התרגום) וכונחו
 לטקוק מדניאל, ראה בחכר, Aus der Schrifterklärung des Abulwalid עמוד 57,
 וכן דרך הפחרון, ראה הקדמה המויל ר"ז כ"ט עמוד XX. הכנוי „הרגוס“ ללבן ארסית אשר
 גדניאל ועזרא וגם בחורה נמצא כבר בצרייחא שבה קט"ו ע"ב: „הרגוס שבעזרא ושדניאל ושחזורה“
 (על הצרייחא הזאת העירנו יודי הרהיח ר"י הכהן ויסעינאקי בסיוחו בצרלין).

⁸ כזה נמצא גם אלל הרשב"ע, ראה למשל מאזנים ד' ה' ע"א: „כי הנחבר לא רשם
 להאריך“ וכונחו לכותב ס' דברי הימים.

נשאר לפליטה וכל אשר נוכל להגיד אדות המעתיק יוכל להיות רק בדרך השערה. והנה במשך עסקי בספר הזה נולדה לי השערה ע"ד המעתיק, אשר אמנם אדע כי לא אוכל לחזק ולהוציאה בעזרת האמצעים אשר בידי עתה מגדר השערה לגדר החלטה, אך בכ"ז אדמה כי לא יזיק להפיצה בקהל, יען כי אם אולי תתחזק בימים הבאים ע"י טעם חדש נרויה לקרוא על העתקת ספרי בן בלעם (כי מעתיק אחד העתיק שלשתם) שם חכם מהולל ונודע למשגב בעמנו. ע"פ השערתי המעתיק הוא ר' אברהם בן עזרא, אשר כנודע העתיק את ספרי ר' יהודה חיוג. על השערתי הזאת יש לי סמך וסעד בסגנון ההעתקה המתאים בכלל לסגנון הראב"ע בספרי הדקדוק ובהעתקת ספרי חיוג, כאשר הכיר הקורא כבר ע"פ ההשתוות בין סגנון "אותיות הענינים" ובין סגנון הראב"ע אשר העירותי עליהן בהערותי לאות הקודם. — מלבד זאת יש לי סמך להשערתי ממקום אחר, והוא כי בכה"י מספרי בן בלעם נמצא פעמים אחדות (פעם אחת לס' "אותיות הענינים", פעם אחת לס' "הפעלים הנגזרים מן השמות" ושתי פעמים לס' "התגנים") הערות המתחילות: אמר אברהם, ומהשם הזה ומתכן ההערות נראה כי בעליהן הוא הראב"ע¹, (אשר כנודע היה דרכו להזכיר שמו בספריו במלות "אמר אברהם", השוה למשל ס' הנקוד, הוצאת דוקס, ע' 185 וספר שפת יתר בסופו). ואם הראב"ע הוא בעל ההערות האלה קרוב הדבר יותר כי גם הוא בעצמו העתיק את ספרי בן בלעם, מאשה נאמר שהוא לא העתיקם ועשה את הערותיו להמקור הערבי או להעתקה אשר נעשתה ביד אחד מבני דורו והערותיו אשר העיר בהאכסמפלר אשר לו לבדו נשמרו בהעתקה העברית אשר לפנינו. — ע"פ השערתי הזאת תסור גם כן פליאתי למעלה צד 120 הערה 3 על פריפוט דוראן המביא בספרו "מעשה אפוד" כי הראב"ע קרא למלות הטעם "אות ענין" ובכל ספרי הראב"ע הידועים לא נמצא כזאת? אולם אם הראב"ע הוא מעתיק הס' "אותיות הענינים" צדקו דברי פריפוט דוראן, כי מלבד שם הספר נמצא פעמים אחדות גם בגוף הספר הלשון "אות ענין".

ט.

את הספר הזה אני מוציא לאור על פי כתביד אחד עתיק לימים, הוא כה"י הכלול בקובץ הנכבד הגנוז בבית-עקדי-הספרים הלאמי בפאריס, נומרא 1221 בכה"י העברים. תבנית הקובץ הזה קטנה (16⁰) והוא כתוב על קלף בכתב מרובע יפה. לפני הספר "אותיות הענינים" (f. 17—34) בא בקובץ הזה ס' התגנים לבן בלעם, אך בראשו חסרים דפים אחדים, ואחריו יבוא ס' "הפעלים הנגזרים מן השמות" לבן בלעם (f. 34—43). אח"כ יבוא עוד הספרים האלה: ס' "צחות", יסוד מורא וסוד תורה וס' "מאזנים" להראב"ע, ס'

¹ גם הכו ב"י (חיי עולם ח"א עמוד 56) שער כבר כי "אברהם" המציג על המחבר חזר כס' "הפעלים הנגזרים מן השמות" הוא ר' אברהם בן עזרא.

„טעמי המקרא“ המיוחס לר' יהודה בן בלעם וס' „ראשית הלכה“ לר' שמואל בן יעקב. שם מעתיק (Copist) כל הספרים האלה הוא מנחם ישלם בן בני מין, ועשה את עבודתו הזאת בחדשי סבת ושבת בשנת ה'א ע"ז (ראש שנת 1318 למה"ג)¹.

והנה באוצר הספרים הפאריסי הנ"ל נמצאת עוד העתקה מס' „אותיות הענינים“, הכלולה בקובץ 1251 מכה"י העברים (f. 91—108b); אולם נעלה לי מכל ספק כי ההעתקה הזאת נעשתה בחקוי גמור ע"פ כתב-היד נומ' 1221 הנ"ל ואין לה כל ערך עצמי². ואלה הוכחותי: א) בראשית ההעתקה ההיא באו ג"כ המלים: „חיבור ר' יהודה הנזכר ז"ל“ כמו בכ"י 1221, אשר ר' בן בלעם נזכר בו בראש ספר התגנים (ראה הערתי לראש הספר), והמעתיק השני לא שם לבו כי בהעתקתו לא נזכר ר' יהודה כ"א זאת הפעם הראשונה. ב) לא רק תכן העמודים כ"א גם כל שורה ושורה שוה בכמות המלים בשתי ההעתקות. ג) בדף 94 ע"א וע"ב הניח המעתיק בכ"י 1251 חֶלֶק ולא נבין מפני איזה סבה; אולם אם נשוה במקום ההוא את כה"י 1221 נמצא כי גם שם חֶלֶק מפני נקב הנמצא בהקלף, והמעתיק השני חקה זאת ויעש חֶלֶק כמתכנתו למען ישוו העמודים לעמודי המקור אשר לפניו. ד) יש בהעתקה השנית שגיאות אשר נולדו להמעתיק במקומות אשר בכ"י 1221 אין האותיות כתובות כראוי, למשל במאמר „אולי“ כתוב בכ"י 1251: „ויבא עליה מן בלא מן“, וצ"ל „בלא נון“ וכן נתקן ע"י סופר מאוחר ממעל הכתב, והנה השגיאה הזאת נולדה להמעתיק ע"י כ"י 1221 אשר בו כתובה המלה האחרונה שלא כהוגן ונראה כמו „מן“.

בכ"י 1221 תמצאנה הערות רבות על גליון ספר „אותיות הענינים“ המכילות ברובן הוספות ע"פ ספרי אבן גנאח (בראש ההערות כתוב: „א"ג“), א"ע וקמחי ופעמים אחדות ההערות התומות בשם זא"ב הנודע לבעל הערות לספרי קדמונים, ואשר כפי הנראה הוא מאסף כל ההוספות. והנה לטהוספות ע"פ ספרי המדקדקים הנזכרים אשר ספריהם נמצאים ביד כל אדם אין ערך לתכלית ספרנו ולא אישים להן לב; אולם ההערות אשר השם זא"ב התום עליהן והמכילות דברי עצמו תמצאנה מקום בהערותי להמקומות

¹ בסוף ס' „הפעלים הנגזרים“ כתב המעתיק: נשלם שבת לאל נעלם ביד מנחם ישלם ב"י בנימין וביום ד' שנת המז"ל (כנ"ל החה, המול"ה) כ"ח לחדש העשירי; ובסוף ס' החוה: נשלם ס' חוה ולאל רוב חושבות, על יד מ"י בנ"ל (= מנחם ישלם בן בנימין [לוי]?) בליל ג' י"ט ימים לשבת שנת המז"ל; ובסוף יסוד מורה וסוד הורה: ביד מ"י בנ"ל בחני ליל ו' כ"ח לשבת המז"ל; ובסוף המאזנים: ביום ו' י"ד לשבת שנת המז"ל; ובסוף טעמי המקרא: ביום ד' י"ט לשבת המז"ל. לפי זה נשלמו ב' הספרים האחרונים לפני הספר הקודם להם!

² הח' מונק שער זה כבר ברשימה כ"י פאריס, ראה הקאטלוג הולאח זמנכ"ב בסמן הזכר: Cette copie semble avoir été copiée sur le n° 1221.

אשר תסבינה עליהם. ובדבר השם זא"ב¹) העירני זה לפני שנה הרב החכם ד"ר אברהם ברלינר נ"י בברלין על דבריו הנכונים שכתב בהמאגאצין 1874 עמוד 54, כי זא"ב הוא ר"ת, זאת אמר בנימין ובנימין זה הוא החכם ר' בנימין ב"ר יהודה ממשפחת בוציקו (Bozecco) אשר חבר באורים לקצת ספרי התנ"י (ראה „אור החיים" לרח"מ עמוד 279). לדעת הח' ברלינר נתן תקף החכם Mathews בספרו „בנימין זאב יטרף" Notes from various Authors etc. עמוד 4—5.

עתה אשא כפי למרום ואודה לאל הגומר עלי, אשר נתן לי הכח והעז בימי נדודי להחל ולגמור עבודתי הזאת ביחד עם ספרי האשכנזי קצת לאור בברלין. ומי יתן ופעלי הדל הזה, ראשית פרי שקודתי בספרי קדמונינו ז"ל הטמונים בכ"י, יפיק רצון מאת הקוראים המבינים ודורשי חכמת ישראל, והיה זה שכרי! ²)

ווין. ר"ח אייר התרנ"ג.

¹) רח"ג כתב בלי כל מוסף באו"ג ח"ב נד 9 כי זא"ב הוא ר' יוסף בן זאב ארו ויבא הח' דוקס אחריו ויכתוב כי, הוא בלי ספק ר' יהודה בן בלעס הנקרא בלבון ערכית א"ב זכרי א", ולפלא הוא כי דוקס אשר הדסים דוגמאות מס' „אוחיות הענינים" (ראה למעלה עמוד 117 הערה 2) לא ראה כי זא"ב חתום פעמים אחדות בשולי ההערות לס' הזה, וא"כ עשה בן בלעס הערות לספר אשר חזר בעצמו? — גם נעלם ממנו כי זא"ב מביא דברים גם בשם הקמחי.

²) והגני מבקש מאת הקוראים הנכבדים אשר ימלאו חסרות ומגרעות בהוצאתי ובהערותי כי יואילו להעירני עליהם ולדון אותי לכף זכות, כי עבדתי עבודה צעודה המחשבות ובסיווגין, צבירות ארבע ארצות (זרפה, אשכנז, שווייץ, אוסטריה), אשר בכלן לא מנאתי המרגוע הנחון לעבודה מדעית; גם חסרו לי צעה העבודה כמה ספרים מועילים, — כי גם בי נמלאו דברי הח' סד"ל ז"ל באחד ממאמריו: „אין ספרים לאשר אין לו כסף, ואין כסף לאוהבי האמת!" — [מדי דברי בחסרון-ספרים אחשוב לי לחוב קדוש להזכיר לברכה את החכם המנוח Isidore Loeb ז"ל, מזכיר חכמה כ"ח בפאריס (אשר לדאבון לב כל אוהבי חכמה ישרון נאסף אל עמיו בלא עתה), אשר בחסדו, אשר מאך לי מדי טעם בפעם בימי שנהי בפאריס, נתן לי במהרה מאוצר ספרי החברה את ס' השרשים (כתאב אלאלול) לר"י בן גנאה, היקר בערכו ובחמירותו, ואשר היה הכלי הראשי לעבודתי בספרי ר"י בן בלעס].

זה ספר

אותיות הענינים (1)

הנמצאים במקרא

חיבור ר' יהודה הנזכר (2) ז"ל.

דע האל ילמדך וידריךך בדרך הישרה (8) שחברתי לך כל מה שבקשת (4) ממני לחבר אותיות הענינים (5) וזכרתי ענין כל אחד והבאתי ראיה מאחד או משנים וחברתים על דרך האותיות (6) כדי שיהא הטבוקש נמצא במהרה.

אָבֵל. (7) אבל בן אין לה (מלכים ב' ד' י"ד) אבל שרה אשתך (בראשית י"ז, י"ט), כמו ואולם או רק הוא הדבר בן (8). ויהיה לענין אמת,

(1) ע"ד הכנוי הזה למלות הטעם ראה המבוא אות א'.

(2) ר"ל הנזכר בראש ספר התגנים הכתוב בכה"י אשר לפנינו לפני ס' „אותיות הענינים“ ראה המבוא אות ט'.

(3) בן מתחיל גם ספר הנקוד לר' יהודה חיוג בהעקת הראב"ע: „דע האל ידריךך בדרך הישרה“ (הוצאת דוקס עמוד 179, הוצאת נוט עמוד 120); אולם בהמקור הערבי מהס' הנזכר (הוצאת נוט ע' 1) כתוב: „אעלם ירחמך אלה“ (דע ירחמך האל). — הישנה גם בן ס' האמונות והדעות לרס"ג (הוצאת קראקא עמוד 15): „דע אלהים וישירך האישי המעיון בספר הזה.“ (4) כ"י: „שביקשתה“.

(5) הדברים האלה ערוכים אל אחד מתלמידיו המחבר או ידידו; וכן כתב המחבר בהקדמתו לבאוריו על הנביאים כי אחד התלמידים השוקדים על דלתות החכמה בקש ממנו לחברם. גם בסוף ס' „הפעלים הנגזרים מן השמות“ כתב המחבר דברים בלשון נכח: „אלה הם האל ילמדך להועיל די יכולת דעתו... ולא נעלם ממך יגיעת קביון וכו' וכן בסוף ס' „התגנים“: „שמח בכל מה שזכרת... והמקום יאמצך למלאות שאלתך“ וכו'; וגם בזה בונתו אל תלמידו או ידידו, ראה

Studien über Abu Zakarija Jachja Ibn Bal'âm עמוד 12—13.

(6) ר"ל בסדר הא"ב. — פה המקום להעיר כי סדר הא"ב בספר הזה — וכן ביתר ספריו המחבר — איננו מדוקדק בתוך כל אות ואות, למשל המלים: אהה, אלה, אמש, אמנס, אולם, אלו, תבאנה אחר המלה „את“, והמלים: בין, בלעדו, אחר „בלתי“, בן יבוא בס' „הפעלים הנגזרים מן השמות“ הפעל „אבס“ אחר „אהל“, „בער“ אחר „ברך“ וכו'; ובס' „התגנים“ יבוא המאמר „בוז“ אחר „בקבוק“, „גזר“ אחר „גרה“, „דביר“ אחר „דל“ וכו'.

(7) ז"ל המאמר הזה בר. [בס' הרקמה לר' יצחק ב"ד אלעזר כ"י, ראה המבוא אות ו']:
„אבל אדונינו המלך דוד המליך את שלמה (מלכים א' א' מ"ג) מלה פתחון דברים וטעמה שהדבר כן הוא וכמות אבל אשה אלמנה (ג' כי) (שמואל ב' י"ד, ה'), אבל בין אין לה (*). ופעמים תהיה לאמת הדבר להיותו נכון וקים כמו אבל שרה אשתך, אבל אשמים אמתו, וכן דעת המתרגם בהם כי תרגום: בקושטא, ותהיה בטעם אולם כמו אבל העם רב והעת גשמים“ — הדברים האלה הם, מלבד הראיה מהתרגום, העתקה נאמנה מס' השרשים (כתאב אלאצול) לר' יונה בן גנאת, הוצאת נייבואר 12, 17 (**). והלאה!

(8) הלשון קשה (השוה עם זה לשון הר. אשר הבאתי בהערה הקודמת ולשון הרד"ק בשרשים: „או אין זה כי אם זה“), ואולי צ"ל „הדבר הוא בן“.

(* מראה עקומום הכפויים הנאים כפיים לא יבוא פעם שנים כהערום.
(**) המספר הראשון (ללד שחל) הוא מספר העמוד והמספר השני (ללד ימין) הוא מספר השורה.

כמו אבל אשמים אנחנו (שם מ"ב, כ"א), ונמצא בענין ל כן והוין¹, כמו אבל העם רב והעת גשמים (עזרא י' י"ג).

אז. אמונתו² שיהיה בין שני דברים: איש או אשה או משפחה או שבט (דברים כ"ט, י"ז) ונמצא במקום אם³: או בן יגה או בת יגה (שמות כ"א, ל"א) ורציתי הראשון. וימצא מקום ואם לא, כמו [אן] איה אלהי המשפט (מלאכים ב' י"ז)⁴ וזה הדבור לכת אחת מהנופרים כי היו חושבים שאין שם שופט בעבור ראותם אורך אפיו לרשעים בזה העולם ועל זה אמר הנביא: באמרכם כל עושה רע טוב בעיני ה' ובהם הוא חפץ או איה אלהי המשפט, והעיקר כי היו מבקשים מהנביא שישאל מהמקום שלא יאריך אפו. ויהיה לפרט דבר שנוי: או נפש אשר תגע בכל דבר טמא או בנבלת חיה טמאה או בנבלת בהמה טמאה או בנבלת שרץ טמא (ויקרא ה' ב')⁵. ויש אומרים⁶ כי או נשיש שבט בני (יחזקאל כ"א, ט"ו) ענינו איך נשיש⁷.

אולי. אולי ישמע ה' אלהיך, (מ"ב י"ט, ד') הרוב לשון פיוס ותקוה וימצא בענין תגרה⁸: אולי יעשה זרים יבלעוהו (הושע ח' ז') או יהי ענינו

(1) בכ"ו: "ל כם והוין", אשר אין לו כל באור. המלים "ל כן והוין" הן העתקה מלית מדברי האצול (שם): "ל כן וגיר אן אלמטר כדא" ר"ל אולם, אפס כי הדבר כן, המלה "ל כן" באה פעמים רבות בספר הזה בפתרון "ל כן" (אולם, אפס כי) בערבית, כמו במאמר "אך": "ותחיה לענין ל כן"; במאמר "אולם": "ענינו כמו רק ול כן"; במאמר "כן": "וזה פי' נכון, ל כן איננו מענין הכתוב"; במו' "רק": "וימצא לענין ל כן, וכן משתמש במלה הזאת הראב"ע, ראה המבוא אות א'; אולם אצל המעתיקים בני תבון, המחקים גם הם פעמים רבות את הלשון הערבית נגד רוח לשון עבר, לא כצאתי מלת "ל כן" בפתרון "אולם", ותחת זה שגורה אצלם המלה אבל הרגילה במשנה.

(2) ר"ל משפטו, והוא העתקה מלית מן "חקיקתה" בערבית (השנה אצול 14, 24), ראה המבוא אות ז'.

(3) ר. הוסיף: "שהוא לתנאי", השנה אצול 19, 24.

(4) השנה "אצול" שם ש' 25-28 ופי' רש"י להכתוב ההוא: "או אם אין זאת איה אלהי המשפט שאינו נפרע מהם".

(5) ר. ביתר באור: "ותבוא אחר כלל במקום פרט: או נפש אשר תגע בכל דבר טמא זה הוא כלל או בנבלת חיה טמאה או בנבלת בהמה טמאה או בנבלת שרץ טמא זה הוא פרט וכונתי על או השניה והשלישית והרביעית ולעולם לא תורה על זה הענין רק אם תהיה שנויה או משלשת כזה". ראה אצול שם ש' 28 והלאה (באריכות יותר).

(6) הוא ר' יונה בן גנאת, ראה אצול 12, 25.

(7) ר. הוסיף: "ולפעמים תבא במקום ו'ו העטף, כמו או הודע אליו הטאתו (ויקרא ד' כ"ח) הטעם והודע אליו, או אז יכנע לבכם (שם ב'ו, מ"א) הטעם ואז יכנע, כמו ואז ירצו את עונם (שם) [ראה אצול 15, 24 והלאה]. ופעמים תבא ללא צורך כמו מי יגיד לי או מה יענך אביך קשה (ש"א כ' י') [ראה אל למע עמוד 284 שורה 25 והלאה]. ולפעמים יפלוה ויהיה המקום צורך אליה, כמו כי אמר מקרה הוא בלתי טהור הוא (שם ב'ו) הטעם או בלתי טהור, ותבא אחר ה"א התמה במקום אם, כמו היש למטר אב או מי הוליד אנלי טל (איוב ל"ח, כ"ח)".

(8) מלשון מגור, ר"ל לענין יראה (== "מבוקף" באצול 16, 26), ראה מחברת מנחם צד 59 ע"א המפרש מתגרת ירך (תהלים ל"ט, י"א) מלשון מורא, וראה המבוא אות ז' — ר. תחת זה: "ותבא במקום אם", כהפירושי השני הבא אח"כ, אשר הוא דעת ר' יונה באצול שם ש' 20, וכן פי' רש"י: "אף אם יעשה קמח זרים יבלעוהו" וכו', השנה גם רד"ק בפרשים ובבאורו לכתוב הזה.

ואם יעשה. ונמצא במקום לולא, כמו אולי נטתה מפני (במדבר כ"ב, ל"ג) (1) וכן יעשו הישמעא לים בלשונם שיביאו מלת ענין תחת חברתה (2).

אז, מלה ענינה עם הזמן (3), עבר או עתיד (4): אז ירדו לשערים (שופטים ה' י"א) או ישיר משה (שמות ט"ו, א'), אז ידבר יהושע (יהושע י', י"ב) ויהיה בענין אמת (5): אז יאסוף אותו מצרעתו (מ"ב ה', ג'). ויוסיפו עליה יוד: אזי חיים בלעונו (תהלים קכ"ד, ג'), אזי המים שטפוננו (שם פסוק ד') (6). ויבוא עליה מן בלא נון (7): ומאז באתי אל פרעה (שמות ה' כ"ג), מאז היתה לגוי (שם ט' כ"ד). ויבוא בננון: ומן אז תדלנו לקטר (ירמיה מ"ד, י"ח) (8), וביאת מן עליה להתחלה וכן הוא בלשון ישמעא לים (9).

אח. (10) מלה נמצאת בענין אכל, אמר השם ליחזקאל: הכה [בכפך ורקע]

(1) ר. הוסוף: "וכן דעת המתרגם בה ועל זה הדרך אמר המשורר: אולי דמעות בחרי נדחו השקו לחיי עד אשר צמתו". [החרו זהו הוא לר' שלמה בן גבירול, ראה דוקס, שירי שלמה עמוד 20 והמאמר היקר על הענין הזה להחכם המנוח ר' שניאור זק"ש ז"ל בהצופה להמגיד ש"ו עמוד 379]. הפירוש הזה למלת "אולי" נמצא גם במחברת מנחם ערך "אולי" באצול 17, 26, ברש"י וראב"ע לכתוב ההוא ובס' הערבי אלמחאצרה ואלמדאכרה לר' משה בן עזרא כ"י אוכספורד דף 111 המביא ג"כ דברי המשורר הנזכרים (ראה דרנבורג, Opuscles ע' XVII—XVIII).

(2) נראה כי המעתיק העברי קצר פה דברים אחרים מהמקור, וכן היה כתוב בו: "מוצע בעץ חרוף אלמעאני מבאן בעץ וקד תפעל אלערב מתל הדא קיל לולא נול הדא אלקראן במעני אל"א" (בעברית: ושם מלה אחת במקום רעותה וכן יעשו הערבים, כאשר נאמר: לולא נול הדא אלקראן [כי ירד הספר הזה] [קראן סורה מ"ג פסוק ל') במקום אל"א [=אס רק]), כי הדברים האלה נמצאים בכ"י אוכספורד מהאצול (20—18, 26) ואינם נמצאים בכ"י רואן ובהעתקה העברית (ראה שם הערה 38) ונראה כי אינם מגוף הספר כ"א נלקחו מס' "אותיות הענינים" כמו הרבה מאמרים אחרים, ראה המבוא אות ב'. — דברים דומים לאלה כתב המחבר גם בכאורו לדברים י"א כ"ז (ראה הלקוטים מכאורו בן בלעם לס' במדבר דברים [אשר נדפסו בתור הוספה לספרי האשכנזי Studien etc. ח"א], עמוד XVIII) ושם הזכיר מלבד הכתוב אולי נטתה מפני את (השוה למטה מאמר "טרם"), וכן בכאורו לישעיה מ"ג, כ"א (R. d. E. J. חלק כ"ג עמוד 18).

(3) מלת "עם" פה הוא העתקה ממלת "מע" בערבית אשר תשרת גם לענין זמן כמו "מע אלעשה", לעת ערב, ונמצא שמוש כזה במלת "עם" גם בכח"ק: ייראוך עם שמש (תהלים ע"ב, ה'), ראה גם למטה מאמר "עם".

(4) המקור הערבי מזה נמצא באצול 19—18, 29, והם הדברים המוסגרים, יען כי ימצאו רק בכ"י אוכספורד ולא בכ"י רואן ולא בהעתקה העברית, ראה שם הערה 78. — ובר, כתוב: "וענינה (ענין מלת אז) הפך עתה, כי אז יורה על זמן עבר ועתה על הזמן האמצעי העומד, כמו בכחי אז וכחי עתה (יהושע י"ד, י"א)", ראה אצול 10—9, 30.

(5) ר"ל להחלפת דבר בתור משפט הנסמך על משפט קדום לו, השוה אצול 20, 29.

(6) אצול שם ש' 22—21.

(7) המקור הערבי מזה נמצא באצול שם הערה 76.

(8) ראה שם ש' 25—24.

(9) כונתו למלת "כנ"ד המורכבת גם היא מן המלים "מן" ו"אד" ונבדלת בפתרונה מן "אד" כי "אד" אינו מורה על התחלת זמן ו"מנד" מורה על התחלה כמו "מאז" בעברית, ראה אצול 10, 30 והלאה המבאר הדבר בארוכה.

(10) לשון המאמר הזה בהרקמה ראה במבוא אות ו'.

ברגלך ואמר אח (יחזקאל ו', י"א)¹. ותאמר לענין שמחה בתוספת ה"א כפולה: האח האח ראתה עינינו (תהלים ל"ה, כ"א), ותאמר לברדה: אל יאמרו בלבם האח נפשנו (שם פ' כ"ה)².

י"א. מלת שאלה בעבור מקום הנשאל: אי הבל אחיך (בראשית ד' ט')³, ועם הסמיכות: ויאמר אל בנותיו ואיו (שמות ב' כ'), אים איפוא הכטיך (ישעיה י"ט, י"ב)⁴. ויוסיפו עליה ה"א: איה האנשים (בראשית י"ט ה'), איה איפוא פיך (שופטים ט' ל"ח)⁵. ונרכב עם זה⁶: אי זה הדרך נעלה (מ"ב ג' ח'), איזה הדרך ישכון אור (איוב ל"ח, י"ט)⁷. ונמצא לענין אחר⁸: אי לזאת אסלח לך (ירמיה ה' ז'), והוא מהפוכים: לאי זאת אסלח לך⁹. ואולם איה העדר (שם י"ג כ') הוא לשון גדולה כאומר: דבר טוב [נ]מעולה נתתי לו¹⁰. ותכתב עם כה לענין שאלה¹¹: לכו וראו איכה¹² הוא (מ"ב ל', י"ג), ונרכב עם פה בענין בעצמו: איפה היית ביסודי ארץ (איוב ל"ח ד')¹³, מי איפוא הוא הצד ציד (בראשית כ"ז ל"ג)¹⁴.

1) אצול 18, 32, ולא נמצא במחברת מנחם, כאשר כבר העיר ע"ז ר' יוסף קמחי בס' הגלוי, הוצאת מאתיאום עמוד 70.

2) המקור הערבי מב' המאמרים האחרונים נמצא באצול שם הערה 15 בהזכרת שם בן בלעם, אצול 1, 37, למע 8, 353 והלאה (רקמה הוצאת ב"ג, 218 ש' 4 מלמטה).

3) אצול שם ש' 9-11, למע שם ש' 12-11 (רקמה שם ש' 1 2 מלמטה).

4) אצול שם ש' 8-9, למע שם ש' 11-10 (רקמה שם ש' 2-3 מלמטה), ראה מחברת מנחם צד 22 ע"א (ערך "א"): "... אין ההא"ן עשויין לפתרון כי אם לצחצה הלשון".

5) ר': ופעם יסמכו אותה למלת זה ויתבוננו (=וישאלו) בשתייהם יחד".

6) השוה אצול שם ש' 1 והלאה. ר. הוסיף: "אי מזה (תבוא) [באת] (בראשית מ"ג, ח'), הטעם מאי זה תבוא כלומר "מאי זה מקום תבוא", ראה אצול שם ש' 7-8, למע שם ש' 10 (רקמה שם ש' 3 מלמטה).

7) ר': ופעם תבוא להתבונן ללא על מקום", השוה למע שם ש' 12-13 (רקמה שם ש' אחרונה ועמוד 219 ש' 1).

8) למע 7-6, 338 (רקמה 7-8, 208). ר. מביא את הפירוש הזה בשם "יש אומ" ומוסיף

אח"כ: "ויש אומ" שמלת אי חסר כ"ף והטעם איך לזאת אסלח לך". — הפירוש השני הזה, המובא גם בס' השרשים לרד"ק, נזכר בשם ר' דוד אבן שושאן בהפ"י לירמיה המיוחס לר' יוסף קמחי, ראה אוצר נחמד ח"ב עמוד 75.

9) ר': ותבא במקום מה נעים ומה טוב כמו איה העדר נתן לך, כלומר מה טוב העדר אשר נתן לך ומה יפוי", ראה אצול שם ש' 11-13, ושרשים לרד"ק.

10) ר': ופעמים יסמכו למלת כה ויתבוננו בה על מקום", ראה למע 18-19, 353 (רקמה 7-6, 219).

11) ר': ופעמים יסמכו למלת כה ויתבוננו בה על מקום", ראה למע 18-19, 353 (רקמה 7-6, 219).

12) ר': ותבא במקום מה נעים ומה טוב כמו איה העדר נתן לך, כלומר מה טוב העדר אשר נתן לך ומה יפוי", ראה אצול שם ש' 11-13, ושרשים לרד"ק.

13) ר': ופעמים יסמכו למלת כה ויתבוננו בה על מקום", ראה למע 18-19, 353 (רקמה 7-6, 219).

14) ר': ותבא במקום מה נעים ומה טוב כמו איה העדר נתן לך, כלומר מה טוב העדר אשר נתן לך ומה יפוי", ראה אצול שם ש' 11-13, ושרשים לרד"ק.

15) ר': ופעמים יסמכו למלת כה ויתבוננו בה על מקום", ראה למע 18-19, 353 (רקמה 7-6, 219).

16) ר': ותבא במקום מה נעים ומה טוב כמו איה העדר נתן לך, כלומר מה טוב העדר אשר נתן לך ומה יפוי", ראה אצול שם ש' 11-13, ושרשים לרד"ק.

17) ר': ופעמים יסמכו למלת כה ויתבוננו בה על מקום", ראה למע 18-19, 353 (רקמה 7-6, 219).

18) ר': ותבא במקום מה נעים ומה טוב כמו איה העדר נתן לך, כלומר מה טוב העדר אשר נתן לך ומה יפוי", ראה אצול שם ש' 11-13, ושרשים לרד"ק.

19) ר': ופעמים יסמכו למלת כה ויתבוננו בה על מקום", ראה למע 18-19, 353 (רקמה 7-6, 219).

20) ר': ותבא במקום מה נעים ומה טוב כמו איה העדר נתן לך, כלומר מה טוב העדר אשר נתן לך ומה יפוי", ראה אצול שם ש' 11-13, ושרשים לרד"ק.

21) ר': ופעמים יסמכו למלת כה ויתבוננו בה על מקום", ראה למע 18-19, 353 (רקמה 7-6, 219).

22) ר': ותבא במקום מה נעים ומה טוב כמו איה העדר נתן לך, כלומר מה טוב העדר אשר נתן לך ומה יפוי", ראה אצול שם ש' 11-13, ושרשים לרד"ק.

23) ר': ופעמים יסמכו למלת כה ויתבוננו בה על מקום", ראה למע 18-19, 353 (רקמה 7-6, 219).

24) ר': ותבא במקום מה נעים ומה טוב כמו איה העדר נתן לך, כלומר מה טוב העדר אשר נתן לך ומה יפוי", ראה אצול שם ש' 11-13, ושרשים לרד"ק.

25) ר': ופעמים יסמכו למלת כה ויתבוננו בה על מקום", ראה למע 18-19, 353 (רקמה 7-6, 219).

26) ר': ותבא במקום מה נעים ומה טוב כמו איה העדר נתן לך, כלומר מה טוב העדר אשר נתן לך ומה יפוי", ראה אצול שם ש' 11-13, ושרשים לרד"ק.

ונמצאת לענין שאלת התואר כמו אי[פ]ה האנשים אשר הרגתם (שופטים ח' י"ח) והתשובה תורה על זה הענין: כמודך כמוהם אחד כתואר בני המלך (שם) 1. ונמצאת לענין אחר 2: איה איפוא פוך (שם י"ט, ל"ח). איך. שאלה על תואר 3: איך אלך ושמע שאול והרגני (ש"א ט"ז, ב'), ואיך ישמעני פרעה (שמות ו' י"ב), כי איך אעלה אל אבי (בראשית מ"ד ל"ד), ובתוספת ה"א: איכה נהיתה (שופטים כ' ג'). ונמצא איך לענין בכיה 4: איך נפלו גבורים (ש"ב א' י"ט), איך נפלת משמים (ישעיה י"ד, י"ב), ובתוספת ה"א: איכה ישבה בדד (איכה א' א'). ויהיה לענין מוסר ותוכחה: איך תאמרי לא נטמאתי (ירמיה ב' כ"ג 6), וכפילו הכ"ף: איככה אלבשנה (שה"ש ה' ג'), כי איככה אוכל (אסתר ח' ו') 6. ונמצאת מלת איכה שאלה בעבור מקום: איכה תרעה איכה תרביץ בצהרים (שה"ש א' ז') 7. ונמצאת בענין כאשר: איכה יעברו הגוים האלה (דברים י"ב, ל') 8 ונמצאת ה"א במקום אל"ף: והיך יוכל עבד אדוני זה (דניאל י' ז'), (ו) היך אביא אלי את ארון האלהים (דהי"א י"ג, י"ב) 9. (סמך יבוא)

את הכתוב: „איה איפוא חכמוך“ (ישעיה י"ט, י"ב), כמו איה חכמוך ואיפה הם (ראה R. d. E. J. ח' כ' עמוד 229). — השוה גם למע שם ש' 17—18 (רקמה שם ש' 5—6 והערה 1).

1) אצול שם ש' 15—18, למע שם ש' 15—16 (רקמה שם ש' 3—4); ראה מחברת פרחין (הוצאת כ"ט) דף ג' סוף ע"ג: „ומשמשת במקום כיצד והיאך שנא' איפה האנשים אשר הרגתם בתבור“ וכו'.

2) ר. : „ופעם תבוא איפה בטעם אז כמו איה איפה (sic) פוך אשר תאמר“, השוה אצול שם ש' 18—19, למע שם ש' 17—16 (רקמה שם ש' 5: „ויש שתהיה בענין אם כן“), והוסף ע"ז: „ויתכן היות איה ואיפה בענין אחד“ (ר"ל כי המלה השנית נוספת רק לחזוק כמו הרק אך והדומה). עוד הוסיף ר. : „ותבא בטעם עתה כמו דעו איפה(ה) [ו] כי לא יפל (מ"ב ב', י') וכן ולכה איפה(ה) [א] מה אעשה בני (בראשית כ"ג, ל"ז) וכן דעת המתרגם“.

3) השוה למע שם ש' 21: „וקד יסאל בהא עלי אלחאל“, ובהעתקת אבן תבון (רקמה שם ש' 9) : „ששואלין בה על הענין“, וכן בהעתקה העברית מהאצול: „מלת שאלה על הענין והתכונה“ (ראה אצול ע' 38 הערה 81) ובמחברת פרחין חלק הרקדוק דף י' ע"ד: „ושואלין במלת איכה על הענינים“.

4) ר. : „ותהיה לגדל האנחה“.

5) המקור הערבי מן ב' הטאמרים האלה („ונמצא“ וכו') ומהמאמר האחרון: „ונמצא ה"א במקום אלף“ וכו' נמצא באצול 11—14, 38 ע"פ כ"א אוכספורד; ומלבד כי לא ימצאו הדברים בכ"י רואן ובהעתקה העברית (ראה שם הערה 81) יש הוכחה מהשנות אחר זה הכתוב: „איכה ישבה בדד“ עם באורו, כי אין הדברים ההם לר' יונה, כ"א המעתיק הוסיפם ע"פ ס' „אותיות הענינים“.

6) אצול שם ש' 15—17, למע שם ש' 22—24 (רקמה שם ש' 11—12).

7) אצול שם ש' 17—18, למע שם ש' 20—21 (רקמה שם ש' 8—9), ר. הוסיף: „הטעם בשתייהם איפה והראיה אם לא תדעי לך היפה בנשים צאי לך בעקבי הצאן (שם פ' ח')“.

8) אצול שם ש' 18—20.

9) למע 2, 354 (רקמה שם ש' 14—15), וראה למעלה הערה 5.

דברים אחדים מספר דקדוק כ"י בלשון ערבית

(מכתב אל העורך).

ידידי העורך! בקשת ממני להעתיק לך מספרי המדקדקים הקדמונים הגנוזים פה בכ"י באוצר הספרים הגדול דברים בלתי ידועים הנוגעים אל מלות הטעם, אשר הנך עוסק בהן כעת לרגלי הוצאתך ספר "אותיות הענינים" לר' יהודה בן בלעם, והנני למלאות רצונך, אם כי טרוד אני מאד כאשר תדע, ואודיעך כי זה לא כבור בא לידי כ"י מספר דקדוק בלשון ערבית, אשר שם מחברו לא נודע לי, הכולל פרק מיוחד על מלות הטעם. כתב-היד הזה הוא שבר כלי, כי הוא חסר בראשו ובסופו, הוא מכיל רק ט"ז דפים בתבנית שמינית, י"ט שורות בכל דף, והכתיבה ישנה מאד. וזה תכנו בקצרה: אחרי הדף הראשון מדבר המחבר על מספר השנים (תתנ"ה) והרבים ובסוף הפרק הוא מזכיר את מלות השמוש לאמר: "ואעלם אן אלכאדם לא יקאל פיה וון לאנה לא יצה פיה לא יחיד ולא רבים ולא סמוך ולא מכות פלדך אכתצא אלאסם ואלפעל באלאוזאן מן דונה"⁽¹⁾. אח"כ יבוא פרק על מלות הטעם: "באב פי אלכואדם אלדי יס מוהא הרוף איצא. אעלם אן אלכואדם פיהא מא יתצל אלצמאיר בה ופיהא מא לא יתצל בה צמיר, ופיהא מא הו מן לגה תתצרף והו אלשאד ואלאשהד אלדי הו לא מן תצרף. את... אל... אל אלדי הו בגי נקט משחורה לנהאיה אלמסאפה תגרי מגרי "עד" כקו ילכו מתחיל אל חיל ומא מאתל דלך. ותעמל אן תעדי אלפעל מן אלפאעל אלו אלמפעול בקולה וידבר ה' אל משה אד לו קלת וידבר י"ט משה כאן משה הו כטאב אללה. וקד תגו במעני "עם" בקו נשא לבכנו אל כפים, פתרו איש אל רעהו אלו גיר דלך מן פואידהא וחדא אלכאדם יתצל בה אלצמיר כקולך אלו ואליהם אליך ואמתאל דלך"⁽²⁾. על... איה. ואחר זה שער על מין הזכר והנקבה (אלתדכיר ואלתאנית) ואח"כ מתחיל פרק על היחס (פצל פי אלנסב), אך רק שורות אחדות יש ממנו והשאר חסר⁽³⁾.

אברהם נייבואיר.

אוכספורד. 22. 3. 92

(1) בעברית: "ודע כי במלת השמוש אין משקל, כי לא יתכן בה לא יחיד ולא רבים ולא סמוך ולא מכות, ולכן המשקלים הם דברים המיוחדים רק לשם ולפעל העורך.
 (2) בעברית: "שער במלות השמוש הנקראים ג"כ "הרוף" (מלות הטעם). דע כי יש מלות השמוש אשר הכניס יתחברו עמהן ויש אשר לא יוכל כנו להתחבר עמהן, ויש אשר היא מלה הנפלת תחת הנטיה והשנוי, והוא היוצא מהכלל, אולם היותר רגיל הוא אשר אין לו נטיה. את... אל... אל עם ג' נקודות (סגול) ידועה בפתרון קין המרחק תבוא בפתרון "עד" כאמרו ילכו מתחיל אל חיל (תהלים פ"ד, ח') והדומה לזה, ותשמש בענין הוצאת הפעולה מן הפועל אל הפועל כאמרו וידבר ה' אל משה, כי אם אמרת וידבר ה' משה או היה "משה" דבור ה', ותבוא בענין "עם" כאמרו נשא לבכנו אל כפים (איכה ג' מ"א), פתרו איש אל רעהו (ירמיה ל"ג, ט"ז) עד וזלת זה מן שמושה, ועם מלת השמוש הוא יחובר הכנוי כאמרך: אלו אליהם אליך, והדומים לזה".

(3) כאשר הודיע לי החכם המכתב כעת הדפסת הדברים האלה ציון כתב-היד הזה בהכ"ב לוחיקה הברזיליאנית הוא: Hebrew, d. 83 fol. 20. הנ"ל.

זכוח לבני ושמעי

מאת ר' עמנואל פראנשים.

ו"ל ראשונה עפ"י כ"י ברלין ע"י חיים בראדי.

ראש דבר.

בין החכמים אשר לא נתעו בשוא להאמין בשבתי צבי, ימנו גם האחים ר' יעקב ור' עמנואל פראנשים¹. בראותם את הפרעות אשר פרעו ש"ץ ובני בריתו בישראל גזרו אמר ללחום בחרף נפש מלחמת ה' ותורתו ומלחמת עמם, ואף כי ידעו כי בנפשם הוא, וכי ש"ץ וסיעתו ירדפום עד חרמה ויעשו בהם שפטים — כאשר היה באמת — לא יכלו לשלום ברוחם, ויתפשו עמ וקסת סופרים ויערכו לנגדו מלחמה, ובה' בטחו כי לא יבשו. וכאשר לא ירא לבם את ש"ץ, כן לא שמו לב גם לפעולות אחיהם בני עמם אשר כמשלטי רעה תחת טובה שטנום תחת דרפם טוב ויחשבונו לכופרים ואפקורסים, וכגבורי כח לחמו מלחמת ה', עד אשר נגדע קרן שבתי צבי והשליך ארצה.

ואולם ר' יעקב פראנשים, איש חכם לבב וגבון דבר, ידע עד מאד כי גם כנפול ש"ץ לא תעבור עוד הסכנה הגדולה אשר רחפה על ראש ישראל. הוא הבין כי ש"ץ איננו רק צפע אשר יצא משרש נחש, היא "הקבלה המזויפת" אשר נהו אחריה יהודי איטליה בעת ההיא², ולכן גמר אמר ללחום מלחמת תנופה גם נגד מורדי האור אשר חסו בצל הקבלה הכוזבה, ויכתב את שירו המפורסם: "אשרי העם אשר בחר לו יה", אשר בו ישליך שקוצים על המקובלים וזהר בפה לא נזהר מנבלות לעג ורמיה, ועל הנוערים בעם אשר לא קראו כמקרא, לא שנו במשנה ולא למדו תלמוד וראוים רק "לתפוש במשוט דוגיא", ובכ"ז הרהיבו עז בנפשם לגשת אל הקדש, "ולשלוח יד בעץ החיים" עד כי יהפך על ידיהם "כרם הסוד לסורי הגפן נכריה". הישיר הזה נדפס כעוד ר"י בחיים, ויהי כבוא דברי השירה לאזני המקובלים הצנועים, בערה בם כאש קנאתם וישפכו על ר' יעקב כמים את זעמם. גם רבני מנומכה, אשר לא הבינו את דבריו ויחשבו עליו רעה כי עיין הוא את הקבלה האמתית, רדפוהו ומנוחה הדריכוהו ויכרזו בכל בתי הכנסת, כי כל איש ואישה אשר המצא תמצא בידם השירה הזאת יביאוהו אל בית ועדם, והם הישליכוהו אל האב וישרפוהו, ולא נשארה רק אחת ביד המחבר³. אז ראה רע"פ⁴ כי לא עת לחשות היא כ"א עת לדבר ולהוכיח צדקת אחיו לעיני השמש, לכל יהיה בעיני העם כמין וככופר בעקר, ויכתוב את הזכוח לבני ושמעי, אשר בו יראה לדעת, כי צדקו דברי אחיו, אין בהם נפתל ועקש. ר' רק על החוסים בצל הקבלה המזויפת העיד כל חמתו, אבל את חכמת הקבלה האמתית הוקיר עד מאד.

את הזכוח הזה מצאתי באוצר הספרים הגדול פה ברלין (Ms. or. qu. No 488.)⁵ ואמרת להוציאו לאור בתקותי כי דורשי תולדות הקבלה ימצאו בו חפ"ן.

חב"ד.

ברלין כ"א אדר תרנ"ג.

(1) ראה אודותם בהמאמר "אור והשך" להח' ר"ד כהנא (אורח"ס שנה א'), במבואי לס' 'מתק שפתים' אשר הוצאתי לאור ובהוספות שם סי' ב',
 (2) ראה במאמר הרד"כ הנ"ל עמוד 11.
 (3) ראה מש"כ בהוספה ב' לס' 'מתק שפתים'.
 (4) ר' יעקב מת מעוצר רעה ויגון בשנת תכ"ו; ראה סוף הזכוח הזה.
 (5) במבואי לס' הנ"ל הארכתי לדבר על כה"י הזה.

וכוח לבני ושמעי.

לבני מאין ולאן שמעי?

שמעי. מבה"כ לבקשך אלופי ומיודעי, כי שמעתי אומרים באו אליך שירים
נבחרים, מאירים לארץ ולדרים, ובפרט שירה הדורה, יפה כלבנה
וכחמה ברה, לא ידעתי שם מחברה. ולכן לבני, מרים ראשי, צמאה לך נפשי,
ועשה חסד עמדי והעתיקה או הראה לי ואקראה.

לבני. השירה הזאת מבחר כל השירים חברה החרי"ף ז"ל, בלבנות בינה
מקוטרת, ובתוכחת מגולה ואהבה מסותרת, ינופף ידו נגד עוילים,
אוילים סכלים שכלם שועלים, כרם ד' צבאות מחבלים, אשר יקראו בשם
מקובלים, ואלה גברו ולא לאמונה, ועל ה' לא דברו נכונה, ולכל מי שלא
יאמין במ יקראו "מקטני אמנה".

שמעי. אולי זאת היא השירה היפיה, המתחלת "אשרי העם אשר בחר לו
יה", אשר קהלת מנטובה הומיה, הורידו מעליה עדיה, ויכריזו בכל
בתי כנסיה וכנסיה, כי כל אשר נמצאה לו לא יקראה, ולבית ועדם יבואה?
כבר ראיתיה, וכחותם על לב שמתיה, והעבודה! כי היא שירה מפוארה,
בשרד האמת מתוארה, לא ישקל כסף מתירה, ורחוק מפנינים מכרה. לה
משפט הבכורה, לזאת תקרא שירה, כי מאיש גדול [ושר] לוקחה זאת,
והאנשים אשר דברו עליה עזות, במארה הם נארים, כי שקר הם דוברים,
בנכליהם אשר הם צוררים; כי מחבר השיר ידו בכל, ויחכם מאיתן ומיהימן
ומכלכל, ויקראו אותו נחל אשכל, כי לו ניתן השכל לנחלה, לשם
ולתהלה, ובאמת אמרו כל רואיו: "ברוך שחלק מכבודו ליראיו".

לבני. דברך נכונה כי זה הגביר, בעיון הגמרא היה לבו אביר, והוא גמיר
וסביר, ובמליצת השירים ידו כביר, ועל פני תלמידיו טובו העביר,
וברכות לראש משביר. והאנשים אשר רדפוהו הנם, ויודרכו את קשתם
לשונם, ישאו עונם, וברעתם יצמיתם קונם, וישב עליהם את עונם, וסופם
יורשים גהינם, אשר ישטנוהו תחת אהבה, ועל שירו הוציאו דבה, ויאמרו
ערו ערו עד היסוד בה, ועליהם נשא החרי"ף ז"ל משלו ויאמר:

ב.

עד מה נהי להם אסירי כלא?
רחום, נאל! חנוך, פדות הקריבה!
אנא, אלקיס! ריב עדתך ריבה!
כי מסכול עוד מעמסם תלא.

א.

האם כמות כל איש יטותן אלה?
צורי! כראשם פעלם השיבה,
תחת שלשתם פירשאל הרחיבה,
יהיו בקרח נא לנם ופלא!

ג.

אלה—בעזות עמך רמסו,
כל עובדך להם יהי לטרח,
עד היסוד בה דתך הרסו!

מה אעריך אלה לסעית קרח?
המה בני עמרם לבד מאסו,
ולשרתך סוף סוף ירוצון ארץ;

בי שלשה המה בני עולה, אשר השחיתו התעיבו עליה, ובשיר החרי"ף שמו

תהלה, ועליו חרשו חרישות און והאריכו למענית, והסבו לב העם אחורנית, והלכו בגללם קדורנית, ועל כן החריף ז"ל נשא משלו שנית:

א.

קומה, ה', אל, נשוא שוש זעם
לדרות באף חמה רשעים אלה!
בְּיָמַי גֵּאוֹנְךָ נִעַרְם הַפֶּעַם,
עַד כִּי לְמִשְׁלַ אֲחֹזֶם וּפְלֹא!
או חנני בין ולב לדעת,
ממחנם לנוס כמבית כלא!
כלא, סגור לנפשי ובור צלמות,
תבנית שאול הוא לי, דמות מות¹.

ב.

מה אומרה? שיווי היש או ערך
לכאב לבני, מחלת הרוח?
אלאה נשוא עולם, עבודת פרך,
עד מה עליהם אדכאה אשוה!
עורה ימינך, אל תהי עוד ארך
אף, שבטך הרם ולא תנוח!
עד כי תהומם, כי תהומם מארץ,
עד כי לעולם תפרצמו פרץ!

ג.

ממעלם יאכלו הפרי,
ובלחציהם ירחקו מישע!
ככה ינסו צוררי כל רגע,
חנם פצעים יבחנו ופגע.

השב גמולם אל בני המרי,
מאוהלם הנלם לבווי רשע!
כן, כאשר עמי יהלוכו בקרי,
וירדפו אותי בלי כל פשע;

שמועי. הידעת אם חבר החריף או מכתם, נגד החטאים האלה בנפשותם, תקולל בארץ חלקתם, ישובו יבושו, תגלה הרפתם, כי זנתה אדם הובישה הורתם.

לבני. בחייך כי חבר החריף שיר נאה, אפס קצחו תראה, כי אחרי [אשר רוח] השירה החל לפעמו, רוח אחרת היתה עמו, ולא רצה להשלימו; והא לך השיר בדמותו כצלמו:

א.

בשתי סעיפים הנני פוסח,
יבקע לבבי זה, וזה פולח,
בשתי חלאים אשכבה על ערש;
זה נחפוך מזה, וזה מנגד,
ירקב עצמי כאכול עש בכבד,
מה שְׁצָרִי לזה — לרַעַז ארם.

ב.

אהיה לתנין אה לְיַעֲזֵן רַע,
מרוכ בני עין² תהי העין,

עת אזכרה כי עוד אהי טובע
בבוץ, ומנוס לתמותה אין!
אנאק כחשבי כי אהיה עוד רפשי,
יכאב לבבי, תאבל הנפש.

ג.

אקרא לְרַמָּה אם ואב לשחת,
עת פעלי אראה ולא צולח;
עת אחזה נפשי כמוץ נדחת,
את שכבר סתו אני שובח!
לבי, בעת עליו יכס צלמות,
ישמח אשר יש אחרית ומית.

(1) ר"ל: מחנה אויביו הוא לו תבנית שאול ודמות מות, ועת הוא בתוכו הנהו כבבלא ובבור צלמות ולכן יבקש מואת ה' שיבינהו דעת איך לצאת ממנו.
(2) מלשון מעין.

ד.

אחת כאחת מחלי¹ יגשו,
זה יעלה עלי וזה לא ירף!
קאת וקפוד אהלי ירשו,
היה לפי העם כבודי טרף,
וקפי לשון אפעה, מלמד רצה,
חרב מרומה היא ותאכל נצה.

ה.

שליו בכית רענן הייתי,
ויפררני צר בתוף ונבל,
ובעת נקם שוד אהלי אֶנֶתי,
צפן לבבי צערי מסבל;
גם באמת מי לי, ועזרה אנה?
ארץ ביד רשע כבר נתנה!

ו.

אל לעויל טפץ להסגירני
אוי לו, ונפשו אותה ויעש!
על זה כמקרה הכסיל יקרני,
עיני בחילי כהתה מכעש;
קצי בפועל ארדפה וכאוטר,
חה, כי מקורץ גם אני מחוטר!

ז.

זיקוי זמן יזר לו כמתלהלה,
טאום ישימהו לבו וסחי;
אשתו—אחרים יכרעו עליה,
יראה בתת פניו למטים ולחי;
אל קול שאון אידו שאול מתחת
ירגז, בלי תת לעפרו נחת!

ח.

צורי, לדגליו גא פרוש מכמורת,
לא תשמרם ממוט, דחי או לכד;
זרעו לאש אֶפֶף יהי כנעורת,
לא נין בעטו לו יהי או נכד,
אבל שאול ירד ובלתי כלה,
תל עד יהי ביתו וזרע מלה.

ט.

אך האויל משריש בעת נוהו
אקוב, ועוד יפרח כחץ השבע (?)
דום, פי, חדל אידור, ועוד אנחהו,
זומי, לבד יומי אקלל שבע,
לאמר: ימי המותה לא אצו,
מספר חדשי לו כבר חוצצו!

י.

עשה לבבי בין זממי פשר:
די לי היות עיד, אדפסה ספר
יותן פאר לי על קדומי עשר
ידות, וזכרונם למשלי אפר,
עת יזמו הם לעשות כמהו,
תהו לקו נטו ואבני כהו.

יא.

העת, המון שִׁירי, לשכתך בית?
קרא לכל הרי², מנשאי חרב!
הכות בלי השאיה, בנוקף זית,
חיל מעני, כדמות זאבי ערב,
עד היסוד עצמות מעיקי ערו!
אכלו בשרם, דם שתו וישכרו!

יב.

דעי כפי צוף נעמך תפוח
גלה לעץ עמים ערבות עבר!
אז יתמהו עת תפך בו רוח,
אז יענו יחדיו בשאת ושבר:
הֶאֱלָמִי יִן! לקול זה דומי!
הס, לא להזכיר עוד זמירי רומי!

יג.

מצחי, כשמיר עז תהי הפעם!
אראה אנוש נאה ואשפילחו;
יסבול גבה-לכב כנדות זעם
מני, יכלכל כאויל טחלהו,
לבני טרי אהיה לאיש מוכיה,
אשים לים מְרִים גבול ובריה.

(1) תי' כְּהִלְוִיתִי. (2) עשה"כ יחזקאל ל"ח כ"א.

י.ד.

מאויבי כי אמצו ממני
נקם קחה, מקללם לא תלא,
ולנואל, רעי לאות שימני;
הראם זמירי, איך בדרך פלא
יורו לדודים בין, כשב כנערה,
וידכאו את אויבים בשער.

י.ה.

נחש ינחש איש אשר כמוני,
אדע, ועלי לא ישיגו;
ילכדו זרים בחבלי עוני
דעתם, ואחר דברי ילעינו,
ובקנאם בי מהרי תכלינה
עיני רשעים, טראות תכלינה.

י.ו.

כן, כאשר פלה לנוי פלתה,
נזמה וקליתה בנילה תעד,
גאה וגאון תעדה עד עתה,
עד כי לקולך יאחזמו רעד;
וכדי להלביש שונאינו בשת,
בגדי נקמה נלכשה תלבושת.

י.ח.

לו חכמה ולאחרית יבינו,
אם על שלומם רזפי יחוסו,
הם עם משוגתם אזי ילינו,
מני כמשני ארי ינוסו,
ולכל היות סחר למו פי בלע,
משכן לסתרם חקקו בסלע.

י.ז.

אחי יהי רוחי בים הזמר¹,
אל רוגנים ניבו ילמד לקח;
צמאים ירוה בין בכרם חמר,

מיץ אשכלותיו טוב כיון הרקח,
נועם מליצותיו בשר ונהי,
כדבש למתוק על כל לשון יהי.

שמעני, אמנם האנשים ההם, מה ראו על ככה ומה הגיע עליהם, כי החריו^ף
ז"ל לא דבר על המקובלים האמתיים, נפשותם צרורות בצרור החיים,
רק על הפתאים, אשר בלמוד הקבלה מתגאים, ולא ראו משנה וגמרא מעולם,
וקורים בס' מדרש הנעלם, כאלו לבם פתוח כפתחו של אולם, וגם חרה
אפו עלי עוילים, אשר פיהם מנבלים בדברי להג והתולים. וחשבו עצמם
ראשי שחלים, ולא הגיעו להיות זנבות שועלים, וידברו בסודות עמוקות
ובדברים עתיקים, ויסלפו דברי צדוקים, על אלה הזרים והרקים החריו^ף
במליצתו, שפך כאש חמתו, ואולם לא על המון העם תלונה, כי אין להם
דעת ותבונה; כי תלונותיו על החכמים, כי רבים הם וכן שלמים, ואם ידם
לא היתה במעל, למה לא מיחו בידי בני בלעל?

לבני, כבר אמרתי כי תחת של ש רגזה ארץ, יפרצמו ה' פריץ על פני פריץ,
והגם כי הוכיחום חכמים כלם, לא שמעו בקולם, וגם את העם לא
תאשים, כי כל העדה כלם קדושים, ורובם גדולים וקטנים, על הדבר הזה
היו מלינים, ויהי העם כמתאוננים.

שמעני, שמעתי שאיש אחד בלי שם, גם הוא ידע ואשם, ועליו חנית שירו
עורר, אלינו עם אחי המשורר, ושלח שיר לאיש צר וצורר:

(1) ר' יעקב פראנסים יצפה לעזרת אחיו ר' עמנואל, אשר עמד לימינו פעמים רבות בלחמו
את אויביו.

א.

מה זה ועל מה זה הזיר מיער
כנף זמיר אחי באף כרסמת?
למה לנגדו כארי נהמת
יחד כחברת אויבים בשער?

ב.

גדול עונך מנשוא, הבער
לא עוד יחשב כאשר זממת,
שמן יהי לך אם לשמן קמת,
ותחי לים זעפו אָני בסער,

ג.

לבי לאש כעסו כאש קורח,
נגדך ונגד אויבים מנהו
"אנקמה מהם!" כבר צירח;

אם צור בכרזל יחצבו תראהו,
גם כי יהי דומם, אשר שולח
סביב שביביו אל פני מכתו!¹

ואל עמיתו אחר אשר כפעם בפעם,
שאל ממנו שירים בטוב טעם, כתב
באף וזעם:

א.

חכמה ומוסר, דוד, אוילים בזו,
לשון רמיה, שוא וריק דוכרת,
היום בדורנו תחי גוברת,
ומרדפי רעה לבד עלזו.

ב.

אנשי אמונה נבחרו, נרגזו,
כי האמת היום תחי געדרת,
שפה ברורה לא תחי נעתרת,
שירים נכונים נמאסו, ננזו!

ג.

מה רגשו גוים ומה ילינו
עלי וזמר אחי, בעוד ידעו!
כי תוף וכנור בעדם תלינו?

אומר לדור כזה: לריק תיגעו!
בין משפתי שור וחמור תלינו,
שמה שריקות בוקרים תשמעו!²

האמת כי הרשעים האלה בהשתדלותם, לא עלתה להם מחשבותם, כי הפר
ה' עצתם, ושיר החרוף אנשי שם הללוהו, ועל גפי מרומי התשבחות העלוהו,
ועליהם ועל זרעם קיימותו וקבלוהו, אנשי היחס והמעלה חברת רבני
ויניצויא המהוללה, המה גאוני עולם, ובראשם גדול שבכולם, הרב
הגדול כמוהר"ר שמתה לוצאטו נודע בשערים³. וגם רבנים ממקומות
אחרים, קמו לעזרת ד' בגבורים, ותחי להם השירה לעדה, בסוד ישרים ועדה,
ללמוד את בני יהודה, בקול רינה ותודה, ועל כן נשא אחיו אלינועם משלו:

א.

כנף רגנים על מרומי קרת
עופו זמירי נא, ושם תריעו,
שיר יעקב השך בקול השמיעו,
כי באמת בו האמת נהדרת.

ב.

גם כי קהלת כוערים סוררת
שן חרקו עליו וראש הניעו;
אם יעבירו קול ואם יביעו,
כי בו תחי דת האמת נעדרת:

¹ לב המשוורר יוכל להחשב כצור, אשר יחצבו בו בכרזל ובעת ההכאה ישלח שביביו אל פני המכה אותו, כי לב ר"ע ישלח גם הוא שביביו אש אל כל אויביו וישרפם לשרפה.

² השיר הזה נדפס בספר קול עונג לרא"ב פיפירנו עמוד ס"ו.

³ ראה אדותיו תולדות גדולי ישראל לגירונדי עמוד 76 ועמוד 17—116 ואגרות שד"ל 300.

ג.

אפעה בשישנה, ומוצץ ארס; גבר אשר זקן ועיניו כהו, יתן דופי עיניו — בעין החרס.	אל תרנזו על זה ואל תתמהו, כי כן אנוש הנחלה על ערש, יקרא למתוק מר, ורע שמהו;
---	---

עתה נשים קץ למלין, עד שיפוח היום ונסו הצללים, ובעזרת האל והסדיו בפעם אחרת נמתיק סוד יחדיו.

אמר אלינועם: קנא קנאתי למעלת אחי ז"ל על דבר המלינים על שירו ואם היא מוסד על פנת יקרת האמת, כאשר כל קורא בו עיניו תחזינה מישרים. לכן חברתי המחברת הזאת בשנת תכ"ח לפ"ק אחר שנתבקש הוא ז"ל לישיבה של מעלה יום ה' לחדש תמוז שנת תכ"ז לפ"ק בעיר פירינצי, ואח"כ מצאתי בתשובה ראשונה להרב הגדול רא"ם ז"ל ח"א חתימת הרב ר' י' יחיא¹) וקרוב לודאי שהרא"ם וסיעתו הסכימו לדעת הרב י' יחיא כיון שהביאו חתימתו לקיים דבריהם, וראיתי שהרב אחי ז"ל דעתו בשירו מכוננת לדעת הרב י' יחיא ז"ל הגם שלא באו לידו שו"ת הנ"ל. לכן ראיתי להביא כאן החתימה הנ"ל בדמותה כצלמה לפי שאינה מצויה אצלנו, ואתם הדור ראו ושפטו בין אחי ז"ל ובין המלינים שר"י ולקוראים תבא ברכת טוב. וז"ל הרב י' יחיא ז"ל:

"הלא טוב אמנה כי הקבלה היא חכמה רמה איומה כנגדלות ובה סתרי תורה ליודעי פשר דבר וממנה יפרד טוב טעם ודעת למשכילים המזהירים כזוהר הרקיע אך בזמנינו אפס המדע הזה וסתרי התורה מעיני כל רז לא ידע אנוש ערך החכמה הנשגבה הזאת וכל המחזיק בה יקרה לו מהחזיק והסכנה חלק רב ועל כיוצא בזה הזהירונו ז"ל במופלא ממך אל תדרוש ובמכוסה ממך אל תדרוש ודי לנו במה שהורונו חכמי הקבלה האמתית המוסכמת מכל צד בפירוש התורה ומצוותיה ע"פ המסורת לאיש איש עד ימות משה והיא הנקראת תורה שבע"פ אשר בגללה עלה משה למרום ועמד מ' יום ללמוד כלליה ופרטיה במדות הנמסרות לנו מפי הגבורה ובדברים אלו אנו מחויבים להתעסק כי הם חיינו ואורך ימינו ואחריה לא נשנה, אחת דתו להמית כל אשר ימרה את פיהם וכל אשר יעבור על דברי חכמים חייב מיתה, אך יתר הרמזים אשר בהם כלו ימיהם חכמי הקבלה עם היותם מסתרי ומעניני המושכלות, לא צוונו עליהם כי אלו נשארו להתעסק בהם יחידו סגולה ואשר חננו ה' יתר שאת ויתר עז וזה בזמנים אשר היו לפנינו אשר נשארו שנים שלשה גרגרים בראש אמיר שטו ולקטו בהם א' מעיר ובי' ממשפחה ולא כל הרוצה ליטול את השם יטול כי דברים הם שכבשנם כבשונו של עולם. ובזמננו זה תם זכות אבות ואין מחזיק בדרך החכמה הזאת, אדרבה הם הורסים פנות התורה ועמודיה יתפלצון מקול מחצצים המה העברים העורים לא ידעו דרך ישכון אור ימששו כעור וילאו

¹ ראה אדותיו בס' דברי הימים לבני יחיא לר' אליקים כרמולי (פפד"מ תר"ו) פ"ה.

למצא הפתח ובמקום שחשבו להרויח פתע ישברו ואין מרפא ורבים מעמי הארץ מתיהרים באמרם סוד ה' לנו למורשה לנו המים העליונים לא לכם בני התלמוד, ההולכים בחשך ולכם בל עמם, טח מראות עיניהם והדבר אין בהם, חכמים המה להרע לנפשם כי החזיקו במה שקצרה יד שכלם ורוצים לעלות במעלות ואין בידם ספק להגיע אל תכלית ויעלו חרם. להתגדר בו והיה להם למוקש, ואם איש מבני ישראל ירצה לעיין בקבלה ראוי לעשותה כלי חמדה לעצמו, יבין בה מה שיבין באימה ביראה ברתת ובזיע כאיש הולך על הגחלים, לא יחזיק טובה לעצמו להורות לזולתו ליחיד וכ"ש לצבור כי תצא מזה תקלה להרוס חומת התורה ולפרוץ גדר, יתפאר במה שלא יבין ויטעה בהתחלות התורה ושרשיה, יבא לידי מינות ויתרחק ממחוז חפצו, ויהי קרבת אלקים נוח לו שלא נברא, כל שכן וכל שכן לשנות מדרש ולבטל הלכה חלילה וחס! נאם הקטן דוד ׀ יחיא ז"ל ע"כ.

עוד אל הכלבים הנובחים, מול שירי המשובחים, ובלא יוכלו להגיע אל תפארת עוזמו, סורו טמא קראו למו:

ב.

רצצו לשונכם עם חסרי מוח,
הלמו פני מלי כהולם הפעם,
אכן למרחוק יהי הזעם,
למה לפי תהיו שְׂבִי מלקוח?!

א.

איצו כלבים ציעקים לנבוח,
הב! צעקו, הב, הב לשיריך טעם!
אך יש בפי חץ—אם בפיהם רעם
אדע נשוך אם תדעו לצרוח.

ג.

לא יחלים אותם צרי או עשב
כי סם אמת אזרוק בתוך המחץ
גם האמת בזה כסם המות!

הנני ארי טורף לבוש עור כבש,
גם רדפי פתאום בשני אחי,
אוי אל נשוכיהם ורוב צלמות!

דקדוקי סופרים

הערות על "החוקר".

(א) עמוד 96. דקדו דברי החכם רמ"ז נ"י [ז"ל], כי במקום שכתבתי "הכרמל" 5"ל: המלך, והוא במובא לסירקוביץ אשר הדסים במלך בשנה הרכ"ח 201, ואיני זוכר אם טעות פלג אז קולמוסי, או היא טעות הדפוס.

(ב) עמוד 116. במאמר הנכבד להחכם המו"ל הפנה (***) הביא מ"ש הח' ליסמאן כי יחקי המהביל בפי הראשיע הוא ר' יצחק בן יצחק, והנה הוא נמנך בזה אחרי בעל אוהל יוסף אשר היה הראשון אשר כתב זאת, ובאמת אין לו כל ראייה על זה רק כי שמו היה ג"כ יצחק. והנה מר' יצחק בן יצחק נודע לנו רק כי כתב ס' הפרושים המובא מהראב"ע בראש ספרו "המאזנים" והוסף בסוף: "וכל אלה הספרים הם בלשון ההגרי"איים", ומזה מוכח כי ר' יצחק בן יצחק ספר זה בל' ערכי, אולם בפי' הש"ס כתב הראב"ע: גם טעה המכנה שם

ספרו ספר היצחקי והוא חושב כי זה הספר יהיחם אל אדם שמו יצחק וכו' והיה ראוי לומר הספר היצחקי, ומלאו זה נראה כי ספר היצחקי היה כהוב בלה"ק; ואף כי אין זה נמנע כי חבר ר' יצחק בן יצוב גם ספר בלה"ק, בכ"ז הוא רחוק אלני. ונמנעם זה הוא ג"כ רחוק אלני כי היצחקי הוא ר' יצחק הישראלי (המזכיר י"ב, 58), כי גם הישראלי כתב ספריו בשון ערבי, ולכן לא נדע עוד איזה ר' יצחק חבר סי היצחקי. ואם באנו לשער, נוכל לבער כי הוא ר' יצחק בן שאול רבו של ר' יונה אבן גנאה, אשר חבר באמת פי על התורה, ראה דברי הח' Bacher במהברתו Aus der Schrifterklärung des Abulwalid ע' 112, וע' ברקמה ע' 179: "והדקך הזה אחז המבורר באמרו כמו יוסף בזורחו ובשער אדניה רנה אצלום ואמר אדוניה". והנה המבורר הזה הוא ר' יצחק בן שאול (ראה רקמה ע' 102 וע' 122 ומי"ש הח' Bacher במה"ע להחברה המזרחית השאכמית [D. M. G.] חלק 36 ע' 508), וראינו מזה כי קן היה דרכו בחלוף המלות כמו ר' יונה והיצחקי המובא בהראש"ע, אך אינו מחליט עיין זה, כי הוא רק השערה גרידא, אך לא נוספת היא מההשערה כי היצחקי הוא ר' יצחק בן יצוב אשר אין לנו ע"ז כל ראיה.

ג) עמוד 118. יש להוסיף, כי כפי שכתב החכם הרש"ז ז"ל [ע"ל] במאמרו היקר "חידות ר' שלמה בן גבירול" באוצר הספרות ש"ד עמוד 92 כבר התחיל הר"מ אלדמאן להדפיס ס' "ההגנים" וס' "אזהרות העמינים" ובראש הספר האחרון נדפסו דברי החכם הרש"ז על דבר בן בלעם, ולא ראיתים עד הנה (1).

ד) עמוד 119 הערה 1. ס' "הפעלים הנגזרים מן השמות" נדפס עוד הפעם במה"ע המסדרונה להר' חיים הירשמן (ירושלים תרמ"ז) ז"ל כ"א ומ"ב, ועי' מ"ש סה עמוד קי"ב (2).
ה) עמוד 131. החכם ר"א ברלינר לא כתב כי אלז רש"י הוראה "אח" הוא ג"כ "קרוב", רק כתב (המזכיר י"א 78), כי רש"י ישחמש במלת "אח" על הלמדיו, והוא כמו ידירו ורעו דרך חבה ועמה, והביא מחשבה רש"י במלת חפשים: "עסקייה בה עם אחינו שמעיו" ובאור זרוע: "יישר כחי של אחי", ולכן לא יתכן כי אוב אחר יאמר אחי רבנו ויכוין בו דודו של רבנו. אמנם הנכון בהשערה הח' ברלינר כי ז"ל: "אחי רבנו" והשערה זאת נחאמהה, כי קן הוא בכ"י שלי הנכתב בשנת כ"ח לפרט (בגהה בשנת ה"א וכו"א), והוא הוספה הלמוד ר"י קרא, וכוונתו לר' שמעון אבי ר"י קרא. — והנה דבר זה בעלמו המובא פה בשם ר' שמעון אבי ר"י קרא מביא גם רש"י בסירושו בזה"ל: "ומדרש אגדה היה דורש ר' שמעון" ומזה ראה ברורה, כי ר' שמעון המובא ברש"י הוא אבי ר"י קרא, ובה זה ולמד גם על שאר המקומות אשר מביא רש"י בשם ר' שמעון, כי הוא ג"כ הגיל, והוא המובא גם בס' (1)

(1) בקבלי את האוצר הזה פניתי בנקסתי אל הנוצח הח' רש"ז ז"ל, כי ישלה לי את הקונטרס אשר החל בו ה' אלדמאן את הולאות ב' הספרים ה"ל, אולם לראינו לבי לא קבלתי עוד נעננה ויהרש"ז ז"ל, אשר מחלח גברה עליו צעת היות, לכן הנני נבקש בזה נאח קוראי "החוקר" הנכבדים אשר ינאל אללס הקונטרס ה"ל כי יואילו עבובם לשלחו אלי לשום בו עיני, ובתורה רבה אישינו אח"כ לבעליו. העורך.

(2) הרה"ה כותב הדברים האלה הואיל עבובו לשלוח לי ע"פ בקסתי את הנכה"ע "הפאדרונה" הח' — ביהר את הח' "חיי עולם" לכ"ג וארלמן אשר נדפס בה ס' "הפעלים הנגזרים מן השמות" — והשחונאנו לראות כי המוצל הרב הירשמן הוסק לדברי ר"י בן בלעם נאחורים ארוכים ופלטולים בדברי חז"ל הכללי נוגעים אל ס' בן בלעם ואינם מוקיפים עליו כל באור. הולאה כואח חוכל רק לכלכל את הקורא ולהעטו ומהשקפה החולדים בשפרי קדמוניו ז"ל, נשני הוספתו הרבות, אשר גוף הספר בעל ביה, לא השפיק המוצל להוליא לאור יותר נאחם חי. העורך

אביה צבס ר' שמעון קרא. — אמנם אם דודו אין רש"י מביא צבסס ר' שמעון כ"א צבס "דודי ר' שמעון" או "ר' שמעון אחי אמ"י. — והנה ראינו פה כי ר"י קרא צעמנו לא הביא את דברי אביו, רק הלמידו הוסיף זאה, ולכן לא נחפלא עוד אם לא הביא גם צבסר מקומה דברי אביו, ובלתי ספק יהיה לו סבס לזה, אשר לא נודעה לנו. —

והנני להעיר, כי צפ"י הושע ה"ל לר"י קרא נמלא עוד הוספה מתלמידו, והיא צפ"י ח' פסוק וי: "כי מישראל והוא... כך פהר דוגס וי"ו של והוא נוסל כמו והצב המר ושוממה וכו' אבל אמר מורי כי כל הווי"ן הללו צמקומס נאמרו ול"וקך" וכו' ואין זה דברי ר"י קרא, ובמלות "אמר מורי" אין הכוונה על רש"י, אשר צאמה דעהו כדעה דוגס, ע"י צרש"ית ל"ו כ"ד: "ואיה וענה וי"ו יתירה והרבה יש צמקרא", אמנס רצב"ס כהצ: "אוחן וו"ן אין יהירות" ונראה כי כן הוא ג"כ דעה ר"י קרא, ולכן מ"ס "אמר מורי" היא הוספה תלמידו שכהצ כן צבס רבו ר"י קרא.

(ו) עמוד 158. נדקו דברי הר"י מרדכי רבינאוויץ, כי הרצ הצבלי המובא צס' העטור איננו הרצב"ס. אמנס מה שהחזיק בהשערה ר"ש צלוך שכהצ, ואולי הוא הסייען, ומה שהוא אצל הרצב"ס צספק הוא כבר אצלו כודאי, לא אוכל להסכים עמו, כי אין לו שום ראיה רק מהצב צבלי. ולדעה הג"מ ש"ר ז"ל צמכתבו אשר צראש השווצה גאוניס קדמוניס דף י"ב לא היה הסייען מצבל רק מרומי, וכן כהצ החכס לונן צספרי קורות ספרות הפיוטיס עמוד 101 ועיי"ש עמוד 107 שכהצ: "הרצ הצבלי המובא מר' יצחק צעל העטור לא נודע היצב מי הוא" ובלתי ספק ראה דברי הר"ש צלוך אך לא הסכים עמו, כי לא נודע מהסייען אם היה גם רב גדול צהלמוד וכהצ השווצה.

ואולי הרצ הצבלי המובא צס' העטור הוא הנזכר צס' הזכרונות לר' אלעזר צר' אשר הלוי כ"י הרצ רמ"י ראבינאוויץ ז"ל אשר מכר לאכספרד והדפיס ממנו קנה החכס ר"א נייבויאר צס' סדר החכמיס ושס עמוד 178 כהוצ לאמר: "ואחרי רצ הא"י לא נהמנה ראש ישיבה צבבל כי אם ראש גלות ושמו ר' חזק"י וכו' וצנו ר' דוד י"ג, ורצינו שלמה בר יהודה ראש ישיבה ירושלים עיר הקדש וכו'". — וכבר שערתי מלפניס (ע"י מכהצ חדשי להחכס גרין לשנת 1887 ע' 561) כי הוא אשר שאל ממנו ר' משלס בר משה צר' איחיאל ממנגנאל. ולדעה הג"מ ש"ר צקבוצה חכמיס ע"י 53 וציטרון ח' 65 ראש הישיבה צירושלים אשר שאל ממנו ר' משלס הוא ר' חסן. אמנס הזמן איננו מסכים, כי גם לדעה הרצ ש"ר צעמנו (תולדות ר' נתן הערה 37) ח' ר' משלס צזמן רבותיו של רש"י, אולס ר' חסן היה צזמן רצ הא"י או לפניו, ולכן יתכן כי ר' שלמה בר יהודה אשר היה מצבל נקרא הרצ הצבלי, ואחרי כן היה ראש ישיבה צארץ ישראל, אחרי ר' חסן. —

ש"ז ח"ה.

ביעליטץ ר"ה סיון תרנ"ב.

(ח) על השס ר' אבא צר ממל שמענו פירושיס שוניס (ראה החוקר ע"י 105 וע' 157 והאסיף הרמ"ה ע"י 193) ואולי יס מקוס גם להשערה כי השס צר ממל הוא רק סס כנוי כמו שמות הכנוייס צר גרונרות, צר חמרי, צר דיקולי. על הוראה המלה צר יס להעיר שאיננה צו, כ"א (כמו שכהצ המהרש"א בחד"א לקידושין ע"י ע"א על צר שויסקאל): "צר הכי הוא" ומפני שידע ר' אבא אם שמוס הכלי ממל והיה מפורסס לאומן צמלאכתו נקרא: צר ממל (אליפענערעסער) על סס אומנתו כמו הנאים ואמוראים אחרים הנקראים על סס אומנתם, אם גם לא יוספר צהלמוד כי עשו מלאכתם צידיהס.

(ד) הענין שלפני זה נהג מחשבותי לענין הקרבן לו, והוא לשם הכנוי „בן בלעם“ אשר העורך מצארו (החוקר ע' 113) כהלכתו וכמשפטו, ומעצה הוא שריד וקיס שיש לקרוא את השם בַּלְעָם ובזאת נשלה הסערה הח' רייפמאן (בתולדות רבנו זרחיה ע' 69) שרבי יהודה בן בלעם היה קראי אשר לא חשש לדברי התלמוד דלא מסקינן בשמא דרשע, ולש"ז לא נודע שם חזי ר' יהודה כי „בן בלעם“ הוא רק כנוי המשפחה כמו „אבן עזרא“ בשם ר' חזקיה אבן עזרא אשר נודע שם חזיו היה מאיר, וכמו השם משה אבן עזרא, אשר שם חזיו היה יעקב (או לדעה אחרים: יחזק). ועל גוף המחמר הגיל בהתלמוד כבר כתב בעל ססקי הוספות (שנת פ"ג ס"י מ"ב ויומא פ"ג ס"י כ"ו) שגובל לקרוא חים בשם אדם לדיק חף כשיש רשע ששמו קר, והלכתו על ענין זה במאמרי „שמא גרים“ בה"ציון“ לזופניק עמוד 25 וכו'. והנה ראינו שהיהודים בעתות האחרונות לא חששו בחומרת השם, הלא לנוש חוסי' בחובות ק"ד ע"כ שהשם אצלם הוא שם רשיעא, ובכ"ז נהג בזמנים האחרונים שם זה בישראל (עיין לדוגמא עמודי העבודה עמוד 259) כמו שם השייטן ר' משה בר שמואל בר אבבול.

(ג) בהחוקר עמוד 20 הזכיר הח' רייפמאן את השינוי בפירוש אור החיים אשר קרא: וירא לוט וירץ (בראשית י"ט, א') ובספרים שלנו כתוב „ויקס“, ואחריו בא הח' גרינברגר (שם ע' 157) והראה שגם בזה נחמר: דכתיב וירא לוט וירץ לקראתה, ומבאר בזה שכוונת הזכר ובעל אור החיים למשמעות הכתוב ולא ללשוננו. וסעד לבאורו רואים אנו דברי הרגוס הירושלמי: וחמא יההון ור היע ושאל בשלמאון, מזה נראה ברור שהירושלמי לא הכנס כ"א באר המלות ויקס לקראתה, ואולי סמך בעל הזכר (לדעה החדשים שרי משה די ליאון חבר את הזכר) על הירושלמי.

פה נמצאנו מקום להעיר על שני פירושים רש"י בשני מקומות, ואם בתוקם האחד נראה הפירוש זר בעינינו, הוא מונח הקון ובאור במקום השני. בתמורה י"ח ע"א נחמר: התלמוד לומר ואם על הודה יקריבנו (ויקרא ז' י"ב) מכל מקום, ופירש רש"י: האי ואם מרבה לכולו (ולד תמורה וחליפ"י) דקרב להו. הקורא דברי רש"י רק במקום הזה יחשוב שכוונת רש"י שהו"ו"ל ואם הוא לרבות (וגם בליקוט ויקרא רמז תנ"ה נעזק הכתוב ואם גווי), אך באמת לא נחמר בכתוב ואם רק אם על הודה. אולם במנחת ע"ע ע"כ לשון רש"י: אם על ריבה דכל אלה קריבין וכוונת רש"י על הודאת המלה על הודה שכל הקרבן להודה (ולד תמורה וחליפ"י) היא כהודה ויובל להקרב.

Lewysohn.

Stockholm.

משפט ספרים.

מדרש תהלים המכונה שוחר טוב יצא עתה פעם ראשונה לאור עולם ע"פ כת"י שבארה"ם בפארפא ובני וכו' מטני שלטה באבער מלבוב, ווילנא תרנ"א. ספרות המדרשים גדולה ורחבה ופעולתה נכבדה מאד על חיי עם ישראל. בה נחמה ככרתי מונק את חיי עמנו הסגיימים, מחשבותיו ורעיונו, הנהגה אשר סביב שחו עליו והגהת אשר מלא לנסחו הנהלחה בדברי החורה ובחזיוני הנביאים, במזמורי ההללות ובחקירות איוני וחבריו, ולכן הדרישה בהם מועילה מאד להגנת ימים עברו ודורות קדומים. הראשון אשר סלל הדרך בשדה לא עובד זה ואשר הראה את המסמנים הספויים בחלונות האגדה היה החוקר הנודע לונק בספרו „Gottesdienstliche Vorträge der Juden“ (הוצאה א' 1832).

הנראה ב' (1892) והוא היה ויהיה לעינים לכל הבאים אחריו בשנה זאת. אבל בכל זאת עוד רבים המדרשים המנוחים בכ"י וגם אלה אשר כבר נדפסו הנה נשחת תאר פניהם ע"י השגיאות הרבות אשר בהם, וזה אולי לרוב השמוש והקריאה בהם. את זה ראה ושם אל לבו הרה"ח ר' שלמה צובר, אחד השרידים המעטים שהלכו הקב"ה בכל דור ודור, ויאמר להקדים את כל שחו ואזנו להויתר מהדורות מתוקנות מכל המדרשים, מנוקות מכל שגיאה ודופי, לא חפץ נפשו מכל עמל ויגיעה וישם לילות כימים, חקר ודרש עד מקום שידו מגעת ויקריב לפנינו נגיעות נחמדות, משמחות אלהים ואנשים.

כמו בכל הספרים אשר הו"ל עד הנה שהחל המו"ל גם פה להשיג כל כה"י הנודעים מהמדרש הזה והפזר הנוסחאות וברר הגירסא הנכונה. שמונה כ"י היו להח' צובר ומלבד זה מדרש תהלים ד' וויניציא וביני שיני הגהות ע"פ ו' כ"י מאת ה"ר אברהם פרוינדל'ה"י ח' כה"י האלה יחלקו לשלש מהדורות: א) כ"י א' (פארמא) וכ"י ו' (כ"י זח"ה), הם יכילו את הנוסחאות היותר ימות והיותר טובות, ואותן גם לו המו"ל ליסוד מוסד בהנ"ל. ב) כ"י ב' (פלורינץ), ד' (כ"י רומי שני), ה' (כ"י ספרדי מאור"ס למר"באכ"ר) וז' (לונדון), ונמצאו בהם נוסחאות והוספות אשר לא נמצאו בכתבי היד של מהדורא א'. ג) כ"י ג' (כ"י רומי א') וח' (כ"י פאריס) ולא נמצאו בהם הוספות שאר כה"י. ע"פ נוסחה כ"י ג' נדפס המדרש ראשונה בקושטא רע"ב ורק אח"כ בד' וויניציא ש"ו הוסיפו את ההוספות מכה"י של המהדורא ה'. והנה כאמור גם לו המו"ל כ"י פרמא ליסוד, אמנם הוסיף גם הנוסחאות הטובות אשר בשאר כה"י, שקל כל מלה בשלם, השווה אותם עם המקומות הנמצאים גם במדרשים אחרים עד כי יא' המדרש כלול בהדרו וכלי חפץ לכל המעשקים בו. מלבד זה הוסיף הערות ותקונים. מראה מקומות לשני התלמודים, לכל ספרות המדרשים והילקוט, באור למקומות הסתומים ופירוש המלות הזרות אשר באו בו, ובאופן חמדס יהנוסם המבוא הארוך בראש הס' המכיל י"ח פרקים, אשר בו יחקור ברחבה על כל השאלות הנוגעות להמדרש: שמו, מקומו, זמנו, הכותו וסגנונו, המקורות אשר מהם שאב והמדרשים והספרים אשר השתמשו בו, הכותה כה"י וערך הדפוסים, מלבד זה הרבה רשימות מועילות אשר עשה המו"ל ביגיעה רבה ועיון גדול: שמוה הנאים ואמוראים המובאים בו, רשימה ממלות זרות, רשימה מכל המאמרים אשר הם בכ"י א' ובכ"י ו' ואינם בכ"י אחרים, רשימת המקומות אשר נוספו ע"פ שאר כה"י, רשימה מכל המקומות אשר הילקוט מביא מאמרים ממדרש תהלים ואיפה הם נמצאים לפנינו.

המדרש לתהלים נסדר רק עד סוף מזמור קי"ח, וכן נדפס בד' קושטא רק עד סוף מזמור קי"ח ולא נמצא יותר בכל כה"י, רק אח"כ בשנה רע"ה הדפיסו בשלגיזיקי את החסרון מן המדרש קי"ט עד סוף הס', ולא נודע מי הוא המסדר. אמנם גם מן המסדר הזה נובעים רק הדפוסות על מזמור קי"ט קי"ב וק"ג ומן קל"ח עד סופו והשאר לקוח מן הילקוט. ויען כי לא נמצא בילקוט מאומה על מזמור קכ"ז ומזמור קל"ח לכן לא נמצא גם בהוספה היתה דרשות על ב' המזמורים האלה והמו"ל הוסיף לקוטי דרשות גם על ב' המזמורים ההם. את השנוי אשר בין הדרשות עד מזמור קי"ח ומזמור קי"ח עד סופו הרגיש כבר טנץ ושער כי ממזמור קי"ח והלאה היא הוספה מאוחרת, ובהנ"ל ב' (עמוד 279) נוסף כי ההשערה הזאת נחלמה ע"י ד' קושטא ועשה נחלמה גם ע"פ כ"י. ע"ד הענין הזה דבר המו"ל ברחבה במבוא ס"ג.

החקירה היותר נכבדה היא לברר מקום נסדר המדרש וזמנו. והנה בדבר מקומו דעת טנץ נופה כי נחבר בביעליה הדרומית, אמנם יותר נראה השערת המו"ל "כי נסדר בא"י ומשם עליו את מטבע א"י הן בבחינת הלשון וכן בסגנון ואופן דרשותיו וגם שמוה אמוראים

המזכרים בו הם כלם שמות בני איי ובעבור זה העתיק הרבה מהלמוד ירושלמי* (מבוא עמוד 4). אבל כמו כן השתמש המסדר בתלמוד בבלי, אף כי המו"ל מסתפק בזה ומראה כי רוב המאמרים שבאו מהבבלי נוספו אח"כ מאת המעתיקים. אמנם נוכל להראות כי שאב מהבבלי ואביא פה איזה דוגמאות ממאמרים הנמצאים בבבלי כהיי: כן לקח המסדר את המאמר במזמור י' אות ח': פילוסופוס אחד שאל את ר"ג יב לכס לומר מקוים לנו למקום שיגאלנו אל"ל הן אל"ל שקר אחס אומרים אינו שב אליכם ולא אמר הכתוב חלץ מהם וכו', מבבלי ימות ק"ב ב': אל"ל הווא מינחא לר"ג עמא דחלץ ליה מריה מניה, בהרבה דברים ובצאור המאמר והוסיף בסופו הסיום וכן הווא אומר קמתי אני לפתוח לדודי ודודי חנוק עבר. במזמור ק"ג אות ג': אריב"ל ה' פעמים כתיב כאן ברכי נפשי את ה' נוסף באמצעיתו מאמר מבבלי ברכה י' אל"ל מאי כל גמוליו אל"ל אבהו שעשה דדים במקום בינה וכו'. אמנם במקום שהירושלמי חולק על הבבלי הולך המסדר בעקבות הירושלמי, למשל מזמור י"ח אות ל"ב: אל"ל יהושע בן לוי מסורה אגדה יהודה הרג את עשו, והוא ע"פ הירושלמי גטין פ"ה ה"ו וכתובות פ"ח ה"ה, אמנם לפי הבבלי סוטה י"ג אל"ל חוסיס בן דן הרג לעשו, עיי' חוס' גטין מ"ה ב'. גם בשמות האומרים מסכים המדרש שלנו ע"פ הרוב עם הירושלמי נגד הבבלי. במזמור ק"ד אות י"ח הברכה על הפת היא לפי ר' נחמיה המוציא ולפי רבנן מוציא והוא לפי הירושלמי ברכות פ"ו ה"ח, אמנם לפי הבבלי ברכות ל"ח אל"ל מוחלפת השיטה, עיי' בהערות המו"ל שם. מזמור קפ"ז אות ד': ר' יהודה אומר טוב אשר לא הדור משחזור ולא חשלת טוב מזה ומזה מי שאינו נודר כל עיקר ר' מאיר אומר טוב מזה ומזה נודר ומשלת, והוא לפי הירושלמי גדרים פ"ח ה"ח, אמנם לפי הבבלי חולין ב' אל"ל הגוססחאות אחרות.

יותר קשה לחרון דבר על זמן המסדר. הראשון אשר הביאו אבל רק בשם מדרש סהם הוא רבנו נסים גאון במגלה סתרים לפי מה שהובא משמו בס' דרך המים לר' יוסף שלום (מבוא עמוד 66). לפי"ד זונץ הוא מן המדרשים המאוחרים, אמנם לפי"ד המו"ל הנהו מן המדרשים הקדומים, מלבד איזה הוספות אשר נוספו בזמן מאוחר. המקורות אשר שאב מהם המסדר לפי דעתו הם: משנה, הוספתא, מילהא, ספרי, ירושלמי (לפי מה שבררתי למעלה צריך להוסיף גם בבבלי), בראשית רבה, פסיקתא דר"כ, הנחומא והרגום אוגולוס. והמדרשים אשר השתמשו בו הם: שמות רבה, ויקרא רבה, במדבר רבה, דברים רבה, רבה לחם ונגלות, מדרש שמואל ופסיקתא רבתי. והנה הרבה מראיותיו של זונץ בעלות מפני שרוב המאמרים אשר נכיר בהם רשמי נערוה הם מן מזמור קי"ט והלאה, שאינם מגוף המדרש, או מן ההוספות. כן למשל כל המאמרים במדרש שלפנינו מפרקי דר"ח אינם נמצאים לא בכ"י אל"ל ולא בכ"י ו', אבל בכ"י מהרבה מקומות נראה כי איננו מן המדרשים היותר קדומים בפרט בנוגע למדרש איכה רבתי, אם נאזה את המקומות הנמנים במבוא נד 58 הדעה נועה ע"פ הרוב כי מדרש הילים לקח ממדרש איכה ולא להסך. מלבד זה שאבו הרבה פעמים מדרש הילים ומדרש אחר ממקור אחד, וקשה עי"ז לחרון משפט מי שאב ממי, כן נמצא למשל המאמר: עיי' שאלה מחדשנו בבקרון של מלכויות לנו יודעין שאמונהך רבה לגאלנו במדרש שלפנינו מזמור כ"ה אות ב' בש"ר אלכסנדרי. איכה רבתי פ"ג אות כ"א בשם ר"ג בר אבא ובראשית רבה פע"ח אות א' ג"כ בש"ר אלכסנדרי. אם נאזה את ג' המדרשים הנ"ל נאזה כי בא במדרש הילים רק כס"ט למאמר שלפניו ולכן הוא לקוח מבראשית רבה, וכן ב"ם שאב מדרש איכה ג"כ מב"ר רק הסך את שמות האומרים. עוד יקשה הדבר ע"י ההוספות הרבות שהוסיפו המעתיקים ועי"ז נבא במבוכה. כן נוסף במזמור פ' אות ה' המאמר: טוב ילד מסכן וחכם זה י"ע וכו'.

וממנו לקח ינדרש קיר ס"ד אור פ"ו והרננו מלבן ארמי ללה"ק ולעמח זה נוסף במזמור ז' אור ו' מאמר הלקוח ב"ם מק"ר פרשה ד' אור ה' ו'.— עוד סגלה מיוחדת יש למדרש ההלים אשר על ידה חזרתו מעידה עליו כי הוא איננו מן המדרשים הקדומים, והוא כי הוא מעתיק מדרשים ישנים מארמיה ללה"ק לא לבד מאמרי הירושלמי (כמו למשל המאמר מזמור כ"ב אור י"ט: א"ר יהושע בן לוי יבא עליך וכו' וכך הם נסחפתי בספר אגדה מימי אלה פעם אחת מאלתי ספר אגדה וראיתי בו קע"ה פרסיות שכתוב בהורה דבור ואמירה וגווי וכו' והוא המאמר הידוע בירושלמי שבת פט"ו ה"א: אמר ריב"ל אנה מן יומי לא איסתגליה בספרא דאגדהא אלא חד זמן אסתגליה אשכחית כחוב בה קע"ה פרסיות שכתוב בהורה וכו') כ"א גם מדרשים אחרים (כן נמצא המאמר מזמור י"ט אור י"ז: א"ר אחא הכותים הללו יודעין לסבב על הפתחים וכו' בויקרא רבה פ"ה אור ח' בארמיה).

ע"ד גוף המדרש מלתי כבר אמורה כי הרבה ערה ויגע המו"ל לברר הגוססאות העובות והיברות, וע"ס הרוב קלע אל המטרה ואסתפק בזה בהערות אחדות. מזמור ז' אור א': כי עוף השמים יוליד את הקול א"ר ירמיה זה עירב חכמת ישרון, והוא קשה ההבנה, אמנם י"ל כי הגוססא הנכונה היא בערוך ערך עיר בשם וי"ר פ' ל"ב זה העורב בחכמה עירון (ערוך השלם ח"ד ז' כ"ט), ור"ל כי עוף השמים שמוליד את הקול הוא העורב כי הוא אשר משתמש בו בחכמה עירון וממנו ידעו העזירות וכן נדע מליוריוס כי גם הרומים נבאו עתידות ע"י פריחה עורבים. — מזמור כ' אור ג': מי יבא דין עם ישראל קומוטמוריסין, תקן המו"ל לכתן קומנטריסין אבל אין פירושו commentarii כתבים שמזכירין בו דברים כ"א commentarienses כותב וסופר ביה דין, ע"י ערוך השלם ח"ז ז' ק"ב. — מזמור כ"ב אור א': מעשה באדם אחד שהביא את קרבנו מגלייא ומאספמייא וחברותיה. דעת המו"ל טעה להגיה ומאספמיא שהיא עיר בסוריא וגלייא הוא כפר אל על עקרון, וכן דעת הח' קאהוב בערוך השלם ח"א ז' ק"ח, אמנם יותר י"ל להגיה הגירסא הישנה ופירושו נרפת וספרד כי המדרש רולה לאחר הפרח והעמל הרב שיש למביא קרבן מאס מה שאין כן אם הם מקומה בקרבת א"י, ועל הרוב במקום שנכנה ביחד גלייא ואספמיא הם נרפת וספרד כמו וזה זרעך מארץ שבים מגלייא ומאספמיא ומחברותיה (פסיקתא דריב"ל דף ק"א ושי"ת), מאמר הדומה אל שלפנינו. — אבל אם גם לא נסכים עם המו"ל בכל דבריו, ע"י זה לא ירד ערך המדרשים אשר הוא מוניה לאור וספרו רב וכפול בעד עבודתו אשר יעבוד בכרס ספרתנו, כי המלאכה רבה והעובדים מעטים.

שמואל אברהם פאונאנסקי.

ברלין.

רשימת ספרים.

ספר זכרון ברית לראשונים בארבעה חלקים כולל דיני מילה ופריעה ורפואות מאת רבינו יעקב ובנו רבינו גרשום הגוזר ז"ל ע"פ מקורי הש"ס ומדרשים וספרי הגאונים ומנהגים שונים, י"ל בפעם הראשונה מתוך כ"י מבתי עקד ספרים שונים [וחלק המלואים, וחמודי דניאל] מאת יעקב בר' מרדכי סב"ל ג' א' ס' ב' ע' ר' ג'. קראקא (וברלין) תרנ"ג 80. XIX; 328 עמודים. [מחירו 4 מארקי. כתובת המחבר: A. Glassberg, Berlin, Dragonerstrasse 44.]

בפתח דברו יבאר המחבר את הסנה אשר המריצתו לחבר את החבור הזה ע"ש המחבר
הנודע, הכל הלוי במזל אפילו ס"ח שבהיכל" כי יש מנזח אשר זכו לשם עד כי אין קץ להחבורים
אשר נדפסו אודותיהן ועל ענין מנזח מילה אשר היא עומדת ברומה של עולם היהדות...
נדפסו רק ספרים מעטי הערך אשר לא יפיו אור בהיר על כל עניניה ויסודותיה ומנהגיה וכו'.
והנה עתה אחרי אשר ילא הספר הזה לאור נוכל להמליך את המחבר המכבד על ענינו הנכבד,
מנזח מילה, באופן אחר, והוא, כי המנזח הזה זכה למזל למנזח איש נבון דבר ומתיר במלאכה
כהר"ר ג' א' ס' ב' ר' ג' — אשר עבד בקידה עזומה ונפלאה זה שנים רבות לאסוף בחפזו את כל
ספרות המילה הנפולה ומפורזה בכמה מאות ספרים נדפסים וכ"י ולא הניח דבר וענין הנוגע
במעט או בהרבה במנזח מילה, איש אשר חננו ה' באוצר-ספרים והנוקדים זה רבות בשנים עהותיו
לחורה וחכמה אש כי הוא ערוד במלאכתו מלאכה ש"יב ומוהל, איש יושב בעיר מלאה חכמים
וסופרים ואוצרות ספרים עברים כנרלין, — לפארה ולרוממה כראוי. המחבר לא הספק
לקט כל הדינים והמנהגים, המדרשים והאגדות, הספורים והכוחים, הנוגעים במנזח מילה, מהספרות
התלמודית הרחבה ומספרי חכמים ומוקרים חדשים, כ"א התאמץ להגיל מההם הנשים ספרים
שלמים מחכמי ישראל הקדמונים, וזה החלו להוציא לאור בפעם הראשונה שני חבורים נכבדים
על דיני המילה והפריעה, האחד מאת רבינו יעקב הגורזר ז"ל, ע"ש כ"י הגנוז באוצר הספרים
אשר לעיר האמבורג, והשני מאת רבינו גרשם ב"ר יעקב הגורזר ז"ל, ע"ש כ"י רזח"ה.
לשני הספרים העתיקים האלה שח המחבר נוספות הערות רבות וכתובות בשם "באר יעקב" הפוללות
מראה מקומות מהנ"ך ומהספרות התלמודית והמדרשית ולקוטים שונים מספרים מאוחרים, וגם
הוסיף בחלק מיוחד הנקרא "חלק המלואים" (מעמוד 147 עד 284) י"ז מאמרים על פרי
המילה, מנהגיה, קורותיה ועמיה, ע"ש מקורים שונים. החלק הזה מפליא את הקורא ברוב החומר
השונה אשר בחוכו. אמנם מרוב שקידתו בהענין אשר לפניו הפריז המחבר לפעמים על המדה
וישם בילקוט שפרו דברים קלי הערך וגם בלתי נכונים כמו ההגדה כי ארסעופלם נעשה גר
נדק וכתב מכחז בלשון עברית לתלמידו אלכסנדר לבעל דבריו ודעותיו בספרי הפוליסופיה הרבים
אשר חבר (עמוד 281 — 280), והנה לא נחמד את המחבר כי הוא מאמין בספור הבדוי
הזה, אולם לכל יחסר המגז הביא גם את זה! — ברש"ש הספר יבוא מכחז נכבד מאת הרב
החכם הנודע מוהר"ר יואל הכהן מוילנ" (XIX—XII), המסין אור על חיי שני הגזרים
ר' יעקב ובנו ר' גרשם ומקורי ספרים ומוציא מדבריהם דברים אשר יש להם ערך לידיעת
קורות עמנו באשכנז לפני שבע מאות שנה. ובסוף הספר יבוא עוד חלק מיוחד (ד') הכולל
חדשי דינים ופסולים על עניני מילה מוקד כ"י "חמודי הניאל" על ש"ע יו"ד, העתק ע"י הרב
הגאון ר' צלאל בייראך מוויילנא עם הוספת הערות מאתו. — אמנם הספר אינו נקי
מגבולות והחכם המחבר בעמנו מהר כבר להקן בגליון נוסף (ע' 328—373) בשם
"הוספות והקוטים" כמה גבולות אשר נלקה בהן הספר והוסיף ביחוד שונים בספרי ר' יעקב ור'
גרשם ע"ש כ"י שני הנמנא בפסדינו ואשר ר"ג בריל ז"ל דבר עליו בספרו השנתי ע"י ו' והלאה;
אולם בכלל הוא ראוי להללה, ונכון כי כל אהבי הורה ומוקרי דברי קדמונינו ז"ל, ומה גם
כל המוהלים והעוסקים במנזח הזה, יאספיהו אל ביתם ויאמנו את המחבר הנכבד להוציא לאור
בקרוב את יתר החלקים הנזכרים בהקדמתו.

ספר מתיק שפתים טאת המשורר הנפלא ר' עמנואל פראנשים, מ"ל
בפעם הראשונה ע"ש כ"י ברלין עם טבוא, הערות והוספות ע"י חיים בראד"י
[גרסם ע"י חברת מיקיצי נרדמים כנרלין]. קראקא תרניב 80, 106 עמודים.

תקן הספר הזה הוא מלאכה השיר ומסקליו (Prosodie), אשר כבר התעסקו בהם
 חכמים קדמונים מבני עמנו וחברו עליהם מאמרים מיוחדים (ראה מלאכה השיר מאת ר' אברהם
 נייבוחר ספר"מ 1865) וגם אחדים מומחברי ספרי דקדוק הקדישו בסוף חבוריהם מאמרים לדרכי
 השיר והמליצה. הספר הזה ערוך בדרכך וכוז והוא מכול במשך דבריו חולדות השיר והמליצה,
 באורים לאחה כחובים ושירים וחדות אשר חצר המחבר, באופן אשר הערב והמועיל מחובר בו
 יחד. לגוף הספר הוסיף המו"ל מלבד הערות רבות ומועילות המעידות על בקיאותו בספרי
 קדמוניו ובספרי החוקרים החדשים מבוא ארוך כחוב בשפה זרה ונעימה (ע' 38—5) המסך
 אור על חולדות המחבר והלך רוחו ומעביר לפנינו שרידי ספרי המחבר ע"ש כ"י ברלין (אשר
 על סיו הו"ל "וכוח לבני ושמע"י הגדסם בחוברת הזאת), וגם בסוף הספר את נוספות ג'
 מאמרים הכוללים חולדות ר' דוד פראנסיס, אבי המחבר, ר' יעקב פראנסיס, אחיו, ור' יוסף
 פירמו, ועוד שירים סונים מעת רע"פ ור"פ. — לא נכלל להאריך בפרטי הספר ונעיר רק כי
 במקומות אחדים עשה המו"ל בלי לורך סמני השאלה לדברים אשר העתיק מכתב-יד, כמו בעמוד
 7 אחר המלים "בפרט ובסדר יהיה קדש", אשר הכונה היא לסדר בחקתי (ע"ש הכחוב ויקרא כ"ז,
 ל"ג) שנת תלד (במספר האוריות "יהיה קדש"); שם, כנזכרים? בקעו להם יאורים, ז"ל "בזורים"
 והוא ע"ש מליצת הכחוב הללים ע"ה, ט"ו; ע' 37 ט' י"א ז"ל "חממתו" וסמך על דברי הכחוב
 יחזקאל כ"ח י"ז (בטענה נדפס בט כ"ח החח כ"ח) ולחנט הוסיף המו"ל מלה sic, וכן
 היא בלי לורך בע' 54 בדברי יכון, כי אין דבר קשה בהמלים "כי כעמל והמורח להשיגו כן
 יהיה עדנו"; ע' 16 ט' י"א ז"ל (בכ"י) "אלגיר" החח "ארניל" והוא טס העיר Alger
 בינה מדינת אלגיריה אשר מולאו מהמס, אלגיר" (האיים הקטנים).

ספר דברי חכמים וחידותם קובץ על יד בסדר א"ב אגודות אגדות
 שתומות הנמצאות בתלמוד ומדרש ומאמרים פליאים אשר רוח מליצה חידות נוספה בהם
 ומשלים הרבה ומכתמים מחכמים, תוכנם רצוף מוסר השכל, הכל מפירש באור היטב
 על דרך שירי בחרוזים קצרים ושקולים, בלשון נקיה וקלה. עם הערות חדישות ומועילות
 לתורה ולתעודה מאת מרדכי ווייסמאן חירות (מו"ח). וזין תרנ"ב. 80 קמנה
 ג' חלקים, כל חלק שמונים עמודים.

מחבר הספר הזה, החכם והמליץ היקר ה' מו"ח, נודע כבר לשם ולהכלה ע"י חבוריו
 מאמריו שיריו ומכתמיו הנעימים, אשר הוא מעטיר בהם את ספרהו זה עשרות בשנים, אולם
 חס לא היה המחבר סופר מומחה מכבר היה ביד הספר היקר הזה לעשות לו טס עולם, כי
 הוא מראה לנו כחו הנפלא לדלות פנינים מים התלמוד והמדרש וענש ידו לתדור אל תוך עמק
 רעיונות חזיל ולהביט דבריהם לבוש מליצה יפה ונעימה המושבת את הלב. חכונה הס' ועניניו
 מבוארים בלי הפרכה בשער הספר ונעיר עוד כי בהערתו ימלאון כמה מאמרים מיוחדים הנושאים
 על שלוח הזמן בהשכל ודעה ובדברים נמליים, למשל ע"ד החנוך (ח"ב ע' 46—43 וח"ג ע'
 17—14), ע"ד המדה הממועז (ח"א ע' 43—41), ע"ד האלחכה (ח"ב ע' 12—4).
 הספר הזה יוכל להיות לענן ושעשועים לכל קורא ולהועלת רבה לדרגטים ולמעשים אשר ימלאו
 בו דברי חסן יוחר מאשר נכמה ספרי-דרוש חדשים. מחירו 3 פלורין, אולם לחחומי
 "החוקר" יתנו המחבר במחיר 2 פל'. כחובה המחבר: M. Weissmann,

ספר הנוך תרגם משפת הכושיים לשפת העברים והוסיף עליו מבוא הערות
ובאורים אליעזר גולדשמידט. קראקא וברלין 1892, בהצאת (sic) בית
מסחר הספרים של ריכארד היינריך 80 XXVI; 92 עמודים.

ראה דברי הנקרה על הספר הזה מהתכנים ר' ישראל לוי ור' אברהם עפטיין
בהמכה"ע הנרשמי לחכמה ישראל (R. d. E. J.) חלק כ"ה עמוד 124—123.

Jahresbericht der Landes—Rabbinerschule in Budapest für das
Schuljahr 1891—92. Voran geht: **Die Bibalexegese der jüdischen
Religionsphilosophen des Mittelalters** vor Maimuni von Prof. Dr.
Wilhelm Bacher. Budapest. 1892 80 VIII; 156; 26 S.

כמו כל ספרי החכם המחבר יטיין גם הספר הזה בהגיונו הישר, בעושר עניו וזכדו
הנעלה. המחבר מעביר לפנינו בהשכל ודעה ראשי חכמי ישראל מהחקופה הערבית הספרדית, הלא
הס: רס"ג, רש"צ"ג, רבנו בחיי, (בעל ס' חוה"ל), ר"א בן חייא, ר"מ בן עזרא,
ר' יוסף בן ג'דיק, ר"י הלוי, ראב"ד (בעל ס' אמונה רמה), ומחאר באוריהם לכה"ק
הנזכרים ממקור דעותיהם הפילוסופיות, בהיות החזרה והפילוסופיה משלכות אלס.

Abraham Jagel's Katechismus Lekach-Tob. Ein Beitrag zur
Geschichte des jüdischen Religionsunterrichts von Rabbiner Dr.
Sigmund Maybaum (Docent der Lehranstalt f. d. Wissenschaft d.
Judenthums zu Berlin). Berlin 1892. In fol., 18 S.

Elfter Bericht über die Lehranstalt f. d. Wiss. d. Judt. in
Berlin. Vorangehen: 1) Die Responsen des R. **Meschullam**, Sohn
des R. **Kalonymmus** von Dr. **Joel Müller**. 2) Die Trauerrede an der
Bahre des verewigten Docenten Herrn Dr. **David Cassel** von Dr.
S. Maybaum. Berlin 1893. In fol. 28 S.

Heidenthum und Kabbala. Die Kabbalistische Mystik, ihrem
Ursprung wie ihrem Wesen nach, gründlich aufgeheilt u. populär
dargestellt von Dr. **S. Rubin**. Wien, 1893. 80 114 S.

Das Auge in Bibel und Talmud. Ein Essay von Dr. **Adolf
Rosenzweig**, Rabbiner der jüdischen Gemeinde zu Berlin. Berlin
1892 (Mayer u. Müller). 80 36 S.

Die **Blutlüge** (אפס דמיס) von **I. B. Lewinsohn**. Aus dem Heb-
räischen übersetzt, mit einem Vorwort und Anmerkungen versehen
von **Albert Katz**. Berlin (s. d.) (Verlag von Hugo Schildberger,
Brücken-Allee 23). 80. 103 S.

הענין הספר „אפס דמיס“ ללשון אשכנז היא דבר נעמו כי הוא נכבד ומועיל לתכליתו
בחכמו ונזורתו יותר מכל הספרים אשר חברו על הענין הזה. גם ראוי המחבר ריב"ל ז"ל, אביר
הסופרים ומסאי ההשכלה ברוסיה, כי יודע שמו וערך פעולותיו בארצות המערב. ההענין
הוא נאמנה וסגנונה נח וקל כסגנון המקור. כאשר שמענו יאחה כבר לאור הוצאה שנית מהספר
הזה וזה לאות על יקר ערכו והועלתו.

הלכות פסוקות מן הגאונים.

נדפסו ראשונה בקאנסטנטין שנת רע"ו ע"י משה פיסולינו.

ועתה הוספתי עליהן הערות ומראה מקומות והגהות ע"פ כ"י

אני

יואל הכהן מיללער *

הלכות פסוקות מן הגאונים ואיסור והיתר על ספר זרעים ועל ספר מדע ועל ספר קדושה ועל ספר מטהרה ועל ספר נשים ועל ספר הפלאה:

ספר זרעים.

הלכות תרומה.

הלכות פדיון הבן.

הלכות איסור בלאים.

הלכות הלה.

הלכות מתנות כהנים.

הלכות שעטנז.

ספר מדע.

הלכות עבודה זרה.

ספר קדושה.

הלכות גיעולי גוים ובישולי גוים.

הלכות טריפות.

הלכות בשר בחלב.

הלכות גיעולי בצים.

הלכות סימני עופות ובהמות.

הלכות יין נסך.

הלכות שחיטה.

הלכות חלב ודם.

הלכות גיד הנשה.

הלכות הגבים.

הלכות אבר מן החי.

ספר אהבה.

הלכות צצית.

הלכות תפלין והנחתן.

ספר מטהרה.

הלכות יולדת ובעל קרי.

הלכות טומאת נדה.

הלכות כהנים בזמן הזה.

ספר נשים.

הלכות הליצה.

הלכות יבום.

(* ראה דברי הרב המו"ל ע"ד ספר "הלכות פסוקות מן הגאונים" למעלה מעמוד 15 עד ע' 19 ומעמוד 45 עד ע' 49.

ספר זרעים

הלכות חלה.

א. רב כהן צדק. (ח) וזו שישאלתם אחד מעשרים (ג) [וארבעת] היכא דלש כמה [גריון] צריך ליתן אחד מעשרים וארבעה לכהן או לא, כך הלכה אם מפריש מכל עיסה אפ"ל לש בכלי אחד כמה סאין אינו חייב להפריש חלה אלא אחת שנאמר ראשית ערסותיכם ואם לש מאה סאין במאה כלים מפריש מכל כלי חלה אחת אבל אם ישגג ולא הפריש מן העיסה ונזכר אחר גמר הפת אם לביתו אפה או למשתה בנו מונה ומפריש לכל עשרים וארבע ככרות חלה אחת ואם נחתים ולמכור בשוק אתה מפריש אחת מארבעים ושמונה ישכך אמרו חז"ל (חלה פ"ב ה"ז) כמה ישעור חלה אחד מעשרים וארבעה העושה לעצמו או למשתה בנו אחד מעשרים וארבעה נחתים העושה למכור בשוק וכן אישה העושה למכור בשוק אחד מארבעים ושמונה וכן הלכה.

הלכות מתנות לכהנים

ב. רב מתתיהו. (ג) כל טבח שאינו ניתן מתנה לכהן עובר על מה שכתוב בתורה וזה יהיה משפט הכהנים מאת העם וגו', וחייבוהו נדוי ולא מבעי טבח ישראל אלא אפ"ל טבח כהן שקבע מקולין ומאונים כיון שאין מפריש מתנה חייבוהו חז"ל לנדותו דאמר רב חסדא (חולין קל"ב:) האי כהנא טבחא דלא מפריש טתנתא ליהוי בשמתא דיי' צבאות (ד) וטוחא הדין עם הטבח.

ג. רב נטרונאי. (ה) ובמקום שפושעין טבחים ואין מפרישין מתנות כהנים מה שיהו כהנים שבאותה העיר מוכין מתנות כהניה לכני העיר כדי שלא יבואו לידי תקלה אע"ג דלא אתי לידהו.

(ח) בש"ה סי' מ"ו כ' רבנו האי ג"כ ס"ל: להפריש גם מעריכה גדולה המתחזקת הרבה סאין חלה חלה אחת, ומה שזמנו חכמים שיעור הוא רק להתלה חובסה של עיסה שהיא קב; ומשמע של נחתים בצבול שלא יפסיד קבעו להתלה חובכו קביים והוא אחד ממנה; ובחז"ל שלפנינו מוסרם דהא דקבעו שיעור היינו אם שגג ולא הפריש מן העיסה לריך להפריש בעה"כ א' מכ"ד ונחתים ח' ממ"ח. ובדברים אלו אין קצורה לר' האי שדאי החלה החוב, כמו שקבעו חכמים בעה"כ, א' מכ"ד ובנחתים ח' ממ"ח, אבל כשהעיסה גדולה יותר מדי גם עליה חל החוב שקבע. ועיין בבב"ב ר"ס ה' חלה: "דסיכי דלש כמה גריון בחזק עיסה לא מפריש חלה חדא חלה".

(ג) בדפוס איחא בעשרים היכי דלש כמה לריך, והנהני עש"י ל"ה (=חשובה הנאותים כחז יד ר' שלמה זלמן חיים האלברטס).

(ג) עיין בגמ"מ (=חשובה גלוני מורה ומערכ) סי' קמ"ט, ושם מסיים ומהו הדין עם הטבח כדאמר רבא בחולין הדין עם הטבח, ולכן מותר ג"כ ללוקח לחבול הכשר אם לא הורמו מהמזיה ועיין גמ"מ סי' ק"ט. החבוסה שלפנינו הובאה בשם ר' האי בק"ה שני לשון ברדכ"ז סי' הרכ"ט, וכן בראב"ה סי' ס' ח"ג ק"ה.

(ד) בש"ס איחא בשמחה דחוקי יבדל.

(ה) הקנה זאה למד הגאון מהאי דר' יוסף בחולין קל"ג. דהאי כהני דאיה ליה זרכא מרבק באיכותיה ודחיקא ליה מילת' לזכי ליה מתנהו וח"ג דלא חזי לידו. ולמדו חז"ל

הלכות תרומה

ד. רב שמעון קיירא. (א) והיבא דאפה ולא אפריש לא תרומה ולא חלה אי נמי אפריש חלה ולא אפריש תרומה שקיל הדא ריפתא ואכיל לה כהן קמן אפריש תרומה ולא אפריש חלה שקיל הדא ריפתא ואכיל לה אפי' כהן גדול (ב) ותרומת מעשרות כומן הזה נוהגין בארץ ישראל ואין מפרישין אלא אחת ושורפין אותה.

הלכות פדיון הבן

ה. רב נטרונאי. (ג) ולענין פדיון הבן בכור של ישראל אין צריך לפדותו אלא במעמד אותו כהן ישפדה אותו בלבד ואם אבי הבן אינו למד הלכות ברכה וסדר פדית צריך אחר ללמדו ואותו ששנינו (מגלה כ"ג:) והקרקעות תישעה וכהן ואדם כיוצא בהם באדם שמקדיש ישרהו ולאדם שאמר ערכי עלי או דמי ערכי עלי או שהקדיש אדם עצמו לבדק הבית ישצריך עשרה בני אדם פקחין לאומדו ולחשב כמה ישיה וכמה צריך לפדות עצמו, אבל בכור ישראל כבר קצוב כמה פדיונו חמש סלעים שהן עשרים ושמונה כספים וחצי [דאנקא]. (ד).

הלכות שעמנו

ו. רב יוסף גאון. (ה) והלכתא אסור לתפיר בנג צמר בחומי פשתן ואפי' ברים ובסתות דקיימא לן תפירה כאריגה דמיא והלכתא כו' ישמעון בן פוי דאמר (ביצה י"ד.) אפי' עשר טבעות זו על גב זו וכלאים תחתיהם אסור ליישן עליהן. (ז) רב כהן צדק. (ו) בנדים של מלבוש ושל כסות כ"ן. ישאסור מן התורה.

ח. דאף בזמן די נטרונאי נהנו מהנות כהונה כה"ל כמו בימי ההללים, וכ"ש הכ"מ דטוהנת אף בזמ"ן, ועוד למדנו מזה שהיבא שאין מענין לגוף הענין הקנו הקנות לקהלות כדי לעשות בהיתר. (ח) החילוק הזה נמצא גם בבב"ב דברומה אכיל כהן קמן ובחלה אף כהן גדול וע"י בכבודות כ"י. דברומה כיון שאין מפרישין אלא אחת אכיל לה רק כהן קמן, שלא יחלה מיתה מנוסה, אבל בחלה יכול להפריש חלה שניה והיא נאכלת אף מאה כהן גדול כמאמר רבנא; ויחלה בבב"ב בגדול בעל לקרוי דומה לכהן קמן, וע"י ברמב"ן מלחמת פסחים פ"ג, ובב"ן יחלה ה' פסחים שהיבא ש"ס ר' האי.

(ב) גראה שוב לתקן ע"פ הכה"ג בלבן זה: ותרומה ומעשרות בזמן הזה נוהגין בארץ ישראל וחלה כה"י אין מפרישין אלא אחת ושורפין אותה. ועל דבר הרומות ומעשרות בחו"ל לארץ ע"י ירושלמי חלה ש"ד ח"ו ע"ז דף נ"ב. ד"ה ב"ר.

(ג) הובא באשכול ה' פדיון כסם גאון ס"ב. וע"י בב"א ס"י מ"ז. שגראה שהיה בימי ר' האי תיבג לפדות בקיבוץ עם ובסעודה.

(ד) כדפיס יחלה כ"ה כספים וחצי דאף והנהתי עמי האשכול וכן יחלה בכבודות כ"י ונראה שאף בימי הגאונים היה המעט ככלל כאשר היה בימי האמוראים.

(ה) הנה נחלקו בזה הגאון ר' יוסף ג' אשה לחפור אפי' כרים דרבנן ור' כהן גדול כפי"ז ה"ה, והתקני מובארת בב"א ס"ב, וכבר הכריע סם הרב האב"ל לוי כו' יוסף גאון וע"י בב"מ (= השוכות קנרת דפוס מנטובה) ס"י ש"ו. (ו) ראה הערה הקודמת.

אפי' לתפרן בחוטי פשתן אסור אבל כרים וכסתות שאסורן מדרבנן אם תפרן בחוטי פשתן אין בכך כלום, ומרדעת של חמור הרי היא ככרים וכסתות ואמרו רבותינו ז"ל (שם) לא יעלה עליך אבל אתה מציעו תחתך אבל אמרו חכמים ז"ל אסור לעשות כן שמא תכרך נימא על בשרו ואפי' וילון גזוז חז"ל מפני שהשמש מתחמם כנגדו.

ה. רב נטרונאי י. ה) והא דאסור צמר ופשתים דוקא צמר אילים דגמרינן לה מציצית אבל מידי אחרינא לא.

הלכות בלאים

ו. רב חילאי י. ב) ובר ישראל שנתן בהמתו לגוי והכניסה לגורן פטור מלא תחום שור ומלא תחרוש בשור ובחמור לפי שמצוה זו על החורש ועל הדש אבל לא על הבהמה ובר ישראל הוא דאזהר רחמנא בין שהיתה בהמתו ובין שהיתה בהמתו של גוי אבל גוי שחרש ודש ג) בבמתו של ישראל פטור מלא תחום ומלא תחרוש בשור ובחמור.

ז. רב יוסף גאון. ד) ולענין גוי היבא דמשתתף בהדי ישראל בהרישה ובדישה לענין שבת ודאי אסור ליחייבה רחמנא שביתה הוא ושורו וחמורו ובהמתו אבל לחסימת פי פרה וחרוישה בשור וחמור כיון דגוי קא עביד והא ליתיה בהדיה לא עביד ישראל אסורא ופטור ולענין דישה בשור ובחמור אמור רבנן ה) מאי מעמא אסר רחמנא חרישה בשור וחמור משום דשור פשר וחמור לא פשר וחס רחמנא לחלישות דעתא דחמור ואסור ודישה נמי כחרישה דמיא ואסור.

ח) ג"כ בש"ה. והוכיח הגאון דרק אמר אילים מקרי אמר מהא דאיתקם בלאים ללגיות ורמז בזה על האי תנא דבי ר"י ביבמות ד': אבל ביבמותלמי בלאים פ"ט ה"א מוכיח מקרא דאילים אמר במלכים.

ט) דין זה איתא בש"ס ב"מ ז'. ובס' ח"כע"י ליה חי מותר לישראל לומר לגוי לחסום סרחו ולדוב בה ומשום הכי ח"כע"י ליה בהא משום דחינו מנה על הבהמה כלל דק המעשה אסור בישראל ועיין בסמ"ג לחון קס"ד ששע ח"כע"י דאסור וחינו לוקה. וכח"י ח"כ ס' פ"ה תמה על ח"כע"י דנראה שכותב לאסור וע"י הגה' אשרי בשינוי שם ובמנהג למלך שכיכות פ' י"ג ה"ג ובבבב"ק ס' ז"א.

י) מזה מוכח בהרישה ודישה שוין לענין זה.

יא) ע' לעיל ס' ט'.

יב) מוכח דמניהם בהדדי הם ונעטם רחמנא אסרה רחמנא לחרוב בבלאים וכן לדוב בחסימה. והנה צידון העטם דחרישה בבלאים כתב הרמב"ם דהעטם משום הרבעה דנוהגין ע"י זה ובס' החנוך אמר דעטם משום דמכביהם משונים, וגם הראב"ע פ"י קן ור"י אברבנאל משיב עליו דחכמינו לא אמרו קן אבל החזקוני ובאמרי נועם מביא טעם זה דזו מעלה גבה וזה אינו מעלה גבה ואי' נער בעלי חיים ועיקר טעם זה כתוב בס' יודיה האלכסנדרוני.

ספר מדע

הלכות ע"ז

יא. מר רב צמח (א) ע"ז של נוצרים שנפלה ומכרו נוצרים את עציה ואת אכניה אסור לישראל לקחת אותן ולבנות בהן (ב) אעפ"י ששינה אותן ועשאן אבל אם שינו אותן נוצרים מותר לישראל לבנות בהן את ביתו שאין זה חמור מע"ז עצמה כי מבטל לה גוי כמלה וכי מבטל לה ישראל לא כמלה.

יב. ר' שמעון קי"ר.א. (ג) לפני אידיהן של גוים ג' ימים אסור לישא ולית עמהם ומלהשאלין ומלישאול מהן מלהלוותן ומללוות מהן מלפרען ומליפרע מהן ואסור למכור להם כל דבר שהוא לצורך יום אידם ואסור לשגר להם דורון כיום אידם וביום הלולא דבריה ואסור לאכול ולשתות עמהם כיום אידם וביום שמחתם וביום שמחת בניהם.

הלכות יין נסך

יג. מר רב צמח (ד) ויין נסך שנפל לתוך הקדירה חמור הוא עד מאד ואסור בהנאה דאיסורו בכל שהוא שכך שינינו (ע"ז עד.) ואלו אסורין ואסורן בכל שהוא יין נסך וע"ז ועירות לבובין ושור הנסקל ועגלה ערופה וצפרי מצורע ושער נזיר ופטר חמור ובשר כחלב וחילין שנישחטו בעזרה הרי אלו אסורין ואסורן בכל שהוא הילכך קדירה שנפלה בה יין נסך אפ"י כל שהוא אסורה בהנאה ואין לה תקנה לחתרה. (ה) ומותר לישראל לקחת יין מגוי על מנת שיביאו לו ענבים לתוך ביתו של ישראל ויעצרו ברשותו וימיר היין על ישראל ובלבד שלא יגע גוי ב"ין (ו). גת של אבן שזפתה גוי מנבחה והיא טהורה ושל חרס אעפ"י שקלף את הזפת אסורה אי זו היא גת של חרס עושין פ"מס גדול שנושא אלף לימרא או יתר או חסר ומניחין אותו במקום שאין מיטלטל בו ובוצרין ענבים ומביאין ודורכין בו

(א) בש"ח ס"י רמ"ו ובג"מ ס"י ר"ג. ומשמע שכל ענין פוסק הגאון בע"ז שנסחבה סגור לבעל כל קיסס וקיסס ולא כהרמב"ם בש"ח מעכו"ס ה"י דהיינו רק בע"ז של חוליות אבל בשאר ע"ז שנסברה אינו מבטל אלא ככר אחד. וע"י בר"ן ע"ז דף מ"ט. ובאשכול משמע סדברי הרמב"ם. (ב) ג'ל מהן. (ג) איהא כבה"ג ר"ב ה' ע"ז.

(ד) בש"ח ס"י רמ"ח וס"ג לא נמנחו היבנות "חמור הוא עד מאוד", סגרה סהוספו ועיין ס"ה רס"ד. והגאון בחב"י אשר לפנינו מפרש המבנה ע"ז ע"ד. ואלו אסורין כ"ן שנתסך לע"ז וע"י רס"י ס"י דמייורי בחביות לחביות וע"י חו"ס ובמסנה ס"ג ע"ג קהני יין בניוס ומ"ס כ"ן ג"ג ואלו העמיד הגאון מנהיגת זאת דבני"ט בס"ס י"ג.

(ה) נראה שהרי"ק הגאון להולך הענבים לביתו של ישראל כשקנה ישראל היין לפי מדה סגרו וס"ג ידרכו ישראל וימוד, ומה שז"י רב כהנא בע"ז כ"ט: דאסור להולך הגוי ענבים לנת לבתולה היינו כשיין מזלף עליהם והכא כשאינו מזלף, והתנא אשר אמר שלא יגע גוי ולא ימוד כ"ן במנה לפי המדה הוא שבוט ש"ס מדה הגוי באסור כמסנה ס"ג. (או שמפרש ס"ג דר"י כהנא ס"ג כשי" הרמב"ן דרך לנת כ"ג ס"ג ככר יין על סאר ענבים אסור להולך משום שח"י יגע והכא אין חשש.) (ו) איהא בש"ח ס"י ר"ג.

ומושכין ממנו ונותנין בקנקנים ופעמים שדורכין ענבים בכרם ומביאין את היין ומטילין באותו פיטם ומושכין ממנו כל השנה כולה אי נמי פיטם קמון שיכול אדם אחד לדרוך בו יין וכמות זה גת של חרס. ה) והלכתא יין נסך שנסך ממנו גוי לע"ז אסור בהנאה ואינו כטל לא אחד במאה ולא אפי' אחד כארף שאסור ואוסר בכל שהוא ואין צריך לומר בשתייה ומטמא טומאה חמורה בכזית סתם יינו אסור בהנאה ומטמא טומאת משקין ברכיעית. ז) המפקיד יינו אצל גוי אסור בשתייה ומותר בהנאה ומנע גוי ישגיב לכלל איסור ויודע כמיב ע"ז ומשמישה כיון שנוגע ביין ומשכשך בו אסור אפי' בהנאה משום חומרא דע"ז ומגע גוי שלא בכונתו אסור בשתייה ומותר בהנאה ג) ואפי' קמון בן יומא אמ' רב נחמן אמ' שמואל (ע"ז ג"ה) הלוקח עבדים מן השוק אעפ"י שמלו ומבלו עושיין יין נסך עד שתשקע שם ע"ז מפייהם. ד) ומוריים של גוים אם ידוע שאין בו דגים כל עיקר מותר ואם לאו אסור. ה) ותרוסין של גוים שלוקין אסורין. ו) ושיראז של גוים לח אסור יבש מותר והיינו אבטא טייעא דאמר רב המנונא (שם ל"ד:) האי אבטא טייעא שרי.

ח) בש"ה סי' רמ"ח ובחיג סי' ק"ג בשם ר' זמח ובאשכול בשם ר' שר שלום וחולי היא החבובה שהביאו החו' בססחים ל'. ובחולין ל"ט. ובש"ה חסרו הריב"ח "נסך ממנו לע"ז" חכן הובאו בראש החבובה החבובה בגיין (=חבובות גלוטוס קדמונים ד' ברלון) סי' מ"ו, ספק יין שנחנך אסור במשהו, וכן חיחא גם באשכול וגם בש החבובה בשם ר' בר שלום, ומה שסיים לפיניו סתם יינו אסור בהנאה ומטמאין טומאת משקין ברכיעית חסר בש"ה אבל הוא נכון וע"ס הנמי ע"ז ל"ח. בענין דג' יינות.

ז) בש"ה סי' רמ"ב, ובדפוס חיחא בין שנוגע ביין, וע"ס הש"ה הגהתי, והנה ספק דמנ"ב גוי שלא בכונה מותר בהנאה ואסור בשניה מוכח מהאי דבידע ע"ז ל"ז, ואם כיון לגביה חף גלה כיון לנסך אסור חף בהנאה דמוכח מההוא מעשה דמחוזא שם ע"ב דלידתי הא דרבא ועיין בחיג ובג"ק ובאשכול שהובאה ההשו' בארובה.

ג) בש"ה שם ובסי' ר"ג ספק כרז דתיקו בן יומו עושה י"ז ולשתייה אסור וכן הובא בשם הגאונים גרוס. חכן הביאו גם הא דשמואל דעבדים חף שמלו ועבלו עושין יי"ז עד שחבק ע"ז מפייהם כיון שיש להטמא הכריית' דעבדים ובני השפחה במדרסן טמא לא פליגי רב ושמואל, וספק זה הובא בשם הרמב"ן בה"ן לע"ז.

ד) מ"ל לגרוס: ומוריים... אם ידוע שאין בו יין כל עיקר וכן הוא ע"ס הנמי בש"ז ל"ד: דמוריים חין עושין אלא מדגים טהורים, ובזכר של דגים אמרינן שאסור אם חין בו דגים במהני' שם ל"ה: וע"ס שם בש"ה הרמב"ם.

ה) בהרמזין ספק כרזי בע"ז ג"ט. דכיון דחין בני תורה אסור לאכול תורמסין חשיב שם גלגלין כשהם חיים ואין עולין על שלהן מלכוד וכי' ידוחם הביא שיש פוסקים כן, אבל הרא"ש בב"ה דף ו' סתם שאנו נוהגין לאכלן. והנה החבו' חיחא בחבובה בקדי סי' ל'. וע"ס סי' י"ז וע"י חילוף מהנהגים סי' נ"ב.

ו) בערוך ובגיה (=חבובות הגלוטוס הולאת הר"ח הרב"ז) מ"ז "אכפת" ופי' בערוך שמביאין קמח וסולת ומלפין עליהן יין וע' בהו' בע"ז ל"ד: והנה לא ידענו למה נקרא ביחוד וחולי בעיר ביחוד היו עושין מחל זה.

(ח) אחיני שליכי אין בהם משום בישולי גוים. (ז) ומותר לישראל לאפות ביצה בפורני בזמן ישנהים צולין בה בשר נבלה דכיון שהסיקה על פניה היא שורפת כל רוטב של בשר נבלה ומותר לצלותה בה וכן כל שהסיקו מכפנים אין חוישין לביעולי גוים נבלה וכל דהסיקו מבחוץ בכלי חדש אסור הלכך האי פורנא מותר לישראל לצלות בה בשר וצריך לשחות אחר בשר נבלה עד שתתלכך ושורף את הרוטב וכן לאסור [לאפות] (ג) אחר צליית גוי בשר נבלה ישעורו בכך. (ד) ופורנא דניסקת על ידי גוים ואין שם מלאכת ישראל כל עיקר לא נתינת עצים ולא שנייה ולא אפייה ולא רדייה ולא בהנחה ולא בנטירה ודאי יש בו משום בישולי גוים ופורנא גדולה של ישראל בעיר שכולה ישראל והביא בעל פורנא גוי נחתום והעמיד בה אותן ישראל שאופין בה אם עושין כמו שאמרו הו"ל (שם ל"ח:) האי דיסתא שגר גוי ואפה ישראל ואפה גוי וכולה שמעתא שרי ואי לא אסור.

י"ד. רב האי. (ה) במקום שנוהגין שסותמין הכד של יין [בעין] (ו) שמתקנין אותו כשיעור פי הכד ומתקנין ליה ושופכין עליו זפת וזפתין את פי הכד וקושדין גייר על ההיא זפת וחותרין עליו אנו רואין אם אין בני אדם יכולין להסיר את העץ מעל הכד מבלי שבירת החותם הרי זה בחזקת חותם בתוך חותם ודוסוקיא שיש בתוכה נאד של יין אם היתה צרורה זפיה למטה הוי חותם בתוך חותם פיה למעלה לא הוי חותם בתוך חותם ואי כ"ף פיטיה [וצייר] (ז) הוי חותם בתוך חותם ולא אמרו ככולן ב' חותמות אלא דוקא שלא יחא החותם על המנופה אלא יהי שם כלי אחר [לכסוי] (ח) לכד והחותם ביניהן ובכך יהיה הכלי חותם בתוך חותם שהוא למעלה.

טו. רב יוסף גאון. (ט) הלוקח יין שלא מן המומחין ממי שאינו מדקדק במצות ואיתו יין אין עושין לו שטירה מתחלה ועד סוף כהלכה אסור בשתייה ואפילו בהנאה. (י) הלוקח עבדים מן הגוים שטלו ולא טבלו וכן בני השפחות שטלו ולא טבלו גדולים עושין יין נסך קטנים אין עושין יין נסך ואלו הן גדולים שיודעים בטיב ע"ו ומשמישה קטנים אין יודעין בטיב ע"ו וקיימא לן כמאן דאמר (שם צ"ז.) תינוק בן יומו עושה יין נסך לענין שתייה אסור ובהנאה מותר. ובני השפחות שלוקחין (פת) מן הגוים עם אמותיהן צריכין טבילה ועושין יין נסך אבל ילודי

(ח) במחוקים וטובים קמיירי דמותריס וכן ליהא בש"ו ליה. ופירוש אהינו מוכח בג"ק 97 מ"ב ובס הגי' אהינו סליקי.

(ב) הובא בעל העיבור ובאשכול. ועי' בח"ג קס"ג ובס מייירי בהסיקו מנחון.
 (ג) כן יש להקו ע"פ העיבור. (ד) הובא באשכול ה' בשולי עכו"ס: "כחוב בססקא".
 (ה) בש"ס ס"י ר"ג הובאה ההלכה ובהנאה גליה ר' שרי' כ' האי ובאשכול הובאה ההלכה סה"ס. (ו) בדפוס: "בעין" והקירו ע"פ הב"ת.

(ז) גם זה בש"ס ועי' ע"ו ל"א. בדפוס ליהא במקום וזייר "דעיד".
 (ח) בדפוס ליהא "כיסוי" והנהניו ע"פ הב"ת.
 (ט) בש"ס ס"י רנ"ד מה בססק הנאון ממי טקיה יין בלא מן המומחין באסור אף בהנאה כן ססק בלרעה סמנסין יין ממש לע"ו ויש לחוש אולי קיה מן היין הוואו. וככל זאת סוף חומרה גדולה. ועיין ע"ו ל"ט: ובכמב"ש ס"ח ממ"ח הב"ה. (י) ג"כ בס.

בית אין צריכין מביילה. ח) פת של ישראל כפורני של גוים ויש באותו הפת סימן אם סימן טובהק הוא ומביעות עינא כיה אין צריך לשומרו ומותר.

טז. רב ישר שלום. ז) שפחה גויה שיודעת בטיב ע"ז של נוצרים והמביילה אדונה בעל כרחא כיון שאין מזכרת ע"ז ואין נודרת בשם ע"ז הרי היא כעבד כשר ואין עושה יין נסך [ואופח] ג) ומבישלה ואוכלין מבישולה ושותין מידה ואין בכך כלום ואם תאמר מפני שהמביילה בעל כרחא אין מביילה בעל כרחא פוסלת אלא ביפת תאר דגויה הוא ורא ישיבה במצות דעד דמקבלה עול מצות לא ישרי לה מביילה אבל עבד דבגו עבדותיה נמי שיך במצות כגון שבת ומילה ונדה ופסח ושאר מצות אין צריך לקבל. ולענין מיחש דלטא לא מבטלה עבודה זרה שלה לרצונה אלא בעל כרחא לא חיישינן ולא צריכין עוד דמבטלה לה ברצון דאישכחינן דאפילו גוי גדול מבטל ע"ז בעל כרחו דאמר רבה בר בר חנה (שם מ"ג) פעם אחת הייתי מהלך אחר ר' אלעזר הקפר בר' מצא טבעת ועליה צורת דרקון מצא גוי קטן לא אמר לו כלום מצא גוי גדול אמר לו בטלה לא בטלה סימרו בטלה ובל ישכן הדא שפחה דאיכא מרות אדונה עליה דיכול לאטמולה ולבטל עבודה זרה שלה בין לרצונה ובין שלא לרצונה ומאי איכא למיחש דלטא הלכה ופלחה כינה לבין עצמה וחוזרת לסורה כיון דמפרש שאין מזכרת שם עבודה זרה אין חוששין לדבר והרי היא כשרה לכל דבריה. ד) ומותר לישראל לשלוח יין ביד גוי בשני חיתמות ואין בכך כלום דאמר ר' אלעזר (שם ל"א) הכל משתמר חותם בתוך חותם חוץ מן היין ור' יוחנן אמר אפילו יין והלכה כר' יוחנן הלכך יין משתמר בשני חיתמות בין לשלוח ביד גוי בין להפקיד אצלו בביתו בין בקנקנים בין בגודות ומותר ועיקר כשהוא עושה כמו שאמרו (שם) חז"ל אגנה אפומא דחביתא ישריקא וחתומה הוי חותם בתוך חותם דיקולא ומהדיק הוי חותם בתוך חותם זיקא כף צייר וחתים הוי חותם בתוך חותם ואם ה' יש בקנקן מקום שיכא לידי איסור איסור לשלוח ביד גוי או להפקיד אצלו ו' ונודות חדשים גוי רובבן ועובדן ונותן לתוכן יין וישראל עומד על גביו ואינו חושש לתת לתוכן יין מכאן ולהבא וההוא יין דקא שדי גוי לתוך גאדות חדשות כיון דלעבדן הוא ולא לישתיה הוא דאמ' כזורק מים לטיים

ח) ההיר כהן הסת של ישראל שם צו סימן ולא חייב לחילוף ומס שההיר סת של ישראל שנאספה אלל גוי ולא חש מאוס שלקות ע' במדעי ס"ב דע"ז והאשכול בשם הגאונים וז"ל דמייירי סחיה יבאל או שמייירי פסוקי גדולי' שלוסין סס בשמר בעבור כל בני העיר ואין צו נוסם חתנות וכן כתב בשו"ת הריב"ש ס' תקי"ד בשם הרמ"א ועי' בלחרות חיים.

ב) בש"ת ס' רמ"ב ובס"ך היג ס"ו ס' ל"ב.

ג) בדפוס חיתא, ועושה' ותקניו ע"ש הש"ת.

ד) ש"ת רמ"ו ועי' כמ"ג ע"ז ל"א. ובסוף החשו' חסר בש"ת.

ה) דין זה כהוב בלחובה בש"ת בסוף החשו' בק"ה מנו' לבין.

ו) שם ס' רמ"ו וס' הוא בעטות, ונראה מדברי הגאון מהרש"ם כפי' רמ"י סל"א' כן הגוי לחובו ינו מותר כיון שנתן לרבונו, והאי בישראל עומד ע"ג שידע שלא כן הגוי סס יין אחר הריבוב, ולא כפי' הרמב"ד דבינו של ישראל מייירי הכרייתא ע"ז ל"ג. והפסג במ"א נסך אחרו היין שנתן סס בריבוב.

ומשום הכי מותר דכולהו נאדות צריכין לעיבוד בתחלה בתר רכב או ביין או בחומץ והאי יין ההשתא לאיבוד אזיל דשופכו לארץ דלא חזי לשתיה דאית בה רכב חזפת. (א) ובצק של גוי שנילוש במים חמין ירדהם דאפי' ישראל ודאי שרי היתר גמור ואין בה משום גיעולי גוים והלכתא נותן טעם לפגם מותר ויתר ויזון שנותן טעם לפגם חמין שנילוש בהן בצק מותר ואין חוששין לו לכל דבר.

יז. רב נטרונאי (ב) ויין מבושל בין שעומד על רובע בין שאין חסר אלא [רבע] (ג) אי נמי פחות מרובע בין שמשכר בין שאינו משכר [כרו] (ד) נשתנה לגריעותא ואין מברכין עליו ואין מקדשין עליו ומכרכין עליו שהכל לפיכך אין בו משום גלוי ואין בו משום מגע גוי דאמר רבא (שם ל.) יין מבושל אין בו משום גילוי ואין בו משום יין נסך ורבא מילתא פסיקתא קאמר מבושל סתמא לא שנא נצטמק ולא שנא חסר רובע ולא שנא עמד על רובע וכן הלכה. (ה) ותרמוסא דשלקין ליה גוים לבני תורה שרי והכי דאמ' בני תורה כל דמצין נפשיה בציצית וכיף לדברי תורה ושמע כל דאמרי רבנן ולא מזלזל בדברי תורה וכדברי סופרים. יח. מר ששנא. (ו) וקנקנים של גוים שהיה בהם יין גוים אסיר לבר ישראל ליתן בהם יין כל ישנים עשר חדש לאחר שנים עשר חדש מיתרין ואם רוצה ישראל למהרן לאלתר ממלאן מים שלשת ימים ומערן כל מעת לעת אחד קנקנים שלגו ואחד קנקנים שלחם (ז) וכדרך שהוא עושה בקנקנים כך עושה בנאדות של יין ומיתרין לאחר שלשה ימים. (ח) וישראל שמכר יין לגוי והוליכו לביתו והחזירו ואמר לו מול יינך שלא מרדת לי אמת שלי (ט) ודאי בשתייה אסור שנעשה מגע גוי אבל לחוש שמא החליפו הגוי ביינו ואסור בהנאה לא חיישינן דהוה ליה ספק ספיקא וכל כך אין חוששין ומותר בהנאה.

יט. רב תתיהו. (י) ומשחא שליכא דארמאי בזמן הזה יצא עליהן שם שמזייפין בו ועושין בו כמה דברים טמאים של איסור ואליה וחלב של בהמה

- (א) הובא בח"ג סי' ס"ט וס' בלרובה הוכיח קן מע"ז ל"ח:
- (ב) ב"ש"ה סי' רנ"ה ומ"ס הנהגות והנה ברין ע"ז פ"ב הביא הרמב"ד מ"ס ר' האי דכתי דייקו הגאונים הרמב"ם דכיון שהקתיה נעשה מבושל נגד טעם הרמב"ן דלריך שיחסר וכוון שחמרו במזינה רביעה בשבת ע"ז: נקט גם הכא רובע ובפרסם הובא טהיב על ענין זה ר' יצחק לרי יקוהאל כעין הובאה זו של גאונים. (ג) בדפוס חסר "רבע".
- (ד) בדפוס "אלה" נכתבה. (ה) ע' לעיל סי' י"ג.
- (ו) ב"ש"ה סי' רס"א לפניה כתיב מר שנא ובדפוס כתוב לפנינו מר ב"ש"א.
- (ז) הגאון מפרש כשופיה רשי' לדברי ר' אליהו בקנקנים ויזונה טוין שמכניסין בהן לקיוס ולכן רק הדברים מותרין בלי עירוי וע"י במגדל עוז לרי"מ מ"ח סי"א וכתו' ע"ז ל"ב:
- (ח) ע"י לקמן סי' כ"ה וב"ש הגאונים דבזמנא' חין מגע גוי אוסר בהנאה הובאה כתו' ע"ז י"ז: וכדעת הרמב"ן הובא ברין וכתו' שם דגבל ס"ס י"ג דנזרו משום חיתון אסור בהנאה אבל מגען מותר בהנאה ולחילוף ולזיוף לא חיישינן כיון דלא שכיחו לנסך ועוד שהוא ס"ס.
- (ט) אזלי ליל "אה בל"י וב"ש"ה איהא "או דבוס [ליל בשוס] עליה.
- (י) הובא באבכול בשם גאון וע"י ב"ת סי' קס"ח באז עוד לא היו מזייפין החמאה ולא היה איסור בה ועיין סי' כ"א.

והוחזקו בכך ואסרנוהו והוא הדין לחמאה שלוקה ושאינה שלוקה דארמאי שכיון שהוחזקו להיות מטייפין אסרוהו.

כ. רב הילאי. (א) אנשי מרח מתדין את החמאה של גוים ואומרים אינו מקבל טומאה ובני ארץ ישראל [אוסרין] (ב) אותו מפני שחלבו גוי ואין ישראל רואהו אסור.

כא. רב נטרונאי. (ג) משחא שליקא דקארו ליה סמן (ד) אם דבר קטן הוא חיישינן שמא עירבו בו חלב או מן שומן אליה ואם דבר גדול לא חיישינן עליה שאם יערבו בו דבר אחר מסריה והן חסין על ממנס יותר ממנו ומותר באכילה ואם הוא יפה במראהו ובריחו וידוע באמת שלא נתערב בו דבר טמא (ומותר. ה) ויולפי דארמאי בין דישמעאלים בין דנוצרים בין דאמגושים כולן שוין הן לענין יין נסך ולענין מנע גוי דלא פטרינן גדידיא דילמא אתו לולזולי ביין נסך ובמנע גוים עובדי עבודה זרה (ו) אבל חומין של גוים בין דתאנים בין דצמוקים כולן מותר באכילה.

הלכות בישולי גוים

כב. רב שרידא. (ז) ושאלתם כל שאכל כמות שהוא חי אין בו משום בישולי גוים בקדירה של ישראל או בקדירה של גוים הם ושלום בקדירה של גוים אלא בקדירה של ישראל ואיסורו של בישולי גוים לא מפני גוים אלא מפני ששינה אותו גוי סבריייתו כדארמין (שם ל"ז:) מנא הני מילי אמר ר' היא דאמר קרא אבל בכסף תשבירני ואבלתי ומים בכסף תתן לי ושתיתי וגו' מה מים שלא נשתנו אף כל שלא נשתנה וכדארמין בסופה מה מים שלא נשתנו על ידי האור מבריייתן אף כל שלא נשתנה על ידי האור מבריייתו שאעפ"י שבישל גוי בקדירה של ישראל בבית ישראל וישראל רואהו אסור לאכול ממנו אלא אם כן סויע ישראל.

(א) חיה בחילוף מהגוס סי' י' ועיין בעיטור סוף סער הכשר הכשר וכש"ח סי' קס"ח.
(ב) בדפוס חסר היבט "אוסרין".
(ג) דין מבחי' שליך' בע"ז ל"ח: וחף לאחד סגורו על דבר שיש לחשש שנהנין סם דבר טמא אינו חסור במקום שאין נוהג אוחז חשש עליו סי' י"ט.
(ד) סמן היינו חמאה בלשון ערביה.
(ה) חף על פי שהקילו הגאונים במנע יין של נכדים בומה"ו בכל מקום הסייג והגדר לא נעקר והכדוה של יין של גוים כולן חסורים ועי' סי' י"ח וסי' כ"ה.
(ו) כשמה הגאון כחב ר' מאולם עי' חוס' ע"ז כ"ט: ולא חילק בדבר אם ירחיק ע"ה קרקע או לא כמאמר הראב"ח בה"ה וכל זה בחומין מחאנים או ממקום שלא היה לפני זה יין אבל חומין יין חסור ועי' סי' כ"ד. והנה בש"ח סי' ר"ס חסר רי' ששנה כל חומין הגוים וכו' ולא סבירא ליה ההיכר שהחזירו בזה.
(ז) כעין זה בסי' הרמב"ם במשנה סי' כ' דע"ז וז' הגאון דחף חס בישל גוי בביתו של ישראל וישראל רואהו חסור ועיין דעה הראב"ד שהביאו בחוס' שם ל"ח. ועי' בסי' רס"ו במשנה ל"ה: כל דבר שבשלו עכו"ם וחסי' בכלי טהור.

כג. רב נטרונאי (ה) ומקום שקובעין בו שוקים לע"ז ובאין סוחרים מכל המקומות לשם ועושיין סחורה ולכשנפדין גובין מהן מבס לשם ע"ז והשוק נקרא על שמה אסור לבר ישראל לילך לשם לסחורה ואמרו ז"ל (שם י"ג.) הנושא ונותן בשוקי ע"ז בהמה תעקר פירות כסות ובלים ירקבו ומעות ובל מיני מתכות וילך לים המלח ולא שנא תגר ולא שנא בעל הבית קבוע כשנותנים מבס לעבודה וזה כולן אסורין אבל בעל הבית שאינו קבוע מותר ואם קרא שוק של ע"ז ואין נותנין מבס לע"ז כולן מותרין.

כד. רב פלטי (ג) ובמקום שהגילין גוים לשבר את הזיתים ועדיין לא הגיעו ואין בהם שמן ולא טעם שבח אסורין או מותרין זיתים גדולים שנתנן במים אסורין או לא ולמה נאסרו במקום שאין מערבין בהם כלל, כך ראינו אם זיתים הללו כשהן כובשין אותן הגילין גוים שמולפין עליהן יין והיטץ של יין בין קטנים בין גדולים בין הגיעו בין לא הגיעו אסורין ובמקום שאין מערבין בהן כלל מותרין שלא אסרו חז"ל אלא כבשין שררן לערב בהן יין או חומץ שקב שנינו (שם ל"ה:) ואלו דברים של גוים אסורין ואין איסורן איסור הנאה ואחר מהן כבשין שררן לתת לתוכן יין וחומץ.

כה. רב כהן צדק. (ג) ולענין גוי ישמעאל שמקילין במגעו ואין עושה יין נסך ומתירין בשתייה לפי שאין (ד) מנסבין יין לע"ז שלהן אלו היו מנסבין בהנאה נמיו הוה אסור עכשיו שאין מנסבין נעשה מגעו היתר יותר מתינוק בן יבנו הילכך אפילו ישמעאל אסור מגעו בשתייה.

כו. רב עמרם בר ששנא. (ה) ומאן דאביל פה של גוים [אין] ו) מלקין

(א) הובא בה"ג סי' י"ט ובחריכות סי' ק"ד וז"ל ח"ה גנ"ק סי' מ"ז ובאשכול וסס נמי גרס ר' ירמיה זבין ביה' וז"ל פלומח גנ"י הדין וע"י ברא"ש ע"ז פ"א סי' י"ב דר"ח גרס פתח. והנה כאן החשי' בשם ר' נטרונאי ובח"ג סי' ה' כחובה בין תשובה גאון זה, וסס סי' ק"ד בין הבר' ר' שלמוי ובאשכול בשם גאון ססס.

(ב) בח"ג סי' ל"ח ובקצרה באשכול, ובמשה ע"ז ל"ה: אסרו כבשים שדרכן לתח לתוכן יין אבל במקום שאין מערבין כלל מותר.

(ג) בח"ג סי' ק"ד הובא מרי' למה, גנ"ק סי' מ"ז בשם ר' בר שלום ולפינו בשם ר' כהן צדק והיה סוף החבו' הארוכה בגנ"ק; ובח"ג חלקו החשי' לפני סימנין.

(ד) היתה י"ג לטעין מגע בישמעאלים הובא ברמזים י"א ממ"א ה"ז וע"י רש"י וחו' ע"ז י"ז: ובאשכול הביא תשובה לגאון חי חושבין לניסוך ואמר ג"כ שאם הגוים ישמעאלים חין חושבין שבדעת אסור היין וכבעמד ר' יהודאי לא אמר לא איסור והיתר מפני שאמגושים שחזרו לדת ישמעאל עדיין לא היו נקיים מן ע"ז וניסיך חכן כאשר שנו הדורות לא נשאר כלום חכן ונכרים י"ב חשב הכנה שסס מנסבין, ועוד הביא תשוב' אחרת יבנה שמחמירה יותר מרי' יהודאי וחומרה שישמעאל הלידה ע"ז הוא חף בלינו מכיר בטובד ע"ז וע"י במדכ"י פ' ר' ישמעאל שהביא בשם חבו' הגאונים להחיר בזה"ל.

(ה) הובאה כר"ן ע"ז פ"ב על האי' דלא השהנו כהדי דאיבו דקאכיל לחמי דארמאי ושם ח"ה חין מלקין חוהו וכן הגהה. ובדפוס ח"ה ומלקין חוהו.

(ו) ע"ז ע"ג. וע"י סי' י"ג. והפסק הוא כב"ה רס"י רס"ד. ונראה שס' הובא מר"ב נטרונאי.

אותו אבל מוכיחין אותו ואסור לוטר מפיו בבית המדרש. ויין נסך אסור ואסור בכל שהוא ושלא במינו בנותן מעם. (א) ההיא חביתא דשיכרא דנפל לגוה עכברא (שם ס"ה.) אסריה רבא לההוא שיכרא אפילו בטעמא משום דמאיס. (ב) חבית שיש בונה משקין בין וין בין שמן בין כל משקין ונפל לתוכו שרץ או עכבר שיעור אחד מאלף והחבית והמשקין אסירין ואם בקש לטהר את הכלי מכניסו לתוך הכבשן עד שיהא כבתחילה. (ג) תניא (שם כ"א) רבן שמעון בן גמליאל אומר לא ישכיר אדם מרחצו לנכרי מפני שנקראת על שמו וגוי זה עושה בו בשבתות וכימים טובים מלאכה.

ספר קדושה

הלכות שחיטה.

בז. רב שר שלום. (ד) השוחט מהך הטבעת ושירי בה כמלוא החוט על פני כולה כשרה [קיימא] לן הלכה כרב נחמן דאמר (הולין י"ט.) השוחט משיפוי כובע ולמטה שחיטתו כשירה ושיפוי כובע יש למעלה מטבעת גדולה ככסוי אחד שמונח על פי טבעת גדולה ודומה לכובע של ערבים ואינו כשר ודומה לסחוסין ולכן הוא וכו פתח של קנה ומונח עליו כעלה של הרס יצפוק בו בינו לבין הוושט בשעה שמעה נפתח אותו פקק ויוצא קול וכשמכנסת מאכל ומשתה נסתם אותו כובע באותו עצה ועוברין עליו ונכנסין לושט ואחזיל (תענית ה:) אין מי שחין בסעודה שמא יקדים קנה לושט ויביא לירי סכנה. ואותי שיפוי כובע שלו רבוק בטבעת גדולה ויש לו מעט כשר מצד זה ומצד זה שמו חיסין בלשון ארמית ודבוקין אותן חיסין לאותו כובע תחילתן למעלה משיפוי וסופן בסוף שיפוי סמוך לטבעת גדולה. (ה) ובשאר טבעות אם התחיל בחרא הומרתא ומסיים בחומרתא אחרתה כשרה. (ו) והלכתא השוחט במקום נקב קטן על גבי גרגרת וכן השוחט ופגע בנקב קטן תחת הגרגרת שחיטתו כשרה ולא דמיא לשוחט ישראל וגמר גוי הפסולה. אבל ניקב רובו של גרגרת בין מלמעלה בין

(א) ב"ה טס ופסק כ"י טת דלף בעעמ' אסור וכדמסיק בע"ז ס"ח: דספוקי מספק' ליה מ"ט דרס.

(ב) ב"ה וכל ההלכה כמו שכתובה לפנינו היא כב"ה הלכות י"ג, וכשית כמו לפניה מלה "ושחלח" והנה כבר כתבנו דע"י הכ"ה דסביד כמאמר הירושלמי ר' יוסי בר בון הורה בעכברא באלף הוא כרן חולם עכברא טס העיר ועיין רל"ב הולין ס' ג"ה.

(ג) ההלכה מן הכרייתא כחובה גם כב"ה.

(ד) נקוט ד"ס לשון הנשנה הולין י"ח. ואמר קיימא לן הלכה כרב נחמן והתשובה מוכחז בלבן הזה בלשון ח"ב ס"י ד' כ"ס הגלון ס"ה. (כדמוס ח"ת דקיימי לן.) והנה כח"ב ס"י ק"ח כ"י דהא דר"ג נדעעבד והא דר"י יוחנן דכל הנוצר כשר לשחיטה מטבעת הגדולה לכהלה וכ"י הולין מ"ה כ"ב דלא ספקין הא דר' יוחנן ח"ה הא דר"ג.

(ה) כדכחה כח"ג ס"י ק"ט דלחין הגרמה כשאר טבעות דקנה.

(ו) טס י"ט: וכח"ז ח"ה ס"י טע"ט מביא מ"ס ח"ב העירי ד"ב גלויס במזדיקין כ"ה דלא כר"ה.

מלמטה שחיתתו פסולה. ח) שחיתת העשויה כמסרק כשרה כמסרק המוטל כגון שהכניס את הסכין בצואר ויצא אצל הראש בארכו של צואר אבל לא ברחבן החיישינן דילמא עקר להו לסימנים ויביא לידי נבלה. ג) וקנה של עוף ביון דרך הוא צריך לדקדק בו ולהציץ בו יפה יפה ולהעמיד על הטבעת הגדולה. ג) ותרנגול שלא נשחט יפה ומהלך כשהוא חי מביא גף של עוף ומכניס בפיו אם רואה אותו מבריא ויוצא ודאי כבר שחט רוב אהר בעוף נוטל את הסכין ומכריע ביות הבליעה יפה יפה שהוא כמתקן בכשר שהוט אבל אם אותו גף של עוף לא הבריא ויצא אסור לאכול מאותו תרנגול עד שנים עשר חדש. ואם היתה התנגלות אסור לאכלה עד שתלד. ואם שהתה שנים עשר חדש אעפ"י שלא ילדה מותרת לאכלה ואין חוששי' ללידתה שכך אנו אומרין (שם ג"ח). הלכתא בזבוי כל שנים עשר חדש.

כה. רב נטרונאי י. ד) הכל שוחטין אפילו משומד אוכל נבלה לתיאבון בודקין סבין ונותנין לו ומותר לאכול משחיתתו ורוקא לאוכל נבלה לתיאבון ולאוכל חלב ודם ובשר בחלב וכיוצא בה אבל משומד שהלל שבתות בפרהסיא ולשתות יין נסך כמשומד לעבודה זרה דמי ואסור לאכול משחיתתו וכן הלכתא. כמ"ו. רב הילא י. ה) והשוחט ששכה ולא בידך מותר לאכול משחיתתו והוא שיודע ו) הלכות שחיטה והלכות טריפה וניקור הבשר.

ח) ה"י במסרק מלמעלה וכגון שגח ממנגד הזואר וינח לו לראש מובח בא"ז ח"ב ס' שפ"ח כשס ר' הא"י חבל החוטב בנ' וג' מקומות שחיתתו פסולה וכן פסקו ר' שרירי ור"ס בן חפני. וע"י בשאלות בהעלותך ס"ו קכ"ד ובתו' חולין דף ל'. והנה בא"ז ס' שפ"ט מביא גם כשס הבה"ג להכשיר שחיטה כמסרק ובקולמוס ולפנינו בבה"ג זכ"ל אמרן דשחיט חיותא ומגריס ליה לקיאי כי קולמוס' מריסא וחי מגריס ליה כהדי ושמע' מריסא וחי משפח לה בקולמוסא (בקולמוסא) מן תחת' לעילא מריסא. וע"י ג"ה ס' שפ"ו.

ג) בחולין מ"ג: דקדקו מאד בשיעור הוושע דשל עוף וגם בנידון קנה יש לדקדק לפי דברי הגאון והרמב"ם ס"ח משחיטה כתב ובעוף הכל לפי גדלו ובב"י יו"ד ס' כ' הביא מ"כ ובעוף למעלה בשיפו' כובע כמו בבהמה וכו' ונסחרו בזה דברי הכלבו כשס הרב האב"ר לזו"ל דלון בעוף סיסול הגרמה למעלה דלון לו שיפו' כובע שהובא שם בב"י.

ג) התקנה לדקדק בגוזה הרחיקה האחרונים ולפי א"ז ח"ב ס' שפ"א ומדברי פ"ק דחולין אסור לעשות כן ופה ראינו היחזר כשס הגאון, רק כשאין הגוזה יוצאה ויש לחוש לערסות יתקב הוושע או נפסק רוב הגרמה אז מהני היקון שהיה י"ב חדש או לידה.

ד) בחולין ב'. משמע דהאי מומר לנסך זה היין שעובד ע"ז בניסוך והוא ע"ז דאוריית' ועיין בהבואה בור ס' ב'. אכן הגאון פסק דאף מי ששחה י"ל כיון שהוא נכנס לתח' דע"ז אסור לאכול מחייתתו.

ה) במדברי ריש חולין כשס חלדד הדני דחט ולא נכך פסול וכפי כיסוי הדם שמוח ראבי"ה חפ"י הגאונים דח"י ולא בידך אסור לו ולאחרים מותר ובא"ן פסק הגאון שפ"ב מותר ופסק זה ח"י' גם בבה"ג.

ו) אולי הוא הוספה מאוחרת או דגנא דגנא נקוט דאם יודע ה' בדיקה וניקור מותר לאכול מבדיקתו ומניקורו.

ל. רב מתתיהא. א) והשוטח בסכין של גוים ב) מקלף בית השחיטה ומדוח יפה יפה וכשר.

לא. רב נטרונאי. ג) והשוטח בהמה צריך אחד לסמוך אותה.

ד) והשוטח בשבת וביום הכפורים אעפ"י שנתחייב בנפשו שחיטתו בשרה ואסור לאכלה ביומה עד מוצאי שבת וימתין בברי שיעשו וכן הלכה. ה) והלכתא כל מריפות שטנו הכמים בבהמה כנגדן בעוף יתר עליהן עיף בשבר העצם אעפ"י שלא ניקב קרום של מוח ודוקא בעוף של בים הואיל וקרומו רך לאפיקי מטאן דאמר אין עיקור סימנין בעוף (שם ב') דלית הלכתא כוותיה לענין שחיטה אבל לענין מליקה כוותיה.

הלכות מריפות.

לב. רב הילאי. ו) אונה דסריבא מן אומא מתחלה ועד סוף מריפה. אבל אי סריבא עד פלגא אי שלא כסדרן סריבא דלאו מקום רבייתא ז) מקום רבייתא הוא ומריפה ואי מקום רבייתא הוא ומפרק ראש אונה מן אומא צריכה בדיקה היבא דסריבא אי מבצבין מריפה ואם לאו בשרה. ח) והיבא

א) באשכול ח"ג ס"י ה' הביא בשם הגאון דהלכה' כד דקולף וכן עסק ר"ח דלא כהר"ף. ב) נראה שהיה הדעה מזה דם נקטי לה דהדם הרבה כבשר בית השחיטה וע"י חולין ל"ג. בה"י ד"ה מולחו ומדוחו יפה יפה.

ג) מעטם שלא תתנגד הכהמה וע"י זה ירחק החך ולא יוכל לבדוק יפה אם נשחט כרוב או מזה חשב שיעקרו הסימנין וכו' הא דאמר רב"י שבת קכ"ח: בתרגומה דנרדן ל"כספיתו לפרע' בארעא ובבה"י א"ת: ומאן דחזיט ניהו וניסחוט וכו'.

ד) כבונג אוקמי למה"י ואסור חף ל"ט עד כבדו שיעשו אולם שבת הגאונים כ"ו דבמיד ודאי לו אסור' עולמית וכן הביאו הל"י בס"י ב"מ"ט והאשכול דהגאונים כ"ו סבורא להו.

ה) ה"י דלוי בחולין ל"ו. פ"ג אכריית' דה"י רמי כד יתקאל וע"י שם ב' ה"י ד"ה ח"י"מ' וכ"י שם ב' :

ו) אולי יב' לגרום כלבון הגאון 'אונה דסריב' מן אומי מתחלה ועד סוף כשרה אבל סריב' עד פלגא' וכו' וכן עסק ה' למח (ח"ג ס"י ס"ח) דאונה הסמוכה לאומה רביית' היא ומגן ולא צריכה למיבדקה, אולם רב"י כפרס. ט"ו ר"י"ט הביא שבת כ' כר' אלוס לאסור אונה הסמוכה באומה וא"כ פלוג' זו נוספת היא מזמן הגאונים' וע"י ח"י חולין מ"ו: ואם אלו מעמידין בלא

הג"י שלפנינו ז"ל דסבר כ' ה"לוי דאם הסימני' מאונה לאומה מרחבה לסופה כיון ששם מתרחבת כרחב סופה להפסק ומריפה אבל אם נסרכת רק בעיקרה ולמטה קרוב לשופלה היא נסרכת אז

צריכה בדיקה אם היא כסדרן ואם אינה כסדרן עריפה; והנה השטה להחזיר אם הקרום המתבק עד ח"ן הזכרה גם כסמ"י ובכלבו וע"י ש"ע י"ד ס"י ל"ט ס"י ד'. ובאשכול כ"ה עריפות א"תא אונה ואומה הסמוכה התיור הגאונים ו"ה דוקא אם נדבקו בלי פילוג וכפטה זו עסק גם בעל השיטור.

ז) מקום רבייתא' נרדן למחוק.

ח) ה"י קרום ע"ל מחפשת מקמ' ע"לחה על גבי מכה שיש בחך הריחה וע"י כן הקרום עלה ומתדבק עד האומה אז כשרה כהוא קרום הוא של ריחה וח"ן זו ריעותא אבל אי ליבא מכה בריחה או שקרום עלה עד אומה שלא במקום רביית' אז ח"ן לומר כהוא התפשטות מקמ'.

דאיכא קרום בין אומה לאונה אי מקום רביא הוא ואיכא מכה בריאה וסתמה קרום כשרה (א) דאמר רבא קרום שעל המכה בריאה נידון כריאה וכשירה אבל ודאי לוכא מכה אי נמי שלא במקום רביא ועלה בה קרום אחר דלא קרמחן ראשון דהוא כתונא דריאה טריפה.

לג. רב שר שלום. (ב) ותרתי אונא בריאה התהתונות כי סריכן ולא איכא מכה בדופן לית להון בדיקתא וטריפה.

לד. רב ה א י. (ג) וריאה דמסכא דרופן או לטרפשא (ד) דליכא לשיפולי ריאה או לטרפשא דכבדא או לתרבא דהוה או אומה דריאה דמטיכא לרופן וליכא ריעותא בדופן טריפה.

לה. רב צ' מה. (ה) ועוף שלא נמצא מרה בכבד שלה בודקין בכבד שלה במקום מרה כיצר בודקה מוצין אותה אם יש בה טעם מר אומרים מרה היא וכבדה בלעתיה למרה ואי לא טריר טריפה דאמרינן (שם ג'ו.) כל טרופות שמנן חזיל בבהמה כנגדן בעוף. (ו) כל בהמה שנשברה רגלה מן הארכובה ולמטה כשרה מן הארכובה ולמעלה פסולה ואם מהארכובה ולמטה ויצא העצם הותך את העצם ומשליכו והשאיר מותר ואם מהארכובה ולמעלה יצא העצם הכל אסור (ז) אם היה העור הופח מן הארכובה ולמעלה כשרה.

סג ריאה זו טריפה דשלא במקום רביא' נידון כמכ' בין אומה לאונה שלא במקום רביא' ועיין באגור ובס"ע וי"ד סי' ל"ב דקין קרום.

(א) לטון זה כל רבא חינו נגמ' אבל הדין מוכח מהא דא' ר"ג (חולין מ"ז:) ריאה טימיקה וקרום שלה קיים כשרה ולאפשר שהיאה ג"י הגאון דרשב"א ח"ב נחמן אמר וגם לפינן אמר רבא עליה והוא דקיימי סימטונה וכן אמר רבא בס"מ: דחזי ר"ג בזוקי דגלדא דקיימין כד' כד' ולא אמר להו ולא מודי והיינו קרום דריאה נידון כריאה אבל קרום אחר שעל מחתה מכה הוא וטריפה כדמפרש גאון.

(ב) אולי הגי' חדא מהרהי סריכי בדופן ופסק כר"ג כדמפרש נגמ' סס דאונה טימיקה ודופן שותתה כשירה במקום חיובי דאולי ומפרש היינו רק במיזר החזה אבל למטה באונה התחונה כד' ימין והתחונה כד' שמאל אינן נקראות מקום חיובי דאונה כיון שכן למטה מחיובי שבין אונה לאונה אז רק כשים מכה בדופן יוכל לבדוק להכשיר ועי' בהג"מ, ס"ז מה"ש ובכ"א"ש ובאגודה ובכ"א"ש ח"א סי' ה"א שיטה ר"ג ור"ס בן חפני כפירוש חיובי דאונה ועי' בחב"ו מבי"ט סי' י"א.

(ג) הובא באורח כה"ג סי' ט"ז ובצעל העיטור.

(ד) ג"ל מטרפשא דליכא לשיפולי ריאה.

(ה) דין זה מוזכר בה"ג ולא אמרינן כיון שיש עופות שאין להם מרה אף כיון שאינם בטבעם וחסר כשרה וכ"כ ברמ"ש ריש אלו מרסות.

(ו) כלישנא קמא דר"י א"ר וכאשכול איהי שנס ר' האיני ססק בן. (ז) תמנע שמוכס על מה שאי למעלה שלמעלה מהארכובה אם יצא העצם אסור אבל אם העור הופח אחריו כשר והיינו כלישנא קמא דעולי א"ר יוחנן ובדמור עור אז כשר היינו וכן ססק הרמב"ם בפ"ה מה' שחיטה ה' י"ב ועיין ברמ"ש.

לו. רב ה' אי"י. ה) פירוט כרס הפנימית שנקבה ר' יהודא אומר בגרולה טפה בכרס קטנה ברובה (שם מ"ב.) תרתין כריסאתא אינון גדולה שיש בה ושט קטנה הסמוכה לבית הכוסות ולענין הלכה כיון דשבקניה למעמיה דתנא קמא וספרשינן מעמיה דר' יהודה שמע מינה הלכתא כותיה. ב) נשתברו רוב צלעותיה אלו הן רוב צלעותיה שש מכאן שהבהמה יש לה אחת עשרה צלעות מצד האחד וכן מצד השני וכשנשתברו שש מכאן ושש מכאן לא נשתברו אלא המיעוט חמש מכאן וחמש מכאן וכן כשנשתברו אחת עשרה מכאן ואחת מכאן אמר זעירי (שם נ"ב.) וכשנשתברו הצלעות מחצין ולמעלה כנגד השררה והו' מרפיתה לאפוקי אם נשתברו מחציון ורחוץ ולא הו' מרפיה ג) משום דהדרן זכריון. אמר רב נעקרה צלע ד) והוליא שהיא תקועה בה וכן ה) שנעקרה צלע מכאן וצלע מכאן והוליא קיימת בסדר החוליות מרפיה וכן הלכה. אמרי דבי ר' היא דרוסה שאמרו צריכה בדיקה כנגד בני מעים (שם נ"ג:) כשדורס אותה ארי או כיוצא בו נקב ויורד הארס אל הגב ואל המעים ער הבשר כנגד בני המעים ועל זה אמרו אם ספק דרוסה היא צריכה לבדקה אם תמצא קורט של דם בבשר שכנגד בני מעים ו) דע שנכנסה ודאי והארס ירד ונקב הכל עם הבשר ודרוסה שאמרו צריכה בדיקה כנגד כל החלל כולו ואפי' בסימנין. ואמרינן (שם נ"ד.) ז) אי אפשר לשמוטה שתעשה שהוטה אמר רב נחמן לא שנו אלא שרא תפש הסימנין ושחט אבל תפש בסימנין ושחט איפשר ואיפשר וכן הלכה.

ה) נראה פירוש הספקא שני חלקים יש בכרס האחד שהוא למעלה לגד הוושע בזה החלק טרסה אם נקדע טפה, ובזה החלק השני שהוא לגד ציה"כ ברובה, ואפשר שאריך להגיה "חתיקין חלקי כריסותא אינון." ב) שיש בהן מוח ונקיט לבון גנמי כססה.
 ג) רש"י פ"י הטעם כלפי טרסה טרס' לפי שיש חיונה והגאון נקיט טעם אחר ממש דהדרי' וברי' כנגד החזה.
 ד) פ"י חוליות שהיא תקועה בה נראה החצי שהיא תקועה בה כדמס' גנמי.
 ה) נראה שפ"י הגאון החי הן זכאוי נעקרו ברוב לגד ח' נשתברו ברוב כי נדדים. והיינו זה שלא כנגד זה כדמסרש גנמי' והאי דנעקרה גלע מכאן וגלע מכאן וחוליא קימת בזה כנגד זה והוא מריסיה כפטי עלמו. ואף ברוב הסוסקים ססקו כרי' יוחנן ולדבריו מפרשין האי דנעקרי' גלע מכאן וגלע מכאן גנמי' בענין אחר הלא כבר הביא בחידושו הרשב"א בשם הרמב"ן דלחייט הסוסקים כרי' אינה רחיה ועי' כנסת הגדולה בהגהות העור חוה ז' ונפרי מגדים יו"ד בתחלת פ"י נ"ד.
 ו) ל"ל ידע שנכנסה ודאי. והנה פ"י הגאון כדפ"י דהאי דאמרינן דרוסה שאמרו אריך בדיקה כספק דרוסה ומלאן "ידע שנכנסה ודאי" מאמע כפי הגאון דנהגהו דאמר דאין חושבין כגון ספק על ספק לא על אריך בדיקה, ואפשר שאמר שגם כפי' דרוסה שחושבין מהני בדיקה ועי' בבבל העיטור שהביא שיטת האומרים דרק בהגהו דלא פליגי רב ושמואל מהני בדיקה אבל בהגהו דפליגי לא מהני בדיקה.
 ז) הגאון מפרש דהאי דרי' לא קאי ארי' יוחנן דאמר יקיף וחדריב קאי דאמר אי אפשר לשמוטה שתעשה שחופה וכשרה ואמר ר"י דהיינו כשלא חסם, אבל כשחסם אפשר ועריסה ולא מהני בדיקה ורב זכ"י פליגי אדרי' יוחנן והלכתי כוותיהו והשיטה הובאה ברין פ"י השוטה.

ל. רב יהודאי. ה) מהט שנמצאת בחלב החופה את הלב וראשה לפנים חוששין לה. ז) ואסור לאכול בבהמה והיה שצר אותה ציד בקשת ובהצים ואעפ"י ששחטה ישראל כהלכה ואעפ"י שנפל החץ בשוקה דאיכא למיטר שאותו חץ נוגע במקום שעושה אותה טריפה ואין הכל בקיאיין בבדיקה שמונה עשר טריפות ותולדותיהן ואינו יכול הקלף לכתוב קצתן וכל שכן לכולן ואפי' תלמידו חכמים גדולים אין בקיאיין בטריפות וכל שכן רוב בני אדם ואם יש שמעלה על דעתו ואומר אם החץ נפל בשוקה של היה מאי חששא איכא הכא הרבה יש להוש כאן אעפ"י שנראית קלה שהרי אנו שונין (שם ע"ו.) בהמה שנחתבו רגליה מן הארכובה ולמטה כשרה ומהארכובה ולמעלה טרפה וכן שניטל צומת הגידין וקיימא לן בעוף דשיתא עשר חומי הוו בצומת הגידין ואם איפסיק חד מינייהו טרפה חלבך אסור להורות בה להתר אפי' בבקי שבבקיאים וכל שכן לשאר בני אדם וכל האוכל ממנה באיסור הוא עומד.

ל. רב האי. ג) ופסקת הגרגרת בכמה שיעור טרפותה אמר רב נחמן (חולין מ"ה.) בבחמה ד) כדי שיכנס כאיסור לרחבו ה) ובעוף עד כדי רוב הקנה. אבל נסדק לארכו אפי' לא נשתייר ממנו אלא משהו למעלה ומשהו למטה כשרה כר' יוחנן ואם נקב הקנה למטה מן החזה אין דנין בה בהפסק רובו כרתנן ופסקת הגרגרת אלא נידון כריאה מה ריאה אם ניקבה פסולה כך אם נקב הקנה למטה מן החזה פסולה שהיא כריאה עצמה.

ח) לשון בה"ט וכוכל חידושי הרשב"א חולין מ"ח: ומחטי' דאשחכה בערפשי' דליבא ספק טריפי' וכל ספק טריפה לאיסור', וכבר סי' רש"י שם מ"ט: ערפשי' דליבא שומן הלב העטוי כטבע. ואפשר שבמקום "ראשה לפנים" ל"ל "אפי' כולה לפנים" וכ"ל באשכול "כי בהלכות מחט שמתלה בחלל הגוף אפי' נמצאה בערפשא ומכוסה בו ספק טריפה."

ז) חולי תלמידים כהבו הדין בשם ר' יהודאי ואין זה מלבן הגאון והנה הדין חומר גדולה, שריג אמר בקון עד שהנקב לחלל. והכי משמע שאף בשלא הגיע לחלל מטריסין, ואפשר שהגאון מפרש עד שהניקב לחלל מהני בדיקה ומשהגיע לחלל לא מהני בדיקה (ועי' שיטת רש"י ובה"ט בראש) ומפני שאין הכל בקיאיין החמיר כחן בשלא נהחב החץ בפנינו ועמד במקום ידוע הוי כאלו נחבב במקום שאינו ידוע שפיי הגפילה והפרכוס חולי נגע במקום שעושה טריפה, חכן מה החמיר בשפל בשוק מאוס שמי' נפסקי' לומה הגידין זה חומר גדולה. ולא דמי לנגר הדם במקום ידוע במקום לומות הגידין ועוד דכבהמה ודאי נוכל לבדוק האומות והגאון סחה בכמהה וחיה וסיים בעוף ועיין ברמב"ם סי"ח מה' שחיטה וז"ל מרק בו חץ או רומח וכיוצא בהן והכנס לחלה חוששין לה.

ג) ראשית דברי הגאון, ופסקת הגרגרה" הוא קיור ומביא רק ראש הענין שלקטו חולי מתוך חשו' או ספק ארוך (כמו שנס'י ל"ז נקיט כרם הפנימי בניקבה ואח"כ מפרש רק דברי ר' יהודה) ואחרי כן מזכיר דעים אחרים בנידון גרגרה.

ד) נראה שהגאון מפרש האי דריג נפחה כדלה כדי שיכנס איסור לרחבו לאפוקי מכוזבו ולפרושי המתני' דעיכ החסר כאיסור האיפלקי ועי' חולין מ"ה. הו' ד"ה כמה.

ה) כפי' הרי"ף שהשאלה בעושה מאי קאי על סהס שיעור חקרין גרגרה בעוף ולא על יקבה כנשה. ועיין בראש"ש סס. הלכות פסקות.

למ. ר' שמעון קיירא. ה) צפורתא דצורין לה בדבוקה בחד גפה כשרה
 בתרי גפה טרפה ואי שהיא קימא ומסגיה כשרה. ג) ובעופא כד מנפצת להו צומת
 הגידין שיתא עשר חומי הוי ואי איפסיק חד מינייהו טרפה. מר בר רב אשי
 (הולין ע"ו:) הוה יתיב קמי אבוב איתו לקמיה עופא למבדקיה בצומת הגידין
 ומנה ואשבה הטיסר סבר למיטרפה הוא חד דהוא שניא מחבריה ופציה נפוצי
 ואשבחיה תרי. כל עוף הדורס טמא (הולין נ"ט.) כל שיש לו אצבע יתירא
 וזפק וקירקבן נקלף טהור ג) ר' אלעזר בר' צדוק אומר בותחין דו חוט אם חולק
 את רגליו שתיים לבאן ושתיים לבאן טמא אחת לבאן ושליש לבאן טהור. איתמר
 (שם ס"ב.) עוף הבא בסימן אחד טהור ד) והוא דלא דריס ודוקא שיהא בקי
 בהן ובשמותיהן. והלכתא גנו של זפק נדון כוושט מרתני כוושט כי נקב במשהו
 פסול אף גנו של זפק כוושט דמי ודוקא בגנו אבל ה) זפק גופיה כי נקב כשר.

חלכות איסור חלב ודם.

מ. רב עמרם. והלכתא ו) חלב שנפל לקדירה ויש באותה קדירה בשר
 כמו אותו חלב ששים פעמים כמותו במל החלב ומותרת אותה קדירה לאכילה
 דקיימא לן (הולין צ"ח.) כל איסורין שבתורה בטלין בששים חוץ מדברים שפרשו
 חו"ל כגון אלו אסורין ואיסורן במשהו וכו' וכגון תרומה שאין בטלה אלא באחת
 ומאה כגון ערלה וכלאי הכרם שאין במלים אלא במאתים ותנן ז) תבלין בטון
 ששיעורן לפי טעמן ח) ובנתא שנפלה בקדירה אם יש בקדירה ששים באותה
 חושטין שבה מותר מפני שהושטין היא דאסורין ולא בנתא עצמה אסורה ט) וטר

א) כהוב צבתינ. ב) כל חלב דיני זבינ לבן הכהוב.

ג) כדרך הגאונים הוא מכניס פ"י המנהג כמו שהיא צבתינ' כלשון המנהג.

ד) ספק כרי' נחמן וחש"ש שאמרינן לא אמר כוותיה היינו משום דפרס וענייה לא
 כתיבי בישוב אבל במקומות דכתיבי ודאי לריך שיהיה בקי ג"כ ככ"ד מיעוס והלכה כאמרינן
 כהא שאמר והוא דלא דריס וכן קהז הר"ן כפ' ח"ט לשיעת רש"י ויש מי שמשק ואומר דכי
 אמרינן לא כתיבי בישוב דידעו אבל בדין חיישינן.

ה) ממשע בספק דלא כרבי ורק בעיקב כשר אבל בעיטל טריסה וכן כרי' מה' הר"ף
 ובעיטור הביא: וק"ל כרבי אבל בהבנה הגאונים מדקאמר גנו של זפק נדון כוושט ש"מ
 דלית הילכת' כרי' דאמר ניטל דהא חיבא מקוס דאפי' יקב לכד פרישה. ונר' שהחוב' שלפנינו
 היא קיטור מן החבו' שמביא בהש"ש.

ו) חלב הרבא עם כשר מיקרי מין כסאיו מיעו כן דעה הגאון וכן פסקו גם הא"י
 והרא"ש ועי' ב"ס של שלמה פ"י גיד הנשה ס"י ל"ג.

ז) כוון למנהי ערלה ש"ב ה"ו וזכירושלמי עם מביא דין כמון הריך משערין, ואפשר
 שיש לגרום בדברי הגאון הבלין וכו' מניין. ועי' הרומות פ"י ה"ד.

ח) מיירי כנתי שלא חתכיה ומלחיה וכימי כבעל השיטור וכס כהוב שרי הוגא מסורי
 דתקן דיני מורדה אכר כתי' בשלא מלחו חין כמכדכי פ' כל הכשר מביא בשם ר' יהודאי שאכר

כתיב חף שמלחיה וחתכיה ועי' בהש"ש שמביא חבובת הגאונים ושינוי הנוסחאות בהלכותיהם.
 ט) צבתינ הביא הגזירה לאסור הכתי' מבוס שורייקי קמי' אפי' דמח' ומלח' ומסיים

רב יהודאי גאון גזר עליו שלא תתבשל בקדירה והני מילי בקצירא משום שוניאקי קטיט אבל דתורא דאלימי ומצי למיסקלניהו שפיר דמי.

מא. ר' שרירא. ה) פירוש איתרא חלב שעל היתר של קיבה מפני שהקיבה עומדת כקשת כרוך ויתר שלו מתוח מלשון הכתיב כוננו הצם על יתר ויש חלב על זה ועל זה חלב שעל הקשת קרו ליה רבנן המצא ושער היתר קרו ליה רבנן בר המצא ז) ונתנו בו איסור.

מב. רב הילאי. ג) ומליח שנמלה בהן חלב ודם צריבין הנעלה ד) ורתחין שחלב ודם ה) מיאום הוא איסוריהו ויש לבלוע מהם כיון שנמלה דאמר שמואל (חולין ק"א:) מלוח הרי הוא כרותה כבוש הוא כמבושל. איזהו שומן טהור כל שאינו יכול ו) לינטל ביד שומן טמא דבר שנתלש ביד ז) חומר חלב מכרם וחומר בדם מבחלב חומר בחלב שחלב מיעלין בו והיבין עליו משום פיגול ונותר וטמא מה שאין כן בדם חומר בדם שהדם נוהג בכמהה והיה ועוף בטמאין ובטהורים והחלב אינו נוהג אלא בכמהה טהורה בלבד.

מג. רב הילאי. ה) הדרא דכנתא שיכשה מותר לתלותה בשפור ואעפ"י שיבשו החוטין מפני שעל ידי האור יוצא דמם אבל בקדירה אסור לבשלה כל עיקר שהלכה רווחת היא כבדא וכחלא וכנתא אסור לבשלה בקדירה.

מד. רב עמרם. ט) ולב שנתבשל בדמו שלא נקרע אסור בדאמרינן (חולין ק"ט.) חלב קודע, וכוציא את דמו לא קרעו קורעו אתר בישולו ומותר

ולא טהא דהורא ולא טהא דכל קנינא, ובתסו' שלפנינו מחלק דיע דבחורא מני למשלפניהו, והנה הכהנ"ט מקיים נוסח' שלפנינו ועיין בח"ז ח"א ס"י תע"ה.

ה) הנה כבר מוכח מפסחים י"א: דבבב' נהגו איסור גדאיתרא והיינו כליק בחולין נ"ו. וכן כתוב בח"ז שאין נוהגין בגאויי בכל לאסור חלב שעל הקיב' אף שאינו חוצה. ז) ונהגו. ג) התיבנה האלה ראשית הענין וקצור הן וע"י לעיל ס"י ל"ג. וז"ל ומליח כדוחס קערוה שנמלה בהן וכו'.

ד) ז"ל לחבול בו רותחין וכדאמרינן עס בחולין דתבר' טכ' מאוס דכלי חרס הוי. ה) לבן נזילה ומאסו כמו מים יתכלבו לנו וכוננת הגאון דרך באיסורים שיש בהם שמנוני' קה כמו חלב ודם בולע מהם הכלי אבל באיסורים שאין שמנוני' אין לאסרים הכלים כלל ע"י יו"ד ס"י ק"ט ט"ט בהג"ה.

ו) הגהתי שיש הגאון ככתוב בבה"ג ובדפוס איתא גאון, ליבעל". ז) כתוב ג"כ בבה"ג והוא מן המסנה בחולין ספ"ח ובבה"ג בעעות.

ה) כהובת בה"ג (= חמדה גזוזה השוב' הגאונים דפוס ירושלים) ס"י קנ"ט. וס' כהובת בין החבובות לרי יחק בר יעקב גאון ובפעל העיבור הובאה החסו"ג וכחצ עליה דלא בריר לן דאסור אלא טהא במליחה וע"י לעיל ס"י מ' הערה אחרונה ובפעל הלקט כ"י ח"ב ס"י י"ז כתוב בשם הו"י ר' יהודאי דאסור לבשל כנה' לפי שאין בקיאין לנקרה.

ט) מלשון הגאון משמע דבביסול מותר אם אח"כ קרעו כמו בבלי וזה כפסק רש"י דק"ל כהאי ח"י כפי'ד גולין דשאני לב דשיע, והנה בפעל העיבור מביא שיטה אחרת בשם הו"י הגאונים והיה גם בבערי הסובה (ט"ח) סוף ס"י רס"ג דהאי מוליותא יהבה עממא דמותר אי שומא לחתא מכוס דכבולעו כך פולטו לללי קאמר ולא לקדירה, וא"כ לא קי"ל כהאי ח"י דשיע ובלב

ח) אבל ראש שנתבשל שלא נקרע בין שנמלח בין שלא נמלח אסור מאי מעטא דלא גרע מצלי דקאמרי (שם צ"ג:) רישא בכיבשא אנהיה אבית שחיטה דיליה מידב דאיב ושרי אנהיה אצדדין דיליה מקוא קאוי הכא נמי קליה דמיה ואסור. מ"ה. רב נטרונאי. ז) ומאן דשחיט בר יונה או אווזא ומשו ליה בנורא

לא בעי למקרעיה וממלחיה דכד בעינן קריעה ומליחה לקדירה ובישול אבל לצלי כיון דמנח ליה לבית השחיטה לתחת לא צריך ג) לא קריעה ולא מליחה דלא עדיף עוף טפי מכבדא דהא כבדא לצלי דמותר לכתחילה וכל שכן עוף דלא נפיש דמיה ככבדא דלצלי לא צריך לא מליחה ולא קריעה כל עיקר שלא מצינו צלי שצריך מליחה כלל. ד) ומי ששהט תרנגולין או אווזין או בני יונה והוציא כבד ובני מעיים שלהן ומדיחן ומלחן מבפנים ומבחוץ ואחר כך נטל בשר שלוק ובני מעיים שלהן שלוקין וערב אותם עם תבלין וביצים ומילא בהן את התרנגולין או בני יונה או אווזין וקשר עליהן יפה כרי שלא יצא מהן כלום ובשלן בקדירה כיון שהדיח ומלח והדיח יפה יפה מבפנים ומבחוץ גם הבשר אשר הונח בו קודם שליכתו הודח ונמלח והודח מותרין בקדירה ה) ואם נשתייר מן הכבד וכל מה שעמם כולם שלא נגעה ירו אליו ולא ראה אותו ולא הכיר בו אלא לאחר בישול ודאי אסורין הן שהכבד אסורה לקדירה היא וכל מה שעמם.

מ"ו. רב כהן צדק. ו) ומליחת בשר שאמרתם שבני אדם שומנין איתו במלח לא יפה הם עושין ז) שמעיינות של התיבה כיון שנשמן במלח מצטמק בהם דמם ואין יוצא ח) [תרע] שאפילו כשהוא מולח ט) במילחה גלגליותא צריך להניחה על גבי כלי מנוקב כדי שיהא הדרם הראשון יוצא ואינו נקח הילכך אסור להטמינו במלח י) וצריך להרחו במים תחילה כדי שיקבל את המלח דאמרינן (שם קי"ג.) אמר שמואל אין הבשר יוצא מידי דמו אלא אם כן מולחו

בבישול אסור ועי' רין פ' גיד הנשה ועי' לקמן סי' מ"ה הערה ג' "לא צריך קריעה ולא מליחה".

ח) הובא בשם תש"ו הג' בשבלי הלקט כ"י ח"ב סי' ט"ו.

ז) בש"ה סי' רס"ג והובא בקיטור בבעה"ט בשם תש"ו הגאונים.

ג) כ"ל וכן אית' בשי"ת ובדפוס לפנינו.

ד) כהשו' הגאונים שהביא בעה"ט שלקדירה בכל ענין אסור ולא הוה ח"ל חס הודח ומלח העוף וגם הכשר ששמו בחוכו ועי' לעיל סי' י"ד.

ה) ככבד החמירו הרבה שבקדירה אסורה ואסורה וכן הביא בעל העיטור שאסרוה ר' יהודאי והרי"ף בס' כ"ה כתב דכן שדרו ממתיבחה. והנה ממאי דחובז למעלה והוציא כבד ובני מעים שלהם ומדיחן ומלחן וכו' משמע ק"ח שמוחר למלחה ככבד חחובה ומלחה וכן שיטה הרמב"ן בשי' תקנה הגאונים, אבל הר"ן סי' דף בחכמה ומלחה לא חמירו כי חס כשנללה תחלה ע"ס.

ו) הובאה באשכול בשם הגאון. ז) הנהתי ע"פ האשכול ובדפוס "שעמנות".

ח) כ"ח באשכול "תדע" ובדפוס אינו.

ט) מילת' "כרחוי צריך" באשכול ואולי "ל במילחי גלגליותא".

י) מייחיה רחשית המימר' דשמואל ונשמש בסוף השמוע' מדיח ומולח ומדיח ועי' בבעה"ט שהביא בשם תש"ו הגאונים דהא דאמר מדיח ומולח דוקא בית השחיטה אבל בשר דכולא בהמה לא.

יפה יפה ומדיחו יפה יפה ה) ושיעור שהייתו במלה כל חתיכה וחתיכה כדי צלייתה בתנור ז) ולענין מליגת ראש וגדי ועוף מי שיבקש למלוג כך ג) יעשה ירתיח מים ביורה וישפכם על הגדי ד) [אן] ישפוך המים הרותח' לכלי אחר ויתן הגדי לתוכו אבל לא יתן את הגדי בתוך יורה רותחת ואם נתנו יש בו משום איסור חלב ואיסור דם מפני שהלכה רווחת היא בישראל כלי ראשון מבשל ונעשה כמי שנתבשל חלבו ודמו בו ואסור וכן הלכה. ה) והלכתא דם נהג בבהמה היה ועוף בין טמאים בין טהורים דם השחיטה ודם הנחירה ודם העיקור ו) ודם החזה שהנפש יוצאה בו חייבים עליו כרת דם הטחול ודם הלב ודם הביצים ודם דגים ודם הגבים ודם התמצית אין חייבין עליו.

הלכות איסור בשר בחלב.

מז. רב הילא אי. ז) יורה של דג שבישל בה חלב וצריך לבשל בה בשר אי אפשר לה לא בהרתה ולא בהגעלה אלא מלבן באור ח) בדרך שפירשנו לענין המץ בפסח.

מזח. רב יהודא אי. כהל ט) אעפ"י שקרעו אסור לבשלו עם הבשר בקרירה להוריה שפיר דמי.

מזמ. רב שר שלום. י) ומותר לעגל עוגה ולתת לתוכה יח) [אלוה] או בשר שמן ולא חיישין שמא ישייר פתיתין ויאכלם עם הגבינה.

נ. רב האי. טיפת חלב שנפלה על חתיכת בשר אם יש בנותן טעם באותה החתיכה נוער יב) את הקדירה ומהפכה ממטה למעלה ולכל צדדיה שיתנער ויתבלבל כל התבשול שהלך הטיפה בכל יג) לדעת אם יש בנותן טעם מן הטיפה באותה קדירה אסור ואם לאו מותר.

ח) כ"כ גס צנהיג וצנה"ל ה' י"ט ס"י ס"ו. צ) הוצאה צנעה"ט ופלסל עליה.

ג) כ"ל וצדסוס "יעשה".

ד) כ"ח צנה"ל, וצדסוס וישפוך צנעות וכנוס' שה"ל משמע גס צנעה"ט.

ה) ההלכ' כסדר הנה"ג. ו) ז"ל *דס הקזה".

ז) הגאון ספק במחנה טלריכה ליבון והנה קן ספק רבינו יואל שהביא הדין משמו האבי העזרי וכן ספק גס הרשב"א צהיה ולא סמכין בזה על החוספה' שהעונין בהגעלה, וכאן ראינו ש"ס להם לתלות בדעת הגאון שספק קן גס לענין ספק ולא חילק כמו שחילק בזה בשו"י ר' מנחם עזרי' ס"י ז"ג.

ח) נראה מזה שכתב הג' ר' הילאי סדר הכשר כלום לפסח.

ט) הוצא צנעה"ט וכן טיפת רב"י שאסר לבשל החל (אף כשנקרעה) בקדירה עם

בשר ועיין בסדרס ס"י רמ"ה וצנערי דור' ס"י כ"ט.

י) ההשו' היא בצרכה צח"ג ס"י ע"ז.

יא) צדסוס חסרה חיבת "אלוה" והגהנו ע"ש הח"ג.

יב) ל"ל לגרוס "ונוער את הקדירה" היינו אם מנער מתחלה ועד סוף.

יג) ז"ל בכל הקדירה.

הלכות כסוי הדם.

נא. רב נטרו נאי. (א) והשוטה לתוך כלי מלא עפר שפיר דמו ושרי (ב) אבל על מים ונהרות אסור לשחוט ואפי' בהמה דלא מחייב דמה ביסווי דלא ליטרו לשרה דימה קא שחיט אבל חיה ועוף צריך שיתן עפר למטה ועפר למעלה (ג) ומי שאין לו עפר מאי תקנתו ברתנן (חולין פ"ח:) היה טהלך בספינה ואין לו עפר וכו'. (ד) ודם הניתז בעי ביסווי וכן הלכה.

הלכות אותו ואת בנו.

נב. רב נטרו נאי. (ה) גוי שהביא בהמה וולדה עמה ואין ידוע אם בן שבעה ימים הוא אם פחות מבן שבעה אינו נאמן עליו שכל מקום שיש איסור והיתר אין גוי נאמן כל עיקר. (ו) אנשי מורה אין שוחטין את הבהמה עד שיהא לה שמונה ימים ובני ארץ ישראל אפילו בן יומו (ז) שאין בו שמונה אסור אלא לקרבן. גדי שנולד מותר לשחטו ביומו (ח) שאין בו שמונה אסור אלא לקרבן. (ט) גדי שנולד מותר לשחטו ביומו ולאכלו. (י) ואותו ואת בנו אסורין לשוחטין ביום אחד לעולם ואין צריך לוטר היא ובתה שאסור אלא אפילו לשחוט בתה קודם ואחר כך היא אסור.

נג. רב כהן צדק. (יא) המוכר בהמה לחבירו צריך להודיעו משום אותו

(א) עטוי הכהן מובאים בח"ג סי' קי"ז ובג"ק סי' י' ומהמקום האחרון נראה בש"ן דמאי דאמרה המנהג דאסור לכוזב ע"ג כלים היינו כשאין בהם עפר דלא נראה כמקבל דם לש"י, אבל כה"ג בהם עפר מותר לכוזב בהמה ובחיה ועוף צריך עפר למטה ולמעלה כדמסיים לקמן.

(ב) הספיד ענין מים והנחה שאין להם היחוד כמו בכלים בנותן עפר והנה בחשו' המכרות אמרו הגאון דרק בזמן שההגין לזכוכי לש"י אסור ובמקום שאין גילין מותר, וכאן לא כן אמר הגאון חלוי בימיו זרקו עוד במקומות לש"י. (ג) פסק הלכה מסוגי' הש"ס.

(ד) לא נראה צדוקר חס קצר הגאון דכל דם הניתז צריך כיסוי כסדרת הר"מ או בסובר כן רק במקום שאין דם אחר.

(ה) החשו' הובאה בספר האשכול בהם פסקא ובשכלי הלקט ח"ב כ"י סי' כ"ב על שם ר' הילאי, ובאשכול מסיים, "ואשי' מסלית לבר מעדות אשה", ועי' בחשו' הרשב"א המיוחסת לרמב"ן סי' קע"ח ובחשו' חכמי נרסה סי' ע"ח. (ו) עי' חילוף מנהגים סי' כ"ג.

(ז) ש"ל שאין פחות מבן שמונה אסור אלא לקרבן.

(ח) ש"ל שאין פחות מבן שמונה וכו' והנה האשכול מביא שיטה הגאונים ומפרשה בכלו לו חדשו (ועי' בס"ח ליו"ד סי' ע"ו) אכן בב"י מובאה שיטה הגאונים להחיד פחות מבן שמונה לאכילה ועיין סו"ת ח"ג סי' י"א ונראה שמה שכתוב פה שאין בו שמונה אסור אלא לקרבן הוא רק כהוב בטעות והוא הוספה בטעות ממנהג שכתוב למעלה.

(ט) גם זה הוספל בטעות ועי' בהערה הקודמת.

(י) יליף צדוקר חילוף סי' מקראי וכאן הוקבעה ההלכה וכן צב"ה"ג.

(יא) נראה שחסר כאן "בד" סדקים צב"ה". וכן אמר שצ"ח סוף סי' ח"ב הובא דלשיטה הסודרים דהלוקח פהם אינו צריך לשאול משום דאיכ' ספיק' טוב' אשכר שהמוכר שודע

ואת בנו א) וכן כל מקום שיש משתאות ושמהות ויש לחוש משום לשהוט את בנו יהר צריך להודיעו שהדבר ידוע ששניהן שוחטין ביום אהר שכך שנינו (הולין פיג.) ר' יהודא אומר אף המוכר את האם להתתן ואת בנו לכלה צרך להודיעו שכבר ידוע ששניהם שוחטין ביום אהר.

הלכות גיד הנשה.

נד. רב שר שלום. ג) גיד הנשה מותר בהנאה דברי ר' יהודה ור' שמעון אומר והלכה כר' יהודה.

נה. רב עמרם. ג) ואין לשנות בין גיד הנשה לשמנו כל עקר וכשנהנו כל ישראל קדושים איסור שמוהו כגיד הנשה לכל דבריו.

נו. רב כהן צדק. ד) הניטל גיד הנשה צריך שיטול את כולו ה) אמר רב יהודה אמר שמואל (הולין צ.) שני גידים הם פנימי סמוך לעצם אסור והיבין עליו היצון סמוך לבשר אסור ואין היבין עליו.

הלכות בכורות ודגים.

נז. רב פלמי. ו) גוי שהביא הבית מלאה דגים ומניהה בתוך ביתו והוא מוכר התיבות התיבות אם יש באיתן התיבות קשקשת מותרות ואם לאו אסורות ז) ואם יש ביניהם התיבות שאין בהם קשקשת או שיש בהן ציר אסורות.

שמכר לבחופ צריך להודיע אף בשאר ימות השנה, ולזה נזכר לקיים דברי הגאון דהמוכר בהמה להבירו וידוע שהיום נשחטה אמה אף בשאר ימות השנה צריך להודיעו, ועי' ט"ז י"ד ס"ו י"ז ס"ק ח"ג.

א) דין זה מוכרע מהא דמכר האם לחתן והכה לכלה בש"ס שם.

ב) ססק הגאון כר"ג, אם שנראה לו דעת חזקה בפסחים כ"א: או ססז דהסוגי' החס לרזוח' דעילת' איתאמרי ולא תלי הא דאין בנידין ב"ע בהא דגיד אסור בהגאה כמו שכתב הרמב"ן ועי' ברא"ש פיג ובמ"ז ש"ח ה' מאכלות ח' ה' י"ד, והש"ט הראשונה הובאה בס' האשכול.

ג) במדכ"י סג"ה כתב להחמיר בגיד וכלל בהא מכתו וכתן ראינו שם הגאון ססק קן ועי' בשאלות פי ושלח שהחמירו גם בקוקקות ועי' הולין ג"ב: הו' ד"ה כותיה ובא"ז ח"א ס"ה המ"ד.

ד) ססק כה"ק הולין ג"ו. והא דר"י ליתא, וגם כר"י פסק כפסק הגאון.

ה) הפסק הובא בבה"ג. ו) החבו' הובאה בחי"ג ס"ו ג"ג.

ז) בחי"ג כתוב אחר "ואם לאו אסורות" אם יש ביניהם ציר (והיבנה ציר מופלגת שם בעשה) כולן אסורות, והפ"י נראה דהחזיקו שיש בהן קשקשה מותר, והחזיקו שאין בהן קשקשה אסורות ואם יש שם ציר כשיש חתיכות שאין בהם קשקשים הנה ה"ז הזה מעורב מדגים טמאים וטהורים כולן אסורות, ולפי זה צריך אנו לתקן הגי' שלפנינו ולגרוס: ואם יש ביניהם חתיכות שאין בהם קשקשים ויש בהן ציר אסורות כלומר כולן; ואם חזיקו בגירסא שלפנינו צריך אנו לפרש שהחמיר הגאון דאם יש ציר אף שאין רקונה רואה חתיכות שאין בהן קשקשים החמיר אולי נמלחו הטהורים עם הטמאים ואסורות וא"כ שני אופני האיסור לפנינו, אם יש ביניהם חתיכה שאין בהקשקשים אסורות כולן ולא כאל"ז ח"א ס"ה ח"א שהק"ל בזה, שניה אם יש שם ציר שיש לחוש שנמלחו עם טמאות אסורות וזה באבי העזרי שהביא

נח. רב כהן צדק. א) ואסור ליה לבר ישראל לשתופי לגוי בבהמתו כרי לפטור וולדות מן הבכורה ואפילו שיתפיה בעובר נמי אסור ואי איקרי ואשתתף פטור מן הבכורה לכתחילה דתנן (בכורות ב.) הלוקח חמורו של נכרי והמוכר לו אעפ"י שאינו רשאי והמשתתף לו והמקבל ממנו והנותן לו בקבלה פטור מן הבכורה. ג) אנשי מזרח פוטרין את הבכור בשמונה ועשרים בסף וחצי דאנקי ובני ארץ ישראל בחמש שקלים שהן שבעה כספים מתשמישי המלכות. ג) ובר נכסתא מיתרו בשחיטת אמו כל בהמה תאכלו כל שבבהמה תאכלו לא צריך נקורא דעובר ירך אמו הוא ורמה ודאי אסור ובעי מיקרעיה לכריסיה ואפוקי לרמיה ואי שרי ליה ד) [בקידרא] בעי ממלחיה ומאן דשחיט בהמה ה) בהמה ואשבה בר שמונה חי או מת או בר תשעה מת קורעו ומוציא את דמו ואכיל ליה לריליה ולתרביה ואפי' אשכחיה לעובר כמחותרך במעי אמה שרי למיכליה.

הלכות גיעולי ביצים וחגבים וסימני עופות ובהמות ואבר מן החי.

נמ. רב האי. ו) והלכתא גיעולי ביצים מותרות ומאי ניהו הני ביעי דאותבינהו תחות זגתא למעבדינהו אפרוחים ורחיקא נמי ז) [ורחקינהו] זגתא ולא יתיבת עליוהי אי נמי ביעי דספינן מארעא דקיימא לן הלא עבדאן אפרוחים שריאן דליכא למיחש להו דדילמא ח) [ארחישו] ט) ודוקא דלא נמצא עליה קורט דם אבל נמצא עליה קורט דם זורק את הדם ואוכל את השאר מי שדעתו יפה י) והני טירי שנמצא הדם על הלבון שבה אבל נמצא הדם על הלמון שבה אפילו ביצה גופה אסורה מאי מעמא שרורי משרין בכולהו וכן הלבנה. יא) אמר אמיסר (הולין ג"ז): הני ביעי דספק טריפה דשיחלא קמא משהינן להו אי הדרא מענא שריאן ואי לא אסירן.

הגדכי בפ"ג דע"ז שלא החי חלא בכורו שלא נמלחו עם עמי ולפי זה אפשר שסובר הגאון כהגהו מספרים שהביא הסמ"ק דל"ר היכי שיש בו שמנתיח אסור מן החורה ועיין ברמב"ם ספ"ג מה' מ"א ובתרומה הדגן סי' קע"ד.

א) ספק זה הובא בח"ז ח"א סי' ת"פ בלשון הזה "ומכח הלכה זו דכלו חיותי דר' מרי (בכורות ג'): ספק מנל' ורכל' משה ריש מחיבת' דמת' ברית דמנל' ורכל' יעקב דאסיר ל"י וכו'" כל הלשון שלפנינו והדגן דלא כדברי החו' עם ד"ה דקח.

ב) ע"י חילוף מנהגים סי' ד' והגוסס' שלפנינו היא כמנהג אנשי מזרח וכנוסחה ה"ה אשר הבאנו עם רק שהכא מסורש כמנהג אנשי צבל וחצי דקח' כמו שהוא בח"ס בכורות ובנוס' ח"י כנוסח ה"ל שס. ג) מכאן עד סוף הכ"י בבה"ג ה' ח"י"ב.

ד) התיקון "נקידר" הוא ע"פ נוסח הבה"ג וחסר בדפוס לפנינו.

ה) לריך למחוק ובבה"ג "דשחיט בהמה ולאשכח".

ו) הכי חיתא בבה"ג. ז) הכי חיתא בבה"ג וחסר בבה"ג.

ח) כן חית' בבה"ג ובדפוס "חרה".

ט) אהקך דלאו ספינן מארע' קאי דאי ספינן מארע' לא סייך בהו ריקוס ועי' ברין פא"ט.

י) כן הובא בלשון וברין בשם הגאונים דכמנחל בחלמון הליא מילת' כתנא דוסח'א ולא כרי ירמיה ובבה"ג מביא שניהם. יא) בבה"ג.

ס. רב שמואל בן חפני. (א) ועובר שהוציא את ידו והתכה ואחר כך שהט את אמו ולא התך ידו של עובר עם רחם עצמו אלא הרחיק מן הרחם כשיעור שיערה והתך לא מיבעיא אבר עצמו שהוא אסור אלא אפילו אותו בשר שנשתויר על פי הרחם שלא יכול להותכו אסור וכן הלכה.

סא. ר' שמעון קיירא. (ב) ואסור למיכל ביצי דעוף טמא דאמר חזקיה (שם ס"ב): מנין לביצה טמאה שהיא אסורה שנאמר את בת היענה וכי יש לה בת ליענה אלא אי זו זו ביצה טמאה והלכתא לוקחין ביצים מכל מקום ואין הוישטין לא משום נבלות ולא משום טריפה ואלו הן סימני ביצים כל (ג) [שקודרת] ועגולגלת ראשה אחר כך וראשה אחר חר טהורה שני ראשיה כדים שני ראשיה חדים טמאה (ד) חלבון וחלמון מעורבין זה בזה בידוע שהוא ביצת השרץ. (ה) והלכתא ביצה טרפה אסורה אפרוח של ביצה טריפה מותר מאי טעמא דכמה דלא מסרה לא גביל אפרוח ובעידנא דקא גביל עפרא בעלמא הוא ועוד תניא בהרוא (תמורה ל"א). מודה ר' אליעזר לחכמים באפרוח ביצה טריפה שמותר וכן הלכה. (ו) והיכא דאיערבא ביצה טריפה (ז) [בהדי] ביצים אחרות אפילו באלף כולם אסורות. (ח) ביעתא דאכשיל בהדי בשרא אסור למיכליה בחלבא דאמרינן בלעה לה מן בשרא. (ט) וסימני הגבים כל שיש לו ארבע רגלים וארבע כנפים וקרסולין וכנפיו חופין את רובו ואם אין לו עכשיו ועתיד לגדל לאחר זמן הרי זה מותר. (י) וסימני בהמה טהורה מפרסת פרסה ושוסעת שסע ואין לה שנים מלמעלה ומעלת גרה ובשרה מהלך שתי וערב. (יא) וסימני חיה כל שיש לה קרנים וטלפים (יב) וסימני עוף כל שיש לו אצבע יתירה וזפק וקרקבן נקלף ואינו דורס ואוכל (יג) אחרים או השוכן עם הטמאים טמא עם הטמאים אע"ג דקא חזינן דאית בה מסימני טהרה אפילו הכי אסור. (יד) וסימני דגים כל שיש לו סנפיר וקשקשת ואלו הן קשקשים הקבועין בו סנפרין הפורח בהן ואם אין לו עכשיו

(א) הלכה פסוקה מה שאמרו הש"ס בחולין כפ"ד לא נזכרה חלא למקום חתך וכן פסק גם בר"ף. (ב) ככה"ג.

(ג) כן אית' ככה"ג וכש"ס כולדה וע"י הו"ס. ונדפוס לפנינו "שגודרת".

(ד) נראה שקי"ז י"ב כחן ונ"ל חלבון מנחון וחלמון מנפנים טהורה הנמון מנחון וחלבון מנפנים טמאה והכי אית' ככה"ג. (ה) ככה"ג.

(ו) ככה"ג. (ז) כ"א ככה"ג ונדפוס "בהרי". (ח) ככה"ג.

(ט) הלכה מן המבנה ומן הש"ס חולין ס"ה. וע"י ככה"ג.

(י) הלכה מן הש"ס גיט. שם וההלכה קננה וחסרו לפנינו התנאים היכי שיש לבדוק אחר השנים ואחר הבשר ע"י מהלך שתי וערב ומה שנריך להכיר כדי שלא יטעה.

(יא) הלכה מן הש"ס שם.

(יב) הלכה מן המבנה שם, וכפ"ל "ואינו דורס" ונדפוס אית' "ואינו דורס".

(יג) נריך להגיה אחרים או' (חומרים) שם ס"ה. ונראה שפסק כ"א ש"ג נדמה וכיון שזמן חלל הטמאים דאף שיש לו חיה מן סימני טהרה טמא וע"י ברין על הרי"ף כרים הסוגי וע"י באשכול.

(יד) ההלכה היא גם ככה"ג ושם לבונה קרוב יותר ללבון הש"ס.

ועתיד לגרל אחר זמן מותר שיש לו עכשיו ועתיד להשיקן בשעה שהוא עולה מן המים מהור. (ב) אבל נמלה לוקה חמש צירעה לוקה שש. (ג) ואזו שרצים דגדלין מן אוכלא או מן משקה הנחו לאו כשרצים דמו אלא כאוכל ומשקה דמו כגון בשרא וכזורי דאתלעין שריון וכו' קאמרינן שרצים דגדלין מאוכלא זו ומשקה לא כשרצים דמו וכאוכל ומשקה דמו הני מילי היכא דלא פרש מן אוכלא ומן משקה אבל פרש השרץ השורץ על הארץ קרינא ביה ואיתסר. (ג) תניא על הארץ לרבות הזיון שבערשים והיתושין שבאבלוסין והתולעים שבתורים ושבערנות אמר שמואל קישות שהתליעה באיביה אסורה משום השרץ השורץ על הארץ.

הלכות תפילין.

סב. רב יהודאי. (ד) שאילו לקמיה [דמר] רב יהודאי גאון לענין תפילין אמר כך שאנו חכמים אמר עולא כל הקורא קרית שמע בלא תפילין כאלו מעיד ערות שקר בעצמו וכולי. ואמר ר' חייא בר אבא אמר ר' יוחנן הרוצה שיקבל עליו (ה) עול מלכות שמים שלימה יפנה וישול ידיו ויניח תפילין ויקרא קרית שמע ויתפלל וזו היא מלכות שמים שלימה מכלל דהקורא בלא תפילין דמלכותו חסרה היא ועוד שאנו הו"ל כל שאינו מניח תפילין עובר בשמונה עשה בכל יום ועוד שאנו אי זהו עם הארץ ר' יהושע אומר כל שאינו מניח תפילין. מפני שהוקשה כל התורה כולה להפילין דכתיב למען תהיה תורת ה' בפיך וכל המניח תפילין כאלו כל התורה כולה בפיו מפני שקיבל עליו עול מלכות שמים שלימה. ועוד אמר מר ביאת הארץ דכתיב רחמנא גבי תפילין למה לי דכתיב והיה כי יביאך ה' וכתיב בפרשה והיה לאות על ירך ולטוטפות בין עיניך אמר הקדוש ברוך הוא עשה מצוה זו שבשבילה תכנס לארץ שבבילה תזכה לחיי העולם הבא. ואם בא אדם לומר לך תפילין צריכות גוף נקי כאלישע בעל כנפים כך פי' הו"ל במה דברים אמורים בשעת השמך (ו). ועוד שאנו תינוק היודע לשמור תפיליו אביו חייב ליקח לו תפילין כדי לחנכו במצות וכל שכן בן שלש עשרה שנה שחייב במצות תפילין וכל הפושע במצות תפילין דנין אותו כגידהם שנים עשר חדש שכן שאנו חכמים ז"ל פושעי ישראל בגופן יורדין לגיהנם ונרונן בה שנים עשר חדש ומאי נינהו פושעי ישראל בגופן

(א) גי' עס.

(ב) לטון כסיג ולפנינו בליזה קיטור כהסמטה מאמר מן הש"ס ושם חית' וחילו כסטים דגבלין.

(ג) גס זה עס.

(ד) בש"ת ס"י קי"ג ובח"ח ה' תפילין הובאה בקיטור בשם ר' יהודאי והגהנו "שחילו לקמיה דמר רב יהודאי" ע"ש הורקן של ראשונים (תשי"ב) ח"א דף מ"ז ובדפוס חית' "דאמר" ר' יהודאי. (ה) בש"ת ובח"ח "לקבל".

(ו) בש"ת ביותר אריכות ופי' וכונסחה הש"ת הובאה בלשכול אות בליזה ובח"ח כחובי: כחלישע בעל כנפים לית הלכתא הכי דלא ניתנה תורה למלאכי השרת וע"י בעמוד הסמוך הערה כ"ב.

קרקפתא דלא מנחא תפילין. ועוד שאנו חבטים ז"ל ליום הדין אם א) אין תפילין עם עונות בכף מאזנים בעון שפשע ולא הניח תפילין הוא מברעת כלומר כף עונות ואם היה זהיר במצות תפילין כף של זכויות מברעת שאין לך גדול בכל מצות עשה שבתורה יותר ממצות תפילין שהוקשה כל התורה כולה לתפילין בין תורה שבכתב ובין תורה שבעל פה שכן כתוב למען תהיה תורת ה' כפיך ב) ותפילין כל בר ישראל דקרי קרית שמע מחויב בתפילין לבד מי שעושה מלאכתו ערום וליתא לדר' ינאי דאמר תפילין צריכות גוף נקי כאלו ישע בעל כנפים דאמרינן שלא ניתנה תורה למלאכי השרת. ג) דפוס של תפילין אין לו שיעור יש שעושה גובהו שלש אצבעות ויש שמוסיף ופוחת וכך מנהג בישיבה. ד) וקלף של תפילין ורצועותיהן צריכין עיבוד לשמם וצריכות עור בהמה טהורה. ה) והלכתא תפילה של יד אין מעכבת של ראש ושל ראש אין מעכבת של יד ו) בין שיש לו בין אין לו אין מעכבת זו את זו הילכך מי שאין לו תפלה של ראש יניח של יד וכן מי שאין לו של יד יניח של ראש ויברך על כל אחת מהן ז) שתי ברכות אשר קדשנו במצותיו וצונו להניח תפילין ואשר קדשנו במצותיו וצונו על מצות תפילין. וזמן הנחת תפילין כל זמן שלא שקעה חמה ואפי' בין השמשות נמי זמן הנחת תפילין ח) דאמרינן הלכתא לילה זמן תפילין הלכתא ואין מורין בן ומנהג בשתי ישיבות שהולצין לאתר כימי השמים על הארץ של ערבית. ותפילה של יד צריכה שתהא בגובה שבזרוע כנגד הלב ותפילה של ראש בגובה של ראש מקום שמוחו של תינוק רופס. והמניח תפילין תדיר אפילו לארבעים ט) וחמשים שנה אין צריכות בדיקה שביון שתדיר בהן להניחן

ח) בא"י ה"ס ד' ליוורט גרים „אם יש תפילין" כלומר עון "שלא הניח תפילין וכוונתו שלשנו וכוונתו.

ב) נראה שכאן מתחלה הסובב אחרת המקומה הדין דכל ישראל חייב בתפילין (ולא כשם שמוס' רב') ורק הערום סעור כדברי ה"ס חולין ק"י. ועי' השו"י ד' בא"י המובאת בעיטור וי"ל: הגר ש"ס בידו פקוק וכו' הכי אמרו כל ישראל חייבים לבד מחולי מעיים. וכבר אמרנו למעלה כסיום זאת התב' מובאת בא"ח בש"ס ר' יהודאי בתוך התב' הארוכה שלמעלה.

ג) הובא בא"ח בש"ס ר' הילאי גאון ועי' בתה"ג ד' ליק סי' ג' ובשימושא דבא' כמו שיעור לכתחילה ב' אצבעות הן לריבוע הן לגובה ועי' באשכול ובר"א.

ד) בש"ת בש"י ק"ג לרב שר שלום.

ה) הנה הענין הזה גם הוא כהוב ש"ס בש"י ק"ג והשמיט בו כמה ענינים ש"ס והוסיף איזה פירושים אחרים.

ו) בא"י ח"א סי' תקע"ח ובא"ח הביא שיטות בזה ובאין אלו דואין דעת גאון שכל עינין אין מעכבות וכששע"א דפי' דמאמר ר' חסדי צמנחות מ"ד. ועי' בש"ת.

ז) היבנה „שהי ברכות" הסרות בש"ת אכן כאן נמאלו ובאין היו ובא"ח ובאשכול הביא מש"ס ר"ע גאון שאם אין לו אלא אחת מצדק ב'.

ח) הא"י הלכת' (החסרה בש"ת) היא לבן הכה"ג; והא"י מנהג דמי ישיבות הוחזק בעיטור ועי' לקמן סי' ס"ו ובחי"ג סי' ס"ד.

ט) בש"ת בעטות ובאין המספר מתוקן וכן הובא בש"י האשכול ועי' פי' איי ה"ס.

אזרח שולט בהן ואין מתעפשות מבפנים ואם אין מניחן אלא לפרקים ודאי צריכות בדיקה וכך שמענו מן החכמים וזקנים ששמעו מרבותם שתי פעמים בכל שבע שנים שהן שבוע. ה) והעושה תפירתו עגולה סגנה היא. ב) רצועות שהורות הלכה למשה מסיני ודוקא מבחוץ אבל מבפנים אפילו ירוקות או לבנות כשרות אבל אדומות לא יעשה כן מפני גנאי ודבר אחר גנאי שדומה לתכשיטי נשים ודבר אחר שטא נראית בראש בצרעת. ג) נרתק זה כים של תפילין שכל כלי שמניחין בו חפץ נרתק שמו כדאמרין הוציא הטה מנרתקה. קצצה תפילין עצמן פירוש מעברתא לתפילין זו מעבורת תפילין שמכניסין בה את הרצועה בין של ראש ובין של יד.

סג. רב יוסף גאון. ד) רצועה של תפילין שנפסקה מהו לתפרה ובמה תפרה הכי אמור רבנן הרצועה ליכא תפירה כגוה כלל אלא מסלקה ומגניזה. ה) תגר שיש בידו פרקים והוא עוסק בהן כל ימיו מהו שיניח תפילין בשעת תפלה ובשעת קריאת שמע או שטא אין מניח תפילין אלא גברא רבה ומו שאינו גברא רבה מעליא ו) ביתירחא אינו מניח כשום דמחוי כיוהרא מפני שכל הקהל בולו אין מניחין. כך ראינו דהבין אמרו רבנן כל ישראל היובין להניח תפילין. המניח תפילין מאריך ימים לבד מן חולה מעיים דפטור מן התפילין ומתבעי לנטוריה נפשיה שלא יפיה בהן אבל כל ישראל היובין במצות תפילין. ז) ובמקום שאין מי שיודע לתפור תפילין ולברקן ויש אצלן ישנות יניח אותן בלא בדיקה הואיל ולא אפשר ח) [לברקן] ולא לעשותן דאע"ג דמצוה בתקנה לא קא עביד שכר הנחת תפילין איכא.

סד. מר גמרונא. ט) והלכתא רצועות של תפילין צריכות עיבוד לשמן משום יוד של תפילין ורלת של תפילין דהלכה למשה מסיני הן וצריכות להיות טהורות ושהורות.

סה. מר רב ששנא גאון. י) תשעה באב גופו מותר להניח תפילין דהא כבר אמריןן אבל מותר להניח תפילין ומה אבל אבילות הדתא ולבו מריר על מהו הייב להניח תפילין תשעה באב דאבילות עתיקא היא ודשן בה האידנא

ה) בש"ת: ר' עמרם. ב) בש"ת הוסיף סה מאמר ר' פסח דעניו' כמנז'.

ג) כל הסי' בש"ת ולפינו חסר סי' תיחז' הכתוב שם.

ד) בש"ת סי' קי"ד והובאה בשלכ"ל ובש"ס וכו"י ח"ח סי' ל"ג.

ה) בקצור הובאה החבו' בעיטור בש"ס ר' הלוי הגר ב"ס בידו פרקים (פרקמ"ט)

ו) ואין אחר מניח תפילין, וע"י בחשו' המובאה שם לפני החשו' הזאת, והחשו' שלפנינו חולי מורכבת מז' החשו' האלה. ו) הגהנו ע"פ הש"ס ח"א נד מ"ו וכדפוס "כזית".

ז) הובאה ג"כ בש"ס ר' יוסף ג' בח"ת.

ח) ש"ת בש"י ובש"ח, וסוף החשו' בש"ח שכר הנחת תפילין איכא וע"ש בחש"כ, וכדפוס חסרה תיבה "לברקן".

ט) בח"ג סי' כ"ג בארוכה וכאן הוא בקצור וע"ש סי' קכ"ג.

י) בש"ת סי' קכ"ה וסי' רס"ו והובאה בשב"ל כלל ז' וסי"ס שם: וכן נמשך גם בחשו'

כ) הלוי וע"י בא"י ה"ס.

כמה שני על אחת כמה וכמה שחייב להניח הפילין וכן הלכה למעשה בשתי ישיבות שמניחין תפילין בתשעה באב.

סו. רב משה גאון. (א) והלכתא כל היום כילו זמן הנחת תפילין דכתיב מימים ימימה וימים ולא לילות ועד בין השמשות יש לו רשות להניח ואחר שקיעת החמה אל יניח דאמר ר' אלעזר כל המניח תפילין אחר שקיעת החמה עובר בעשה ור' יוחנן אמר עובר בלאו ועד מתי מסלקן ר' יעקב אומר עד שתכלה נגל מן השוק רב הסדא זרבה בר רב הונא מצלו בהון באורתא וכמתן אנו עושין. (ב) והלכתא אסור להניח תפילין בשבתות ובימים טובים דכתיב ושמת את החקה הזאת למעדה. (ג) ואסור להניח תפילין בחולו של מועד (ד) וסומא פטור מן התפילין ומן הציצית דכתיב וראיתם אותו פרט לסומא. (ה) והלכתא בות שיש בו תפילין וספרים אסור לשמש בו את המטה עד שיוציאם או עד שיניחם כלי בתוך כלי קמטרא דספרי בקמטרי דלאו דספרי (ו) אמר רבה חייב אדם למשמש בתפיליו בכל שעה כדי שלא יסיה דעתו מתן. (ז) תאנא תפילין כל זמן שמניחן מברך עליהן (ח) וכשהוא מניח מניח של יד ואחר כך מניח של ראש וכשהוא הולץ הולץ של ראש ואחר כך הולץ של יד על התפילה של יד מברך אשר קדשנו במצותיו וצונו להניח תפילין ועל תפלה של ראש מברך אשר קדשנו במצותיו וצונו על מצות תפילין.

סז. רב האי. (ט) הא דאמרינן ולבני מערבא דמברכי בתר דמסלקי תפיליהו אשר קדשנו במצותיו וצונו לשמור הקיו. לא נהיגי רבנן למעבר הכי ואי ניהא ליה לאינש למעבר הרשות בידו.

(א) נמלא בהשיר ה"א דף מ"ז וע"י לעיל ס"י ס"ב בספק ר' פר שלום דלילה זמן תפילין הלכה ואין מורין ומנהג לסלק התפילין קודם ערבית, ואפשר שגם ר' משה ג' סובר כן והנהו קראי ואמוראי שהוא מביא לאסור הם רק לענין להניח לכהילה דאסור, אבל אם כבר היו עליו על זה הביא אח"כ הדין ועד מתי מסלקן וע"י מנחות ל"ו. וממה שסיים הגאון וכמותן אלו עושין אנו יודעים שבזמן הגאון ר' משה עוד היה המנהג להניח התפילין שהיו עליהם עד אחר ההפלה אכן משפט לשון ר' משה גאון משמע דפליג על ההלכה דלילה זמן תפילין וכן נקט בסדר לשונו בביכור הדרכ דקרא ימים ולא לילות. והנה גם ר"ע בסידורו ספק שהם דלילה לאו זמן תפילין גם בעל העיטור הביא בשמו כן דהלכה כלישנא בהרא דאין הלכה כר' יעקב והנהו דמנלי באורחא לאו הלכתא כוהיהו, גם אחרי כן הובאה בס' השו"ת ארכיב בביצה לילה לאו זמן תפילין, ואם דעת הג' ר' משה כשם זו נריכין אנו להקן בסוף החשובה שלפנינו: והא דהני ועד מתי מסלקן וכי' כמותן אין אנו עושין, וע"י בראש היק.

(ב) החשובה הזאת עד פרט לסומא מביא הרא"ש מספר העהים שכתב עליו ראיתי ספק לגאון ובאשכול בשם ספקא לגאון.

(ג) ג"ז סס, והובא בש"ח סוף ס"י רס"ו בשם ר' ששנא והובא גם בבהע"ט.

(ד) ג"ז סס, והובא בש"ח ס"י רס"ז בשם ר' שמעון קיירא ובס"י קל"ו סס, ובאשכול בספקא אחרינא.

(ה) בבה"ג. (ו) גם זה סס. (ז) ג"ז סס. (ח) ג"ז סס.

(ט) בח"ג ס"י כ"ה בקצור.

הלכות ציצית.

סח. רב היל אי. ה) והלכתא אסור למוות ציצית מצמר שנעשה בו מלאכה כל עיקר אלא צמר שלוקחו לשמה שלא נעשה בו מלאכה וטוויין אותו לשמן ושאנו גדילים תעשה לך ולא מן העשוי הילכך אין עושין ציצית אלא מצמר נקי שלא נעשה בו מלאכה.

סמ. שר שלום. ג) ולתפור בקרני סדינו מטלית של צמר גפנים כדי ליטול לו ציצית אסור עד שיהו לו צירי סדין של צמר גפנים ארוגים עם סדין באריגה אבל להביא מטלית מבחוץ ולהפריח בסדין אסור ואין עושין כך.

ע. רב עמרם בר ששנא. ג) ומלית כל זמן שמכסה בה צורך לברך ואפי' כמה פעמים ביום וכן הלכה. ואי איניש צניעה הוא דלא שארו לגלימא כולי יומא מברך בצפרא ותו לא אבל כולי עימא כל אימת דשארו לה וחרר מבסי לה צריך לברוכי. ד) וגידול של ציצית מקשר גודל עד שלש אצבעות דאמר רב פפא הלכתא ארבעה הוסיין וצריך ליתנן בתוך שלש אצבעות של קרן ומשולשת ארבע שיהיה ארכו של ציצית כשהן כפולות ארבע אצבעות ואמרין ה) (לקמן) אמר ר' יעקב אמר ר' יוחנן ו) [וצריך] שיהיה מלא קשר גודל מן הקרן. ז) וציצית שעשה גוי לישראל פסולה ח) וכדי קופסא חיובים בציצית ט) והלכה כשמיאל דאמר מתירין מבגד לבגד. י) וציצית יש לה שיעור לארבעה למטה ואין שיעור לארבעה למעלה למטה עד ארבע אצבעות אבל למעלה עד זרת הרשות בידו יא) והלכתא כרב פפא דאמר ארבעה הוסיין כפולים לשמונה בתוך שלש אצבעות יב) לקרן זווית כמו שאנו עושין עכשיו ומשולשת ארבע

ה) כ"ה ס"י ק"ח.

ג) כ"ה ס"י קמ"ז וע"ה הגהנו ולפינו נדפוס „בקרע סדינו“. וע"י כ"ה ס"י ק"ט כ"ס ר"י שר שלום, וע"י לקמן ס"י ע"ג.

ג) כ"ה ס"י ק"ט ובתן אנו רואין בהתב' מ"ל עמרם, והנה כ"ה חסד ק"ה ולפינו הכל כדור חי אינש נעשה הוא דלא אפי' ס"י מבגד בצפרא ותו לא אבל כולי עלמא כל אימת דשרו. והנה נראה שכל הפסקים הבאים מ"ע איזו מהם הובאו בכה"ט ובאשכול משמו.

ד) כ"ה ס"י: „ובכול של ציציית“ וע"י בכה"ט ציציית ח"ג. ה) חסד כ"ה.

ו) הגהנו ע"פ ה"ה וכדפוס חסד „וצריך“.

ז) בליק דרב במנחות דף מ"ב. וכן הביא בכה"ט כ"ס ר' עמרם דפסל וחלק עליו ע"ה, וכדעת ר"ע ספק גם הרמב"ם כ"ה מה' ציציית, וע"י כ"ה ח"ה ס"י י"ד.

ח) הרי"ף הביא ביטא המחויבין דה' ציציית טובה עליה, ח"ן הוא החלוט כדעת הבה"ה ליתא להא דשמואל ופטורין. ט) כמאמר חב"י ב"ה וכ"ה הרמב"ם.

י) חב"י זו מובאה בכה"ט כ"ס ר"ע בר ששנא ר"מ דמח' מחסיא כחשוי כ"ד ואלוסיס וחקמי יביבס שלפינו ציביבס של אדר גנה ח"ף קסיט לש"י.

יא) גם בכה"ט הובא האי דר' ספא להלפתא.

יב) כחשוי לגאון בענין הוסיין שאנו נוהגין ליקח המובאה באשכול משמע בקרן כפופט סוף הכנה, וע"י כ"ה ח"ה ס"י י"ח שפסל ה"ב' שמדד לקרן זווית וע"י בכה"ט ס"ה לציציית וכבר הביא חב"י האי מאן דפי' דכתי העור ג"כ בקרן זווית.

אצבעות שתהא ציצית כפולה ארבע אצבעות. (א) מלית שנתקרעה חוץ לשלש יתפור כיון דאית בה שלש על שלש עליה תורת בנר תוך שלש לא יתפור כיון דלית עליה תורת בנר בטאן דליתא דמיא ואפילו תפור. (ב) והלוקה מלית חמצוויצת מן השוק מן התגר כשר כיון דסמיכין עליו אנשים הרבה ולוקה ומוכר מליתים הרבה מדקדק בעצמו וחס על ממונו שלא יפסיד ומדקדק בדבר ואינו לוקה אלא מלית שהטילו לה ישראל ציצית כדי שלא יוציא עליו קול שעושה פרנס או עושה קלא אילן והוא סם דומה לתכלת או שצבעה שלא לשמה ואין לוקחין אבל הדיוט נוי שאינו תגר כיון שאין לו אלא מלית אחת ואינו רגיל דלא תגר הוא אינו מדקדק בציצית שלה לפיכך פסול. (ג) והבי רגילין רבנן דכמה (ד) דלא איתה לציצית בעיניה ולא איגדס (ה) הכנף וקשר התחתון וקשר העליון במקומן לא אפרתיה רבנן להרש אותה. (ו) ומלית בעלת המש כנפים הייבת בציצית (ז) ולענין סדין בציצית בית שמאי פוטרין ובית הלל מחייבין והלכה בבית הלל אפילו הכי בל' שיש בו פשתן ובל' שכן סדין של פשתן לברו אסור ואין מטילין לו ציצית ואע"ג דאמרין (יבמות ה'): דאתי עשה גדולים

(א) הספק הזה הוצא באשכול בשם ר"ע וסם מסיס וכחומר והפרו היו ליה העשה ולא מן העשוי, ממשע כשהפרו קודם שהלה בו הציצית מותר, אכן כדאש הביא סוף שיטת ר"ע ואע"ג דהפרו כמאן דפסיק חשיב וכן ממשע מחבו' שלמינו.

(ב) הוצא בבהע"ט בשם ר"ע בהבורחיו ועי' בבב"י או"ח סי' כ"ו.

(ג) הוצא בבהע"ט בשם חזו' ר"ע. (ד) בבהע"ט "דליתיה" וכ"ל.

(ה) ג"ל דדרך לנרוס "עז הכנף" וכונה הגאון דכל היקף דלא איגדס עד בלא נשאר כדי עיפה כשרה ועי' לקמן סי' ע"ב. ובבהע"ט הוצאה החבו' בלבן אחר: ולא איגדס כנף דליתא ואית' לשיעור' דאמר רבנן שלש גדיל ובי' שליש ענף וקשר התחתון וכו'... ואש הגי' הזאת היא האמתית אזלי כונה הגי' דאש אך גורח הציצית עומדת בלא איגדס כל הענף חף שקנה מן החוטין איגדמי כיון שהקשרים במקומן לא אפרתו לחדש, אכן נראה שבבהע"ט נהערב כהך החבו' ענין אחר משיעור הציצית מתהלתן וכן באשכול ראינו בדברי חזו' אחרת המתחלת הפותח לא יפרוח בסוף החבו' דברים מחבו' שלמינו שאין שייכין להחבו' שהוצאה בסם. ועי' במדדכי בביטת ר"ת וכו' בזה ובהג"מ סוף פ"א מצי"ת.

(ו) הלכה פסוקה ברבנן במנחות ומה נקט דוקא בעלת ה' אשפר דסבר הגאון כד"ש בן חפני שהביא בבהע"ט ממשו דרך בעלת ה' חייבת אבל בעלת ו' ויותר פטורה ועי' כמה שכתב המדדכי בשם חזו' שאין ובבב"י או"ח סי' י"א.

(ז) החבו' לאסור נגד פשתן ושיש בה פשתן בציצית הוא ג"כ מר"ע שהוצאה בבהע"ט אחרו קסו' ר' האיי בענין זה בלבן: ובחזו' ר"ע ר"מ דמתא מחסו' נכתבו בסני אבות ב"ד וחכמי ישיבה... אבל לענין הלכה אע"ג דאמרין סדין בציצית ב"ש פוטרין וב"ה מחייבין והלכה כב"ה אפי"ה כל שיש בו פשתן וב"ש סדין של פשתן לברו אסור ואין מטילין בו ציצית ע"כ. וכן נראה שהוצאה באשכול וז"ל: איכא מאן דפסק לענין סדין בציצית כל שיש פשתן אסור להטיל ציצית כ"ל והבסיף אע"ג דציצית דוחה כלאים ה"מ ביום דזמן ציצית היא אבל בגילה איסור כלאים דקדאין קאי וסינו דקאמר בשמעתא גזירה משום כסיה לילה ועי' מנחות מ"א: בזה דיה משום כסות לילה ולקמן סי' ע"ד.

תעשה לך ורחי ללא תעשה דלא תלבש שעטנז הני מילי מצוה הנוהגת תמיד ולא מפסיד לה מידי אבל מצות ציצית כיון דביום נוהגת ובלילה אין נוהגת לא מאי מעמא דבעינא וראיתם אותו וליכא התינה ביממא אחיא מצות עשה דגדילים תעשה לך ודחיא לא תעשה דלא תלבש שעטנז כשמגיע לילה בשלה מצות עשה דליכא וראיתם ולא תלבש כדקאי קאי והיינו דאמרינן בהתכלת ובפרק במה מדליקין גזירה משום כסות לילה. (א) היא של בגד וכנפיה של עור חייבת בציצית כיון דכולה מלית של בגד אע"ג דציצית בעור היא דקא רמי ועור לא מהייבת בציצית אפילו הכי אמרינן זיל בתר עיקר ועיקר בגד עור הוא וחייב בציצית. ורב אחאי אזיל בתר כנף קסבר כיון דציצית הוא בכנף קא רמי כנף עיקרא אי כנף דבגד הוא וכולה מלית דעור היא חייבת ואי כנף דעור היא אפילו מלית דכולה דבגד היא פטורה. (ב) מי שפסקה לו ציצית בדרך בשבת אם מקום שנפסקה ציצית רשות הרבים הוא (ג) מקום שיש שם ששים רבוא בני אדם אסור למלטלה עד שתצא שבת ואם כרמלית היא מותר למלטלה להיות אותו מלית עליו עד שיבוא לביתו. וכל שכן בעיר המגופפת ומעורבת שהיתר גמור הוא שכך אמרו חז"ל (מנחות ל"ו): רבינא הוה קא אזיל בתריה דמר בר רב אשי בשבתא דריגלא איפסיק קרנא דחוטי לא אמר לוי מידי וכולה שמעתא וכן בלישנא בתראה קא אמרינן אמר ליה רבינא והא תרגמא רב בר שבא קמיה דרב בלאו דלא תסור א"ל רב אשי הכי נמי כרמלית דרבנן הוא (ד) והלכה בכרמלית מותר שגדול כבוד הבריות שדוחה את לא תעשה שבתורה ומלטל עד שיבוא לביתו ושפיר דמי.

עא. רב יוסף גאון. (ה) ודאי כדן הוא דמתבעי למישרי ציצית לפשתן אלא גזירה משום כסות לילה דכתיב ביה בציצית וראיתם אותו וזכרתם ובלילה ליכא ראייה ואי מקרע סדינו בתוך שלש אתי למיחמוה והוה ליה ברלא גלימא הוא ומשום הכי אמור רבנן אסור למישרי חוטינן לסדינו דהוה ליה פשתן ועבדו רבנן תקנתא לאחותיה חוטי דכיתנא למנא דכיתנא.

(ח) נראה שפסק ככא בשם ר' זירא דזיל צהר עיקר, ואחרי כן פי' דכרי ר' אחא הוולק וחולי' שחסר בסוף הענין "וקייל כרז, דר"ז קאי כווח" והנה צבא"ע, אחרי שכתב דכרי ר' עמרם בחסוכותיו לענין הדברים שהלכה כב"ש דסדין צנייט' אהדרוה כב"ש משום כסות לילה, הביא האי דרבי' היא של בגד וכנפי' של עור וסייס בה וקייל כרז, דר"ז קאי כווח" ומחשו' שלפנינו נראה שגם זאת העתיק הבה"ע ממוך דכרי ר"ע.

(ב) החשו' הובאה באשכול בשם חשו' לגאון שנפסקה לו לזיית.

(ג) עי' רש"י עירובין כ"ט. ד"ה עיר של יחיד וח' שבת ו': ד"ה כלן ועי' ר"ן ר"פ כמה חסה בשם בעל החרומי' ומה שפסל עליו, וכאן ראינו שדעה ר"ע ג"כ שלא נקרא רה"ר אלא כשהולכים שם ס' רבוא.

(ד) ההלכה חסרה בחשו' שהעתיק בעל האשכול.

(ה) הנה השוליים לגאון (עי' לקמן סי' ע"ד) שמלאו בחשו' שאלות דעבדו רבנן תקנת' לחווי' חוטי דכתי' למאני דכוחנא כיונו לחשו' זאח אשר לפנינו והכי ראינו שהגאון ר' יוסף אמר כן.

עב. רב נטרונאי. א) והיבא ההוה בורך גדול של ציצית ונפסק החומס אסור לקשרו ולכרכו דקאמרינן בהדיא נפסק מעיקרו פסול (מנחות ל"ט).

עג. רב שרירא גאון. ג) ושאלתם בנד של פשתן שארוג בארבע כנפותיו צמר גפן או משי שלש על שלש מהו להטיל בו ציצית שיש מקצת תלמידים שהוששין משום שעמנו מן הדא הלכתא לא יקשור ג) סרק של צמר וכולי (כלאים פ"ט ה"ט) ויש תלמידים שמתילין בה ציצית ואין חישישין לפי שמצינו בתשובות שאלות שלא (אמרו) ד [אסרו] אלא אם היתה מטלית של צמר גפן תפורה בבגד של פשתן דאמרי רבנן תעשה ולא מן העשוי אבל האי כיון דארוג הוא מותר ילמרנו ארוננו היאך מנהג בשיבה הכין הוינא דמנהגא לית לן בהני מילי משום דלא שכיחיה) בבבל בגד פשתן שארוג בארבע כנפיהן צמר גפן או משי ולא חזי לנא הכי אלא מיהו דינא הוא ו) למיסר חושי דעמרא (בבב סדין ז) [בבב סדין] בגד של פשתן ח) ואע"ג דקא פסיק עמר גופנא או משי בין פשתן לחומס משום דהא דמיא דמתעבדין ט) למתניתא דפרשתון סדין של צמר וסדין של פשתן ורצועה ביניהם י) [סרק של צמר וכו'] והוא טעמא מאי משום מראית העין הכי נמי משום מראית העין ואיבא דמחזי כסדין בציצית דאית בה גזירה יא) דאמר רבא הא מילתא אמרי ואיתמר במערבה משמיה דר' זירא כוותיה היא של בגד ובנפיה של עור הייבת היא של עור ובנפיה של בגד פטורה מאי טעמא עיקר בגד הוא מסייע ליה להדין סברא דכיון דבתר בגד אזלינן ולא בתר כנף והאי בגד סדין הוא ולית למירמא ליה לציצית אע"פ

ח) הנה לא פסל לפנינו חלף אם נפסק צעה שהוא כורך ויש ללמד ולומר שהגאון סובר דלא צריך כדי עניבה מעקף, דלא פסיל חלף אם נפסק צעה שהוא כורך עדיין, אבל אם נפסק אחר הכניסה והקשר כבר, ומה שא"י כדי עניבה היינו הגדיל המכוך, וכ"מ לעיל בדברי ר"ע (ע"ש בהערה) וזה כדעת הר"י, אולם מהתשובה שלפנינו אין ראיה ברורה ש"ל דוגמא בעלמא נקט ולקמן סי' ע"ה בחשו' ר' שלטני משמע שצ"ק להשאיר בענף כדי עניבה, וזה כדעת רש"י ועיין מור או"ה סי' י"א והג"מ ספ"ק דה' לזית ומדכי.

ב) עיין לעיל סי' ס"ט שהחזיר ר' שר שלום בארוג וזו שהניחו כאן שמצינו בכו"ה ור' שרירא א"ר בארוג, והנה החשו' הזאת מובאה באשכול וגם בכ"י פרי"ט וע"פ חקנו התשובה.

ג) סרק בכ"י ובאשכול וכן גירסת המסנה בחשו' הרשב"א סי' ע"ט וגי' הרא"ש סרט וכן לפנינו במשניות ובדפוס לפנינו, ספק". ד) כ"ה בכ"י ובאשכול וחסר בדפוס לפנינו.

ה) כ"ה בכ"י ובדפוס לפנינו, בכללי. ו) בכ"י ובאשכול, ובדפוס לפנינו "למישרי".

ז) כ"ה בכ"י, ובדפוס לפנינו כחוב: "בבב סדין בגד של פשתן".

ח) דקא פסיק עמר גופנא או משי כ"ה בכ"י ובדפוס לפנינו, "ואע"ג דקא מצינו שער עמרא או משי בין פשתן וכו'". ט) כ"ה בכ"י ובנדפס חסר "למתניהו".

י) כ"ה בכ"י ובאשכול: דדמי להאי סרק של צמר וש"ס ורצועה ביניהם, ופי' הגאון א"ר דמפסיק דבר בין צמר לפשתים אסור משום מראית עין וכ"ס הרמב"ם פ"י מכלאים ה"ג א"ן הרא"ש סי' דאסור רק אם ע"י הקשירה נתחבר הצמר עם הפשתים ועי' ר"ש בכלאים ובא"ז וברא"ש גדה סי' האשה ובהרומה הדגן סי' ל"ד. יא) באשכול "ומדאמר".

א) שכנפיו דבר אחר ודאי הוכחתו (ג) [וראשתכחון] בתשובות שאלות ג) [תפרה בכנר אסור משום תולמה"ע] לאו טעמא הוא ותעשה ולא מן העשוי לא שייך בהרא מילתא ובין ארוג ובין תפור דינא כדפרישנא.

עד. רב עמרם. ד) ושפרשתם מצינו בתשובת שאלות דעברו רבנן תקנתא לאחותי חושי דכיתנא ה) למאני דכיתנא הם ושלום מעולם לא קתבו במתיבתא דמתא מהסיא למירמא חושי דכיתנא ו) ודכיתנא משם אבא מארי גאון ומר רב יעקב מאחריו ז) ומר אבימי ומר רב צדוק מאחריו וכל גאונים אחריהם זכר קדושים ואדירים לברכה ותהא עמירתן בקרוב שלא היה אחד מהם שהורה לישראל להטיל חושי דכיתנא ואף אתם אל תעשו כן.

עה. רב פלמוני. ח) וגרדומי ציצית אם נשתיר בו ענף כדי עניבה כשר ואם לא פסול ואם נפסק החוט מעיקר הקשר ובענף פסול.

הלכות טומאת נדה.

עו. רב שר שלום. ט) והלכתא היושבת על דם אסורה לשמש י) ואין

א) בכ"י ובאשכול, ובנדפס "שכנפס".

ב) בכ"י ובאשכול וע' לעיל סי' ס"ט ובנדפס חסרה היכס "ודאשתכחון".

ג) הכי חית' באשכול ונראה שהיה באשילוחה פי' אחר בענין העשה ולא מן העשוי וע' בצעתיט שכחב: ויס גזירה משום העולמה"ע דומי' דחבילי קש דחין מסככין בהן דאמרין פעמים שהלכס בא מן הסדה וחבילות על כתפו והחורה אמרה העשה ולא מן העשוי ע"כ; והנה באשלת' זאה לא נחפצט הדין רק אס הכנפס הם מומר גפן אכל אס סביב כל הכנל נארג למר גפן ע"י ממדכי שיטת חו' שאנן.

ד) הנה החבו' בענין זה הובאה בחי"ג סי' א' וסי' ז' בשם ר' נטרונאי, ובנהל אשכול האריך להוכיח שהיא מר' נטרונאי והסי' האחרון ממש כמו החבו' שלפנינו ובצעה"ט, והנה החבו' הובאה בחמיס דעים ובאשכול בשם ר' האימי וכאן ראוב עליה ר' עמרם גאון. והנה גם אס היא לרי עמרם יחקן אמרו שלא אמרו כן בסורא מעולם, והאמה ערק בפומבדיחא אומר ר' יוסף גאון כן כאשר עיינו רואות בס"י ע"א. וע"י צרי"ף ובג"י ואולי מפני שאלו גם לרי האימי בנידון זה ובנידון של למר בסדין כחבו שמו (בעטוח) בדלש השוי זאה.

ה) כ"ה בחי"ג סי' ז' וב"מ מזה"ע ומאשכול, ובדפוס חסר, למאניה דכיתנא"י.

ו) כ"ה גם באשכול ובצעה"ט ובחי"ג כחוב בטעוח: ודכחבסה.

ז) בצעה"ט, באשכול ובחי"ג כחוב כן וחסר לפנינו בדפוס "ומר אבימי" ובעטור ובאשכול חסר ר' צדוק הכהוב גם בחי"ג.

ח) ע' לעיל סי' ע"ב.

ט) פסקא כרב בפסחים ק"יג: דכסוף ימי טהר לריך למיפרש עונה וכ"א בג"מ סי' כ' ועיין לקמן סי' ע"ח.

י) כ"א גם שם סי' ר' ובחי"ג סי' קמ"ד ולענין עבילה כיון שעבילה ב"ד לזכר (אחר ז' נקיים) וכ"א לנקבה אינה זריכה עתה לעבול וגם כוונה הגאון כאן דאחר השלם ימי טהר ג"כ אי' עבילה אלא כשרחאה אחי' דם, דברחאה דם בחוק ימי טהר ודאי אינה זריכה עבילה כשיטה ר' סעדיה והגאונים וכ"א בצעה"ט ובשאלתות וע"י בא"ז, אכן באשכול הביא בשם ר"י

צריכה טבילה אלא אם ראתה דם לאחר שטבלה טבילה ראשונה. (ח) וכלי נדה בזמן הזה שהכל טמאין טומאה חמורה שאין צ' [לה] טהרה עולמית אלא באפר פרה מותר ללבשן בין יש עליהן דם בין אין עליהן דם אם דעתה יפה ומתקבלין עליה (ג) אם לבנים הם בין אנשים ובין נשים מותר ללבשן אם מתקבלין עליהם אבל איסור טומאה אין בהם שהרי הכל טמאין במת ובאהל מת ובקברות ובעצם אדם ואין להם טהרה עד שתבא פרה ארומה.

עז. שאילו לקמיה דרב יהודאי (ד) נדה טהו לצלווי ואמר שפיר דאמי (ה) ושאילו לקמיה נדה שלא טבלה מי איתה באיסור כרת ואמר איתה. (ו) ותו שאילו לקמיה טבילת נדה מן התורה מנין ואמר מקל וחומר ממנעה.

(*) (הלכות יולדת ובעל קרי). (עח. ר' הנוך. ז) וששאלתם היושבת על דם טהור אסורה לשמש וכמה אמר רבא עונה הלכתא כרבא או לא ואם תמצא לומר הלכתא כרבא צריכה טבילה או לא. פירוש כגון אשה שילדה זכר וישבה ימי טהרה עד ארבעים יום או ילדה נקבה וישבה ימי טהרה עד שמונים יום אחר ארבעים יום לזכר ושמונים לנקבה אסורה לשמש עונה אחת או יום או לילה ביום ארבעים ואחר לזכר ושמונים ואחר לנקבה ואחר כך תשמש ועננין טבילה אם הפפה וטבלה אחר לידתה אין צריכה טבילה (ח) אם לא שלא ראתה דם.

עמ. רב האי. (ט) ודשאלתון הא דאמר רב (נדה ס"ז): נדה בזמנה

האנצלוני שהעיד שהגאונים החרימו על דם טהר לנהג בו איסור וכן נמא' בחשו' לרי' זדוק גאון, ואם כוונה הגאון שר שלום שעל כל דם טהר צריכה טבילה אפשר שהגאונים הקדמונים ר"ל ורש"ל החמיכו והגאונים שאחריהם החיוו ועיי' בד"י"ף ובח"ו נדה' ל"ז. ד"ס חז"י וזכרמ"ס ס"ח ח"ב ה"ב.

(ח) הנה הראשונים החמיכו מאד צענין הנדה וגם בזמן ההלמוד היה לה בגד ללבוש בימי נדוזה עיי' רש"י כתובות ע"ב. ואחרי כן כשכחו הקראים וחסרו בגדי נדוזה ולגעה בקן ובכל כלים בחו' התלמידים ושלחו מן הגאונים האחרונים אם יש לחסור אחרי שלפי דעה הרבנים אין טומאה בזה"ל, ועל זה פסק הגאון שמואל ללבוש בגדי נדה ועיי' בש"ח סי' ה' ובגמ"מ סי' מ"ז ועיי' בחשו' לרי' חז"י שהביא הרא"ש ב"פ חינוקה ובח"ז ח"א סוף סי' ש"ס מה שהביא בשם פסקי נדה ובט"ז על ש"ע יו"ד סי' קצ"ה סק"ו.

(ג) כ"ח בכ"ה וחסר בדפוס. (ג) אולי חסר כאן חיבה: ומכ"ס.

(ד) בכה"ג די' ליק סי' מ"ה. ועיי' סי' ק"ע בש"ח אשר עליה נרשם גם בכ"ז שם ר' נטרנאי ובחשו' רח"ב.

(ה) שם בכה"ג די' ליק ועיי' במנהיג ח"ג נדה שלא טבלה שמשמע ג"כ שמיא ענין זה מר' יהודאי.

(ו) שם ובמנהיג והרשב"ם מוזכרה בשמו ועיי' ח"ז ח"א סי' שמי"ט והו' יומא ע"ח.

(*) מה שנרשם ה' יולדת ובעל קרי נראה שטעות הוא שמעל קרי לא נזכר מאומה ובחשו' שלפינו דינים מנדה ומיולדת.

(ז) החשו' ח"ה ג"כ בכ"ז והחליט הדין כמו צס"י פ"ו ונראה שזה הס"י רק קינור מחשו' שלפינו. (ח) כ"ח בכ"ה וחסר בדפוס.

(ט) פסק הגאון דנדאיכ' אונס ג"כ לא הוהר לעבול ביום חלו' בחי' אבל לא ביום ז'.

לא תטבול אלא בלילה ושלא בזמנה טובלה בין ביום בין בלילה היכי עבדינן השתא הכין חזינא דכל היכא דאיכא סכנה בלילה שרי לה למיטבל ביממא דלא שרי ליה לאיניש למיטבל ביממא אלא משום אריותא. ורב אחא בר יעקב בפאפוניא משום גנבי ורב יהודה בפום בדיתא משום צנה כי היכי דתנחות בשמשא ולא תסכן נפשה ורבא במתווא משום אבולאי (ח) ולא ליתפסיה לדבר עבירה אתרא דאית ביה סכנה בלילה כי הני טבלת אחר זמנה ביממא (ג) וכל היכא דליכא סכנה לא תטבול אלא בלילה משום סרך בתה דהא רב הדר ביה.

פ. רב שרירא. (ג) ולענין מה ששאלתם בשביל הגדה שאין יכולה לטבול מפני צנה ומפני סכנה ושהמים רהוקים ושאינכם יכולים לעזוב את המקום ולילך אל מקום אחר לא מצינו תקנה לגדה כל עיקר לבעלה אלא בטבילה אבל להשתמש בבית ולהיות עושה כל מלאכה והיא נוגעת בכל והכל נוגעין בה ולהתפלל ולנהוג (ד) [בכל מהרות] כל מהירות בעלמא כיון שרצה אעפ"י שלא טבלה תעשה כל כך אבל לבעלה הזהרו שלא יבא עליה עד שהטבול. **פא.** רב האי. (ה) והלכתא הנושא אשה בתולה כשהוא בועל בעילה ראשונה שהיא מצוה פורש ממנה ואסור לבעול בעילה שניה עד שתספור שבעת ימי נקיים ותטבול (ו) במים חיים מפני שדם בתולים גורם לדם נדה שיצא עמו וכשהיא נבעלת בעילה ראשונה אוחזת אותה רעדה וחלחלה ובזמן שהאשה מתחלחלת היא פורשת נדה ובענין שנאמר ותתחלחל המלכה מאד אמר רב שפרשה נדה (טגילה טו.).

פב. רב האי. (ז) אשה המקשה לילד וראתה דם בקישויה נדה. (ח) פירוש אחד עשר יום שבין נדה לנדה הלכה למשה מסיני והי ניהו תלתא דזבה ושבעת ימי נקיים ואי חזיא יומא דחדסר הררא לנידותה. (ט) אנשי מורת נדה

דלא כר' זרחי' הלוי שפסל כנגדו הכש"א צה"ה, והאשכול הביא גם כן שיטה הסוברת כן ור' יחזקאל פסל נדה.

(א) ככ"י דלא ליתפסיה. (ב) ביממא וכ"א ככ"י; וכדפוס "דיממא" טעות.

(ג) בש"ה ס"י קס"ט והנה הקיל הגאון בנגיעה בעהרות וכדומה. וע"י השו"י שב"ץ ח"א ס"י מ"ו שהביאה הכ"י ביו"ד ס"ס קע"ז. (ד) בש"ה ובכ"י וכדפוס חסרות התיבוח האלה. (ה) בש"ה ס"י קס"ח ובכ"י החלטה כמו שהיא לפנינו והלכת' והנה השו"י בענין זה הביא הרא"ש בס' חוקת מר' האי וכבר נשאלו גאונים לפניו בענין זה כ"ד ובאשכול מה שהביא בשם ר' נפרנאזי ור' הלוי.

(ו) ג"כ כשיטת הגאונים דנדה ספק זבה לריכה מים חיים והמנהיג פסל ע"ז הרבה. וע"י ש"ה ס"י קס"ד וישנוה ג"מ ס"י ר"ו ובא"י הי"ם.

(ז) בשו"ה ס"י קע"ב, וכן הביא במנהיג סוף ה' נדה בשם ר' סעדי' ובח"ג ס"י ס"ח ובאשכול הובא שיטה ר' יעקב גאון להסיר כיון שלא ראתה בשופי ור' ידוק אמר סבדורות האחרונים חסרו. (ח) שם בש"ה.

(ט) בש"ה שם. והנה במנהיג העתיק ג' דברים גם הרחצת פניו וידיו ורגליו והרצ בעל חי' הי"ם חשב שהוסף הרב הידחי זאה, אכן בנוסח חלוף מנהיגים אשר כג"ל כחובים ג"כ שלשה דברים עיין חלוף מנהיג' ס"י י"א.

משתמשת בכל צרכי הבית הוין משני דברים אינה מוזגת לו כוס ולא מצעת לו את המטה ובני ארץ ישראל אינה נוגעת בדבר (ה) לא בבעלה ולא בכלים שבביתו ומדוחק התיירו שתניק את בנה.

פג. רב ע"מ. (ג) וששאלתם לי להצריכה שבעה ימי נקיים רצופין או אפילו מפוזרין תא שמע: דתנו רבנן (כריתות י.) ושלושים יום ושלושת ימים תשב יכול אפילו מפוזרין תלמוד לומר [יום] מה יום כולו רצוף אף שלשים ושלושה רצופין והילכך שבעת ימי נקיים ודאי רצופין ואם הפסיק טומאה ביניהם הרי היא טמאה (ג) פירוש היושבת על דם טהור אסורה לשמש כגון שהיתה משמשת עם בעלה בשלושים ושלושת ימים של זכר או בששים וששת ימים של נקבה כיון ששלמו ימי טהרה פסק ימי קץ טהרה שאמרה תורה אעפ"י שאין רואה דם כל עיקר אל ישמש עמה מאי טעמא שכיון שהחזק מעין משופע ובא חיושנין שמא רואה עמו במטה באותה לילה ונעשית נדה גמורה ועשו חכמים ז"ל הרחקה יתירה לפרוש ממנה (ד) אזל אותה לילה של שלשים ושלושה לזכר ושל ששים וששה לנקבה. (ה) ואילו איתתא דאפילו שיליא בעלמא אע"ג דלית בה ולד אמרינן אי אפשר לשיליא בלא ולד (ו) והאי אתמוהי אתמחא ויתבה ימי טומאה דנקבה (ז) והיבא דראתה דם מתוך שבעה לאחר שבעה מתוך ארבעה עשר לאחר ארבעה עשר דלא איפסיק בין דם טמא [לטהור] אי נמי מתוך שלשים ושלושה לזכר לאחר שלשים ושלושה או מתוך ששים וששה דנקבה [לאחר ששים וששה דנקבה ולא] איפסיק בין דם טהור [לטמא] אסורה עד דפסקה ויתבה שבעת ימי נקיים רצופין וטבלה והדר משתריא מאי טעמא משום דכולהי נשים דהאידינא ספק זבות נינהי ונדה דאורייתא לית לן ויולדת נמי יולדת בזוב היא וכיון דיולדת בזוב נינהי קימא לן רכל דיולדת בזוב עד דפסקה שבעת ימי נקיים אסירא דהא זבה הוא אבל ודאי פסקה שבעת נקיים טבלה ומשתריא ואי הוויא דם בימי טהרה כוליה דם טהור הוא עד ארבעים לזכר ושמונים לנקבה (ח) ואתתא דטפלא דמות חיוויא כיון דגלגלא (ט) דמי לבשר ודם לידה הוויא ויהבונן לה ימי טומאה וימי טהרה.

הלכות כהנים בזמן הזה.

פד. מר רב צ"ט. (י) והלכתא כהן דעבר ונסיב גרושה כל בני דהוי

(א) כ"ח בש"ח כ"י ובחלוף מנהגים. וכדפוס "אינה נוהגת" והנה בשי"ח ובמקומו הגרסי' אינה נוגעת בדבר לח ולא בכלים, אכן בחלוף מנהגים ז"ל ויש"ג הגרסי' סח"ס "דדבר" בשם דבר, לכן נראה להעמיד הגרסי' אשר לפנינו "לא בבעלה ולא בכלים".

(ב) בש"ח ס"ח קע"ג וגם בכ"י"ה רכ"ב על מלחה ס"ח כ"י עמ"ס.

(ג) היב"ח ס"י חסר בש"ח ואית' בכ"י ובאן מחיל ענין אחר ס"י היושבת על דם טהר ועיין לש"ל ס"י ע"ו ובשינוי ס"י כ"י. (ד) אולי ז"ל כל אהה לילה ובש"ח ובכ"י חסרה הזיבה.

(ה) בבב"ב. (ו) בבב"ב והאי אתמוהי הוא דאחמה.

(ז) בבב"ב והקתי הנוסח' ע"ס הכ"י וכה"ג. (ח) בבב"ב.

(ט) הקתי ע"ס הבה"ג וכדפוס אית': כיון דגלגלא דנכה ואולודי דנכר ודם לידה.

(י) בש"ח ג"ק ס"י ע"ז ושם היא בלחובה בלחיות מן התלמוד, אכן מה שכתב לפנינו

ליה חללים אינן וכל בנתא דחויין ליה פסולות לכהונה לעולם אבל ישראל שנשא חללה בתו כשרה לכהונה והאי חלל זכר אע"ג דנסיב בת ישראל כל בנתיה פסולות לכהונה וכל בנים ובנות דמוליר כולהון פסולים לכהונה ער עולם ומתבעי לאפרושינן ואכרוזי עליהם דליפרשו כהנים מנהון ולא ליתקלון בהון וכהן פושע הוה דרחמנא קרשיה ליה ולזרעיה ואיהו קא מהיל זרעיה ומתבעי לשמותיה ער דפריש מינה ואלקוייה ויראו אחרים ויוסרו ובני ארץ ישראל קנסין ליה להאי מן מתנות ואי הוה חיישין דאזיל לדוכתא אחריתא ופרים ידיה הוה קצין ליה לראש אצבעותיה וקבעין ביה טומא דלא ליפרים ידיה ודוקא דלא הדר ביה ועומד.

פ.ה. רב שר שלום. א) ושאלתם בהן שנשא בת משוחררת בתה כשרה לכהונה או לא. לא פרשתם אותה בת משוחררת אביה ישראל הוה ב) [או משוחרר הוה במות אמה לפיכך הוצרך הדבר לפרש לכם בת משוחררת זו אם אביה ישראל הוה] בהתר נטור נשאה כהן זה ובתו כשרה לכהונה בעקר כל כשרות ואם אביה גר או משוחרר הוה ואמה כבר פרשתם משוחררת היתה שלא כהוגן עשה כהן זה שנשאה ובין כך ובין כך בתו זו ששאלתם כשרה לכהונה היתר נטור לדברי הכל ואין בה צד פסול כל עיקר ואין לחוש לה.

פ.ו. רב עמרם. ג) כהנה שנשאת לישראל נעשית זרה לכל דבריה ואסורה לאכול בין בתרומה בין בחלה בין שלה בין של אחרים וכן בן לוי אסור לאכול בתרומה ובחלה בין שלו ובין של אחרים שלא מצינו קולא בין בתרומת עצמו לתרומת אחרים ואפילו תרומת מעשר של לויים חושבה בתרומה גדולה שהרי כהוב בה ונתשב לכם תרומתכם. ד) ובהן שנכנס לברך במנעליו ובסנדליו אסור ורוחץ אותו שכך שטו הכמים זיל (סוטה ט.) אין הכהנים רשאים לעלות במנעליהם ובסנדליהם לדוכן וזו אחר שתשע תקנות שתקן רבן יוחנן בן זכאי ה) וכן אם יש טומין בידו או ברגלו או בפניו מקום שהצבור מסתכלין

ומתבעי לאפרישינן עד סוף ההאי הוא הוספה ולא כחוב סס ועיין לקמן סי' ס"ח.

א) פסק כ"י יוסי וכהלכה בקידושין ע"ח: דאש נשא כהן בת גר שנש' גזרה אין מוליחין ליהוה ונחו כשרה לכהונה ועיין סי' ר"ע במכשטור' על האי מחני', והאי בת שנשא' כהן מסבד' דהוכחה בקדוש' הוי' ועי' ברמב"ם סי' מא"ב ה"ב.

ב) מכלן: "או משוחרר הוה" עד "בהיתר נטור" חסר בכ"י.

ג) ראשית ההלכה הוא בש"ן דף ג' סי' י"ח, וההוספה בחש' שלפינו היא שהאסורה לאכול בתרומה אף התרומה שהפרישה אינה אוכלת וכן הלוי המפריש תרומה וחלה משלו אינו אוכלת בשום פנים, ועי' בש"ה סי' קכ"ג.

ד) הלכה פסוקה דאסור לכהן לכרך במנעליו והיא בשינוי מעט גס בסו' ר"ע.

ה) הלכה מן הש"ס מגילה כ"ד: וכמהכונה בצה"ג וחוליו יש לומר שדעה הגאון דביט' מומין בשניו ידיו ורגליו אף אם נידוש אינו מועיל כיון שהמוס' דבר שנוי מסתכלין בו. אבל בסוגיא ב' מעיניו איז מחיר אש היה נדוש ולפי זה מה שאמרו אש הוא נידוש אמרו רק על זבלגן וסומ' ב' מעיניו ובמי שאינו מחהך האותיות יפה ולא על שאר המומין, אכן הסו' הרא"ש והמרדכי אמרו דאף בשאר מומין הדין כן והביאו ראיה מן הידושלמי ועי' ברמב"ם ובב"ה א"ח סי' קכ"ח.

בו לא ישא את כפיו ומסלקין אותו אבל סוגא באחת מעיניו אם נירש בעירו כמה פעמים ולא מיחו בו (ח) כשהולך למקום אחר אין מסלקין דאמרינן ואם היה דש בעירו מותר.

פז. רב נטרונאי (ג) ושאלתם בהן שנשתמד וחזר בו עולה לרובן וקורא בתורה תחלה או לא. כך ראינו שאם חוזר בו דיו להיות כשאר ישראל או ככהן בעל מום אבל לעלות לרובן ולקרות בתורה תחילה לא (ג) כי עברו ליה הרא מעלה כי איתיה בקדושתיה כדכתיב וקדשתו לכל דבר שבקדושה לקרות ראשון ולברך ראשון כיון דבעי לברוכי אשר קדשנו בקדושתו של אהרן וצונו לברך את עמך ישראל זה כבר הלל קדושתו של אהרן. ואם קורא בתורה תחלה יש חילול לתורה בכך (ד) שיאמרו ישראל אנו עומדין בחוקתינו ובעלי מצות וזה פירש ופקר ויצא מן הכלל עכשיו שחזר לא דיו שיהיה כמותינו. ועוד אמרינן כהנים ששמשו בית הונאי אל ישמשו במקדש בירושלים ואין צריך לומר שנשתמד ושימש לפני עבודה זרה שאסור להשתמש בקדושה שנאמר אך לא יעלו כהני הבמות אל מזבח ה' בירושלם. אבל לאכול חלה בזמן הזה אוכל מידו דהוה אכהנים בעלי מומין שפסולין לעבודה ואובלין מתנות כהונה.

פח. רב שמואל (בן חפני ה) ובהן דנסיב גרושה ושמתו ויתיה תרין תלת זימני ולא שבקה ואמר לא ניהא לי דניהוי בהן משמתינן ליה לעולם עד דפריש מינה ומגרש לה ואי אמר דלא ניהא לי למהוי בהן לא משמתינן ליה דאמרינן מנין שאם לא רצה כופין אותו תלמוד לומר וקדשתו בעל כרחו כל דאמר למעבד עבירה לא שבקינן ליה וכל שכן בהן דרחמנא קדשיה ואיהו קא מחיל זרעיה לישתמה תמיד דכל יומא דאיתיה בהדה (ו) בעבירה קאים ולתפרט על בניה דהללי אינון ובנותיה פסולין לאינסובי לכהנים דתנן בת הלל זכר פסולה מן הכהונה לעולם.

פט. רבינו האי רב נטרונאי (ז) בהן ששטמא למת ילקח ארבעים.

(ח) הני סובר דאם נידוש צעירו לצדק ולא מיחו צו אף כשבא לעיר אחרת אין לריכין לסלקו והכוונה אם היה דש צעירו לעשות כן ולפי זה כשבא באקראי לעיר אחרת ג"כ מנכך אף שלא שיה שם; וזהו דבר חדש ועי' בהה"ד סי' כ"ה וצ"ח א"ח סי' כ"ח.

(ג) הגאונים החמירו בזה והתשו' איהא בארובה צ"ג סי' נ"ד וכמו שהיה לפנינו צ"ח סי' כ"ז ובאשכול והובאה בשבלי הלפ"ט, ועיין בא"ז ח"ב סי' ה"ב שהביא חס"י ארובה מ"ג מ"ה להחיר ונראה שבזמן שרבו הגאונים החירו והקימו חמיו לרעה ולאכזב בזה.

(ג) הגהנו ע"פ האשכול וצדקסוס חסרה היבה לא.

(ד) הוספה זו עד "כהנים ששמשו" אינה בכל המקומות שהובאה התשובה.

(ה) בכ"י הובאה התשו' ג"כ על ס' ר"ש נ' חסני ובלי שם היא צ"ח סי' ק"ט ועי' שם סי' רנ"א, והובאה בכ"י בא"ח בשם א"ח על ס' ר' נטרונאי ועי' ג"מ סי' קכ"ה וסי' קל"ח.

(ו) כ"א בכ"י וצ"ח וצדקסוס לפנינו "בעבודה".

(ז) בכ"י ובש"ח סי' קפ"ח כהובאה ההלכה בלי שם חומר' ונראה שהיא מר' האי וההלכה שלאחריה כהן משמא לחתוהו היא לר' נטרונאי, ומפני שההלכות קצרות כתב המסדר שם צ"י הגאונים על ראשן ועיין ג"מ קל"ז.

ח) והלכה כהן מטמא לאהותו ארוסה ואינו מטמא לאהותו נשואה. ושאלתם כהן שנכנס בבית שיש בו מת בזמן הזה או בבית הקברות מלקין אותו או לא כך ראינו כיון שקדושתו קדושת עולם היא אף בזמן הזה שאין בית המקדש ואין עבודה עובר בלאו והייב מלקות. ושנינו (נזיר מ"ז.) כהן ונזיר שהיו מהלכין בדרך ומצאו מת מצוה... והכמים אומי' יטמא נזיר שקדושתו קדושת שעה ואל יטמא כהן שקדושתו קדושת עולם ובזין שאמרו חז"ל אל יטמא כהן אם נטמא במזיד הייב מלקות ואף שנכנס בבית הקברות במזיד הייב מלקות דאורייתא אבל נכנס במקום ספק טומאה אין הייב מלקות דאורייתא אלא מכת מדרות ומלקות דאורייתא לא נהגא היום אלא מכת מדרות נהגא ומכת תורה ארבעים חסר אחת ומכת מדרות אינה כן אלא חובטין אותו עד שיקבל או עד שתצא נפשו ג) ובמה הוא חובטו ומכהו באפסר כפיל לשנים ואין צריכין השבון אלא שודא דדייני.

צ. ר' חנוך. ז) וכהן שנשא גורת או גרושה או הליצה דלא הויאן לכהונה כשהיא מתה טיטמא לה בעלה כדרך שטיטמא לכשרות.

הלכות איסור והיתר.

צא. ה) ומנהגות ישיבות ספר תורה בין (במוציאין) ז) [בשמוציאין] אותו תחלה לקרות בו בין בשבת בין בחול ובין כשמהזירין אותו ספר תורה למקומו עומדין לפניו ויושבין לאלתר הקאמרינן (קידושין ל"ג:) איבעיא להו מהו לעמוד לפני ספר תורה ר' חלקיה ור' סימון ור' אלעזר אומרים מפני לומדיה עומדין מפניה לא כל שכן. וכן מנהג בשתי ישיבות. ז) תגלחת בית השחי ובית הערוה אם מגלה כל גופו מצוארו ועד רגליו מותר ואם אין מגלה מכל גופו אלא בית השחי ובית הערוה אסור משום שנאמר ולא ילבש גבר שמלת אשה.

צב רב עמרם. ח) חזן הכנסת שמתרנגן עליו בדברים רעים צריך להקהל

א) בכ"י רש"ס כאן ר' נטרנאלי והלכה ח"ת' גם שם בש"ה.

ב) בח"ג סי' מ"ה בלרובה, ובש"ה סי' קפ"ח חסר רוב הענין והוא בכ"י כמו שהיא לפנינו. ג) כ"ה בכ"י וש"ה ובנדפס „וכמה הוא חובטו“.

ד) בכ"י י"ד סי' טע"ג המה על הח"ה שכתב דהא דאין מטמא לפסולות רק היכא ששמעה שמת בעלה וגשחה ואח"כ צא חבל הפסולות לכאן כהן נטמא להן, והנה לנו דואין שם ר' חנוך חסק כן ולפנינו בחוססתא פ"ב דיבמות לאסור אכן ע' בחידושי הרשב"א יבמות כ"ב שהיתה לפניו נוסח' אחרת בחוססתא.

ה) הובא בסידור ר"ע ובמזכר ח"ה ס"ס קמ"ו ופלאו עליו, ושם הכותב ר' גר שלום.

ו) כ"ה במזר, ועיין במס' סופרים פ"ד.

ז) ר' שריה הירז בכ"מ שאין מנהג כן לגביה והובאה תשובתו בשו"ת דב"ה ח"ה סי' קכ"ח ובשאלה שם הוזכרה התשובה שלפנינו שאסרה ועיין ר"ן על הרי"ף מכות ס"ג.

ח) החשו' הובאה במנהיג ה' העניית בשם ר' עמרם ובש"ה הלקט ה' הפלה באריכות ובסדרם סי' כ"ו בלי שם החומר, עיין עוד על ענין כזה בש"ה סי' נ' וג"ה ובא"י היס ובכלבו ועל הש"ך שעשה תשובה בשו"ת ר"ו מיוג סי' מ"ה.

להוציאו ולהכניס אחר תחתיו שכל המרצה בין ישראל לאביהם שבשמים צריך להיות צדיק וישר ונקי בגופו מכל דופי ואם אינו כן אה"ל היתה לי נחלתי כאריה ביער נתנה עלי קולה על כן שנאתיה, זה שליה היורד לפני התיבה שאינו הגון. ח) בנגד שפרשוהו על המט ונגע בגופו של מת מותר בהנאה כמה דלא אומניה לא מיתסר.

צג. רב נטרונאי. ז) (וששחקתם) [ושחקתם] שאנו רגילין ליקח ראשים של כבשים בראש השנה ולאכול ולשחוט כל אחד ואחד תרנגול בערב יום הכפורים ובמוצאי שבת בבורא מאורי האש אנו מסתכלין באור האבוקה בכפים ובצפרנים ואנו מטילין לתוך הכוס מעט מים ושותה והוזר ושופכן ושאלתם לפרש לכם דבר זה ג) [זה נייחוש הוא לטובה] וחז"ל ורוב אנשיי בכל כך רגילין לעשות שבערב ראש השנה לוקחין בשר או ראשים של צאן ומבשלין אותן במיני או בדבר של מתיקה ואין מבשלין בישול שיש בו חומץ ואומרים נאכל מיני מתיקה ד) [כדי שתהא שנה כלה מתוקה] ועריבה ולא יהא בה דבר רע ודבר צרה וביום טוב הראשון של ראש השנה ובערב יום הכיפורים שוחטין תרנגולין כל אחד שבבית ומחזירין אותן בחייהן על כל אחד ואחד מבני הבית ואומרים זה תחת זה זה הלף זה זה בשביל זה זה מחול על זה יוצא זה למיתה ותכנס אתה פלוני בן פלוני להיום ולא תמות ושוחטין אותו ומחלקין אותו לעניים וליתומים ואומרים יהא זה כופר שלנו ויהיה עלינו כפרה וחכמים ובעלי בתים עושים כן ויש שעושים אילים וכבשים. ה) מי שמת לו מת והולך לקברו בין עם המת בין שלא עם המת אינו צריך להעביר טליתו היטנו ולידך בלא כסות ואין לו קיבול שכר בכך אלא בזיון שיש בדבר ומה הנאה יש לו לבנות עצמו בלא מצות קריעה והאי מצותה הוא אבל ללכת בלא כסות בזיוא בעלמא הוא ולא מיבעי ליה.

צד. רב נטרונאי. ו) ומי שבא מאלו לב"ד ואמר הרגתי את הנפש

ח) בתשובה הגאונים די לוק בשס ר' יהודאי ועי' בסנהדרין מ"ח. דלרביה ולא אומניה מותר וזנה מודה גם כח ומתוך דברי רבינו ממעט שהיו רק אם בלוקחיה הניחו סס, ואולי אם הניחו כדי להשאר על המה חסור וכימי מדברי הרמב"ן בח"ה ח"ן עיין בג"י סס שהביא סיטה אחרת ועי' ברא"ש בפ' ח' ח' מנחין שפי' הא דיבמות ס"ו: דל"פג' ח' פדעוהו דלעמ' דתקצר עמו.

ב) ההפ"ו בחי"ג סי' ל"ג, ורש"י פ"ה גס בחי"ג די לוק סי' ח' והובאה בל"ז בחרכה ה' ר"ה סי' רנ"ו ולפינו הוא מר' נטרונאי ועיין בח"ג סי' קס"ו, ובש"ה סי' ק"ב וק"ג, רל"ט ובמדרש יומא ומה שכתוב בראשית ובשחקתם ז"ל ובשחקתם וכ"ח בל"ז ובחי"ג ח"ה "ושחקתם".

ג) כ"ח בחי"ג ובחי"ג די לוק ע"ש. ד) כ"ח סס.

ה) הלכה זאת ח"ה גס בכ"י והביאה הב"י ביו"ד סי' ש"מ שיש מי שפי' חולץ כהן שפוטע כסוה העליון מעליו וכהכ שפי' מסובב הוא ואינו ח"ה כמו שפירשו הגאונים ועיין ברמב"ן בה"ה.

ו) ההפ"ו הובאה בש"ה מהר"ל ח' הביב והרב ר' יעקב הביא ממנה ר"ה דמקון זכ"ה ח"ף מלקוח דלוריית' והנה הא דאין פוסלין ח' האדם לעדות ע"ש ע"מנו קן פסק ר' האי הובא מאת הרב המגיד ש"ב מה' עוקן ונטען.

הללתי שבת או שעברתי עבירה אין מנדין אותו ואין מלקין אותו ואין פוסלין אותו לערות על פי עצמו דכי אמרינן הוראת בעל דין כמאה עדים דמיא הני מילי בטמונא, אבל בקנסא לא דקיימא לן אדם קרוב אצל עצמו ואין אדם משים את עצמו רשע אבל ודאי מי שבא לבית דין ואמר הללתי שבת אבלתי הלה בעלתי נדה ורוצה לעשות לו כפרה מלקין אותו ועושין לו כפרה שלא הורה מעצמו אלא שעשה תשובה ואילו היה מקדש קיים מביא קרבן ומתכפר לו ועכשיו כיון שבא לבית דין מלקין אותו וזו היא כפרתו דקים לן מלקות תחת מיתה עומד ודאמר רבא אין אדם משים עצמו רשע לא לענין כריתות אלא לענין כיתות ב"ד בלבד. (א) והקורא לחבירו עבד חייב לנדותו עד שירצה את חבירו. (ב) ולברך ברכת אירוסין (ג) על כוס אחד וברכת נישואין על כוס אחד אם אפשר ויין מצוי להם שפיר דמי ואם אי אפשר מברכין לכולם על כוס אחד ואין בכך כלום. (ד) מים שרחץ מהם אין שותין מהם מפני שהן קשין לשבחה. (ה) וששאלתם (ו) כל [בר] ישראל שנתפש (על ז) [עם] שפחתו לשום זנות מה דין יש עליו, כך הוא הדין שמוציאין אותה ממנו (ח) [ומוכרין אותה] ומפורין דמיה לעניי ישראל ומלקין אותו ומגלחין שערו ומנדין אותו שלשים יום. (ט) ומי שהעיר עליו עד אחד בדבר עבירה שחייב עליו קנס י' ועד אחד העיד עליו בדבר שאינו חייב עליו או שהודה על עצמו במקצת י"א) אין משביעין אותו כל עיקר לפי שאין נשבעין על עבירה אלא על המטון שכבר מושבע מהר סיני הוא ואם האמר גזל ופקדון נמי נשבע עליהן מהר סיני מטון שיש לו תובעין אמרה תורה ישבע כדי להפיש דעתו של בעל הפקדון והגזל והאברה אבל עבירה י"ב) שבועה אין כאן נתבע להפיש הילכך אין משביעין על העבירה לא כשמודה במקצת ולא בעד אחד. י"ג) וששאלתם מי שנחשד בגנבה ואין עליו

- (א) הלכה ע"פ הש"ס קידושין כ"ח. ומשמע משם שהחזיב על ב"ד לנדותו ועי' חו"מ פ"ט ס"ג.
 (ב) רמזה הלכה ז"ל ב"מ ס"י רע"ו והנה דין זה לקחת ב' כוסות לברכת אירוסין ונישואין היה נהוג בזמן הגאונים ואית' כן במס' סופרים פ"ט וכתו' ערכי פסחים דף ק"ב: ד"ה שאין ובלא"ש. (ג) כ"א בכ"י. ובגדס חסרו ההיכות "על כוס א"י".
 (ד) הובא בש"ס ס"י רע"ו. (ה) בש"ץ ח"ג ש"ו ס"י י"ג.
 (ו) כ"א בש"ץ ובגדס בחסרון "בר". (ז) כ"א בש"ץ ובגדס "עס".
 (ח) כ"א בש"ץ ובגדס בחסרון "ומוכרין אותה".
 (ט) בקיבור בג"מ ס"י קל"ו ובש"ס ס"י ז' ואית' גם בשו"י הר"ף ס"י ש"ג.
 י' ז"ל: או עד אחד.
 י"א) ז"ל במקצת דבר עבירה וכ"א בג"מ. י"ב) ז"ל אבל שבועה על עבירה.
 י"ג) השאלה נראה שהיא משובשת וכתי' אית': "וכי א' ר' הילאי ג' ששאלתם מי שנחשד בגנבה ואין עליו עדים אבל יש עדים בגנבה (חסר) ומה קודם לכן מה עושין לו... וחולו צריך להגיה "מי שנחשד בגנבה ואין עליו עדים או יש עדים בגנבה ומה א' קודם לכן מה עושין לו". (הובאה בעור ח"מ ס"י שמ"ח) ובש"ס ח"ב ס"י ק"ג תשובה לרי' הא"י וז"ל מי שנחשד בעבירה ויזא לו סס בכל המדנה ועד א' מעיד עליו והוא כוסר מהו להשביעו כך ראינו שאין עסק בכלן ל שבועה כלל אבל מאוס החשד מלקין אותו י"ג סקן מכות מנדות וכו'.

עדים אבל יש עליו עדים בננבה אחרת קודם לכן מה עושין לה כך ראינו שאין עליו מלקות שלא נהנה רשות להלקות אלא בשני עדים ואפילו על פי עד אחד אין מלקין אלא גזרין גזירה בספר תורה ושופרות. (א) ואיסורי דרבנן דלאו [בעין] דאורייתא כגון איסור לאדם למלא שחוק פיו בעולם הזה ולשמש במתו בשני רעבון ולישן יותר משינת הסוס וכל [כיוצא בהן] העובר עליהן אין הייב לא מלקות ולא נידוי אלא קורין אותו עובר על תקנת חכמים. (ב) וששאלתם למה אין מקדשין ואין כונסין בין פסח לעצרת אם מהמת איסור ואם לאו הוה ידעין שלא משום איסור נגעו בה אלא משום מנהג אבילות שכך אמרו חז"ל שנים עשר אלפים זונים תלמידים היו לו לר' עקיבא וכולן סתו בין פסח לעצרת על שלא נהגו כבוד זה בזה. והאני עלה וכולן סתו מיתה משונה באסכרה ומאותה שעה ואילך נהגו ראשונים בימים אלו שלא לכנוס בהן ומי שקפץ וכנס אין אנו כונסין לא עונש ולא מלקות אבל אם בא לשאול לכתחילה אין אנו מורים לו לכנוס ולענין קירושין מי שרצה לקרש בין פסח לעצרת מקדש לפי שאין עקר שמחה אלא בחופה. (ג) וששאלתם מי שנחשר בעבירה ואין עליו עדים במעשה אלא בסיפור שמספרין בני אדם ושמשחקין וקורם לכן יצא עליו שם שפרוץ היה מה דין יש עליו, כך ראינו שיש עליו מלקות דאמר רב מלקין על לא טובה השמועה שנאמר אל בני כי לא טובה השמועה הני מילי בפנויה אבל נחשר באשת איש אין מלקין אותו שלא יצא לעו על בניה שהן ממזרים וכן הלכה. (ד) ושאמרתם עד שיראו כמכחול בשפופרת הני מילי לענין קטלה אבל לאסרה לא בעינן כמכחול בשפופרת אלא כדאמר שמואל ובמנאפים עד שיראו מנאפים.

צ"ה. רב נטרון נאי. (ה) והלכתא כיון שהתחיל שליחא דצבורא בבית הכנסת יצאו כל הצבור ידי חובתן והוא דמיכוין דעתו ועאני אמן בתר שליחא דציבורא (ו) והרוצה לחזור ולהבדיל בביתו הרשות בידו ואם לא רצה או שאין לו יין יצא ידי חובתו בתבדלת שליח צבור (ז) אבל קדוש וראי חוזר ומקדש בביתו דאין קדוש אלא במקום סעודה ואעפ"י שיצא ידי יין. (ח) והלכתא

(א) כ"ל שהוא קצת הסו' אחת אשר חלקה בין איסורי תורה לאיסורי דרבנן וזין מנהגים כמו שהם לפנינו ואמרו שבאיסורי דרבנן מכין מכות מרדות וזה החלק מן הסו' הוא בש"ה ס' ט' וז"ל לגרום כאן: "ואיסורי דרבנן דלאו כעין דאורייתא וכל כיוצא בהן" כן אית' בכ"י והסו' אית' בקצרה בסו' הרי"ף ס' ט"ד.

(ב) בש"ה ס' רע"ח ונס' הפרדס ס' קמ"ד הסרה מעט ולפינו וגם בכ"י היא בלשון הס"ה.

(ג) בש"ה ס' קע"ט ובג"מ ס' י"ו ובכ"י בקי"ז ועי' בפרדס ובש"ך ח"ג שער א' ס' ו'.

(ד) שם בש"ה ולא כש"ך הג"ל דאמר דנאסרה רק צ"י עדים שרלו כמכחול.

(ה) כדכרכים האלה כתב הפזר באו"ח ס' רמ"ו בשם ר"ע ור"ש ור' הא"י.

(ו) בסו' הג' ד' ליק ס' י"ב לר' נטרונאי בארוכה.

(ז) שם וס' מ"ה בשם ר' יהודאי ועי' פרדס ס' ז' וש"ה ס' קי"ד ועי' בא"י ה"ס שמביא חשוכה כ"י מהנגדה להדין הזה. ובא"ז ה' ע"ג ס' כ' ובמור או"ח ס' רס"ב.

(ח) הובא בה' ר"יץ גי'אח בשם ההלכות ור"ע גליון.

ה) המבדיל בתפלה מותר לעשות צרכיו קודם שיבדיל על הכוס ואם הבדיל על הכוס מותר לעשות צרכיו קודם שיבדיל בתפלה ואם לא הבדיל בתפלה ולא על הכוס וצריך לצאת לדרך או לעשות צרכיו אימרו (ג) ברוך המבדיל בין קדש לחול וכי ועושה צרכיו.

הלכות יבום וחליצה.

צ"ו. מר רב צמת. (ג) וששאלתם החולץ ליבמתו ונמצאת מעוברת וילדה בזמן שהולד של קיימא (ד) הוא מותר בקרובותיה והיא מותרת בקרוביו. כך ראינו כגון שהנשא לאחי אמו או לאחי אביו ולכן אחי אמו ולכן אחי אביו. (ה) והיבא דאנס ישראל אנתת חבריה אי בעלה בהן הוא אסורה ליה דכתיב בכהנים אשה זונה וחללה לא יקחו וקיימא לן הלכתא כחז"ל (יבמות ס"א:): דאמרי זונה כל שנבעלה בעילת זנות ואע"ג דאסורה לבעלה בהן כתובה אית לה (ו) דאמרה לה לבעלה זנות ללוי ולישראל דאונס שריא והאיך גברא דנשתחפה שדרו שקלה כתובהה ונפקא ואי בעלה ישראל דאתאניס בין לגוי בין לישראל שריא לבעלה ולא שנא נאנסה לישראל ואפילו לגוי ועבר ומותרת לבעלה ואפילו לילד (ז) (נוי) מן גוי ועבר ולד כשר היו בין בפנייה בין באשת איש (ח) [וזנות נמי] אמרינן דוקא דחזיה לנאוף שני עדים במעשה (ט) המכחול בשופרת אבל בעד אחד לא מיתסרא אשה לבעלה (י) [ברצון] וכל שכן באונס ואפילו מלקות דמלקינן בפנייה ואפילו על היחוד ועל לא טובה השמועה. באשת איש לא פנמינן לה ולא מלקינן (יא) דאמר רב (קידושין פ"א.) מלקין על היחוד ואין אוסרין על היחוד אמר רב אסי טסתבר טעמיה כרב בפנייה אבל באשת איש לא אם כן אתה אוסרה על בעלה ומוציא לעו על בניה שהן ממורין הילכך לית לביהש לא לדילה ולא לזרעה והיא בשרה ובניה בשרים. (יב) והלכתא כר' אליעזר בן יעקב דאמר לא ישא איש אשה במדינה זו וילך וישא במדינה אחרת שסא יודונו זה לזה ונמצא אח נושא אחותו ויתטלא כל העולם כולו מטורות ועל זה נאמר וטלאה הארץ זמה.

צ"ז. רב עמרם. (יג) בן תשע שנים ויום אחד שנשא (יד) אשה ומת קודם

(א) כריץ חיה' הכדיל בתפלה.

(ב) גנוסחי' מלפנינו חין עס ומלכות חכן כריץ' חיה' בל"י ועי' בשבלי הנקט סי' ל"ד

יבב"י בחזיה סי' רל"ט.

(ג) בש"ץ חלק ג' שער ג' סי' ה' וס' לא נרשס עס הגאון.

(ד) כ"א בש"ץ ובדפוס הסר של קימאי. (ה) עס סי' ו'.

(ו) כ"א בש"ץ ובדפוס "מתיבה חיה לה לבעלה בזנות ללוי" וכו'.

(ז) כריך למחוק וליחי' בש"ץ. (ח) כ"א בש"ץ.

(ט) כ"א. וכ"א בש"ץ ובדפוס חיה' "כמעשה הכלחולי" ופסק כשמואל ועיין לעיל סי' ע"ד

(הערה אחרונה). (י) כ"א בש"ץ. (יא) כ"א בש"ץ ובדפוס חסרה חיה "לא".

(יב) בש"ץ עס סי' ג'. (יג) ש"ץ ח"ג ע"א סי' י"ח.

(יד) כ"א בש"ץ ובדפוס "שנשא אחדי".

שיהא א) גדול אשתו לא נחלצת ולא מתיבמת תנינא להא דתני רבנן (יבמות צ"ו):
 שומה וקמן שנשאו נשים ומהו נשיהם פטורות מן החליצה ומן היבום מאי
 מעמא שומה לפי שאין לו קנין קמן ומת אחד מהם וכן אין לו רב ענן אמר
 איש הראוי לבנים וקמן לאו בר בנים. 3) בת כהן שנשאת לישראל לא תאכל
 בתרומה מת [ולה הימנו בן] לא תאכל בתרומה. 4) מת בנה מלוי לא תאכל
 במעשר מת בנה מישראל חוזרת לבית אביה על זו נאמר ושבה אל בית אביה
 כנעוריה וגומר. 5) והלכתא האונס והמפתה והשוטה לא פוסלין ולא מאכילין
 ואם אין ראויין לבוא בישראל 6) פוסלין כיצד ישראל הבא על בת כהן תאכל
 בתרומה עיברה לא תאכל ואם מת עובר שבמעיה תאכל. 7) [העובר] העבד
 והיבם והארוסין וההרש וכן תשע שנים ויום אחד הללו חמשה אם ישראל הן
 פוסלין את בת כהן מלאכול בתרומה ואם כהנים הן 8) אין מאכילין את בת
 ישראל בתרומה. 9) בן תשע שנים ויום אחד גר עמוני ומאבי מצרי ואדומי
 כותי נתין חלל טמור שבאו על הכהנת ועל הלוייה ועל בת ישראל פסולה.
 10) הממאנת באיש ונשאת לאחר וגרשה לאחר ומאנה לאי וגרשה כל שיצאה
 טמנה בנש אסורה לחזור בו במיאון מותרת לחזור לו מיאנה בו והחזירה נתן
 לה גם ונשאת לאחר ונתאלמנה או נתגרשה אסורה לחזור לו. 11) וששאלתם
 קמנה שלא מאנה ועמדה ונשאת משום ר' יהודה בן בתירא אמרו נשואיה הן
 הן מיאניה וקשיא להון לרבנן אם יכולה להנשא בלא גמ או לאו, אם כן
 אמאי תקינו רבנן גמ מיאון וכיון דנשאת או נתקדשה גליא לה דעתא ולא
 צריכה גמ מיאון.

צ"ח. רב פלסו י. 12) וששאלתם שני אחים אחד יהודי ואחד משומד
 עמד איתו יהודי ארש אשה ונפטר ואחיו המשומד בארץ ברבריים ויש לו בנים
 ונשתקע שם בין הגויים והמקום רחוק ואין השיירות מצויות והארוסה יושבת
 עגונה יש לה תקנה. כך ראינו שזו הארוסה שנפלה לפני יבם משומד מתענגת
 ויושבת לעולם ואין לה תקנה ולא אפשר לה לינשא עד שיהלויץ לה משומד
 דכיון דהורתו ולירתו בקרושה היתה היא זקוקה ליבום ולא משתריא ההיא
 עגונה עד דחלויץ לה.

- א) בש"ץ בטעות קודם שחטף אשה ולר"ך להגיה ע"ס החשובה שלפנינו.
 ב) סס, ולה הימנו בן לא האכל כ"ל ובש"ץ מה ולה הימנו בן האכל במעשר וע"י
 משנה יבמות פ"י.
 ג) כהן חסרים כמה ענינים כתובים במשנה ובקטור נכחבה אך ק"ח ההלכה.
 ד) סס ס"י י"ט. ה) כ"א בש"ץ ובדפוס חסרה היבם פוסלין.
 ו) כהן חסרו ח"זו פרטי דניס האמורים ביבמות ס"ט. ובקטור שנו ההלכה וסמכו
 על המשנה וריש ההלכה הנכחה: העובר וכ"א בש"ס, ובטעות כחוב בדפוס ובש"ץ "העבד"
 ובש"ץ חסר היבסי הכחוב במשנה.
 ז) כן ח"יה במשנה ובש"ץ ובדפוס חסרה היבם שאין.
 ח) סס בש"ץ. ט) סס ס"י כ' וע"י במשנה יבמות ק"ח: ובני הרי"ף סס.
 י) סס ס"י פ"ט וע"י סס ס"י פ"ו וס"י ל"ח ול"ט.
 י"א) סס ס"י כ' וע"י סס ס"י כ"ה וס"י ל"ג.

צ"ט. רב עמרם. א) וששאלתם ראובן ושמעון ולוי ויהודה אחים ראובן ושמעון נשואין ולוי ארום ויהודה רווק מת לוי הארום ונפלה ארוסתו לפני האחים שלשה עמד שמעון ושאל מן התלמידים ואמרו לו גם פוסל ביבמה ובקש לפוסלה על האחים בשביל השמן עמד שמעון וכתב לו כדרך שכותבין בכל הגטין אנא ראובן וכל שום אחרן דאית לי פטרת ושבקית ותרוכית לפלוניתא דהות אנתתי מקדמת דנא כתבו שמעון בשם ראובן והוא במדינה אחרת עד שבא ראובן לאותה המדינה ושלחו אותו ראובן ושמעון לאותה ארוסה וזקוהו לתוך היקה וכבר היתה מקודשת ליהודה ואמרו ליהודה כנוס (ג) שאין עליך מדבר זה כלום כי גט זה אינו פוסל והפליגו עליהם כדבר זה ואמרו פוסל (ג) כך ראינו שכשאמרו חז"ל גט ביבמה מהני הני מילי בזמן שכותב יבם מדעת עצמו ונותן ליבמתו אי נמי הוא שאמר לבלר כתיב גט ליבמתי פלוניתא וכתב לבלר מדעת יבם ונתן (ד) ליבמה דאמר מר אסרה עליו ופסלינן לה עליה ומעשה שעשה שמעון זה שכתב גט על שם ראובן ובלא שליחותו אין גט זה פוסל כלום ביבמה שלא מצינו גט שנכתב שלא לדעת איש וזה שנכתב שלא לדעת ראובן אינו גט וכל שכן שמפירש בשאלה שכבר היתה יבמה זו מקודשת ליהודה שקנאה יהודה ופקעה ויקתה מן האחים וקנאה יהודה בקירושין שקדשה שמצינו שיבם קונה יבמתו (ה) במאמר הילכך יבמה זו קנאה יהודה בקירושין שקדשה והרשות בידו לכונסה ולקיים מצות יבום ושאמרתם לו לכונסה כשורה אמרתם לו ושהפליגו עליכם בדבר זה שלא כשורה אמרו.

ק. רב האי. ו) והא דתנן שני אחים נשואין שתי אחות אחת גדולה ואחת קטנה מת בעלה של גדולה ונפלה לה קמי בעלה של קטנה רבי אליעזר סבר מלמדין את הקטנה שתטאן בבעלה ומיבם לה לגדולה שנפלה עליו וכן הלכה.

קא. רב נטרונאי. ז) והלכתא הנודר לפני רבים אין לו התר עולמית הנודר מן אשתו ויתיר נדרו אצל חכם ומותרת היא לו.

קב. רב עמרם. ח) פירוש לאו הבא מכלל עשה הוא כגון ולקחה לו לאשה ויבמה ואול הוא ויבם שתי צרות שתי נשי אחיו המת ואמר רחמנא בית אחד הוא בונה ולא שני בתיים הוה ליה לאו הבא מכלל עשה עשה וקאי בעשה. קג. מר רב יהודאי. ט) שומרת יבם שנשאת בלא חליצה אם אין לה

(א) שם ס"ו נ"ח. (ב) כ"ח בש"ץ ובכ"י ובנדפס חסרה היבם "כנוס".

(ג) כל זה עד הני מילי חסר בש"ץ אכן אית' ג"כ בכ"י.

(ד) וכ"ח בש"ץ ובדפוס בטעות "ליבם". (ה) כ"ח בש"ץ ובדפוס חסרה היבם "במאמר".

(ו) בש"ץ שם ס"ו נ"ח.

(ז) ש"ץ שם ס"ו נ"ח דפסק הג' כר' נחמן בגיטין ל"ו ולא כרוב הסוסקים שאומרים שהך הוודר ע"ד רבים אין לו התרה וע"י בתו.

(ח) ש"ץ שם ס"ו ע"י ובכ"י כחוב עליה כונו לפינוי שם ר' עמרם.

(ט) בש"ץ שם ס"ו נ"ח, וגם בכ"י כתב עליה שם ר' יהודאי, וחשו' זו כתובה כבה"ל

בשם גאון.

בנים תצא מזה ומזה ואסורה להן עולמית דמיחלפה באשה שהלך בעלה למדינת הים נתקדשה ולא נשאת אם היה יבמה ישראל נתן לה גט ומותרת ליבם ולמי שנתקדשה לו אסורה לו שלא יהא הושא נשכר. נשאת והיו לו בנים אם היה בעלה ישראל הולץ לה יבם ויושבת תחת בעלה שאם אתה אומר תצא נמצא אתה מוציא לעז על בניה ואם היה בעלה כהן ויש לה בנים אפילו תליצה אינה צריכה ואם מתו בניה תצא מבעל ומיבם ואסורה להן עולמית.

קד. רב סעדיה. ה' וששאלתם החולץ ליבמתו קטנה ובא להימלך ליבם אותה המותרת היא אם לאו ואם בא עליה מדעתו היעבור בלאו אם לאו. כך ראינו שכיון שחלץ לה אסרה עליו ליבום שכך שנינו (יבמות נ:): נתן לה גט הוא אסור בקרובותיה והיא אסורה בקרוביו ופסולה מן הכהונה ז' וכן אם חלץ לקטנה נאסרה על חיובי כריתות ועל חיובי לאוין כי החליצה כנגד הגט היא עומדת וכן הלכה.

קה. רב שרירא. ג' והלכתא המיבם את אשת אחיו זוכה בנכסי אחיו המת כולן החולץ ליבמתו לא זכה בנכסי אחיו ואין לו בהן אלא חלקו באחד מאחיו וכן הלכה.

קו. רב עמרם. ד' וששאלתם מי שהלכה אשתו למדינת הים ובאו ואמרו לו מתי אשתך ונשא את אחותה ואחר כך באת אשתו וקאמר הנא קמא לא מיבעיא באחות אשתו פנויה רבא עליה דאין ביאתה אוסרת אחותה אלא אף על גב דאזל אשתו וגיסו למדינת הים דהיא אשת איש ואהנו הני נשואין דקא מיתסרא על בעלה ואפילו הכי אשתו מותרת ה' (ואפילו) לחזור לו ו' ואשת גיסו אסורה ואתא ר' יוסי למיטר כשם שאשת גיסו אסורה על גיסו כך אשתו אסורה עליו והלכתא כר' יוסי.

קז. ז' (והלכתא בעל שהביא גט א"צ לומר בפני נכתב וב"נ ומעמי מאי אצרוך רבנן שליה למיטר דלמא אתי בעל וליערער ולומר טופס הוא ולא לשם אשתו בעל תפוס ולא מערער] אן ליקום וליערער ואמרינן (גיטין ה.) המביא גט ממדינת הים ונהנו לה ולא אמר בפני נכתב ובפ"נ אם מתקיים בחותמו כשר ואם לאו פסול ולא הוצרכו לומר בפני נכתב ובפני נחתם להחמיר עליה אלא להקל עליה ואוקימנא בשנשאת וכיון דלקולא הוא אי אינסיב לא מפקינן לה וביון דנשאת היא כשרה ובניה כשרים ואם לא נשאת ובעל לא מערער תנשא לבתהילה ועוד רוביהן דגיטוי דהאידינא רשות יהיב בעל לסופר וכתיב ליה גט

ה' סס ס"י י"ג. ב' מכלן עד סוף החשו חסר בש"ץ אכן כהוב במלואו גס כס"ה.

ג' בש"ץ כהוב החשו' כלחה בחשו' ס"י י"ג, אכן כס"י הו' נפרדה ועליה סס ר'

עמרם, ולפינו כ"ש.

ד' סס ס"י י"ד. ה' נריך להמחק ואינו בש"ץ ובכ"י.

ו' סוף חשו' זאת כהוב בש"ץ סס כס"י ס' אכן כס"י כמו לפנינו החשו' בחימוות

במקום אחד.

ז' ראשית החשו' עד ואן ליקום ולערער חסרה והעתיקוה מש"ץ ח"ג ש"ב ס"י ח'

והשאר כהוב סס כמו שהיא לפנינו.

לאשתו כי אמר ליה בעל לסופר כתוב לי גם וכתב גם פסול פשיעותא דסופר
 היא דלא קץ מגילתא מעיקרא ואי לא מינסיב לה לכתוב סופר גם אחרינא על
 שליחותיה קמיתא ניתביה לאשה ותינסיב דלא ודאי קא מערער בעל ה) והא
 דתנן (גיטין ער.) הרי זה גיטך על מנת שתתני לי מאתים וזו הרי זו מגורשת והיא
 תתן רב הונא אמר מגורשת מעבשיו וממון חוב עליה ורב יהודה אמר לכשתתן
 ממון מתגרשא ואם אבד הגט אע"פ שהגיע גט לידה אינה מגורשת והלכה כר"ה
 דהא אתיתב רב יהודה מתרתין ברייתא דתניא הרי זה גיטך על מנת שתתני
 לי מאתים וזו אעפ"י שנתקרע הגט או שאבד הרי זו מגורשת ולאחר לא תנשא
 עד שתתן לו מאתים וזו ועוד תניא הרי זה גיטך על מנת שתתני לי מאתים
 וזו ומת נתנה אין זקוקה ליבם לא נתנה זקוקה ליבם דאלמא גיטה מיום ראשון
 גריש ואי לא קיימנה לתנאי ביטלתייה לגיטה למפרע ואיתותב רב יהודה
 וכן הלכה.

קח. רב שר שלום. ג) וששאלתם מי שקדש את אשה והלך למדינת
 הים ותפשוהו שם ונטלו ממנו גט בעל כרחו ובטלו יש להוש לדבריו ואם
 ביטלו קודם שיפול הגט לידי אשתו. כך ראינו אותו גם אינו שוה כלום וחרש
 בעלמא הוא דתנן (גיטין לב.) השולח גט לאשתו והגיע בשליח או ששלח אחריו
 שליה ואמר גט שנתתי לך בטל הוא הרי זה בטל קודם שיגיע אצל אשתו או
 ששלח אצלה שליה ואמר גט ששלחתי לך בטל הוא הרי זה בטל משהגיע גט
 לידה אין יכול לבטלו וכשהוא מבטלו אין צריך לבטלו בפני בית דין שהן שלשה
 אלא בפני שנים הדיוטות גמי ג) בטל וכן הלכה.

קט. רב נטרונאי. ד) וששאלתם אשה שאמרה לשלוחה קבל לי גיטי
 מבעלי ממדינה פלונית והלך שליה וקבל גט וישב לעצמו שם ואין שני עדים
 שיבואו ויאמרו בפנינו קבל אותו שליה וקרע וכתב בית דין שבאותו מקום
 לבית דין שהאשה שרויה שם קבלנו גט מיד פלוני ונתננו אותו לפלוני שליה
 של פלונית נותרת אשה בכך לעלמא או לאו. כך ראינו שנירושין נמורין הן
 ותנשא לעלמא לאלתר ואין לחוש לדבר ולא דמי לדאמר רב חסדא (גיטין ט"ו):
 או כולו בקיום הגט או כולו כתקנת חז"ל דהבא אי הוה ידעינן דקביל שליה
 וקרע לא הוה צריכה שני עדים ואקילו בה רבנן היבא דאתו שנים ואומרים
 בפנינו קבל וקרע שרינן לה ולא אמרינן עד דאתי שליה ואמר קבלתי וקרעתי
 והני שנים דאמרינן קבל וקרע גלויי מילתא בעלמא היא וכד כתבין בית דין
 לבית דין בפנינו נתן גט לפלוני שליה אלומי אלמא ליה למילתא מי גרע בית
 דין משני עדים הילכך גרושה מעליתא היא ושריא לאינסובי בעלמא. ה) הסמאנה
 באיש הוא מותר בקרובותיה באמה בבתה ובאחותה והיא מותרת בקרוביו
 באביו באחיו בכנו. טה הן שניות אם אמו ואם אביו אשת אביו ואשת

ח) כאן חסרו כל המלות הארוכות הכתובות בפי'.

ג) שם סי' ב' ונס כפי מחוב עליה שם ר' שר שלום.

ג) כזיל ובש"ץ במעוה "בטלו".

ד) ש"ץ ח"ג ט"ז סי' ד'. ה) בש"ץ ח"ג ט"ז ח"ך סי' כ'.

אבי אמי ואשת אחי האב מן האב ואשת אחי האם מן האב ה) [וכלת בנו וכלת בתו]. והלכתא ז) המגרש את האשה והחזירה ומת מותרת ליבם לאפוקי מדרי' אלעזר דאמר הואיל ועמדה עליו באותן ימי גירושין באיסור גרושת אחי הולצת ולא מתיבמת. ג) נושאין על האנוסה ועל המפותה כיצד אנס את לאה מותר לישא את רחל אחותה נשא את לאה בכתובה וקירושין אסור לישא את רחל אחותה ותניא בברייתא אנס אשה מותר לישא בתה נשא אשה אסור לישא בתה (יבמות צו.). ד) איתמר מת ביום שלשים ונתקדשה אם קדשה ישראל דבי הלצה מותרת ליה הולצת ואם קדשה כהן דבי הלצה אסירא ליה אינה הולצת וכן הלכה (יבמות לו:).

ק"י. רב שמואל בן הפני. ה) ראובן ושמעון נשואין שתי אחיות קטנות מת ראובן ו) בלא בן פטורה משום אחות אשה וכן שתי אחיות ז) חרשית גדולה וקטנה מת בעלה של קטנה תצא בלא הליצה ויבום משום אחות אשה מת בעלה של גדולה ר' אליעזר אומר מלמדין את הקטנה שתמאן בו ויבום אחותה גדולה דכיון דכי ממאנה קטנה מיקיים מצות ייבום מלמדין לכתחילה והלכה כרבי אליעזר דאמר ר' יהודה אמר שמואל הלכה כר' אליעזר (יבמות קי.).

ק"יא. רב הלאי. ח) והלכתא אחות בלתו מותרת לו. ט) וסימני אילונית בת עשרים ולא המו דדיה ולא הביאה שתי שערות ומצטערת בשעת תשמיש וקולה לקוי ואינו ניכר אם של איש אם של אשה ושאין לה שיפולי מעיים. י) וסימני הסרים בן עשרים ולא בא זקנו וגופו חלק ואין בו שער ורוחץ במים בימות הגשמים ואין עולה מברשו חימום ואין מימי רגליו מעלין רתיחה וקולו לקוי.

ק"יב. רב שריירא. יא) והא דאמר רבה אמר ר' יוחנן (יבמות כו:) שלש אחיות יבמות שנפלו לפני שני אחים יבמין זה חולץ לאחת וזה חולץ לאחת ואמצעית צריכה הליצה משניהם הכי קאמר רב הובא דאיבא חמשה אחי ראובן ושמעון ולוי ויהודה יששכר וראובן ויהודה ולוי נסיבין אחותא תלתא שרה ורבקה ורחל ושכיבו חליץ חדא אחרא ואידך צריכה הליצה משניהם ואי חד חליץ לה לא מיפטר אלא מאידך הילכך צריכה לחזור על כל האהוין אתי יששכר חליץ למיפק זיקתו יב) והלכתא יג) מותר אדם בקרובת צרת הליצתו ואסור בצרת קרובת הליצתו.

א) כ"ל וכ"ה כ"ז ובכ"י. ב) ש"ך ח"ג ש"א ס"י כ"י.

ג) ש"ס ס"י כ"א. ד) ש"ס ס"י כ"ב.

ה) ש"ך ח"ג ש"א ס"י כ"ה. ו) כ"א כ"ז, וכדפוס חסרות היבום, בלא בן.

ז) כ"א כ"ז, וכדפוס חסרה היבום "חסרות".

ח) כ"ז ח"ג ש"א ס"י מ"ב. ט) ש"ס. י) ש"ס.

יא) כ"ז ח"ג ש"א ס"י מ"ג לפניו כ"ה רבא בר ר' הונא אמר רב.

יב) כ"א חסר ובש"ך אחי כל השו"ס: ואי שמעון חליץ למסקע איזו מהן חולצת קד

ר"לנו כוספין את הראשונה לחלוץ והדין עלה הוא דתנן ציבמות ל"ט מנהו כדנול כו' אף כן

אומרים לראשונה עליך מנהו כו' ע"ש. יג) כ"ז ח"ג ש"א סוף ס"י כ"ז.

ק"ג. ר' חנוך. ה) ואלמנה או ארוסה שנפלה לפני יבם משומר אין לה תקנה עד שיחלוץ לה אותו משומר דתנן (יבמות כב.) מי שיש לו אה מ"מ זוקק אשת אחיו ליבום ואחיו הוא לכל דבר חוץ ממי שיש לו ג) מן השפחה ומן ג) הנכרית אבל משומר כיון דהורתו ולידתו בקדושה היתה היא זקוקה ליבום ולא משתריא והיא עגונה עד דחליץ לה אותו משומר.

ק"ד. רב פלטי (ד.) והלכתה החולץ ליבמתו וחזר וקדשה בין שקדשה לשום אישות ובין שקדשה לשום יבמות צריכה הימנו גם דכי אמור רבנן (יבמות נ.) אין לאחר הליצה כלום הני מילי הויא דחליץ לה ולא קדשה שהותרה באותה הליצה אבל חזר וקדשה צריכה הימנו גם ה) דהויא לה מיחיובי לאוין דתפסין בהו קידושי ומשום הכי צריכה הימנו גם זכן הלכה.

קמ"ו. רב הילא. ו) וששאלתם ראובן שמת והניח את אשתו מעוברת ואינה יודעת שהיא מעוברת ובין שהשלימו לה שלשה חדשים ז) הקדים היבם ועשה הליצה אי נמי יבם לה ולאחר כך ידעה שהיא מעוברת כך ראינו ח) אי קדם שיחלוץ לה יבם לקחה לו לאשה ומתוך חמשה חדשים או ארבעה הכירה שהיא מעוברת חיובין ב"ד לעמוד על יבמה ובזמן אותו ליתן לה גם ומציאי' אותה ממנו בעל כרחו ואותה האשה מתרת היא שתנשא לכהן אחר לידתה וישלימו לה ב"ד חדשים להניק והולד כשר הוא בישראל.

הלכות נדרים ושבועות.

קמ"ז. רב שר שלום. ט) כל צבורא דמקבלין עליהון מילתא למיעבר וגזרין גזרתא בספר תורה בשמתא ובחרמות דלא למעבר עלה ונהגו בה איסורא ובתר הכי מיהרמין וקא חזין דלא יבלין ציבורא לטיקם בה הכין חזינא דודאי יבלין לבטלה ובטלה מכמה טעמי חדא דאמרינן פותחין בחרטה (נדרים כ"ב:) ועוד דלא מתבעי לבוין י) [להון] למגור גזירה על הציבור מאי דלא יבלין לטיקם בה דקאמרינן (ע"ז ל"ו.) אין גזרין גזירה על הציבור אלא אם רוב הציבור יבולין לעמוד הילכך מן הלין טעמא יבולין צבורא לבטלה להא דגזרו עליה יא) [ולית עלייהו] עינש בגוה.

ק"י. ר' חנוך. יב) וצבור יבולין לעמוד לבטל נדרים בשבתות וימים טובים

ה) בש"ץ ח"א ש"א סי' כ"ח ועי' שם סי' כ"ט וצבחה"ע הובאה בשם ר' שרירא.

ג) כג"ל והכוונה "ח"ח", ובכ"י ובש"ץ "בן" וק"ל וסיים צביסא דמתני'.

ג) בש"ץ ובכ"י ומן הנכרית וצדסום צעטות "ומן הנכרית".

ד) שם סי' ל' והובאה בשמו צבחה"ע.

ה) סיכוי קא מסרש כדאיתי בש"ס וסי' זה חסר בש"ץ.

ו) ש"ץ ח"ג ש"א סי' ל"א. ז) בש"ץ הצעה ובכ"י כמו לפנינו וכ"ל להקן בש"ץ.

ח) כ"א בכ"י ובש"ץ וצדסום חסרה היבם "ח"י".

ט) צבחה"ע ה"ג ד' ליק סי' מ"א (ועי' שם סי' ל"ד) ובש"ס סי' ל"ג ועי' סי' מ"י.

י) כג"ל וכ"א כג"ל ובש"ס. יא) כג"ל וכ"א שם.

יב) נראה שר' חנוך ספק קן על חודות המנהג צבחה"ע מקומות לבטל הנדרים ביום"כ

יומם הכפורים בכלל ימים טובים דקתני (נדרים סו.) פותחין בימים טובים ובשבתות ויום הכפורים לא ערוף משבת וכשמפירין מפירין לשעבר ואין מפירין להבא שלא מצינו הפרת נדרים להבא. (א) מאן דנדר נררא או דמשתבע שבועה מתבעי לקומא נדריה ושבועתיה ואי לא יכול לקיומי מאי דנדר אי דאשתבע וקא נפיל ליה אונסא בביתיה ואהרט ליה לנדריה (ב) קמיהו ושרי ליה נדריה ואמרין ליה בהאי לישראל מותר לך נדרך שרי לך נדרך (ג) וצריך לפרוט את הנדר. (ד) בנדרים הלך אחר לשון בני אדם. (ה) מי שנשבע שלא לדבר עם חברו מותר לשגר לו פתקא או דברים עם שליח.

ק"ח. רב שר שלום. (ו) הפרת נדרים בשלשה הדיוטות וצריך להיות אחד מהם חכם ולא מומחה לדבר כגון אב בית דין או שופט אלא מומחה חכם והוא שיוודע בהפרת נדרים ובפתחון אבל מי שאינו יודע הלכות איסור והיתר לא יהא לו עסק בו ואסור להכניס עצמו בו הילכך יחיד מומחה כי ידע הלכות נדרים אפילו אין בידו אלא ז' חמשה פרקים או עשרים פרקים מפיר נדרים והני טילי במקום שמצויין חכמים אבל אין מצויין חכמים אפילו שלשה הדיוטות שאינן חכמים מפירין דאמר ר' אבא בר אבין אמר רב עמרם (בבבורות נ"ו): תנא שלשה מפירין את הנדר במקום שאין חכם לאפוקי מדרי יהודה דתניא הפרת נדרים בשלשה ר' יהודה אומר אחד מהם חכם הילכך אפילו שלשה הדיוטות מפירין במקום שאין חכמים. (ח) הנשבע בעשר הדברות ובספר תורה

ואמר שיום הכפורים לא עדיף משבת ופסק ג"כ שמהרין אך לשעבר ועיי' הדין הזה ראוי שיהי' נוס' כל נדרי ועיין ש"ח סי' ל"ח וסי' קמ"ג ובח"ג סי' מ"ד ועיין לקמן סי' קכ"ב ובה"ג ד' ליק סי' מ"ה ובשבלי הלקט כלל ק"ג ובמנהיג ובכלבו ה' יהוש' ובא"ח ובכ"ץ גי'אח הביאו שרי' הא"י בר גחון הוא האוסר וכלי ספק ממנו גם החשובה בש"ח סי' ל"ח כאשר חשב בעל ח"י הי"ס במשפט, אכן ר' הא"י בר שרירא היה לפניו נוס' כל נדרי ומתשו' אשר לפנינו ראוי שבזמן האחרון שבגאונים אמרוהו שגם ר' חנוך התירו בגו' הקדומים של ר' סעדיה גור"ע, ועל הדין שמשירי' נדרים בשבת וי"ע עיין השו' הרשב"א הביאה הב"י ביו"ד סי' שמ"א ועיין בגי' ש"א שלא התיר הג' אלא הנדרים שלנורף שבת.

(א) הלכה כעין זאה בבב"ג. (ב) חולי ז"ל אחי קמיהו דרבנן וע' בבב"ג.

(ג) הלכה זאה לא בזה בר"ף ובדמ"ב אכן החו' הר"ן והמרדכי פסקו כר"ס בניעין

ל"ה: וכאן אנו רואין שכבר פסק הגאון קו.

(ד) ש"ח סי' קליח באריכות ובה"ג ד' ליק סי' ל"ח.

(ה) בבב"ג ד' ליק על שם ר' דוס' והרמב"ם ש"ו דנדרים ה"ח כחב על זה וכן הורו הגאונים. ועי' תורתן של ראשונים ח"א סי' מ"ח שהיא שם על שם ר' הא"י. והנה החשובה הובאה גם בשב"ל כ"י ח"ב סי' מ"ו.

(ו) בבב"ג סי' ע"ד באורך ובכחיות ולפינו בקיצור וקטע הגאון סתמא לג' הדיוטות ולא סי' דמסכרי' להו כדבר הרמב"ם בס"ז מה' שבועות ועיין לקמן סי' קכ"ב. (ז) בח"ג חמשים.

(ח) בח"ג סי' ע"ה ובש"ח סי' קמ"א והובאה בערוך ערך שבע בשם ר' שלום משמיה דר' יהודאי ועיין ג"מ סי' רכ"ה והרמב"ן בה' נדרים סיג והר"ן הביאהו ועיין גי'מ סי' מ' ובש"ח ארכה לרי' הא"י בענין זה במרדכי סי' שבועות שח"ס.

אין לו דפרה לעולם. ה) כך אמרו משום מר רב יהודאי גאון שעכשיו אין חכם שיודע לפתור ואין מי שיש בו זכות להתיר שבועה ואין מנהג בישיבה להתיר שבועה לעולם. ג) והנשבע בלשון ישמעאל או בלשון פרסי שבועה חלה עליו בכל לשון שנשבע ג) פותחין לאדם בכבוד אביו ואמו בדברים שבינו לבין אביו ואמו כיצד הרי שנדר שלא להאכילן ושלא להשקותן ולא לשמשן וכל כיוצא באלו. קי"ט. רב נח שון. ד) והא דאמרי רבנן פותחין נדרים לאו דאמרי ליה ה) שרי לך אלא בפתחין ליה בחרטה ובנולד לעקור את הנדר מעיקרו נימא ארעתא דהכי לא נדרי ולהכי לא נדרי ולא צריך הפרה משום דהפרה לאב או לבעל מסרה רחמנא וי) אבל חכם בלשון הפרה לא מפיר דאמר ר' יוחנן (נדרים מ"ז): חכם שאמר בלשון בעל שהוא מופר ליכי מבוטל ליכי לא אמר כלום ובעל שאמר בלשון חכם שהוא מחול לך שרי לך לא אמר כלום אבל איפכא שפיר דמי ז) והילכך הפרת נדרים כל היום לאפוקי ממאן דאמר מעת לעת דלית הלכתא בותיה.

קכ. רב נטרונאי. ח) ושלושה הדיוטות שאמרו הו"ל מפירין נדרים לא הדיוטות ממש שאין בקיאים בפתחי נדרים כלל אלא מי שמלמדין אותו ולמד דקאמרינן אמר רבינא (בכורות ל"ו). דמסברי ליה וסבר ט) וכך אמר רב יהודה גאון זצ"ל דאנן אין בנו כח ואין אנו יודעין לפתוח פתח לשבועה להתירה (דקאמרינן) י) [ודקאמרינן] (נדרים כ"ב). אמר רבה בר בר חנה אמר ר' יוחנן מאי פתח ליה רבן גמליאל לההוא גברא בההוא שעתא יש בושה במדקרות הרב ולשון חכמים מרפא. ועכשיו אין בנו חכמים לרפאות וכל שכן שאין אנו משנין מסכתא דנדרים יב) ואין אנו יודעין לעמוד על הלכות מחילת שבועה.

ה) בח"ג טס ועיין לקמן סי' קכ"ג.

ב) ח"ג סי' ע"ו בארובה ודין זה הבי' הרמב"ם בשם הגאונים סי"א משבועה ה"ד ועיין במדכ"י פ' שבועות שחיס וכתשו' הרשב"א סי' תהמ"ב.

ג) הלכה כמתני' דפ"ט.

ד) ענין זה בשנינו לשון מנחם גם בבה"ג.

ה) כלומר דאמר שרי לך בלי פתח וחרטה, אבל אחרי פתח וחרטה הלשון שרי לך מתוקן. ו) גם זה בבה"ג.

ז) גם הגאון ססק כר"י וכל"ש בנדרים ע"ו וגורסין שם אין הלכה כאלוהו חזנ' ומה שכתוב כאן "והולקד" אולי נרדף להיות "והולכה" או שחזרה והלכך ע"ד אחר הדין הפרה נדרים כל היום והלכך וכו' כלומר והלכך מסירין נדרים בשבת, וזה ממש לשון הרמב"ם בהלכות נדרים פ"ו.

ח) כן ססק הרמב"ם וכתבתי דנריך מסבירי וסבד' ועי' ברמב"ם סי' מה' שבועות ובהג"מ ובכ"מ טס ועליל סי' קי"ח.

ט) אף בלשון "וכך אמר"... הוא לשון מורגל להחיל חסובה, וכמעט הוא בכל הסו' בכ"י בכל זמנה נראה שגאון אחר שנה הדין משם ר' יהודאי, כי כן מוזכרת בסוף ס' הפרדס שגאון אחר בשאל והשיב כמו לפנינו בשם ר' יהודאי והנה אחיה גאונים הזכירו 'האי דמי' בשם ר' יהודאי ועי' לעיל סי' קי"ח, ובש"ה סי' קל"ז וסי' קמ"ה ובא"י ה"ס טס ובסוף ה' נדרים להרמב"ן ובשבועות החמירו הרבה ועי' לקמן סי' קכ"ב.

י) כ"ל וסי' בפרדס. יא) כ"א בפרדס וכן הגהנו ובדפוס חסרה החיבת "על".

קבא. רב ששנא א) ומלך ושלטון ובעל מכס שמשגר בקהל להחרים בשביל צרכיו והפציו ואי אפשר שלא להחרים משום אונס אותו חרם שהחרים אינו כלום ואין להושי לו ב) אבל שבועה שמשכוע מלך ושלטון או בעל מכס אסור להשבע לו. ג) ובר ישראל שהניח ממון אצל חבירו והלשינו עליו וצוה המלך להחרים על מי שיש אצלו אותו ממון ואיתו בר ישראל אינו רוצה לגלות אלא ליורשו לשלם אותו תבוא עליו ברכה ולית ליה למיהש מההיא שמתא ומבעי לאחזוקי ליה טיבותא ולברוכי יתיה דגאי בהימנותא דקא טרחס על יורשים והיינו דכתיב ביה עיני בנאמני ארץ וגו'.

קבב. רב נטרונאי ד) וששאלתם יכולין הצבור להתנות בראש השנה וביום הכפורים כל נדרים שנודרין משנה זו לשנה אחרת, תשובה נדרים אין נשנת בשתי ושיבות היום יותר ממאה שנה ה) וכך אמר רב יהודאי גאון נהורא בעלמא דאנן לא גרסינן נדרים ולא ירעינן לאסר ולהתר בה לא נדר ולא שבועה ואין נוהגין לא בשיובה ולא בכל מקום להתר נדרים לא בראש השנה ולא ביום הכפורים אלא שמענו שבשאר ארצות אומרים כל נדרו ואסרו אבל אנו לא ראינו ולא שמענו מרבתינו. ו) והלכתא כל נדר שנודרת אשה תחת בעלה בעלה מפיר לה בכל שהיא נודרת בין בדבר שיש בו עינוי נפש ובין בדבר שאין בו עינוי נפש ז) ועקר ביום שמעו אבל אם שמע והחריש אינו מפיר ה) אבל שבועה אין מתיר לה כל עיקר ואשה שנשבעת בזמן הזה שאין חכם להתיר שבועה תעמוד בשבועתה מפני שאין בזמן הזה חכם שיכול להתיר שבועה וכן הלכה.

ברוך נותן ליעף כח ולאין אונים עצמה ירבה
ברוך ה' לעולם אמן ואמן.

א) החשו בש"ח סי' קי"ה ושם הגירס' מלך או שלטון או בעל מכס ובאריכות צ"מ סי' כ' ואמור שם דמה שאמרו דינא דמלכותי דינא לא על כזה המעשה חלה להטיל מכס ולקחת מהם לעשות גזרים ולרבי רביס.

ב) גם בה"ג שהדפוס הו' קורויל בוויין סי' כ"ו איהא החשו' שלפנינו ושם כתוב גם דין זה דבשבועה אסור. ג) שם בה"ח.

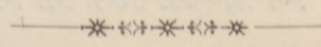
ד) הובאה בלשון החו' זו בה"ח ה' יו"כ בשם גאון ועי' לעיל סי' קי"ז וקדך. והנה כעין החו' זו בלי השאלה מר"ה ויו"כ הובאה בהש"ל כ"ו ח"ב בס' מ"ו בשם ר' האי.

ה) כ"ח בה"ח. ובדפוס חסרה תיבה "ויתר".

ו) לא מנאחי מתוק בין נדרים לבשועות לענין הפרת בעל ואולי שהחמירו בזמן הגאונים בשבועה שלא לזלזלה אכן הר"ן בנדרים פ"ג דף כ"ב הביא בשם הרב הגרמלוגני דבהפרת בעל לא החמירו הגאונים וכן הובא בה"ח סי' קמ"ה והר"מ בפ"ג בנדרים ה"ז הביא רק שהגאונים אמרו שהחמירו בביטול נדר אין נוהגין בשבועה וזה הלוי כפי' הידוע לנו ועיין בג"מ סי' קל"ט שאין השבועות דומות לנדרים שאשה שנשבעה שלא תדבר עם סכנתה אין הבעל יכול להתיר את השבועה ועי' ברמב"ן.

ז) כ"י: שאין בו עינוי נפש כל עיקר ביום שמעו; והנה נראה שעכ"פ נר"ך להיות דבר שבינו לבניה והגאון סתם דבריו.

ח) עי' לעיל סי' קי"ח וקדך. והנה הר"ה והר"ן בנדרים הביאו חומרי הגאונים ומה שהחמירו עוד בשבועות ועי' בטור יו"ד סי' כ"ל.

הלכות פסוקות מן הגאונים מאיסור וחיתר על סדר מועד.

הלכות שבת ונר שבת ונר חנוכה.	הלכות עירובי תחומין ועירובי חצרות.
הלכות יום טוב.	הלכות חולו של מועד.
הלכות פסח ודין מצה.	הלכות ר"ה.
הלכות יום הכפורים.	הלכות לולב ואתרוג והדס וערבה.
הלכות סוכה.	הלכות מגלה.
הלכות ספר תורה.	הלכות תענית ותשעה באב.

הלכות שבת ונר שבת ונר חנוכה.

קכג. רב שרירא. (א) וששאלתם בר ישראל דיהב זוזי לגוי בשותפות או ממלטלין כדי למכור אותם ולעשות בהם סחורה ושקל (ב) [ומרא] בהון בשבתא ובחול שרי ליה לישראל למשקל מההוא רוחא דקא מתגר גוי בחול ובשבת או לא. כך הוינא דההוא דאמר רבנן משמא דראשונים דשררו אף אנחנו הכין שמיע לנא מן רבואתא דילנא (ג) דכד הוה הנך זוזי מעיקרא בידא דגוי דעביד בהו כרחוי הוא לברו ולא שקיל וטרי בהדיה ולא אשכחנין בהא מלתא צד איסורא אבל ודאי היכי דאיכא חנותא דיריעא בשותפות דיליה אסור ליה לישראל לאשתתופי עם גוי דפתח גוי חנותא ויתיב ועביד מלאכתו וזבין ומזבן ביומא דשבתא מאי טעמא אמרי אריסותיה קא עביד אבל היכא דגוי לנפשיה קא עביד ולא קרי על שום ישראל אע"ג דעיקר מדעם (ד) [וישראל הוא] שרי דהא (ה) שרהו של ישראל מותר להשכירה לגוי ואע"ג דקא עביד בה בשבתא ושמענין מינה דהיכי דזוזי לישראל בידא דגוי ועביד גוי כרחוי זבין ומזבין כדנחא ליה ובטיל כדניהא ליה ולית ליה לישראל בהדיה עסק דברים ולא צריך ישראל למעבר הוא מדעם שעומד גוי תחתיו בשבתא ועביד מאי דהוה (ו) [עביד] ליה ישראל שרי ולית על ישראל בהכי איסורא אבל היכא דשותפין אנון וישראל וגוי עבדין תרויהון וביומא דשבתא עביד גוי במקום ישראל ואיתו להשובי הרדי על מעשה שבת (ז) [אסור] דתניא (ע"ז כ"ב.) ישראל וגוי שקבלו שרה בשותפות לא יאמר לו טול אתה חלקך בשבת ואני נוטל חלקי בחול ואם התנו מעקרא מותר ואם באו לחשבון אסור ופירושו ואם באו לחשבון דאע"ג דהויא שבת בחלקו של גוי ואחר בשבת בחלקו (ח) של ישראל הכי שרי אם לא יבואו לירי השבון אלא

(א) כהנ' הג' ד' ליק סו' ס"ח הביאה הכ"י בח"ו"ח סו' רמ"ה ובג"מ סו' מ"ג בקי"ול והכנ' ח"תא בקי"ול גס בח"ה. (ב) כ"ח כהנ'ג ובכ"י ח"ת' ,וטכח".
 (ג) כ"ח בג"ל (הסו' הגאונים ד' ליק) ובדפוס "ככר". (ד) כן הוא בג"ל ובכ"י.
 (ה) בכ"י ובג"ל ובדפוס ח"ת' "שדה לישראל". (ו) בכ"י ובג"ל.
 (ז) כ"ח. (ח) כ"ח בג"ל ובדפוס כעטות "של גוי".

שבת דגוי אם מרובה ואם מועט כל דהוי ומקבל גוי על נפשיה דאי לא אתי ליה בשבתא אלא דבר מועט לא מחשב אבל אם באו לחשבון כיון דאמר ליה את שקלת בהד בשבתא מאה זוזי ואנא שקלית בשבתא תשעים זוזי מלא לי וכל שכן אי ישראל תבע כהדין אסור.

קכד. ר' הילאי. (א) וששאלתם מהו שיעשה ישראל שותפות עם הגוי וכיצד יעשה בשבת אם נשתתף עמו ואמר לו טול אתה של שבת ואני של חול. מערב שבת סגוי ליה באמירה בעלמא או לא. כך ראינו שצריך ישראל להתנות עם הגוי מתחלת השותפות שיטול הגוי של שבת ויטול ישראל של חול ואם לא התנו מתחלה בכך אסור ואם באו לחשבון נמי לאחר שהתנו אסור הלכך סתם שותפות של גוי אסורה מפני שבת אבל אם (ב) התנו מעיקרא מותר בענין הזה שיטול גוי של שבת ויטול ישראל של חול ואם מחשבין זה עם זה בין שבר שבת לשבר של חול בין רב למעט אסור וכן הלכה. (ג) וששאלתם מהו ליתן כרם לגוי סתם (לזמנו) (ד) [לזמרו] בשבת ולחפור בו וכל שכן כמתכין מפני שנקרא על שמו ויש בדבר חילול השם (ה) והמתכין ענוש כרת בידי שמים הילכך אסור לעשות כן.

קכה. רב האי. (ו) ואסור ליה לבר ישראל לממסר (ז) היותא לרועה בשבת שמא יוציאנה חוץ לתחום דאמרינן עליו על יוסף הכהן (שבת י"ט.) שלא נמצא כתב ידו ביד גוי מעולם.

קכו. ר' שרירא. (ט) וששאלתם אם יש לנו גנות ופרדסים ובהם שדה לבן ובהן שדה אילן ומהם שיכולין להשקותם כל זמן שהם רוצים ומהם שאין להם חלק להשקות אלא ביום השבת תק ולא יעבור מימי הקדמונים ויש לנו אריסין גוים שלוקחין חומש מן הפירות הם משקין ועושין כל מה שרוצין והיהודי בעליהן לא ידע עמה מאומה יש בדבר הזה משום איסור להשקות את הזרעים על ידי גוי בשבת או מותר שהגוי האריס הוא משקה. כך ראינו שאם השדות הללו במקום [עוֹשְׂרָאֵל] (י) מגיעים אליהם בשבתות ובימים טובים אסור שיהיו

(א) כחש' ג"ל ס"י ס"ז ובג"מ (חש' הגלוניס די מנטובה) ז"כף החש' עם אותה שלפני ס"י זה. (ב) כ"ח בג"ל ובדפוס בטעות "חש' לח' החנו".

(ג) השאלה היכה דנותן לו הכרם סתם בלי קבולה לעסוק בו כשצד והגוי מוסר בו אז אסור מפני שהוא במחובך ונקרא שמו עליו ומכ"ש היכי שמחבין שיעבוד מלאכהו כשצד וקטין חש' זו הובאה בא"ח בשם סה"ה. (ד) כ"ל וב"ח בכ"י.

(ה) חולי סכיר' ליה כסמ"ג ב"ח ס"י ע"ה אשר הובא בב"י סוף ס"י רמ"ד בא"ח.

(ו) הובא בסוף הכלבו ובארכיכות בג"ק (ד' ברלין) ס"י ז"ב. והובאה בב"י ח"ח ס"י ש"ה וע"י לקמן ס"י קנ"ה ובגמנו"מ (חש' גלוני מזרח ומערב) ס"י ל"ו.

(ז) כ"ל וב"ח בכלבו ובכ"י ובדפוס בטעות "מילתא".

(ח) בכלבו הובאה החש' על שם ר' האי ובג"ל ס"ה אין עליה שם גאון ולפנינו כד' כחוב "ר' רירא" ונראה ש"ל ר' שרירא וכן הגיה גם הרמ"ח הרשב"י.

(ט) ע"ש בכלבו ובשינוי לבון בג"ל ס"י ס"ה ובגמנו"מ ס"י ל"ד.

(י) כ"ח בכלבו ובג"ל ובדפוס חסרי היבט "עוֹשְׂרָאֵל".

האריסין משקין אותן כי שדה של ישראל נראית שמשקין אותה בשבת ויו"ט
ואם רחוקה היא מותר ואם אפשר לפתוק אליהן מים מבעוד יום אע"פ שהם
בתחום מותר דהא תנו רבנן (שבת י"ח.) פותקין מים לגנה ערב שבת עם
השכה ומתמלא והולכת כל השבת כולה אבל לפתח ולשדר אסור.

קכז. ר' יוסף גאון. (ח) וששאלתם מהו שיעשה אדם שותפות עם הגוי
בחנות ויושב אותו גוי בחנות בשבת וימכור ויקנה. הכין הזינא דכי האי גונא
אסור דאתי למחשב השבונות בשבת וקא אכיל שבר שבת ואמרו אינשי שקיל
ישראל רוחא בשבתא ואסור. (ג) וכן נמי אסור שיעשה ישראל שותפות עם הגוי
בחרישה ואותו גוי חורש בשבת בבחמות ישראל משום דמפקד ישראל למשבת
בשבת הוא ושורו וחמורו ובהמתו וכן נמי אסור לבר ישראל שיתן מעות לגוי
בשותפות על מנת לחרישה ויקנה באותו מטון שורים ובהמות ויחרוש בהן בשבת
דכיון דאית ליה לישראל מעות (ג) [בשורים] ובהמות הוו להון כבהמת ישראל
ואסור וכן נמי אסור לבר ישראל שיעשה הערמה עם הגוי השותף שהוא חורש
עמו שימכור לו בהמה שהוא חורש בה או מקח שבחנותו ולאחר שבת יחזור
ויקנה הבהמה והמקח מאותו הגוי דכיון דהערמה היא (ד) אסור עד דנתיק להון
לחיהו בהמה ולהיהו מקח לגמרי (ה) ואסור לבר ישראל שישכור פורני לגוי
לעשות בו מלאכה בשבת ואע"פ שאין (ו) [לישראל] באותו פורני כלום מפני
שנקרא על שם ישראל וכן מרחץ של ישראל אסור להשכירו לגוי לפי שנקרא על
שם ישראל. (ז) וגוי שבא לישראל בערב שבת ואומר לו השאילני כלים של מחר
אם יכול לפיטרו פיטרו ואל ישאיל לו ואם אין יכול להחזירו ישאיל לו
מבעוד יום.

קכח. ר' נטרונאי. (ח) וששאלתם ישראל שיש לו בית הרחים של מים
וגותן אותו לגוי בקבלה מהו שיטחן הגוי בשבת. כך ראינו כיון שהשכירו לגוי
קנאו גוי דאמרינן (ע"ז ט"ו.) שאלה קנייה אגרה קנייה ואי משום שביתת כלים
בית שמאי הוא דאמרי אבל בית הלל לא אמרין שביתת כלים ולא אסין.
קכט. רב כהן צדק. (ט) וגוי שפסק לו שבר מותר לשלוח בירו אגרת
ובן הלכה. וששאלתם מהו להשכיר ישראל פונדקו ופורניו בכל שנה ושנה

(ח) בכלבו שס. (ג) שס. (ג) כ"ל וכו' שס.

(ד) כ"י כאן סוף הענין ובכלבו כתוב "עד דנסיק להון להסוא בהמה והסוא מקח לגמרי".
(ה) שס והובאה בשבלי הלקט ה' ענה סי' ל"א בשם ר' האי ומסופקי אס היא מל'
האי אחר שהיא החיר בריחוס אס השכירי לשנים הרבה עיין כלבו שס. ובטור או"ח סי' רמ"ג.
(ו) כ"א בכלבו וחסר בדפוס היפה "לישראל".

(ז) אף שסובר הגאון שהלכה ככ"ה ואין אדם מזה על שביחה כלים בכל זאת החמיר
לכחילה יעוין בהנהגה מדדכי ס"ק דשבת שהביא משם הרוקח שהחמיר ככ"ה ועי' צה"פ דל'
יהודאי הנדפסות שהודעה השמינית לבית מדרשו.

(ח) כח"ג סי' י' ובכר הובא כ"ה ובכלבו וכ"ז ח"ב סי' ב' דעה ר' האי להחיר
בקבולת ועי' בנמו"מ סי' כ"ה.

(ט) כסחם ברייתא בשבת י"ט דלתי' ככ"ה. וככ"ג נביא כל הסלוגת' היכי דמוחר אף
בלא ק"ן כדרכו.

בכך וכך יש תקנה לשכירותן או לאו. כך ורינו א) מהן שיש להן תקנה ומהן שאין להן תקנה פונדקו מותר להשכיר בכל שנה ושנה ואם רצה בכל החדש והחדש משכיר לו ואין בכך כלום מה טעם מפני שהפונדק אינו עשוי אלא לדור בו ואי נמי להכניס לו אורחים ובהמתן ואינו עושה בו מלאכה שהיובין הטאת (ג) הגיע לכמה מאכל בן דרוסאי אין חוששין שהוא בא אחר כך להתנות לו בנחלים ואם לאו חוששין לו שהוא בא לירי התות. ג) ולענין מצטמק ויפה לו ששאלתם היש לו שיעור מה שיעור צריך זה כל תבשיל שאדם שמה כשהוא יבש ומצטמק כגון תבשיל של לפת שאם תהיה קלושה במים אין לה טעם ואם נצטמקה ייטיב טעמה אסור להשהותו כי חוששין שמה יבוא להתנות תחתיו כדי שיצטמק והרי הוא בענין כתבשיל שלא בשל כל צרכו אבל דבר שאדם עצב להצטמקו וכי יהיה יבש כגון דייסא וכיוצא בו שאם יבש אינו כשר (ד) לאכילה כגון זה משהין אותו אם בשל כל צרכו לפי שאין דרכו להתנות תחתיו ואין רואין הנצטמקה אם לאו אלא כל שנצטמק ויפה לו אסור להשהותו.

קל. ר' נטרונאי. ה) וששאלתם שאתם נוהגין להדליק נר של זכובית בבתי כנסיות בערבי שבתות וכשמדליקין אותן נותנין מים למטה ושמן למעלה וכשהאור מגעת למים כבה ואם אין מים הנר מתבקע והולך. כך ראינו שדבר זה אינו גרם כיבוי וזה מנהג של כל ישראל ולית בית הששא וכבר פרשנו היטובות שאלה זו בתשובות שאלות (ו) [של] מר אלעזר. ז) וששאלתם הכם צריך לפתוח פרק בקהל והוצרך לעיין בספר לאור הנר ואחרים עומדין על גבוי אסור או מותר, כך ראינו אדם היטוב הוא שאינו רגיל לתקן את הנר מותר ואם אינו היטוב ואחר עומד על גבוי מותר.

קלא. ר' האי ר' עמרם. ח) וששאלתם לא ישוב אדם לפני הספר סמוך

א) התבוי לא הובאה לפניו בשלימות אלא ראשונה כי לא זכר דין המרחץ בתשובה
בג' אבל בתשובה גאלוי מורה ומערכ ס"י י"ח היא בשלימות וענין תש"ו זו מנינו גם ל"ז
ועלולי בג"ל ס"י ס"ד.

ג) זה סוף תבוי אהה וראשיתה חסרה וגמלא ראשיתה בגמול"מ ס"י ס"ג.
ג) זה סוף התבוי החסרה בענין מצטמק ויפה לו והוא ג"כ בכ"י בסוף תבוי ה"ל,
והנה שיטה הגאון דהאי דמותר להסירה כשביב כל צרכו היינו אם בישל כמאכל בן דרוסאי
אכן רק כשמצטמק ורע לו ובמצטמק ויפה לו אסור, (ואולי שראשית התשובה המעורבני עם
אמרי האחרונים בש"ת (בערי תבובה) ס"י ליד לקוחה מן התשובה שלפנינו), וזה כשיטה הבה"ג
ור"ז הלוי, אכן ר' האי הידי אף במצטמק ויפה לו כעדות הרמ"ה והר"ן בפ' סירה ע"י מה
שהובא שם במלחמות הרמב"ן בשם הגאונים, והתשו' שאינה מחלקת בין מצטמק ויפה למצטמק ורע
אית' בגמול"מ ס"י ס"ד ועיין בראש"ם. (ד) כ"ה בכ"י. ובדפוס בעטות "באכילה".

ה) הובא בג"ל בש"י ר"ל"ט בש"ת, ובערוך ערך נר וכבר כתב כאן הגאון שכבר הסיב
כאן תשו' זו למר אלעזר. (ו) כ"ה בכ"י.

ז) ספק כגמי בשבת י"ב ובתאמר רבה אכן ר' האי אמר שכזמנו לא היו נוהגין כן
והתשובות הקודמות הוזכרו בתשובתו המובאה בש"ת ס"י י"ב וג"ל ס"י י"ט וע"י בגמול"מ ס"י ס"ח.
ח) מה שכתובים כאן שני שמות הגאונים אם שחסרה תבובה אחת ואולי היא התבוי

למנחה באי זו מנחה בשל חול או בשל ערב שבת כך ראינו שדבר זה אינו בשביל שבת אלא בשביל תפלה שלא יבטל מן התפלה בשעתה דקאמרין (שבת ט"ז) ער שיתפלל וכי מעיינין רבנן בהא מתניתא בחול קאי ומשום תפלה. ח) וששאלתם טבעת שיש עליה חותם מותר לאיש לצאת בה בתהלה בשבת לרשות הרבים או לא. כך ראינו דאיש בטבעת שיש עליה חותם תכשיט הוא לו ומותר לצאת בה וכן אשה בטבעת שאין עליה חותם תכשיט הוא לה ומותר לצאת בה אלא שניהם אסורין לצאת בהן משום גזירה דרבא שמעונין מתרצהא דרבא (שבת ס"ב.) טבעת שיש עליה חותם לאיש אל יצא בה שמא יתננו לאשתו וטבעת שאין עליה חותם לאשה לא תצא שמא תתננו לבעלה ואם יצאו אין עליהם מלקות מדאורייתא אלא מכות מרדות מדרבנן משום גזירה דרבא ולחצר מותר לצאת בהן בשבת בין באשה בשאין עליה חותם ובין באיש בשיש עליה חותם ואע"ג דאמר ר' יהודה אסור רב (שם ס"ד:) כל שאמרו חז"ל אסור לצאת בו לרשות הרבים אף בהצר אסור חוץ ממכול הני מילי מאי דאסרו רבנן איסורא לגמרי אבל טבעות בין דאיש ובין דאשה משום גזירה דרבא בעלמא הוא וכי גזיר רבא ברשות הרבים ובכרמלית הוא דגזר. ז) והמבשל לחולה בשבת שאמרו רופאים צריך דבר זה לבשל לו ועל פי רופאים הוא שמותר להלל עליו את השבת ועד שיגיע לאותו שיעור שאחז"ל (יומא פ"ה:) הלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה.

קלב. רב שר שלום. ג) וששאלתם אנשים הרבה בחצר אחת חייב כל אחד ואחד בנר הנוכה או משתתפין כולן בנר אחת. שורת הדין אם משתתפין כולן בשמן יוצאין כולן בנר אחד אבל מי שרצה לחבב ולהדר את המצוה כל אחד ואחד מדליק נר לעצמו דת"ר (שבת כ"א:) מצות נר הנוכה נר איש וביתו והמהדרין נר לכל אחד ואחד. ד) ואבוקה של שעוה ששאלתם לא היו (ה) לנא מעולם מאן דאדליק בשעוה בבי שמשי וכל רבואתא דחזיננן הוה אסורין. קלג. ר' האיבי. ו) וששאלתם לענין צמר גפן מותר להדליק בו בשבת או אסור ויוצא מן הפרי הוא או יוצא מן העץ הוא. הבין חזינא שמותר להדליק

מר' האיבי שהבאנו לפני זה ושאמרו שאין נוהגין צימיו בכבל שיקרא חכס בשבת לאור הגוי או שהביא המוסף בחסיפה הקטנה הזאת הכאה בחוך ס"י קל"ח השו' מג' גאונים אלו וכבר דברנו מזה במשחה לחשו' הג' ס"ב.

ח) השבו' מוזכרה כמו סגולה בג"ל ס"י ע"ח מרי סריחא וכשינוי לטון גם בש"ת ס"י רכ"ג. ועיין שם בג"ל ס"י ע"י ע"ב וע"ג. והנה שיטת הגאונים להשוות איש לאשה גם בגזירה דרב' היבאה גם בכעל המאור ובכ"ש ס' כינוד אשה וע"י בהג"מ.

ב) מלשון הגאון משמע שככל ענין נריך לאומד דעה של רופאים ואולי מיירי במכה שאינה של חלל, שככל חלל אינה נריכה אומד, או דלא גרס הגאון בע"ז כ"א. האי דמכה של חלל אינה נריכה אומד ועיין רש"י שם.

ג) בש"ת ס"י רל"ד. ד) שם ס"י רל"ה ועליה נרשם שם ר' האיבי.

ה) כ"ח בש"ת ובדפוסם בטעות "דחז"ל.

ו) בש"ת ס"י ר"מ והוכח כלשון הזה בכ"ש ס"ב בשבת ועיין בשבלי הלקט הו שבת.

בו שאין מן מיני העץ הוא שאין לך פיסול פתילות אלא מה שאנו חז"ל לא בלבש ולא בחוסן וכו' (שם כ:): והרי ידוע שהרבה מדליקין בצמר גפן ואין לך מי שמדליק בפתילות המדברר ובירוקה שעל פני המים אפילו א' מאלף אפשר (א) [אלו] היה צמר גפן אסור הו' שבקין ואמרין פתילות המדברר וירוקה שעל פני המים ויתר על זאת (ב) [שלא מצינו] אדם בשתי ישיבות שנמנע ממנו ואין בו איסור כל עיקר והרי קונבס שהוא קשה מצמר גפן ואינו אלא פרי אדמה ומותר להדליק בו.

קלד. ר' נטרונאי. ג) והלכתא אסור לאדם לספר דברים של חיל בשבת ולא התירו חז"ל אלא שיאמר אדם לחברו הנראה שתעמוד עמי לערב (שם ק"ג). בלבד אבל לדבר עמו על צורך החול אסור דאמר קרא ממצוא הפצך ודבר דבר דבור אסור הרהור מותר הלכך אסור לדבר על דברים של חול בשבת.

קלה. ר' פלמוני. ד) ולענין אדם שעבר עבירה וניכר בשבת או ביום טוב ומתיראין למוצאי שבת שמא יברה ויתלה עצמו ביד גוי מהו להכניסו לבית הסהר או להלקותו בשבת או ביום טוב. תשובה ויכניסוהו לבית הסהר ואל ילקו אותו בשבת מפני שיש במלקות דברים שיש בהם הלול שבת.

קלו. ר' שר שלום. ה) ורמיה שעל גבי מכה כיון שהיא דבוקה עליה מותר לצאת בו בשבת כדתנן (שבת ס"ה). ויצאין בסלע שעל הצינית אבל תכשיט וראי דאתיא למשלפה ואהוייה להברתה (ו) וכן טבעת שיש עליה הותם לאיש דאסור דגורו דשלפין ליה ומחזין ליה לאנשים ונשים. ז) אנשי מזרח בוצעין על שתי ככרות בשבת משום לחם משנה ובני ארץ ישראל אין בוצעין אלא אחד שלא להכניס כבוד ערב שבת בשבת. ח) והלכתא שומטין מנעל שעל גבי ט) האכום בשבת י) ואסור להרג כנה בשבת. יא) וששאלתם יכול אדם

ח) כ"א שם בש"ח וחובת "חלו" חסרה גדפוס. (ב) כ"ל וכו' בש"ח ובדפוס "שמנינו".
 ג) מדברי הגאון משמע שאין אסור לדברים חלף דברים שהם לורך עסקי החול וזה כפי' רש"י בשבת ק"ג; וכן כדבר החו' שם ועיין ברא"ש שם ובדפוסים פ"ד מה' שבת היה.
 ד) החשו' הזזה מר' פלמני נראה עוקרת להשו' הנרחבת בש"ח קס"ב וג"מ ס' י'. וכמוהו ראה גם בעל ח"י היס כפי' אולם כ' ברורא פסק דאף אין מכניסין אותו לבית הסהר בגמ' ס' קמ"ו וזוהי ראה הכ"י והביא בלו"ה סס"י רס"ג ועיין מנן אברהם ס"י פלמני ס"ק ג'.
 ה) הרי"ף בפ' כמה חשה הכ"ה החוספה' גידוד זה, וכאן ראינו שהגאון פסק כן והביא הדיון מן המשנה. (ו) עיין לעיל ס' קל"א. ז) עיין חילוף מנהגים ס' כ"א.
 ח) הלכה' כחכמים שבת קמ"א: והוצא בש"ח ס"ס רכ"ב ולפני' כפי' "והבי' א' ר' נטרונאי".
 ט) בדפוס "הש"ש" והוא עשור, והנהגו ע"ס ס"ח וכ"י.

י) בש"ח ר"ס רכ"ה. אפשר שדעת הגאון שאם מפלה כליו לא יהרג כינה גזירה שמה יהרג סרעס ועיין פ"ק דשבת יב. ד"ה נוטל ובר"ף וברא"ש שם, אכן מסתימת לשון הגאון נראה שאסור בכל מקום ואולי מסובר דהנהו אמוראי פלוגי אביה וכן ר' הונא דאמר הלכה מולל וזרק פלוג עליה ובהלכה היא מורין.

יא) אולי סמך הגאון בזה על האי שהתירו דרך מלבוש בשבת קמ"ז: באוליירין מביחין כלרי גביס ע"ש ועיין בכלבו ובשפלי הלקט לענין הוצאת מלבוש שאינו זריך על מלבושו לאיזה

להוציא מטפחת בשבת או ביום הכפורים לרשות הרבים לקנה בה פוי. כך ראינו אם יכול לעשות אותה דרך מלבוש לכוך אותה על צוארו או על ידו מותר.

קלז. ר' נחשון. ה) ושאלתם המוציא פרעוש בתוך היקו בשבת ואין רואה אותו מהו להורגו. אם כשהכניס ידו ראה אותו שהוא פרעוש אסור להורגו ואם לא ראהו והכירו ולא נתבון אע"פ שהכירו לאחר שהרגו אין עליו כלום וקיימא לן דבר שאין מתבין מותר ג) ומי שאכל הרבה ואין נפשו יפה עליו לאכול שלש סעודות אם יוכל לאכול כביצה ואין מצטער יאכל ויקיים ג' סעודות ואם כשיאכל כביצה מצטער הימנה פטור שלא תקנו חז"ל שלש סעודות בשבת אלא לכבוד השבת ולענגה וכיון שמצטער אין לו ענג ופטור ג) והלכתא חייב אדם לבצוע על שתי ככרות בשבת כל זמן שהוא סועד דאמר ר' אבא (שבת קי"ז:) חייב אדם לבצוע על שתי ככרות בשבת ד) [ולא פעם אחת בלבד אמרו אלא] כל זמן שמבקש לסעוד.

קלח. ר' שמואל בן הפני. ה) אלו חן שרשי האיסורין בשבת והכללות הכוללות את רובן אבות מלאכות ותולדותיהן והמשא שלא להוציא לצאת אנשינו בכלי זיין ועריי זהב וכסף וזולתן לנשינו ולבחתנו והקשרין אשר לנו רשות לקשרן בשבת ולא להתירן וצאת התחום ונשילת כלים בבתיים ומה שאין לנו רשות לאכלו ולשתותו והדבור האסור בשבת והאסורין משום שבות ומשום רשות ומשום מצוה בשבת וביום טוב ואע"פ שאינן אסורין משום מלאכה.

הלכות עירובי תחומין ועירובי הצרות.

קלמ. מר שר שלום. ו) כותל שבין שתי הצרות שנפל (עירובין צ"ג:) רב אמר אין ז) מטלטלין בו אלא בארבע אמות ושמואל אמר זה מטלטל עד עיקר מחיצה ח) והאי כותל בשבת נפל וקיימא לן בשמואל דבין דבי קדש עליו היום הזה קיים ולאחר מכן נפל אותה ט) [שבת] הויא למחיצה כמאן דאיתה ומותר לטלטל עד עיקר מחיצה כשמואל דהוה ליה שמואל כתנא בזה הכלל וזה י) [הכלל] הלכתא היא.

זרדך, והנה המהרש"ל בחשו" (סי' ס"ז) אוסר להוציא המטפחת כשכוסטין אחוה סביב לגגליהם ובאן לאינו שהגאון החיד ועי' בש"ע אר"ח סי' ש"א סי' כ"ג.

- ה) כדי "רב נחמן" חולס זה טעות הדפוס ובכ"י ר' נחמן ופ"ה בש"ס סי' רכ"ה.
- ב) בכ"י כמו שהיה לפנינו וכן בשרדס סי' ל"ה ובש"ס סי' רכ"ו בשנינו מעט.
- ג) קודם זה הספק כחוב בכ"י ר' משה גאון. והנה דין זה הובא כבר בשם גאון מה"ה ס"ל מה"ה שבת. ד) היבוח: "ולא פעם אחת בלבד אמרו אלא" חסרות בכ"י.
- ה) מדרך הגאון הזה לתת כללים, וחולי הלכה זו מסתח לחיבור טעמה לה' שבת.
- ו) הלכתא כשמואל ועיין בבעש"ט ובמלחמות ס"ט דעירובין ואמר גאון דקיי"ל כה"ל דעירובין ע: זה הכלל כל שמונה למקנה ט' נותר לכל השבת. ז) כ"ה בכ"י ובש"ס ובדי' מטלטלי.
- ח) קינור, וי"ל "זה מטלטל עד עיקר מחיצה". ט) כ"א בכ"י ובדפוס חסרה היכ"ז, שבת.
- י) כ"א בכ"י ובדפוס חסרה היב"ה, הכללי.

קמ. ר' יהודאי. ה) שאילו מקמי רביה מאי היה יושב בספינה כשהיא מחלבת בשבת מהו לשלשל ז) (כלי) [דלי] ולמלאתו ומהו להשליך שירי כוסות ועצמות וקליפין ואמר יעשה כלי שיש בו ארבעה על ארבעה וישליך לתוכו וימלא. ג) טוב שאילו מקמיה מהו לשכור רשות מן הגוים למלטל בכל הספינה ואמר לא צריך. ד) טוב שאילו מקמיה לשון הים הנכנס בישוב ויבשה מכאן ומכאן פחות מאלפים אמה מהו להפליג בו בשבת ואמר אסור. ה) טוב שאילו מקמיה ספינה שנכנסה לנמל והיתה בתוך התחום מבעוד יום מהו לירד הימנה בשבת ואמר מותר. ו) טוב שאילו מקמיה ספינה שבאת מהוץ להתום בשבת בני העיר מהו לעלות בשבת ואמר מותר.

קמא. ר' נטרונאי. ז) ומאן דטיקלע באושפוזא דגוי בהדי פניא במעלי שבתא ולא הספיק לשכור ממנו רשותו עד שהשיכה יכול לשכור מחשיכה ושפיר דאמי. ח) וששאלתם גוי שיש לו שני פתחים פתוחים לשני מבואות אוסר על שניהם או אינו אוסר על שניהם אלא על אחד מהן. כך ראינו שאם היה רגיל בשניהם אוסר על שניהם ט) ואם היה רגיל באחד מהם הרגיל בו אוסר ושאינו רגיל בו אינו אוסר ואע"פ שיש לו פתח פתוח לאותו מבוי כיון דאין רגיל בו י) עיקרא לתשמישתיה מן האי מבוי יא) וגומרא שהיא למעלה מן הים אין ממלאין ממנה בשבת אלא אם כן עושה לה מחיצה עשרה טפחים בין מלמעלה ובין מלמטה יב) ואחד ימים ואחד נהרות. יג) וחצר שנפרצה לרשות הרבים לא מיבעיא מתוכה לרשות היחיד למלטל ומרשות היחיד לתוכה דפטור אלא אפילו מרשות הרבים לתוכה ומתוכה לרשות הרבים נמי פטור מפני שהיא ככרמלית וכן הלכה יד) והלכתא שרשי אילן גבוהין מן הארץ שלשה טפחין אסור לישב עליהן בשבת דכיון שהן שלשה טפחין כמאן דיתיב על אילן דמי ואסור. טו) וששאלתם הא דאמר ר' יהודה טז) אמר רב (עירובין ע"ט:) הבית של שתופי מבוי צריך להגביה מן הקרקע טפה למאי הלכתא אמרה להא

ה) הובא בבה"ג וכתמים דעיס ס"י ע"א ובג"ל ס"י מ"ה, ויפה הגיה הר"ר ח"א הככזי ש"ל "שאלו מקמיה דר' יהודאי". ז) בבה"ג ובתש"י הג' ש"ל ובדפוס "כלי".

ג) בבה"ג כגונו ק"ח ואי' בג"ל ס.

ד) ססק כהאי דר' חיי' בעירובין מ"ח: חרס שבין תחומי שבת לריך מחיטה ועין בתו' סס ובח"ז סס לדעה ר"ה.

ה) בח"ג ס"י מ"ג באריכות והובאה בתמים דעיס ובח"ז ובג"ל ס"י מ"ה.

ו) הובאה בתמים דעיס ובח"ז ובג"ל ס.

ז) הלכה יונתה מהאי דר' עירובין ס"ה: דאמר יפה עשיהם שסכרסם ועיין סס ס"ו. בתו' ד"ה יפה ובמרדכי ר"ס הדך ססק כן.

ח) הלכה יונתה מהא דאמר ר"י אמר שמואל וכרי שיש לו פתח ד' על ד' פתוח לבקעה עירובין ס"ז. ט) בכ"י "ואח"י ובדפוס "אח"י". י) כד' "עוקרה" ובכ"י "עוקרה".

יא) בארובה בג"ק ס"י ס"ג. יב) בכ"י "אחד". יג) הלכה ככתמים במתני' עירובין ע"ד.

יד) הלכה יונתה מן המשנה סס ז"ע. טו) ק"ח השאלה והתש"י היא בג"ל ס"י ע"ד.

טז) "אמר רב" חסר לפניו בש"ס.

שמעתא אי אפשר לו בלא הבית או דלמא ח) בכל מנא דבעי מנה ליה ועוד לא סגי ליה בלא הגבהה ועוד כל מבוי ז) [צריך] עירוב ושיתוף בפת או דילמא לא צריך שיתוף אלא מבוי שגויים דרום בו כך ראינו שכך היו רגילין להניח שיתוף מבוי בחבית דתנן (שם פ"ב.) כיצד משתתפין בחחומין מניה את החבית וכיצד משתתפין במבוי (שם ע"ט:) מניה את החבית של יין ושמן ועד עכשיו כך ז) אנו נוהגין שאנו נותנין את העירוב בחבית כדי שישתמר מן העכברים ומן החילדה ומן המטיר ולא סגי ליה בלא הגבהה שכיון שצריך לזכות להן לבל בני מבוי כדתנן (שם) ומוכה להן על ידי בנו וכתו הגדולים והיא מונחת בלא רשותו ואם אינו מגביהה כיצד קונין אותו לכך אמרו צריך שיגביהו טפה ז) ואין צריך מבוי שיתוף ועירוב אם עירבו בני העיר בולה ועירבו בני מבוי עמהם אין צריכין בני אותו מבוי שיתוף ואם לא עירבו בני העיר או שאי אפשר להם לערב משתתפין בני מבוי לבדן ואין צריכין עירוב בפת בלבד זה עם זה ואין צריכין שיתוף שלא מצינו עירוב ושיתוף זה עם זה. ה) וששאלתם תחת הקורה ובין הלחיים מותר להשתמש או לא. כך ראינו שמותר להשתמש תחת הקורה ובין לחיים וכן הלכה. ו) וששאלתם הא דבעי מיניה רמי בר חמא מרב חסרא (שם ח:) נעץ שתי יתדות בשני כותלי המבוי והניח קורה על גבן מותר לעשות כי האי גונא או לא. כך ראינו שאסור לעשות כן.

קמב. ר' יוסף גאון. ז) פת של עירובי תבשילין כי נפיק יום טוב שרי ליה למיבצע עליה בי שמישי וליכליה בשבתא כדר' אמי ור' אסי ח) והא דאמרינן (עירובין ס"ט:) אנשי חצר ששבה א' מהם ולא עירב ביתו אסור להכניס לו ולהן ושלחן מותר לו ולהן ואע"ג שביטל רשותו להן. ט) וכך מנהג בב' ישיבות מערבין פעם א' בפסח ומשמרין אותו כמה שנים י) ויש שמבקש ומערב מפסח לפסח כל היכי דמערב שפיר דמי.

קמג. ר' נטרונאי. יא) וששאלתם ישראל שישכר בית או עליה בפונדק

ח) כ"ה בכ"י ובהג"ל. ודפוס "בלא מנא".

ז) כ"ה בכ"י וחסר דפוס "לריך". ג) כ"ה בכ"י ובהג"ל וד' "היו".

ד) גם הגאון פסק דחד' סגי כרוב הסוסקים כהא סוגי' דעירובין פ"א: וכבר פסק הר"ם כמ"ד דפסח כ"ע לא פליגי ועיין ברא"ש ובמרכי דהלכה כ"י דאמר נהגו ועיי' ברמב"ם ה' עירובין פ"ה ובהגהה שם ובהשו' אשכנזים שהביא הכ"י בל"ח סוף סי' שפ"ג. אכן ע' בגמ"מ סי' ל"ז שיטה אחרת.

ה) כרבא נקבעה ההלכה עירובין ט. וגם הר"ף פסק כן ועיין בעל המאור שפסק כא"י וכבר העיד הריטב"א שהגאונים פסקו כרבא ע"ש. ו) כרבא שם ח:.

ז) כ"ה סי' ר"ח ונראה שקמה מן החשו' חסרה, דהאי דמוחר לאכול העירוב אחר שאסה ובשל לזורך שבת הוא מן הכריית' בבינה י"ז: אולם דר' אמי ור' אסי שערבו לכולהו גהרדעי אינו ענין לכאן. ח) שם. ט) שם.

י) כ"ה בכ"י ודפוס "שמקשה ומערב פסח לפסח דלתיכ"י".

יא) הובאה בפדסם סי' ק"ד ובכ"י אית' בראש החשוב' "והכי א' רב שריבא", ונראה

של גוים (חדש ח) [או לח' ימים ויש באותו] פונדק גוים ונצרך אותו ישראל לצאת לבית הבסא ואין לכל השרויין באותו פונדק חוץ מאותו מקום או שנצרך להעלות מים מן הבאר שבאותו פונדק יש לו להוציא כלי של מים בידו כדי לרהוץ פניו ודיו והגליו או דלמא צריך לערב או לקנות רשות מבעל הפונדק או מן אותן גוים השכונים עמו או דיו אותו שכר שנתן לבעל הפונדק לאותו חדש או לאותן שמונה ימים. (ג) כך ראינו אם ישראל אחד הוא בפונדק של גוים אע"פ שלא שכר מותר לטלטל ואין הגוים אוסרין עליו דקימא לן הלכה כד' אליעזר בן יעקב דאמר לעולם אינו אוסר עד שיהיו שני ישראלים אוסרין זה על זה (שם ס"א:) ואם כמה ישראל הן ושכרו מן הגוי שפיר דאמי לטלטל ודיו מאותו שכר ששכרו בראשונה ואפי' בשבת שוכרין מן הגוי (ד) ומה שכתבתם בשאלה צריך לערב מילתא פסיקא היא אין עירוב מועיל במקום גוי שאין ביטול רשות מועלת במקום גוי עד שישכור.

קמ"ד. ר' פלמוי. (ה) ומבוי לענין עירוב (ו) [אם] מגביהו יותר מעשרים אמה הפליג ואינו ראוי לערב בו עד שממעיט בו או שעושה לו צורת פתח. (ז) וששאלתם אין ביננו רשות הרבים כלל מי שהיה ביתו או חצירו פתוח לדרך הרבים או למבוי מהו שיעמוד בדרך ונוטל ומניח מפתח (ח) בבלת מבפנים או בצד או במנעול או בתלון שעל הפתח שרי או אסור או רשות הרבים היא כבר כתבתם שאין ביננו רשות הרבים כלל ושכתבתם או למבוי מהו אם מבוי שאינו מפולש הוא כולו רשות היחיד הוא ומותר ושכתבתם לדרך הרבים איתו דרך הרבים אם מבוי מפולש הוא ומבוי מפולש לכרמלית הרי היא ככרמלית גמורה וצריך להביא מפתח מערב שבה ולהניחו באיסקופה ולמחר פותח ונועל ומחזירו לאיסקופה ולא שנא מנעול למטה מעשרה ולא שנא מנעול למעלה מעשרה אם יש במנעול ארבעה על ארבעה מותר שמקום פטור הוא.

דיה הגירס' האמיתית, דבאמה התשובה שלפינו אינה שלמה שהשאלה אם מותר לטלטל בחצר לא נתישבה אכן כבר מצינו בידון זה השו' אחרת מר' שריאל בגמ"מ ס' ל"ו ובס' כ"ו וממנה נראה ג"כ דשכירות הראשונה מועילה ולא צריך שכירה אחרת להחזיר לטלטול ועיי' בהשו' הכ"ף ס' ש"א.

(ח) כ"ף בכ"י ובספרים וחסר לפנינו בדפוס.

(ג) אף שלא שכרו כ"ח לח' ימים והם כאלכסנאים בכל זאת כיון שאין דינה קבועה אוסרים כשיש ב' ישראלים ועיין מרדכי ריש הדר ובהלכות הדשן ס' ע"ו ובד"מ לאו"ח ס' שפ"ב.

(ג) עיי' הערה י"א בעמוד הקודם, אכן בא"ז ח"ב ס' קס"ח הביא שיטה האחרונה דצריך לחזור ולשכור ממנו שום רשות להוצאת שבת.

(ד) בכ"י כחוב כאן ר' פלמוי ואינו בספרים והוא טענה כי אם הגאון הזה שייך לראש השו' הבאה.

(ה) ב"ש ס"ס ר"ז. (ו) כ"ף בכ"י ובד' "ומגביהו".

(ז) דין זה הובא בכלכו בסוף ה' שבת וז"ל ועוד כתב (הר"י) שאין אדם יכול לעמוד בד"ה ולנועל ביתו ולהכניס המוסחה לפניו תחת הדלת או למעלה או מלמדין וכו' וכן מכרמלית לרה"ר או לרה"י; ועל דבר שאמר אין בינינו רה"ר עיי' בש"ס ס' ר"פ. (ח) בכ"י "לדלת".

קמ"ה. רב עמרם. ה) ואסור לישראל להכניס ידו בחור ליטול מים מחצירו של גוי אלא אם כן השכיר הגוי חצירו לישראל ז) שאפילו עיר שמולה ישראל וגוי אחד דר ביניהם וערבו כולם וגפפו את העיר כולה חוץ מאותו הגוי אוסרת על כל העיר כולה ואפילו ג) בשבילי העיר דאמר רבנן (שם ס"ב.) אין עירוב מועיל במקום גוי עד שישכיר רשותו שוב שאנו הו"ל (שם ס"ט:.) מפני שאמרו ישראל נוטל רשות ומבטל רשות ובגוי עד שישכיר דבר זה שאמרו על כל העיר אוסר גוי אחד מחצירו של גוי לחצירו של ישראל לא כל שכן שאסור עד שישכיר לו רשותו מבעוד יום אבל ודאי מילא גוי מים מבורו וישראל יושב בחצירו של גוי מותר לשתות לכתחלה ואין חושש לדבר.

קמ"ו. ר' האי. ד) וששאלתם בור שבין שתי הצרות (שם פ"ו.) היכי פרישותו בור שבין שתי הצרות אין ממלאין ה) ממנה בשבת אלא א"כ עשו לה מחיצה נכונה עשרה טפחים שתחלק בין מים למים מהם ברשותו ו) [של זה] ומהם ברשות של זה ז) שיכלה כל אחד ואחד בשלו והמחיצה תהיה בין מלמטה ח) בין מתוך אוגנו שהוא מתוך שפתו וכן הלכה. ט) וששאלתם אמת המים שעוברת בחצר אין ממלאין ממנה בשבת בני החצר שהוא כמו כרמלית אלא אם כן עשו לה מחיצה קבועה בתוך האמה גבוהה עשרה טפחים בין באותו המקום שהוא מקום השער האחד שנכנסה בו ובין י' בשער האחר שהוא מקום שיוצאה בו שתהא האמה מוקפת מכל צד ואז יתכן למלאה ממנה לחצר שהוא רשות היחיד גמורה יא) כמו הבית. יב) מטר שיורד בשבת וביום טוב מותר לשתות מהם ולרחוץ בהן אע"פ שלא היו עבים מערב יום טוב וכן הלכה.

קמ"ז. מר רב משה גאון. יג) והלכתא גוי שמילא מים בשבת והביא מרשות הרבים לצרכו מותר לשתות מהן ישראל כללא דמלתא כל מאי דעבד גוי לצרכיה דנפשיה שרי לוי לישראל לאסתפקוי מיניה בין הוא ובין בחמתו ודוקא דלא צריך ליה לישראל ולא אית ליה יד) [אחות] בהדיה דמפיש ומייתי בשביל ישראל אבל סתמא אע"ג דמכירו לא אית לביהש להו שפיר דמי.

ה) שאלה צענין זה לר"מ ב"ר צדוק הובאה במדכ"י ס"פ הד"ר ואסר ואלו רוחין שנס הגאון ססק קן, חכן בה"ש הר"ש כלל כ"ח ס"י ד' כתוב שחין הגוי אוסר חס חין לו דכוסה סגול וח"ע"ס ס"פ סתה בינה. ג) מנחן ואלוף חיה' החבו' בש"ת ס"י ל"י ושם חסד לאש החשובה.

ג) בכ"י "בשכילס העיר" שסגר העיר והיא ר"ה גמורה לכל עירובי חצרות גזירה ח"ף בחצרות שהוחזק למבוי דרש"י הן. חכן בש"ת כתוב כמו לפנינו בשבילי.

ד) ססק הגאון כ"י יהודי בשמעתין וכרב העיד הכי"כ"ח שכל הגאונים ססקו קן. ה) כ"ח בכ"י וכדפוס בעטות "חין ממלאין אותה סתחיס". ו) כ"ח בכ"י. ז) כ"ד שיכלה ובכ"י אותה שמהלך. ח) בכ"י "בין מלמטה בין מתוך שפתו". ט) חיה' ג"כ בכ"י ובכ"י סתמא וגם הכי"ף ס"י המשנה צנוכה ובעומק המחילה צמוס כמו שחמרו בצור וע"י ח"ז. י) כ"ד "השער" ובכ"י ובכ"י"פ "בשער". יא) בכ"י ובכ"י"פ "החצר". יב) בש"ת ס"י רמ"ב ובכ"י כתוב ר"י למת גאון. ומת שכתוב בש"ת ר"י משה ג' חינו בכ"י וע"י בעירובין מ"ה: ובמנן אברהם בחו"ח ס"י ש"ז ס"ק י"ג. ועל גוף הדין גם במהריק"ם החיר המעט. יג) בגיל ס"י ס"ב ובש"ת ס"י קמ"ז. יד) כ"ח בכ"י.

קמח. טר רב ששנא. ה) ועירובי תחומין ושיתופי מבוואות מערבין בין בפת בין בפירות. ז) וששאלתם מבו רחב ארבע אמות צריך להי או קורה או לא. הכי איתחזיאת לנא מילתא דצריך או להי או קורה והלכתא כבית הלל.

הלכות יום טוב.

קמט. ה' שר שלום. ג) ובני כפר שיש להם מעין או בור חוץ לעיר בתוך תחום שבת מותר להן להביא על כתפן מים ביום טוב אבל להביא על החמור אסור שאע"פ שמשנה מפני שעושה עבודת חול וכל שכן שמחמר אחר החמור ד) ומחמר אסור ביום טוב ה) והא דאמור רבנן (ביצה כ"ט:) הולך אדם אצל חנוני הרגיל אצלו כיון שאין מזכירין לו לא דמים ולא מדה ולא משקל לא שנא גוי ולא שנא ישראל ואם תאמר יש לחוש לביצה ולדבר המחובר לקרקע או ו) לדבר הבא מחוץ לתחום אם היה חנוני גוי אסור ליטול ממנו ביצים וכל דבר שיש במחובר ואם היה חנוני ישראל מותר לו ליקח כל דבר ואין לחוש וכן הלכה. ז) וששאלתם הבא מחוץ לתחום בשביל ישראל זה מותר לאכול לישראל אחר דוקא שבא מחוץ לתחום בלבד אבל במחובר לקרקע אסורין עד שימתין לערב בכדי שיעשו דבר זה מפורש בהלכות.

קנ. ה' נטרונאי. ח) וששאלתם מהו להדליק את הנר לקרוא לאורו בספר ביום טוב כך שנינו שאפי' לדבר הרשות מותר דקיימא לן כבית הלל דאמרי (שם י"ב:) מתוך שהותרה הבערה לצורך הותרה שלא לצורך וכל שכן בדברי תורה שהיב בהן ביום טוב כר' יהושע דאמר (שם ט"ו:) חלקהו חציו לה' והציו לכם והא ט) רתניא (שם כ"ב.) הנותן שמן בנר הייב משום מבעיר והמסתפק

ה) מכלן נראה שגרסה הגאון' כהאי דלחייביה חייב בעירובין פ"א. כגו ר"ח ועי' הו' ט"ז. ז) אולי השאלה על רוחצ' ד' אמות צלמוס או הגי' מבו רחצ' פחות מד' אמות או לריך להי וקורה ופסק הגאון' כג"ה וכחזקתא דר' אחי על הא דרשב"ג עירובין י"ג:

ג) הרמב"ם כפ"ה מה"ע ססק קן ואמר מפני שהוא עבודה חול ועי' המגיד ט"ז וכלן ראונו שגם הגי' ססק קן, אבל עיין גמיוני סי' ט"ד.

ד) ככל בו והובא בכי' או"ח סי' תנ"ה הביא עלוהא בזה והגי' סוכר דמחמר אסור ביו"ט. ה) הגה צטוף אין לדין יש חילופי גירסאות בזה וכלן ראונו דהגאון' אסור בכל עיין ועיין כהו' ט"ז וברא"ש וברמב"ם פ"ד מ"ה י"ט.

ו) גם ככה"ג ססק קן והרא"ש הביא בשם בעה"ט דגם היכ' דים לחוש לדבר הבא מחוץ לתחום אסור, ועיין במדכמי' והנה מה שאמר הגי' זה אולי כיון שרגיל אצלו י"ל שהביא בשבילו ועיין כג"ה או"ח סי' תקנ"ו.

ז) דין זה אית' בכה"ג והובא בשבלי הלקט כלל ע"ח בשם בעל הדברות והנה אם כל הדיוט אלו מר' שר שלום או ראונו שמיא כאן בעל ההלכות.

ח) נראה שהגאון' סוכר שאף כר' של בעלה מותר להדליק כמו שני' דעת הרמב"ם סי' מ"ט ה"ד וע"ש במ"מ והדין דמותר להדליק כר' ללמוד הובא במנהיג הו' פסח סי' ט"ז ועל' הדלקת כר' באים ק"ה מזהו כמו הדלקת כר' בביהכ"ז עיין בכתבו' הרא"ש וברש"י.

ט) כאן סי' הגאון' דברי הגמ' וכעין זה סי' רס"ו ט"ז.

ממנו הייב משום מכבה זו לא ביום טוב אלא בשבת ואותביה ר' אבא לעולא
 (א) דאמר ליה לשמעיה זקיף ליה בשרגא למיפשט מיניה ביו"ט משום דכיבו
 ביום טוב נמי אסור וכי היכי דאמרינן על כיבו בשבת הכין אמרנן ביום טוב
 וקבלה עולא מיניה ואמר ליה לאו אדעתא. (ב) והלכתא כמאן דאמר שני ימים
 טובים של גלויות שתי קדושות הן דאמר רב הלכה כארבעה זקנים ואליבא דר'
 אלעזר (שם ד'). דאמר שתי קדושות הן. (ג) והאי בר טביא דאתצוד ביום טוב
 ראשון ואישהחיש ביום טוב שני ששאלהם כי נתצד ביום טוב ראשון שרי למישחמיה
 ביום טוב שני וכן דגים שצדים גוים ביום טוב ראשון מותר לאכלן ביום טוב שני
 וכן פירות שתלשום גוים ביום טוב ראשון מותר לאכלן ביום טוב שני או לא. כך
 ראינו שכולן בין בר טביא ובין דגים שצדום ביום ראשון ובין פירות שתלשום
 גוים ביום טוב ראשון ובן ביצה שנולדה ביום טוב ראשון מותרין ליום טוב
 שני כיון ששקעה חמה של יום טוב ראשון ונכנס יום טוב שני שוהה בכרו
 עשיתה ולאחר מותרין ודוקא בשאר ימים טובים אבל בראש השנה אסורין
 מפני שקרושה אחת הן ומפני מה נשתנה ראש השנה מכל ימים טובים מפני
 שהדבר תלוי בקידוש החדש ובראשונה היו מקדשין ע"פ הראיה ושנו חז"ל (שם
 ה.) פעם אחת נשתחו הערים לבוא להעיד היותה ונתקלקלו הלויים בשיר שלא
 ידעו אם שיר של חול יאמרו אם שיר של חדש התקינו שלא יהיו מקבלין אלא
 עד המנחה ואם באו עדים מן המנחה ולמעלה באו ולמעלה עד ערב השמש
 ואם באו מן המנחה ועד ערב השמש נהגין אותו היום קדש ולמחר קדש שכבה
 באו ואמרו ראינהו מבערב וכיון שעבר זמן מוסף (ד) ולא הקריבו בו ביום
 מוסף נהגין אף למחר קדש ומקריבים בו מוסף לפיכך שני ימים טובים של
 ראש השנה קרושה אחת הן ואפילו במקדש נהגין אותן שני ימים טובים לפיכך
 אין קורין אותן שני ימים טובים של גלויות וכן הטעם הזה חמורה ומשונה ראש
 השנה מכל ימים טובים ומנין שצבו ודגים ופירות וביצה של יום טוב ראשון
 מותרין בשני כמו שאמרנו למעלה דאמרינן (שם כ"ד:) אמר רב פפא הלכתא
 גוי שהבוא דורון לישראל אם יש מאותו המין במחובה לקרקע בגון תמרים
 וענבים באלול ובתשרי והביאם לו ביום טוב ראשון של גלויות לערב כיון שיצא
 יום טוב ראשון וקדש היום ונכנס יום טוב (ה) [שני] שוהה בכרו שיכנס
 לכהם ויבצור ולאחר מותר לאכול מן וכן ביצה ומה טעם שכך אנו אומרים
 אם תמול יום טוב ראשון ודאי הוא והוא חמשה עשר בתשרי היום חול הוא
 ומותרין ואם היום ט"ו בתשרי הוא הלכו כחול נתלשו וכן ביצה וכן עירובי
 תבשילין דאמר רבא (שם י"ז.) מניח אדם עירובי תבשילין מיום טוב לחבירו

(א) כן היה נ"י הגאון והוא נכון דאמר עובא לא אדעתאי כשניסי קך לסמעי וכן
 סיחה נס גי בעל המנהיג ועיין בש"ס סי' קס"ג ובז"י הי"ט. (ב) בש"ס קס"ג.
 (ג) כהנ"י הוא בש"ס סי' קס"ד, והביאה רמ"י בעירובין ל"ד ב' ואמר על ספק זה
 "תשנו הגאון וכן בינו" והל"ז ב"י י"ט סי' ל"ג כה"כ שהכניס מן הגאונים סוכרים קך.
 (ד) כ"ל בש"י ובש"ס, ומה שאלמ"ק סי' י"ט של ר"ה אין קודקין חוקן י"ט של גלויות ע"ן
 קס בעירובין ובתש"ל סי' ח"י. (ה) כ"ל בש"י ובש"ס.

ומתנה וביצר מתנה מניה ביו"ט ראשון ומתנה ואומר אם היום ודאי יום קדש הוא למחר שהוא ערב שבת חול הוא וכבר מותר לאפות בערב שבת שהוא חול לאכול בשבת ואם למחר שהוא ערב שבת יום טוב ודאי הוא מחול אני מניה עירובי ח' והמישי בשבת עדיין חול הוא ודוקא בי קאמר רבא בשני ימים טובים של גלויות אבל בשני ימים טובים של ראש השנה לא אמר ותוב קא אמרינן (שם ד') שני ימים טובים של גלויות רב אמר נולדה בזה מותרת בזה ר' אסי אמר נולדה בזה אסורה בזה אבל שבת ויום טוב או יום טוב ושבת רב אמר נולדה בזה אסורה (ג) [בוה] ור' יוחנן אמר נולדה בזה מותרת בזה ושני ימים טובים של ראש השנה רב ושמואל דאמרו תרויהו נולדה בזה אסורה בזה ופירות כותיהו וכן הלכה דאמר רבא הלכתא כוותיה דרב בהני תלת בין לקולא בין להומרא לבד ממת שהקלו בו חז"ל דאמר מת ביו"ט ראשון יתעסקו בו עממים ביום טוב שני יתעסקו בו ישראל ואפי' בשני ימים טובים של ראש השנה מה שאין כן בביצה וכן הלכה ואין לזוז ממנה ואי קשיא (ג) דבני בשכר כבר מפורש טעמו של דבר שהן אינן בני תורה ואתם ברחמי שמים בני תורה והכמי תורה הם ושלום לפשוט לכם כבני בשכר ששלחו לו ללוי אלא אתם חשובים לפנינו (ד) ובכותינו.

קנא. ר' שרירא. (ה) והלכתא אין מכבין את הבקעה ביום טוב ואם בשבול שלא תהעשן הקדרה מותר (ו) ואסור לעשן כלים ביום טוב אבל לעשן בית לעבורי זוהמא ולבסומי ריחיה מותר וכן לבסומי פירות.
קנב. ר' צמח. (ז) והלכתא זוקפין את המנורה של חוליות ביום טיב.
קנג. ר' נטרונאי (ח) מיני תבלין של קרירה נידוכין כדרך ביום טוב ואין צריך לשנות לבר ממילחא וביריקא וכן הלכה.
קנד. ר' הילאי. (ט) וששאלתם כונס ארם את אשתו קודם יום טוב שני

(א) כ"ל וכו' בטעוה "בחושה". (ב) כ"ח ככ"ו וכס"ח.

(ג) כס"ח לדבני בשכר (כד' לייסג' לרדני), אולם לפנינו וככ"ו "דכני".

(ד) ככ"ו וכס"ח "כמוחינו".

(ה) בשביל ס' סיו הביא כספק זה כסס הי יעמי דקיי"ל כריי צמכסורין וכריי העמידו האי כריית' צנייה כ"ב דכשכיל שלא יחשן הבית ועי' כריף סס וכסהי כסיד מה' י"ב.
 (ו) הגה הכריף גרים כהאי דר' אסי ציפה כ"ב: לגמר כלים וצית כ"ע אסור ליישנא כהי' ולהרית פליגי, והגה נראה דהגאון סוכר דאסרי רק לגמר כלים והסלוגת' להרית היינו להנאה גושו אבל ציית כיון טעמא לעבורי זוהמא ולבסומי ריח' הוא דכר השוה לכל נפש וצוה לבי' סלוגת' בין רבין לר"י ואיסטור שפי' הגאון האי מהו לעשן וכי' והאי דקסורא וכו' לעולם לעשן את הבית ועי' רש"י כתובות ט'. שפי' על הא דלהניח מוגמר ביו"ט לעשן כלים. — אכן במהניג הי' סוכה ס' ס' הביא משס ר' האי דרך לגמר פירות לאכילה מוחב.

(ז) כ"ח גם כפרדס כבייה ציפה כ"ב. ועי' כס"ח ס' ר"ח ונראה שסס חסר' האי הלכתא.

(ח) כס"ח ס' קס"ה וכ"ס הכריף והרי"ט.

(ט) כ"מ גם כרש"י מ"ק ט'. ד"ה מוחרין לישא וכיכ כתיבי הרשביא הביאה הכ"י באר"ט

ס' הקנינו.

ימים יכול לעשות סעודה ביום טוב לאחרים ולאנשי ביתו יש שם משום אין עושין סעודת אירוסין או לא. כיון שנכנס עם אשתו קודם י"ט שני ימים מותר מפני ה' [שעיקר שמחה] שעירוב סעודה לחיבת חופה לילה הראשונה הוא ומותר לעשות סעודה ביום טוב לאחרים שכך שנו חז"ל (סוכה כ"ה:): אמר רב אבא בר זבדא אמר רב החתן והשושבינין ובני חופה פטורין מן הסוכה משום ג' דבעי למתרי וליכלו. ג) ושאלתם ביום טוב צריכין אנו לבצוע על שתי ככרות או לא. הו' ידעין שצריכין אנו לבצוע על שתי ככרות ביום טוב כדרך שאנו בוצעין בשבת מה טעם לפי שבשבת עצמה לא נהתיבו בו ישראל לבצוע על שתי ככרות אלא משום מן ובימים טובים נמי כיון שלא ירד מן בשבת בימים טובים מניין תלמוד לוטר שבת לא יהיה בו ביום הכפורים מניין ת"ל שבת לא יהיה בו (ד) ושאלתם יכול אדם לירד לבור ביום טוב להוציא כלי ה' או לא כך שנו חז"ל אך אשר יאכל לכל נפש האי נמי צורך נפש הוא ואנו שואבין מים מתהום שבת אפילו ממקום נמוכה למקום גבוהה.

קנה. ר' שרירא. ו) ושאלתם מי שהיה מהלך בדרך ונודמנו לו שני ימים טובים של פסח או של ראש השנה והוא במדבר והלכה מעליו השוירה ועמד במקומו יום ראשון יש לו התרה להלך ביום טוב שני וירבק בשוירה או לא. כך ראינו אם יש סכנה בשבתו שם מפני היה רעה או צנה או חמה או גדודי לסטים או כיוצא באלו יש לו רשות להלך כדי להגיע אל השוירה ולא ישב בסכנה אלא מעיקרא בעורו ביישוב צריך לחשוב איך ישבות בשבתות וימים טובים ואם חושב ומתהרשין דברים שיש לו תלאה בהן פטור הוא ומהלך ביום טוב מפני הסכנה ואין בכך כלום. ז) ושאלתם מהו ליתן סוס או פרד או חמור בימי הפסח או בימי החג למי שירעה אותן כל ימי החג והוא רוכב עליו והוא עושה בו כל צרכיו כיון שלא בשכירות נותנין ואינו משאיל אותן לעשות בהן מלאכה אלא לרעותן ולשמרן אם עשה בהן מלאכה ה' [אין עליו כלום] ואם רואה אותן ויודע בהן ימחה בהם.

הלכות חולו של מועד.

קנה. ט) רב שר שלום. עיירות שיש בהן ישראל ותלמידים ובעלי תורה ובוצרין ברמים ודורכין גרנות בחילו של מועד כך אמרו חז"ל (מועד קטן י"ב:)

- ח) כג"ל וכ"ח ככ"י. ב) כג"ל וכ"ח כגמ' וכד' בטעות "למחוי כולה".
 ג) כג"ח ס"י קפ"ו וכח"ג ס"י כ"ג והובאה בספרים ודעת הגאון הזכיר ה"ה ס"ל מה' שנת ה' י'.
 ד) כג"ח רס"י קפ"ו, וככ"י כחוב קודק' שלהם זו שם ר' שרירא.
 ה) כג"ח וככ"י סרמא הקוסת "להוציא דל"י".
 ו) דין זה דלס הוא במקום סכנה שמוחר ליתך בשבת ויוצא הובא בכלנו סוף ה' עירובין והוא ע"ס הש"ס בס"י מי שהוציאוהו דף מ"ה.
 ז) כג"ח ס"י כ"ג והובא בגמ' כג"ח כג"ח רב האי ועיין לעיל ס"י ק"ה.
 ח) כג"ל וכן ח"ח בגמ' כג"ל.
 ט) כג"ח ס"י ר"ח ובגמ' כג"ח כג"ח ר"י והחשו בקצור כג"ל ס"י י' ועיין גמ' ס"י י"א ובגמ' ובמרכי ס"י מי שהסך.

אמר אביו נקמינו הלכות מועד כהלכות שבת יש מהן פטור אבל אסור ויש מהן פטור לגמרי כיצד כל מלאכה שאם אין עושה אותה נפסדת מותר לעשותה לכתחילה בחולו של מועד אבל ה' [כיון מלאכתו לעשותה לכתחילה] במועד אפי' מלאכה נפסדת אסור דקא אמרינן ר' ינאי הוה ליה האי פרדוסא מטא למיקטפיה בחולא דמועדא קטפיה עבד על חד תרין לשנה אחרינא שהינא כולי עלמא לפרדיסיהון לחולא דמועדא כיון דהוי ר' ינאי דגרם לחון לאחריני לשהויי לכתחילה אפקריה ר' ינאי לפרדסיה ההוא שתא והנן (שם) מכניס אדם פירותיו מפני הגנבים ושולה פשתנו מן המשרה בשביל שלא יאברו ובלבד שלא יכוין את מלאכתו למועד וכולן אם כווננו מלאכתן במועד יאברו לפיכך הללו שבוצרין ודורכין אם וודאי מגיעין ברמים בחולו של מועד שאם אינם בוצרין ודורכין נפסדין מותר ובהתיר הן בוצרין ודורכין דקאמרינן פרקמטיא האבד מותר ואם מכוונין מהוייבין בית דין להפסיד אותן מהם דקתני יאברו דמאברין מנייהו בעל כרחיהו דקאמרינן בעי מיניה ר' ירמיה מר' זורא כיון מלאכתו במועד ומת מהו לקנוס בנו אחריו ופשט ליה שדה שנתקוצה ז' [בשביעית] תזרע למוצאי שביעית נטייביה או נדויריה לא תזרע למוצאי שביעית ואמר ר' יוסי בר חנינא נקמינן נטייביה ומת בנו זורעה אלמא לדיריה קנסוה רבנן לבריה לא קנסוה רבנן לדיריה מיהא קנסינן ליה בדינא וכן הלכה. ג' ולהביא כלים מבית האומן לצורך המועד וליתן בנדר לצבע או לחייט בחולו של מועד לצורך המועד ולשלום אנשי ביתו אסור כדקאמר' (שם י"ג.) אמר ר' פפא בדיק לן רבא. ד' והא דתנן ואלו כותבין במועד (שם י"ה:) קידושי נשים זהו שטר אירוסין אבל שטר כתובה שטר חוב הוא ואין כותבין אותן במועד וזהו ששנינו אין כותבין שטרי אירוסין ונשואין וכו' (כתובות ק"ב:) ה' [אלא מדעת שניהם]. ו' וששאלתם הא דתנן ואלו כותבין שטרות של רשות מהו ניהו כך פירש מר ר' ז' [צדוק] יצחק גאון ז"ל איגרות כתב וכתוב ריש גלותא לשופט ונותן לו רשות לילך וללמד את ישראל איסור והיתר ולהורות להן דברי תורה ושמו בלשון ארמי פתקא דריאנותא. ח' וששאלתם החייטין והרצענין שהם עניים ומתפרנסין מעמל ידיהם יש להם שיעשו מלאכתן בחולו של מועד או

ה' כ"ל וכ"א כש"ה וכג"ל וכח"כול.

ז' כ"א ככ"י וכש"ס "סחוקוה בשביעית הזרע למוצאי שביעית".

ג' כש"ה ס"י ר"י, וכטנייה גס ס"י קפ"ה וכנמו"מ ס"י ע"ט וס"י ס"ג והנה הדין זה ובע מש"ס סס סאמרו חין מביחין וכ"ס שאין תולכין והנה ענינן זה הובא בא"ז כסס ר' נחמ חס"י שאסור ליטול מן הגוי ב"ט כנגד והוזכר' גם במדכ"י ובה"ג אשרי ס"ק דבילה.

ד' כש"ה ס"י ר"ג, וכש"ס החירו שטר אירוסין ושטר פסיקה שהיא מהנה ובסמ"ק דביאו הכ"י בלוח ס"י הקמ"ה כתב ג"כ שאין לכתוב כחובה מפני שהיא שטר חוב, וכאן דליתו ססכנה הגאון כן. ה' זה הסלוס דברי הש"ס וכ"א כש"ה וככ"י.

ו' כש"ה ס"י ר"י, והובא ג"כ בהלכות ר"י, וכעין ס"י זה אית' גם בכה"ג.

ז' כ"א כש"ה ובה' הרי"ז וגם לפנינו ככ"י וכטעות נדפס ר' יצחק.

ח' כש"ה ס"י רע"ו ובקצור ככ"י ה' חו"ה.

לאו. כך ראינו שאם צריכין להתפרנס ממנו באותן ימי חולו של מועד מאותה מלאכה שעושין מותר להן לעשות (ה) בצנעה ובמרומין אנו שאפי' בפרהסיא נמי מותר מפני שכשטורחין ועושין לצורך המועד הן עושין ולצורך יומן שאפילו במחובר לקרקע שהוא. (ג) [חמור] אסור אם אין לו מה שיאכל מותר דקתני (מ"ק י"ב:) ואם אין לו מה יאכל קוצר ומעמר ודש וזורה ובורר וטוהן ובלבד שלא יודש בפירות... (ג) והלכה כסתם משנה דתנן (שם י"ג:) מוכרי פירות כסות ובלים מוכרין בצנעה לצורך המועד. הציידין והדשושות והגרסות עושין בצנעה לצורך המועד. (ד) וששאלתם הא דתנן אין נושאין נשים במועד דלא כתיב ביה שטחה כלל מותר לישא אשה במועד של פסח או דלמא לא שנא פסח ולא שנא חג כך אנו לומדים מרבותינו ז"ל שאין נושאין נשים בכל המועדים כולן ובכל ימים טובים ובכל חולו של מועד ולא חלקו חכמים ורבותינו בין פסח לחג הסוכות וכן מנהג בשתי ישיבות ולא שמענו שיש בישראל שנושאין נשים בפסח או בחולו של מועד ומי שעושה כן בית דין מלקין אותו.

קנ"ג. ר' האי ר' נטרונאי. (ה) וששאלתם דאין מספידין בראש החדש מהו לומר צידוק הדין. לא שאלתם אם לפני המטה ואם לאחר המטה או לאחר שנקבר המת ותנן (שם כ"ה:) נשים במועד מענות אבל לא מטפחות ר' ישמעאל אומר הסמוכות למטה מטפחות בראשי חדשים בחנוכה ובפורים מענות ומטפחות ובוה ובוה לא מקוננות ומהו בוה ובוה מועד וראשי חדשים וחנוכה ופורים מקוננות ודוקא לפני המת דקתני נקבר המת לא מענות ולא מטפחות וכל שכן שאין מקוננות אי זהו עינוי כולן עונות כאחת קינה אחת מדברת וכולן עונות אחריה הלכך צידוק הדין אם עונין כולן כאחד מותר ואם אחד מדבר והכל עונין אחריו אסור. (ו) וששאלתם אין מועד בפני תלמיד חכם וכל שכן חנוכה ופורים כמאן כך אהז"ל הרוצה לעשות עצמו יחיד עושה ותלמיד עושה אי זהו יחיד כל שראוי למנותו פרנס על הציבור תלמיד כל ששואלין אותו דבר הלכה בתלמודו ואפי' במסכת כלה (תענית י:) והכי קאמרין (קרושין ט"ט:) על מנת שאני תלמיד אין אומרין כשמעון בן עזאי וכשמעון בן זוסא כל ששואלין אותו דבר הלכה בתלמודו ואומרו ואפי' במסכתא דבלה ביון שמצינו בשני מקומות כך למדנו שתלמיד חכם הגון זה.

(ה) כ"ח ע"ה ובכ"י ובד"ץ ובד' בעעות "לצועה". (ג) כ"ח בכ"י ובכ"ה.

(ג) בכ"י ובכ"ה כחוב כחן מה שהשמיט בעל ה' הססוקות: וחוב קאמרינן חובי ליה רב לר' חננאל וכן חובי ליה רבה צ' בר חני' לר' חננאל הלכה' מוכר וכחב כדרכו כדי שרנסחו מוכחן למדנו שהרעעין והחייטין והכובסין ביון שצריכין מיתר לכן לעשות מלאכתן בחו"מ מפני שהם צריכים. (ד) ע"ה סי' רי"ח ובכ"ה האשכול.

(ה) ממה שנסמן בריש החשו' ר' נטרונאי ור' האי נראה שיש מדינים אלו שצריך לר' נטרונאי ויש שהם לר' האי והנה החשו' הראשונה הובאה בש"ה רי"ט ובמור יו"ד סי' ה"ח ובד"ץ ה' אבל בשם ר' משה ועם ראינו שר' האי הזכירה.

(ו) דין זה הביא הרמ"ן גיחה בקיטור בשם ר' משה וגם הרמב"ן הזכירו.

קנה. ר' האי. א) וחייבין בית דין לגזור גזירה שלא יהא אדם עושה מלאכה בחולו של מועד אלא על פי ב"ר שלא מסרם הכתוב אלא להזיל לומר לך איזה יום אסור ואי זה יום מותר אי זה מלאכה אסורה ואי זה מלאכה מותרת.

הלכות חג המצות.

קנט. ר' הילא. ג) וששאלתם שבת שחלה להיות ערב פסח שנהגו אצלכם לבער בערב שבת משום שברות ותתנים ופרשתם מי שאינו נוהג כזה יתחייב או לאו. כך ראינו שכהלכתא אתם עושין ששבת אסור לבער בה חמץ אבל מבערין אותו מלפני השבת ומניחין דבר קצוב כשיעור סעודה של שהרית שבת ואין מבשלין לאכול בשחרית של שבת לא מין חמים ולא מין קמה כדו שלא יהא צריך להדיחו מן הקערות שכיון שאין צריך לאכול בהן למנחה אסור להדיחו אבל מבשל מין דגים וביצים שאין הקעה צריכה. ג) [להדיחה] ואסור להדיחה ולבער חמץ בשבת שכך שנינו (פסחים מ"ט.) ארבעה עשר שחל להיות בשבת מבערין את הכל מלפני השבת ואופה לו מצה מערב שבת וכל שאין עושה כן ומשחה את החמץ בארבעה עשר שחל להיות בשבת עובר משום בל יראה ובל ימצא ועובר על מצות ביעור ועל דברי ה"ל ותקנהא לבטל בלבו שכיון שנכנסה שבת ולא בער אסור לבער בשבת אבל מכטלו בלבו ואסור בהנאתו וכן הלכה.

קס. ר' יהורא. ד) וחלכתא כל איסורין שבתורה בנותן טעם כר' יוחנן ור' שמעון בן לקיש חוץ מטבל ויין נסך וחמץ בזמנו דבטינן במשהו אסור. קסא. ר' נטרונאי. ה) לענין לתיתת חמים בפסח אע"ג דמותר לא בורנין לעבי הארץ.

א) ז"ת סי' רס"ח וכס נחוספו איזה דברים אשר נחשדו מהכ"ל זינן להוספה (ריטוס ז"ק ק"נ).

ב) על מצת החפז רשום לפנינו סס ר' הילאי קן אמה גסס ר' האי כהב כעין זה אקן אלו רואין כי בש"ת ר"ס ז"ג מובא כל השאלה והאחיה חסיפה דעות הגאונים וגם דעת ר' האי והנה בשב"ל הביא ג"כ דעת זלח מר' האי והעיד ממנו שכן נמאל גס לגאונים ועיין בש"ת סי' רנ"ד ובש"ת סוף ה' בדיקה בחים ובחיות. והנה הגאונים הלאונים ר' מתת' ור' גערונאי לא כהבו עוד האי תיקון דתשיירין מזון כי סעודות בחולין ועיין בש"ת ז"ל ובמאור ובמלחמות פסחים פ"ק, ור' הילאי כבר הביא מנהג זה לפנינו, ואפשר שסובר הלכה כר"מ שמבערין את הכל צ"ע משני הדין ראה מדבריו ור' האי סובר דהלכה כחכמים אך משני מנהג וזריכות נוהגין לבער קודם השבת ומשיירין מזון כי סעודות וע"י בש"ת סס ומה שנוגע בשלוג' חימיה אוסין המנהג. ג) כ"ח בש"ת.

ד) בש"ת סי' רע"ב ובג"ל סי' מ"ה ועי' הו' פסחים ל"ח. ה) דעות הגאונים בזה הובאו בר"ץ גיאת ה' פסחים והנה צב"ג החיר הלחמה וכבר אסרה ר' כהן ז"ק ור' האי אמר דמכמה מאות שנה אין לזהרין ולפנינו ראינו דגם ר' גערונאי ח' דאין מורין להחיר וע' בטור אי"ח סי' תי"ג מה שהביא בשם הגאונים.

קסב. ר' הילאי. ה) וכלים של גמי או של קנים או של זמורה או של נצרים שהיה בהם חמץ אין צריכין הגעלה ברותחין אלא שושפן בצונן ומניח בהן מצה ואינו חושש שהללו לא נעשה בהן (ג) כותה ולא דבר שבולעין ממנו ומשום ריחא בעלמא כהרחת מים סגיא וכן כלי עור שנשתמשו בהן מדיחין אותן ומשתמשין בהם בפסה (ג) אבל כלים של גלים ושל אבנים שנשתמש בהן בחמין אסור להשתמש בהן בפסה ואפילו מגעילין ברותחין אסור להשתמש בהן אלא צריך להסיק עליהן בתנור עד שמלבנן באש וכך אנו עושין.

קסג. רב שר שלום. ד) וששאלתם יכול ארם ליקה קמה מן השוק בשביל הפסה בשעת הדחק ויוצא בו ידי חובת מצה או לא. כך ראינו שבשעת הדחק מותר משום דאתחוקי איסורא לא מחזקינן ויוצא בו ידי חובתו אבל לכתחילה כתיב ושמרתם את המצות בעיני שימור מתחלה ועד סוף. ה) וקדירות של כל השנה כולה בפסה קיימא לן כשמואל דאמר (שם ל.) לא ישברו אלא לישחו להו. ו) [ער] אחר הפסה ועבדו בהו במינן ושלא במינן והל' כשמואל דבי אמרין הל' כרב באיסור' היכי דשבוקא פלוגת' דרב ושמואל בהתמא הכא פסיקא הלכתא דלא כרב דאמר רבי הלכתא חמץ בזמנו בין במינן ובין שלא במינן אסור במשהו כרב ושלא בזמנו מותר ומאי ניהו בגון קדירות אלו בין במינן בין שלא במינן מותר כרי שמעון.

קסד. ר' שרירא. ז) ואסור לבשר לחולה או לחיה בפסה תבשיל של קמה על גבי רותחין אלא אם יאמרו בקיאיין ח) שאם יאכלו מצה באין לירי סכנת נפשות ואע"פ שאמרו חז"ל (שם ל"ט:) הל"ט שחלשו ברותחין אינו בא לירי חימוץ ומגלשין על גבי קמה היא החליטה והרותחין רתיחה עזה הן המוגלשין ולשון גילוש מליגת שער וצמר כן הטלאים ומן הגדירים אין אנו סומכין על זאת לעשות מעשה שאין אנו יודעין איך ישתמר שלא יבוא לירי חימוץ ולא שמעינן בשתי ישיבות מי שהתיר לעשות כן אלא על פי בקיאיין שאומרין כי אין לו לזה רפואה אלא בזה ואם אינו אוכל אותו מסתכן וצריך שיאכל מיד ואין משירין ממנו כלום.

א) דין שני של הלכה זאת דכלי גללים ככלי חרס דמיין הובא בטור א"ח סי' תנ"א בשם ר' האי' ואולי כל החשי' משמו והנה בכלים העשויים מגמי ומקנה כבר הביא ב"ח משם סי' האורה דאין צריכין הגעלה, ומה שאמר הגי' שאין חושש שמה נשתמש בו חמץ רוחה כבר הביא גם הרשב"א כן לענין כלי זכוכית והובא' תשו' בכ"י בס"י הג"ל. ב) אולי ל"ל רוחה.

ג) דין זה הובא בש"ס סי' רס"ג ושם הובא גם דעה ר' יהודאי והוא גם בבה"ט להחיר כלי גללים בהגעלה, ודעה הגאונים לאסור ולהחיר הובאו בה' הרי"ך ג', ושם גם שפיר בבה"ט בורמי דגללי.

ד) ב"ח רס"ג וע"פ סי' נ"ה והובאה בה' הרי"ך בשם ר' שר שלום וע"י בטור א"ח סי' תנ"א.

ה) העיד הרי"ך ג' בהלכותיו דכולנו דשוות' פסיק כשמואל דקאי כד"ב, וכ"ס הרי"ף, וכאן אנו רואין שפסק הגי' כן. ו) כ"ל וכ"ס בכ"י.

ז) ב"ח סי' רס"ט ובס"א שם סי' נ"ו ודין זה הובא גם בשם ר' האי' שם סי' נ"ו וכן הובא משמו בה' הרי"ך ג' וע"י טור א"ח סי' תס"א. ח) כ"ס בכ"י ובדפוס בקיאיין אנו שאם וכ"י.

קסד. ר' נטרונאי. (ח) וששאלתם מקום שאין יין מצוי כל עיקר לא בקרוב מקום ולא ברהוק מקום והגיע לילי פסחים כיצד יעשה מצות ד' כוסות הלל והגדה וכול לאמרן על דבש או על שכר תמרים ותאנים או על שאר מיני שכר ואם עבר לילה הראשונה ושני של פסח לאחר מכן וכול לקיים מצות ארבעה כוסות לומר הגדה והלל ולספר יציאת מצרים כדרך שאומרין בשני לילות הללו ויש תשלומין לדבר או אין תשלומין לדבר ואם יש תשלומין לדבר כל שבעה ותו לא או אפילו לאחר שבעה. כך ראינו שדבש וכל מיני שכר אסור לומר שירה עליהם שהלכה הווחת היא שאין אימרים שירה אלא על היין (ברכות ל"ה). אבל יש תקנה להביא ענבים יבשות קודם לכן ושורה אותם במים ואומר עליהן שירה והגדה ואם אין תקנה כל עיקר לא יין ולא אף צמקים לשרות במים סודר הלל והגדה על פה מן מה נשתנה עד הלמיש למעינינו מים. (ג) וחותרם ומברך המוציא ולאכול מצה וגומר סעודתו אבל ודאי להשלים מצות ארבעה כוסות כיון שעבר המשה עשר וששה עשר בניסן אין לו תקנה ואין לו תשלומין לעולם ואין צריך לומר לימים רבים ואין לו לפרוע מצות ארבעה כוסות ואם עשה כן אפילו בשבעה עשר בניסן מוציא שם שמים לבטלה הוא והיוב מלקות שלא מצינו שיש תשלומין אלא לקרבן פסח בלבד. (ג) [לאנוס] ולטמא ולמי שהיה בדרך רחוקה בלבד אבל מצות ארבעה כוסות והלל והגדה מצותן בזמן ואם עבר זמן עבר. (ד) ולעשות מלאכה בערבי פסחים הלכה כר' מאיר דאמר מקום שנהגו לעשות מלאכה בערבי פסחים עד חצות עושין ומקום שלא נהגו לעשות אין עושין.

קסו. ר' יוסף גאון. (ה) והלכת' כל שבעת ימי הפסח אין לשין אלא כשיעור הלה שהוא ארבעים ושלוש ביצים שלא יבוא לירי המין. (ו) וששאלתם מי שיש לו אורחין הרבה ואין לו מי שיאפה לו כל הפת מהו שיביא אופה גוי ויאפה פת שלו ויעמוד ישראל על ראשו ויסיק לו את התנור וישראל אינו זו מעל ראשו וישראל הוא לש כל העיסה כולה כשיעור הו"ל מותר או אסור כך ראינו בפסח אסור דלטא פשע ישראל ולא סיים בלישה שפיר וגוי לאו בר חיובא הוא ואתי לירי הימין אבל בשאר ימות השנה כי קאי ישראל עליה שפיר דמי.

(ח) ק"ה מן החמ"ה הובא בש"ח סי' קי"ז דנדיעבד נופלין יין צימוקים לדי' כוסות וק"ה מן החמ"ה לענין דאם אין לו יין סודר ההגדה והלל על הסף הובא משם ר' נטרונאי בטור או"ח סי' הפ"ג והנה הדין הראשון הובא גם בח"ג סי' ל"ה והוזכר בח"ה הי' ליל הספח סי' ו' ובמנהיג הי' פסח סי' ז"ב ובש"ב"ל הי' פסח וסיפת הגאונים ודעתם דלריך קיפוא צמקוס הובא בהרי"ף גי' ר"ה קידוש. (ג) כ"ל וכ"ל בטור ובכ"י וכד' בטעות „וסוהסי“.

(ג) כ"ל בכ"י. (ד) בש"ח סי' רע"ד.

(ה) הובא בש"ג. (ו) בש"ח סי' רנ"ה, הנה ר' יוסף גאון אסר לאכול אותה מנה שאלה גוי וישראל ע"ג ובשאלות איחא וכן דעה ר' כהן דקד שמוחר לאכלה בפסח אכן אינו יול"ה בה בליה סא' וכ' האי' אמר דאף שמוחר לאוכלה בעלי מעשה מוגעים עמ"ג כנאונים המחמירין ואין אוכלים ודבריהם הובאו בחרכ"ה בה' הרי"ף ג' ודברי ר' האי' גם בטור או"ח סי' ח"ס.

קסז. ר' יהודאי. ה) והני מאני דקוניא לענין חמץ בפסח ולענין בישולי גוים דתשמישן בתמין הלכתא כמרימר (ע"ז ל"ג): דבין הורא בין אוכמא בין ירוקא בין אית בהו קרטופני בין לית בהו קרטופני אסור אלמא בכלי חרס דמי אבל לענין יין נסך דתשמישו בצונן הוא הלכתא כרב זבד דהורא ואוכמא שרי ירוקא אסור משום דמצרף ואי אית בהו קרטופני כוליהו אסור.

קסח. רב כהן צדק. ג) מהו לברך בפסח על שלימה או על פרוסה. צריך לבצוע על פרוסה והיא בתוך שלימה דאמר רב פפא (ברכות ל"ט): הבל מודים בפסח שמניה פרוסה בתוך שלימה ובצוע מאי טעמא לחם עוני כתיב אלמא צריך לבצוע על שתייהם.

קסט. ר' נטרונאי. ג) וששאלתם מי פירות אין מהמיצין כך ראינו דקא אמור רבנן (פסחים ט'). מי פירות אין מהמיצין הלכה היא שאם לש את העיסה בשמן או בדבש או ביון ולא הטיל בה מים כל עיקר אין צריך שימור ולא שיעור מפני שאין מהמיצין אבל אם הטיל בה מים בשמן או בדבש או ביון ולש בהן את העיסה כמו שלש אותן במים לבד דומה וצריך הבצק שימור וצריך שיעור וצריך שלש נשים להתעסק בו וכן הלכה.

קע. ר' נחשוץ. ד) וששאלתם אשה לא תלוש אלא במים שלנו כיון שמשום חמץ הוא המים הגרופין ממהרים להתמיץ אין שינוי בין ליל ראשון לשאר ימות הפסח שהרי איסור חמץ נוהג כל שבעה.

הלכות ראש השנה.

קעא. רב נטרונאי. ה) והלכתא בראש השנה כשתוקעין לברך לשמוע קול שופר וכן מנהג כל בני ישיבה.

קעב. רב יהודאי. ו) שופר שנסרק במשהו וסתמו שלא במינו אם מעכב את התקיעה פסול וכי קאמרינן אם אינו מעכב את התקיעה כעור במשהו אבל שפי בנשתתיר רובו פסול דעבדינן ביתרו לישאני דר' נתן (ראש השנה כ"ז): לחומרא במינו כשר והוא שנשתתיר בו רובו שלא במינו פסול אע"ג דנשתתיר רובו.

ה) בש"ה ס"י דס"ג ובשינוי דס"ג ס"י כ"ח וכבר העיר הר"י שהגאונים פסקו לחסור כלי מאני דקוני' והקשה על הכה"ג בזה.

ב) בש"ה הובאה בשם שאלה קמייכו סוף ס"י דס"ז ובכ"י הוא שאלה בשני ענמה.

ג) בש"ה ס"י דס"ע ועוד ס"י ק"ץ וס"י דס"ד, והנה דעת ר' סקן דק הוזכרה בר"י גיאה ובש"ה"ל.

ד) בש"ה דס"ח וגם שם רשום בסופה ר' נחשוץ וב"ה בכ"י ונכפלה בש"ה ס"י ק' וכענינה איהא גם בש"י ג"ח וגם בכה"ג פסק לחסור המנה שנילושה במים שלא לנו באכילה ובא"ח ה' חמץ ס"י ק' הביא שכל הגאונים הסכימו קן.

ה) בר"י גיאה ראש ה' ר"ה הביא בשם ס"ע הניכסא לתקוע ולמני בהיא טעיה סופר וכ"כ ר' הא"י ש"ל לשמוע קול, וכן נוס' ר' נענואי לפנינו, ועל הנוסח 'לשמוע בקול', ע"כ ב"חק ידן, והנה מנהיג ר"ה ס"י ה' הביא בשם ר' הא"י לשמוע בקול וע' לקמן ס"י קע"ב.

ו) בכה"ג ובג"ל ס"י מ"ה ועיין בהלכות ר"י גיאה ובעור א"ח ס"י הקס"ו.

קעגן רב שרירא. ה) והלכתא התוקע בזמן שהצבור יושבין ומברך קודם תקיעה הוא התוקע על סדר ברכות כשהם עומדין ואין צריך ברכה ואם נאנס הראשון ולא יכול לתקוע על הברכות ובא אחר לתוקען כיון שבירך הראשון אין השני צריך לברך לפי שאינו מברך אשר קדשנו במצותיו וצונו לתקוע בקול שופר אלא לשמוע בקול שופר וכיון ששמע את הברכה שבירך הראשון מיושב כבר יצא רוא ובל העם ידו ברכה ואין צריך להזיז ולברך ב).

הלכות צום בפור.

קעד. רב נטרונאי. ג) וששאלתם להטמין תבשיל מערב יום הכפורים למוצאי יום הכפורים למה הוצרך לכך בשלמא להטמין לשבת דקא בעי ד) מאכל תבשיל אלא למוצאי יום הכפורים. ה) ויעשה כל צרכיו אבל איסור אין בו והעושה אין מטהין בו ואין מונעין אותו. ו) ולענין רהיצה כך ראינו שכל רהיצה שאסרו חכמים באבל כולן בשל חסן הן ואבל שחל להיות שלישי שלו ערב יום הכפורים אסור בטבילה מפני שאין אבלות שלו פוקעת אלא בשקיעת החמה וכיון ששקעה חמה חל יום הכפורים ואסור בהיצה ואפילו בזמן וטבילת יום הכפורים רשות הוא ולא שהייבין ישראל בטבילה אלא נקות בעלמא. ז) וששאלתם יום הכפורים שאסור בסיכה מהו לסיך מבערב כך ראינו אין צורך לומר סיכה דקיל איסורה אלא אפילו עינויין שענשן קשה ויש בט ברת אין איסורן אלא עד שיכנס יום הכפורים עצמו הלכך ח) [חמשה] דברים אלו שחן ששה שנאמר בהן עינוי אם עשאן מבעוד יום של תשיעי כולן מותרין ובלבד שיעשה כמו שא' הו"ל (יוטא פ"א:) כל מקום שנאמר שבות מוסיפין מחול על הקדש.

קעה. ר' פלמוני. ט) והלכתא כמאן דאמר (שם ע"ח:) חמלך והכלה לא ירחצו את ידיהם והחיה לא תנעול את הסנדל.

קעו. רב כהן צדקי. י) ובי שמבקש לקנח ביום הכפורים במים אם איסטנים הוא ואין רעתו מיושבת עליו בכל השנה בולה עד שמקנח במים וכל שכן ביום הכפורים שצריך לקנח ולטהר את עצמו ביותר וקנח אבל כל אדם לא שך אמרו הו"ל (פסחים נ"ד:) אמר ר' אלעזר אסור לאדם שישור אפילו

ה) לפינוי דסוס ר' שרירא ובש"ה לא נכנס שם הנאון חסן כד"ו הובאה בשם ר' הלוי וחלוי משניהם ינחה. ב) גם כד"ו ס"ס כהן החסו, ובש"ה כהוב ע"ד ס"ס לא היה שם בשעה שבך הראשון וכל לתקוע מברך בלחה, וקדוב לזה כהוב כד"ו משמיה דנפשיה.
 ג) הובא כד"ו ג' ובשכ"ה ובמנהיג לוב כסור ס"י מיו ובסור חו"ח חר"ע והנה ר' עמרם חסר ור' נחמן חסיר כדבר ר' נטרונאי לפינוי וכן ר' ש"י חסיר ועיין בגמ"מ ס"י ס"ג חשו גדולה בענין זה. ד) כד"ו "מיכל תבשיל". ה) כד"ו כהוב חול למה הוצרך להטמין מעוה"ב יטמין למוצאי יוה"כ ויעשה כל צרכיו כיו וע' בגמ"מ.
 ו) בש"ה ס"י ס"ח ובכ"ז ח"ג שער ד' ס"י ג' והובא בחמ"ס דע"ס.
 ז) בש"ה ס"י ס"ב ובג"ק ס"י ל"ח. ח) כז"ל וכ"ל בג"ק.
 ט) ססק כחמ"ס והר"ן העיד דכנן קשיבי פסקו כן ועיין בב"י בחו"מ ס"י חר"ג.
 י) בש"ה ס"י רנ"ח והובאו הדברים בשם גאון בסור חו"ח ס"י חר"ג.

אצבע קמנה במים בתשעה באב כדרך שאסור לשור ביום הכפורים. (ח) והרואה קרי ביום הכפורים חייב לטבול מקל וחומר ומה מיט וצואה שאינן אלא מאוס רוחץ כדרכו מהן שכבת זרע שנאמר בה ואיש כי תצא ממנו ושמא לא כל שכן שחייב לטבול וכן בשאר ימות השנה יטבול משום נקיות ומפני קידוש השם בפני גוים.

קעז. ר' הילאי. (ג) וששאלתם יכול אדם ליכנס לבית הרש או לבית שכור בחולו של מועד אם יכול לפנות כליו מבית לבית. כך שנו חז"ל אסור לעשות מלאכה או משא או מהן בחולו של מועד אלא לצורך המועד ומי שמבקש ליכנס לבית הרש לדור או לבית שכור בחולו של מועד סותר שאינו מלאכה ולא משא ומתן.

הלבנות סוכה ולולב והדס וערבה.

קעה. ר' שרירא. (ג) וששאלתם מקומנו אין שם מצוי לא לולב ולא הדס ולא אתרוג ואנו שוכרין מי שיביא אותנו ממהלך שמונה ימים ואין באותו מקום לולב אלא דבר מועט ומביאין לנו שני לולבין או שלשה בדמים ובשמביאין אותן אנו גובין להן מה שקנו אותן ושכירותן מכל אחד ואחד ונוטלו חוץ הכנסת בידו בשעת ההלל ומברך עליו ונותנו לזקנים ומברכין עליו ונוטל אותו כל אחד ואחד מיד חברו עד שמברכין עליו כל הקהל יצאו ידי חובתן או לא. ודאי בשאר ימות החג מיום השני והלאה יצאו ידי חובתן באותו לולב אבל ביום ראשון של חג (ד) אין אדם יוצא בלולבו של חברו אלא אם כן נותנו לו במתנה ותנן מלמדן אותו לומר כל מי שיגיע לולבי בידו הרי הוא לו במתנה וכך ראוי שיעשו להיות (ה) קונין הלולבין לאחר מן הצבור או שיקח מן ממונו או שיהגנו את הדמים ואת השבר לחוץ הכנסת במתנה והוא יקנה לעצמו וביום טוב ראשון יתנהו במתנה לאחר מן הזקנים וכל אחד ואחד יתנהו לאחר במתנה עד שיבוא לידי כולן ויוצא בו כל אחד ואחד ידי חובתו ובכך אתם יוצאים ידי חובתכם.

קעט. ר' שר שלום. (ו) והנוטל לולב כיון שמברך על נטילת לולב לאלתר מגביהו מוליק ומביא מעלה ומוריד [וכן בהודו ליי] וכן באנא יי' הושיעה נא ובשני מקומות צריך לנענעו אחת בשעה שמברך ואחת בשעת ההלל.

(א) כשה"ש שם והפסק אית' גם כשה"ג.

(ב) כוונתו מ"ק י"ג. כאשר הסגוי אם הוא אינו נזכר המועד ונראה שהגאון אמר ככל ענין אף מבית אחרים לבית שלו ולא כהירושלמי.

(ג) הובא בטור או"ח סי' תרכ"ח ובקיצור כשה"ש סי' ש"ג.

(ד) בטור הובא כשה"ל: אבל ביום א' נזכר כל אחד לולב שלו וכפי' אית': נזכר אדם שיסיה לולב שלו שאינו שאלו כדו שז"ל בו ומה' אין אדם יוצא בלולבו של חברו וכי'.

(ה) כפי' להיות קנין קניין וכי'.

(ו) ש"ת ש"ד, והנה שם נחסרו הדברים וכן בהודו לה' אכן כפי' אין פלוגתא בסוכה ל"ז. ועל ענין הנינוע ע' כשה"ט ובטור או"ח סי' תרכ"ח.

קפ. ה' שרירא. ח) וששאלתם מה הפרש בין מנהג נביאים ליסוד נביאים כך פירושה יסוד נביאים שתקנו לכל ישראל לעשות כן ויסרוהו להם ומנהג נביאים שנהגו לעשות כך מבלי תיקון ויסוד.

קפא. ר' נטרונאי. ג) וששאלתם הוטם של אתרוג באיזה מקום הוא הוטמו זהו חודו שהוא ראשו של אתרוג היבא דעלתה בו חזוית אפי' כל דהוא הוה ליה כמנומר ופסול והיבא דנמלה. ג) [פטמתו] ביום ראשון פסולה מכאן ואילך כשרה. ד) אנשי מורה אינן טוענין הדם בשבת ובני ארץ ישראל טוענין הדם בשבת שנאמר ולקחתם לכם אפי' בשבת. ה) והדם של לולב אם יוכל לעשותו כולו מן העבות מצוה מן המיבחר ואם אינו מוצא אלא שלשה הדסין עבות ממלא אורו בהדם שומה ושפיר דאמי.

קפב. רב עמרם. ו) ושיעור הדם וערבה שלשה טפחים ושלשה הומשי טפה דהלכתא כר' טרפון דאמר (סוכה ל"ב:) באמה בת חמשה טפחים ולולב חמשה טפחים חסר הומש טפה לבר מהוציח. ז) וקיימא לן כר' ישמעאל דאמר (שם ל"ד:) שלשה הדסין ושתי ערבות ולולב אחד ואתרוג אחד ואפילו שנים קטומין ואחד שאינו קטום ועבשיו נהגו במקומנו במתיבתא כמה דורות שלא לפחות מששים ושמונה בדין ח) [מנין] לולב.

קפג. רב נטרונאי. ט) וששאלתם הי ניהו קינופת והי ניהו נקליטין קינופת ארבעה עמודים מעמידין אותן בארבע י' (פנות) [דפנות] המטה כיון שטמה מונחת בתוך הסוכה ופורס על קינופת שלה שהן גבוהין יותר מעשרה טפחים נעשית כסוכה בתוך סוכה ופסולה אבל נקליטין קבועין הן במטה ושנים הן אחד מכאן ואחד מכאן ואם פורס עליהן סדין דומה לאוחל ואע"פ שקבועין בו כיון שאין גבוהין עשרה טפחין מן המטה כשרה. יא) וששאלתם מותר לפרוש סדין על הסוכה מפני החמה כך ראינו שאסור לעשות כן דתניא בהדיא (שם י.) פרש עליה סדין מפני החמה או תחתיה מפני הנשר פסולה וכן הלכה.

ח) בש"ה סי' ס"ז בסוף הסי' ושם נסמן ר' סכילא והנה יש תשו' אחרת בענין זה והיא כס' בראש הסי' ובכ"י רש"י על זאת התשו' הראשונה שם "רישן ו' תפני".

ג) בש"ה סי' ס"ג. ג) כ"א שם. ובנדפס היהא "סגימחוי".

ד) עיין בחילוף מנהגים סי' נ"א והובא במנהגי סוכה סי' כ"ט.

ה) כ"ז בראיות מן ה"ס, ועיין במנהגי לולב סי' י"ח וסי' י"ט שהביא דין דג' עבות מרי נטרונאי ועיין עוד בעטור.

ו) ש"ה סי' ס"ב חכן עיין ח"ח לולב סי' ה' שהביא שם רוב הגאונים דבהדס סני צב' טפחים וחצי והלולב צב"ט ומחלה. ז) שם בש"ה ובד' "מהויח" ח) כ"א בש"ה.

ט) ככילה נרדף לפסול סו"ה נג ונוכה י' בנקליטין דקבועי עפי הכל תלוי בגובה י' וקינופת דקבועי עפי חס יש להם נג או גבוהין י' פסולה, והנה סתם קינופת יש להן גובה י' וסתם נקליטין אינן גבוהין י'; ואחרי דסתם נקליטין אינן גבוהין י' נקמה המשנה דכשרה וכ"ס בגאון, ובקינופת סתם י' פסולה, ועי' בחידושי הרשב"א ובדין, ואפשר שסובר הגאון דאף בקינופת הגב אינו מעלה ומוריד ותלי' אך בגובה י' וכן הביא היה פ"ה מוסכה הי' כ"ג בשם הגאונים ועי' ל"מ שם. י) כ"א בכ"י ועי' ברש"י סוכה י': ובערוך ערך נקלט. יא) ש"ה סי' ע"א ועי' שם סי' סכ"א.

והלכתא כמאן דאמר (שם כ"ה:) התן ושושבינן וכל בני חיפה פטורין מן הסוכה. קפ"ד. מר רב צמח. (ג) ולברך לישב בסוכה אע"פ שנכנס אין צריך לברך ביון שאין לה קביעה אלא בישיבה בסעודה בשיש קידוש וכוס וסעודה לפניו סודרין על הכיס דאיתמר (שם ג"ו.) רב אמר סוכה ואח"כ זמן וזמן על כוס של קידוש היום הוא סודרו. (ג) והא דתנן (שם י"ז.) הרחיק את הסיכך מן הדפנות שלשה טפחים פסולה ולא כך היא שמעתא. (ד) [לא יהא סיכך גבוה מן הדפנות ג' טפחים] דאם בן קשיא גוד אסיק. (ה) מחיצתא השתא היכא דגבוהה סוכה עשר אמות ודופן הרא מדפנותיה אין גבוה אלא עשרה טפחין רואין אותה כאלו היא רבוקה מן הסכך ואמרינן גוד אסיק מחיצתא אלא האי מרחיק את הסיכך מן הדופן בשוין לדופן כגון שהיה גנה של סוכה ארבע אמות ועשה סיכך ארבע אמות הסך שלשה טפחים דומיא דסכך פסול דאזיר פוסל במיעוט שלשה טפחים סכך פסול פוסל בארבעה כגון בנגידים. (ו) או כלים או נסרים שיש בהן רוחב ארבעה טפחים פוסל בארבעה. (ז) והלכתא סיככה בעניני פשתן פסולה. (ח) בהוצני פשתן כשרה ופירש עניני פשתן שנגמרה מלאכתו ויעשו כמין קליעה לפיכך פסולה דנעשה כמי שסיככה בכלים ובדבר המקבל טומאה הוצני פשתן. (ט) [עקור] שעדיין לא שראום במשרה שדומה לקש בעלמא.

קפ"ה. ר' יוסף גאון. (י) והלכתא סוכה צריכה שתי דפנות כהלכתן ושלישית אפילו טפה וצריכה צורת פתח ואם מפיש בדפנות כמה שהוא מפיש שפיר דאמי אבל בציר מהבי לא.

קפ"ו. ר' נטרונאי. (יא) וששאלתם על הא דתנן (שם ט"ז:) המשלשל דפנות מלמעלה למטה כתנא קמא או כר' יוסי כך ראינו שהלכה כחכמים ואין הלכה כר' יוסי הרא דיתיר ורבים הלכה כרבים ועיר מדאמר רב הסרא אמר אבימי מחצלת ארבעה ומשהו. (יב) מתרת בסוכה כשים דופן.

הלכות מגילה וספר תורה.

קפ"ז. רב נטרונאי. (יג) שליה צבור הקורא מגלת אסתר בקהל צריך לסודרה באחת מפני שהיא כאגרת. אבל בגשיטה אחת אינו צריך לאומרה אלא עשרת בני המן ועשרת. (יד) הלכך אין מפסיקין בין פסיק לפסוק והרשות בידו

- (א) שם בשניה. (ב) שיה שפ"ו ועיין מנהיג סיכה סי' ג' ובא"ח שם סי' ל"ט.
- (ג) שיה סי' שפ"ו והובא בר"י"ן בשם ר' האי. (ד) כ"ח בכ"י ועי' רש"י שם במגילה.
- (ה) נדפוס אחד, ותקתי ע"פ הכ"י. (ו) בכ"י ובש"ה "אובלוס". (ז) שם בש"ה.
- (ח) כ"ח בכ"י ובש"ה ובד" קיני, ומשמע דחרו ולא דייק הו"מ קרי ליה והגאון לת פסיק האי ססיק' דשים לקולא ועי' בר"י"ן. (ט) כ"ח בש"ה ובכ"י. (י) בש"ה סי' ש"ח.
- (יא) בש"ה סי' ט"כ והובא ג"כ בשם ר' נטרונאי בעיטור חבן איחא שם בשם ר"ם דהלכה כר' יוסי. (יב) כ"ח בש"ה ובכ"י ובדפוס "מורחה".
- (יג) כל התאוי הובאה בעור חזיה סי' הר"ן מ"ז נחן, חבן נראה שטעה סופר הוא ונ"ל לר"ע (ל"ז נטרונאי) ומשמע הובאו רוב הדברים בש"ה ה' מגלה סי' י"ח.
- (יד) בעור: הלכך אם מפסיק בין פסוק לפסוק הרשות בידו, ובא"ח: הלכך אם מפסיק בין פסוק לפסוק אין בכך כלום.

ואין בכך כלום ואם מגיע נמי נשימה באמצע פסוק אין מחיובין אותו לומר פסוק כולו בנשימה אי ואם פסק באמצע הפסוק משום נשימה מותר ואין בכך כלום ושיעורו בין פסוק לפסוק בין באמצע פסוק כרי נשימה בלבד. (6) ושורר התפר שאמרנו בראש יריעה ובסוף יריעה ואי אפשר לומר באמצע יריעה וכן הלכה. (3) והא דאמר רב (מגלה ה.) מגלה בזמנה ביתד שלא בזמנה בעשרה ורב אסי אמר בין בזמנה ובין שלא בזמנה בעשרה, כך ראינו שאע"פ שאמרנו חז"ל הוה עוברא וחש ליה רב להא דרב אסי הלכה למעשה שלמדנו רז"ל. ומנהג בשתי ישיבות כרב שאפי' יחיד קורא אותה בזמנה ומברך עליה לפניה ולאחריה. (ג) וששאלתם זמנה ושלא בזמנה איזהו זמנה ארבעה עשר וחמשה עשר ושלא בזמנה אחר עשר ושנים עשר ושלושה עשר ואעפי' ששנינו מגילה נקראת וכו' (שם ב.) ההוא תקנתא הוא דקאמרין אבל שמחה לא תהא נהגת אלא בזמנה אלמא זמנה ארבעה עשר וחמשה עשר ושלא בזמנה אחר עשר ושנים ושלושה עשר. (ד) וששאלתם הקורא את המגלה בדרך וקורא כספ' תורה או דלמא פושטה כאגרת עד שיקרא את כולה הוה יודעין שבשתי ישיבות ובבית רבינו שבבבל ובכל מקומות ישראל בדרך וקורא כספר תורה וכן מנהג. (ה) וששאלתם לענין מגלה למאי הלכתא נקראת אגרת ולענין מאי נקראת ספר מה טעם יש בדבר כך פירשו חז"ל (שם י"ט.) נקראת ספר שאם הפריה בפשתן פסולה מפני שהתורה תפארה צריך לתפרן בגידין ושמו. (ו) אלעקב בלשון ערביים ומגילה אם תפרה בחוטי פשתן פסולה לקרות בה בצבור ולברך עליה ואם הטיל בכל הפרש בין יריעה ליריעה ששה חכי גידין של עקב כשרה ומהו חכי גידין שלשה מחמין מכנים מהם ומוציאה שלשה פעמים בגיד אעפי' שתופר את היריעה בחוטי פשתן מבשירות אותה אותן שלשה חכי עקב וכשרה.

(א) נובע מן הא דמגלה י"ט: ועי' בהוס' כס. ואפשר ספי' ומחו ליה אמוח' הוא הוספה מן הסגולאים כלומר שהלאו ארשם היריעה ופירשו כצדאש (ובסוף) נריך הכיור ולא באמצע ועיין סי' למסי' סופרים פ"ב הערה כ"ו.

(ב) דין זה הובא בשם ר' האי' בבה"ל אכן צמידול ר"ע פסק דיחיד הקורא אינו מברך, וכן בבה"ג וכן הובא בשם מקצה גאונים באותה מגלה סי' כ"ד ועיין במרדכי סי'ק דמגלה כהנב ק"ן בשם ר"ג ובג"ק סי' קל"ד פסק ר' משולם ק"ן ועיין לקמן סי' ק"ז הערה ז'.

(ג) כבר כתב הר"ן בסי'ק דמגלה דיש מפרשין האי' דשלא בזמנה יום הכניסה ודחה דכניסה זכאן דאינו שהגוף כ' ק"ן ואפשר שאף שבימי רב בעלה התקנה דיום הכניסה קרי רב י"ח י"ב וי"ג בלא בזמנה כיון שהחנאים הראשונים קראוהו ק"ן.

(ד) הובא בבה"ל בשם ר' נחמ וכן ברי"ף בשם ר"ג בן פלטי' ובמהניג' מגלה סי' י"ב בשם ר' נחן (אולי ר"ג-ר' נטרונאי) ומשם ר' נטרונאי במור' או"ח סי' הר"ן והובא גם בשם גאון בא"ח סס סי' י"ט, אולם פטוה ר"ע ז"ל האי' הובאו גם שבוכך המגלה כהנרה.

(ה) סי' משולשין דמגלה י"ט עיין במ"ף ובמרדכי ופי' הגאונים אשר לפנינו שגריך הג' הפיורה בכניסה ובניחה ששם ונדאש ועל מה שפי' חכי גידין עיין מה שהביא בא"ח מגלה סי' י"ד בשם ספר העה"ס.

(ו) בל"ע חומין דקון הנעשין מגידין.

קפח. רב עמרם. ח) והא דאמרי' (שם ל"ב.) מוטב תגלל המטפחת ואל יגלל ספר תורה משום דאמרי רבנן כל האוחז ספר תורה ערום נקבר ערום אלא גוללו במטפחת שלו.

קפמ. רב האי. ז) ספר תורה המנוקד אין קורין בו בצבור ואעפ"י שגד הנקודות שבו.

קצ. רב נטרונאי. ג) וששאלתם יריעות שלנו וקלף שלנו בעוברין

בסיד כשרות או פסולות כך ראינו קלף כיון שעיברו לשמה אעפ"י שלא עיברו בצואת הכלבים ובעפצי כשר אבל יריעות צריכות עיבוד לשמן וצריכות עפצי.

ד) וששאלתם כמה שימין צריך לעשות בכל דף ודף של ספר תורה, כך ראינו שמצוה מן המוכהר לעשות בכל דף ודף ארבעים ושנים שישים ואין לפחות מהן. ושיעור זה נהגו החכמים והסופרים הדרוזין הראשונים והסמיכוחו על טעם ברור ארבעים כנגד ארבעים יום שנתנה תורה בהם ושנים כנגד שתי הלוחות

ה) וספר תורה שאין בו תגין מותר לקרות בו ואין תגין פוסלין אבל העושה תגין הרי זה משובח וכל שכן שבע אותיות שצריכות שלשה שלשה תגין ואלו הן שעטני גץ סימן ואם אין עושה להם תגין אין פסלה. ו) ופתוחות וסתומות יש להן מקומות כל אחת במקומה ואין לשנות ולעשות סתומה פתוחה ופתוחה סתומה. ז) ואזהרות שפרשתם לפני תלמיד חכם ובצבור שכולו תלמידי חכמים אין אומרים מה טעם כיון שכל ימיחם עסוקין בתורה ורגילין בה הרי כבר עסוקין בכל מצוה שבתורה וזוכרין אותה אבל שאר ישראל כיון שאין רגילין

ח) נראה שהגאון מפרש האי דר' ינאי מוטב מוטב על הא דא' ר' יוחנן שאסוק לאח הס"ת ערום אמר ר' ינאי ג"כ דין זה בגלילת ס"ת. אלא יאחו הס"ת ערום כשגולל אלא גוללו עם המטפחה ביחד וידו על המטפחה ועי' ס' רש"י ור"ן בזה והנה הרמב"ם לא הביא האי דר' ינאי ואפשר דסבר כמו הגאון בס' המימרא.

ז) הובא באשכול ובר' ירוחם בשם רב האי וסב הביא כך הלכה דס"ת מנוקד אין קורין מהוד בריהא יטבה, ואולי הוא היה מקור להאי דמס' פוסקים סיג ה"ג, והטעם דאף אם גרד הנקודות לא יקרא משום דאם כתב כן הסופר לא היה לשמה ממש. כסס שנתנה מסיני ואולי הוי ענין מנוקד ברובו כיון שגרר כל כך שכל סה"ת היה מנוקד עיין ב"י טור י"ד סימן רע"ד שהביא החצונות לרמב"ן ס' רל"ח, ובהצננות נודע ביהודה מ"ק ס' ע"ד.

ג) בהשו' לגאון שהובאה באשכול ובטור י"ד ס' רע"א מסיים ג"כ שבדק (קלף) סומקין על הרין דר' משה ג' אין להחיר המטובדין בסיד אבל בגייל (יריעה) צריך עיבוד בעפצים והנה מוכח מהשו' שלפנינו שגם ר' נטרונאי סובר כן. ועי' בחו' מגלה י"ט. ועיין מהו' הג' הולאה הר"ר א"ח הרכבי ס' ס"ג וס' תל"ב ובהו' מגלה י"ט. ובכ"ח ס' ה"ה.

ד) בש"ת ס' שליג ובשם ר' האי בג"ל ס' ז' והובאה גם באשכול ועי' מס' פוסקים ס"ד והערותיו שם ס' כ"ז. ה) בש"ת ס' של"א והובאה באשכול ונראה שגם זאת מר' האי שכן הובא בשמו בב"י י"ד ס' רע"ד בהנה"ה. ו) שם ס' של"א והובאה באשכול.

ז) המנהג לומר אזהרות בחג הכנורים הוא יסגן ר' סעדיה חב"ד אזהרות הזכירות כבר רש"י ס"פ משפטים ור' אליה הזקן ניסו של ר' האי חב"ד ג"כ אזהרה הובאו בחו' נדה דף ל' ואולי השו' שלפנינו ג"כ מר' האי.

לעסוק בתורה מבקשים לומר אזהרות לפניהם כדי שישמעו שש מאות ושלוש עשרה מצות כולן על סדר כיום נתינתן על הר סיני ויזכרו אותן ויהיו סדורות בלבם ובלשונם. (א) מגלה דכתיבה בין הכתובים. (ב) לא נפיק בה ידי הוכחתה ובל שכן צבור. (ג) אמר רב מגלה בזמנה קורין אותה אפילו ביחיד שלא בזמנה בעשרה והולכתא כרב אסי. (ד) אין אומרין הלל בפורים מפני שאין אומרין הלל על נס שבהוצה לארץ. (ה) וששאלתם מהו למפרע ומהו סירוסין הקורא למפרע כגון שהתחיל בבי מרדכי היהודי ואחריו ובל מעשה תקפו. סירוסין כגון שדילג כל פסוק ופסוק מסופו לראשו כגון מדינה ומאה ועשרים ושבע כוש ועד מהרו המולך אהשוורוש וכן כולה כמו שאמרו רז"ל סרס המקרא ודרשהו וכענין זה נקרא סירוס.

קצא. שאילו מקמי דמר רב יהודאי גאון (ו) מהו לקרות במגלה (שבמציעה) (ז) [שמצוינת] ואמר לא מהבעי.

הלכות תענית ומ' באב.

קצב. רב שר שלום. (ח) ערב תשעה באב שחל להיות בשבת שפיר דאמי למיכל בש"א ומשתיה חמרא ואפילו בסעודה שמפסיק בה דאם כן מה מעלה יש בין שבת לחול ובן הלבא אבל אנו אין רגילין בכך. ואף בשבת אין אנו אוכלין בשר ושותין יין בסעודה מפני כבוד הרבן הבית. (ט) וששאלתם

(א) אולי פסק הגאון כסחמא דברייתא שאין קורין עמה שהשיבו ממנה (מגלה י"ט) ללוי שקרא לפני ר' יהודה ואולי לפניו לבדו, ולא סבירו האי דסיי שס בש"ס צנבור, אולם לא מצינו ללוי מן הפוסקים שאמר שנס דיעודע ביחיד לא ינא ואפשר שטעות סי' י"ט לפניו וז"ל "והיינו צנבורי" ע"י בבה"ג ברי"ף ור"ן ועיין במ"ס סוסרים ס"ד הי"ג.

(ב) ההלכה אינה מר' האי שהיא פסק כרב, ואולי היא מר"ע אחרי שההלכה הבאה היא

ממנו ועיין לעיל סי' קפ"ז הערה ד'. (ג) הוצא בשם ר"ע צמנה"ג מגלה סי' כ"ב וזית' גם בסידורו.

(ד) צמנה"ג סי' סירוסין שהשמיט פסוק וקרא פסוק שלאחריו ואח"כ קרא הפסוק שהשמיט משום דמיחוי כקורא למפרע, היינו שקורא פסוקי המגלה מסוף לראש, והנה האי דהשמיט פסוק וקרא פסוק שלאחריו ואח"כ קרא פסוק שהשמיט הוא בריית' הובאה במגלה י"ח: וא"כ קשה לפרש האי דסירוס בענין זה, ורש"י סי' האי דסירוסין "למפרע" וקשה לפרש כוונתו למפרע בפסוקים דהיינו מהני הקורא למפרע, לכן אולי גם כוונת רש"י למפרע בחיבות כמו שכתב הגאון.

(ה) בג"ל סי' מ"ה והטעם שאסר דהוי כמו מנוקדה שאסורה, ועיין בנפסא למניד לשנת תרל"ח ד' שכ"ט ובנפסא לשנת תרל"ז ד' ו'.

(ו) כ"א שס ואם הגירסא כמו שהיא לפנינו אפשר שפי' שכתובה במציעה בין הכתובים.

(ז) הוצא בשם ר' ש"ס צנבור אר"ח סי' תקנ"ב וזכיר דייק הב"י שס וזית' "אף" שכתובה גם לפניו.

(ח) אולי החשו מר' נטרונאי שהובא בה' הכי"ץ גי'ה וברא"ש, אכן יש להשיב שר' נטרונאי החיר רק כיום כי של ר"ה אולם החשו שלפנינו מובאה באריכות בח"ג סי' קכ"ט וז"ל שהיא מר' נחמ וכו"מ גם במרדכי דים יומא וע"ש דים ר"ה והגאונים שאסרו להתענות לנו גם הלכות פסקות.

בראש השנה ובשבת שבין ראש השנה ליום הכפורים מותר להתענות בהן או לא טובא מותר להתענות בהן ולומר בהן תחנונים ואם יכולין כל ישראל לעשות כן יעשו וכן מנהג במקומנו. (ח) ובערב תשעה באב לא יאכל אדם שני תבשילין ולא בשר ולא יין מפני שסתם שני תבשילין דרך כבוד הוא ואסור. (ג) הנודר ביום פלוני צום בחדש פלוני צום (הקיש) (ג) [והניע] בשבת פטור אותה. (ד) כל התעניות ואפי' יום הכפורים מותר לו לאדם למעום מה שצריך למעמו ואין בכך כלום רבי אמר רבנן טועם ואין בכך כלום (ברכות י"ד.) לא פליגי בני תעניות והילכך כל התעניות שוות. (ה) ולענין שיעור מה שמועטו כך אמרו חז"ל (ברכות י"ד.) ר' אמי ור' אסי טעמי עד רביעהא ופשוטן של דברים שאפילו מכניס לתוך פיו שיעור רביעית למעמו אחר שנוהר שלא יבלע כלום מותר וכן הלכה.

קצ"ג. רב פלטוי. (ו) והלכתא השרוי בשאר תעניות טועם יין עד רביעית ובתשעה באב שהוא תענית צבור אינו טועם דאמר שמואל (פסחים נ"ר:) אין תענית צבור בבבל אלא תשעה באב בלבד. (ז) ובמתניתין קתני (תענית י"ב:) עברו אלו ולא נענו בית דין נזרין שלש תעניות על הצבור אובלין ושותין מבעוד יום בתשעה באב לא קשיא כי תניא מתניתין בארץ ישראל דצריכה פי' גשמים דכתיב למטר השמים תשטה מים וכי קאמר שמואל אין תענית צבור בבבל דוקא בבבל. (ח) היו מתענין וירדו להם נשמים קודם הנץ החמה לא ישלימו אחר הנץ החמה ר' אליעזר אומר קודם חצות לא ישלימו ואחר חצות ישלימו. מעשה שגזרו תענית בלוד וירדו להן נשמים קודם חצות אמר להם ר' טרפון צאו ואכלו ושתו יצאו ואכלו ובאו בין הערבים ואמרו הלל הגדול.

הלכות מזוזה.

קצ"ד. (ט) והלכתא כל פתח שיש לו פצימין חייב במזוזה חוץ מבית הכסא מפני הטנפת וחוזן מבית שאין בו ארבע על ארבע אמות שאין ראוי לדירה

רבו עיין ש"ס סי' ס"ד ובסדרם שיהי' ר' יהודאי ור' יוחס נ"ז ח"ג ובא"ח ובש"ל ובטור חו"ח סי' תקנ"ז ותקס"ב.

(א) הלכה כהיק ומסתימה לשון הגאון נראה ששני הנשילין גם ממין אחד אסורים מסני זה דרך כבוד ועיין במנהג ה' הענין סי' כ' ובטור חו"ח סי' תקנ"ב מה שהביא בשם ר' הא"י ובשם הרמ"ן ג'.

(ב) ההלכה נובעת מהאי דתענית י"ב. יחיד שקבל עליו תענית וכו' ולרעו בהם י"ט הכתובים במגלה תענית והשאר הזכרה מר"ף בשאר סי' נ"ב בשם מלחתי כחשובה וסובר הגאון שא"י הורה וכן הביא גם הרמב"ן בשם מקנה רמב"ם והניחו הרמ"ם בש"ע דנדריה.

(ג) כ"ל. (ד) בש"ח סי' שכ"ד בשם ר' שרירא והנה האשכול והרמ"ם דסיק דתענית הביא בשם הר"י האב"ד פלוני לאסור הטעמה ביוה"כ ובט"ב ועיין באשכול שנתאם סיפת ר' הא"י ק"ה להתיר חולס לפינוי בסי' קנ"ג חוסר ר' פלטוי. (ה) גם סי' שכ"ד.

(ו) עיין באשכול ולעיל סי' קנ"ב הערה ו'. (ז) הובא ג"כ באשכול.

(ח) הלכה והיא משנה בתענית י"ט. (ט) ש"ס סי' קנ"ז ובאשכול בשם ססקי לגאון.

ואפילו לול פתוח בין בית לעלייה חייב במזוזה. (ח) והלכתא מזוזה מצוה להניחה בתחלת שלישי העלוין בטפה הסמוך לרשות הרבים ומצותה מימין הפתח בכניסה דאמרינן (מנחות ל"ג:) ביהך דרך ביאתך מימין. (ז) והשוכר בית מגוי כיון שעקר בית של גוי הוא ומזוזה חובת הדר היא אסור לישראל להניח את המזוזה בבית של גוי אלא יטלנה עמו ויוצא שישראל מזהרין במזוזה ואין הגוי מזהר על מזוזה. (ג) שכך שנינו לענין ציצית (שם מ"ג.) אין אדם רשאי למכור מלת מצויצת לגוי עד שיתיר ציציתיה וכל שכן מזוזה שהיא קרושה המורה. (ד) בי פרוקי חייב בשתי מזוזות. (ה) והלכתא מזוזה שהעמיקה טפה פסולה וכן שנמלה עליה מלבן פסולה וצריך מזוזה אחרת. (ו) ושלשה זיינן של שבעה אותיות טעונות שלשה שלשה זיינן בין בספר תורה ובין בתפילין ובין במזוזות ובין בכל כתבי הקדש כל מקום שאתה מגיע אות אחת מאלו שכע עשה להם שלשה זיינן והאותיות שעמנו גין למה כדי שיראה בשלש זיינן לשלש רוחותיו. (ז) והלכתא פרשיות של מזוזות סתומות דאמר ר' חלבו (מנחות ל"א:) הוינא ליה לרב הונא כריך לה מאחר כלפי שמיא ויעשה פרשיותיה סתומות וכך מנהג בשתי ישיבות. (ח) והלכתא בית שיש לה שנים או שלשה פתחים צריך מזוזה בכל פתח ואעפ"י שרגיל באחת מהן יותר מכולן. (ט) ומזוזה נכתבת על דוכוסוסום ועל הקלף ועיקר במקום בשר.

קצה. ר' שמעון. (י) ומאן דקבע מזוזה מיהייב לברוכי אשר קדשנו במצותיו וצונו לקבוע מזוזה. (יא) מזוזה שתלאה במקל פסולה. (יב) מזוזה שאינה משורטטת פסולה. (יג) בית תרש כיון שגמרו חייב במזוזה. (יד) ומזוזה נהגת באנשים ובנשים בגדולים ובקטנים. (טו) השוכר בית בהוצה לארץ והדר בפונדקי בארץ ישראל פטור מן המזוזה שלשים יום.

(ח) סס ועיין ברמב"ם פ"ו ה' מזוזה ובר"ם.

(ב) הטעם שכל הגאון דאסור להניח המזוזה צדוהו של גוי מאס צדוין מוכח מתוך סידורשמי סוף מגלה האי דהיה בחיל ופעל המזוזה מן הסוגדק כו' ומחו וסס עייך הטעם דצדוין ועיין בש"מ ב"מ ק"ב.

(ג) זה טעם חדס גס לענין צדויה וחלו בש"ס ועיי' חו"מ צדויה סי' ל"ה ואיי ה"ס.

(ד) כל"ל ובדי כי הרי זיקו והוא בש"ס מנחות מ"ג: וההלכה בש"ה. (ה) שס בש"ה.

(ו) שס ועיין מסי' סוספדיס פ"ט והערה שס סי' ב' בענין שטעמ"ז ג"ך, והנה גוף השו' הוכח בסוף ס' ראב"ה כ"י שסס חו' לגאונים ושס כחוב באיזה אותיות לריכין להיות התקין ס' דשבע ט"ט קדמאי ובהר"א ל' של נספך חו' של קדמאי ובהר"א ג' של דגך ס' של הארץ וחלו לריכין זיינן ואספת יספה ובקומך לעטפת קדמאי ובהר"א ובקומך וקשרהס ועי' בשמשא רבא.

(ז) שס בש"ה. (ח) שס בש"ה. (ט) שס בש"ה ועי' בר"ף וברמב"ם.

(י) כל ההלכות בס"י זה מובאות בבה"ג ובסי' הכחוס הס לר"ם קיי' וההלכה נגמלת גס בש"ס סי' קנ"ז. (יא) בבה"ג. (יב) בבה"ג. (יג) בבה"ג ובש"ה סי' קנ"ז.

(ד) בבה"ג ובש"ה שס. (טו) בבה"ג.

קצו. שאלה שנעשה אל ה"ר יעקב דיטרוויש זצ"ל (א) על מה שהורו חכמי צרפת לאכול גבינה (ב) אחר בסעודה אחר נטילת ידים וקנות הפה אם הלכה כדבריהם או כדברי הגאון שאוסר. והשיבו לא בחכמה שאלת על זה והלא כתבתי לך שלישים במועצות אהרי רבים להטות ודכו האוסרים ובישיבה של מעלה אין טחלוקת בנה וכולם הורו לאסור.

(ג) ותשלם מלאכת שמים יפה צרופה מזוקקת שבעתים פה קוסטאנטין רבתי אשר היא תחת ממשלת ארזינוו המלך שולמן סלים ירום הודו.

ביום ראש חדש אדר שנת המשת אלפים ומאתים ושבעים וששה.

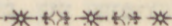
הסופר המדפיס, משה בר שמואל פיסילינו (ד).

(א) בעירני הר"ר גזח"ה שאלת הסבוי הובאה בסוף חשו' הדרכיו ח"ס בשם ר' יעקב ממרוז (Marvège) וכן לריך להגיה כאן. וע' ח"ח סי' קע"ג הובאו הדברים בצ"י ליו"ד סי' פ"ע וח"ז ח"א סי' ה"ה והזכרתים הלכו אחרי שיעת ר' יהודאי וכתב להסיר.

(ב) לריך למחוק היבט אחר. (ג) בדשום כתוב קן.

(ד) אמר המספר ע"אל הכהן מיללער:

כתתי את הספר להוציא שנית לאור לא היה עדין בידי לא מחזור וייערי ולא כל הכה"ג הוצאת הדריע הילדסהיימער להשוות התשובות.

תקונים.

סי' צד (דף ו"ד הערה ב) ל"ל ועי' בשב"ל הול"מ
 ר"ש בוכר סי' קכ"ח.
 סי' קיז בהערה (ראשי"ת דף נ"ח) ל"ל ובשב"ל הול"מ
 ר"ש בוכר סי' שי"ז.
 סי' קכו הערה ה) ל"ל בשב"ל הול"מ הר"ש בוכר
 סי' קי"ג.
 סי' קלח הערה ד) ל"ל "נראה עיקרי"ם.
 סי' קמח הונח בבה"ב הול"מ הר"ע הילדסהיימר
 סי' פסח דף ק"ע.
 סי' קמט הערה ז) ל"ל בשב"ל הול"מ הר"ש בוכר
 סי' רנ"ז בשם ג'און.
 סי' קנא הערה ה) ל"ל בשב"ל הול"מ הר"ש בוכר
 סי' ר"ס ועי' בבה"ב הול"מ הר"ע הילדס"
 היימר דף קע"ג, קפ"ה וקפ"ו.
 סי' קנד הערה ג) עי' בה"ב שם דף קמ"ב.
 סי' קסו הערה ו) ל"ל וכ"א בשאל"מס.

סי' ז ל"ל כיוון שאסור מן התורה.
 סי' כו הערה ו) שויכה לדף י"ב שורה א' להא
 "דיין נסך אסור ואסור בכ"ש".
 סי' מה ל"ל כיוון שהדיח ונולח ועי' ברא"ש פ' כל
 הכשר בנח דשורי ונחבחה שבי' הר"ף.
 סי' מו (דף כ"ח) כ"ל בהערות: א) כ"א גם בבה"ב.
 ב) בשב"ל (הול"מ ר"ש בוכר) הל' יו"ע
 סי' רנ"ה, ובהע"ע הכיאה ופסל עליה.
 סי' נב (דף כ"ב) ל"ל לריד להודיעו שכבר ידוע
 ששניהם שוחטין ביום א'.
 סי' נד בהערה ב) ל"ל ועי' ברא"ש פג"ה.
 סי' נז בהערה ז) בשורה שלפני האחרונה ל"ל "שאין
 בהקשקשים".
 סי' סה בהערה י) ל"ל בשב"ל הול"מ הר"ש בוכר
 סי' ר"ע, ובענין העשה ולא מן העשוי עי'
 לקונו סי' ע"ג.

ס"י גולפי דארמאי לענין יין נסך
 כ"א מקום שקובעין בו שוקים לע"ז ונובין מכס
 כ"ג לע"ז אי הולכין לסחורה שם
 כ"ה גוים ישמעאלים אי מנען י"ג
 כ"ו י"ג אוסר ואסור בכל שהוא
 ה' בשולי גוים.

מריים של גוים, תרמוסין שי"ג, שיראז של
 גוים, אהיני שלי"ק, אם מותר לישראל
 לאפות ביצה בפורני שצולין גוים
 בשר, פורני ניסקת ע"י גוים האידך
 להתיר לאפות
 י"ג פת של ישראל בפורני של גוים ויש בו סימן מו
 בצק של גוים שנילוש במים חמין שלהם
 מ"ז דאפיה ישראל אי מותר
 י"ז תרמוסא דשלקין גוים אם מותרין
 י"ט משחא שלי"קא דארמאי
 כ' חמאה של גוים
 כ"א משחא שלי"קא לחוש אם עירבו בו דבר טמא
 כל שנאכל שהוא חי אין בו משום
 כ"ב בישולי גוים
 כ"ד מקום שכובשין ויתים ומזלפין מהן יין
 מאן דאכיל פת שי"ג מלקין אותה, עכבר בשיכר,
 חבית של משקין ונפל לתוכו שרץ בו

ה' שחיטה.
 השוחט מתוך הטבעה, השוחט מתוך נקב
 בנרנרת, שחיטה כמסרק, לכדוק יפה
 בקנה של עוף, בדיקה בנרנרת בנוצה
 ושהי"י י"ב חדש
 כ"ז מומר אינו שוחט
 כ"ח השוחט ולא בירך
 כ"ט השוחט בסכין של גוים
 ל' השוחט צריך לסמוך בהמה, השוחט בשבת
 וביוה"ט, כל טריפות שמנו חכמים
 בבחמה ננדרן בעוף לאפוקי ממ"ד
 ל"א אין עיקר בעוף
 ה' טריפות.
 ל"ב אונה דסריכה לאומה, קרום בין אונה לאומה
 ל"ג אונות תהתוניות סרוכות לדוסן אי
 מהני בדיקה
 ל"ד ריאה דסריכ' לטרפס ולחלב ולמקומות אחרים
 לא נמצא מרה בכבד אבל ט"ס מרירות,
 ל"ה נשבר הרגל ויצא עצם
 כ"ו כרס הפנימי שניקב, נשתברו רוב צלעותיה,
 נעקרה צלע וחוליה, דרוסה וספק

ה' הלכות חלה.
 א' שיעור חלה.
 ב' ה' מתנות כהונה.
 ג' טבח שאינו נותן מתנות
 במקום שאין נותנין מתנות הכהנים מוכרין
 המתנות לקהל

ה' תרומה.
 אפה ולא אפריש תרומה וחלה. תרומות
 ומעשרות בזה"ז
 ד' ה' פדיון הבן.
 ה' מעמד אנשים שפורין בכמה פורין
 ה' שעטנו.
 ו' אם מותר לתפור בנד צמר בחוטי פשתן,
 כרים וכסתות
 ז' בגדים לתפור בפשתן, כרים וכסתות ומרדעת
 צמר פשתים צמר אילים
 ח' ה' בלאים.
 י' ישראל שנתן בהמתו לגוי אי עובר על
 לא תחוסם ולא תחרוש
 גוי דמשתתף עם ישראל לענין חסימה
 וחרושה בכלאים
 ה' ע"ז.

ע"ז שנפלה ומכרו עציה אי מותר לישראל
 לבנות מהם
 י"א לפני אידיהן ג' ימים אסור לישא וליתן
 ולאכול עם עע"ז
 י"ב

ה' יין נסך.
 י"ג שנפל בתוך קדירה בכמה אוסר, אם
 הביאו הגוים הענבים לתוך ביתו
 ויעצרום וימורד היין אם מותר,
 לטהר נת של גוים, י"ג שנסך לע"ז
 אם בטל, הפקיד יינו אצל גוי ומנע גוי י"ג
 מקום שסותמין הכד בוסת וחותמין אם מותר
 היין, דיוסקיא שיש בה נאד של יין
 אימתי היא חותם בתוך חותם י"ד
 חלוקה יין שלא מן המומחין אי הוי י"ג,
 איזה עבדים עושיין י"ג
 ט"ו שפחה שידועה בטיב ע"ז והטבילה אם
 עושה י"ג, באיזה אופן משלחין יין
 ביד גוי, נודות חדשים האידך מתקנן
 ונותן בהם יין
 ט"ז איזה יין מבושל שאין בו משום י"ג
 י"ז קנקנים של גוים עד מתי אסורין לתת בהם יין.
 ישראל שמכר יין לגוי והולוכו
 לכיתו והחזירו

ה' ביצים וחגבים סימני עופות ובהמה ואבר מן החי.

סי' כל עוף הדורס שמה וסימניו ועוף הבא בסימן א' נעולי ביצים מותרות, נמצא עליהם קורש דם ביניהם דספק טריפה עובר הנמצא בבהמה עובר שהוציא את ידו ביצי עוף שמה סימניהם, ביצה טריפה, ביצה דאיבשיל בהדי בשרא, סימני חגבים סימני בהמה וחיה ודגים, אכל נמלה שריצים הנדלים מן אוכלי קישות שהתליעה.

ה' תפילין.

אמר תפילין, מי מניח תפילין, שיעור דפוס של תפילין, קלפין ורצועות צריכין עיבוד לשמן, אין מעכבות זא"ה, שתי הכרכות עליהן, זמן הנחתן מקום הנחתן, אם צריכות בדיקה, תפלה עגולה, רצועות שחורות סי' נרחק קציצה ומעברתא

רצועה שנפסקה, מי חשוב להניח תפילין, במקום שאין יודע לבדקן האיך מניח' רצועות צריכין עיבוד לשמן ט"ב מניחין תפילין לילה, שבת ויו"ט וחול"מ אי הוי זמן תפילין, סומא פטור מן התפילין, לשכש המטה בכית ששם תפילין, למשמש בתפילין, לברך עליהן כסדר הנחתן וחליצתן ברכת לשמור חוקים במערכי אי אומרינן בסלוק התפילין

ה' ציצית.

אסור לטוות ציצית מצמר שנעשה בה מלאכה חתפור מקרני הסדין מטלית של צמר גפנים כדי ליטול ציצית נדיון של ציצית בכנה, ציצית שעשאן נוי, כלי קופסא בציצית, מתירין מבנד לכנה, שיעיר ציצית, ד' חוטין כפולין לח, טלית שנקי עחוץ לשלש יתפור טלית מצוויצת מן התנה אינו דורס עד הכנה בעלת ה' כנפים, ס"ין בציצית, היא של בנד וכנפיה של עורה, מי שנפסקה לו ציצית ברה"ר ע ציצית לפשהן

סי' דרוסה, אי איפשר לשמוטה שתעשה שזיטה מחט בחלב החופה את הלב, אסור לאכול נחיה שצדין אותה פסוק: הגרנת בכמה, למטה מן החזה נידון כריאה צפורה דציידין בדביקת חד נפא, צומת הנדין בעוף, נגו של זפק נידון כושט לט ה' חלב ודם.

חלב שנפל לבשר בטל בס', כנתא שנפלה לקדירה חלב דקשתא ודאיתרא כלים שנמלח בהם חלב ודם צריכין הנעלה איזהו שומן טהור הדרי' דכתנת' אי מותר לצלותה לב שנהבשל בדמה, ראש שנהבשל בדמו בר יונה דמטי ליה בתור' אי צריך מלוחה וקריעה לצלי, דין מולייתא בשר שטומנין אותו במלה, הדהה תחילה, שיעור שהייה במלה, מלינת נדי ועוף, איזה דם אסור

ה' בשר בחלב.

יורה צריכה ליבון כחל שבישלה לעגל עינה ולתת לתוכה בשר אי מותר שיסת חלב שנפלה על חתיכה נוער לאכול נבינה אחר הסעודה

ה' כסוי דם.

מותר לשחוט לתוך כלי מלא עפר, לתוך המים. מי שאין לו עפר, דם הניתו נא ה' אותו ואת בנו, גוי אינו נאמן לומר שהעגל בן ז' מנהג אנשי מורה רבני איי לענין נדי שנולד לשחטו ביומו אפילו לשחוט בתה ואח"כ אמה אסור המוכי' בהמה לחברו צריך להודיעו במשתאות נג ה' גיר הנשנה.

ניד הנשה מותר בהנאה שמינו של ניד איזה נידיון אסורין ה' בכורות ודגים, גוי שהביא חבית מלאה דגים שיחוף עם גוי בכמהה לפטור מן הבכורה כסף פדיון הבכור

כרך הנדול ונפסק החוט
 בנד שנארנ בכנסיו צמר נפן
 חוטי דכתננו במאני דכתני
 נרדומי ציצית

ה' נדה ויולדות.

היושבת על דם שהור אי צריכה טבילה,
 כלי נדה אי מותר ללבשן
 נדה מהו לצלווי, נדה שלא טבלה קיימת
 בכרת, טבילה מן התורה מנין
 יושבת על דם שהור
 נדה אי טובלת בליילה
 נדה אי צריכה לטבול כשיש צנהוט
 בתולה בעל בעילה ראשונה
 הרואה דם בקשוי ללדת, סי' י"א יום שבין
 נדה לנדה, א"מ וא"י אם לידע אי צריכה
 ז' רצופין או מפורקין, אפילה שליה, ראתה
 דם מתוך יד לאחר י"ד
 המפלת דמות חיה

ה' כהנים בזה"י.

כהן דעבר ונסב גרושה בניו חללים
 כהן שנשא בת משוחררת אי בתה כשרה
 לכהונה
 כהנת שנשאת לישראל נעשת זרה ואסורה
 בתרומה, כהן שנכנס לברך ישראל בסנדל,
 מומין בכהן אי מברך, סומא בא' מעיניו
 כהן שנשתמד וחזר בו אם עולה לדוכן
 כהן דנסב גרושה ושמתייתיה משמתינן ליה
 כהן שמשמא למת ילקח מו' כהן מטמא
 לאחותו, כהן שנכנס לבית שיש בו מת אין
 מלקין אותו מלקות מ' ומכות מרדות מהוואין
 כהן שנשאת ניורת או גרושה מיטמא לה
 ה' איסור והיתר [ענינים שונים]

*לא ישכור אדם מחצו לניו
 מנהגות לעמוד לפני סי'ה,
 תנלחת בית השחי אי מגלח כל נוסו אי
 עובר על לא ילבש גבר
 חזן הכנסת שמרנגים עליו צריך להוציאו
 בנד שפרשו על המתים אינו אסור בהנאה
 לוקחים כבשים ודברים מתוקים בדיה,
 רואים צפרנים בהבדלה, מי שמת לו מת
 אינו מסלק טליתו מעליו
 מי שבא ואמר עשיתי עבירה אין פוסלין
 אותו ע"ש עצמו אבל מלקין, הקורא לחבירו
 עבה, לברך ברכת אירוסין ונישואין על
 ב' כיסות, מים שרחץ אין שותין, ישראל

שנתפס על שפתו בגות מה דינה, מי
 שהעירו שעשה עבירה אין משביעין אותו
 על כך, מי שנחשד בגניבה ואין עדים מה
 עושין לו, העובר על איסור דרבנן מה
 עושין לו, למה אין מקדשין בין פסח
 לעצרת, מי שנחשד בסיפורים ואין עדים,
 לענין מה אמרו במכחול שבשפופרת
 כל הצבור יוצאין בהבדלת שיץ ובקידושו
 ואחרי כן עושין בביתם, המבדיל בתפלה
 יכול לעשות צרכו, קודם שיבדיל בכוס
 אזהרות אי אומרים גם תלמידו חכמים

ה' יבמה, חליצה וגיטין.

החולץ ליבמתו והיא מעוברת וילדה אם
 מותר בקרובותיה, היכי דאנס ישראל
 אינתת חבירו מה דינה, לא ישא אשה
 במדינה וילך לאחרת
 בן ט' שנים שנשא ומת אשתו לא חולצת
 ולא מיבמת, בת כהן שנשאת לישראל
 לא תאכל בתרומה, האונס והמפתח
 והשושה לא פוסלין ולא מאכילין, העובר
 והיבם ואירוסין והרש וכו' ובן ט' שנים גר
 עמוני וכו' שבאו על אכהנת פסולה, הממאנת
 באיש ונשאת לאחר ונרשה לא ינרשה
 יהודי מת ואחיו משומד כמרחקים ואשת
 היהודי עגונה האם צריכה חליצה
 ד' אחים וא' רווק ואמרו התלמידים שנט
 פוסל ביבמה וא' מת ונותן הא' נט לאחת
 ועל שם אחיו נכתב
 ב' אחים נשואין ב' אחיות א' גדולה וא'
 קטנה מלמדין קטנה למאון
 הנודר לפני רבים אין לו התרה עולמית
 סי' לאו הבא מכלל עשה ולקחה לו
 לאשה ויבמה

שומרת יבם שנשאת בלא חליצה אם אין
 לה בנים
 החולץ ליבמתו קטנה ובא להמלך ליבם
 אותה אסורה
 המיבם אשת אחיו זוכה בכספי המת
 מי שהלכה אשתו וניסו למדיה ואמר מתה
 ונשא אחותה
 בעל שהביא נטו אציל בסני נכתב ובס"ג
 מי שקדש אשה והלך למדיה ושם נטלו
 ממנו נט בע"כ ובטל
 אשה שאמרה לשליח קבל נטי במדינה סי'
 וישב שם וביד משם כתבו שכבר קבל

סי' הגט, הממאנת באיש הוא מותר בקרובותיה, מה הן שניות, המגרש אשה ומחזירה ומת מותרת ליבם, נושאין על האנוסה והמפותה, איתמר מת כיום שלשים ונתקדשה קטש ראוּבן ושי' נשואין ב' אחיות קטנות מת ראוּבן פטור משום אחות אשה קי אחות כלתו מותרת לו, סימני סרים ואיילונות קיא הא דאמר רבה ג' אחיות יבמות שנפלו לפני ב' אחין זה חולץ לאחד וזה לאחד ואמצעית צריכה חליצה, מותר אדם בצרת קרובת חליצתו קיב אלמנה שנפלה לפני יבם משומד קיג החולץ ליבמתו וחזר וקדשה קיד ראוּבן מת והיא אינה יודעת שהי' מעוברת ועשה חליצה קטו ה' נדרים ושבעות, צבור שנוזרין עליהם ומתחרטין ואין יכולין לעמוד אי מתירין קטז צבור יכולין לבטל נדרים בשבת ויוה"כ, מאן דנדר מקיים נדריה ואי שרי ליה ג' שרי ליה נדריה, וצריך לפרט החטא, בנדרים הלך אחר לשון ב"א, מי שנשבע שלא לדבר עם הכירו משלח לו פסקא קיז הפרת נדרים בג' הדיעות, הנשבע ב"י הדברות וס'ת שם ר' יהוראי אין בנו מי להתיר נדר, הנשבע בלשון ישמעאל, פותחין בכבוד אביו קיח הא דאמרינן פותחין צריך חרטה, הפרת נדרים כל היום קיט ג' הדיעות לא הדיעות ממש קכ מלך ושלטון אם צוה להחרים אי החרם קיים, אם נשבעו להם, בר ישראל שהחרים עליו השלטון והוא אינו רוצה לנלות קכא אי יכולין הצבור לההנות ביוה"כ על נדרים בעל אי מיפר נדר ושבעות אשתו קכב ה' שבת ונר שבת ונר חנוכה, מי שנותן מעות לגוי בשותפות קכג מה שיעשה שותפות עם גוי, הנותן כרם לזמר לגוי קכד ליתן חיותא לגוי לרעות בשבת קכה הנותן גנות ופרדסים להשקותם שותפות עם גוי כהנות, פורני ומרחץ לגוי גוי שאמר בע"ש השאילני כלים קכו בית ריחים לגוי קכז אגרת ביד גוי, פורני ופונדק לגוי, מצטמק

ויפה לו סי' נר זכויות בביה"מ, חכם פותח פרק לאור נר קכט לא ישב לפני הספר סי', טבעת שיש עליה חותם, המבשל לחולה בשבת קלא אנשים בחצר כל א' חייב בנר חנוכה, מצות ג"ח איש וביתו, אבוקה של שעות קלב צמר נפן אי מדליקין קלג אסור לספר דברים של חול בשבת קלד אי עבר דבר עבירה אי מאסרין בשבת קלה רטיה שע"ג מכה אי יוצאין בה, שומטין מנעל מעל האימום, אסור להרג כינה, אם מוציאין מטפחת קלז המוציא פרעוש בחיקו, מי שאכל הרבה לאכול ג' סעודות, לבצוע ככל סעודה על ב' ככרות קלו כללי האיסורין בשבת קלח ה' עירובי תחומין ועירובי חצרות, כותל שבין ב' חצרות שנפל עד היכא מטלטלין קלש יושב בספינה מאי למלאות דלי ולשלשל לים, מאי לשכור רשות בספינה מן הגוי, לשון ים נכנס במדינה ויבשה מנ' צדין מהו להסליג, ספינה באה מחוץ לתחום מהו לעלות לה קמ מי שבא לאושפיזא ולא שכר מן הגוי רשותו אי שוכר בשבת, גוי שיש לו ב' פתחים אי אוסר על ב', נווטרא למעלה מן הים אם ממלאין ממנה, חצר שנפרצה לר"ה פטור שהיא ככרמלית, שרשי אילן נבוהין ג' אסור לישוב עליהן, שתופי מבוי צריך להגביה טפה, אי מותר להשתמש תחת הקורה והלהיים קמא פת של עירובי תבשילין אימתי אוכלה, אנשי חצר ששכח אחד ולא עירב אי מכניסין מערבין בע"פ ומשמרין קמב ישראל שכר בית מן פונדק גוי ורוצה לצאת לחצר אי שוכר רשות או לא קמג מבוי אי מגביהו יותר מכ' אמה הפלגי, אין בינינו רהיר מה שניטל מטחא ופותח ומניח מטחא קמד אסור לישראל להכניס ידו לחור ליטל מים מחצר של גוי קמז בור שבין ב' חצרות האידן פרשוהו, אמת המים שעוברת בחצר דינו, מטר שיוור בשבת שותחין קמר

סי צמוקים, אם יש תשלום לד' כוסות, לעשות
 קסח מלאכה בע"פ
 קסו אין לשין בפסח אלא שיעור חלה, מי שיש
 קסז לו אורחים הרבה אי אופה נוי וישראל ע"ג
 קסח מאני דקוניא לפסח ולבשולי גויים
 קסח מהו לברוכי בפסח על השלימה או על
 קסט הבצועה
 קע אי מי פירות מחמיצין
 קע לא תלוש אלא במים שלנו

ה' ראש השנה.

קעא בר"ה מברך לשמוע קול שופר
 קעב שופר שנשדק במשהו וסתמו במינו
 קעג התוקע בזמן שהצבור יושבין תוקע שוב
 קעג ואינו מברך ואם נאנס הוא השני אינו מברך
 קעג ה' צום כפור.
 קעג להטמין תבשיל מעיי"כ ליר"מ, ואין רחיצה
 קעד באבל אלא בחמין, אם חל נ"י שלו עיר"מ,
 קעה טבילת יוה"כ רשות מאי לסוך בעיי"כ
 קעה המלך והכלה לא ירחצו
 קעו מי שמבקש לקנה ביוה"כ במים, הרואה
 קעו קרי ביוה"כ

ה' לולב וסוכה.

קעח מקומות שאין לולב מצוי ניתנו כמתנה
 קעח כיון שמברך על נטילת לולב מנכיהו
 קעט מוליך ומביא בהודו
 קפ הפרש בין יסוד נביאים למנהג נביאים
 קפ חוטם של אתרוג איזהו, היכא דנטלה
 קפא פנימתו פסול, א"מ אין טוענין הדם בשבת
 קפא ואנשי ארץ ישראל טוענין, הדם עושהו
 קפא כולו מעבות מן המובחר
 קפב שיעור הדם וערבה, קי"ל ג' הדסקין וערבות
 קפב הי ניהו קינופת ונקלישין, אם יש לפרוס
 קפב סדין על הסוכה מפני החמה, חתן ושישיבין
 קפג פטורין מסוכה
 קפג לברך לישוב בסוכה בישיבה אם נכנס,
 קפג הרחיק את הסיכך ג' טפחים פירושה,
 קפד סיככה בעניצי פשתן ובהרצני פשתן פירושה
 קפה סוכה צריכה ב' דפנות ונ' אפי' טפח
 קפה המשלשל דפנות מלמעלה למטה האריך
 קפו הלכה

ה' מגלה וס"ת.

ש"ן הקורא אסתר צריך לסודרה כאחת,
 ש"ן חתפר בראש ובסוף יריעה, מגלה
 בזמנה ביחיד שלא בזמנה ב"י, זמנה ושלא
 בזמנה איזהו, הקורא אם כורך המגלה או

סי נוי שמלא מים לצרכו מר"ה אי ישראל שותה קמו
 מערבין ערובי תחומין ועיר' בפת ובפירות,
 קמח מבוי רחב ד' אי צריך לחי וקורה
 קמח ה' יום טוב,
 קמח בני כפר מביאין מים מחוץ לעיר על כתפם
 קמח אבל לא על החמור, הא דאמר רבנן הולך
 קמח אדם אצל חנוני הרגיל, הבא מחוץ לתחום
 קמח בשביל ישראל זה מותר לאחר
 קמח מהו להדליק נר לקרות לאורו ביו"ט, ב'
 קמח יו"ט ב' קדושות הן, האי בר טביא דאי תצד
 קמח ביו"ט ראשון אי מותר בשני, ב' יו"ט
 קנ של ר"ה
 קנ אין מכבין הבקעה ביו"ט, אסור לעשן
 קנא כלים ביו"ט
 קנב זוקפין המגורה ביו"ט
 קנג כל מיני תבלין של קדרה נידוכין כדרכן ביו"ט קנג
 הכונס אשה קדם יו"ט אי עושין סעודת
 קנג אירוסין ביו"ט, ביו"ט צריכין לבצוע על
 קנג ב' ככרות, יורד אדם לבור להוציא כלי
 קנד ביו"ט
 קנד מי שהולך עם שיירה ביו"ט ומתיירא אי
 קנד רשאי לילך חוץ לתחום, מהו ליתן סוס
 קנה או סרד ביו"ט ובשבת, לרעות אוהן.

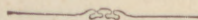
ה' חול המועד.

קנה עירות שיש בהן ת"ח וכוצרון בחוה"מ,
 קנה להביא כלים מבית האימן, הא דתנן כותבין
 קנה קדושי נשים במועד, הא דתנן שטרות
 קנה של רשות מהו ניהו, החייטין שהם עניים
 קנה ומתפרנסין בעמל, מוכרין פירות מוכרין
 קנה כדרכן, הא דתנן אין נושאין נשים במועד
 קנה אין חילוק בין פסח לשאר יו"ט
 קנה אין מספדין בר"ה מהו לומר צדוק הדון,
 קנה אין מועד בפני ת"ח ת"ח כמאן
 קנה חייבין לנזור נזירה שלא יעשו מלאכה
 קנה במועד
 קנה ליכנס לבית חדש או לפנות כליו בחוה"מ *קעז

ה' חג המצות.

קנט שבת שחל בו ערב פסח
 קנט כל איסורי תורה בס' חוץ מטבל וי"ג
 קנט וחמץ בזמנו
 קס לענין לתיית השים
 קסא כלים של גויים
 קסב יכול אדם ליקח קמח מן השוק, קדירות ש"פ
 קסג אסור לבשל לחולה תבשיל של קמח
 קסד מקום שאין יין מצוי האריך עושין יין

ס'י	שיעור שטועם	ס'י	פושטה, אם תפרה בפשתן פסולה וצריך
קצב	השרוי בשאר תעניות טועם בט"ב אינו	קפז	גידין משולשין פי'
קצג	טועם	קפח	מושב תלגלל מטפחת ואל יגלל ס"ת
	ה' מזוזה.	קפט	ס"ת המנוקד אין קורין בצבור
	פתח שיש לו פצימין חייב חוץ מבחכנ"ס,		יריעות מעובדין בסיד אם מותרין, כמה
	מזוזה מניחה בתחלת שליש העליון בטפח		שיטין צריך לעשות בס"ת, ס"ת שאין בו
	הסמוך לר"ה, השוכר בית מגוי ועקר אסור		תנין, פתוחית וסתומות יש להן מקומות,
	להניח שם מזוזה, בי הרזיקי חייב בב'		מגלה דכתובה בין הכתובין לא יצא,
	מזוזות, מזוזה שהעמיקה טפח פסולה,		מגלה קורין אותה בזמנה אפי' ביחיד,
	תנין של אותיות, פרשיות מזוזה סתומות,	קץ	אין אומרים הלל בפורים, מהו למפרע ומהו
	בית שיש לה ג' או ד' פתחים, מזוזה	קצא	סירוסין
קצד	נכתבת על דכסוסטוס		מגלה שמצויינת אין קורין בו
	מאן דקבע מזוזה חייב לברוכי, מזוזה		ה' תענית.
	שתלאה במקל פסולה, מזוזה שאינה		ערב ט"ב שחל בשבת שפיר דמי למיכל
	משורטטת, בית חדש כיון שגמרו חייב,		בשרא, בר"ה ובשבת שובה אי מתענין,
	מזוזה נהגת בנשים ואנשים, השוכר בית		בערב ט"ב לא יאכל ב' תבשילין, הנודד
קצה	בח"ל והדר בפונדק פטור ל' יום		ביום צום והגיע בשבת פטור להתענות,
			כל תעניות אפילו יוה"כ מותר לטעם,

פירוש לפרשת בשלה לחכם קדמון

מאת העורך.

בימים האחרונים לשבתי באוכספורד (ימים אחרים לפני ר"ה תרנ"א), בעת אשר כבר סהרתי לנסור עבודתי בהביבולותוקה הבודליאנית (ראה למעלה ע' 10) הגיע לידי כ"י המסומן בספר רשימת כ"י אוכספורד להח' נייבואר במספר 814, המכיל בתוך שאר כתבי-יד „פירוש לפרשת בשלה” מאת מחבר בלתי נודע בשמי. הפירוש הזה משך עליו את עיני ע"י סגנונו הצה וע"י רוח הבקרת וההגיון השפוכה עליו; וביתר שאת מצאתי בו חפץ בראותי כי לרוב הפסוקים מובאים בו דברים בשם הגאון, אשר כאן תפונה הוא רבנו סעדיה ראש מבארי כה"ק, אשר מבאורו על התורה לא נשאר לנו לפלטה כ"א מעט מוער. ובהיות עתי קצרה להעתיק את הפירוש הזה בשלמות, ומה גם אחרי אשר כתב-היד מהוּק במקומות רבים, העתקתי מסנו בעברי עליו טראשו ועד סופו את הדברים אשר נראו לי לנכבדים ביותר, ביחוד את המקומות אשר הגאון נזכר בהם. את המאמרים האלה אשר ישפיקו לדעתי להראות לנו כי הם פרי רוח חכם מעמיק חקר בכה"ק, וסבקר חרוץ, אוציא בזה לאור, למען הציב יד להמחבר בתולדות באורי כה"ק.

המחבר הוא לדעתי אחד החכמים מהתקופה הספרדית-הערבית, כי ברורות המאחרים לא נודעו עוד באורי הרס"ג כ"א ע"פ השמועה וע"פ הדברים המובאים בספרים כתובים עבריה, עד כי גם הרמב"ן ז"ל לא ראה אותם כפי הנראה¹); ונראה כי היה סמוך לדור הראב"ב ע, אשר הסתבר מביא הרבה מפירושו ומשיג על דבריו בלי משוא פנים ואולי היה עוד בן דורו רק צעיר מסנו לימים, גם אשר כי לא ידע עדין את הספר מורה נבוכים להרמב"ם, כי לו כתב פירושו בעת אשר הס' הזה התפשט כבר היה מוצא מקום להזכירו בדבריו בדרך הפיליטופיה הנמצאים בפירושו²). מלבד זאת נכיר מסגנונו³) ומחלך רעיוניו, הדומים מאד לסגנון הראב"ב ע ודרך בקרתו, כי הפירוש נובע מסקור חכם ספרדי קדמון. אולם לא נוכל להקדים זמן חברו לשנת 1165 לסה"נ, אשר בה חבר כפי הנראה הפושע שיטואל בן יהודה אבן אבאס את ספרו „הכלמת היהודים”, הנזכר בפירוש לפסוק עם זו קנית (שמות ט"ו ט"ז), ראה הערתי שם. — מלבד הרס"ג והראב"ע, אשר דבריהם הם היסוד הראשי לפירושו, מזכיר עוד המחבר פעמים אחרות את ר' יונה הספרדי ואת רש"י ז"ל ופעם אחת את ר' משה הכהן (דף 50b בכ"י).

(1) ראה למשל דברי הרמב"ן לשמות ט, ל"א: „ואמרו בשם הגאון רב סעדיה וכו' ופי' הראב"ע שם.
(2) למשל בדבריו לפסוק ויסע מלאך האלהים ע"ד סוד המלאכים (אשר לא השפיקתי להעתיקם) ולט"ו ג, אם ראוי ליחס „עצם” אל ה'.
(3) ראה למשל דבריו לוי"ד, ג: „נבוכים בפלס נכונים בתמורת תנועה ור"ש ז"ל שמהו במחברת בעלוי הנון” ולט"ג, ב: „והנה ארופמנהו... מהכבד המרובע מעלולי העין”.

„הפירוש לפרשת בשלח“ היה כפי הנראה ראשית נסיון המחבר בשדה באורי כה"ק, כי לא מצאתי בו כל מראה מקום לדברים קודמים, וביחוד יש להוכיח מדבריו נגד הגאון על ערבו את הפשט והדרש בבאורו, כי בפרשה הזאת העיר על זה בפעם הראשונה, כי לו באר המחבר גם ס' בראשית והפרשיות הקודמות מס' שמות היה מוצא מקום רב לפני זה להעיר כזאת על דרך באורי הרס"ג ולא היה מתכה עד הכתוב שמות י"ד, וי"ד לכתוב את דבריו: „ומי יתן והגאון היה מפרש הפשט לבד והדרש לבד מבלי עירוב והוצר כתי לזה כי תמצא הגאון“ וכי. מה היא איפוא הסבה אשר עוררה את המחבר לפרש פרשת בשלח, לא נדע, אחרי כי אין לפני הפירוש הקדמה מבארת תכליתו מלבד חרוזים מענין הפרשה (ראה למטה).

הפירוש משתרע מראשית פי בשלח עד „כי אני ה' רופאך“ (ט"ו כ"ו) ולא יותר — החלק המתאים לקריאת התורה בשבועי של פסח, כי מגמת פני המחבר היתה רק לבאר את עקר הפרשה, וזה נראה גם מהחרוזים האלה אשר הקדים לפירושו הנושאים על נס אבדן פרעה וחילו: ⁽¹⁾

יציר חומר אנוש נתעב ונאלח,	ובעשן סהרה גז ונמלח,
סמולח מכלל הפכי יסודו,	יסוד יבש וקר עם חם ועם לה,
היתנכר לעושהו ויוצרו,	ויתפאר בזהב או בדולח,
לכחש בו ולאמר לא ידעתי,	וירפוס עז אילותו וידלח,
וינשה צור וישכת אל מחוללו.	הכי מורד בקונוהו היצלה,
יכול ⁽²⁾ יוכל כרנע האבירו,	ובליותיו בחץ זעמו לפלה,
אשר כל יש כמו חומר בידו,	ובספינה ביד חובל ומלה,
קרב משכיל והתבונן בעין לב,	בחסר אל מקורא טוב וסלה,
אשר יגדיל הסריו על יראיו,	וראש אויביו בתער אף יגלה,
כמו נקם בפרעה ועבדיו,	נקמות בארם ⁽³⁾ סדר בשלח.

(1) משקל החרוזים הוא: יתד וג' תנועות, שתי פעמים, ויתד וב' תנועות, כדלת וכן בסוגר. והנה גם בזה היה הראב"ע לעינים להמחבר, כי גם הראב"ע הקדים ב' חרוזים במשקל ההוא לבאורו לפרשת בשלח, השוה עמם חרוזי המחבר הדומים להם גם בסגנונם ותכנם.

(2) בכ"ו: „וכול“, לפי תקינתו נחויץ לנקד את המלה: „כול“, למען יהי יתד בראש החרוז, כי המחבר הרשה לו לצרף השיר לכתוב „כול“, תחת המקור הנפרד „כול“.

(3) על הגליון נכתב: ל"א פרשם.

שמות י"ג. (יז) כי אמר אלהים, ע"ד הגאון פן ינחם וכי אמר (1) ומלת כי קרוב אצלו שב אל הפלא הנסתר מהכתוב (2). פן ינחם, כמו פן ישלח ידו (בראשית ג' כ"ב) כי הוא ית' שמו מגיד טראשית אחרית (3). והנה השם ית' לא יחליף מנהג הטבע ובעליו (4) כי לא לצורך גדול ודבר חזק ולהודיע גבורתו והשגתו לאשר אינם יודעים באמת, והנה אם כח השם ושלוחו היה מחוק לבותם לבלתי הנחמם ושובם מצרימה בראותם מלחמה מי ידע כי זה על דרך פלא. ודע כי סבת סבוב המדבר איננה זאת לבדה ואילו היתה דיה לבדה החרשתי לשואל רק סבות תכליתיות רבות לפי הכמת הצור ית' וקצתם תרעם מפירושי הגאון ז"ל.

שם י"ד. (ג) ואמר פרעה, כמו ואני ידעתי כי לא יתן (למעלה ג' י"ט) (5) על פירושו ועל דעת הגאון ור' אברהם כדו שיאמר ככה (6). לבני ישראל, כמו אומר לה' מחסי (תהלים צ"א, ב') כי המשוור אומר דרך קריאה אתה היושב בסתר עליון ומתלונן בצלו אני שהוא מחסי ומצודתי כמוך אומר לך עליו ומבשרך כפי נסיוני כי הוא יצילך וג' (שם פ' ג') אם התמיד לחסות באברתו ותחת כנפיו, וכמוהו אמרו לי אחי הוא (בראשית כ' י"ג). נבו כ"ס, בפלם נכונים בתמורת תנועה, ור' שלמה ז"ל שמהו במחברת בעלי הנון מענין נכבי ים (איוב ל"ח, ט"ז) ולא אבה ר' אברהם וגם הגאון פרש... (8). (ד) וחזקתי, אתמה על ר' אברהם (9) למה לא הביט לפירוש הגאון הנכון שאמר כי „ואכבדה בפרעה" השני (כפ' י"ז) הוא על טביעת הים כי שם מפורש

(1) ג"ל כי המלים האלה מסורסות וצ"ל „וכי אמר פן ינחם" ור"ל כי לדעת הגאון נתן הכתוב שני טעמים: א' כי קרוב הוא (ראה ההערה הבאה) וב': כי אמר אלהים פן ינחם וג'; וכן נמצא בתרגום הערבי לרס"ג: „לאנה קרוב ולאן קאל אלהה". הדעה הזאת מסכמת למדרשי האגדה על המלים „כי קרוב הוא", אשר יכניסו בהן טעמים שונים, השוה דברי יפה תואר הארוך המובאים ב„אספת אמרים" למדרשי: „וכי אמר אלהים עוד טעם אחר כי אין ענין קרוב ורחוק לפן ינחם העם".

(2) אולי ר"ל אל מלת „הפלא" אשר לא באה בכתוב, ובאורו הוא כאלו היה כתוב „כי קרוב הפלא", ר"ל אם נתם אלהים דרך ארץ פלשתיים לא היה הפלא גדול ולא נראו אותותיו ומופתיו כמי מרה במן ובשלו ובבאר כמו בלכתם דרך המדבר, וכן נמצא במכילתא: „ויסב אלהים את העם... כדי לעשות להם נסים וגבורות במן ובשלו ובבאר וכו'". וראה פ' ר' בחיי בן אשר בראש הפרשה. (3) ר"ל כי פתרון מלת „פן" במקום הזה הוא בענין „למען לא" כמו בפן ישלח ידו, וכן פירש רבינו בחיי בן אשר: „אין ספק כלפי הקב"ה... אבל באור פן ינחם כדו שלא ינחם וכן אמרו ר"ל כל מקום שנאמר פן ואל אינו אלא ל"ת וכמוהו ועתה פן ישלח ידו שפירושו כדו שלא ישלח ידו" וכו'. השוה גם פ' הראב"ע.

(4) ר"ל יצויו תבל הממלאים אותה ושולטים בה שלטת כל אחד לפי תכונתו וכשרונו אשר נתן לו אביר הטבע.

(5) ר"ל כי ה' אומר זאת בדרך הגדת האותיות מראש כי פרעה יאמר כן, כמו „ואני

ידעתי" וג' שהוא בענין נבואה.

(6) השוה תרגום רס"ג: „חתי וקול פרעון" (למען יאמר פרעה) וראה ראב"ע לפסוק א'

ובפירושו הקצר.

(7) ראה ראב"ע פה ולתהלים צ"א, ב.

(8) פה ד' שורות מהוקות בכ"י ונראות רק איזה מלות בראשן ובסופן.

(9) אשר כתב בבאורו: „או יראה כבודי בעולם לטבוע פרעה וחילו".

ואני הנני טחוק את לב מצרים ויבא[ו] אהריהם וזה הראשון וחוקתי את לב פרעה ואכבדה הוא בעבור אותות ליל האחר ועשרים: ויהי הענן והחשך ויאר את הלילה (פ' כ') שהיה קודם אות הטביעה.

(ה) ומעם ויהפך למה שחשב מתחלה: והיה כי תקראנה מלחמה ונוסף גם הוא על שונאינו (למעלה א' ו), אף כי בשמעם כי הם חמושים, וזאת היא דעת הגאון והיא מעט רחוקה והנכון שמעמו נהפך לבבם אחר שהשאלום בכל לבבם ועוד שאמר להם פרעה קומו צאו (שם י"ב, ל"א) ומצרים ותחזק (שם פ' ל"ג) ¹, או יהיה מעם ויהפך בעבור החן שהזכיר הכתוב כבר שנתן השם את הן העם בעיני מצרים (שם י"א, ג') נהפך. עתה חנם ואהבתם לשנאת לב איך יוכו על ידם המכות הגדולות ויצאו מאתם בתחבולות בכסף זהב ושמלות מתחת סבלות בניני הערים והמגדלות ושאר הפעולות. ואשר הקשה ² על הגאון שאמר כי עונש המצריים בעשר מכות בעבור שהשתתפו עם ³ פרעה בהשלכת כל הבן הילוד היאורה וכן עונשם בטביעת הים כי גם הם רדפו אהרי בני ישראל עמו להשמירם, ויאמר כי אין להם חטא משפט מית כי הם מוכרחים מפרעה מלכם כי הפסוק אומר בתחלה ויצו פרעה לבל עמו לאמר (א, כ"ב) וב[אחרונה ואת] עמו לקח עמו (למטה פ' ו) והנה הם כדמות אנוסים, אולי יפקח עיניו ויראה ⁴ כי הכתוב אמר ויעבדו מצרים וימררו את חייהם (א, י"ג — י"ד), וכן בוודו מקרא בכורים יספר המביא כל מה שהגיענו מהם: וירעו אותנו, ויענונו ויתנו עלינו (דברים כ"ו, ו) וכן אמר השם לאברהם: ועבדום וענו אותם (בראשית ט"ו, י"ג), ובאחרונה העיד הכתוב כי נהפך לבבם מלבבו לאמר מה זאת עשינו. (ו) וידוע כי המרכבה בעלת ארבע[ה] סוסים כמו שאמר ותעלה ותצא מרכבה ממצרים בשש מאות [כסף] וסוס בהמשים ומאה, והרכב אמר הגאון שהוא הסוס או הסוסים המיוחדים לרכיבת המלך ⁵ על כן ויאסור את רכבו.

(י) ופרעה הקריב, דעת המתרגם שהוא עומד, כמו הרה תקריב (ישעיה כ"ו, י"ז) ודעת הגאון שהוא יוצא והפעול כהנהו ⁶ וכן דעת הררש ⁷

1) ר"ל וע"ד המצריים הכלולים במלת "ועבדו" הנה כתוב ותחזק מצרים וג', הפירוש הזה מתאים בראשיתו לפירוש רש"י, אך בדבר "ועבדו" נטה המחבר ממנו, יען כי לפירוש רש"י (ע"פ המכילתא) כי הוא שב אל מה שאמרו העבדים לפרעה עד מתי יהיה זה לנו למוקש לא תהיה הפיכת לבב פרעה ועבדיו מקבלת אל עת אחת.

2) כפי הנראה נשמט פה "ר" א", אולם לא מצאתי זאת בפירוש הראב"ע.

3) ג' המלות האחרונות הן הוספה ממעל השורה בכ"י אחר.

4) הלשון הזאת נמצאת גם אצל הראב"ע, ראה פירושו לשמות א' י"ד, וכן לשון המחבר למטה פ' כ"ד: "אולי יראנו וכו' נמצאת גם כן אצל הראב"ע. ראה פירושו לפ' י"ט: "והאומר... יראה לנו".

5) מהתרגום הערבי "מרכב" אין להכריע אם כונתו סוס המיועד לרכיבה או מרכבה, כי המלה הזאת תסבול ב' הפתרוגים, אולם באמת מצאנו כי תרגם רס"ג, רכב" בענין סוס (כול בערכית) כבראשית ג' ט'.

6) בתרגום הערבי כתוב "קרב" אשר יש לקרוא קרָב ויהיה פעל עומד כדעת אונקלוס, אולם יוכל היות כי נחזיק להדגיש הרי"ש ולקראו קרָב, ואז יהיה הפעל מהבנין השני (בנין הכבד) בערכית אשר הוא פעל יוצא. ואולי צ"ל "ר"א" תחת "הגאון", כי כן נמצא בפ' הראב"ע.

7) ראה מכילתא.

שהקריב זבחים לאלוהו. ויצעקו, כמו ויצעק העם אל משה (במדבר י"א, ב) (1) כי מצאנו ה' נסיו (למטה י"ה ט"ז) גם ה' צדקנו (ירמיה כ"ג, ו; ל"ג, ט"ז) גם זה' הולך (למעלה י"ג, כ"א) והנה המבלי אין קברים (פ' י"א), על כן ואתם תחרישין (פ' י"ד) מלצעוק, גם פירוש הגאון נכון והוא על דעת הכמינו (3) כי פירש ויצעקו כמו ויצעקו אל ה' בצר להם (תהלים ק"ה, ו) ועל הדבר השני שאמרו לו המבלי אין קברים אמר להם תחרישון לא על תפלתם, ואין להרשיעם על זה לפי שאין אדם נתפס על צערו. — (י"א) ויאמרו, ידוע כי מלת בלי כמו לא, כמו עד בלי ירה (ההלים ע"ב, ז), עד בלתי השאיר לו (דברים ג' ג') עד בלתי שמים (איוב י"ד, י"ב); והנה המבלי אין כמו המלא אין ואחר שמצאנו לא יש (4) בטקום אין הנה לא אין בטקום יש, על כן צדקו הכמי המבלי א הפנימי כי שוללת השלילה חיוב, כי אם תאמר ראובן לא איננו חכם הנהו חכם וכן להפך. והנה לא נוכל לפרש המבלי אין שתיים כי אם אחת כמו הרק אך במשה (במדבר י"ב, ב), אולי הוא צחות (5) בלשון הקדש, או יתכן שיחסר מות וכן הוא: המבלי מות ואין קברים במצרים והעד לקחתנו למות וטעמו למות ולהקבר במדבר וזה הפירוש שלי האחרון איננו רחוק כי היה ראוי לאמר המבלי מות לקחתנו למות או המבלי קברים לקחתנו להקבר והנה זה כמו אור ורוע לצדיק (תהלים צ"ז, י"א) כי בעל דעת לא יאמר שהצדיק יהיה לו אור [בלא] שמחה ולישרי לב שמחה בלא אור, רק טעמו כי אור ושמחה לצדיקים ולישרי לב, וכן אחז הכתוב פה דרך קצרה לפי שידוע שהקברים בעבור המתים. ואל יקשה בעיניך „המבלי אין אלהים“ (מ"ב א' ג' ו) כי גם הוא יתכן כפירושונו. והא „המבלי“ בפתח על דעת ר' יונה הספרדי (6) ועל דעת אחרים בשוא ופתח (7). והנה „המבלי“ שלש אותיות (8) ובהסיוך השתיים ישארו

(1) ר"ל פתרון מלת ויצעקו הוא כמשמעה בענין יללה ותלונה כמו בויעק העם אל משה ואיננה מענין תפלה כדעת רז"ל והגאון הנזכרת אח"כ, השוה פ' הרמב"ן לפסוק י"א ודברי המחבר למטה פ' ט"ז.
 (2) ג"ל לפרש כונת המחבר, כי מצאנו שם ה' נזכר לענין חסד ורחמים כמו בכתובים המובאים (כמאמר חז"ל ה' הוא מדת הרחמים) ולכן תיחוס צעקתם ונאקתם אל ה', ר"ל נגד ה' אלהי הרחמים אשר לפי מחשבת העם הסיר הפעם רחמיו מהם והוציאם ממצרים למען ימותו במדבר.
 (3) מכילתא: „מיד תפסו להם אומנות אבותם“ וכו', ראה ר' בחיי לפסוק המבלי אין קברים בסופו.

(4) צ"ל „אין יש“ (תהלים קל"ה, י"ז).
 (5) ר"ל מליצה. השוה פ' הקצר להראב"ע.
 (6) ראה כתאב אללמע 21—17, 276; 3—5, 358 (ס' הרקמה ראש ע' 167 וע' 222)
 (7) וכן כתוב בספרינו.
 (8) ג"ל כי המחבר משתמש פה במלת „אות“ לשני ענינים: א' כמשמעה וב' בענין „אות-הטעם“ ע"פ לשון ערבית השגורה בפיו (ה' ר' ו) ובהפתרון האחרון תכלול המלה לא רק אותיות השמושי כ"א גם מלות הטעם (Partikel) (ראה דברי אדות זה במבואי לס' „אותיות הענינים“ למעלה ע' 121—120) וזאת כונתו: מלת „המבלי“ היא מרכבת מג' אותיות (ר"ל אותיות הטעם) והם ה"א השאלה, מלת „מן“, אשר נו"נה ישלים הדגש בהכ"ת הסמוכה, ומלת „בלי“, ובהסיוך השתיים (ר"ל ב' האותיות הראשונות) ישארו שלש (ר"ל מלת הטעם בעלת ג' אותיות).

שלש וכמוה ולבעבור¹) תהיה יראתו (למטה כ' כ') רק מלת ולבעבור בהסירך השתים ישארו חמש²) וכאלה (?) על דעת ר' יונה ארבע³) כי אם נחשוב.....⁴) כי מצאנו מעבור הארץ (יהושע ה' י"א).

(י"ב) הלא זה הדבר, אין לתמוה אנה מצאנו זה כי אין לתפוש עליהם בצערם על שקרם כמו שאין לתפוש עליהם במה שהשבו בשלוהי השם ואין בין זה ובין ותקרבון] אלי כלכם (דברים א' כ"ב), דמיון והגאון ור' אברהם אמרו שזה בכלל ולא שמענו אל משה (למעלה ה' ט'), ור' ש' אמר בכלל ירא ה' וישפוט (ה' כ"א).

(י"ד) ה' ילחם לכם, ולא זכר להם קריעת הים כי עיקר צעקתם בעבור האויב על כן אמר להם בפירוש לחזק לבותם ואילו זכר להם ביקוע הים ובואם בתוכו היה טורח לבכם נוסף ואולי יוסיפו לזעוק ולהתרעם עליו; והגאון הלך אחרי הדרש לקרבתו מן הפשט, כי יש דרש⁵) שארבע כתים נעשו, אמר הגאון שבכלל "התיצבו" (פ' י"ג) הכת שהיתה רוצה לברוח ומי יתן ידעתי אנה יברח הבורח וחכמינו אמרו: ואחת אומרת נפול לים אמר להם התיצבו וראו, וכן אמר בכת הרביעית שהיתה רוצה להרבות דברים ואמר לה משה: ואתם תחרישון, ולא כן אמרו חכמינו כי בדרש: ואחת אומרת נצוח כנגדן כדמות בעלי המלחמות⁶), ואני ידעתי כי הגאון ברח מהלשון הכתוב בדרש בעבור פירושו, כי "ואתם תחרישון" שב אל הדבור השני שהתרעמו ישראל על משה והוכיחוהו לאמר מה זאת עשית לנו, חדל ממנו (י"א—י"ב), ומי יתן והגאון היה מפרש הפשט לבד והדרש לבד סבלי עירוב והוצרכתי לזה כי תמצא הגאון לרוב ענותו ישתדל לקרב הדרש אל דרך הפשט ברוב פירושו ואין צורך, כי ידענו שהחכמינו ידעו הפשט יותר מכל הבא אחריהם ותמצאם לעולם יזכרוהו בכלל הפירושים הדרשיים.

(1) בכ"י, וכמוהו ולבעבור" ותקנתי ע"פ הדברים הנכאים: "רק מלת ול בעבור" וכו', והנה בספרינו כתוב, "ולבעבור" בלי למ"ד, רק לפני זה כתוב, "לבעבור" נסות אתכם, והמחבר הביא כפי הנראה את הכתוב בעל פה וחשב כי כתוב אח"כ, "ולבעבור".

(2) ר"ל מלת הטעם בעלת חמש אותיות.

(3) ג"ל כי כון לדברי ר"י בן גנאה בכתאב אללמע 28—32, (רקמה ע' 9) כי במלת ולבעבור הלמ"ד והבי"ת נוספות וא"כ עקר המלה הוא ד' אותיות, או כונת המחבר כי לדעת ר"י מלת, "ולבעבור" מרכבת מד' אותיות הטעם (ג, ל, ב, עבור), בעת אשר לדעת המתנגדים לשמוש מלת, "עבור" (ראה תלמידו מנחם ותלמיד דיוגש הוצאת כ"ט ע' 50—49 ופירוש הראב"ע לבראשית י"ב, י"ג) אין במלה הזאת כ"א ג' אותיות (ג, ל, בעבור).

(4) פה מחוקה בכ"י שורה וחצי.

(5) מבילתא וירושלמי תענית פ"ב ה"ה.

(6) ג"ל כי בחנם השיג המחבר בזה על הגאון, כי הגאון לא פירש את המלים, נצוח כנגדם" מענין צעקת מלחמה כ"א מענין צעקת תלונה וזאת כונתו בדבריו, שהיתה רוצה להרבות דברים, ובדרך דומה לזה הבין דברי המדרש ר' בחיי ב"ר אשר, אשר כתב בפירושו לאמר: כ"ת ד' היו צועקים להקב"ה שנאמר ויצעקו ב"י אל ה' עליהם אמר ואתם תחרישון, וכן פירש בעל קרבן העדה לירושלמי שם: "גם אלה בינונים אלא שאמרו שדו בתפלה" וכו'.

(טו) מה תצעק אלג. — כבר הקדמתי שר' אברהם יחשוב שהוא [כצקת] ישראל שאמר הכתוב אליהם ויצעקו וידעת... ועוד נאמר אם ר' אברהם יחשוב צקת ישראל שצעקו על דרך תפלה הנה כבר פסקו תפלתם והחלו להתרעם על משה, ואם יחשוב שהיא צקת אנקה ויללה הנה משה השתיקם והשקוטם כי הכתוב הזכיר שמה אמ' ואתם תחרישון ולא הזכיר שצעקו עוד ולא התרעמו, ועוד מה מעם לומר מה תצעק כנגד הקהל ואחריו דבר אל בני ישראל והיה ראוי לומר שמעתי את תפלתם דבר אליהם ויסעו. והגאון הביא ראיות כי משה התפלל וישראל התפללו ואמ' שחכמת השם ית' היתה להפסיק תפלת משה כי אילו עובו לכלות כל התפלה היו ישראל חושבים שבעבור תפלת משה לבד נושעו לא גם בעבור תפלתם, ועוד שלא ישענו על תפלתו ויסיר לבכם מהאל, והנה גם פה עירב הגאון פירושו עם דברי חכמינו, והנה בדרש¹: ר"ש בן יהודה אומ' כבר קדמה צקתם לצקתך.

(יז) ומעם ואני הנני מחזק אמר הגאון כי יחזק לבם בראותם עמוד הענן הברדיל ביניהם יחשבו כי ישראל פחדו מהם וירדפום או יחזק לבם שכאשר יבקע הים ויבאו בו ישראל כי גם הם יבואו בו וינצלו כמוהם, או יחזק לבם שכאשר יהיו שני המחנות מעבר לים יהיה להם מרחב להלחם בישראל ולהכותם לפי הרב, וכל אלה הפירושים אינם רחוקים. גם אמר הגאון כי מעם הנני מחזק שיוסיף השם במקרה חייהם כה שיסבול גופם המכות ולא ימותו מן הצער ולא מן עמוד אש וענן. וזה הפי' מעט רחוק כי אין דרך הכתוב לומ' חיזוק הלב על הענן הזה. אמר הגאון כי ואכבדה בפרעה ובכל תילו לגמול לכל אחד כפי חטאו שהרע לישראל וכן וידעו מצרים כי אני ה' (למעלה פ' ד') בהכבדי שכל אחד יודה לפי האמתו בבורא על דרך מה שקיבלו ישראל משפע מעמד הר סיני [כל אחד לפי כחו], ואין צורך לכל זה לולי מדרש חכמים: פתחו לומ' לשון השירה² כי אמר הכתוב רמה וירה נטבעו תבלעמו ויכסמו וכמו אבן וכעופרת כמו שידעת וכבר הקדמתי כי הגאון מערב הדרש בפ' ש"ו, (י"ח) וידעו מצרים. אין לתמוה איך ידעו הטובעים ודוד אמר לא המתים יהללו יה (תהלים קט"ו, יז) כי הנה הכתוב פ' אח"כ ויאמר מצרים אנוסה כי ה' נלחם (למטה פ' כ"ה). אם כן הוא קודם טותם, או וידעו מצרים הנשארים על דעת ר' אברהם אבל הגאון אמר וידעו על שפת הים והם בשערי מות וכל שכן עם הוכחת ישראל להם כי הנה כת' וירא ישראל את מצרים מת על שפת הים (למטה פ' ל') וזאת היא דעת חכמינו³ ור' אברהם הרחיק זאת הדעת⁴ ואמר כי הכי מעיד תבלעמו ארץ (ש"ו, י"ב) ועוד תהומות יכסומו (שם ה') ויפרש וירא ישראל שהוא שב אל שפת הים, וכן

¹ מכולתא.

² שם.

³ שם. השוה הלשון: „וכדי שיהיו ישראל נותנים עיניהם בהם ומכירים אותם ומוביחין

אותם וכו'.

⁴ ראה פירוש הראב"ע לפ' ל', אולם הכתוב תהומות יכסומו לא נזכר שם.

הוא: וירא ישראל על שפת הים את מצרים מת ושני הפירושים אינם רחוקים מן הפשט והקבלה תנצה. ומעם בהכבדי בפרעה אמר ר"א לאות שהוא בעצמו טבע בעבור שמצא ונער פרעה (תהלים קל"ו, ט"ו) ועוד המשורר אסף אמר אחד מהם לא נותר (תהלים ק"ו י"א) ⁽¹⁾ וכבר קדמוהו חכמינו וזאת היא ד' ר' יהודה במדרש שאמרו לא נשאר בהם עד אחר (למטה פ' כ"ה) זה פרעה דברי ר' יהודה שני וניער פרעה ⁽²⁾, וכבר הקדמתי שרוב הפשטים כלולים במדרשי חכמינו.

(ב) ויבוא, אמר הגאון כי הטעם בהבדל שני המהות כרי שיחוק פרעה לרדוף או להשקיט לב ישראל מפחד האויב או שיבואו כל ישראל בים לבדם וישארו כל המצריים בחוק, או להחשיך המצריים כל הלילה כמו מכת השך שהיה במצרים על כן ויאר את הלילה וכן פירש ר' יונה הספרדי ⁽⁸⁾ אע"פ שהגאון פי' עוד ויאר כמשמעו כי ה' האיר בעמוד אש שלא מש מישראל כאשר החשיך למצרים, ור"א בחר בשני כי הכתוב לא יוציא הנגדיים ⁽⁴⁾ בלשון אחר ומה שאמרו חכמים אור לארבעה עשר ⁽⁵⁾ כבר אמרו לישנא מעליא נקט ⁽⁶⁾ וחשב הג' בפירושו הראשון כי ויאר את הלילה כמו נארת ברית עבדך (תהלים פ"ט, ט') ולא אבה הדקדוק ⁽⁷⁾. (כ"א) ויש אומר ויבקעו המים כמו וגבר ימות ויחלש (איוב י"ה, י) ⁽⁸⁾, ואמר הג' כי ויבקעו לשנים כמו בקע לנגלת (למטה ל"ה, כ"ו) ⁽⁹⁾ ולגזרים (תהלים קל"ו, י"ג) קרעים, וכבר אמרו חכמינו י' נסים נעשו לאבותינו על הים ⁽¹⁰⁾.

(1) ראה ראב"ע לט"ו, י"ט ופירושו הקצר ל"ד, ל'.

(2) במכילתא כתוב: „אף לפרעה דברי ר' יהודה שני' מרכבות פרעה וחילו, וכן הנוסחה בילקוט, אולם בשמות רבה לפסוק וחוקתי את לב פרעה כתוב: „מי גרם להקב"ה ליטול שכו וכבוד לא פרעה שניערו שני' ונער פרעה וחילו בים סוף" וכו', ובמדרש תהלים ק"ו נאמר: ר' יהודה אמר אפי' פרעה שני' אחד מהם לא נותר... ויש אומרים אף הוא נטבע באחרונה שנאמר ונער פרעה וחילו בים סוף, ויש לשער כי המחבר שאב דבריו ממדרש תהלים, אך החליף בוכרונו דברי ר' יהודה בדברי „יש אומרים". וראה במדבר רבה פ' י"ג, קהלת רבה פ' ו' ואסתר רבה פ' ז' ופדר"א פמ"ג אשר הובא בהם ג"כ הכתוב ונער פרעה לראיה על מפת פרעה. ⁽³⁾ ראה אצול 15—12, 28.

(4) הוא העתקה מהמלה הערבית „אצדאד" (=צדדים, כאשר יכנס האפוד, ראה מעשה אפוד ע' 33), אשר באורה פתרונים הפוכים למלה אחת, ראה פירוש הראב"ע והערתו בענין הזה ללקוטי מפירוש ר"י בן בלעם על התורה עמוד XXXII.

(5) ראש מ' פסחים. ⁽⁶⁾ פסחים דף ג' ע"א.

(7) ר"ל הדקדוק איננו סובל זאת, כי ויאר הוא משרש „אור" ונארת משרש „נאר".

(8) ר"ל כי כונת „ויבקעו המים" היא אחרי אשר נבקעו המים, כי אין לבאר הדברים כמשמעם שנבקעו המים אחרי אשר שם את הים לחרבה, וכן אומר הכתוב וגבר ימות ויחלש, אשר ר"ל ימות אחרי שיחלש, והנה אבי הבאור הזה הוא רס"ג, כי כן תרגם בערבית: „בעד מא אנשק אלמא" (אחרי אשר נבקעו המים). ⁽⁹⁾ אשר הוא חצי שקל.

(10) ראה מכילתא ותנחומא ל' ואתה הרם את מטך, תחת „נחלק לוי"ב גזרים" כתוב בתנחומא ד' ויניציאה ש"ה: „ונחלק לוי"ב שבילים" וכן הוא בפדר"א פ"ב, אולם בתנחומא ד' קושטא שנת ה'ר"ע"ה חסרה מלת „שבילים". והנה במדרש תהלים קל"ו ס' ז' כתוב: „נחלק לשנים", ונראה כי חסרה שם מלת „עשר".

אגרות בקרת

מאת אברהם עפשטיין (המשך).

ה.

מדרש איוב.

להרנ"ב. שבתי לביתי וראיתי את הגליון השני מהצינטראלאנצייגר שלך. יפה העירות בצד 35 נגד הר"ש בובר במבואו לס' מעין גנים, כי אין להכחיש בשום אופן שלעיני הקדמונים היה מדרש לאיוב. מלבד הראיות אשר הביא צונץ G. V. 270 וכבודך ביאהרביכר V, 99 יש לי עוד כמה הוכחות על מציאות המדרש הזה.

(א) בפירוש רש"י כ"י על קלף הנמצא אצלי מצאתי כתוב לאיוב א' ו': ויהי היום, אותו היום ראש השנה היה כמו שני' יום תרועה יהיה. להתיצב, אין להתיצב אלא לדין, שני' נצב לריב י"י, וצוה הקב"ה לשטן להביא חובות וזכויות של כל הבריות, הה"ד משוט בארץ. במדרש איוב. — בפירוש רש"י שבדפוס המאמר הזה (כהרבה מאמרים אחרים) משובש, וחסרות המלות „במדרש איוב.“ (ב) בפירוש המחזור אשר היה מקודם ת"י הרשד"ל והר"ר שזח"ה ועתה אצלי מצאתי בדף כ"ב ע"א: ומדרש איוב ראיתי: ואלי דבר יגונב (איוב ד' י"ב), נביאי אומות העולם אין, נבואה באה להם אלא לפי מעשיהם, גונבי דעת [הם], וכל נבואתם בחלוס לילה. משל למלך שהיתה לו אשה ופלגש, אצל אשתו בפומבי, פ"י בגלוי, אצל פלגשו אינו בא אלא בסתר. לפי שעשו גונב דעת אביו היה לבנו רוח הקודש בגניבה, כשהיה בא מבית עבר א"ל אביו במה עסקתה היום, א"ל בתרומות ובמעשרות, אלא אבא מלח מהו במעשרות? והיה מרמה לקבל הברכות (שקבל) מאביו, אמר [אביו] מה זה מתמיר במצות, ואין ציד בפיו אלא הלכות שני' בפיו לבות ולבו לעשותו (צ"ל בפוך ובלבבך לעשותו, דברים ל' י"ד). — ע' ב"ר פנ"ב ופס"ג.

(ג) שם דף ק' ע"ב: במדרש איוב: איש היה בארץ עוץ, ארץ שנוטלין בה עצות רעות על הק' שני' מן הארץ ההיא יצא אשור (בראשית י' י"א), ומתרג' מן עצה ההיא. — ע' ב"ר פל"ו, מכאן נראה כי כבר לעיני בעל המדרש לאיוב היתה באונקלוס הגירסא מן עצה ההיא.

(ד) ע"פ עדות ה' נייבואר (קאטאלוג 167) מובא מדרש איוב בילקוט המכירי, אם כן אין להטיל ספק במציאות מדרש לאיוב, ואין ספק שממנו נובעים הדברים הרבים אשר בעל מעין גנים מביא בשם תז"ל ואינם אצלנו בשום מקום. מה שהוא מביא לאיוב ל"ח ל"א (כימה יש לה צנה גדולה), מביא גם בעל הערוך ערך כסיל והרד"ק לעמוס ה' ח' (ע' הערוך השלם לקאהוט ע' כסיל). מה שבעל מעין גנים מביא לאיוב כ"ח י"ז מביא רבנו בחיי בכד הקמח בג' מקומות: אבל א', שהרת לב, כפורים ב'. קרוב שכל זה נובע ממדרש איוב.

הלכות אלדד וההלכות הגדולות והפסוקות.

בספרי אלדד הדני הראיתי כי אלדד השתמש בכמה מקומות מהלכותיו בדברי בעל הלכות גדולות, וכי ביחוד הלך אחריו בדין שחיטה העשויה כקולמוס המשונה מן הדין הזה בהתלמוד, וכתבתי: מזה יכולים אנחנו ללמוד על זמנו של בעל ההלכות ההן (הגדולות). אבל אפשר שהשווי בדין שחיטה כקולמוס הוא דבר מקרה, ושהשווי בהלשון יבוא מסבה שהסופרים שנו לשון אלדד על לשון בעל ההלכות הגדולות (מבוא XLVIII). על זה כתב לי אחד ממכירי כי קצרתי במקום שראוי להאריך, ונתתי דברי לשיעורין בענין נכבד כזה. השיבותי לו כי באמת כן הדבר, אך לפי דעתי כן נאה לכל אוהב אמת למנוע מלחרוץ משפט בדבר שיש בו ספק. ובהיות שהענין באמת נכבד מאד, הצעתי ספקותי לפני החוקרים למען יחקרו וידרשו ואולי יעלה בידם להכריע לצד מן הצדדים. גם אנכי לא הנחתי את ידי מזה ובכל עת מצוא שמתי לבי על היחס הזה שבין הלכות אלדד להלכות הגדולות. והנה מצאתי עוד כמה פרטים אשר אלדד שוה בהם להלכות הגדולות, ובכל זאת לא אוכל גם הפעם לחוות בזה דעה מוחלטת. ועל כן אמרתי להגיש עוד הפעם את ספקותי הראשונות והאחרונות לפני החוקרים, ולמשפטם איחל.

בכלל מצאתי כי יותר ממה שהלכות אלדד דומות בכמה פרטים להלכות הגדולות הן דומות להלכות הפסוקות (הוצאת שלוסברג). במה שיבוא אציג דברי אלדד ודברי בעל ההלכות אלה לעומת אלה, ואחר תבאנה ההערות שלי הנחוצות לבאר השווי שבהם.

(א) שהיה כיצד, כגון שהתחיל בשחיטה ובא אונס ואנסו והעלה ידו מצואר בהמה, או שהבעיותו ונפלה הסכין מידו, או שנפלה סודר על פניו, או שבאה צרעה וישבה על פניו... אם שהא ושחט כשיעור שחיטת בהמה אחת דקה לדקה... (הלכות פסוקות צד 185). בה"ג כל זה בלשון ארמית. המאמר או שנפלה סודר על פניו אינו שם.)

(ב) חלדה כיצד, שהיה שוחט טבח ונכנס ראש סכין בין עור בהמה לסימנין או בין סימן לסימן... מאי תקנתה ישליך סכין על רוחבה ויוציאה מעט מעט ולא יגביה ידו מצואר בהמה ויבדוק סימנין שטא נפסק, ויחזור וישחוט מלמעלה למטה ומותר (ה"פ שם). מאי תקנתיה... ובתר דשחט חזי אי בזיע קניא או ושטא טרפא (הלכות גדולות).

(ג) הגרמה כיצד? כגון שהיה שוחט תחת חוטי הראש... וטבח ששחט בהמה וימרוך ארבע אצבעות תחת טבעת גדולה וישחוט (ה"פ 186).

(א) שהיותיה מא היא. התחיל הטבח לטבוח הבהמה ואנסהו אונס, או נפלה המאכלת מידו, או נפל הסודר על עיניו, או נפלה צרעה על ידו, או פתמהו אדם בדברים ושהה בידו עד כשיעור שחיטה כהמה אחרת... (אלדד הלכה ב' 3, ע' הלכה א' 3 ושם הערה ג').

(ב) חלדותיה מהו, אם מהרה הבהמה והעלתה ראשה טרם תפול המאכלת עליה, ותבא המאכלת במהרה בין הושט ובין הגרגרת... אולם במה הגון, אם יקח המאכלת ממקומה וישחוט על אופן השחיטה ויכין מקום למאכלת, אם נקבה הגרגרת שלא במקום שחיטה טרפה (ה"א 5 ע' הערה ה'). ומה החלדה טרפה? כי תיכנס המאכלת בין העור לבשר ואינה במקום שחיטה, הרוגה היא והיא נבלה... (ה"ב 4).

(ג) הגרמותיה היא מטבעת גדולה ולמעלה טרפה... והשוחט עליו שיתן ארבע אצבעותיו מתחת טבעת גדולה וישחוט מתחת האצבעות.

ואם לא שחט על ארבע אלא אפילו על שלש או אפילו על שנים כשרה... וכל שחיטה העשויה כעט טרפה (ה"ב 5).
 (פה ידובר על הקנה). ועד כמה, אמר רב נחמן עד כדי תפישה, כדי שיתפוש אדם בשני אצבעותיו. (שם 141. פה ידובר על הוושט) הגרמה, מי ששוהט, בהמה ומגרים לה לקנה כקולמוס, אם מגרים לה עם הוושט טריפה (ה"פ 141 וכו' בה"ג אצל דין הגרמה).

אפשר כי אלדד לא הבין דברי בעל ההלכות הפסוקות וחשב כי גם "בשני אצבעותיו" מוסב על הקנה וע"כ כתב: ואם לא שחט על ארבע אלא אפילו... על שנים כשרה. בעל אור זרוע יגיד לנו כי במקצת ספרים היה כתוב לפניו בההלכות הגדולות ארבע אצבעות, ובמקצת ב' אצבעות, וז"ל בסימן ש"ע"ד: "וראיתי כתוב בה"ג דשחיט תיותא לימשה ארבע אצבעי מתותי טבעת הגדולה ולשחוט. ע"כ ה"ג. והיינו שכתב רש"י בשם רבנו הזקן... ובה"ג אחרים ראיתי כתוב כדי תפיסה היינו כי היכי דתפיש לה אינש בתרי אצבעי ע"כ לשון ה"ג". ונראה כי גם בעל אור זרוע הרכיב שני המאמרים השונים של ה"ג. כי באמת המאמר הראשון מדבר על הקנה והמאמר השני מדבר על הוושט, ובעל או"ז מביא גם את המאמר הראשון לענין שיעור הוושט (לא שחשב כי שני המאמרים מדברים על הקנה כמו שכתבתי אלדד 106). ואפשר כי לדעת אלדד ובעל או"ז אין לעשות חלוק בין שיעור הקנה לשיעור הוושט.

ידוע כי חז"ל אמרו שחיטה העשויה כקולמוס כשרה (חולין ל' ע"ב). ואלדד וה"ג גם שניהם פוסלים שחיטה כזאת. ובודאי הם מתכוונים לענין אחר כמו שבארתי בספרי אלדד הלכה ב' הערה י'. יהיה איך שיהיה שניהם מתכוונים במלות "שחיטה העשויה כקולמוס" (בלשון אלדד כעט) לענין אחר ממה שמבין בהן התלמוד.

ד עיקור כיצד, כגון שהיה עומד טבח ושוחט בהמה וטבח היה גיבור ועם שהיה אוהז סימנין של בהמה נתעקרו סימניה ואפילו אחד מהן קודם שישחוט, וטבח היה גבור וכבשה לבהמה בין מקום גבוה למקום נמוך (בה"ג: בין מוליא לנצה) והיקחת (בה"ג ואקחיניהו) רגליה בארץ או במקום גבוה (בה"ג בארעא או במוליא) והכתה ראשה ועם שאוהז סימני בהמה נתעקרו סימניה קודם שישחוט... (ה"פ 136 ע"ש 141).

ד עיקוריה מה היא, שיתחתה הבהמה ושחטה ונתעקרה רגליה באבן או ביד או בקידה (צ"ל בקורה) מושלכת בארץ, או בארץ פסוגה, שחט השוחט ולא נפנה לאחור ולא ראה עיקור רגליה במה הן מתעקרו... לאחר ששחט וראה עיקור רגליה ומשך אותה מן המקום ההוא וחורכשה רגליה טרם תמות וטרם ישפוך הדם כולו... טהור הוא. אם עקד רגל החיה ושחט והיא מעוקדת, כשרה, ולמה אתה אומר עיקור בצאן אסור ובחיה מותר? לפי... (ה"ב 6) בה"א 7: אם שחטה לבהמה אצל אבן או יתד או קיר, והעקירה רגליה לתוכם ולא הבין אליה ומתה ורגליה מעוקרות טרם יצא הדם כלו או טרם יצא הנשמה והמשיכה מזה המקום אל מקום רחוק כשרה, ואם נעקרו הסימנים טרפה.

לשון בעל הלכות פסוקות נכרת אצל אלדד, אף שאלדד מטה את הדברים לענין אחר. לפי דעת בעל ה"פ השחיטה בין מקום גבוה ומקום נמוך מביאה לטריפה יען כי הסימנים נעקרים על ידי "הקחת" הרגלים בארץ או במקום גבוה, אבל אצל אלדד השחיטה הזאת נפסלת יען כי רגלי

הבהמה תחובות בארץ ואין כל הדם יוצא. ענין עקירת הסימנים נזכר אצל אלדר רק דרך אנב, וקרוב מאד שהוא נוסף בזמן מאוחר (ע' ה"א הערה ט'). עוד יאמר אלדר כמה פעמים: אם ישמש בה רוח (ה"ג 4. 10). כן יאמר בעל ה"ג: ולא משמשא בה זיקא, ובעל הלכות פסוקות צד 143 יאמר: ריאה שאין משמש בה הרות. לא מצאתי בשום מקום אחר את הדבור „שמש רוח“.

השווי הזה שבין הלכות אלדר להלכות הפסוקות מוכיח כי לעיני אלדר היו ההלכות הנזכרות כבר מסודרות כמו שהן לפנינו. וביתוד מוכח זה מן הדינים המתנגדים אל התלמוד או בלתי נובעים ממנו (שחיטה העשויה כקולמוס, עיקור). האמנם מצד אחר נדע ברור כי ההלכות הגדולות והפסוקות לא יצאו מיד מחבריהן (ר"ש קיירא ור' יהודאי גאון) כמו שהן עתה, אבל נעשו בהן שנויים רבים ונתוספו עליהן בזמנים שונים דינים ופירושים להדינים המתנגדים לדברי מחבריהן. מן הסבה הזאת היו ההלכות האלה כחידה סתומה כבר בעיני הגאונים והרבנים הקדמונים. ואחר כי נכנסו בהלכות הוספות מזמן מאוחר מאד ⁽¹⁾, אפשר כי איזה סופר הכניס לתוכן גם קצת דברים מהלכות אלדר. וע"כ אין שום הוכחה כי אלדר השתמש בהלכות. גם אפשר כי אלדר והסופרים המוסיפים בהלכות הגדולות והפסוקות שאבו כלם ממקור אחד שלישי בלתי נודע לנו. כבר הוכחתי כי היהודים הגרים במקומות רחוקים מארץ ישראל ובבל היו דינים ומנהגים שהתנגדו להתלמודים שלנו, יען כי אליהם לא הגיעה התורה שבעל פה שיצאה בימי קדם מא"י ובבל, או שהגיעה ולא היתה מובנת להם כראוי ⁽²⁾. גם תויתי דעתי כי אלדר מביא בהלכותיו דינים זרים כאלה שהיו נהוגים אצל היהודים שבדרום ערביא או באפריקא דרומית מזרחית, והראיתי כי מדינים כאלה נשאר עוד זכר אצל השומרונים והפלשים והקראים (ד"מ דין עיקור של אלדר, והוצאת כל הדם בשעת השחיטה). והנה אפשר כי עוד קודם אלדר היו דינים כאלה כתובים על ספר, וממנו שאבו המוסיפים בהלכות הגדולות והפסוקות וגם אלדר, ועל ידי זה תתבאר ההתדמות שביניהם. יש ראייה כי ההוספות הזרות בהלכות הגדולות נעשו בידי סופרים שגרו במקומות רחוקים מבבל. ז"ל בעל אור זרוע ח"ב סימן תל"ב: „וגאון אחד השיב מה שנמצא בהלכות גדולות... אעפ"י שתשובה זו נכתבה בשם ר' יהודאי גאון אין לסמוך עליה דמחו לה מאה עוכלי בעוכלא כדאמרינן. וכך השיב לפני אקלמון ⁽³⁾ סתא: הו יודעין שהלכות אלו של מר רב יהודאי זצ"ל לית חזינא מבבל ביומוי דרב יהודאי אלא בתריה כשיעור מאה שנין אייתינן שבואין לבבל ולא ידעינן היכא אמר מר רב יהודאי מעיקרא. רב יהודאי מאור עינים הוה ולא הוה כתב בידיה, וכל דלא שמעוה רבנן מפומיה לא תלינן ביה כיון דאית ליה פירכא, ולא סמכינן עלה דאמרינן ספרא הוה דטעי,

(1) לפי דעת ה"ר ש"ר (כ"ח ח"ו 245) נזכר האלפסי בהלכות גדולות.

(2) אלדר הדני הקדמה ומבוא XXVI, וכבר העיר ע"ז חוולסון בספרו p. 476 Corpus...

(3) הר"ג ברילל (יאהרביכר II, 77) משער כי צריך להיות אל קירואן.

אי נמי אינש אחרינא כתב בשמיה, ע"כ תשובת הגאון¹. הגאון מבאר הזרות שבהלכות הגדולות ע"י שני טעמים. הטעם האחד הוא כי ר' יהודאי גאון היה סגני נהור ולא כתב ספרו בידו², ועוד כי הלכותיו הובאו מארץ רחוקה לבבל כמאה שנים אחריו ואפשר כי "אינש אחרינא" כתב בשמו. האיש האחר הזה יכול להוסיף על ההלכות מה שמצא בהלכות אלדר או בספר דומה להן.

כללו של דבר לא אוכל להכריע לשום צד, ואמר עם החוקר נילדיקי:
Es ist nicht das erste Mal, dass ich beim Abschluss einer Untersuchung rathloser bin als beim Anfang.

ז.

תשובה על בקרת הר"א^ה ווייסס והערות לספרי אלדר הדני.

בתתי תודה להרב הר"א^ה ווייסס על אשר הואיל לבקר את ספרי, הנני מוכרח להשיב על דבריו בכמה פרטים. בהחוקר צד 160 כתב הרב המבקר: "ובבחינת הלשון נראה שהמחבר מאמין לספורו של אלדר שבארצו מדברים רק לשון הקדש נקיה... אך מי זאת יודע..." נקי אני מקלות הדעת הזאת. אני כתבתי כי אחר שאלדר ספר שבארצו מדברים בלה"ק הקדמונית, ע"כ אולי הוכרח על ידי זה לכתוב בלה"ק של כתבי הקדש, וזה הביא אותו לדחוקים רבים (מבוא צד VIII). הנה אמרתי שאלדר ספר זאת, אבל לא שכן היה באמת. בצד XIII כתבתי בפירושי: "אנשי קירואן בשאלתם לר' צמח גאון מספרים בשם אלדר: ואין להם (לד' השבטים) לשון אחר כי אם לשון הקודש... מזה נראה שעלתה ביד אלדר לפתות את אנשי קירואן להאמין לו שלא ידע רק לשון אחת, והוא לשון הקדש. אך כבר... גם אנכי לא האמנתי לאלדר ועיינתי בדבריו ומצאתי שהוא ידע ודבר לשון ערבית... בספורו והלכותיו יש המבטאים הערביים הבאים... לא אבין איך אחר כ"ז יכול הרב המבקר לחשוב כי האמנתי לספור אלדר בדבר הלשון אשר דברו אנשי ארצו. — עוד כתב המבקר צד 162: "ותמה אני כי לא מצא פה המקום להעיר שבעקר הראשון מהלכות טריפות איננו (אלדר) מסכים עם תלמודנו הסובר שאין בודקין כל י"ח טריפות אלא הריאה בלבד ואלדר אומר בפירושי (צד 111) במה בודקין את הטרפות נתחיל במוח. הרי שלפי תלמודו בודקין כל י"ח טרפות וזה כמנהג בני ארץ ישראל...". לא העירותי על זה, יען כי באמת אין כל רמז ברברי אלדר שנחוי לבדוק לכתחלה כל הי"ח טרפות. מה שאמר "נתחיל במוח הראש", וכן בשאלת אנשי קירואן "והכין דרך הלכות טרפות שלהם, מתחיל בנקבי המוח של

(1) הר"ר שוח"ה (במכתבו שבראש ספר הלכות פסוקות צד 10) העיר כי הגאון הזה הוא רב האי, יען כי דברים דומים לאלה מובאים בשמו ביוחסין השלם צד 205. שם נאמר שההלכות באו מאדום לבבל.

(2) כזאת כתב גם רבנו תם (כרדכי מו"ק ס' תתס"ב, הובא מאת הר"ר שו"ר כ"ח ח"ו 246).

ראש" (צד 64) הכונה בכל זה כי בהתלמוד של השבטים סדורה בדיקת המוח בראש הלכות טרפות. ועוד אין ראייה מזה כי לפי דעת אלדרד נחוץ לבדוק תמיד כל הי"ח טריפות ולהתחיל מן הראש. גם בהמשנה דחולין מ"ב ע"א ובהרמב"ם פ"ו מהלכות שחיטה נזכרה טריפת קרומו של מוח קודם נקיבת הריאה, ולא יעלה על הדעת לאמר כי הם מצריכים על ידי זה בדיקת כל הי"ח טריפות. ומאי שנא אלדרד? אף הוא דעתו שנחוץ לבדוק את המוח רק כשנודע לנו שהבהמה נלקתה שם. הלא אלדרד בעצמו יאמר: אם הכה רועה צאן את הבהמה באבן או באגרופ או במקל על הראש ונשבר העצם... וראית אותה תהלך על צדה אחת, ושחטת אותה, עליך שתבדק הראש... (שם 111). הלא ברור הוא כי לדעת אלדרד בדיקת הראש נחוצה רק בעת שהרועה הכה את הבהמה ובעת שהלכה על צדה. אבל בלא זה אין בודקין את הראש. ומה שאמר אלדרד (צד 112): "ואם לא ניקבה הריאה במה אתה בודק? כי הריאה היא נקרא שמה ריאה כי בה יראה ראשון לכל הטריות..." כונתו כי בהריאה שכיחא הטרפות יותר מבשאר האיברים הנטרפים וע"כ בודקין את הריאה גם כשלא נודע שאירע להבהמה שום דבר שהיה יכול להטריף אותה⁽¹⁾.

עוד כתב שם הרראה": "ועוד ירחיב דבור על כלל אחד המתבאר מתוך הלכות שחיטה של אלדרד שפכת הרבה דברים הפוסלים היא על שהם מונעים הוצאת כל הדם. וז"ל המחבר: הסבה שאלדרד מחמיר בדיני שחיטה הרבה יותר מבעלי התלמוד היא מפני שלפי דעתו מטרת השחיטה היא הוצאת כל הדם מן הבהמה בשעת השחיטה, וע"כ מזהיר על הרחקת כל דבר המעכב יציאת הדם, והנה המחבר ידע מאד כי זה מדת הקראים, ובמאמר ארוך ויפה מאד מברר לנו שאולי היה טעמו ונמוקו של אלדרד שהחזיק בקורות ענין השחיטה, ובמאמר ארוך ויפה מאד מברר לנו שאולי היה טעמו ונמוקו של אלדרד שהחזיק בדעה הזאת... אמנם אם עקר טעם השחיטה לפי דעתו הרחקת כל הדם יפלא מאד כי לא רמזו (!) עליו ביתר ברור... ועוד אם זה עקר טעמו למה שכח את הורידין שעקר הוצאת הדם מן הורידין. העתקתי כל דברי המבקר לפי שהענין נכבד וראוי לשים אליו לב. אין ספק כי מכוער הדבר להסביר טעמים לאיזו דעה קדמונית הבלתי יוצאה בהכרח מדברי המחבר הקדמון והמוטלת עוד בספק, כי באופן זה נבנה השערות על השערות, ואפשר שנבאר דברים שלא היו מעולם. לו חפץ הרב המבקר להתבונן יותר בחקירותי שבספר אלדרד, אז היה רואה כי אין אני מן הבונים מגדלים כאלה הפורחים באויר. גם בהענין שלפנינו אין בגוף הדבר שום ספק, ואין להכחיש בשום אופן כי לדעת אלדרד טעם השחיטה הוא הוצאת כל הדם בשעת השחיטה, כי בכל מקום שאתה פונה תמצא בדברי אלדרד ראיות חותכות על זה. נתחיל בשאלת אנשי קירואן לר"צ גאון. הם מספרים כי לדעת אלדרד השחיטה פסולה אם בשעת השחיטה נתחבו רגלי הבהמה באבן או ביתד או בקיר. הטעם לזה הוא מפני שהבהמה לא תוכל באופן זה לנענע ברגליה ואין הדם יוצא ע"י התנועה הזאת, כמו שזה מבואר היטב בהלכה ב' (צד 102). הדין הזה נוהג גם אצל הקראים והפלישים (מבוא XLIV) ומהטעם שהוזכרת. בהלכה ב' נתברר היטב טעם השחיטה בכמה מקומות.

(1) בחולין מ"ט ע"א אר"י למה נקרא שמה ריאה שמאירה את העינים.

ז"ל אלדד (צד 100) שהיותיה מא היא? התחיל הטבת... והלך הדם בכל הבשר
 נבילה משיעור הראשון, שלא שופך הדם כולו, וכתב בתורה כי כל נפש
 כל בשר דמו בנפשו הוא, וכת' ולא תאכל הנפש עם הבשר. עוד שם:
 דריסותיה מה היא... ולמה דומה בשרה כי פתאמיה ושחט וחתך הסימנין
 בפעם אחת, דומה לבהמה שטרפה כפירפתאום והלך כל הדם בבשר...
 עוד שם (101): הגרמותיה... ואם על הטבעת הגדולה תשחוט חתכת
 שורש על גידי הדם ולא יצא הדם... בהלכה ג' (צד 111) יאמר אלדד:
 כל בשר ודם אשר יצר הקב"ה אותו על פני כל הארץ טרם מיתתו מלאך
 המות מביט אליו ויהלוך דמו בבשרה, לפיכך למד הקב"ה למשה רבנו
 שמנה עשר טרפות האלו... מכל המאמרים האלה יוצא ברור כשמש
 בצהרים, כי לדעת אלדד מעם השחיטה (גם הטרפות) הוא הוצאת כל הדם.
 גריץ חשב כי אלדד למד את הדין הזה מן הקראים, ואנכי הראיתי כי הוא
 מיוסד בקורות ענין השחיטה, ושיש זכר ממנו אצל השומרונים והפלישים
 והערביים, ושגם ר' יהודה הלך בשטה זו, וע"כ הוא מצריך שחיטת הורידין
 גם בשחיטת חולין ואוסר דם התמצית בכרת. העירותי כי גם ר' חייא (אשר
 סדר את הספרא על פי שמת ר' יהודה) הלך בשטה זאת באמרו השובר
 מפרקתה של בהמה קודם שתצא נפשה הרי זה מכביד את הבשר וגזול את
 הבריות ומביע דם באברים (חולין קי"ג ע"א). את כל זאת בארתי
 היטב במבוא מן צד XXXVIII והלאה, ולא אדע איך יכול הרב המבקר
 להסתפק בטעם אלדד ולכתוב מה שכתב. ובנוגע להשאלה מדוע לא יזכר
 אלדד את הורידין, גם בזה לא התבונן הרראה"ו על דברי שכתבתי בצד
 XLIV: אצל אלדד לא נזכרו הורידין, ובכלל אינו מזכיר מה שנחויץ לחתוך
 בשעת השחיטה.

והנה כבר ארכה התשובה הזאת יותר מדי, וע"כ אחדול מלהשיב על
 טענות הרראה"ו בנוגע לשמת רש"י בשובר מפרקתה של בהמה קודם שתצא
 נפשה, בפרט אחרי שכל מה שכתבתי בזה (צד XLVI) מבואר היטב וכל
 מעיין בספרי ופרדס לרש"י סימן רי"ח (לא רמ"ח) ימצא בנקל כי דברי הרב
 המבקר מופרכים ובלתי יכולים להתקיים. האמנם בנוגע להשאלה ששאל
 הרראה"ו כי רש"י סותר את עצמו אחר כי בפרדס הוא אוסר שהייה במעוט
 קמא דגרגרת ובחולין ל"ב ע"א כתב: „ובמעוט קמא אי דגרגרת לאו מידו
 עביד ולא שהייה היא“ (ע' גם רש"י שם ל' ע"ב) על זה אענה כי הסתירה הזאת
 תשאר על מקומה בין שנאמר כי רש"י אוסר בפרדס שהייה הזאת מטעם
 הבלעת הדם ובין שנאמר שאסרה מטעם אחר בלתי ידוע (כי הרראה"ו לא
 באר את הטעם האחר), ואין עלי אחריות הסתירה הזאת. הלא תראה כי
 רש"י סותר את עצמו בזה הענין גם בפירושו לחולין, כי בדף ל"ב כתב רש"י
 בהמשך לדבריו המובאים למעלה: ונראה דהשוחט רוב סימנין והשליך מידו
 והעוף שוהה למות אסור לחזור ולחתוך המיעוט בתורת שחיטה דמוטב
 שיכה על הצואר בסכין או ימתין עד שימות, ובדף קי"ז ע"א אוסר רש"י
 בשר הבהמה שנשברה מפרקתה קודם שיצאה נפשה אפילו ע"י מליחה,

ולמה גרוע זה מההכאה על הצואר? וכבר האריכו הראשונים והאחרונים לישב את הסתירה הזאת¹. יבואו נא בעלי תריסין וינסו לתרץ גם את הסתירה שבין דברי רש"י בפרדס לדבריו בפירושו לחולין, ואני אין לי אלא מה שעניי ראות, כי בפרדס אוסר רש"י שהייה במיעוט קמא דגרגרת משום הבלעת הדם ומביא ראיה מדברי אלדד, וכן הוא אוסר בשר הבהמה שנשברה מפרקתה מטעם הבלעת הדם² כ' ברור בעיני כי הלך גם בזה אחר אלדד, ובדבר הסתירה אחר שוב שאיננו נמנע כלל שרש"י חזר ממה שכתב תחלה ואסר שהייה קמא בגרגרת מטעם אלדד². ראה נא מה שכתב הוא בעצמו בתשובתו שבמחזור ויטרי סימן שפ"ב (צד 444): ועל היקף של כל ימות החג נשאל רבינו ג"ע (רש"י) וכך השיב... אני כבר נשאלתי על זאת כמה שנים והשיבותי כדברי האומרים יש היקף ושגיתי בה שדמית... אבל עתה יישר כחו של אחי שלמדתי מפלפול... וכן נראין הדברים וחוזרני בי מבראשונה. — כן היתה דרך רש"י וכן היא דרך כל מבקש אמת לשמה ולא לשם הכבוד המדומה. ומי יתן והיתה דרך רש"י לאות ולזכרון גם לחכמי דורנו.

קעת אבוא לבקר בעצמי אחר דברי בס' אלדד הדני.

בצד 10 כתבתי כי מלשון „ואל תמו ימין ושמאל" שבסוף תשובת ר' צמח גאון לאנשי קירואן, יש להוכיח כי הוא מהגאון ר' צמח בן חיים, כי ממנו יש תשובה בפרדס (ד' קושט' דף כ"א) וגם שם הוא מסיים בלשון: ואין לגטות ימין ושמאל, ודבור כזה לא נמצא בתשובות שאר הגאונים. שכתתי להוסיף: חוץ מתשובת ר' אהרן כהן בפרדס דף כ"ז ע"א. —
צד 36 להערה אודות ההגדות מאלכסנדר, ע' מגן אבות לרשב"ץ המביא במשנת שמעון הצדיק מספר קורות אלכסנדרוס שאלכסנדר אמר: איני משתחוה אלא אל השם הכתוב במוצחו. וכ"ה בתולדות אלכסנדר שהוציא לאור הר"ר לוי בקובץ על יד ח"ב 10, ודומה קצת לסיפור, ויסיפוס בקדמוניות י"א פ"ח, ע' יוחסין ד' לונדון צד 2, אבל ביוסיפון שוה הספור הזה להמסופר במ"ת ויוזא ס"ט. דעת הרש"י בערך מל"ן 69 היא שחספוס בתמיד לקוח מספר מיוחד על הגדות אלכסנדר, וע' כתב תמים לר"מ תקן באו"ב ח"ג צד 87 למטה. —

צד 37 אודות הדעה שגן העדן הוא בכוש או סמוך לה ול' חריוו בשער מ"ו בשם מצרים: סביבי היאור הנאדר... אשר מגן עדן מוצאו ועד מצרים מובא. —

צד 40 בענין שבנים מתים בעין שבועה ע' גיטין ל"ה ע' אוסנהדרין צ"ו ע"א (העירני ע"ז ה' גרויבארט). —

צד 46 כתבתי: אולי הוא ראשי תבות מ' ב' ו'ת ה' מקדש.. כן מוצאתי אה"כ ברבה דרבה כ"ו אוסספור.

צד 61 אודות מלת יא הערבית אצל היהודים ע' Derenbourg Manuel du Lecteur p. 497.

צד 69 אודות עליית משה לשמים וראותו שם את בית המקדש ע' פס"ר מתן תורה דף צ"ח ע"ב הוצאת פרידמאן.

צד 74 אודות השטר שאדם נתן על ע' משנתיו לרוד ע' ולקוט בראשית רמז מ"א המובא שם בשם מורש אבכיר, שם נאמר כי הקב"ה ומטטרון ואדם התמו את שטר המתנה. —

1) ע' קונטרס הבלעת הדם להר"צ פלאטא צד צ"ג. — בעל שטה מקובצת (ד' ווילנא) כתב על המאמר שברש"י חולין ל"ב כי מן „ובמיעוט קמא" עד „ומתין עד שימות" לא נמצא ברש"י בספרים ישנים ולפי זה סרו כל הפליאות, אך גם מרש"י לחולין ל' ע"ב נראה כי הוא מתוך שהייה במיעוט קמא דגרגרת, ע' תוס' שם וס' התרומה הלכות שחיטה סימן ה'. —
2) ובפרט שגם בעל ה"ג (המובא ברש"י חולין ל' ע"ב) כתב: ואי שהי נמי במיעוט סימנין בין תחלה בין בסוף אסור כיון דלא איפשיט לן עבדין לחומרא (הוצאת ה"ה 510 וכו"ה כה"פ 185) הרי שבעל ה"ג אינו עושה חילוק במיעוט קמא בין גרגרת לזושט.

צד 75 הדרש על וכאחד השרום תפולו מובא גם בכד הקמה ערך אבל.
 צד 123 הראיתי כי אלדר כתב ספק בסמך וכונתו למלת צפק הערבית בצד"י, יען כי
 הכרת ס' וצ' קרובה בל"ע. מצאתי כי בהא"ב של שלמה שכתרגום שני לאסתר כתב באות צ':
 סנאו לבעלי דבבוי... ס' במקום צ'.

צד 163 לענין שהפלישים מתענים בה"ב בכל השנה ע' ב"ר פע"י: ויאמר אם יבא עשו
 אל המחנה האחת והכהו, אלו אחינו שבדרום והיה המחנה הנשאר לפליטה, אלו אחינו שבגלות.
 א"ר הושעיה אף ע"פ שנשאר לפליטה מתענים היו עלינו בב' וה'. — ע' ס' חסידים סימן הפ"א
 (הוצאת חברת מ"ג).

צד 172 לענין ישיבת הנדות באהל מיוחד, כן היה המנהג אצל בעלי הצבא, ע' מו"ג
 ח"ג פמ"ג, גם בהודו שלחו את הנדות מביתן ע' Relation des Voyages... par
 Reinaud I, 56.

ה.

הוראת זרא (במדבר י"א כ') והוראת תקלא באונקלוס שם.

להרשי"ף בעל החוקר. במחברתי ר' משה הדרשן מנרבונה צד
 20 הכאתי דברי רש"י על והיה לכם לזרא: „ובדברי רמ"ה ראיתי שיש מקום
 (נ"א לשון) שקורין לחרב זרא, וכתבתי: „בלתי מובן מה ענין חרב לפה, וכי
 אכילת השלו היתה לישראל לחרב? אולי צ"ל „שיש מקום שקורין לחבורה
 זרא... וכן אמרו בויק"ר פי"ה ובמ"ר פ"ז: מהיכן נתחייבו ישראל בזיבות
 ובצרעת... ריב"ס אומר ממתאוננים, שנאמר עד אשר יצא מאפכם והיה
 לכם לזרא. מהו לזרא? ר' הונא אמר לזרנו ולבוטנא... מן הענין נראה
 שהוראת זרא ובוטנא היא זיבה וצרעת. הצעתי את הגהתי בלשון „אולי“
 יען כי בכל כתבי"ד כתוב לחרב. כעת הודיעני בטובו הר"ר ש כובר כי
 נמצא ת"י פירוש על התורה בכ"י המביא אותן הדרשות של ר' משה הדרשן
 הנמצאות ברש"י, ושם כתוב: והיה לכם לזרא, להריגה, מזה נראה כי גם
 המפרש ההוא קרא לחרב, וליתר ביאור כתב להריגה, וע"כ רחוק להגיה
 חבורה במקום חרב. ונראה כי רמ"ה רמו להמאמר שבקידושין ס"ב ע"א:
 מאי חרב תאכלו אמר רבא מילחא גללניתא... דאמר מר פת פורני
 חריבא במלח ובצלים קשים לגוף כחרבות, כמו שהעיר הרצ"ד גרינברגר
 בהחוקר צד 157. האמנם מה שכתב שם „כי הרד"ק גם הוא העמיס הכונה
 הזאת עצמה בפסוק חרב תאכלו (ישעיה א' כ') אינו אמת, כי ז"ל הרד"ק:
 ואם תמאנו ומריתם, לא תהיו אוכלים אבל אכולים לחרב. חרב, כמו
 בחרב חסר בי"ת השימוש... הלא נראה ברור כי לא עלתה על דעת
 הרד"ק לפרש כי האכילה תהיה קשה כחרב, אבל יפרש כי יהיו נאכלים
 ע"י החרב. וכן לא צדקת אתה במה שכתבת (צד 112) „כי כונת הכתוב
 לדעת רמ"ה היא כי השלו יויק להם כחרב חדה, ודומה לזה מליצת הכתוב
 ואחריתה מרה כלענה חדה כחרב פיות (משלי ה' ד') אחרו כי נפת תטפנה
 שפתי זרה וגו". אין הנידון דומה לראיה. במשלי נמשלו הדברים הרכים
 לנפת ושמן, והדברים הקשים והחדים לחרב פיות, כמו שנמשלו לחרב
 כהרבה מקומות בתנ"ך, ד"מ וישם פי כחרב חדה (ישעיה מ"ט ב'), ולשונם

חרב חדה (תהלים נ"ז ה'), הנה יביעון בפייהם הרבות בשפתותיהם (שם נ"ט ח'), יש בוטה כמדקרות חרב (משלי י"ב י"ח), אבל והיה לכם לזרא לא נאמר על הדבור רק על האכילה, והאכילה המזקת לא נמשלה בתנ"ך בשום מקום לחרב. לא מצאתי שום מפרש שיפרש לזרא לחרב, כנגד זה מצאנו מי שפירש לזרא כהפירוש אשר רציתי להכניס בדברי רמ"ה ע"י הגהתי. כבר הז"ל אמרו לזרא לזורנא, והוראת זרינא או זארינא בלשון סורית היא מין מחלה ע' Payne Smith s. v., גם מנחם בן סרוק פירש כן מלת לזרא, כי ז"ל במחברתו ערך זר: „הרביעי לחמך ישימו מזור תחתך, ולא יגהה מכס מזור, והיה לכם לזרא, כולם לשון מחלה, וכן פתר אונקלוס: ויהי לכון לתקלא ופתרונו ראוי ונכון“. על לחמך ישימו מזור תחתך (עובדיה א' ז') כתב רש"י: מזור, חולי. והרד"ק כתב שם: חולי ומכה. יונתן תרגם שם מלת מזור ג"כ תקלא ואמר: שויאו תקלא תחותך. וא"כ לדעת הז"ל ואונקלוס ומנחם הוראת זרא היא מחלה או מכה.

והנה מדברי מנחם למדים אנחנו כי אין הוראת תקלא אצל אונקלוס (ואצל יונתן) מכשול ומוקש כי אם מחלה ידועה, עפ"י ההוראה העקרית של שרש תקל (=שקל בעברית), היינו כובד האוסטומכא. גם בערבית הוראת תאקל, תקלה היא Magenbeschwerde, Unverdaulichkeit, וזה, יען כי המאכלים שבאוסטומכא כבדים עליו כאילו שוקלים הרבה.

גם אעיר כי הרר"א נייביר בבקרתו על מחברתי הנוכרת (ע' Jewisch Quarterly Review 1891 p. 157) הביא מפירוש בעלי התוספות על התורה קובץ פרים 260 דף 94: „והר"ם הדרשן אומר לפי שיצחק היה עולה תמימה לפיכך לא היה רשאי לצאת לחוצה לארץ אחר זוגתו, והיה צריך לשלוח את אליעזר“, אל הדרש הזה רמזו כפי הנראה הירקאנטי בפ' נח (דף מ"ב ע"ב ד' וינ'): אחרי כן נולד יצחק שדבר על יצרו להתקרב עולה תמימה... ולכן היה קדש ולא יצא חוצה לארץ.

ע"ד אין עונשין ומזהירין מן הדין

מאת מאיר איש-שלום

(מורה בבהמ"ד בוויין). *

בספרי פ' נשא סיפא א' נאמר: עונש שמענו אזכרה לא שמענו. הסגנון הזה נמצא בהרבה מקומות ורובם בת"כ פ' ערוה ובבבלי סנהדרין ומכות ובמקומות אחרים ומיוסד על הכלל אין עונשין אלא מזהירין והכללים אין עונשין מן הדין ואין מזהירין מן הדין וסרסו הרמב"ם בשם ר"ד מס' המטה. וראיתי להעיר בקצרה על הכללים האלה כפי השגת ידי. מקור המאמר אין עונשין ומזהירין מן הדין נמצא בספרי בסיפא הנ"ל ג"כ ובפ' חקת פ' יד.

(*) המאמר הזה הוא אחת מהערות המחבר לספרי דבי רב, אשר לא בלו עין בדפוס. העורך.

קכ"ו צפ"י כל הבא אל האהל וצפ"י מטות פי' קכ"ב צפ"י הרגו, במחלאת משפטים ס"ז צפ"י
צטבת ופי"א צפ"י וכי יפתח או כי יכרה, בהוספתא שבעות פיג, ירושלמי יבמות רפי"א, סנהדרין
רפ"ט, בבלי ספחים כ"ד ע"א, יבמות כ"ב ע"ב וס"ח ע"ב, סנהדרין י"ד ע"א, ע"ג ע"א, ע"ד
ע"א, מכות ה' ע"ב, י"ד ע"א, י"ז ע"ב, זבחים ק"ו ע"ב, תמורה ט' ע"א.

הכללים האלה לאו אליבא דכ"ע וינהו, אמנם נמצא בהם מחלוקה שגויה ואסדרן אחת
לאחיה. ר' ישמעאל (בירושלמי יבמות ריש פי"ח): למדן מן הדין ואין עונשין מן הדין. בנו
של צדכי (מכות ה') ס"ל אין עונשין מן הדין. רב מלאוהו בירושלמי (סנהדרין ריש פי"מ,
יבמות רפי"א) לענין בהו מאנוסוהו דמזהירין ועונשין מן הדין ונראה דפעמים משום דגלוי
מילתא בעלמא הוא ומפורש בבבלי (יבמות ס"ח ע"ב) דס"ל לרב בגלוי מילתא מזהירין מן
הדין, ולפי' בלא גלוי מילתא ס"ל אין עונשין מן הדין. אבוי ורבא ותרי לשני צב"ס (בסנהדרין
י"ד ע"א, ע"ו ע"א ותמורה ט' ע"א) פליגי בגלוי מילתא אי עונשין מן הדין אי לא, אבוי
ס"ל עונשין וריהטא דנמרה צבורה כהא דאבוי דתמורה, ועב"פ ס"ל אין עונשין מן הדין. דבי
רבי (סנהד' ע"ג ע"א) נראה דס"ל אין עונשין מן הדין, ובירייהוה סתמות כהא דמחלאת משפטים
וספרי נשא ורי' יאשיה ורי' יונתן שם חקת ומטות כולוהו ס"ל אין עונשין מן הדין. ונראה דכל
הבירייהוה הללו אליבא דר' ישמעאל אלו. רשב"י ור"א בנו סברי עונשין מן הדין (סנהדרין ע"ד
ע"א), ר' יהודה בן בחירה סבר עונשין מן הדין (תוספתא דשבעות פיג). רבי סבר עונשין
מן הדין כן הוכיח בעל ס' הכריתות מריש ספרי וכן כחבתי במאיר עין משס ר"ה. ר' יצחק
סבר עונשין מן הדין (בכריתות ג') ע"א ובמכות י"ד ע"א לפירוש החו"ד ורי"ז ע"ב
לפירש"י שם). וכבר כתבתי דהיכא דהק"ו אינו אלא גלוי מילתא רב ואבוי נמי סברי דעונשין
מן הדין. וג"ל כיון דרשב"י תלמידו של ר"ע הוא שכלל זה הוא ממחלקותן של ר' ישמעאל
ור' עקיבא דלריע יסוף הדרכות כמפורש בחורה ולרי' ישמעאל לא אלימי כמפורש בחורה.

וכלל דאין מזהירין מן הדין עיקרו צב"ב קדושים פי' ומוצא במכות י"ז ע"ב ובזבחים
ק"ו ע"ב דאפי' למ"ד עונשין מן הדין אין מזהירין מן הדין. וביבמות כ"ד ע"ב אמרין דבקר
דאחותך היא אייתר היא לאשמעינן הא כללל שלא הימא מילתא דאחיה בק"ו ערה וכחז לה
קרא (וכן ז"ל דמאן דס"ל עונשין מן הדין בכלל הני קראי דיליף מיניהו אין עונשין מן הדין).
ר' אבין ולמקצת נסחאות אבוי ס"ל בזבחים ק"ו ע"ב מזהירין מן הדין ויליף אזכרה מעונש
מה במקום שלא ענש זהיר מקום שענש אינו דין שזהיר ואידיה שס. והוכיח צפ"י הכריתות
שער ג' אוח קי"ד דהיכא דהק"ו לא אחא אלא לגלוי דקרא איירי בכל ענין אפי' דשפטיה
דקרא משמע דאיירי בהד עניינא מזהירין מן הדין ומייחי ראייה משבעות ליא ע"ב דיליף בק"ו
ומה מפי אחרים חייב מפי עצמו לכ"ג ועיין שם בדבריו שמעונשין הן. וביבמות ס"ח ע"ב
מפורש דס"ל לרב דבגלוי מילתא מזהירין מן הדין. ורב"י כריתות ה' ע"ב מוכח דלאבוי אף
דס"ל בגלוי מילתא עונשין מן הדין מודה דאין מזהירין מן הדין, ובה מיוסבת קושיה החוספות
בסנהדרין ע"ו ע"א וכבר חידשה כן בעל מראה הפנים בירושלמי סנהדרין ריש פי"ג. ובסוגיא
דלוי קדר בפסחים מ"א ע"א ס"ל להחוספות דבגלוי מילתא מזהירין מן הדין ורב"י שם נראה
דאז"ל לשפטיה ואולי עמא משום דאיכא עשה כמו שאכתוב לקמן צב"ס ה"ה.

ואוסוף בזה עוד איזה כללים שזכרו במפרשים בענין אין מזהירין מן הדין. הרב המגיד
צפ"ב מה' מאכלות אסורות כתב דהיכא דאיכא לאו הבא מכלל עשה מלבד הק"ו מזהירין מן
הדין ועיי"ש במשנה למלך. — בחוספות צ"מ ס"א ע"א ד"ה אמרי כהנו דבענין שאין בו מלקות
כגון בלאו היתק לעשה מזהירין מן הדין ור"ה לזה ממכות י"ד ע"ב. — בפחד יצחק ערך אין

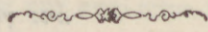
עונשין מביא לחלק בענין אין מזהירין מן הדין אם יליף פירוש הגמ' או עיקר המצוה בפירושה המצוה מזהירין מן הדין והוכיח כן מחוספסות קידושין ל"ו ע"א ד"ה א"כ. — בפחד יצחק שם הביא בשם יבין שמועה כלל ז"ב ע"א אין מזהירין מן הדין שאמרו ה"מ להלקותו אבל להמיתו מזהירין מן הדין. והנה זאת ג"כ דעה הרמב"ם בשרש י"ד ולי ז"ע בזה ממכות ה' ע"ב.

ואסוים ענין זה בדברי רש"י ספ"ק דחגיגה וז"ל: דיני ממונות ומצות עשה והלכות עבודה ופסולי המוקדשין אהה למד בק"ו אבל לא הזהרות ועונשין ומקראי נפקא לן במכות ה'. בענין דיני ממונות נדבר עוד לקמן. ובענין עשה עיין בלח"מ ה' שבה פ"כ ובמ"ל ברמזתיו לעיל וכבר העיר בעל קהלה יעקב על הלח"מ שלא ראה דברי רש"י אלה.

ונחזור לענין כלל דאין עונשין מן הדין ונבאר ראשונה מהו הנכלל במושג עונשין. במכילתא משפטים פ"א בפ' ובי יפחה איש בור מוכח שאף בממון אין עונשין מן הדין, אבל בחו' ב"ק ב' ע"א ד"ה ולא וד' ע"ב ד"ה ועדים זוממים ובהו מצות ד' ע"ב ד"ה לאזהרה כהבו דבזמון עונשין מן הדין. ובס' הכריתות נדחק לומר דבמכילתא אדוני שמים קחי ועיין מה שאכתוב לקמן על דיני שמים. וכיד מלאכי הביא בשם שטה מקובצת ב"ק דלא אמרו כן אלא בחזקי בור דהדוב הוא ואין עונשין מן הדין דאין לך בו אלא חדשו. — בס' מו"ל מאש ס' ק"י כתב דא"ג דבזמון עונשין מן הדין בקנס אין עונשין. — בפחד יצחק הביא בשם כהנ"ג שהביא בשם נפחה המיס דבדיני שמים עונשין מן הדין ור"איה מהא דק"ו לשבינה י"ד יוס. — ובס' מהרי"ק אות י"א הביא דלמיתה בדיני שמים אין עונשין מן הדין. והצו' כהבו בחולין קט"ו ע"ב בד"ה מה להחך דאף לענין כרה אין עונשין מן הדין ועיין עוד לקמן. — לענין קרבן הביא מכללי הגמרא למהרי" קארו ומשם הריע"ב"א דעונשין מן הדין, אבל אף בקרבן אין מזהירין מן הדין ולי הדבר תמוה שהרי בקרבן לא צ"ע הזהרה וכמו שאכתוב עוד לקמן. — בפחד יצחק הביא בשם בעל גופי הלכות דאף חוספה טומאה נקרא עונש מן הדין ומביא ראיה מספרי פ' חקת פ' כל הבא אל האהל, ולי אינו נראה ראיה דאלו אלא ייבין בנכנס למקדש קאמר אבל אסור טומאה גרידא ילפינן. — במכילתא משפטים פ"ז בפ' שבט משמע שאין למדין דיני עונשין כלל מן הדין אף להקל וכן מדויק הלשון שם שלא אמר אלא א"כ ענשה אלא אם אמרת כן הבאת עונש מן הדין והמפרשים האריכו שם.

עוד אוסיף: בשיירי כהנ"ג בשם חוס' הרא"ש כתב דבין נח עונשין מן הדין והכב בעל פרשת דרכים נדד בדבר ובעל קהלה יעקב פליג עלייהו מספרי דפרשה מטות בפ' הרגו. ענה נבאר מהו הנכלל במושג דין. בסנהדרין ע"ג ע"א פהך ובי עונשין מן הדין ומבני דבי רבי הנה היקשא הוא ופרש"י וכל היקש וג"ש המופנה. הרי הוא כמפורש במקרא ועונשין ממנו לפי שלא נהנה למידת מעצמו אבל מק"ו שאדם דן מעצמו אע"פ שלא קבלו אין עונשין ממנו כדילפינן במכות. ובענין זה כתב בזבחים ק"ו ע"ב וכן הוא בפסחים כ"ד ע"א אלא שלשונו שם לר"ך ק"ה פירוש עיי"ש ולסברא זאת בכל המדות שאדם לומד מעצמו אין עונשין ואין מזהירין מהן. — ובפחד יצחק הביא מחלוקת האחרונים במדה מה מצינו דמהר"ם דבזמון ובעל כהנ"ג סברי דבמ"מ עונשין ומזהירין ובעל גופי הלכות סובר דאין עונשין. וממכות י"ד ע"א משמע דעונשין, אבל לפי מה שפירשו החו' שם אין ראיה עיי"ש. ובהו' פסחים כ"ה ע"א ד"ה מה לכלאי כרה מוכח דמ"ל עונשין ועיי"ש בהו' כ"ד ע"ב ד"ה הכל מודים. אבל בחו' חולין קט"ו ע"ב ד"ה מה להחך ובהו' פ"ק דנדרכים ובמ"מ מ"א ע"א ד"ה אמרי מוכח דאין עונשין. — ובעל קהלה יעקב כתב עתה לזון ערך דין טרה להביא ראיה מיבמות פ"ו ומהוריות ו' שקוראין למה מצינו דין וא"כ היו בכלל אין עונשין ומזהירין. — ואוסיף עוד אחת דהיכא שאין הק"ו

כנגד לשון המקרא אלא מסכים עם לשון המקרא לא אמרין אין עושין מן הדין כי"כ החוס' בסנהדרין כי"ג ע"ב ד"ה השחא. — ובמכות י"ג ע"ב אמר אבימי מהנדרוניה משמיה דרבא אליבא דר"ע חייבי כרייתא חיון נריבין התראה שהרי פסח ומילה ענש אע"פ שלא הזכיר והזכרות חייבי כרייתא דכתיב למלקות הוא דהא וכן קרבן לא צעי אזכרה. ור' ינחק סבר דאין חייבי כרייתא בכלל מלקות וכתבו החו' דאזכרה בכל חייבי כרייתא וכחצה לעונש יחירה מידי דהוה אלאו שבכללות ולאו הניחק לעשה. ור' ינחק סבר דאין ענין לאזכרת מיתה ב"ד לוקין עליו לרבא באתרו למכות ולסוגיה הש"ס אפי' באתרו למיתה דמלקות ומיתה כמיתה אריכתא היא. מוכח מזה דכל עיקר אזכרה דכתיב בחורה מאוס התראה היא וכל היכא דלא צעי התראה לא צעי אזכרה ולש"ז נ"ל דפעמא דאין עושין ומזיכין מן הדין הוא מאוס דלא הוה התראתו התראה כיון שאין הדבר משורש בחורה ולש"ז לענין כרת וקרבן דלא צעי התראה ספיר עושין ומזיכין מן הדין. אלא שקשה לי מעדים זוממים במכות די ע"ב דצעי קרא לאזכרת עדים זוממים אע"פ שאינם נריבים התראה וא"כ משמע דאזכרה אינה מאוס התראה. אלא מחוורתא נ"ל דעיקר פלוגתא אה עושין ומזיכין מן הדין או לא היא אה יש כח ביד חכמים להעניש ע"פ מדותיהם או לא והדברים נריבים חקירה. עוד יש להעיר על מה שזמנו בהרבה מקומות האי ללמדך שאין עושין מן הדין והוא נגד כלל דבי כהובים הבאים כאחד אין מלמדין.

תפלות ישראל (המשך).

(ברוך כבוד ד' ממקומו). הדברים האלה הלוקחים מהמקרא (יחזקאל ג' י"ג) נאמרים איזה פעמים בתפלותינו, בנחמיה אחר תפלת והאופנים, בקדושה לשחרית, מוסף ומנחה ובתפלת ובה לזיון גואל, ובזק וכל לשאל מה יכוון המהפלה באמרו הדברים האלה אשר יותר ממנין המלות רבים הפירושים עליהם בין מבארי המקרא והתפלות השיגים והחדשים. הארמי, והוא היומר עתיק מהמבשרים, מהרגס ממקומו ע"י מאחר צית כנתיחה, ר"ל בהמ"ק; הרמב"ן (מובא בבאורי הרד"ק) מפרש: כפי מעלתו וענש חלקו במזיוחה, והרד"ק מבאר: מבין הכרוכים ששם מקום כבוד אל. לכל הפירושים האלה נמשכה המלה "ממקומו" אל "ד"ה הסמוך לה, אבל הארבענאל מפרש שהכוונה למשכן הארון בזילו ובזיון. וגם מבארי התפלות שונים בזה, רבים מהם (יללא הועלה הוא להעתיקם בזה) מושכים "ממקומו" אל "כבוד" והח' זרקם י"ע שונה בהרגומו: בהאופנים ובקדושות מהרגס "ממקומו": "אין יעלביכער שאן זיינער שטעטעטע" ו"כ נמשך "ממקומו" אל "משרתיו" שכל אחד מהם אומר ממקומו. ברוך כבוד ד'; לעומת זאת מהרגס גם הוא בהתפלה ובה לזיון: "שאן זיינער שטעטעטע אויס" ומשך ממקומו אל "ד"ה. ולי נראה כי פירוש הרמב"ן הוא היומר מוכשר לנאח דברי הקדושה נעריך, כי בה התפלה בשלמותה וממנה נוכל לבאר כל שאר המקומות בתפלותינו אשר נזכר בה המאמר שלמינו. בראשונה נאמר הססוק מיטע"י קק"ק מלא כל "הארץ" כבודו, מחילין בהמיטע"י "הארץ" אשר הוא רק חלק קטן מהבריאה, ואח"כ נאמר כבודו מלא "עולם" הכולל יותר (הוראה "עולם" היא וועלט או וועלט אל ל). על זאת בואלים המשרחים: "איה מקום כבודו", היוכל להמלא מקום (רוים) לכבוד די אשר הוא בלי גבול ובלי סוף (אונגענליך אין דער זייט אונד אים רוימע) והמאמר

יתורגס: "וואָן פֿינדעט זיך איין רױס פֿיר זײַנע העררליכקײַט?" והוא כמ״ש במדרש רבה על הפסוק ויפגע במקום: הקב״ה מקומו של עולם ואין עולמו מקומו, וע״כ שאלים המשׁרחים: איך יבֿ לאמר שכבוד ד' ממלא הארץ שיש לה אפסים וגבולות, או את העולם, אשר מחסרון ידיעתו אין לנו להכריע אם יש לו גבול או לא, אבל זאת ידענו והוא נעלה על כל ספק שכבוד ד' הגבוה בלי סוף ואם נכון הוא לאמר שכבוד ד' ימלא את העולם, האם ראוי הוא להשוות מושג מקומי (ריימליכען בעגריספֿ) עם מושג רוחני (גײַסטיגע אונענדליכקײַט דער גשטליכען הערר־ליכקײַט)? על השאלה הזאת משיבים המשׁרחים בדרך כבוד ד' ממקומו, ר״ל הכבוד יבורך לפי השגתו מגדולתו (זײַנער רײמליכקײַט, דײַטס איזט, זײַנער אונענדליכקײַט געמאָס) המקום אשר יוכל להכיל כבוד ד' נרײך להיות בלי גבול וסוף כהכבוד עצמו, ולפי הערך הזה חסיה הברכה (דאָס לײַב), ועתה מוסיפים התפלה: "ממקומו הוא יפן ברחמי״, אם גם מקום הכבוד הוא בלי גבול ומגרים, כ״ז יהיו הרחמים מאוכים עלינו, כי כגדולה האלהים בן גדול רחמיו, והוא יפן פניו לברואים קטנים אם כי הם כאין לעמת רחבה המקום הזה. וכונת המחפלה כמו כונת התפלה: "את אלהי רב ואנא חובי רבובין יחי לאל רב דשביק לחובין רבובין" (מדרש רבה ויקרא סוף פ' ה'). או כמו שאמר קין: "כל העולם אהה סובל ולעוני אי אהה סובל" (דברים רבה פ' נגבים), המחפלה מכיר את קטנותו אבל הוא הומך יהדותו בגדולת האל, אשר לפיה חסיה גם גדול הרחמים, והקדושה מסיימת: אי ד' אלהיכם, אם גם גדולת ה' היא בלי גבול כ״ז משניה הוא על כל דבר ודבר בהבריאה, וכעין זה יאמרו אין אדם נוקף אצבעו וכו', וגם להשגחת האל יחבךך אין קץ ואין גבול.

נעיר עוד על שמוש האות מ״ס בהוראה: "לפי, כפי" (כאך, געמאָס) במלה "ממקומו", כי הוא נמצא גם במקרא במקומות אחרים, כי לדעתי הכוונה בהמאמר "מגדולתם בושׁים" (יחזקאל ל"ב, ל') שהנסיכים מפאת גבורתם יבואו לשכב עם ערלים חללי חרב, או יחת אפרים מעם (ישעיה ז', ח'), הכוונה לפי מושג אפרים להיות עם יחא אבל לא יכלה לגמרי, או אל תיגע להעשיר מצינתך חדל (משלי כ"ג, ד') הכוונה שמפאת ביהתך חדל ליגע להעשיר, כי העשיר עיניך בו ואינו, או מדרכם אעשה אותם (יחזקאל ז', כ"ז) הכוונה לפי דרכם.

(אדיר במרום). בנן הפרחים (הראשון עמוד 72) מובא דעת החי רײסמאן (בהשחר שנה ראשונה) שבתפלה אחר נאיאה כפיס בהמאמר: "אדיר במרום שכן בגבורה" יש לגרום שכן בגבורה, כי מה הוראה הקשור שכן בגבורה? והחי גביר מווינלא רנה לסרם את המאמר ולגרום: אדיר בגבורה שכן במרום, ונביא כמה ראיות מהשסוקים שד' נאדר בכח ושכן מרום ושחקים. אבל לדעתי אין כל הכרח לא לשנות ולא לסרם התבונה, כי המליצה שכן בגבורה היא כמו המליצה ישב הלוה (תהלים כ"ב, ד') ומסרם הראשׁב״ע בשם יש אומרים: ד' ישב בתוך ההלום, ובעל הבאור: ושעורו השכן בהם (ישראל) וזומע ההלחם; והנה שכן הוא נרדף לישב, והמליצה שכן בגבורה כהמליצה והשׁב באיחן קשור (בראשית מ״ט, כ״ד) ויתורגס: דער באגשן פערװײַלע אין זײַנער שטערקע, וגם שכן בגבורה יתורגס: פערװײַלע, פהרפֿען אין זײַנער קראפט, והגבורה לא תמוש ממנו רגע אחד. ומלבד זאת יש לשאול על החכמים הנכבדים הנ״ל שלפי דבריהם היה לו לאמר: שכן גבוה, שכן מרום בלי בייׁת השמוש, כמו שכן מרום (ישעי' ל"ג, ה'), וא״כ הנוסחא שלנו ישרה היא והכוונה כי הגבורה הסובב אותה, כמו דעת והכוונה סובבים אותה בתפלה אל אדון.

(אתה בחירתנו). החי אדיס הכהן כחב (בהפוסה להמגיד שנה שחיס עשרה נומ' 29) שהתפלה אהה בחרתו בכל תפלות הנגלים, ר״ה וי״כ נוסדה ונתקנה בעצם וראשונה בתפלות

המוספים לפני ההפלה ומפני חטאינו (כי הוי"ו במלה ומפני היא וי"ו המחלק ופירושו ואתה בחרתנו וכו' אבל מפני חטאינו וכו') ומשם נעתקה לשאר התפלות ושם היא התחלה בלי כל סיוע. — ולי דעת אחרת בזה, לדעתי מקום ההפלה אהה בחרתנו הראשון ויש לה יחס וקשור לזכרת האל (או המלך) הקדוש, כי היא כעין הכרזת הברכה הזאת, וכן היא מסיימת: ושמך הגדול והקדוש עלינו קראת; וע"כ כל חלק וחלק מההפלה אהה בחרתנו רק בשמיו לשון ק"ת נמצא בהקדוש על הי"ו, כי עיקר הרעיון הוא שהאל הקדוש קדם ישראל במזוהיו. והליצה בזה את חלקי ההפלה לעמת מאמרי הקדוש לראות שכולם עולים בקנה אחד. בהפלה: "אהה בחרתנו מכל העמים" (ובקדוש: "אשר בחר בנו מכל עם"), "אהבה אותנו ורצתה בנו", ("באהבה וברצון"), "ורוממתנו מכל הלשונות" ("ורוממתנו מכל לשון"), "וקדשתנו במזוהיך" ("וקדשני במזוהיך"), "וקדשתנו מלכנו לעבודתך" ("והתקן לנו וכו' מקרא קדש", דהיינו עבודת אל וקיום מזוהיו), "ושמך הקדוש עלינו קראת" ("מקדש ישראל"); וה"כ ההפלה הזאת איננה מחוברת להפלה ומפני חטאינו, כי אם הולכה ומרחבת את הרעיון שהאל קדוש וישראל קדושים, ואחר ההפלה אהה קדוש נוספת ומסודרת כהגון ההפלה אהה בחרתנו; ועד"ז נוכל ג"כ לבאר שם בשאר תפלות בזה אחרי אהה קדוש תפלה אהה המהולה בהמלה, אהה"כ כמו: אהה קדשה בערבית לשבת, אהה אחד במנחה לשבת, אהה יצרת בר"ח שחל בשבת. כל התפלות האלה נזכרים בסדר התפלות להרמזים ונסדרו לאחר אהה קדוש, ועד"ז מובן ג"כ שההפלה אהה חוננתנו מסודרת חיבה אחר אהה חונן, וכבוד התפלתנו במקומו מונח ומשפט אהה לה מיום הוסדה.

(ברכות שונות). בש"ע נזכרות ברכות רבות עם שם ומלכות ורבות בלי שם ומלכות וביניהן גם חיזה ברכות שלא נזכרו בהלמוד, ד"מ בא"י אמ"ה הנותן ליעקב כח (ועיין בפי"ו אר"ה סימן מ"ו ס"ק ז' שהלריך בזה) או הברכה מי שפטרני (שם סי' רכ"ה סעי' ב'), ולפעמים איננו מזכיר כלל את הברכה הנזכרת בהלמוד, עד"מ ברוך המקום שחסר עולמו לשומרים (ע"ז מ' ע"ב), וע"כ אין להתפלא שמה ברכות השגורות בפי העם לא נמצאו קן בש"ע ובספרי האחרונים. הח' לא: דסהוט נ"ו מביא בסידורו (ג' 195) בשם ס' הישר לר"ת ז"ל: "מאלו בדרך ר' סעדיה כמה ברכות אע"פ שאין כחובות", ונר לי שאין הסידור של רבינו סעדיה ת"י ואינני יודע אם שם נזכרו הברכות אשר אזכיר פה כפי שעלו בזכרוני, ואלה הן: ברוך מזכיר ככחות, או ברוך הזוכר כל הנשכחות (לזכרה זו יש לכה"פ מקור בהצניח סי"ב מ"ה); ברוך המקום בזול; ברוך משנה עתים; ברוך השם; ברוך ד' יום יום. הברכות האלה ודומיהן עלו ממשמקי הלב מבלי מלות הדה ולבשו צורה כפי השגת רוח המבדק. והגאון החסיד יעב"ץ ז"ל לא חש לברך בדרך הלצה: ברוך שלא עשני אב"ד (ר"ל אב ב"ד עש"י משקל עבד; סידורו אין כעת ה"י ואינני יכול לסמן את המקום), ופשוט הוא שכל הברכות האלה נאמרות בלי שם ומלכות. ומ"ש הלבוב (סי' מ"ז סעי' ז') כל המוסיף על הברכות עושה הוא בידם שלא תקנו חז"ל יוחר, ובהנה"ש שם: אין רשות לשום אדם להקן שום ברכה שאינה נזכרת בגמרא עכ"ל, כל החומרות האלה רק על הקון ברכה בשם ומלכות, אבל בלי חשש ברכה לבטלה מי יעזור ברוחו מהעביר דברי חודה על שפתיו? (ואנב אשרי שבסידורים הישנים מוקד שלא בדקדוק ב"ן האמת בקמ"ן ז"ל בפתיח החת היו"ד כי הוא בנסמך).

Dr. Lewysohn.

Stockholm.

ספר אותיות הענינים לר' יהודה בן בלעם ד"ל

י"ל בפעם ראשונה ע"פ כ"י פאריס, מאת העורך (המשך).

אין. שאלה בשביל מקום: אחי מאין אתם (בראשית כ"ט, ד'), מאין גחזי (מ"ב ה' כ"ה)¹. ובמקום לא: ואם אין מטה אנכי (בראשית ל' א')², אם אין אתה שמע לי (איוב ל"ג, ל"ג), אין שר בית הסהר (בראשית ל"ט, כ"ג). ובסמיכות: אינני ואיננו ואינך ואינכם. ולא ימצא בא על הפעלים לא יאמר אין אמר ולא אין יאמר³, ובוה תדע כי אין אות ענין הוא⁴. ונמצא לשון כמעט ויהיה כן וכן: כאין שפכה אשורי (תהלים ע"ג, ב')⁵. ויבוא על אין היא התמה: האין (בבית) [בבנות] (אביך) [אחיך] ובכל עמי (שופטים י"ד, ג')⁶.

אך. מלת פרט⁷: אך בהמשה עשר יום (ויקרא כ"ג, ל"ט). ותהיה לענין ל כן⁸: אך במי נדה יתחטא (במדבר ל"א, כ"ג). ותהיה להוציא פרט מכלל⁹: אך אשר יאכל לכל נפש (שמות י"ב, ט"ז)¹⁰. ונמצא לענין תגרה¹¹: ואומר אך טרף טרף (בראשית מ"ד, כ"ח). ותהיה לענין אמת¹²: אך אמרת באוני (איוב ל"ג, ה'). ונמצא לענין שיעור כך וכך¹³: אך הקם הקימו השומרים (שופטים ז' י"ט). ויבוא רק עם אך לפרט והיה די באחד מהן: הרק אך במשה (במדבר י"ב, ב')¹⁴.

1 אצול 24—28, 39, למע שם ש' 6 (רקמה שם ש' 18), 2 אצול שם ש' 25—24, 3 המקור הערבי מן המאמר הזה (ובסמיכות וכו') ומהמאמר האחרון: „ויבוא על אין היא התמה" וכו' נמצא באצול שם ש' 29—26 [ולפני זה באו עוד המלים „אם אין" מהכהוב איוב ל"ג, ל"ג, הנוכח במאמר הקודם], כי לא ימצא כ"א ככ"י אוכספורד ולא ככ"י רואן ובהעתקה העברית (ראה שם הערה 94). — ר: „ולעולם לא תכנס על הפעלים לא על העוברים ולא על העתידים רק על השם ועל התאר על כן והסנה איננו אכל (שמות ג' ב') הוא תאר לא פעל עבר כל עיקר וכן דעת המתרגם: ליתוהי מתאכיל". ראה שרשים לרד"ק. 4 ר"ל ע"י שלא נמצאהו מחובר להפעלים נכיר כי הוא אות ענין ולא שם, כי השמות הלא יחוברו לרוב להפעלים. 5 אצול שם ש' 30.

6 ראה למעלה הערה 3. — ר. הוסיף: „ופעם תבוא כמשמעה בלשון ערב שמעמח איה, כמו ואמר לכם אין הקיר ואין הט"חיים אותו (יחזקאל י"ג, ט"ז) שהוא כמו הלא יאמר עליכם איה הטיח אשר טחתם".

7 ר"ל מלה המורשת והמורה ביחוד על פרט אחד מכלי להוציאו מהכלל, כמו בלשון ערבית „אמא — פ", ראה אצול 30, 41 והלאה, והמלה „פרט" היא העתקת המלה הערבית „תכצין". — ר: „מלת אך תבוא למעט כמו מלת רק".

8 ראה למעלה עמוד 203 הערה 1. ר: „ותבוא במקום או לם". 9 המקור הערבי מבו' המאמרים האחרונים נמצא באצול שם הערה 23 ע"פ כ"י אוכספורד [תחת „ללאסתהאם" צ"ל שם „ללאסתהנא" (להוציא מן הכלל, השוה שם 18, 42) ותחת „אלא" צ"ל „אלא"], ואין ספק כי אינם מנוף הספר, כי בו ימצאו הדברים ההם ביתר אריכות, השוה ע' 42 ש' 4 והלאה וש' 13 והלאה.

11 ראה למעלה ע' 203 הערה 8. — ר: „ותבוא בטעם או ל"י, השוה אצול שם ש' 26 והלאה. 12 אצול שם ש' 28 והלאה (עם משלים אחרים).

13 אצול שם ש' 31 והלאה. — ר: „ותבוא בטעם בעת". 14 המקור הערבי מהמאמר האחרון נמצא באצול ע' 43 הערה 40 וראה שם ש' 7; וביתר

אֶכְנָן. מלה להעמדת האמת¹: אכן נודע הדבר (שמות ב' י"ד), אכן רוח
 היא באנוש (איוב ל"ב, ח')².
 אַל. אל תאכלו ממנו נא (שמות י"ב ט'), כמו לא, ולא נמצא עם פועל עבר³,
 ופירש ר' יונה נ"ע⁴ אל פשטתם היום (ש"א כ"ג, י') אן פשטתם, ויתכן
 היותו על מי פשטתם ויהיה אלף במקום עין, והתשובה תורה כי כן הוא
 [על נגב יהודה ו] על נגב הירחמאלי (שם)⁵.
 אַל. הפך „מן" כי „אַל" אחרית החפץ⁶: ויבואו אל בלק (במדבר כ"ב, י"ד),
 ויבואו אל משה ואל אלעזר הכהן (שם ל"א, י"ב). וימצא מקום מן:
 ככל אשר שמענו אל משה כן נשמע אליך (יהושע א' י"ז), מן משה וממך,
 ותרבי את תזנותך אל ארץ כנען כשדימה (יחזקאל ט"ז, כ"ט) ענינו מארץ
 כנען⁷, ויתכן היות כשדימה חסר ו"ו וענינו שזנתה בארץ כנען ובכשדים
 וזה יותר נכון⁸, לשבור אל יוסף (בראשית מ"א, נ"ז) מן יוסף⁹. וימצא
 במקום ב"ת משרת¹⁰: ואל אשת עמיתך (ויקרא ו"ח, כ), ואל הארון תתן
 (שמות כ"ה, כ"א)¹¹. וימצא מקום עם: קברו אותי אל אבותי (בראשית

אריכות כתב המחבר אדות זה בכאורו לכתוב הזה (ראה הוספה לספרי Studien etc. א"ח
 עמוד V), — ר. הוסף: „וכמו המבלי אין קברים (שמות י"ד, י"א), כי לו אמר האין קברים
 האין אלהים (במ"ב א' ג' ו') היה מספיק, הוזה באור הראב"ע לבמדבר י"ב, ב' — עוד
 הוסף ר.: „ותבוא בטעם לו שהיא לתקוה ולתוחלת, כמו אך אלהים יפדה נפשי מיד שאול
 (תהלים מ"ט, ט"ז)“, הוזה אצול 30, 42.

1) ר.: „מלת אכן תהיה לאמת ולכונן הדבר כמו שאמרתי במלת אך“, ראה אצול 29, 43
 והלאה (באריכות). 2) ר. הוסף: „ותרגום אכן נודע בקשטא מתודע“.

3) המקור הערבי מזה נמצא באצול ע' 45 הערה 63, אולם הדברים הראשונים שם קשים
 להבין. — ר.: „מלת אל הפתוחה בפתח גדול היא כטעם לא וההפרש שבין מלת אל ובין מלת
 לא כי מלת אל לא תכנס כי אם על הפעלים העתידים כמו אל תפנו אל האלילים (ויקרא י"ט,
 ד'), אל תאמר לרעך (משלי ג' כ"ט), בני אל תלך בדרך אתם (שם א' ט"ז), ומלת לא היא
 נכנסת על הפעלים העוברים והעתידים כמו כי לא באתם עד עתה (דברים י"ב, ט') ובית משה
 לא תבוא (ירמיה ט"ז, ח')“.

4) אצול שם ש' 4—8. הוזה תרגום יונתן: „לאן התנגדתון“ ופירשיו: „למ"ד מתחלפת
 בנ"י וכו'“.

5) ר. הוסף: „ותבוא במקום פן כמו קומה ה' אל יעזו אנוש (תהלים ט', כ'), ופעם יפילה
 רק מקומה יעיד עליה כמו יהי כן ה' עמכם (שמות י' י') הטעם אל יהי ה' עמכם. ופעם יכניסו
 עליה למ"ד: וישם לאל מלתי (איוב כ"ד, כ"ה) כמו השמחים ללא דבר (עמוס ו' ג')“.

6) ר.: „מלת אַל“ אות לתכלית המדה והיא כנגד „מן“ שהוא לתחלת המדה כמן הקצה
 אל הקצה (שמות כ"ו, כ"ח)“ הוזה אצול 26—25—47.

7) אצול שם ש' 26—30. — ר.: „ופעם תבוא בטעם „מן“: ותרבי את תזנותך אל ארץ
 כנען כשדימה, הטעם מארץ כנען אל כשדים, כי הה"א שבמלת כשדימה במקום למ"ד כדברי
 רבותי ז"ל כל חיבה שצריכה למ"ד בתחלתה הטיל לה הכתוב ה"א בסופה“.

8) המקור הערבי מזה נמצא באצול שם הערה 96, והבאתיו כמבוא אות ב'; ראה ג"כ
 שם אות ו'.

9) הוזה אצול שם ש' 32—30. בן גנאה משער גם כן כי יש מוקדם מאוחר בכתוב
 ובאורו כאלו היה כתוב: באו אל יוסף לשבור, אולם הוא נותן היתרון להבאור הראשון.

10) נכתב בצדו: ר"ל הנפעלים לא לפועלים כאלו הוא ר"ל ובתוך כמו והבא אל הבית
 (ויקרא י"ד, מ"ז). זא ב'.

11) ר.: „ותבוא במקום בית שהוא כלי מקום: ואל אשת עמיתך וגו' הטעם ובאשתו כמו ואיש אשר

מ"ט, כ"ט) 1. וימצא מקום את: אשר השלימה אל בני ישראל (יהושע י"א, י"ט), ואל מכאוב חלליך וספרו (תהלים ס"ט, כ"ו) 2. ויהיה מקום למיד הסמיכה 3: ויכתב אליו את שרי סכות (שופטים ח', י"ד) 4. ויהיה מקום אלה 5: אל נולדו להרפה; (דהיי"א כ', ח') 6, ובל שון תרגום: אל מאניא (עזרא ה, ט"ו) 7. ויהיה מקום למד שענינו בעבור 8, כמו ואמר פרעה לבני ישראל (שמות י"ד, ג'), אומר לה' מחסי (תהלים צ"א, ב'), וכמוהו וישמעו אליו יושבי יבש גלעד (ש"א ל"א, י"א) 9. ויהיה במקום ב"ת 10: הנתוצים אל הסוללות ואל החרב (ירמיה ל"ג, ד'), ומחה אל מי המרים (במדבר ה' כ"ג). ויהיה מקום על 11: ואשה אל אחותה לא תקח (ויקרא י"ח, י"ח), כי ארד אל בני אבל שאולה (בראשית ל"ז, ל"ח), כן פירש בו ר' יונה נ"ע 12. ויתכן היותו כמשמעו שירד אל בנו בעת מותו והוא אבל, וענינו כי האבל לא ישכחנו עד יום מותו 13. ויוסיפו עליו י"ד: שרשי פתוח אליו מים (איוב כ"ט, י"ט) 14.

(המשך יבא)

יתן שכבתו בבהמה (ויקרא כ', ט"ו) וכן תרגם אונקלוס: ובאיתת חברך, השוה אצול 5-8, 48 [תחת "ללועי" צ"ל "ללועא", השוה למע 21, 66]. ראה גם תרגום יונתן ורד"ק לש"א י', כ"ב. 1) אצול 48, 25 והלאה. — ר. הוסיף: "אל המערה (שם) הטעם במערה", והוא מוסב על המאמר הקודם, השוה אצול שם ש' 12. 2) אצול שם ש' 14-17. 3) הלשון הזה הוא העתקה מן "לאם אלאצאפה" בערבית, ר"ל למד אשר יסמך אליו כנ"ו, ראה מבוא אות ז'. 4) אצול שם ש' 18-20. 5) כן כתב גם בן גנאה באצול שם ש' 20-21, כי מלת "אל" היא מקוצרת מן "אלה"; אולם בלמע 5-7, 84 (רקמה 14-16, 42) הוא נוטה לחשוב כי הה"א במלת "אלה" היא נוספת ואחרי הדעה הזאת נמשך גם המחבר למטה במאמר "אלה", ראה שם. — ר. הוסיף: "או היא חסרת ה"א". 6) בספרינו כתוב: "להרפא" באל"ף, אולם הנוסחה "רפה" נמצאת גם במחברת מנחם הוצאות פיליפונסקי צד 9 ע"ב וצד 24 ע"א (ראה שם הערה כ"ד), וכן כתוב למטה בספרינו מאמר "אלה".

7) ראה מבוא אות ז'. — הפסוק הזה נזכר גם במחברת מנחם צד 24 ע"ב. 8) "ען" בערבית. המקור הערבי מהמאמר הזה נמצא באצול עמוד 48 הערה 96 (ראה במבוא אות ב'). — ראה ראב"ע בפירושו הקצר לשמות (הוצאת יש"ר, פראג ת"ר) ראש עמוד 32. — ר: "יתבוא בטעם על", השוה לשון אבן תבון בהרקמה 10, 16. 9) אצול שם ש' 21-24; השוה למע 19, 42 והלאה (רקמה שם). — ר. הוסיף: "ותבא במקום שהוא כלי לזמן; ויבואו אל קציר אל דוד (ש"ב כ"ג, ו"ג) הטעם בקציר" (אצול שם ש' 30-32).

10) אצול 4-6, 49. — נ"ב: ר"ל עם ב"ת הפועלים לא ב"ת הנפעלים כמו ב"ת יעשהו במקצועות (ישעיה מ"ד, י"ג) שהוא סימן לפועלים, זא ב. — ר. הוסיף: "שהוא לה שען" (= "אלתי ללאסתעאנה" באצול).

11) ר: "יתבוא במקום עם כמו ואשה אל אחותה לא תקח הטעם עם אחותה".

12) אצול 1-2, 48.

13) המקור הערבי מזה נמצא באצול שם הערה 98.

14) באצול 20, 47 והלאה חושב להפך מלת "אלי" לעקרי"ת ו"אל" לקצור ממנה. — ר. הוסיף: "כמו על עם (צ"ל עד): עלי עשור ועלי נבל (תהלים צ"ב, ד)". עוד הוסיף: "ותבא במקום ב"ת כמו ואל בשורה טובה יבוא (ש"ב י"ח, כ"ו) הטעם ובבשורה, ופעם יפילוה ומקומה יעיד עליה אנכי בדרך נחני ה' [בית אחי אדוני] (בראשית כ"ד, כ"ז)".

דקדוקי סופרים.

הערות על "החוקר".

(ח) עמוד 129. הילקוט כ"י על התורה הנמצא בעבריה הוא על קלף גדול וכולל כ"ד דפים. הוא מהחיל מבראשית ומגיע עד סוף התורה, רק באמצע חסר כפי יתרו מה שהוא בנדפס סוף רמז ר"ע עד החלת רפ"ב, כפי משפטים מן אמצע רמז ש"א עד אמצע שס"ב, כפי הרומה מן אמצע שס"ב עד החלת רמז הסיט שס"ב ויקרא. בסופו כתוב: אני הנעיר קלונימוס בר יעקב נכ"ע כהבתי זה מחברת הר' שמעון הדרשן ז"ל להרה"ח נתן הפרנס בן הר' חיים ביחי' וסימתיו עד כה בחמישי בשבת חמשה ימים לחודש עבת שנת חיים לפרט בעיר רוטנבורק דיתבא על יתר עוצרה וכבר קבלתי שכרי משלם וכו'.

(צ) עמוד 194 וע' 201. המאמר בנימין זאב יצחק לה' מאתיוס נדפס כפ"ע מחוץ מה"ע Leterbode באמסטרדם שנה רביעית וגם אנכי הדפסתי במהד"ה הג"ל שנה שביעית וגם כפ"ע מאמר: פירושים שונים ע"ם ישעיה למשפטים קדמונים עם הוספת זא"ב, ושם עמוד 133 שערתי כי ר"ה זא"ב הוא "זעיר אשין בנימין" או "זעיר אשין בנימין" עיי"ש (*).

(ג) עמוד 247. כמו חזי שנה אחרי כהני הדברים הנדפסים הולילו לאור החכמים רד"ה מילר ור"ד קויפמאן מהבז י"ן גושן מחוק כתי' הארכידוכס ראניר, ולדעת החכמים המזכרים הוא ערוך מרב במזרים לר' שלמה בר יהודה אשר הצאתי למעלה (שם) מחוק ס' סדר החכמים להחכם ר"א נייבור. ואפשר כי נכתב כהב הרשות להחזן, אשר הוא ענין המכתב, בהיותו עוד בבבל. אמנם המכתב מהרב במזרים נכתב לדעתי אל ר' שלמה בר יהודה בהיותו כבר בירושלים, ועל כן מובא בו (עמוד 3 שורה 23) "כתב זקני רמלה" אשר הוא זא"י וגם מ"ש (עמוד 2 שורה 9) "ישא האדון שלום לא יסוף מהקדש", הכוונה לירושלים עיר הקדש, וכן שורה 13: "זרי יחזירו אל מקוב חסנו לתקן רבנו", מזה נראה כי היה אז גולה ממקומו מבבל. אגב העיר כי במחברת החכמים הג"ל עמוד 6 נדפס בטעות 1170 וז"ל 1047. וממקומו הוא מוכרע שהוא עושה הדפוס כי יביאו שם מאמר לאגזארוס בספרי השנה לבריל ושם נמצא 1047. אמנם כפי שהראיתי במכתב חדשי להחכם גרין 1887 עמוד 561 שז"ל תה"ד במקום תה"ז אם כן הוא 1044.

עוד יש לי הערה מי הוא הרב הבבלי המובא מאה בעל העמוד, ולא אמנע גם אותה מאה הקורא. ע"י באור זרוע ח"ב עמוד 76: וכבר שאל ר' מבורך גאון בן מר רב דוד ז"ל וכו' ויורן רב נסים גאון ז"ל. ובמכתב חדשי הג"ל 1885 עמוד 567 מביא החכם גרוס מהוך ראב"יה כ"י שלי: שאל מר רב מבורך קמי רב נסים בשבתא דריגלא. ובספיקי דניס כי אלני מלאחי: שאל מרב נסים, רב מבורך בן ר' דוד מבבל י"ע בבב"מ ד בשבתא דריגלא וכו' ויהבן ח"ב כי זה ר' מבורך אשר היה מבבל ודר בקירואן הוא הרב הבבלי המובא מבעל העמוד. — ב' תמוז תרנ"ג. ש. ז. ה. ה.

(* הרה"ח כותב הדברים האלה שלח לי בטובו את וואנדר הזכר: "פירושים שונים ע"ם ישעיה" הכולל ג"כ באורים אחרים ונאה ר"י בן בלעס אשר אשתמש בהם לעת מלא, והנני מנסים להשערהו בדבר מלת זא"ב יען כי לפי השערה הרב הדר"ר ברלינר כי זא"ב הוא ר"ת: זאח אנר בנימין" שהיה שפת יתר אות ס' (תוספת) הנמלאת פעמים אחדות בלקוטי רשנ"ה לפני הנולה זא"ב, אולם יש לשער ג"כ כי זא"ב הוא ר"ת: זעיר אשין בנימין ויהיה דומה בשלמותם להאותיות ה"ב"א אשר השתמש בהן ג"כ בחתימתו, ואשר הן נדפסו הח' ברלינר ר"ת: "העיר בבית אשין" (ראה הנאמר הג"ל בסוף ההערה ופי' אור החיים לר"ת ע' 279).

תקונים ומלואים להמאמר „חלק מפירוש התורה לקראי קדמון“.
עמוד 169 שורה 4 — בראש השנה נעצר לחדש. כוונתו להכחז ביחזקאל מ' ז'י.
ולפי זה חמת המלה חג בודאי ז"ל ר"ה [לאש השנה] כאשר שערתי בהערה 2. ובשורה 7 שם
נריך להסלים: [ולאז יהיה על יחזקאל כוח נבואה. — שורה 10 — המלה האחרונה ז"ל
ערי (טעות הדפוס).

עמוד 170 שורה 3 — ז"ל נקל (פה"ד). שם — נריך להסלים: וקלחתי [דבור]
דבור הוא וכו'. שורה 22 ז"ל הויב"ל (פה"ד). שם — נריך להסלים: כש[כיר שנה] בשנה.
א. א. הרבני.*

בשורת ספר

מאת העורך.

בימי הקיץ שנת תרנ"א מצאתי בבית-עקד-הספרים הלאומי בפאריס
כ"י מספר יקר בלשון ערבית בלתי נודע עד הנה, בשם „מעאני אלנפס“
(עניני הנפש), המיוחס לר' בחיי הדיין בר יוסף ז"ל (בעל ס' „חזה"ל),
והכולל דברים נכבדים על דבר תכונות הנפש ויחוסה לגוף, כחותיה וסגולותיה
בדרך החקירה הטבעית והפילוסופיה, ועניני שמותיה וכנוייה בלשון הקדש
על יסוד כה"ק ומאמרי חז"ל. ובשומי לבי אל ערך הספר העתיק הזה העתקתיו
אז בשלמות למען הוציאו לאור עם מבוא והעתקה עברית, אולם מרוב
שרדותי בענינים אחרים ונדודי בארצות שונות לא השפקתי עד הנה להפיץ
עליו אור וגם לא הזכרתיו במכה"ע (מלבד אשר רמזתי עליו בהמגיד 1891
צד 189 ע"א בהערה), בחפצי לתת להקוראים דבר שלם. והנה גם הפעם
לא אוכל לדבר עליו כאשר עם לבבי מחסרון מקום בחוברת הזאת, ואעיר
רק, כי לדעתי הנוסדת על טעמים אהדים אשר אבארם במקום אחר,
והמתאמת לדעת החוקר המצוין ר' משה שטיינשניידר נ"י (אשר הספר
הזה נודע לו לפני זה ואשר הראיתי לו את העתקתי בראשית ימי החרף
תרנ"ב) אין הספר הזה מעשה ידי ר' בחיי בעל חובות הלבנות, אולם בכל אופן
המחבר איננו מאוחר לזמן ר' בחיי, כי לא נזכרו בו כ"א חכמים קדמונים
כר"ם ג' ז"ל (אשר הוא מביא דברים רבים מפירושו לס' יצירה ולכה"ק)
ור' נסים בעל מגלת סתרים. הספר הזה יראה אי"ה אור ב„החוקר“
שנה שניה.

(* במכתבו אלי העירני הרה"ח הזה על דבריו בהערותיו לשירי ר"י הלוי (חוברת ו' עמוד
169) אדות השמוש במלת „ואם“ בפתרון „אם כ"י“ (ראה למעלה עמוד 197), וז"ל שם: „להערת
רשד"ל אודות המלה ואם ראוי להוסיף כי המלה הזאת שגורה בפי קדמונינו מארצות הערבים
כי בה יתרגמו את המלה הערבית ואן (ואם בהוראת אף כ"י) וכו'. ומצאתי בפי' קהלת כ"י לר'
יחזקאל בן בלעם לפסוק וחכמת המסכן בויה (ט' ט"ז): אלואו הנא במעני ואם אי אלחכמה
כיר טן אלשגאעה ואן כאנת חכמה אלמסכין מהינה וכלאמה גיר מסמוע (הוא"ז בפה הוא בהוראת
המלה ואם, ור"ל כי החכמה טובה מהגבורת אף כי חכמת המסכן בויה ודבריו אינם נשמעים).
ומזה נראה כי ו' בלעם שהיה מבני הדור הקדם לר"י הלוי חשב כדבר פשוט שהמלה ואם
בעברית יש לה הוראת המלה הערבית ואן=גם כי ואן אף א"ם“.
העורך.

רשימת ספרים.

מדרש משלי יצא עתה לאור עולם ע"פ כתב יד מאוצר הספרים בפאריז וע"י השואה עם שני כ"י אחרים... וע"פ הוצאה הראשונה מקאני-שטאנטינא משנת רע"ב... עם הערות ותקונים ומראה מקומות, ובאור להבנת המדרש, ועם מבוא המפיץ אור על המדרש בכלל ובפרט, ממני שלמה באבער מלכוב, ווילנא. 8° 112 עמודים.

ר' שלמה דאפיארה דברים אחדים אדותיו ואדות ספריו עם תוצאות מספרו „שיר השירים" מאת חיים בראדי ברלין תרנ"ג. 8° 37 עמודים [מחירו: 1 מארק. כתובת המחבר: H. Brody, Berlin, Auguststr. 57]. רבות מהשבות מחקרים בתורה ובחכמה, במקרא, בתלמוד ובמדרשים מאת הרב... מו"ה משה דוד האפפמאן זצ"ל, ספר ראשון וספר שני. ויין תרנ"ג 8°. כל אחד 160 עמודים.

Geschichte der Juden und ihrer Litteratur, für Schule und Haus bearbeitet von Dr. **M. Brann**. Theil I.: Von der babylonischen Gefangenschaft bis zum Abschluss des Talmuds. Breslau 1893 8°. VII; 259 S.

Der wahre Talmudjude. Die wichtigsten Grundsätze des talmudischen Schrifthums über das sittliche Leben des Menschen übersetzt und in 70 Capiteln systematisch geordnet von **Albert Katz** Berlin 1893. 8°. XV; 165 S.

Die Schöpfungslehre der mosaischen Urkunde innerhalb der Grenzen der blossen Vernunft. Studie von Dr. **S. N. Kutna**. Przemysl 1892. 8° 70 S.

Zur **Geschichte der Exegese**... von **Immanuel Plato**, aus Cöln a. Rhein. Halle, 1892. 8°. 52 S.

Des **Averroës** Abhandlung: „über die Möglichkeit der Conjunction“ oder „Über den materiellen Intellekt“ או (מאמר אפשרות הדבקות או מאמר בשכל ההיולאני לאבן רשד), nach Handschriften zum 1. Male hgg., übersetzt etc. von Dr. phil. **Ludwig Hannes**. Heft 1. Halle, 1892. 8°. 54; 11 S. (י"ח עמודים מגוף הספר בעברית).

Prolegomena zu **Moses ibn Esra's** Buch der תנאים, 1. Teil, von **Tobias Lewenstein** aus Berlin. Halle, 1893. 8° 76 S.

Kritische Untersuchung des **Midrasch Kohelet Rabba**. I Theil, Quellen und Redactionszeit, von **Lazar Grünhut**, aus Temesvar in Ungarn. Berlin 1892. 8° 57 S.

Die echten **Hebräischen Melodien**, Uebersetzungen von **S. Heller**. Aus dem Nachlasse herausgegeben von Prof. Dr. **David Kaufmann**. Trier. 1893 Kl. 8°. 284 S.

תכן עניני "החוקר" שנה ראשונה.

א. מאמרי חקירה ודרישה בספרתנו העתיקה ובקורותיה.

לכבוד רבנו סעדיה גאון זצ"ל שני מאמרים: א) פתיחה

לפתיחת ספר האגרון. ב) הגהות ונגהות אל

הפתיחה לספר האגרון, מאת שניאור זק"ש. 5-9; 36-40; 58-62; 93-97; 137-141;

9-12 עיד, "ספר הירושות" לרס"ג ז"ל, מאת העורך.

13-15 מדרש הרנינו, מאת שלמה בובר.

15-19; 45-49 עיד ס' "הלכות פסוקות מן הגאונים", מאת ד"ר יואל מילר.

ר' יוסף קרא והפירוש לבראשית רבה המיוחס לרש"י,

מאת אברהם עפשטיין. 29-35

חקר יחוש שני ספרים להראב"ע: א' ס' העגולה; ב' פירוש

משלי, מאת יעקב רייפמאן. 43-45

מכתב אל המו"ל ע"ד ס' האגרון לרס"ג, מאת אברהם הרכבי. 62-64

מדרש לכו נרננה ומדרש הרנינו, מאת אברהם עפשטיין. 65-70

ר' שמעון קרא והילקוט השמעוני, מאת הנ"ל. 85-93; 129-137

מבוא לספר אותיות הענינים לר' יהודה בן בלעם ז"ל,

מאת העורך. 113-128; 193-201

הרב הבבלי (הנזכר בס' העטור) מאת מרדכי רבינוביץ. 151-154

אגרות בקרת. א) נכדו של ר"י הנשיא שירד בחייו לגן עדן, ר' גמליאל

שהתירו לביתו ללמוד יונת, ס' הפקורים ליהושע לורקי. ב) אין

שוני הלכה מפרשים את הכתובים בעזר לשון יונת, ג) בס' תנא

דבי אליהו נעשו שונים ע"י בעל הפירוש וקוקן דנורא, ד) האילולים

שהיו ממונים על ראש השנה, שלשת היוד"ץ אשר במלות תהויון

ותצביון שבגטין, ה) מדרש איוב, ו) הלכות אלדר וההלכות

הגדולות והפסוקות, ז) תשובה על בקרת הרא"ה ווייס והערות

לספרי אלדר הדני, ח) הוראת זרא (כמדבר י"ח, כ') והוראת תקלא

באונקלוס שם מאת אברהם עפשטיין. 174-189; 325-334

מלואים למאמרי הקודמים, מאת הנ"ל. 190-192

ב. מאמרים תלמודיים, בהלכה ובאגדה. באורים לדברי חז"ל ולמפרשים

קדמונים.

חזות קשה בפ' "אור החיים" על התורה, מאת יעקב רייפמאן. 20

תפלות ישראל (באורים למאמרים שונים בתפלותינו)

מאת דר. לויון. 50-51; 103-104; 337-339

מאמר תבנית ספר, מראה תבנית ספרי חקר מצוה, תכן

עניני הספר ופרקו הראשון: גדר מצוה, מאת

יעקב רייפמאן. 71-75; 142-146

הערות למאמר "תבנית ספר", מאת העורך. 76-77

"מפני מה זכה יהודה למלכות", מאת חיים אפנהיים. 97-99

עיד נוסח הירושלמי בפסוק כי אם מאוס מאסתנו (סוף

איכה), מאת אברהם עפשטיין. 147-150

עיד אין עונשין ומוהירין מן הדין, מאת מאיר אי-ש-ש-לום. 334-337

ג. הוצאת ספרים ומאמרים עתיקים.

- פרק מ, ספר הירושות" לרס"ג ז"ל (נעתק מלשון ערב ע"פ כ"י אוכספורד ללה"ק), מאת העורך. 41—42
- זכרון לרב (הרה"ג ר' הירש גינצבורג מסלוצק; ע"פ כ"י בהמ"ד "עץ חיים" באמסטרדם), מאת ישכר דוב סוקולסקי 154—155
- חלק מפירוש התורה לקראי קדמון (כ"י פטרבורג), מאת אברהם אליהו הרכבי 169—173
- ס' "אותיות הענינים" לר"י בן בלעם ז"ל (ע"פ כ"י פאריס) עם הערות (המאמרים: אבל—אל), מאת העורך. 202—206; 340—342
- דברים אחדים מס' דקדוק כ"י (אוכספורד) בלשון ערבית, מאת אברהם נייבואר 207
- זכוח לבני ושמעי לר' עמנואל פראנסים (כ"י ברלין), מאת חיים ברודי 208—215
- ספר "הלכות פסוקות מן הגאונים" (ע"פ דפוס קונ-סטאנטינא משנת רע"ו) עם הערות ומראה מקומות והגהות ע"פ כ"י ומפתח, מאת דר. יואל מילר 225—315
- פירוש לפרשת בשלח לחכם קדמון (כ"י אוכספורד), מאת העורך 317—324

ד. דקדוקי סופרים (הערות למאמרים קודמים במגיד משנה ובהחוקר).

- מאת ש"א וורטהיימר (21—22), שמעון פוכס (22—23), א"ל באנק (23), שלמה בובר (52), יצחק מרעלי (77), ד"ר לויוון (217—218; 156; 157), צ"ד גרינברגר (156—157), שו"ח האלכרשטאם (217—218; 343).

ה. משפטי ספרים.

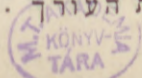
- מפתח לתשובות הגאונים לד"ר יואל מילר — מאת ד"ר חיים אפנהיים. 23—27; 52—56; 78—79.
- הס' השנתי בשפת רומניה (1890) לד"ר שווארצלר — מאת ד"ר הרסו 28
- הערות וציונים על ס' "כנסת הגדולה" ס' ב' ליצחק סובאלסקי — מאת יהודה כהן וויסטינצקי 80—82; 104—107; 163—165
- פירוש לס' יצירה לרס"ג י"ל ע"י מאיר למברט — מאת העורך 82—84
- אוצר הספרות לש"א גריבר שנה ג'; אגרות שד"ל הוצאת הנ"ל חלק ג'; גן פרחים ליהושע מוז חלק ג'; כנסת הקקי ישרון ל"ו מרגליו; ר' משה הדרשן מגרבונה לאברהם עפשטיין — מאת העורך 107—112
- אלדד הדני לאברהם עפשטיין — מאת אייוויק הירש ווייס 158—163
- מדרש תהלים הוצאת שלמה בובר — מאת ש"א פוונאנסקי 218—221

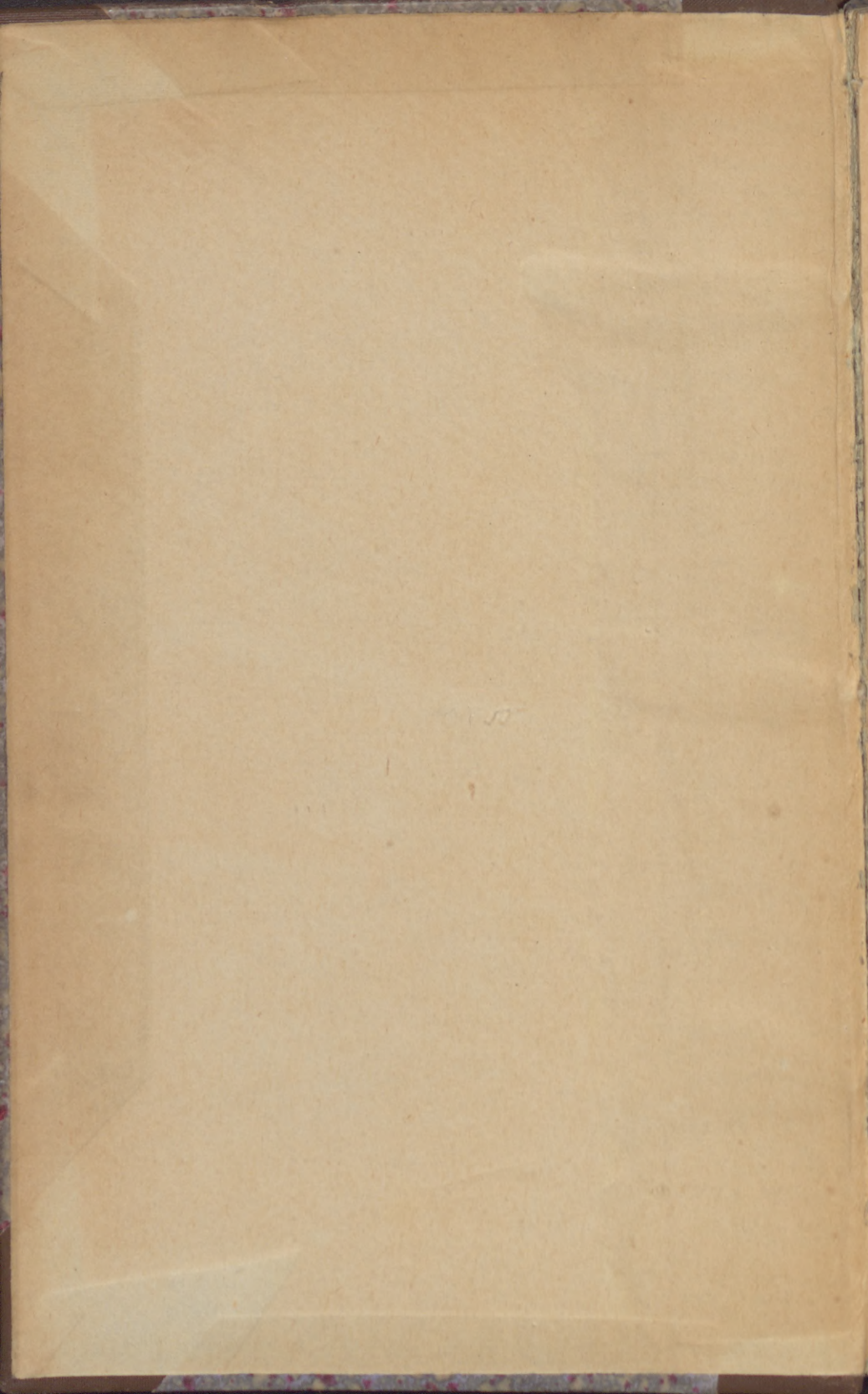
ו. רשימת ספרים (עם דברי בקרת על קצת ספרים)

- מאת העורך 28; 56; 84; 112; 166—168; 221—224; 345

ז. מאמרים שונים.

- פתח דבר, מאת העורך 1—4
- ע"ד "הספרות", מאת ד"ר שלמה מאנדלקרן 21
- הרב ר' חיים אפנהיים איננו (עם תמונתו), מאת העורך 57
- בשורת ספר, מאת העורך 344

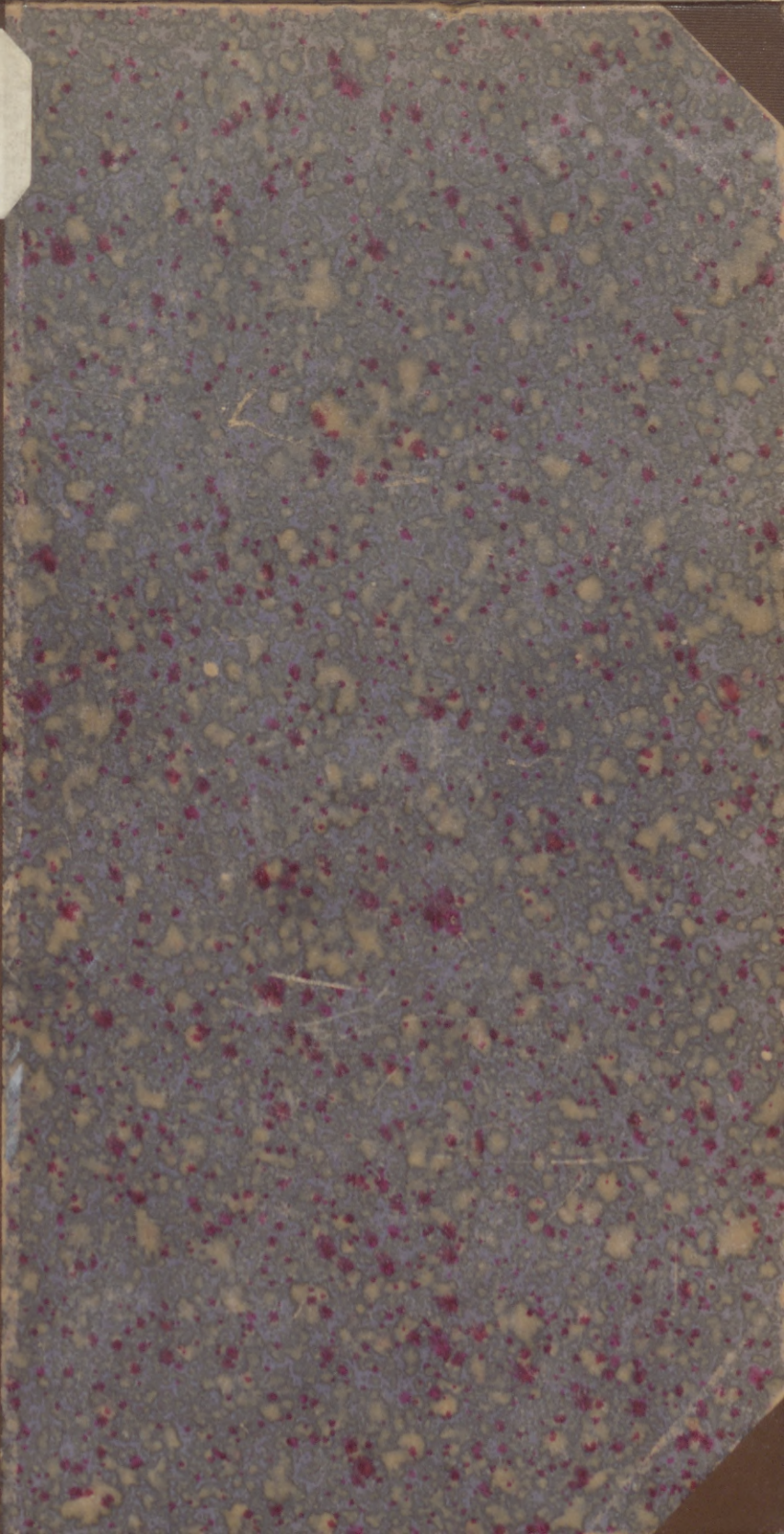

B

269.

A

החוקר

1.

1891-93.